

2025
№5

ISSN 3060-527X

TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR.

XALQARO ILMIY METODIK JURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC METHODOLOGICAL JOURNAL

TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR

Xalqaro ilmiy-metodik jurnal

**ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В
ОБРАЗОВАНИИ**

Международный научно-методический журнал

**PROSPECTIVE RESEARCH IN
EDUCATION**

International scientific methodological journal

№ 5-son, 2-qism 2025-yil

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2024 - yil 7 - iyundagi 355-son qarori bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR:

Tilavov Muxtor Hasan o'g'li

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Кулешов Валерий Владимирович - pedagogika fanlari doktori, professor Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi (Ukraina).

Andriyenko Yelena Vasilyevna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Romm Tatyana Aleksandrovna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Eko Sri Margianti - Gunadarma universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya).

Xamidov Obidjon Xafizovich - Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O'quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig'i).

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri).

Saidov Azamat Ismoilovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Samarqand davlat chet tillar instituti magistratura bo'limi boshlig'i).

Qodirov Azizjon Anvarovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar va agrobiotexnologiya fakulteti dekani).

Davlatov Suxrob Sayitjonovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti O'quv-uslubiy departament boshlig'i).

Adizov Bobir Baxtiyorovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti Moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlantirishni rejalashtirish departamenti boshlig'i).

Paxrutdinov Shukriddin Ilyosovich - siyosiy fanlar doktori, professor. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.

Akramova Shaxnoza Abrorovna - pedagogika fanlari nomzodi, professor (O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, Harbiy-vatanparvarlik, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasini boshlig'i, podpolkovnik).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna - pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.

Ostanov Shuhrat Sharifovich - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrasini dotsenti).

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Dilova Nargiza Gaybullayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi).

Olimov Shirinboy Sharofovich - pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasini mudiri).

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasini mudiri).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent, (Farg'ona davlat universiteti Magistratura bo'limi boshlig'i).

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li - filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti xorijiy tillar fakulteti dekani).

Atayeva Mexriniso Farxodovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya manbaalari va elektronika kafedrasini dotsenti).

Xotamov Shuxrat Nosirovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy texnik instituti Gumanitar va ijtimoiy fanlar kafedrasini dotsenti).

Turdiyev Bexruz Sobirovich - falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Yurisprudensiya, ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasini dotsenti).

Fayziyeva Umida Asadovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Inson resurslarini boshqarish departamenti boshlig'i).

Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasini dotsenti).

Axmadov Nazirjon Rahmat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini katta o'qituvchisi).

Uzoqov Asliddin Mexritdinovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti boshlig'ining o'quv ishlari bo'yicha o'rinsosari).

Ataxo'jayeva Shaxlo Anvarovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (University of Business and Science Oliy ta'lim muassasasi "Ilmiy tadqiqot, innovatsiyalar, ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi" boshlig'i).

Mas'ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li - Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasini o'qituvchisi

EDITOR-IN-CHIEF:

Tilavov Mukhtor Hasan o'g'li
Doctor of Philosophy in Psychology (PhD),
associate docent

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Kuleshov Valeriy Vladimirovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Russian Academy of Sciences (Ukraine).

Andrienko Yelena Vasilyevna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of Physics, Mathematics, Information, and Technology Education, Novosibirsk, Russia).

Romm Tatyana Aleksandrovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of History, Humanities, and Social Education, Novosibirsk, Russia).

Eko Sri Margianti – Rector of the Gunadarma University, Doctor of Economic Sciences, Professor (Indonesia).

Khamidov Obidjon Khafizovich – Rector of Bukhara State University, Doctor of Economic Sciences, Professor.

Zaripov Lachin Rustamovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Scientific-Research Center for the Development of Higher Education under the Ministry of Higher Education, Science, and Innovations of the Republic of Uzbekistan).

Nazarov Akmal Mardonovich – Doctor of Psychology (DSc), Professor (Head of the Department of Psychology, Bukhara State University).

Saidov Azamat Ismoilovich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor (Head of the Master's Department at the Samarkand State Institute of Foreign Languages).

Qodirov Azizjon Anvarovich – Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor (Dean of the Faculty of Natural Sciences and Agro-Technology at Bukhara State University).

Davlatov Suhrob Sayitjonovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Academic and Methodological Department, Bukhara State University).

Adizov Bobir Baxtiyorovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Department of Financial Management and Economic Development Planning, Bukhara State University).

Rakhutdinov Shukriddin Ilyosovich – Doctor of Political Sciences, Professor (Professor of the "Economics and Tourism" Department at the Oriental University).

Akramova Shakhnoza Abrorovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Department of Military-Patriotic, Spiritual-Educational Education, and Social Work with Youth at the University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor. Professor at the "Economics and Tourism" Department at Oriental University.

Ostanov Shuhrat Sharifovich – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Dilova Nargiza Gaybullayevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Secretary of the Council of Bukhara State University).

Olimov Shirinboy Sharofovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Pedagogy Department at Bukhara State University).

Hamroyev Alijon Roziqulovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Head of the Department of Primary Education Methodology at Bukhara State University).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich – Doctor of Psychology (DSc), Associate Professor (Head of the Master's Program at Fergana State University).

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li – Doctor of Philology, Professor (Dean of the Faculty of Foreign Languages at Bukhara State University).

Atayeva Mexriniso Farxodovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Geophysics, Renewable Energy Sources, and Electronics at Bukhara State University).

Xotamov Shuxrat Nasirovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Humanities and Social Sciences at the Military Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan).

Turdiyev Behruz Sobirovich – Doctor of Philosophy (PhD) (Associate Professor at the Department of Jurisprudence and Social-Political Sciences at Bukhara State University).

Fayziyeva Umida Asadovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Head of the Department of Human Resources Management at Bukhara State University).

Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Information Systems and Digital Technologies at Bukhara State University).

Ahmadov Nazirjon Rahmat o'g'li – PhD in Psychology (Lecturer at the Psychology Department of Bukhara State University).

Uzokov Asliddin Mexritdinovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Deputy Dean for Academic Affairs, Bukhara State Pedagogical Institute, Faculty of Military Education).

Atakhodzhayeva Shakhlo Anvarovna – PhD in Psychology (Associate Professor, Head of the Research, Innovations, and Pedagogical Staff Training Department at the University of Business and Science).

Responsible Secretary: Dehkonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – lecturer, psychology department, Bukhara state university.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Тилавов Мухтор Хасан угли

Доктор философии по психологии (PhD), доцент

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Кулешов Валерий Владимирович – Доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии наук (Украина).

Андрienко Елена Васильевна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт физики, математики, информационного и технологического образования, Новосибирск, Россия).

Ромм Татьяна Александровна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт истории, гуманитарного и социального образования, Новосибирск, Россия).

Эко Сри Маргианти – Ректор Университета Гунадарма, доктор экономических наук, профессор (Индонезия).

Хамидов Обиджон Хафизович – Ректор Бухарского государственного университета, доктор экономических наук, профессор.

Зарипов Лачин Рустамович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Научно-исследовательский центр по развитию высшего образования при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан).

Назаров Акмал Мардонович – Доктор психологических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой психологии Бухарского государственного университета).

Саидов Азамат Исмоилович – доктор психологических наук (DSc), профессор (заведующий магистратурой Самаркандского государственного института иностранных языков).

Кодиров Азизжон Анварович – Доктор экономических наук (DSc), доцент (Декан факультета естественных наук и агротехнологий Бухарского государственного университета).

Давлатов Сухроб Саиджонович – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий учебно-методическим отделом Бухарского государственного университета).

Адизов Бобир Бахтиёрович – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий кафедрой финансового менеджмента и экономического развития Бухарского государственного университета).

Рахутдинов Шукридин Ильёсевич – Доктор политических наук, профессор (Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета).

Акракова Шахноза Абборовна – Кандидат педагогических наук, профессор (Заведующая кафедрой военно-патриотического, духовно-образовательного воспитания и социальной работы с молодежью в Университете общественной безопасности Республики Узбекистан).

Маманазарова Наргиза Комильджановна – Доктор педагогических наук (DSc), доцент. Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета.

Останов Шухрат Шарифович – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Рустамов Шавкат Шухрат угли – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Дилова Наргиза Гайбуллаевна – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Секретарь совета Бухарского государственного университета).

Олимов Ширинбой Шарофович – Доктор педагогических наук, профессор (Заведующий кафедрой педагогики Бухарского государственного университета).

Хамроев Алижон Розиккулович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой методики начального образования Бухарского государственного университета).

Гофуров Азизбек Умаржонович – Доктор психологии (DSc), доцент (Заведующий магистратурой Ферганского государственного университета).

Исмазова Дилафруз Туймуратовна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Атабоев Нозимжон Бобожон угли – Доктор филологических наук, профессор (Декан факультета иностранных языков Бухарского государственного университета).

Атаева Мехринисо Фарходовна – Доктор педагогических наук (доцент кафедры геофизики, возобновляемых источников энергии и электроники Бухарского государственного университета).

Хотамов Шухрат Носирович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры гуманитарных и социальных наук Военно-технического института Национальной гвардии Республики Узбекистан.

Турдиев Бехруз Собирович – Доктор философии по философии (PhD), доцент кафедры юриспруденции и социально-политических наук Бухарского государственного университета.

Файзиева Умида Асадовна – Доктор педагогических наук (PhD), доцент (Заведующий кафедрой управления человеческими ресурсами Бухарского государственного университета).

Мухлисов Содикжон Саиджонович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры информационных систем и цифровых технологий Бухарского государственного университета.

Ахмадов Назаржон Рахмат угли – Доктор философии по психологии (PhD), преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Узиков Аслидин Мехритдинович – Доктор философии по педагогике (PhD), доцент (Заместитель декана по учебной работе Бухарского педагогического института, факультет военного образования).

Атаходжаева Шахло Анваровна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент (Заведующий отделом научных исследований, инноваций и подготовки научно-педагогических кадров Университета бизнеса и науки).

Ответственный секретарь: **Дехконбоев Шохжахон Ойбек угли** – Преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Xoliqov Abdullo Oynazarovich,
Buxoro davlat tibbiyot instituti assistenti

MULTIMEDIA VOSITALARI YORDAMIDA TIBBIYOTDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARI FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiyotda "Axborot texnologiyalari" fanini multimedia vositalari yordamida o'qitishning zamonaviy usullari tahlil qilinadi. Avvalo, interaktiv prezentatsiyalar, simulyatsion modellar va virtual laboratoriyalar orqali klinik jarayonlarni vizualizatsiya qilish metodlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'quvchilarning mustaqil ishlashini rag'batlantiruvchi e-o'quv platformalari va mobil ilovalardan foydalanishning samaradorligi baholanadi. Tadqiqotda video-mashg'ulotlar, animatsiyalar va real vaqt rejimidagi feedback mexanizmlari o'rganilib, ularning nazariy va amaliy aspektlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: multimedia vositalari, tibbiyotda axborot texnologiyalari, interaktiv ta'lim, virtual laboratoriya, simulyatsion modellar, e-o'qitish, pedagogik innovatsiyalar

Аннотация. В данной статье анализируются современные методы преподавания дисциплины «Информационные технологии в медицине» с использованием мультимедийных средств. Прежде всего рассматриваются методики визуализации клинических процессов посредством интерактивных презентаций, симуляционных моделей и виртуальных лабораторий. Кроме того, оценивается эффективность электронных образовательных платформ и мобильных приложений, стимулирующих самостоятельную работу обучающихся. Исследование включает изучение видео-уроков, анимаций и механизмов обратной связи в режиме реального времени, освещаая их теоретические и практические аспекты. В результате выявлено, что мультимедийные компоненты способствуют более глубокому усвоению материала, формированию практических навыков и индивидуализации учебного процесса. Статья предлагает практические рекомендации по разработке стратегий внедрения цифровых технологий в медицинское образование и оптимизации педагогических процессов.

Ключевые слова: мультимедийные средства, информационные технологии в медицине, интерактивное обучение, виртуальная лаборатория, симуляционные модели, электронное обучение, педагогические инновации

Annotation. This article examines contemporary methods for teaching the "Information Technology in Medicine" course using multimedia tools. It first explores techniques for visualizing clinical processes through interactive presentations, simulation models, and virtual laboratories. The study also evaluates the effectiveness of e-learning platforms and mobile applications that encourage students' independent work. Video tutorials, animations, and real-time feedback mechanisms are analyzed, highlighting both theoretical and practical aspects. The findings demonstrate that multimedia components enhance deeper understanding of content, foster practical skill development, and enable individualized learning paths. The article provides practical recommendations for developing strategies to integrate digital technologies into medical education and optimize pedagogical processes.

Keywords: multimedia tools, information technology in medicine, interactive learning, virtual laboratory, simulation models, e-learning, pedagogical innovations

Kirish. Bugungi kunda axborot texnologiyalari (AT) har bir sohada, shu jumladan tibbiyot sohasida ham juda muhim o'rin tutmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi va joriy etilishi tibbiyotda yangi imkoniyatlar yaratmoqda, chunki ular nafaqat kasalliklarni diagnostika qilish va davolash jarayonlarini takomillashtirishga yordam bermoqda, balki tibbiy ta'lim jarayonini ham samarali va zamonaviy usulda o'rganishga imkon yaratmoqda. Tibbiyot sohasida axborot texnologiyalarining qo'llanilishi, ayniqsa, o'qitish metodologiyasida sezilarli o'zgarishlarga olib

kelmoqda. Bu o'zgarishlar talabalarga murakkab tibbiy tushunchalarni osonroq va aniqroq tushuntirish, ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishda yangi imkoniyatlar yaratish, shuningdek, o'quvchilarning o'z mustaqil ishlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi o'quvchilarga samarali bilim olish imkoniyatlarini yaratadi, bu esa o'z navbatida ularning kasbiy malakalarini oshiradi. Tibbiyot sohasida bu texnologiyalarning joriy etilishi mutaxassislar tayyorlash sifatini yaxshilash, diagnostika va davolash usullarini tez va aniq amalga oshirish imkonini beradi. Xususan, multimedia vositalari yordamida axborot texnologiyalari fanini o'qitish so'nggi yillarda juda samarali pedagogik yondashuv sifatida tanilgan. Multimedia vositalari o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'zlashtirishda yordam beradi. Masalan, video, animatsiyalar, interaktiv dasturlar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilar tibbiyotning turli sohalarini o'rganishda real va amaliy tajriba orttirishlari mumkin.

Shuningdek, multimedia vositalarining tibbiyotdagi qo'llanilishi o'quvchilarning nafaqat bilim olish jarayonini, balki o'qituvchilar bilan muloqot qilish usulini ham o'zgartiradi. O'qituvchilar multimedia vositalarini qo'llash orqali o'quvchilarni yanada faollashtiradi, ular bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotda bo'lishlari mumkin. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning o'rganishdagi faol ishtirokini ta'minlaydi.

Ushbu maqolada multimedia vositalarining tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda qanday qo'llanilishi, bu usullarning pedagogik samaradorligi va ta'lim jarayonida qanday ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi haqida batafsil tahlil qilinadi. Shu bilan birga, bu vositalarning tibbiy ta'limda qanday qilib ilg'or pedagogik yondashuvlarni amalga oshirishda yordam berishi va o'quvchilarning o'quv jarayonidagi motivatsiyasini qanday oshirishi haqida ham so'z yuritiladi. Maqola multimedia vositalarining tibbiyotda axborot texnologiyalarini o'qitishdagi ahamiyatini yoritib, ularni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etishning asosiy yo'llarini ko'rsatadi.

Multimedia vositalari. Tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishning asosiy elementlari - multimedia vositalari ta'lim jarayonida turli axborot resurslarini birlashtirish va integratsiya qilish imkonini yaratadi, bu esa o'quvchilar uchun o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Multimedia vositalari videolar, audio materiallar, animatsiyalar, grafikalar va interaktiv tizimlarni o'z ichiga oladi, shu orqali turli tibbiy tushunchalarni o'rganishda o'quvchilarga keng imkoniyatlar taqdim etiladi. Tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda multimedia vositalarining qo'llanilishi nafaqat o'quvchilarning nazariy bilimlarini, balki ularning amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Ushbu vositalar yordamida o'quvchilar murakkab tibbiy jarayonlarni, diagnostika metodlarini va davolash usullarini yanada samarali tarzda o'rganadilar. Multimedia vositalari o'qitish jarayoniga bir nechta muhim afzalliklarni kiritadi, ularning orasida vizual ko'rsatmalar, interaktivlik va masofaviy o'qitish imkoniyatlari alohida o'rin tutadi.

1. **Vizual ko'rsatmalar.** Multimedia vositalari yordamida o'quvchilarga tibbiyot sohasidagi murakkab va ko'p hollarda abstrakt bo'lgan mavzularni vizual ravishda tushuntirish mumkin. Masalan, anatomiya, fiziologiya va patologiya kabi fanga oid mavzularni o'rganishda 3D modellardan va animatsiyalar yordamida organizmning ichki tuzilishini va uning ishlash mexanizmlarini ko'rsatish o'quvchilarga bilimni yanada chuqurroq va aniqroq o'zlashtirishda yordam beradi. Bu kabi vizual ko'rsatmalar, masalan, inson organizmidagi organlarning joylashuvi, ularning tuzilishi va ishlash jarayonlarini tushinishda o'quvchilarga real tasavvurga ega bo'lish imkonini yaratadi. Shuningdek, interaktiv grafikalar yordamida talaba o'zining bilimlarini baholash va yanada chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Tibbiyotda bu kabi vizual ko'rsatmalar diagnostika va davolash usullarining aniq va samarali o'rganilishiga, shuningdek, ilmiy tajribalar va klinik kuzatishlarning yaxshilanishiga olib keladi.

2. **Interaktivlik.** Multimedia vositalari o'qitish jarayonida interaktivlikni ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Interaktiv dasturlar va simulyatorlar yordamida o'quvchilar o'zlari o'rganayotgan tibbiy holatlarni amaliyotda sinab ko'rishlari mumkin. Bu o'quvchilarga tibbiyotda uchraydigan turli klinik vaziyatlarni virtual muhitda ko'rib chiqish va shu orqali bilimlarini amaliy tarzda qo'llash imkoniyatini beradi. Misol uchun, jarrohlik amaliyotlarini simulyatsiya qilish, turli kasalliklarni

diagnostika qilish va davolash usullarini sinab ko'rish o'quvchilarga tajriba olishni ta'minlaydi. Interaktivlik orqali o'quvchilar o'z bilimlarini baholash va natijalarga ko'ra amaliyotlarni o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, bu usul o'quvchilarga o'z-o'zini o'rganish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ularning kasbiy rivojlanishiga va tibbiy amaliyotdagi samaradorliklariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Masofaviy o'qitish imkoniyatlari. Multimedia vositalari, shu jumladan, onlayn kurslar, vebinarlar va masofaviy ta'lim platformalari tibbiyot sohasida masofaviy o'qitishning samarali usullaridan biridir. Ushbu vositalar tibbiy bilimlarni o'rganish imkonini faqatgina bir mintaqada emas, balki global miqyosda kengaytiradi. Onlayn kurslar va vebinarlar yordamida o'quvchilar istalgan joydan turib o'z vaqtida darslarni o'rganishlari mumkin. Bu masofaviy o'qitish imkoniyatlari talabalarga geografik joylashuvdan qat'iy nazar sifatli tibbiy ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, masofaviy o'qitish vositalari o'quvchilarga o'z bilimlarini mustahkamlash uchun qo'shimcha resurslar, interaktiv testlar va boshqalar orqali o'rganish imkoniyatini beradi. Bu esa o'quvchilarning vaqt va joyga nisbatan cheklovlarini kamaytiradi va ularni yanada samarali o'rganish jarayoniga jalb qiladi. Masofaviy o'qitishning tibbiyot sohasida qo'llanilishi o'quvchilarga tajribalarni virtual tarzda o'rganish, tibbiy muammolarni hal etish va tez-tez yangilanadigan tibbiy bilimlar bilan tanishish imkoniyatini yaratadi.

Multimedia vositalari tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda samarali va innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishga imkon yaratadi. Ushbu vositalar nafaqat o'quvchilarga yanada aniq va tushunarli bilimlarni taqdim etadi, balki o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Vizual ko'rsatmalar, interaktivlik va masofaviy o'qitish imkoniyatlari tibbiyotda o'qitish jarayonini samarali qilishda muhim o'rin tutadi. Bu esa o'z navbatida tibbiy ta'lim sifatini oshirishga, mutaxassislarning kasbiy malakalarini yuqori darajada saqlashga va ularning amaliy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi.

Zamonaviy usullar va texnologiyalar - tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishning zamonaviy usullari o'qitish jarayonini yanada samarali va interaktiv qilish uchun yangi metodologiyalarni o'z ichiga oladi. Bu usullar nafaqat talabalar uchun o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, balki ularning bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Axborot texnologiyalari fanini o'qitishda qo'llanilayotgan zamonaviy usullar va texnologiyalar quyidagilardan iborat:

Simulyatsiya va virtual realitet (VR). Virtual realitet (VR) texnologiyalari tibbiyot sohasida o'qitishning samarali vositasi sifatida alohida o'rin tutadi. VR texnologiyalari yordamida tibbiyot talabalari turli kasalliklarni, jarrohlik amaliyotlarini va boshqa murakkab tibbiy holatlarni virtual muhitda simulyatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, jarrohlik amaliyotlari yoki bemorlarning holatlarini VR platformalarida amaliyot sifatida ko'rsatish orqali talabalarga real operatsiya jarayonlarini xavfsiz tarzda o'rganish imkoniyati beriladi. Bunday simulyatsiyalar talabalarga haqiqiy sharoitda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilishda yordam beradi va ularni amaliyotga tayyorlaydi. Shuningdek, VR texnologiyalari jarayonni interaktiv qilib taqdim etadi, bu esa o'quvchilarning o'z bilimlarini amaliy sharoitda qo'llashlari va mustahkamlashlariga yordam beradi. Simulyatsiyalar orqali o'quvchilar o'zlarining xatolaridan o'rganishlari va harakatlarini tahlil qilishlari mumkin, bu esa o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

3D Modellashtirish va animatsiya. Tibbiyotda 3D modellashtirish va animatsiyalarni qo'llash so'nggi yillarda o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynadi. 3D modellari va animatsiyalar yordamida tibbiyotning murakkab jarayonlarini, masalan, yurakning ishlash mexanizmini, neyron tizimning faoliyatini yoki organizmdagi boshqa tizimlarning o'zaro aloqasini vizual tarzda tushuntirish mumkin. Bu vositalar orqali o'quvchilar anatomiya va fiziologiya kabi murakkab fanlarni o'rganishda yanada aniqroq va tushunarli tasavvurlarga ega bo'ladilar. 3D vizualizatsiyalar o'quvchilarga organizmning ichki tuzilishini, organlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni va ularning harakatlarini jonli ko'rish imkonini beradi. Bu kabi ta'lim metodlari talabalar uchun interaktiv va samarali bo'lib, bilimni yanada mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek,

animatsiyalar yordamida tibbiy jarayonlar yoki kasalliklarning rivojlanish bosqichlarini ko'rsatish o'quvchilarga o'rganilayotgan mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam beradi va ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Interaktiv darslar va testlar. Interaktiv darslar va testlar tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda muhim vosita hisoblanadi. Bu usullar o'quvchilarga amaliyot va nazariy bilimlarni birlashtirish imkonini beradi. Interaktiv dasturlar va testlar yordamida o'quvchilar tibbiyotda uchraydigan turli holatlarni sinab ko'rishlari mumkin. Masalan, tibbiy diagnostika yoki bemor holatlarini baholashda interaktiv testlar va simulyatsiyalar o'quvchilarga real sharoitda muammoni hal qilish tajribasini taqdim etadi. O'quvchilarga tibbiyot sohasidagi amaliyotlarni o'rganishda interaktiv usullar yordamida to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish imkoniyati yaratish, ularning bilimlarini va tajribalarini mustahkamlashda yordam beradi. Shu tarzda, interaktiv darslar va testlar talabalarga o'z bilimlarini baholash, tahlil qilish va qo'llash imkoniyatlarini beradi, bu esa o'qitish jarayonini ancha samarali qiladi.

Video leksiylar va onlayn resurslar. Video leksiylar va onlayn resurslar tibbiyotda axborot texnologiyalari bo'yicha o'qitishning samarali shakli hisoblanadi. Tibbiyot sohasidagi video leksiylar talabalarga murakkab mavzularni chuqurroq o'rganish va tibbiyot sohasidagi eng so'nggi yangiliklar bilan tanishish imkonini beradi. Onlayn resurslar, shu jumladan, ma'ruzalar, video materiallar, maqolalar va boshqa axborot manbaalari o'quvchilarga o'z vaqtida kerakli bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Bu resurslar talabalar uchun o'qitishni moslashtirishda, ya'ni o'quvchilarning o'z o'rganish jadvaliga muvofiq o'rganishni amalga oshirishga yordam beradi. Shuningdek, video leksiylar va onlayn resurslar o'quvchilarga o'z bilimlarini sinovdan o'tkazish va yanada mustahkamlash imkonini beradi. Tibbiyotda bu usullar talabalar uchun nafaqat zaruriy ma'lumotlarni olish, balki murakkab tibbiy tushunchalarni o'rganishda yangi yondashuvlarni qo'llash imkoniyatini ham yaratadi.

Zamonaviy usullar va texnologiyalar tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Simulyatsiya va virtual realitet, 3D modellash va animatsiya, interaktiv darslar va testlar, shuningdek, video leksiylar va onlayn resurslar tibbiyot sohasida o'qitishning samarali usullaridir. Ushbu usullar yordamida o'quvchilar murakkab tibbiy jarayonlarni o'rganishda yanada samarali va interaktiv tarzda bilim olishlari mumkin. Tibbiyotda axborot texnologiyalarini o'qitishda bunday zamonaviy usullarni qo'llash ta'lim sifatini oshiradi, o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi va ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Multimedia vositalarining ta'limdagi afzalliklari. Multimedia vositalarining ta'limda keng miqyosda qo'llanilishi o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda va talabalarning o'rganishga bo'lgan yondashuvini ijobiy tomonga o'zgartirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu texnologik vositalar ta'limni yanada vizual, interaktiv va moslashuvchan shaklga keltiradi, bu esa zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Ayniqsa, tibbiyot kabi murakkab va amaliy bilimlarni o'z ichiga olgan sohalarida multimedia vositalari o'quvchilarning o'quv faoliyatini soddalashtiradi, ularni ta'lim jarayoniga chuqurroq jalb qiladi hamda mustaqil o'rganishga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Quyida multimedia vositalarining ta'limdagi asosiy afzalliklari kengroq yoritib beriladi:

Tushunishni yaxshilash. Multimedia vositalari o'quvchilarning murakkab tibbiy tushunchalarni o'zlashtirish jarayonini osonlashtiradi, chunki ular orqali mavzular ko'rgazmali va tushunarli tarzda bayon etiladi. Vizual vositalar, masalan, 3D modellari, grafik animatsiyalar va interaktiv diagrammalar yordamida anatomik tuzilmalar, fiziologik jarayonlar yoki kasalliklarning rivojlanish bosqichlari aniq va batafsil ko'rsatib beriladi. Bu kabi vizual yondashuvlar talabalarga faqatgina eshitib yoki o'qib emas, balki ko'rish va kuzatish orqali o'rganishga imkon yaratadi. Masalan, yurakning qisqarish jarayonini real vaqtda ko'rsatadigan animatsiyalar talabaning nazariy bilimini real tasavvur bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi. Shu tariqa, tushunish darajasi ortadi, mavzular yaxshiroq esda qoladi va o'quvchining o'zlashtirish darajasi oshadi. Tibbiyotda bu ayniqsa muhim, chunki ko'plab bilimlar amaliy ko'nikmalarga asoslangan bo'ladi.

Motivatsiya va qiziqishning oshishi. Multimedia vositalarining o'qitish jarayonida qo'llanilishi orqali darslar yanada jonli, qiziqarli va interaktiv tus oladi. Talabalar uchun taqdim etilayotgan mavzularning texnologik vositalar yordamida vizual ifodalanishi ularning mavzuga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, o'quv jarayonida faolroq ishtirok etishlariga turtki bo'ladi. O'quvchilarda ijobiy hissiyotlar uyg'otuvchi dars shakllari, masalan, virtual laboratoriya ishlarida ishtirok etish yoki klinik holatlarni simulyatsiya qilish orqali kasbiy faoliyatga bo'lgan qiziqish yanada oshadi. Bu o'z navbatida ta'limga bo'lgan ichki motivatsiyani shakllantiradi, o'z-o'zini rivojlantirishga intilishni kuchaytiradi. Ayniqsa, tibbiy fanlar doirasida bu juda muhim bo'lib, kasbga bo'lgan e'tibor va mas'uliyat hissini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarni mustaqil o'qishga rag'batlantirish. Multimedia vositalarining yana bir muhim afzalligi shundaki, ular o'quvchilarni mustaqil o'rganishga undaydi. Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida yaratilgan onlayn darslar, ma'ruzalar, video materiallar, animatsion ko'rgazmalar, testlar va boshqa interaktiv resurslar orqali talabalar darsdan tashqari vaqtda ham o'zlari mustaqil ravishda o'rganishlari, bilimlarini chuqurlashtirishlari va o'z darajalarini baholab borishlari mumkin. Bu ularga o'z o'rganish tezligi va uslubiga mos ta'lim olish imkonini yaratadi. Shuningdek, mustaqil o'rganishning kuchayishi talabalarning mas'uliyat hissini rivojlantiradi, o'z-o'zini baholash, tahlil qilish va qaror qabul qilish kabi ko'nikmalarni mustahkamlaydi. Tibbiyotda bu yondashuv ayniqsa ahamiyatli, chunki kelgusida ularning kasbiy faoliyati davomida doimiy o'rganish va o'zini takomillashtirish zarur bo'ladi.

Multimedia vositalarining ta'lim jarayonida qo'llanilishi zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u o'quvchilar uchun ta'limni yanada tushunarli, qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Bu vositalar orqali o'quvchilarda tibbiy bilimlarni o'zlashtirishda yangi yondashuvlar paydo bo'ladi, ularning faolligi oshadi, mustaqil ishlash va ijodiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi. Shu sababli multimedia vositalarining tibbiy ta'limda tatbiq etilishi nafaqat bilim darajasini, balki o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini ham sezilarli darajada oshiradi.

Tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda multimedia vositalarining qo'llanilishi

Yo'nalish	Tavsifi	Afzalliklari
Vizual ta'lim vositalari	3D modellari, animatsiyalar, grafiklar orqali anatomiya va fiziologiyani tushuntirish.	Tushunishni osonlashtiradi, murakkab jarayonlarni ko'rgazmali ifodalaydi.
Interaktiv simulyatsiyalar	Klinika holatlari va jarrohlik amaliyotlarini virtual muhitda modellashtirish.	Amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, real sharoitda tajriba orttirishga imkon beradi.
Onlayn kurslar va video darslar	Internet orqali taqdim etiladigan dars materiallari, video ma'ruzalar.	Masofaviy o'qish imkonini yaratadi, o'quvchining shaxsiy sur'atda o'rganishiga qulaylik beradi.
Interaktiv testlar va topshiriqlar	Onlayn test tizimlari, avtomatlashtirilgan bilim nazorati vositalari.	Bilimni baholashning aniq va tezkor usulini ta'minlaydi.
Virtual laboratoriyalar	Tibbiy tajribalarni raqamli muhitda bajarish imkonini beruvchi dasturiy platformalar.	Xavfsiz va ko'p marta bajariladigan amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilish imkonini beradi.
Pedagogik moslashuvchanlik	Talabalar bilim darajasiga qarab o'quv materiallarini moslashtirish.	Har bir talabaning individual ehtiyojlariga mos keladigan ta'limni ta'minlaydi.

Xulosa. Multimedia vositalari yordamida tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishning zamonaviy usullari hozirgi ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda va bu vositalar

o'quv jarayonining mazmunini boyitishda, ta'limning sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tibbiyot singari murakkab va mas'uliyatli sohaga oid bilimlarni yetkazishda vizual va interaktiv materiallar, 3D modellar, video darslar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiya tizimlari orqali talabalarning bilim darajasini chuqurlashtirish, ularni nazariy bilimlardan amaliyotga olib chiqish va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish mumkin. Bu jarayonda talabalar nafaqat passiv bilim oluvchilar, balki faol ishtirokchilar sifatida darslarda qatnashadilar, bu esa ularning fikrlash doirasini kengaytiradi, mustaqil qaror qabul qilish, mantiqiy tahlil qilish va ijodiy yondashish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Shuningdek, multimedia vositalari orqali yaratilgan zamonaviy o'quv muhitlari ta'limni moslashuvchan, individual ehtiyojlarga moslashtirilgan va har bir o'quvchining rivojlanish sur'atiga mos ravishda tashkil etishga imkon yaratadi. Ayniqsa, tibbiy fanlarni o'rganishda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va real klinik vaziyatlarni modellash tirish imkonini beruvchi interaktiv vositalar o'qitish jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi. Bunday yondashuvlar orqali talabalar murakkab kasalliklar, diagnostika va davolash usullari bo'yicha chuqur bilimga ega bo'ladilar va kelgusidagi professional faoliyatlariga puxta tayyorlanadilar.

Tibbiy ta'limning sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar yordamida samarali dars mashg'ulotlarini tashkil qilish, ilg'or tajribalarni qo'llash va yangi o'quv platformalarini joriy etish orqali nafaqat bilim berish, balki sog'liqni saqlash tizimi uchun yuqori malakali, bilimli va amaliyotga tayyor kadrlarni tayyorlash imkoniyati kengayadi. Shuning uchun multimedia vositalarining tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishdagi roli tobora ortib bormoqda, bu borada olib borilayotgan izlanishlar va innovatsion yondashuvlar esa ushbu fanning o'qitish metodikasini doimiy takomillashtirib borishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, multimedia vositalarining o'quv jarayoniga tatbiq etilishi tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda zamonaviy, samarali va talabalarga qulay ta'lim muhitini yaratadi. Bu vositalar yordamida o'quvchilarning nazariy bilimlari mustahkamlanadi, amaliy ko'nikmalari shakllanadi, o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqish va motivatsiya ortadi. Shu sababli, tibbiy ta'lim tizimida multimedia texnologiyalaridan foydalanish jarayoni izchil davom etishi, ularni rivojlantirish va yangi metodikalarni ishlab chiqishga e'tibor kuchaytirilishi lozim. Bu esa nafaqat ta'lim sifati, balki tibbiy xizmat ko'rsatish darajasining ham oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдурахмонов Қ.Н., Арипов Ш.Х., Мирзаев Ш.М. *Axborot texnologiyalari*. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2022.
2. Мирзаева З.Ш. *Tibbiy ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish*. – Toshkent: O'zbekiston tibbiyot akademiyasi, 2021.
3. Бобоев Н.А., Тўраев А.Ш. *Multimedia texnologiyalari asoslari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
4. Karimov U., G'ofurova N. *Tibbiy ta'limda zamonaviy o'quv texnologiyalari*. – Buxoro: BuxDTI, 2023.
5. Hasanov O., Abdullayev R. *Axborot texnologiyalari va ularning amaliyoti*. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
6. UNESCO. *ICT in Medical Education: Global Experiences and Recommendations*. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
7. Mayer R.E. *Multimedia Learning*. – New York: Cambridge University Press, 2021.
8. Davis M.H., Harden R.M. *E-learning in medical education: Guide 44*. – Medical Teacher Journal, 2020.

*To'rayeva Dilfuza Daminovna,
IPU Rus tili va adabiyoti kafedrası v.b.dotsenti f.f.f.d.(PhD)*

O'ZBEK TILIDAGI TASVIRIY IFODALARDA HAYVON OBRAZLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi tasviriy ifodalarda uchraydigan hayvon obrazlarining lingvokulturologik talqini o'rganiladi. Hayvonlarga oid frazeologik birliklar xalq tafakkuri, qadriyatları va madaniyatining ajralmas qismi sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda bu obrazlarning semantik xususiyatlari, madaniy belgilar bilan uyg'unligi hamda boshqa tillardagi muqobillari bilan solishtirma tahlili keltiriladi.

Kalit so'zlar: tasviriy ifoda, hayvon obrazlari, frazeologizm, lingvokulturologiya, xalq tafakkuri, milliy mentalitet.

Annotation. This article explores the linguoculturological interpretation of animal imagery in Uzbek figurative expressions. Animal-related phraseological units are analyzed as an integral part of national worldview, values, and culture. The study presents a semantic and cultural analysis of these expressions, along with cross-linguistic comparisons.

Keywords: figurative expression, animal imagery, phraseologism, linguoculturology, folk mentality, national identity.

Аннотация. В данной статье рассматривается лингвокультурологическая интерпретация образов животных в узбекских образных выражениях. Фразеологизмы, связанные с животными, анализируются как неотъемлемая часть народного мировоззрения, ценностей и культуры. В работе представлен семантический и сопоставительный анализ данных выражений.

Ключевые слова: образное выражение, образы животных, фразеологизм, лингвокультурология, народное мышление, национальный менталитет.

Kirish. Til - bu xalq tafakkuri, madaniyati, urf-odatları va tarixiy tajribasining eng muhim ifoda vositasidir. Har qanday tilda mavjud bo'lgan tasviriy ifodalar - xalqning hayotga, jamiyatga, tabiatga bo'lgan qarashi, qadriyatları va hissiy tajribasining yorqin namunasidir. O'zbek tili ham o'zining boy frazeologizmlari, iboralari va maqollari orqali xalq tafakkurining o'ziga xos jihatlarini namoyon etadi. Ayniqsa, tasviriy ifodalarda uchraydigan hayvon obrazlari xalqning hayot tarziga, ekologik muhitiga va etnomadaniy qadriyatlariga chuqur singib ketgan.

Hayvon obrazlari bilan bog'liq tasviriy ifodalar, odatda, inson fazilatları yoki kamchiliklarini ifodalashda, shuningdek, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni yetkazishda keng qo'llaniladi. Masalan, "bo'ridan qo'rqqan o'rmonga kirmas", "it hurar, karvon o'tar", "tovuqni ko'rib, dumini yashirdi" kabi iboralar hayvon obrazlari orqali murakkab ijtimoiy, psixologik va axloqiy mazmunlarni ifodalaydi. Bunday iboralar xalq tilida bevosita hayvonlarga nisbatan emas, balki inson xatti-harakatlarini metaforik tarzda ifodalash uchun ishlatiladi. Bu jihat ularni frazeologik birliklar tarkibidagi kuchli semantik yukga ega bo'lgan madaniy belgilar sifatida o'rganishga asos bo'ladi.

Lingvokulturologiya - bu til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganuvchi fan bo'lib, tasviriy ifodalar orqali xalqning tarixiy xotirasi, mentaliteti va dunyoqarashini tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu maqolada aynan shu yondashuv asosida o'zbek tilidagi hayvon obrazlariga asoslangan tasviriy ifodalar lingvokulturologik nuqtai nazardan o'rganiladi. Tadqiqotda bu iboralarning semantik tuzilishi, ularning xalq tafakkuridagi o'rni, milliy madaniyatni ifodalashdagi funksiyasi, shuningdek, boshqa tillardagi (rus va ingliz tillari) muqobil ifodalar bilan solishtiriladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi globallashuv sharoitida milliy til va madaniyatga oid o'ziga xos unsurlarni o'rganish va targ'ib etish nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatga ham egadir. Xususan, yosh avlodga ona tilining badiiy va ma'naviy boyliklarini yetkazish, ularni xalq og'zaki ijodiga bo'lgan hurmat ruhida tarbiyalash jarayonida tasviriy ifodalarning o'rni beqiyosdir.

Maqolada quyidagi maqsadlar belgilangan: birinchidan, o'zbek tilida keng qo'llaniladigan hayvon obrazlariga oid frazeologik birliklarni to'plash va ularni semantik tasniflash; ikkinchidan, ularning lingvokulturologik tahlilini amalga oshirish; uchinchidan, ushbu iboralarning boshqa tillardagi (rus va ingliz tillaridagi) muqobillarini aniqlab, ularning milliy va universal xususiyatlarini taqqoslash. Tadqiqot natijalari xalq tilining madaniy qatlamlarini chuqurroq tushunishga, tarjima nazariyasiga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Tasviriy ifodalardagi hayvon obrazlarini lingvokulturologik nuqtai nazardan o'rganish so'nggi yillarda tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohasida katta e'tibor qozondi. Ushbu mavzuda turli millatlar olimlari o'ziga xos yondashuvlarni ishlab chiqqan va hayvon obrazlarining til, madaniyat va xalq tafakkuridagi o'rni haqidagi qarashlarni ilgari surganlar.

O'zbek tilshunosligi an'alarida hayvon obrazlari milliy madaniyat va til birligi sifatida ko'plab ilmiy izlanishlarning markazida turadi. Masalan, F.Hojiyev (2009) o'zbek frazeologiyasida hayvon obrazlarining semantik jihatlarini chuqur o'rganib, ularning xalq axloqiy qadriyatlari va ma'naviy muhitda qanday aks etishini ta'kidlaydi. U o'z tadqiqotida ko'plab misollar keltirib, hayvon tasvirlari orqali inson xulq-atvorining tasviri va qadriyatlarining shakllanishini tahlil qiladi. Hojiyevning ta'kidlashicha, masalan, «sigir» va «burgut» kabi hayvonlar o'zbek xalqida alohida ramziy ma'nolarga ega bo'lib, ularning ifodasi orqali insonning ba'zi xarakter xususiyatlari qiyoslanadi.

M.Ochilov (2015) esa tarjima nazariyasi doirasida tasviriy ifodalardagi hayvon obrazlarining milliy o'ziga xosligini tahlil qilgan. U tarjimada yuzaga keladigan semantik va madaniy qiyinchiliklarni ko'rsatib, bunday ifodalarning boshqa tillarga aynan o'z shaklida tarjima qilinmasligi yoki noto'g'ri tushunilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Ochilovning fikricha, tasviriy ifodalardagi hayvon obrazlari milliy madaniyatni saqlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi va tarjima jarayonida bu jihatga e'tibor qaratish zarur.

D.Toychiyev (2018) esa o'zbek xalq og'zaki ijodida hayvon obrazlarining o'rni haqida tadqiqot olib borgan. U bu obrazlarning qadimiy ildizlari mavjudligini va ularning bugungi kundalik til va madaniyatda ham faol ishlatilishini ko'rsatgan. Toychiyev o'z asarlarida hayvon tasvirlari orqali xalqning tarixiy tajribalari, dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlari haqida batafsil ma'lumot beradi. Uning tadqiqotlari hayvon obrazlarining lingvokulturologik jihatlarini hamda ularning xalq tilidagi metaforik funksiyalarini ochib beradi.

Rus tilshunosligi va lingvokulturologiyasida hayvon obrazlarini o'rganish an'anasi juda chuqur ildizlarga ega. V.Potebnya (1979) o'zining “Язык и мѣсл” asarida til va fikr o'rtasidagi munosabatlarni o'rganar ekan, hayvon obrazlarining xalq tafakkuridagi o'rni va ular orqali ifodalanadigan ma'no qatlamlariga alohida e'tibor qaratgan. U fikricha, hayvon obrazlari xalqning dunyoni anglash usullari va madaniy kodlarini aks ettiradi.

L.Bubnova (2003) esa lingvistik metafora nazariyasi asosida hayvon obrazlarining frazeologik birliklardagi funksiyasini o'rganib, ularning ma'no va emotsional yukini batafsil tahlil qilgan. Bubnova o'z tadqiqotida rus tilidagi ko'plab frazeologizmlarda hayvon obrazlarining qanday metaforalar yordamida inson xulq-atvorini tasvirlashda ishlatilishini ko'rsatgan.

Ingliz tilshunosligida esa hayvon obrazlarini lingvokulturologik va kognitiv yondashuvlar doirasida o'rganish keng tarqalgan. G.Lakoff va M.Turner (1989) “More Than Cool Reason” asarida metafora nazariyasini rivojlantirib, hayvon obrazlarining til va madaniyatda qanday ishlatilishini chuqur tahlil qilganlar. Ularning fikricha, hayvon obrazlari til birliklaridan tashqari inson fikrlashining kognitiv mexanizmlarini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

G.Yong va R.Smith (2007) esa hayvon frazeologizmlari orqali madaniy stereotiplarning shakllanishi va ifodalanganligini o'rganib, bunday obrazlarning til va madaniyatda qanday ijtimoiy va psixologik vazifa bajarishini ko'rsatgan. Ularning tadqiqotlari madaniy stereotiplar va tilning o'zaro aloqasini yoritishda katta ahamiyatga ega.

Ushbu olimlarning tadqiqotlarida umumiy jihatlar va farqlar mavjud. O'zbek olimlari milliy madaniyat va tarixiy kontekstga katta e'tibor qaratib, hayvon obrazlarining xalq tafakkuridagi o'rni va ularning frazeologik tildagi semantik vazifasini o'rganadi. Rus olimlari asosan lingvokulturologik

va metafora nazariyasi asosida hayvon obrazlarining madaniy kodlar va xalq dunyoqarashi bilan bog'liqligini tahlil qiladilar. Ingliz olimlari esa ko'proq kognitiv va universal til nazariyalarini qo'llab, hayvon obrazlarining til va madaniyatdagi funksiyalarini keng qamrovda o'rganadilar. Bu yondashuvlarni birlashtirish orqali o'zbek tilidagi hayvon obrazlarining lingvokulturologik talqini yanada mukammalroq va kengroq o'rganish imkonini beradi.

Tadqiqot metodlari va natijalari. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi tasviriy ifodalarda hayvon obrazlarining lingvokulturologik talqinini aniqlash maqsadida bir nechta metodlardan foydalanganmiz. Asosiy metod sifatida qiyoslash metodi va matnli tahlil metodi tanlandi. Bundan tashqari, olingan natijalarni aniqroq tasvirlash uchun statistik usullar ham qo'llandi.

1. Qiyoslash metodi - qiyoslash (klasterlash) metodi lingvistik tadqiqotlarda keng qo'llanilib, matnda mavjud kalit so'zlar va ifodalar asosida ularni guruhlash imkonini beradi. Biz ushbu metod orqali o'zbek tilidagi turli manbaalardan (adabiy asarlar, ommaviy matnlar, frazeologik lug'atlar) to'plangan tasviriy ifodalar va ularning ichidagi hayvon obrazlarini guruhladik. Shuningdek, har bir hayvon tasviri bilan bog'liq ma'nolar, kontekstlar va madaniy ma'nolar iyoslash yordamida tahlil qilindi.

2. Matnli tahlil metodi- Matnli tahlil usuli orqali yig'ilgan frazeologik birliklar va tasviriy ifodalar kontekstual jihatdan tahlil qilindi. Bu metod hayvon obrazlarining semantik funksiyalari, metaforik va metonimik rolini aniqlashga yordam berdi. Har bir hayvon tasvirining xalq tilidagi o'ziga xosligi, madaniy ahamiyati va lingvokulturologik kontekstga ta'siri o'rganildi. Bu metod hayvon obrazlarining metaforik, metonimik va simvolik funksiyalarini aniqlashga imkon berdi. 350 ta ifodadan 50 tasi chuqur tahlil qilinib, ularning lingvokulturologik ahamiyati o'rganildi

3. Statistik tahlil - Tadqiqotda statistik usullar ham qo'llanildi. To'plangan ma'lumotlar asosida hayvon obrazlarining frazeologik birliklarda uchrashi, ularning nisbatlari, madaniy kontekstga bog'liqligi, shuningdek, tarjimada yuzaga keladigan o'zgarishlar foizlarda ifodalandi. Bu statistik ko'rsatkichlar hayvon obrazlarining lingvokulturologik ahamiyatini aniqroq ko'rsatishga xizmat qildi. Tadqiqotda yig'ilgan ma'lumotlarning ko'lamini va taqsimotini aniqlash uchun statistik usullar qo'llanildi. Natijalar foizlarda ifodalandi va jadval hamda diagrammalarda taqdim etildi. Ushbu statistik tahlil o'zbek tilidagi hayvon obrazlarining frazeologik birliklarda qanchalik keng qo'llanilishini ko'rsatdi.

1-jadval

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek tilida hayvon obrazlari tasviriy ifodalarda quyidagi foizlarda uchraydi:	
Hayvon	
Burgut	22
Sigir	18
To'rg'ay	15
Cho'chqa	12
Ilon	10
Quyov	8
Boshqalar	15

Eng ko'p uchragan "burgut" obrazi ko'pincha jasorat, kuch-qudrat ramzi sifatida ishlatiladi. "Sigir" tasviri esa sabr-toqat va ba'zan bevafo odam sifatida talqin qilinadi. "Cho'chqa" esa ko'proq salbiy kontekstda, nopoklik ramzi sifatida ishlatiladi.

Hayvon obrazlarining madaniy va lingvokulturologik funksiyasi. Aniqlangan tasviriy ifodalar ko'p hollarda inson xarakterining ma'lum jihatlarini ifodalashda xizmat qiladi. Masalan, burgut - jasorat va qudrat ramzi, sigir - sabr-toqat va bevafo odam obrazini ifodalovchi ramz, cho'chqa - kirlik va nopoklik ramzi sifatida ko'riladi. Ushbu obrazlar xalq madaniyatining turli qatlamlarida, shu jumladan, adabiyotda, ertaklarda va frazeologizmlarda keng qo'llaniladi.

Tarjima jarayonida yuzaga keladigan o'zgarishlar haqida so'z yuritadigan bo'lsak, o'zbek tilidan boshqa tillarga tarjima qilinganida, hayvon obrazlarining ma'nosi ko'pincha o'zgaradi yoki

yo'qoladi. Masalan, "burgut" obrazi ingliz tiliga tarjima qilinganda "eagle" sifatida qabul qilinsa-da, u yerda uning lingvokulturologik va milliy ma'nosi yetarlicha aks etmaydi. Bu tarjimada yuzaga keladigan qiyinchiliklarni ko'rsatadi va tarjima jarayonida lingvokulturologik kontekstga alohida e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Statistik tahlil natijalari. Qiyoslash va matnli tahlil natijalari quyidagi asosiy tendensiyalarni ko'rsatdi:

Hayvon obrazlari bilan bog'liq frazeologik birliklar o'zbek tilida taxminan 60% hollarda ijobiy yoki neytral ma'nolarga ega.

40% ifodalar esa salbiy yoki tanqidiy kontekstda ishlatiladi (masalan, "cho'chqa" tasviri).

Madaniy jihatdan eng ko'p uchraydigan tasvirlar jasorat, aqlli, sodiq kabi insoniy sifatlarni aks ettiradi.

Tarjima jarayonida kamida 30% tasviriy ifodalarning ma'nosi qisman yoki to'liq yo'qolishi kuzatilgan.

Xulosa. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi tasviriy ifodalarda uchraydigan hayvon obrazlarining lingvokulturologik talqini batafsil o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, hayvon obrazlari nafaqat frazeologik birliklar tarkibida keng tarqalgan, balki ular xalq tafakkuri, milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarni aks ettirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Hayvonlarga oid frazeologizmlar inson fazilatlari va ijtimoiy hodisalarni metaforik shaklda ifodalash orqali tilning semantik boyligini oshiradi. Maqolada keltirilgan lingvokulturologik yondashuv asosida hayvon obrazlarining milliy madaniyatdagi o'rni, ularning semantik va pragmatik funksiyalari aniqlanib, boshqa tillardagi muqobillari bilan taqqoslandi. Natijalarga ko'ra, o'zbek tilidagi hayvon tasvirlari milliy o'ziga xoslikni saqlagan holda, universal madaniy va semantik qadriyatlarni ham o'z ichiga oladi. Bu esa ularning tarjima va interlingvistik aloqalarda muhimligini ko'rsatadi. Shuningdek, hayvon obrazlarining frazeologik birliklarda keng qo'llanilishi tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida yanada chuqurroq tadqiqotlarni talab qilishi ta'kidlandi. Tadqiqot natijalari o'zbek tilining lingvokulturologik boyligini yanada yoritish, milliy madaniyatni saqlash va yosh avlodni ona tilining boy ma'naviy merosi bilan tanishtirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kelajakda ushbu sohada chuqurroq tahlillar olib borish, yangi metodologik yondashuvlarni joriy qilish va frazeologik materiallarni kengaytirish o'zbek tilshunosligi va lingvokulturologiyasining rivojiga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hojiyev F. (2009). O'zbek frazeologiyasida hayvon obrazlari. Toshkent.
2. Ochilov M. (2015). Tarjima va madaniyat: muammolar va yechimlar. Toshkent.
3. Toychiyev D. (2018). Xalq og'zaki ijodida tasviriy ifodalar. Toshkent.
4. Potebnya V. (1979). Язык и мýсл'. Moskva.
5. Bubnova L. (2003). Метафора и фразеология. Sankt-Peterburg.
6. Vasina E. (2010). Лингвокультuroлогия и народное творчество. Moskva.
7. Lakoff G., Turner M. (1989). More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago.
8. Yong G., Smith R. (2007). Animal Imagery and Cultural Stereotypes. London.

Rahmonova Xurshida G'aybullayevna,
*Teacher of the Department of Natural Sciences Teaching Methods, Urgut Branch, Samarkand
State University named after Sharof Rashidov*

SOLVING PHYSICS PROBLEMS BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract. *The integration of digital technologies into physics education has revolutionized the way students and researchers approach problem-solving. This article explores modern computational and digital tools-such as simulation software, artificial intelligence (AI), machine learning (ML), and symbolic mathematics systems-that enhance the accuracy, efficiency, and accessibility of solving physics problems. We discuss key methodologies, benefits, and challenges, along with case studies demonstrating their application in classical mechanics, electromagnetism, quantum physics, and thermodynamics.*

Keywords: *physics problem-solving, digital technologies, computational physics, AI in physics, simulations*

Аннотация. *Интеграция цифровых технологий в обучение физике произвела революцию в подходе студентов и исследователей к решению задач. В данной статье рассматриваются современные вычислительные и цифровые инструменты - такие как программное обеспечение для моделирования, искусственный интеллект (ИИ), машинное обучение (МО) и системы символьной математики, - которые повышают точность, эффективность и доступность при решении физических задач. Обсуждаются ключевые методологии, преимущества и сложности, а также приводятся примеры применения в классической механике, электродинамике, квантовой физике и термодинамике.*

Ключевые слова: *решение физических задач, цифровые технологии, вычислительная физика, ИИ в физике, моделирование.*

Introduction. Physics problem-solving has long relied on analytical techniques, experimental validation, and simplified approximations to describe natural phenomena. While these classical approaches remain foundational, the rapid development of digital technologies has introduced transformative methodologies that enhance both precision and computational efficiency. Modern computational tools facilitate the modeling of highly complex systems, automate labor-intensive calculations, and provide dynamic visualization of results, thereby expanding the accessibility and interactivity of physics education and research. The integration of numerical simulations, artificial intelligence, and advanced software platforms enables researchers and students to tackle problems that were previously intractable due to mathematical complexity or scale. This shift not only accelerates scientific discovery but also fosters a deeper conceptual understanding by bridging theoretical principles with practical computational applications. As digital technologies continue to evolve, their role in physics problem-solving is becoming increasingly indispensable, offering new paradigms for both academic study and industrial innovation.

Main part. Digital Technologies in Physics Problem-Solving. Simulation and Modeling Software. The application of simulation and modeling software has become a cornerstone in modern physics problem-solving, providing powerful computational frameworks for analyzing complex systems that resist analytical solutions. Among the most widely utilized tools are numerical methods implemented in platforms such as MATLAB, Python (leveraging libraries like NumPy and SciPy), and Wolfram Mathematica, which enable the efficient solution of differential equations, system optimization, and accurate modeling of diverse physical phenomena across classical and quantum domains. These environments offer robust algorithms for numerical integration, matrix operations, and symbolic computation, significantly reducing the computational burden associated with traditional manual calculations.

Finite Element Analysis (FEA) represents another critical approach, particularly in engineering and applied physics, where software packages such as COMSOL Multiphysics and ANSYS are employed to simulate intricate mechanical, thermal, and electromagnetic systems. These tools

discretize complex geometries into manageable elements, solving partial differential equations under specified boundary conditions with high precision. Such simulations are indispensable in structural analysis, heat transfer studies, and the design of electromagnetic devices, where experimental approaches may be prohibitively expensive or impractical.

Monte Carlo simulations constitute a third essential methodology, particularly prominent in statistical mechanics and quantum physics, where probabilistic modeling is required to account for stochastic processes. By generating large ensembles of random samples, these simulations approximate the behavior of systems governed by probability distributions, enabling the study of thermodynamic properties, particle interactions, and quantum state evolution. The versatility of Monte Carlo techniques extends to financial modeling and radiation transport, demonstrating their broad applicability beyond purely physical systems. Collectively, these computational tools not only enhance the accuracy and efficiency of problem-solving but also facilitate the exploration of scenarios that would otherwise remain inaccessible through conventional analytical or experimental means.

Artificial Intelligence and Machine Learning in Physics Problem-Solving. The integration of artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) techniques into physics problem-solving has introduced revolutionary approaches that complement traditional analytical and numerical methods. These advanced computational paradigms demonstrate particular efficacy in handling complex, non-linear systems where conventional approaches encounter significant limitations. Among the most impactful applications are neural networks, which have proven exceptionally capable of predicting outcomes in chaotic systems characterized by extreme sensitivity to initial conditions. In fluid dynamics, for instance, deep learning architectures can model turbulent flows and predict vortex formation patterns with accuracy approaching that of direct numerical simulation, while requiring substantially reduced computational resources. This capability opens new possibilities for real-time analysis in aerodynamics, atmospheric modeling, and plasma physics.

Symbolic regression represents another transformative application of AI in physics, where tools such as Eureqa employ genetic algorithms to identify underlying mathematical expressions directly from empirical data. Unlike conventional curve-fitting techniques that merely optimize parameters within predefined models, symbolic regression can discover novel analytical relationships that might elude human intuition. This approach has demonstrated remarkable success in deriving fundamental laws from experimental datasets, effectively automating aspects of the scientific discovery process. In condensed matter physics and materials science, such techniques have been employed to uncover previously unknown relationships between microstructure and macroscopic properties.

The educational dimension of AI in physics has seen significant advancements through the development of automated problem-solving assistants. Sophisticated AI tutors, exemplified by Wolfram Alpha and ChatGPT, leverage natural language processing and symbolic computation to guide students through complex physics problems with step-by-step explanations. These systems can parse qualitative questions, formulate appropriate mathematical representations, and generate solution pathways while adapting to the user's level of understanding. Beyond mere answer generation, advanced implementations incorporate Socratic questioning techniques to enhance conceptual learning, making them valuable tools for both independent study and classroom supplementation. The continuous improvement of these systems through large language model architectures suggests a future where AI could provide personalized, curriculum-aware physics instruction at scale.

The implementation of AI and ML in physics research and education does not come without challenges, particularly regarding interpretability and the need for robust training datasets. However, the field is rapidly developing methodologies to ensure physical consistency in neural network predictions and to integrate domain knowledge directly into learning architectures. As these technologies mature, they are poised to become indispensable tools that will fundamentally reshape how physicists approach both theoretical and experimental challenges across all subdisciplines.

Computer Algebra Systems in Modern Physics Problem-Solving. Computer Algebra Systems (CAS) have become an indispensable component of the computational physicist's toolkit, offering

sophisticated capabilities for symbolic mathematical manipulations that transcend the limitations of purely numerical approaches. These advanced software platforms, including prominent examples such as SymPy within the Python ecosystem and the comprehensive Wolfram Mathematica environment, provide researchers with powerful means to perform exact analytical computations that would be prohibitively time-consuming or error-prone if attempted manually.

The fundamental strength of CAS lies in their ability to handle symbolic expressions with rigorous mathematical precision, performing operations such as algebraic simplification, symbolic differentiation and integration, equation solving, and series expansions while maintaining exact forms rather than numerical approximations. This capability proves particularly valuable in theoretical physics where closed-form solutions retain crucial physical insights that might be obscured in purely numerical treatments. For instance, when analyzing the motion of a nonlinear pendulum, a CAS can derive and manipulate the exact equations of motion before any numerical approximation is introduced, preserving important symmetries and conservation laws in the analytical treatment.

In quantum mechanics and field theory, these systems demonstrate exceptional utility in managing the complex tensor operations and lengthy algebraic manipulations characteristic of modern theoretical work. The ability to perform canonical commutation relations, Dirac algebra manipulations, and Feynman diagram calculations with computer-assisted precision has significantly accelerated research productivity while reducing the incidence of human error in lengthy derivations. Furthermore, the integration of symbolic computation with numerical methods in platforms like Mathematica allows for seamless transition between analytical and numerical approaches, enabling physicists to first extract as much information as possible through exact methods before resorting to numerical approximation.

The pedagogical applications of CAS are equally noteworthy, as these systems can serve both as verification tools for manual calculations and as exploratory environments where students can investigate the behavior of physical systems by varying parameters in symbolic expressions. Modern implementations incorporate intuitive interfaces that lower the barrier to entry while maintaining the mathematical rigor required for serious scientific work. As physics problems grow increasingly complex and interdisciplinary, the role of computer algebra systems continues to expand, bridging the gap between traditional analytical techniques and modern computational physics methodologies. Their development represents a significant advancement in how physicists approach mathematical formulation and problem-solving across all subfields of the discipline.

Virtual and Augmented Reality Technologies in Physics Education and Research. The incorporation of Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) technologies into physics pedagogy and scientific visualization represents a significant advancement in experiential learning methodologies. These immersive technologies transcend traditional two-dimensional representations by enabling three-dimensional, interactive exploration of complex physical phenomena that are either imperceptible at human scales or fundamentally non-intuitive in nature. Sophisticated VR laboratory environments, such as those developed by the PhET Interactive Simulations project, provide students with unprecedented access to visualization tools for comprehending abstract concepts in quantum mechanics and relativistic physics that have historically presented substantial cognitive barriers to understanding.

In quantum physics education, VR implementations allow learners to directly manipulate and observe wavefunction representations, visualize probability density distributions in three dimensions, and interact with quantum systems in ways that bridge the gap between mathematical formalism and physical intuition. The examination of hydrogen atom orbitals, for instance, transitions from static textbook images to dynamic, rotatable volumetric representations where students can explore nodal surfaces and orbital symmetries through spatial interaction. Similarly, in special relativity instruction, VR environments enable users to experience the effects of time dilation and length contraction from first-person perspectives, fostering deeper conceptual understanding through simulated relativistic reference frames.

Augmented Reality applications extend these benefits into mixed-reality environments where digital representations of physical phenomena are superimposed onto the real world, creating powerful tools for experimental physics instruction. AR interfaces can dynamically display electromagnetic field vectors around current-carrying conductors, render thermodynamic processes visible through particle trajectory visualizations, or annotate laboratory equipment with real-time data overlays. This technological integration enhances traditional laboratory instruction by making invisible phenomena perceptible while maintaining the tactile benefits of hands-on experimentation.

The research applications of these technologies are equally promising, particularly in fields requiring complex spatial reasoning such as astrophysics, particle physics, and condensed matter systems. VR data visualization tools enable researchers to navigate through large-scale cosmological simulations, inspect detector configurations in high-energy physics experiments from arbitrary viewpoints, or examine crystalline structures at atomic scales with natural depth perception. The immersive nature of these interfaces facilitates pattern recognition and anomaly detection in multidimensional datasets that challenge conventional visualization approaches.

While the implementation of VR/AR in physics education and research presents technical challenges related to hardware accessibility and software development, the pedagogical benefits of these immersive technologies are increasingly well-documented. By providing spatial, interactive engagement with abstract physical concepts, they address fundamental learning obstacles and have the potential to significantly enhance conceptual mastery across all levels of physics instruction. As the technology continues to mature and become more accessible, its integration into mainstream physics education promises to transform how complex physical theories are taught and understood.

Case Studies. Application of Digital Technologies in Classical Mechanics Problems - The numerical analysis of classical mechanical systems represents one of the most fundamental applications of computational physics, particularly in solving nonlinear problems that resist analytical solutions. A paradigmatic example involves the calculation of projectile trajectories under realistic conditions incorporating air resistance, a problem that demonstrates the transition from idealized textbook cases to physically meaningful scenarios through digital computation. The governing equations of motion for such systems typically take the form of coupled nonlinear differential equations where the drag force introduces velocity-dependent terms that preclude simple closed-form solutions.

Modern computational approaches to this class of problems leverage sophisticated numerical integration algorithms implemented in scientific computing environments such as Python's scientific stack. The odeint solver from the SciPy library, which employs adaptive-step numerical integration techniques based on the LSODA (Livermore Solver for Ordinary Differential Equations) algorithm, provides an efficient and accurate means to solve the system of differential equations describing the projectile's motion. This solver automatically switches between stiff and non-stiff methods depending on the problem's characteristics, ensuring both computational efficiency and numerical stability throughout the integration process.

The implementation typically begins with the mathematical formulation of the physical problem, expressing Newton's second law with appropriate drag force modeling (commonly using either quadratic or linear drag approximations depending on the Reynolds number regime). The resulting system of four coupled ordinary differential equations (accounting for both position and velocity components in two dimensions) is then passed to the numerical solver along with initial conditions and physical parameters. The solver's adaptive step-size control maintains accuracy during critical phases of the trajectory while optimizing computational resources during less sensitive portions of the motion.

Beyond simple trajectory calculations, this computational framework extends naturally to more complex scenarios in classical mechanics, including the analysis of three-dimensional projectile motion with altitude-dependent air density, the incorporation of crosswind effects, or the simulation of spinning projectiles where Magnus forces become significant. The numerical solutions provide not only quantitative predictions of range and flight time but also enable detailed investigation of the

system's sensitivity to various parameters through parametric studies that would be impractical to conduct experimentally.

The visualization capabilities accompanying these computational tools further enhance their pedagogical value, allowing students and researchers to generate interactive plots of trajectories under varying conditions, animate the motion in real time, and compare numerical results with analytical approximations. This integrated approach to problem-solving in classical mechanics exemplifies how digital technologies can bridge the gap between theoretical principles and practical applications while developing important computational skills that transfer to other areas of physics. The methodology demonstrates particularly well how modern computational techniques can handle nonlinearities and complex dependencies that are ubiquitous in real-world physical systems but often absent from introductory treatments of classical mechanics.

Computational Approaches to Electromagnetic Field Analysis. The simulation of electric field distributions in complex geometries represents a significant challenge in applied electromagnetism, particularly when analytical solutions become intractable due to irregular boundaries, heterogeneous materials, or nonlinear media. Modern computational electromagnetics addresses these challenges through sophisticated finite element analysis (FEA) techniques implemented in multiphysics simulation environments such as COMSOL Multiphysics. This numerical approach enables the solution of Maxwell's equations in their most general form for arbitrarily shaped domains and complex material properties that commonly occur in practical engineering applications.

The finite element methodology implemented in COMSOL begins with the discretization of the problem domain into an adaptive mesh of elements, where the electric potential or field quantities are approximated using polynomial basis functions. The software automatically formulates and solves the weak form of the governing partial differential equations, typically derived from the electrostatic potential formulation or direct field representations, depending on the specific physical conditions of the problem. For electrostatic scenarios, the solver computes the potential distribution by minimizing the electrostatic energy functional while respecting the imposed boundary conditions, which may include fixed potentials, surface charge densities, or periodic constraints.

The true power of this computational approach becomes evident when analyzing systems with intricate geometries that would be impossible to treat analytically, such as multi-electrode configurations with complex dielectric arrangements or microstructured materials with subwavelength features. COMSOL's adaptive mesh refinement capabilities ensure accurate resolution of field singularities near sharp edges or corners while optimizing computational resources in regions of smoothly varying fields. The postprocessing tools provide comprehensive visualization options, enabling researchers to examine field magnitude and direction through contour plots, vector fields, or streamlines, as well as to compute derived quantities such as capacitance matrices or electrostatic forces.

Beyond static field analysis, the platform extends naturally to time-dependent and frequency-domain problems, allowing for the investigation of transient phenomena or AC field distributions in lossy media. The multiphysics capabilities become particularly valuable when coupling electrostatic simulations with other physical phenomena, such as electromechanical interactions in MEMS devices or electrothermal effects in high-voltage equipment. The accuracy of these simulations has been extensively validated against both analytical solutions for canonical problems and experimental measurements, establishing FEA as an indispensable tool for both research and industrial applications in electromagnetics.

The implementation of these computational techniques has revolutionized the design and analysis of electromagnetic systems, reducing reliance on physical prototyping while providing insights into field behavior that would be difficult or impossible to obtain experimentally. From the development of novel sensor configurations to the optimization of high-voltage insulation systems, finite element-based simulations have become a cornerstone of modern electromagnetic engineering, demonstrating how digital technologies can extend and enhance our ability to solve fundamental physics problems in complex real-world scenarios.

Numerical Approaches to Quantum Mechanical Systems. The solution of the Schrödinger equation for potential well problems represents a fundamental challenge in quantum mechanics that demonstrates the critical role of computational methods in modern physics. While simple potential wells like the infinite square well admit analytical solutions, more realistic potentials including finite wells, asymmetric barriers, or spatially varying profiles require sophisticated numerical treatment. Contemporary computational physics addresses these challenges through specialized software tools such as MATLAB's Partial Differential Equation (PDE) Toolbox and the Quantum Toolbox in Python (QuTiP), which provide robust frameworks for solving eigenvalue problems associated with quantum systems.

MATLAB's PDE toolbox implements finite element methods to solve the time-independent Schrödinger equation formulated as an eigenvalue problem, where the potential function defines the system's characteristics and boundary conditions determine the solution space. The toolbox allows for flexible specification of arbitrary potential profiles through user-defined functions, accommodating both simple rectangular wells and complex potential landscapes encountered in nanostructure physics. The numerical solver discretizes the spatial domain and constructs the Hamiltonian matrix representation, subsequently employing Arnoldi iteration or other advanced algorithms to compute eigenstates and corresponding energy eigenvalues with controlled precision.

QuTiP offers complementary functionality within the Python ecosystem, specializing in quantum system dynamics and providing tools for both time-independent and time-dependent Schrödinger equation solutions. This open-source framework implements state-space representations of quantum systems and includes specialized functions for common potential well problems, along with more general capabilities for solving master equations and simulating quantum measurements. The package's efficient sparse matrix handling and built-in visualization tools facilitate comprehensive analysis of quantum systems, from basic potential wells to complex interacting many-body problems.

These computational approaches prove particularly valuable when investigating phenomena such as quantum tunneling through potential barriers, where numerical solutions provide quantitative predictions of transmission coefficients that are essential for understanding scanning tunneling microscopy or semiconductor device operation. The ability to model time-dependent potentials enables studies of adiabatic evolution and quantum control, while periodic potentials allow investigation of band structure formation in crystalline analogs. Furthermore, these tools readily extend to higher-dimensional problems, enabling the analysis of quantum dots or other nanostructures where confinement occurs in multiple spatial dimensions.

The implementation of these numerical methods has transformed quantum mechanics education and research by making complex quantum systems accessible to investigation without resorting to unrealistic simplifying assumptions. Students can explore the consequences of varying potential parameters immediately, observing how wavefunction localization and energy quantization respond to changes in well width, depth, or shape. Researchers benefit from the ability to simulate realistic quantum devices and compare computational predictions with experimental results, accelerating the development of quantum technologies. As quantum computing and nanotechnology continue to advance, these computational tools will play an increasingly vital role in bridging theoretical quantum mechanics with practical applications in emerging technologies.

If 2 g of nitrogen occupies a volume of 820 cm³ under a pressure of 2 atm, what will be its temperature?

Given	Formula	Calculate
m=2·10⁻³ kg V=820 cm³ M=28· 10⁻³ kg /mole P=0,2·10⁶ Pa T=?	$PV = \frac{m}{M}RT$ $T = \frac{PVM}{mR}$	$T = \frac{0.2 \cdot 10^6 \cdot 820 \cdot 10^{-6} \cdot 28 \cdot 10^{-3}}{2 \cdot 10^{-3} \cdot 8,31} = 280 \text{ K}$ t=7 °C

2. What volume does 10 g of oxygen occupy at a temperature of 20°C and a pressure of 750 mm Hg?

Given	Formula	Calculate
$m=10 \cdot 10^{-3} \text{ kg}$ $P=100 \cdot 10^3 \text{ Pa}$ $M=32 \cdot 10^{-3} \text{ kg/mol}$ $t=20^\circ \text{C}$ $V=?$	$PV = \frac{m}{M} RT$ $V = \frac{mRT}{MP}$	$V = \frac{10^{-2} \cdot 8,31 \cdot 293}{0,032 \cdot 10^5} = 7,6 \cdot 10^{-3} \text{ m}^3$

3. A 12-liter cylinder is filled with nitrogen at a pressure of $8,1 \cdot 10^6 \text{ N/m}^2$ and a temperature of 17°C. How much nitrogen is in the cylinder?

Given	Formula	Calculate
$V=12 \text{ l}$ $P=8,1 \cdot 10^6 \text{ Pa}$ $M=28 \cdot 10^{-3} \text{ kg/mol}$ $T=290 \text{ K}$ $m=?$	$PV = \frac{m}{M} RT$ $m = \frac{PVM}{RT}$	$m = \frac{8,1 \cdot 10^6 \cdot 12 \cdot 10^{-3} \cdot 0,028}{8,31 \cdot 290} = 1,13 \text{ kg}$

Conclusion. the integration of digital technologies into physics problem-solving has fundamentally transformed both the methodology and scope of contemporary scientific research and education. the advent of sophisticated computational tools has enabled researchers to address complex physical systems that were previously intractable through analytical methods alone, providing unprecedented capabilities in numerical simulation, automated calculation, and dynamic visualization of physical phenomena. modern computational physics encompasses a diverse array of techniques ranging from finite element analysis and monte carlo methods to machine learning algorithms and quantum computing simulations, each contributing to deeper understanding and more accurate modeling of natural systems across all scales from quantum mechanics to cosmology.

While these technological advancements have yielded remarkable progress, significant challenges persist in areas such as computational efficiency for large-scale simulations, the development of physically consistent machine learning models, and the effective integration of these tools into pedagogical frameworks. The balance between computational convenience and fundamental understanding remains a critical consideration, particularly in educational contexts where overreliance on automated solutions may obscure underlying physical principles. Nevertheless, the continued refinement of these digital tools demonstrates their indispensable role in modern physics, facilitating discoveries that expand the boundaries of scientific knowledge while simultaneously making advanced concepts more accessible to students and researchers alike.

Future developments in this field promise even more transformative possibilities, particularly through the emerging capabilities of quantum computing for simulating quantum many-body systems and the potential for artificial intelligence to uncover novel physical relationships within complex datasets. The convergence of these technologies may lead to paradigm shifts in how physical theories are formulated and tested, potentially enabling the discovery of fundamental laws through data-driven approaches that complement traditional theoretical frameworks. As digital technologies continue to evolve, their integration with physics research and education will undoubtedly deepen, creating new opportunities for innovation while demanding ongoing consideration of their appropriate application and limitations within the scientific method. The ultimate trajectory suggests an increasingly symbiotic relationship between computational tools and physical discovery, where each advance in technology opens new frontiers for understanding the natural world.

References:

1. Landau, R. H., Páez, M. J., & Bordeianu, C. C. (2021). *Computational Physics: Problem Solving with Python* (4th ed.). Wiley.

2. Thijssen, J. M. (2013). *Computational Physics* (2nd ed.). Cambridge University Press.
3. Press, W. H., Teukolsky, S. A., Vetterling, W. T., & Flannery, B. P. (2007). *Numerical Recipes: The Art of Scientific Computing* (3rd ed.). Cambridge University
4. Reddy, J. N. (2019). *Introduction to the Finite Element Method* (4th ed.). McGraw-Hill.
5. Zienkiewicz, O. C., Taylor, R. L., & Zhu, J. Z. (2013). *The Finite Element Method: Its Basis and Fundamentals* (7th ed.). Butterworth-Heinemann.
6. COMSOL Multiphysics® Documentation (2023). *Introduction to Finite Element Analysis in Electromagnetics*. COMSOL Inc.
7. Carleo, G., Cirac, I., Cranmer, K., Daudet, L., Schuld, M., Tishby, N., ... & Zdeborová, L. (2019). Machine Learning and the Physical Sciences. *Reviews of Modern Physics*, 91(4), 045002.
8. Mehta, P., Bukov, M., Wang, C. H., Day, A. G., Richardson, C., Fisher, C. K., & Schwab, D. J. (2019). A High-Bias, Low-Variance Introduction to Machine Learning for Physicists. *Physics Reports*, 810, 1-124.
9. Brunton, S. L., & Kutz, J. N. (2022). *Data-Driven Science and Engineering: Machine Learning, Dynamical Systems, and Control* (2nd ed.). Cambridge University Press.
10. Wang, D. (2021). Introduction to SymPy for Symbolic Computation in Physics. *Journal of Open Source Education*, 4(42), 123.
11. Wolfram, S. (2023). *An Elementary Introduction to the Wolfram Language* (3rd ed.). Wolfram Media.
12. Johansson, R. (2019). *Numerical Python: Scientific Computing and Data Science Applications with NumPy, SciPy, and Matplotlib* (2nd ed.). Apress.
13. PhET Interactive Simulations (2023). *Research-Based Design of Physics Simulations*. University of Colorado Boulder.
14. Merchant, Z., Goetz, E. T., Keeney-Kennicutt, W., Cifuentes, L., & Davis, T. J. (2022). Exploring Virtual Labs in STEM Education: A Meta-Analysis. *Computers & Education*, 180, 104437.
15. Dünser, A., Steinbügl, K., Kaufmann, H., & Glück, J. (2021). Virtual and Augmented Reality in Physics Education: A Systematic Review. *Physical Review Physics Education Research*, 17(2), 020105.
16. Nielsen, M.A., & Chuang, I.L. (2020). *Quantum Computation and Quantum Information* (11th ed.). Cambridge University Press.
17. Preskill, J. (2022). Quantum Computing in the NISQ Era and Beyond. *Quantum*, 2, 79.
18. Asfaw, A., Bello, L., Ben-Haim, Y., Bravyi, S., & et al. (2023). *Quantum Simulation for Physics and Chemistry*. IBM Quantum Research Reports.
19. Hestenes, D., Wells, M., & Swackhamer, G. (2021). Force Concept Inventory: A Tool for Evaluating Student Understanding. *The Physics Teacher*, 59(4), 234-242.
20. Wieman, C. E., Adams, W. K., & Perkins, K. K. (2022). Interactive Simulations for Physics Education: What Works, Why, and How?. *Science*, 358(6362), 482-485.
21. National Research Council (2023). *Adapting Computational Methods for Physics Education*. National Academies Press.

Hamroyev Rustam Rasulovich,

Buxoro tibbiyot instituti, Biofizika va axborot texnologiyalari kafedrası katta o'qituvchisi

INFORMATSION TEXNOLOGIYALARNI O'QUV JARAYONIDA JORIY QILINISHI ASPEKTLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada informatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etishning asosiy aspektlari tahlil qilingan. Texnologiyalarning ta'limdagi o'rni, ular orqali yaratiladigan imkoniyatlar, samarali joriy qilish uchun zarur bo'lgan infratuzilma va pedagogik yondashuvlar bayon etilgan. Shuningdek, IT'ning o'quvchilarga ta'siri, mavjud muammolar va ularning yechimlari haqida fikr yuritilgan. Maqolada zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalarning ahamiyati va istiqbollari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika, informatsion texnologiyalar, ta'lim metodlari, o'quv jarayoni, raqamli kompetensiya, interaktiv o'qitish, elektron ta'lim resurslari, o'quvchi faolligi, zamonaviy dars, masofaviy ta'lim.

Аннотация. В данной статье проанализированы основные аспекты внедрения информационных технологий в образовательный процесс. Рассматриваются роль технологий в образовании, возможности, создаваемые ими, необходимая инфраструктура и педагогические подходы для их эффективного внедрения. Также обсуждается влияние ИТ на учащихся, существующие проблемы и пути их решения. В статье освещается значение и перспективы цифровых технологий в современном образовании.

Ключевые слова: педагогика, информационные технологии, методы обучения, учебный процесс, цифровая компетентность, интерактивное обучение, электронные образовательные ресурсы, активность учащихся, современный урок, дистанционное обучение.

Abstract. This article analyzes the main aspects of integrating information technologies into the educational process. It discusses the role of technology in education, the opportunities it creates, the necessary infrastructure, and pedagogical approaches required for effective implementation. The article also examines the impact of IT on students, existing challenges, and possible solutions. It highlights the significance and future prospects of digital technologies in modern education.

Keywords: pedagogy, information technologies, teaching methods, educational process, digital competence, interactive learning, electronic educational resources, student engagement, modern lesson, distance

Kirish. Zamonaviy jamiyatning barcha sohalarida, xususan ta'lim tizimida yuz berayotgan jadal raqamli o'zgarishlar informatsion texnologiyalarning ahamiyatini keskin oshirmoqda. Bugungi kunda, informatsion texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib ulgurgan bo'lib, ular orqali o'quv faoliyatining barcha bosqichlarida yuqori samaradorlikka erishish imkoniyati mavjud. Texnologik taraqqiyot natijasida pedagogik jarayonlar yanada interaktiv va funksional shaklga ega bo'lmoqda, bu esa o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan munosabatini, o'zlashtirish darajasini hamda dars jarayonlarining tashkiliy jihatlarini tubdan o'zgartirmoqda. An'anaviy o'qitish metodlaridan farqli ravishda informatsion texnologiyalar ta'limga yangi pedagogik yondashuvlarni olib kirib, bilim berish jarayonini individuallashtirish, vizuallashtirish va mustaqil o'rganishni rag'batlantirish imkonini beradi. Raqamli vositalar orqali darslarni olib borish, bilimlarni baholash, o'quv materiallarini taqdim etish va o'zlashtirish natijalarini tahlil qilish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Shu sababli informatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga to'laqonli joriy etish nafaqat dars samaradorligini oshirish, balki zamonaviy jamiyat talablariga mos kompetensiyalarga ega shaxslarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqolada informatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilishning nazariy va amaliy asoslari, ularning pedagogik afzalliklari, shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan tizimli muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Maqola doirasida ta'lim sifatini oshirishda raqamli texnologiyalarning tutgan o'rni, ularni amaliyotga tatbiq qilishda

zarur bo'ladigan texnik va metodik resurslar, shuningdek, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi bilan bog'liq masalalarga alohida e'tibor qaratilgan. Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim muassasalarida IT vositalaridan samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Informatsion texnologiyalarning o'quv jarayonidagi o'rnini. Zamonaviy ta'lim jarayoni jadal raqamlashtirilayotgan bir davrda informatsion texnologiyalar o'quv faoliyatining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Bu texnologiyalar an'anaviy o'qitish metodlariga yangicha yondashuv olib kirib, ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va ularning bilim olish faoliyatini interaktiv shaklda tashkil etish imkonini beradi. Informatsion texnologiyalar orqali masofaviy ta'lim shakllari keng qo'llanilmoqda, bu esa makon va vaqt chegaralarisiz bilim olish imkoniyatini yaratadi. Onlayn darslar va vebinarlar o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida virtual muloqotni yo'lga qo'yib, ta'limning qulay va ochiq shaklini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, elektron darsliklar va test tizimlari an'anaviy bosma materiallarning o'rnini bosib, bilimlarni o'zlashtirishda zamonaviy texnologik yechimlarni taklif etadi. Bu resurslar o'quv materiallarini individual darajada o'rganish, mustaqil bilim olish ko'nikmalarini shakllantirish hamda bilim darajasini tezkor va obyektiv baholash imkonini beradi. Ta'lim jarayonida multimedia vositalarining qo'llanilishi esa axborotni ko'rgazmali tarzda yetkazish orqali o'quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga xizmat qiladi.

Videodarslar, animatsiyalar va interaktiv grafikalar orqali berilgan ma'lumotlar o'quvchilarda mustahkam tasavvurlar shakllanishiga yordam beradi. Bundan tashqari, informatsion texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan dasturiy vositalar yordamida bilimlarni avtomatlashtirilgan tarzda baholash, statistik tahlil qilish va o'quv natijalarini individual kuzatib borish imkoniyati mavjud. Bularning barchasi o'quvchilarni faollikka undaydi, ularni izlanishga, mustaqil o'qishga va zamonaviy axborot resurslaridan foydalana olishga o'rgatadi. Shu tariqa, informatsion texnologiyalar nafaqat ta'lim mazmunini boyitadi, balki o'qituvchilarning metodik imkoniyatlarini kengaytiradi, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Informatsion texnologiyalarni joriy etish aspektlari. Ta'lim tizimida informatsion texnologiyalarni samarali joriy etish uchun bu jarayonni puxta rejalashtirish, tizimli yondashuv asosida amalga oshirish va mavjud pedagogik hamda texnik imkoniyatlarni chuqur tahlil qilish zarur. Eng avvalo, texnologiyalarni tatbiq qilishda texnik infratuzilmaning mavjudligi va sifati hal qiluvchi omil hisoblanadi, chunki zamonaviy ta'lim vositalari kompyuterlar, planshetlar, internet tarmog'iga ulanish vositalari, interaktiv doskalar, multimedia proyektorlar va boshqa axborot-kommunikatsiya qurilmalarisiz to'liq amalga oshirilmaydi.

Ta'lim muassasalari zamonaviy texnik jihozlar bilan ta'minlanmagan taqdirda, informatsion texnologiyalardan foydalanish yuzaki va samarasiz bo'lib qoladi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni puxta egallagan bo'lishi, ulardan amaliyotda to'g'ri va maqsadga muvofiq foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, doimiy ravishda tashkil etiladigan malaka oshirish kurslari, seminarlar va amaliy treninglar orqali ta'minlanadi. O'qituvchilarning texnologiyaviy savodxonligi ularning zamonaviy darslarni samarali tashkil etishida, interaktiv metodlardan foydalangan holda ta'lim sifatini oshirishida asosiy rol o'ynaydi.

Yana bir muhim aspekt - bu didaktik ta'minotdir. Raqamli muhitda ta'lim samaradorligini ta'minlash uchun tegishli elektron resurslar, o'quv dasturlari, dars ishlanmalari, testlar va amaliy topshiriqlar sifatli va tizimli tarzda ishlab chiqilishi lozim. Elektron o'quv materiallari ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi, ularni mustahkamlash, chuqurlashtirish va differensiallashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, texnologiyalarning o'quv jarayonida keng joriy etilishi bilan bog'liq holda axborot xavfsizligi va maxfiylik masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, raqamli platformalarda xavfsiz ishlash tamoyillariga rioya qilish, mualliflik huquqlarini buzmaslik va axborot madaniyatini shakllantirish kabi talablar har qanday ta'lim muassasasi uchun ustuvor vazifalardan biri bo'lishi lozim.

Shu tarzda, informatsion texnologiyalarni ta'limga joriy etishning texnik, metodik, tashkiliy va axborot xavfsizligiga oid jihatlari o'zaro uyg'unlikda olib borilgandagina ularning ta'lim jarayoniga integratsiyasi to'liq natija beradi. Bu esa zamonaviy ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Informatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etishning afzalliklari - Informatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga izchil va tizimli ravishda joriy etish ta'limning mazmuni, shakli va uslublariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu texnologiyalar orqali o'quv jarayonining interaktivligi sezilarli darajada oshadi, ya'ni o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot biryoqlamalilikdan chiqib, ikki tomonlama faol aloqaga aylanishi ta'minlanadi. Interaktiv usullar, jumladan, multimedia materiallari, virtual laboratoriyalar, onlayn muhokamalar va test tizimlari orqali bilim berish o'quvchilarda mavzuni chuqur tushunish, o'z fikrini erkin ifoda etish va turli manbaalarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan yondashuvlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, informatsion texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan va o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashtirilgan shaklga keltiradi. Har bir o'quvchi o'zining o'rganish sur'ati, qiziqish doirasi va mavjud bilim darajasiga mos ravishda raqamli resurslardan foydalanish imkoniga ega bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilganligini kuchaytiradi va natijada ta'lim sifatini oshiradi. O'quvchilarning o'zlashtirish darajasini aniq baholash, tahlil qilish va zarur holatlarda tegishli tuzatishlar kiritish imkoniyati yaratiladi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar yordamida taqdim etilgan bilimlar yanada jonli, tushunarli va esda qolarli shaklda yetkaziladi. Vizual materiallar, audio va video darslar, animatsiyalar orqali o'quvchilar mavzuni nafaqat eshitish va o'qish orqali, balki ko'rish va faol ishtirok orqali o'zlashtiradilar. Bu multimodal yondashuv o'quvchilarda chuqur, barqaror bilimlarni shakllantiradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni qo'llash darslarga bo'lgan qiziqishni orttiradi, bu ayniqsa, zamonaviy axborot muhiti ta'sirida ulg'ayayotgan yosh avlod uchun muhim omil hisoblanadi. Interaktiv o'yinlar, topshiriqlar va loyihaviy ishlar orqali ta'lim jarayoni yanada faol, hayotiy va o'quvchini jalb qiluvchi tus oladi.

Umuman olganda, informatsion texnologiyalarni ta'limga joriy etish nafaqat ta'limning tashkiliy va texnik tomonlarini takomillashtiradi, balki pedagogik maqsadlarga erishish samaradorligini ham sezilarli darajada oshiradi. Bu esa ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida zamonaviy bilimli, kompetent va ijodiy fikrlovchi shaxsni shakllantirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Informatsion texnologiyalarni joriy etishdagi muammolar va ularning yechimlari - ta'lim tizimida informatsion texnologiyalarni keng ko'lamda joriy etish jarayoni muayyan ijobiy natijalarni berayotgan bo'lsa-da, ushbu sohada bir qator tizimli va amaliy muammolar ham mavjud bo'lib, ular ta'limning to'laqonli raqamli transformatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Avvalo, mavjud muammolardan biri sifatida texnologik ta'minot uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarning yetishmasligini ta'kidlash lozim. Ko'plab ta'lim muassasalari, ayniqsa, mintaqaviy va qishloq joylarda joylashgan maktablar zamonaviy kompyuter texnikasi, internetga ulanish vositalari, interaktiv uskunalar bilan to'liq ta'minlanmagan. Bu holat o'quv jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi va darslarning interaktivlik darajasini pasaytiradi.

Shuningdek, qishloq hududlarida internet tarmog'i infratuzilmasining zaifligi, tezlik va sifat jihatdan talabga javob bermasligi natijasida raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyati sezilarli darajada cheklangan. Internetning barqaror ishlamasligi yoki umuman mavjud emasligi o'quvchilarning masofaviy ta'limdan foydalanish huquqini amalda yo'qqa chiqaradi. Bu esa raqamli ta'limga teng kirish imkoniyatining buzilishiga olib keladi va ta'limda ijtimoiy tengsizlik muammosini yuzaga keltiradi. Yana bir dolzarb muammo sifatida o'qituvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emasligi yoki mavjud texnologiyalarning imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmasligini ko'rsatish mumkin. Aksariyat pedagoglar zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha yetarli darajadagi tayyorgarlikka ega

emasligi tufayli ularni dars jarayoniga faqat cheklangan hajmda tatbiq qilmoqda, bu esa mavjud texnik resurslarning to'laqonli ishlatilmasligiga sabab bo'lmoqda.

Ushbu muammolarni samarali hal etish uchun birinchi navbatda ta'lim muassasalarini texnik jihatdan modernizatsiya qilish, ya'ni zarur texnologik jihozlar bilan to'liq ta'minlash va internet infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Qishloq hududlarida internet tarmog'ining kengaytirilishi va barqaror ishlashini ta'minlash uchun aloqa kompaniyalari bilan hamkorlikda maxsus davlat dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish talab etiladi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha muntazam ravishda tashkil etiladigan malaka oshirish kurslari, amaliy seminarlar va elektron o'quv platformalar orqali mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu orqali nafaqat mavjud muammolar bartaraf etiladi, balki o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi oshib, ta'limda texnologiyalarning samarali qo'llanilishiga keng yo'l ochiladi.

Shunday qilib, informatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga muvaffaqiyatli joriy etish nafaqat texnik ta'minot va infratuzilma bilan bog'liq masalalarni hal qilishni, balki o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan tanishtirish, ularni yangi sharoitda samarali ishlashga tayyorlash kabi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishni ham talab etadi. Faqatgina shu yo'l bilangina raqamli ta'lim imkoniyatlaridan to'liq foydalanish va u orqali ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin bo'ladi.

Bu muammolarni hal etish uchun davlat tomonidan qo'shimcha investitsiyalar jalb etish, texnologik infratuzilmani yaxshilash va o'qituvchilarni doimiy o'qitish zarur.

Bo'lim	Asosiy Mazmuni
1. Informatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishning o'rni	Informatsion texnologiyalar ta'limda interaktivlikni oshiradi, bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirishga yordam beradi. Ular masofaviy ta'lim, elektron darsliklar, multimedia vositalarini qo'llash imkoniyatlarini yaratadi.
2. Joriy etish aspektlari	1. Texnik infratuzilma: Kompyuterlar, internet tarmog'i va interaktiv doskalar. 2. O'qituvchilarning malakasi: Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va malaka oshirish kurslari. 3. Didaktik materiallar: Elektron resurslar, dars ishlanmalari. 4. Xavfsizlik va maxfiylik: O'quvchilarning ma'lumotlarini himoya qilish choralari.
3. Afzalliklari	1. Ta'limning interaktivligi oshadi: O'quvchilar bilan o'qituvchi o'rtasidagi faol muloqot. 2. Mustaqil fikrlash va izlanish ko'nikmalari rivojlanadi: O'quvchilarda tanqidiy fikrlash va mustaqil ishlash ko'nikmalarining shakllanishi. 3. Ta'lim sifati yaxshilanadi: Darslarni interaktiv va ko'rgazmali tarzda olib borish. 4. Ta'limga bo'lgan qiziqish kuchayadi: Raqamli texnologiyalar o'quvchilarda motivatsiyani oshiradi.
4. Muammolar va yechimlar	1. Texnologiyalarga bo'lgan yetarli mablag' yetishmasligi: Ta'lim muassasalarini texnik ta'minot bilan to'liq jihozlash. 2. Qishloq hududlarida internet tezligining pastligi: Internet tarmog'ining sifatini oshirish va kengaytirish. 3. O'qituvchilarning texnologiyalardan foydalanishdagi qiyinchiliklari: O'qituvchilarning malakasini oshirish uchun doimiy malaka oshirish kurslari va amaliy seminarlar tashkil etish.
5. Xulosa	Informatsion texnologiyalar ta'lim jarayoniga joriy etish – bu zamon talabi. U o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, bilimlarni interaktiv tarzda yetkazadi va yosh avlodni raqamli dunyoga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, informatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish bugungi kunning muhim talablaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalari nafaqat kundalik hayotda, balki ta'lim tizimida ham chuqur o'zgarishlarni yuzaga keltirishga xizmat qilmoqda. Ta'lim jarayonida informatsion texnologiyalarning qo'llanilishi o'quvchilarga nafaqat zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish imkonini beradi, balki ularni 21-asrning raqamli va axborot jamiyatiga tayyorlash uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantiradi. Shuningdek, bu texnologiyalar o'qitishning interaktiv shakllarini joriy etishda, o'quvchilar bilan o'qituvchilar o'rtasidagi muloqotni yanada samarali va sifatli qilishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. O'quv jarayonining raqamli transformatsiyasi orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash, izlanish, tahlil qilish kabi ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, ta'limda innovatsion yondashuvlarni qo'llash mumkin bo'ladi.

Bu jarayon o'qituvchilarga o'z pedagogik faoliyatini yanada samarali va maqsadga muvofiq tashkil etish imkoniyatlarini yaratadi. Raqamli ta'lim resurslari, masofaviy o'qish va multimedia vositalarining qo'llanilishi ta'limni ko'rgazmali va o'quvchilarni jalb qiluvchi qilib, o'quv jarayonini yanada samarali qiladi. Shu bilan birga, informatsion texnologiyalarni ta'limga joriy etish orqali o'quvchilarni raqamli kompetensiyalar, axborot xavfsizligi, mas'uliyatli axborotdan foydalanish kabi muhim tushunchalar bilan tanishtirish va bu boradagi madaniyatni shakllantirish hamda ularga muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashni o'rgatish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azimov, D., & Turaev, A. (2020). *Pedagogika va informatsion texnologiyalar: Ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar*. Tashkent: Universitet nashriyoti.
2. Borisov, P. A. (2018). *Didaktika va axborot texnologiyalari: Pedagogik jarayonda texnologiyalarni tatbiq etish*. Moskva: Akademiya nashriyoti.
3. Sharipov, M. Z., & Ismailov, M. T. (2019). *O'qitishning interaktiv metodlari va axborot texnologiyalari*. Tashkent: Yangi nashr.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Kolesov, V. V. (2017). *Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot*. Tashkent: Fan nashriyoti.
6. Makarova, N. P. (2021). *Zamonaviy o'quv texnologiyalari: Teoriya va amaliyot*. Moskva: Izd-vo "Pedagogika".
7. Uspensky, B. A. (2016). *Ta'limda interaktiv texnologiyalar: Tahlil va tajribalar*. Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
8. Zubov, V. A. (2015). *Elektron darsliklar va multimedia vositalari*. Tashkent: O'qituvchi nashriyoti.
9. Bengston, M., & Petrov, K. (2017). *Digital Transformation of Education: Global Perspectives and Local Strategies*. London: Springer.
10. Smirnov, I. P. (2020). *Ta'lim va texnologiyalar: O'quvchilarni tayyorlashda zamonaviy yondashuvlar*. Tashkent: Toshkent davlat pedagogika universiteti nashriyoti.

Maxkamova Masturaxon Baxromjon qizi,
Qo'qon Universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARIDA XALQ OG'ZAKI IJODI VOSITALARI ORQALI EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada muallif folklorni o'rganish orqali bolalarning ekologik madaniyati, dunyodagi odamlarning xatti-harakatlari qoidalari va me'yorlari haqidagi g'oyalarini shakllantirish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. O'qituvchi o'quvchining yetakchi shaxsiy yutug'i atrof-muhitga va uning bir qismi sifatida insonga nisbatan insoniy munosabat bo'lishi kerak, deb hisoblaydi. Tabiat va inson ajralmas, ular bir butunlikni tashkil qiladi. Shuningdek ushbu maqolada bolalikda qo'yilgan narsa esa katta yoshdagi tabiatga bo'lgan munosabatni belgilashi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: dunyo, ong, til, madaniyat, ekologiya, tizim, zamonaviy, anana, umuminsoniy, vaziyat, dunyoqarash, daraja.

Абстрактный. В реферативной статье автор рассматривает возможности формирования у детей представлений об экологической культуре, правилах и нормах поведения человека в окружающем мире посредством изучения фольклора. Педагог считает, что ведущим личностным достижением ученика должно стать гуманное отношение к окружающей среде и к человеку как ее части. Природа и человек неразделимы, они составляют единое целое. В статье также объясняется, что то, чему нас учат в детстве, определяет отношение к природе во взрослой жизни.

Ключевые слова: мир, сознание, язык, культура, экология, система, модерн, традиция, универсальный, ситуация, мировоззрение, уровень.

Annotation. In the article, the author considers the possibilities of forming children's ideas about the ecological culture, the rules and norms of human behavior in the world through the study of folklore. The teacher believes that the leading personal achievement of the student should be a humane attitude towards the environment and man as a part of it. Nature and man are inseparable, they form a single whole. The article also states that what is laid in childhood determines the attitude towards nature in adulthood.

Keywords: world, consciousness, language, culture, ecology, system, modern, tradition, universal, situation, worldview, level.

Kirish. Tatbiq etilayotgan global ekologik inqiroz sharoitida jamiyatning har bir a'zosi, jumladan, boshlang'ich sinfi o'qituvchilari ham ekologik madaniyatni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Bugungi kunda tabiiy resurslarning izdan chiqishi, atrof-muhit ifloslanishi va iqlim o'zgarishlari kabi muammolar maktab yoshidagi bolalar xayolotida ham aks etmoqda. Shu sababli boshlang'ich sinfi o'qituvchilari o'z pedagogik faoliyatida ekologik tarbiyaga ustuvor ahamiyat berib, bolalarda sof va barqaror atrof-muhitga nisbatan mas'uliyat tuyg'usini boyitishlari juda zarur. Xalq og'zaki ijodi vositalari (masalan, xalq hikoyalari, maqollar, qo'shiqlar, ertaklar) esa yosh avlodni madaniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda an'anaviy pedagogik vosita sifatida katta imkoniyatlarga ega. O'qituvchilar ushbu ijodiy meros orqali bolalarga ekologik ongni oson va samarali tarzda yetkazish imkoniyatiga ega bo'lib, ularni atrof-muhitni asrashga da'vat etadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodi asrlardan buyon ta'lim-tarbiya jarayonida muhim rol o'ynagan. Mahalliy xalq ertaklari va dostonlari ko'pincha o'zida tabiat fazilatlarini, hayvonlarga mehr-shafqat, tuproq va suvga nisbatan qadr-u qimmatni aks ettiradi. Masalan, "Bo'rining ertagi" va "Baliq bilan dostiq" kabi xalq ertaklari bolalarga hayvonot olami bilan yaqin munosabatda bo'lishni, ularni himoya qilishni o'rgatadi. Shuningdek, xalq maqollari va nahviy so'zlarning geografik-hududiy o'ziga xosligi – bugungi ekologik madaniyatni boyitishda beqiyos manbaa hisoblanadi. Pedagog olimlar A. Tursunov, S. To'raev, L. Yoqubov kabi mutaxassislarning tadqiqotlari xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy salohiyatini hujjatlashtirgan. Ularning izlanishlari ko'rsatadiki, og'zaki ijod mahsulotlari bolalarda nafaqat nutqiy ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki axloqiy qadriyatlar,

mas'uliyat tuyg'usini ham mustahkamlaydi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quv jarayonida xalq og'zaki ijodidan foydalanish orqali ekologik madaniyatni joriy etish pedagogik nazariyaning dolzarb yo'nalishlaridan birini tashkil etadi.

Ushbu izlanishning asosiy maqsadi - boshlang'ich sinf o'qituvchilarining xalq og'zaki ijodi vositalaridan foydalanish orqali maktab yoshidagi o'quvchilarda ekologik madaniyatni rivojlantirish konsepsiyasini aniqlash va uning samarali pedagogik mexanizmlarini taklif etishdan iborat. Kutilayotgan natijalar quyidagilarni o'z ichiga oladi: birinchidan, maktabda xalq ertaklari, maqollar, qo'shiqlar yordamida ekologik kontentni qanday integratsiyalash mumkinligini aniq ko'rsatadigan metodik tavsiyalarni ishlab chiqish; ikkinchidan, o'quvchilarda ekologik ongni shakllantirish jarayonida og'zaki ijod mahsulotlarining ta'sir omillarini aniqlash; uchinchidan, o'qituvchilarga maqsadli dars rejalarini yaratishda xalq og'zaki ijodidan pedagogik vazifa sifatida qanday foydalanish bo'yicha amaliy ko'rsatmalar berish. Ushbu natijalar esa nafaqat ilmiy tadqiqot sifati, balki maktab amaliyotida ekologik tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy dunyo dunyodagi murakkab ekologik vaziyat bilan tavsiflanadi. Atrof-muhit masalalari turli darajada ko'rib chiqilib, dunyoda ekologik vaziyatni yaxshilash uchun turli xil choralar ko'rilmogda. Shu munosabat bilan zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri ekologik madaniyatni shakllantirishdir. Ekologik madaniyat - bu umuminsoniy madaniyatning bir qismi, uning alohida jihati bo'lib, u inson va jamiyat o'rtasidagi, tabiat bilan barcha faoliyat turlarida munosabatlarni aks ettiradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. 1991-yilda Krasnoyarskda bo'lib o'tgan Birinchi Butunrossiya ilmiy-amaliy konferentsiyasida birinchi marta ekologik madaniyat masalalari ko'tarildi. Akademik B.T. Lixachevning ekologik madaniyati ekologik ongning hosilasidir. U ekologik bilimlarga asoslanishi va atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyatiga chuqur qiziqishni, malakali amalga oshirishni, tabiat bilan muloqotda hosil bo'lgan boy axloqiy va estetik his-tuyg'ularni va tajribalarni o'z ichiga olishi kerak. Ma'lumki, bola bolaligida olgan tabiat taassurotlari bir umr esda qoladi. Ko'pincha ular insonning o'z mintaqasining tabiati bilan munosabatlarining asosiga aylanadi. Tabiat bilan muloqot bolaga hissiy ta'sir ko'rsatishi, uning fantaziyasi, tasavvurini rivojlantirishi, his-tuyg'ularini so'z orqali yetkazishga undashi azaldan isbotlangan. Bolalarni nafaqat go'zal manzaralarga qoyil qolishga, balki tabiatni kuzatishga va tabiatda sodir bo'layotgan ba'zi hodisalarni tushunishga o'rgatish muhimdir.

Ekologik ta'lim ishlarida o'qituvchi uchun xalq og'zaki ijodidan foydalanish juda qulaydir. Og'zaki xalq amaliy san'ati shakllarini tabiatga hissiy munosabatda bo'lish vositalaridan biri deb hisoblash mumkin. O'zbek xalq qo'shiqlari, qo'shiqlari, qofiyalari, bolalar bog'chalari, topishmoqlar, maqollar, maqollar, sanoq qofiyalari, oyatlari, xalq o'yinlari, ertaklari - bu atrofimizdagi dunyo haqidagi bilim va ma'lumotlarning birinchi va eng qulay manbaai, atrof-muhitni tushunishning kalitidir. Og'zaki xalq og'zaki ijodining asosiy qismi tabiatdagi mehnat jarayonida, kundalik turmushda yaratilgan. Shuning uchun ularning ravshanligi, ritmi, qisqaligi va ifodaliligi. Ko'p asrlar davomida o'zbek xalqi chuqur hikmatga to'la bu kichik durdonalarni tanlab oldi, saqlab qoldi va insondan odamga o'tkazdi. O'zbek qo'shig'i, qo'shiq, bolalar qofiyasi, topishmoq, maqol, sanoq qofiyasi, ditty - bu atrofimizdagi dunyo haqidagi bilim va ma'lumotlarning birinchi va eng qulay manbaai. Maqollar, matallar, topishmoqlar, kichik she'rlarning obrazli tili hodisaning o'ziga xos xususiyatlarini, predmetning ayrim sifatlarini ajratib ko'rsatishga, tabiatni estetik idrok etishni oshirishga yordam beradi. Bolalar, ayniqsa, to'g'riligini tekshirish mumkin bo'lgan xalq belgilariga qiziqishadi. Tabiat hodisalarini kuzatishda ularni sayr paytida bolalar bilan tanishtirish juda qulay. Belgilar bolalarni atrofda dunyoga diqqat bilan qarashga undaydi.

Keling, masalan, yaqin kelajakdagi ob-havoni bashorat qilish bilan bog'liq bo'lgan belgilarni ko'rib chiqaylik.

Quyoshda yomg'ir yog'sa, tez orada to'xtaydi.

Agar havo bulutli bo'lsa, lekin momaqaymoq gullari ochiq bo'lsa, yomg'ir yog'maydi.

Qushlarning tuklarini chimirib o'tirishi yomg'ir yog'ishini bildiradi.

Bulutlar tez harakatlanmogda - ochiq havo keladi va hokazo.

Bolalarni kuzatgandan so'ng, xulosa chiqarish muhimdir. Buni chizmalar shaklida bajarish mumkin - o'quvchilardan belgilarga ko'ra kutilgan narsalarni va aslida nima bo'lganini chizishlarini so'rang.

Topishmoqlar. Endi topishmoqlar bilan ishlash misollarini ko'rib chiqamiz. Topishmoqlar ongga ta'sir qilishning qo'shma vositasidir. Ularning asosiy maqsadi aqliy tarbiyani shaxsni shakllantirishning barcha boshqa jihatlari bilan birlikda amalga oshirishdir. Topishmoqlar yordamida o'qituvchi jiddiy darsni atrofimizdagi dunyoni o'rganish uchun qiziqarli sayohatga aylantirishi mumkin. Topishmoqlar bolalarning kuzatish qobiliyatini rivojlantirish uchun ajoyib vositadir. Bola qanchalik kuzatuvchan bo'lsa, u topishmoqlarni shunchalik yaxshi va tezroq hal qiladi. Topilgan topishmoqlar kuzatishni juda qiziqarli qilishi mumkin. Misol uchun, oylar haqida topishmoqlar bolalarga ma'lum bir oyning xususiyatlarini aniqroq aniqlash imkonini beradi.

Yoz tugaydi,
O'rmonda allaqachon ko'p qo'ziqorinlar bor,
Oyoq ostida shoxlarning xirillashi bor.
Qaysi oy? Bu... (avgust)
Bulutli, kulrang, g'amgin,
Pastki osmon xira,
Qushlar janubga uchadi,
Daraxtdan barglar tushadi,
Hovlimizdagi ko'lmaklar...
Oyda hamma narsa ... (oktyabr)

Qo'shiqlar. Og'zaki xalq ijodiyotining yana bir turi qo'shiqlardir. U insonning tashqi va ichki go'zalligini, hayotdagi go'zallik mazmunini ochib beradi.

Natijalar. Yosh avlodda estetik didni shakllantirishning eng yaxshi vositalaridan biri qo'shiq desak xato bo'lmaydi. Go'zal kuylar qo'shiqlarning she'riy so'zlarining estetik ta'sirini kuchaytiradi. Qo'shiqning so'zi ham, ijro sharoiti ham, tabiati ham salomatlikni mustahkamlash, mehnatsevarlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Qo'shiqlar matni tabiatning ohangini eshitish imkonini beradi. Ular bolada hamdardlik, odamlarga, barcha tirik mavjudotlarga muhabbat tuyg'ularini uyg'otadi. Tabiatning she'riy tavsifi bolaga hayotiy kuzatishlarni tushunishga va kuzatishlardan olingan taassurotlarni umumlashtirishga yordam beradi. Bola tabiat haqidagi bilimlarni qanchalik ko'p to'plasa, uning tasavvuri shunchalik yorqin va keng bo'ladi. Tasvirlarning ko'p marta takrorlanishi natijasida u ob'yektlar va hodisalarning o'zi ilgari sezmagani xususiyatlarini tasavvur qila boshlaydi va tushuna boshlaydi. Tabiat hikmatlari bilan tanishish bolalarga yilning fasllari va oylarini, jonli va jonsiz tabiat hodisalarini tez eslab qolishga yordam beradi. Qadim zamonlardan beri qorli qishning kelishi, iliq bahor, qizil yoz va kuzgi hosil qo'shiqlar bilan nishonlanadi. Ular qizil quyoshni chiqishga taklif qilishdi, qushlarni chaqirishdi va yomg'irni erni sug'orish uchun chaqirishdi. Aytishimiz mumkinki, barkerlar bolalarni tabiat bilan tanishtirish, hodisalar o'rtasidagi eng oddiy bog'lanishlar (bahor - qushlarning kelishi, kamalak - yomg'ir, kuz - hosil va boshqalar). Har bir bunday so'zda sevgi bor, har bir bunday so'z sevishni, achinishni, qadrlashni o'rgatadi. Bolalarni xalq madaniyati bilan tanishtirishda xalq sayillari juda muhim o'rin tutadi. Aynan ularda fasllarning o'ziga xos xususiyatlari, qushlar va hasharotlarning xatti-harakatlarini kuzatish to'planadi. Bolalar xalq bayramlarini juda yaxshi ko'radilar, chunki ular yorqin va quvnoq. Folklor festivallarini tayyorlash va o'tkazish jarayonida o'quvchilarning xalq an'analari haqidagi bilimlari kengaytiriladi, bolalar xalq madaniyatining ma'naviy qadriyatlari bilan tanishtiriladi, ularda rus tabiatiga hurmat tuyg'usi singdiriladi.

Aynan ularda fasllarning o'ziga xos xususiyatlari, qushlar va hasharotlarning xatti-harakatlarining eng nozik kuzatuvlari to'plangan. Olov - shoh, suv - malika, Yer - ona, osmon - ota - qadimgi zamonlarda tabiat kuchlari shunday hurmatga sazovor bo'lgan va odamlar unumdorlik va hosil so'rab murojaat qilganlar. Bularning barchasi xalq sayillarida o'z ifodasini topdi. Quvnoq, xushchaqchaq va yorqin, ular bolalarga yaqin va tushunarli.

Muhokama. Shunday qilib, biz og'zaki xalq og'zaki ijodi vositalari orqali ekologik madaniyatni qanday shakllantirish mumkinligini ko'rib chiqdik. Og'zaki xalq og'zaki ijodining obrazli tili bolalarda tabiatga qiziqishni, uning go'zalligini, o'ziga xosligini, o'ziga xosligini ko'rish qobiliyatini, tabiatni muhofaza qilish, uni tushunish va sevish istagini rivojlantirishga yordam beradi. Ish talabalar tomonidan ekologiyani o'rganishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish bo'yicha pedagogik tajribani umumlashtirishga bag'ishlangan. O'yin va tadqiqot faoliyati, shuningdek, ekologik tadbirlarni tashkil etish orqali ertaklar bilan tanishish orqali turli yoshdagi o'quvchilar tomonidan ekologiyani o'rganish imkoniyatlari tahlil qilish mumkin. O'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishga katta e'tibor beriladi: ularning ekologik ertaklarini tuzish, ularda ekologik ma'noni topish uchun xalq ertaklari bo'yicha tadqiqotlar olib borish va qadimgi davrlarda slavyanlarning tabiatga bo'lgan munosabatini o'rganish.

Xulosa. Ekologik ta'lim va tarbiyada o'zbek ertak, rivoyat va miflardan foydalanishga misollar keltiriladi. Shunday qilib, nashr ekologik va biologik profildagi qo'shimcha ta'lim o'qituvchilari, maktabgacha ta'lim muassasalari o'qituvchilari, sinf o'qituvchilari va biologiya o'qituvchilari, pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari uchun qiziqish uyg'otadi. Zamonaviy o'qituvchi ijodiy fikrlovchi, ta'limning zamonaviy uslub va texnologiyalariga ega bo'lishi kerak. Uning asosiy maqsadi har bir o'quvchining qobiliyatini yuzaga chiqarish, ijodiy fikrlash va nostandart yechimlarni topishga qodir, raqobatbardosh dunyoda hayotga tayyor, kasbiy yo'lni tanlashga qodir, butun umri davomida bilim olishga tayyor bo'lgan faol shaxsni tarbiyalashdan iborat. Uzoq vaqt davomida inson tabiatni dushman, xavfli va noma'lum narsa sifatida qabul qildi. Odamlar atrofdagi dunyoni yovuz va yaxshi ruhlar bilan to'ldirishdi: jigarrang, yog'och goblin, suv ruhi. Ular afsona va ertaklarda bugungi kungacha saqlanib qolgan. Vaqt o'tishi bilan tabiat insonga tobora tushunarli bo'lib qoldi, u uning qonunlarini tushundi, uning resurslaridan foydalanishni o'rgandi. Endi u nafaqat atrof-muhitga qaramligini, balki tabiatga minnatdorligini ham ertaklarda ifodalagan. Masalan, yerni "hamshira ona" deb atashadi. Tabiatga ehtiyotkorlik, hurmat bilan munosabatda bo'lish, u insonning oziq-ovqat va boshpanaga bo'lgan ehtiyojlarini qondirib, uni qaytaradi deb taxmin qiladi. Insoniyat qanchalik keksa bo'lsa, shunchalik faolroq tabiatni zabt etishga va undan iloji boricha ko'proq boylik olishga intilardi. Endi inson tabiatning shohidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Николаева, С.Н. Теория и методика экологического образования детей: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – Москва: Издательский центр «Академия», 2002. – 336 с.
2. Егоренков, Л. И. Экологическое воспитание дошкольников и младших школьников: Пособие для родителей, педагогов и воспитателей детских дошкольных учреждений, учителей начальных классов. – Москва: АРКТИ, 2001. – 128 с.
3. Климович, Н.Ю. Фольклор в экологическом воспитании // <https://nsportal.ru/detskii-sad/vospitatelnaya-rabota/2016/07/23/folklor-v-ekologicheskom-vospitanii-doshkolnikov>

Rahmatova Nozima Baxtiyor qizi,
Teacher at Bukhara state pedagogical institute
nozimarahmatova0916@gmail.com

TEACHING ENGLISH IN EFL/ESL SETTINGS

Abstract. This article explores strategies for enhancing English language acquisition in EFL/ESL contexts by examining the evolution of language learning strategies (LLSs) research. The classification of LLSs into cognitive, metacognitive, and social-affective categories has provided valuable insights into optimizing language instruction. By equipping learners with adaptable strategies and fostering self-directed learning, educators can create more effective and engaging language-learning environments.

Key words: Language Learning Strategies (LLSs), EFL/ESL Contexts, Cognitive Strategies, Metacognitive Strategies, Social-Affective Strategies, Learner Autonomy, Self-Directed Learning, Language Acquisition, Second Language Learning, Language Teaching Methodologies.

Аннотация. Эта статья рассматривает стратегии улучшения изучения английского языка в контексте EFL/ESL, анализируя эволюцию исследований стратегий изучения языка (LLS). Классификация LLS на когнитивные, метакогнитивные и социально-аффективные категории предоставила ценные сведения для оптимизации преподавания языка. Обеспечивая учащихся адаптируемыми стратегиями и способствуя их самостоятельному обучению, преподаватели могут создать более эффективную и увлекательную языковую среду.

Ключевые слова: Стратегии изучения языка (LLS), контексты EFL/ESL, когнитивные стратегии, метакогнитивные стратегии, социально-аффективные стратегии, автономия учащегося, самостоятельное обучение, овладение языком, изучение второго языка, методологии преподавания языка.

Introduction. English has established itself as a global lingua franca, and its instruction in both EFL (English as a Foreign Language) and ESL (English as a Second Language) contexts has become increasingly significant. Despite the shared goal of English language acquisition, EFL and ESL settings differ fundamentally in their sociolinguistic environments, instructional approaches, and learner exposure, resulting in diverse pedagogical challenges and opportunities (Crystal, 2003; Kachru, 1992).

EFL settings typically exist in countries where English is not a dominant or official language (e.g., Uzbekistan, Japan, Brazil). Learners have limited exposure to English outside the classroom. In contrast, ESL settings refer to environments where English is an official or dominant societal language, and learners are often immersed in English-speaking contexts (e.g., the U.S., UK, Australia) (Richards & Schmidt, 2010).

A significant body of literature suggests that contextual differences influence the efficacy of teaching strategies, learner motivation, and language development. For example, communicative language teaching (CLT) has been widely promoted in both EFL and ESL contexts, yet its implementation in EFL classrooms is often hindered by large class sizes, limited resources, and teachers' traditional grammar-translation backgrounds (Littlewood, 2007; Anderson, 2016).

Recent studies highlight the importance of task-based learning (TBL), formative assessment, technology integration, and learner autonomy as key factors in effective language teaching across both contexts (Ellis, 2003; Benson, 2013). Moreover, code-switching, translanguaging, and culturally responsive pedagogy are gaining traction in ESL settings to support multilingual learners (García & Wei, 2014).

Despite global trends, research reveals that pedagogical adaptations are necessary based on learner needs, cultural expectations, and institutional policies. Therefore, understanding the specific dynamics of EFL and ESL environments is vital for informed instructional design.

2. Methodology. This study employed a comparative qualitative research design to investigate teaching practices, learner engagement, and instructional challenges in EFL and ESL classrooms. The

research utilized a case study approach involving two secondary schools-one in an EFL setting (Tashkent, Uzbekistan) and another in an ESL setting (Toronto, Canada).

Participants

The study involved:

- 10 English teachers (5 EFL, 5 ESL)
- 40 students (20 EFL, 20 ESL; aged 14–16)

Participants were selected through purposive sampling to ensure representativeness across gender, teaching experience, and school profiles.

Data Collection Instruments

- Semi-structured interviews with teachers
- Classroom observations using an observation rubric (based on CLT and TBL principles)
- Student questionnaires (Likert-scale and open-ended)
- Document analysis (lesson plans, teaching materials)

Data Analysis

Data were analyzed using thematic analysis (Braun & Clarke, 2006). Coding categories were established based on prior literature and refined inductively. Cross-case comparisons were conducted to identify similarities and differences between EFL and ESL contexts.

3. Results and Analysis. Both groups of teachers reported using CLT principles, but their application differed:

- EFL teachers relied heavily on textbook-based instruction, grammar drills, and translation activities.
- ESL teachers integrated real-world tasks, role-plays, and digital tools (e.g., Padlet, Quizlet) for interaction.

Observation Data showed that 80% of ESL classes involved student-led discussions, compared to only 25% in EFL classes.

Learner Motivation

Student survey responses indicated:

- EFL learners felt "English is important for future education/work", but rarely used it outside school.
- ESL learners noted daily use of English in society, leading to higher self-confidence and practical vocabulary use.

Challenges Faced

- EFL Teachers: Lack of authentic materials, minimal exposure to native speakers, rigid curricula.
- ESL Teachers: Mixed-level classrooms, cultural adjustment issues among immigrant students.

Pedagogical Adaptations

- EFL teachers expressed a need for professional development in communicative techniques.
- ESL teachers stressed the need for socio-emotional support frameworks to aid newcomer students.

The study concludes that while EFL and ESL instruction share overarching goals, they differ significantly in their operationalization. Effective English teaching in both contexts requires context-sensitive pedagogy, informed curriculum design, and teacher empowerment. Continued research and training are essential to bridge the pedagogical gap and enhance learner outcomes globally.

Discussion. The findings of this study illuminate the nuanced differences in English language teaching within EFL and ESL environments, shaped predominantly by sociocultural, institutional, and pedagogical contexts. While both settings aim to develop communicative competence in learners, their implementation of methodologies such as Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Learning (TBL) reveal varied levels of depth and adaptability.

Pedagogical Implications. In ESL settings, the immersive nature of the language environment fosters authentic language use and supports interaction-based pedagogies. Teachers in Toronto, for

instance, successfully integrated technology and collaborative tasks to simulate real-world communicative scenarios, aligning with sociocultural theories of language learning (Vygotsky, 1978). The ESL context naturally reinforces the use of English beyond the classroom, enhancing learner motivation and retention.

Conversely, EFL teachers in Tashkent operated within a more formally structured and exam-oriented framework, which often led to teacher-centered instruction and limited opportunities for spontaneous language use. This aligns with Littlewood's (2007) observation that EFL classrooms, especially in Asian and post-Soviet contexts, often face constraints in adopting interactive methodologies due to institutional expectations and limited linguistic exposure outside school.

Teacher Preparedness and Professional Development

An important theme that emerged is the need for targeted professional development, particularly in EFL contexts. EFL teachers expressed uncertainty regarding the implementation of CLT principles, often defaulting to traditional grammar-translation methods. This supports existing literature advocating for contextualized teacher training that aligns theory with practical classroom realities (Anderson, 2016).

Meanwhile, ESL teachers identified challenges less with pedagogy and more with diverse learner backgrounds and socio-emotional support. Their concerns point to the need for an inclusive pedagogical framework that accommodates multiculturalism and supports newcomers' integration (García & Wei, 2014).

Learner Motivation and Exposure. Motivational factors varied significantly. ESL learners demonstrated integrative motivation, driven by the necessity to function in an English-speaking society. EFL learners, however, relied more on instrumental motivation, tied to future academic or career goals (Gardner & Lambert, 1972). This finding confirms the need for authentic input and intercultural exposure in EFL settings to sustain learner interest and simulate real-life communication.

Conclusion. This comparative study underscores that while the objectives of English teaching in EFL and ESL settings may be similar, their execution and challenges are distinctly shaped by environmental, institutional, and sociolinguistic factors.

Key conclusions include:

- Context matters: ESL environments support natural language acquisition through immersion, while EFL contexts require deliberate exposure strategies.
- Teacher roles differ: EFL teachers need more support in shifting from traditional to communicative approaches, whereas ESL teachers need tools to address learner diversity and trauma-informed pedagogy.
- Motivation must be cultivated differently: ESL learners benefit from contextual necessity, whereas EFL learners require enhanced motivation through media, technology, and meaningful content.
- Adaptation is essential: Pedagogical frameworks must be flexible, context-sensitive, and responsive to both learners' needs and institutional realities.

Recommendations for Practice:

1. Invest in continuous professional development, particularly in EFL settings, to build capacity for learner-centered and interactive instruction.
2. Enhance EFL learners' exposure to authentic English through online platforms, media, international partnerships, and guest speakers.
3. Support ESL learners' well-being through culturally responsive teaching, differentiated instruction, and emotional support mechanisms.
4. Encourage collaborative research and resource sharing between EFL and ESL educators to bridge knowledge gaps and share best practices.

References:

1. Anderson, J. (2016). *Why practice makes perfect sense: The past, present and future of the practice paradigm in English language teaching*. English Teaching Professional, 103, 4–6.

2. Benson, P. (2013). *Teaching and researching autonomy* (2nd ed.). Routledge.
3. Braun, V., & Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology*. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
4. Crystal, D. (2003). *English as a global language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
6. García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan.
7. Kachru, B. B. (1992). *The other tongue: English across cultures* (2nd ed.). University of Illinois Press.
8. Littlewood, W. (2007). Communicative and task-based language teaching in East Asian classrooms. *Language Teaching*, 40(3), 243–249.
9. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics* (4th ed.). Longman.
10. Chamot, A. U., & O'Malley, J. M. (1994). *The CALLA handbook: Implementing the cognitive academic language learning approach*. Addison-Wesley.
11. Naiman, N., Frohlich, M., Stern, H. H., & Todesco, A. (1978). *The good language learner*. Research in Education Series No. 7. Ontario Institute for Studies in Education.
12. Oxford, R. L. (1990). *Language learning strategies: What every teacher should know*. Heinle & Heinle.
13. Rubin, J. (1975). What the "good language learner" can teach us. *TESOL Quarterly*, 9(1), 41-51.
14. Stern, H. H. (1983). *Fundamental concepts of language teaching*. Oxford University Press.
15. Wenden, A., & Rubin, J. (1987). *Learner strategies in language learning*. Prentice Hall.

Усаров Равшан Худаярович,
Преподаватель кафедры русского языка и литературы ТерГПИ

РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. Развитие речи учащихся является важнейшей задачей обучения русскому языку. Работа по развитию речи проводится на всех уроках изучения школьного курса русского языка и на специальных уроках развития связной речи, где отрабатываются в соответствии с программой определенные коммуникативно-речевые умения. Формирование навыков устной и письменной речи ведется на уроке.

Ключевые слова: Развитие речи, специальных уроках развития связной речи, гармоническое сочетание, в устной, или в письменной речи, устный диалог, диалог-спор, полемика, воспроизведение диалога литературных героев, поэтические пятиминутки, уровень сформированности речевой культуры.

Annotation. The development of students' speech is the most important task of teaching Russian. Work on speech development is carried out in all lessons of the school course of Russian language and in special lessons of coherent speech development, where certain communicative and speech skills are worked out in accordance with the program. The formation of oral and written speech skills is carried out in the lesson.

Key words: Speech development, special lessons for the development of coherent speech, harmonious combination in oral or written speech, oral dialogue, dialogue-dispute, polemics, reproduction of the dialogue of literary heroes, poetry five-minutes, level of formation of speech culture.

Любой вид работы по развитию речи может проходить и как письменная работа, и как устное выступление, так как психологически навыки устной и письменной речи различаются между собой, а школа должна дать их гармоническое сочетание. Психологически каждый ученик затрудняется больше или в устной, или в письменной речи. Облегчает устную речь отсутствие боязни сделать ту или другую ошибку на письме, зато процесс обдумывания текста, незаметный в моменты письменной работы, может заставлять отвечающего спотыкаться, болезненно замедлять его речь.

Одним из важных приемов развития речи является устный диалог. Диалог-основа активного обучения. Он предполагает развитие культуры обучения, радости общения, умение слушать и понимать собеседника. Конечно же в своей работе я использую традиционную форму диалога, которая выражается в беседе учителя о одним из учащихся, но стремлюсь к тому, чтобы диалог был разнообразным как по содержанию, так и по форме. Это и вопросно-ответная беседа, и диалог единомышленников, и диалог-спор, полемика.

В качестве полезного вида по развитию речи также предлагается воспроизведение диалога литературных героев. Воспроизводя беседу литературных персонажей, учащиеся интенсивно обогащают свой лексический запас за счет использования словаря данного художественного текста и органически сочетают его с лексикой, которой владеют свободно. Воспроизведение, а не простой пересказ диалога персонажей стимулирует эмоциональную выразительность речи, непринужденность их общения, и этим также облегчается усвоение художественного текста.

Необходимым условием успешного проведения уроков развития речи и получения ожидаемых результатов является верно поставленная перед учащимися проблема, организация пути её решения, поиск новых подходов к литературной теме, стимуляция речевой деятельности учащихся активным воздействием на их мысли и чувства. Всем этим требованиям отвечает, нестандартный урок. Поэтому такие уроки применяется наряду с традиционными. Это уроки - диспуты, уроки - концерты, уроки - семинары, уроки - викторины и т. д., которые имеют общую, объединяющую их задачу - привитие интереса к учебе в целом и к урокам русского языка и литературе в частности.

Для развития речи детей очень важно, чтобы они постоянно слышали образцы правильной красивой речи, как письменной – это могут быть художественные тексты, которые читаются на уроках, - важно постоянно обращать внимание на красоту, совершенство языка, так и устной – это могут быть записи выступлений артистов и, конечно же, речь самого учителя необходимо обращать на удачные образцы речи самих детей.

Одним из важных приемов развития речи является *устный диалог*. Диалог-основа активного обучения. Он предполагает развитие культуры обучения, радости общения, умение слушать и понимать собеседника. Конечно же в своей работе я использую традиционную форму диалога, которая выражается в беседе учителя о одним из учащихся, но стремлюсь к тому, чтобы диалог был разнообразным как по содержанию, так и по форме. Это и вопросно-ответная беседа, и диалог единомышленников, и диалог-спор, полемика.

В качестве полезного вида по развитию речи я также предлагаю *воспроизведение диалога литературных героев*. Воспроизводя беседу литературных персонажей, учащиеся интенсивно обогащают свой лексический запас за счет использования словаря данного художественного текста и органически сочетают его с лексикой, которой владеют свободно. Воспроизведение, а не простой пересказ диалога персонажей стимулирует эмоциональную выразительность речи, непринужденность их общения, и этим также облегчается усвоение художественного текста. Необходимым условием успешного проведения уроков развития речи и получения ожидаемых результатов является верно поставленная перед учащимися *проблема*, организация пути её решения, поиск новых подходов к литературной теме, стимуляция речевой деятельности учащихся активным воздействием на их мысли и чувства.

Всем этим требованиям отвечает, на мой взгляд, нестандартный урок. Поэтому такие уроки я применяю наряду с традиционными. Это уроки - диспуты, уроки - концерты, уроки - семинары, уроки - викторины и т. д., которые имеют общую, объединяющую их задачу - привитие интереса к учебе в целом и к урокам русского языка и литературе в частности.

Эффективны и следующие приемы работы: 1. Поэтические пятиминутки. В начале каждого урока по одному – два учащихся читают стихотворения, выученные ими наизусть или подготовленные для выразительного чтения; читают или пересказывают отрывок из текста понравившегося художественного произведения.

2. Опережающие домашние задания. Суть использования опережающих заданий на уроке литературы заключается в том, что наиболее подготовленные ребятам предлагается выполнить задание, содержание которого будет актуализировано на следующих уроках. (например, подготовить вопросы к тексту, который будет изучаться, подготовить вопросы к писателю, герою литературного произведения, сделать Визитку литературного героя, Визитку писателя).

3. Дискуссионная беседа между героями литературного произведения. Дискуссия разворачивается между двумя героями произведения, в роли которых выступают учащиеся. Ребята образно представляют себя в роли персонажей произведения, вступивших в диалог, спор, дискуссию. Отстаивают точку зрения того героя, которого они представляют. Остальные учащиеся не просто пассивно слушают, а отвечают на поставленный перед началом дискуссии вопрос.

Развитие речи учащихся – одна из актуальных проблем методики преподавания литературы и русского языка. Для её решения я предлагаю эффективные способы развития речи, наработанные в практике преподавания. Активизируя интерес учащихся к предмету в целом, развивая речевую грамотность на уроках, а также целенаправленно и системно используя разнообразные способы развития устной речи, можно качественно повысить уровень сформированности речевой культуры учащихся.

Заключение. Одним из условий эффективности речевого развития учащихся является опора на межпредметные связи уроков литературы и русского языка. При проведении работы по развитию речи на уроках литературы я опираюсь на знания и умения, сформированные в курсе русского языка, уделяя внимание не только идейному анализу художественного

произведения, но и его эстетическому содержанию. Наиболее эффективными видами деятельности учащихся на уроках по развитию речи, кроме различных видов сочинений, изложений, являются *доклады и сообщения*, развивающие ориентацию в поисках и отборе материала, вырабатывающие собственное суждение, умение написать рецензию на прочитанную книгу, просмотренный фильм, спектакль.

Одним из важных приемов развития речи является *устный диалог*. Диалог-основа активного обучения. Он предполагает развитие культуры обучения, радости общения, умение слушать и понимать собеседника. Конечно же в своей работе я использую традиционную форму диалога, которая выражается в беседе учителя о одним из учащихся, но стремлюсь к тому, чтобы диалог был разнообразным как по содержанию, так и по форме. Это и вопросно-ответная беседа, и диалог единомышленников, и диалог-спор, полемика.

В качестве полезного вида по развитию речи я также предлагаю *воспроизведение диалога литературных героев*. Воспроизводя беседу литературных персонажей, учащиеся интенсивно обогащают свой лексический запас за счет использования словаря данного художественного текста и органически сочетают его с лексикой, которой владеют свободно. Воспроизведение, а не простой пересказ диалога персонажей стимулирует эмоциональную выразительность речи, непринужденность их общения, и этим также облегчается усвоение художественного текста.

Необходимым условием успешного проведения уроков развития речи и получения ожидаемых результатов является верно поставленная перед учащимися *проблема*, организация пути её решения, поиск новых подходов к литературной теме, стимуляция речевой деятельности учащихся активным воздействием на их мысли и чувства.

Всем этим требованиям отвечает, на мой взгляд, нестандартный урок. Поэтому такие уроки я применяю наряду с традиционными. Это уроки - диспуты, уроки - концерты, уроки - семинары, уроки - викторины и т. д., которые имеют общую, объединяющую их задачу - привитие интереса к учебе в целом и к урокам русского языка и литературе в частности.

Литература:

- 1.Usarov Ravshan Khudayarovich, & Oltiboyev Abror Muzafafrovich. (2024). Fostering friendly relationships in children's teams. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 12(1), 187–189. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/5110>
- 2.Usarov Ravshan Khudayarovich, & Mamadiyev Norboy Khursanovich. (2024). Enriching the student's vocabulary. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 12(1), 183–186. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/5109>
- 3.Usarov , R. .(2023). Formation of communicative competence. Евразийский журнал академических исследований, 3(6 Part 2), 189–193. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/17773>
- 4.Usarov , R. . (2023). Formation of language competence of pedagogical university students in the process of teaching the russian language. Евразийский журнал академических исследований, 3(6 Part 2), 194-196. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/17774>
- 5.Усаров , Р. . (2022). Актуальные проблемы преподавания русского языка и пути их решения. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(6), 167–169. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/2712>
- 6.Усаров Равшан Худаёрович, «Основы обучения говорению по литературе», IEJRD - Международный многопрофильный журнал, вып. 6, нет. 4, с. 4 августа 2021 г. 08.10.2021Том. 6 № 4 (2021): ТОМ 6 ВЫПУСК 4
- 7.Content Characteristics of Independent Work of Students (IWS): Modern Conditions and Problems

Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna,
Urganch davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
shukurjonyeldashbayevna@gmail.com
Xudayberganov Dilmurod Tuxtabayevich,
Osiyo Xalqaro Universiteti "Pedagogika" yo'nalishi magistranti
d.t.xudayberganov@gmail.com

HOFIZ XORAZMIY IJODIDA SHAXS KAMOLOTIGA OID DIDAKTIK QARASHLAR

Annotatsiya. Mazkur maqolada Hofiz Xorazmiyning she'rlarida bayon etilgan didaktik yondashuvlar, shaxsiy kamolot, ilm va tafakkurga oid yuksak badiiy va falsafiy qarashlari tahlil qilinib, ularning pedagogik ahamiyati va zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimidagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Hofiz Xorazmiy, didaktika, shaxs kamoloti, ishq, aql, ilm va tarbiya.

Аннотация. В данной статье анализируются дидактические подходы, развитие личности, наука и мышление Хафиза Хорезми в его стихах, раскрывается их педагогическое значение и место в современной системе образования.

Ключевые слова: Хафиз Хорезми, дидактика, развитие личности, любовь, интеллект, наука и образование.

Annotation. This article analyzes the didactic approaches, high artistic and philosophical views on personal development, knowledge and thought expressed in the poems of Hafiz Khorezm, and reveals their pedagogical significance and place in the modern education system.

Keywords: Hafiz Khorezm, didactics, personal development, love, intellect, knowledge and education.

Kirish. Sharq mumtoz adabiyoti va mutafakkirlarining falsafiy qarashlarida axloqiy komillik, ma'naviy yuksalish va ilohiy muhabbat yuksak qadriyat sifatida ulug'langan. Iso Muhammad at-Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abduxoliq G'ijduvoni, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Rumiy, Pahlavon Mahmud, Xisrav Dehlaviy, Bahovuddin Naqshband, Hofiz Sheroziy, Mavlono Lutfiy, Hofiz Xorazmiy va Alisher Navoiy kabi allomalar inson ma'naviy yyetukligiga erishish yo'lini o'z asarlarida tahlil etganlar.

Hofiz Xorazmiy o'z ijodida inson qalbining poklanishi, ezgulik va komillikka intilish g'oyalarini ilgari surgan. Uning she'riyatida sof muhabbat, ilohiy ishq va axloqiy mukammallik o'zaro uyg'un holda ifodalangan bo'lib, u muhabbatni insonni yuksaltiruvchi eng oliy kuch sifatida talqin etadi. Uning poetik merosi axloqiy yyetuklik, ma'naviy komillik va ilohiy ishqni tarannum etish orqali inson qalbini shakllantirishga xizmat qiladi. Uning baytlarida nafaqat jismoniy go'zallik, balki ruhiy kamolot ham yuksak badiiy ifoda bilan yoritilgan. Shoir tabiat, yor va ilohiyot o'rtasidagi uyg'unlikni ishq vositasida ifodalaydi hamda badiiy tasvir va ramziy timsollar orqali insoniyat uchun dolzarb bo'lgan ma'naviy va axloqiy tushunchalarni targ'ib etadi.

Hofiz Xorazmiyning devonida ilgari surilgan g'oyalarni ilmiy-nazariy jihatdan chuqur tahlil qilish, tarixiy va falsafiy asoslarini o'rganish, ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Ayniqsa, shaxsiy komillik, axloqiy yyetuklik va ilohiy ishq g'oyalarining yoshlar ongida mustahkam qaror topishini ta'minlash uchun ta'lim-tarbiyaviy jarayonni innovatsion metodlar bilan boyitish zarur. Bu esa pedagogik psixologiya, ma'naviyatshunoslik, etika va falsafa kabi fanlararo tadqiqotlarni rivojlantirish hamda ularning natijalarini amaliyotga joriy etishni talab etadi. Shu jihatdan, Hofiz Xorazmiy merosining o'rganilishi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va madaniy taraqqiyot nuqtai nazaridan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hofiz Xorazmiy ijodida qo'llanilgan poetik yondashuvlarni ilmiy manbaalar asosida tahlil qilar ekanmiz, bu borada ijodkor shaxsi ilmiy jamoatchilikka tanitgan professor H.Sulaymonov izlanishlari muhim o'rin tutishini ta'kidlash joiz. Professor H.Sulaymonov Hofiz Xorazmiy she'riyatining badiiy-estetik mohiyatini atroflicha

o'rganib, uning ijodiy fenomenini ilmiy nuqtai nazardan quyidagicha tavsiflaydi: “ shoir Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy kabi Navoiygacha bo'lgan dunyoviy poeziyaning yirik vakilidir. To'g'ri, u ham davrining vakili sifatida tasavvufga aloqadordir. Uning butun she'riyati inson baxt-saodati, uning erkligi va dunyoviy hayotni kuylashga qaratilgan.” [1; 15-16 b.]

Hofiz Xorazmiy she'riyati o'z davrining ijtimoiy-madaniy manzarasinigina aks ettirib qolmay, balki badiiy nutq me'yorlari, poetik tasvir usullari va uslubiy xususiyatlari bilan ham ajralib turadi. Uning lirik merosida adabiy janrlarning boyligi, badiiy tasvir vositalarining rang-barangligi hamda poetik ifoda shakllarining o'ziga xosligi yaqqol namoyon bo'ladi. Bu esa Hofiz Xorazmiy ijodini nafaqat tarixiy nuqtai nazardan, balki nazariy va estetik jihatdan ham chuqur tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Xususan, adabiyotshunos olim M.Sulaymonov bu masalaga alohida e'tibor qaratib, quyidagicha ta'kidlaydi: “Hofiz Xorazmiy ijodini o'rganish muhim ilmiy-estetik va nazariy ahamiyatga ega, chunki uning adabiy merosi XIV asrning oxiri va XV asrning boshlaridagi o'zbek adabiyotining taraqqiyot darajasi hamda mavqeini belgilashda asosiy omillardan biri sifatida xizmat qiladi.” [2; 5-b.] Bu fikr shundan dalolat beradiki, Hofiz Xorazmiy poetikasi faqat o'z davri doirasida emas, balki butun turkiy adabiy makonning taraqqiyot qonuniyatlarini anglash nuqtai nazaridan ham alohida e'tibor talab etuvchi ijodiy fenomen hisoblanadi.

Hofiz Xorazmiy ijodiy merosi faqat an'anaviy tasavvufiy she'riyat doirasida emas, balki inson kamoloti, axloqiy-ruhiy yyetuklik va shaxsiy erkinlik masalalari bilan ham uzviy bog'liqdir. Shoir ijodida insonning ma'naviy kamoloti, uning ichki olami va jamiyatdagi o'rni chuqur badiiy ifoda etilgan. Uning she'rlarida shaxs erkinligi, adolat va baxt-saodat tushunchalari insonning axloqiy takomiliga bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Bu jihatlar Hofiz Xorazmiyning ijodiy qarashlarini keng falsafiy va estetik asoslar bilan boyitib, uni Navoiygacha bo'lgan poeziyaning yirik vakillari qatoriga qo'shadi. Xususan, janrlarning rivojlanishi badiiy adabiyotning umumiy taraqqiyotiga hamda shoirlarning badiiy mahoratiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbek tilidagi eng sodda g'azallarni yaratgan Hofizni Navoiygacha bo'lgan davrning eng benazir lirik ijodkori sifatida, professor Ibrohim Haqqul o'z ilmiy izlanishlarida e'tirof etadi[3; 38-b.]. Bunday yondashuvlarni turkiyalik tadqiqotchi A.Karahan [4; 246-b.] hamda tojikistonlik A.Xudoydodov[5; 17-b.] ilmiy xulosalarda ham ko'rishimiz mumkin.

Shuningdek, M.Sulaymonovlarning[6] ilmiy tadqiqotlari orqali Hofiz Xorazmiy devonida aks etgan obrazlarning falsafasi, uning tarbiyaviy ahamiyati va ma'rifiy-didaktik xususiyatlari batafsil yoritilgan. Bu tadqiqotlarda Hofiz Xorazmiy ning shaxsiyatini, uning she'riy merosini va adabiy qarashlarini yanada chuqurroq tushunishga yo'naltirilgan yondashuvlar ilgari surilgan. Xususan, Hofizning she'riy ijodida insoniyatning ma'naviy rivojlanishi, axloqiy-ruhiy yuksalishi va tarbiyaviy masalalar markaziy o'rin tutadi. Tarbiya masalasi, Hofiz Xorazmiy ning ma'rifiy-didaktik qarashlarining asosiy komponentlaridan biri bo'lib, uning g'oyalari zamonaviy pedagogik amaliyotda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Hofiz Xorazmiy ijodida tarbiyaviy g'oyalar alohida o'rin tutib, inson ma'naviy kamolotiga xizmat qiluvchi tamoyillar yuksak badiiy saviyada ifodalangan. Ayniqsa, uning she'riyatida mehnatsevarlik, kasbga bo'lgan muhabbat, mas'uliyat va sadoqat kabi fazilatlar inson hayotining muhim qadriyatlari sifatida aks etadi. Mazkur fazilatlarining lirika doirasida qanday badiiy tasvirlanganligi, ularning poetik ifodasi va didaktik mohiyati H.Sanakulov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham qayd etilgan.[7; 18-b.]

Tadqiqot metodologiyasi. Hofiz Xorazmiy ijodida axloqiy mukammallikka intilish shaxsning ma'naviy kamolot sari harakati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayon badiiy-estetik ifoda vositalari orqali poetik tarzda aks ettirilgan. Shoir ijodida inson hayoti mukammallikka erishish sari uzluksiz harakat jarayoni sifatida talqin qilinib, bunda axloqiy poklik, sabr, fidoyilik va ruhiy yyetuklik markaziy o'rin tutadi. Hofiz Xorazmiy asarlarida insonning kamolot sari yetishishida ishq va aql o'rtasidagi dialektik munosabat alohida o'rin egallaydi. Ishq faqatgina hissiy tajriba emas, balki insonning o'zini anglash, nafs ustidan g'alaba qozonish va ma'naviy poklanish jarayonining muhim omili sifatida ifodalangan.

Shoir ijodida "tarbiya" tushunchasi asosiy ma'naviy kategoriya sifatida namoyon bo'lib, u ikki asosiy yondashuv asosida talqin etiladi:

1. Oshiqning ishq yo'lida ta'lim-tarbiya olish, hayotiy tajriba orttirish, ilm orqali ruhiy yyetuklik sari harakati tasvirlanadi. Ishq insonni ichki poklanishga yetaklaydigan kuch sifatida tasvirlanib, inson bu yo'lda turli sinovlardan o'tishi kerakligi ta'kidlanadi. Mazkur yondashuv tasavvufiy qarashlar bilan bog'liq bo'lib, unda inson hayotining asosiy maqsadi ruhiy kamolot sari yetishish sifatida talqin etiladi.

2. Insonning ishq yo'lidagi kechinmalari, jismoniy va ruhiy iztiroblari asosiy motiv sifatida namoyon bo'ladi. Hofiz Xorazmiy lirikasi insonning yyetuklik sari harakatida hasrat muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Shoirga ko'ra, ma'naviy yuksalish yo'lida inson o'z nafsidan voz kechishi, ruhiy poklanishi va ichki kechinmalardan saboq olishi lozim.

Hofiz Xorazmiy ijodida ishq, tarbiya va ilm o'zaro uzviy bog'liq tushunchalar bo'lib, ular insonning ma'naviy va aqliy kamolot sari yo'nalishidagi asosiy mezonlar sifatida talqin etiladi. Shoir poetik merosida ishq inson hayotining oliy maqsadi, tarbiya esa shu yo'ldagi asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ishq faqatgina muhabbat hissi emas, balki insonni o'zlikni anglash, ruhiy va axloqiy mukammallikka yetaklovchi qudratli kuch sifatida gavdalanadi. Bu jarayonda shaxs o'z hayotini qayta baholaydi, dunyoqarashi kengayadi, axloqiy va tafakkuriy jihatdan yuksaladi. Bunda tarbiya insonning ishq yo'lida bosib o'tadigan sinovlari, shaxsiy tajribasi, sabr, sadoqat, fidoyilik va iroda kabi fazilatlar orqali shakllanadigan kamolot jarayonini ifodalaydi. Shoir qarashlariga ko'ra, ishq va tarbiya shaxsiy rivojlanish yo'lidagi ajralmas tamoyillar bo'lib, insonning hayot haqiqatlarini anglashiga yordam beradi.

Hofiz Xorazmiy ijodida ishq va aql o'rtasidagi ziddiyat ham markaziy mavzulardan biri hisoblanadi. Aql insonni ehtiyotkorlik, tafakkur va donolik sari yetaklaydi, ishq esa uni sinov va tajribalar orqali poklaydi va yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqadi. Ushbu qarama-qarshilik inson ruhiy va tafakkuriy yuksalishining muhim bosqichi sifatida ko'rsatilib, shoir tafakkurida mukammallikka yetishish faqat ilm va ma'rifat bilan uyg'unlashgan holda amalga oshishi mumkin.

Shoir falsafasida ilm olish ham insonning yuksalishidagi muhim omil sifatida talqin qilinadi. Ilm – inson tafakkurining nuri bo'lib, aql va qalbning uyg'unlikda ishlashini ta'minlaydi. Ishq insonni haqiqat izlash sari undasa, ilm esa ushbu haqiqatni anglash vositasidir. Hofiz Xorazmiy shaxsning ma'naviy kamolotga erishishi uchun faqatgina hissiyotlar emas, balki ilm, tajriba va izlanish muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi. Uning she'riyatida bilim olish – faqat tashqi dunyo haqiqatlarini o'rganish emas, balki ichki ruhiy olamni anglashning ham kaliti sifatida tasvirlanadi. Ishq yo'lida kishi ilm orqali ongini yuksaltirib, o'z tafakkuri va qalbini nur bilan to'ldirishi kerak.

Hofiz Xorazmiyning tarbiyaga oid yondashuvlarini jadval asosida quyidagicha ifodalash mumkin.(1-jadval)

1-jadval. Hofiz Xorazmiyning tarbiyaga oid yondashuvlarining nazariy guruhlanishi.

Yondashuv	Tavsif	Asosiy motivlar	Tasavvufiy ta'sir	Natija
"Tarbiya" ta'lim va shakllanish jarayoni sifatida	Ishq yo'lida insonning shakllanishi, kamolot sari harakati	Ilm - o'rganish, sabr olish, tajriba orttirish	Ruhiy kamolot va yyetuklik sari intilish	Inson shaxsiy va axloqiy jihatdan yuksaladi
"Tarbiya" mashaqqat va hasrat(azob) sifatida	Ishq yo'lidagi sinovlar orqali ma'naviy poklanish	Ruhiy va jismoniy iztiroblar, fidoyilik, sabr	O'zini yo'qotish nafsdan voz kechish	Inson o'z nafsoni istaklaridan xalosa bo'ladi

Ishq va aql o'rtasida ziddiyat	Insonning his-tuyg'ulari va tafakkuri o'rtasida kurash	Aql – ehtiyotkorlik, ishq – fidoyilik va sinov	Fano (o'zini yo'qotish) va ma'naviy yuksali	Inson hayotiy haqiqatlarni angelaydi

Shoir qarashlarida sadoqat nafaqat ishqga va kasbga, balki do'stlik va muhabbatga ham daxldor bo'lib, insoniy munosabatlarning mustahkamligi, axloqiy poklik va vafodorlik tamoyillariga asoslanganligini ta'kidlaydi. Bu jihatlar Xorazmiy ijodida bevosita badiiy tasvir vositasida ifodalangan bo'lib, undagi obrazlar, ramzlar va tashbehlar orqali yanada chuqur ma'no kasb etadi.

Tahlil va natijalar.

Hofiz Xorazmiyning tarbiya va shaxsiy takomilga oid qarashlarini mukammal anglash uchun, uning ishq falsafasini aks ettiruvchi g'azallarini chuqur tadqiq qilish zarur, chunki mazkur she'rilar shoir ilgari surgan insoniy komillikka yetishish tamoyillarini keng yoritadi.

Jumladan:

1-bayt

Aql birla ishqni bilmak erur amr-i mahol,

Tifl-i abjadxon erur bu yo'lda aql-i pirimiz. [1; 238-b.]

Mazkur baytda aql va ishqning inson tafakkuridagi o'zaro munosabati hamda ular orasidagi ziddiyat va chegaralar badiiy ifoda etilgan. Shoirning fikriga ko'ra, inson faqat aql orqali ishqni to'liq anglab yetishi amri maholdir, ya'ni inson tafakkurining mantiqiy doirasi ishq mohiyatini to'liq qamrab ololmaydi. Chunki ishq-cheksiz ruhiy tajriba, aql esa chegaralangan tafakkur vositasidir. Aql insonni hayotda donolik sari yetaklasa-da, ishq yo'lida u ojiz qolishi mumkin. Bu yondashuv tasavvuf falsafasiga hamohang bo'lib, unda ishq ilohiy haqiqatga eltuvchi qudratli vosita, aql esa bu yo'lda go'yo oddiy boladek ojiz bir tushuncha sifatida ko'riladi.

Shoir "*Tifl-i abjadxon erur bu yo'lda aql-i pirimiz*" misrasida aqlni tajribali donishmand sifatida emas, balki hali endigina harflarni tanib, ilm olish yo'lida ilk qadamlarni tashlayotgan bola sifatida tasvirlaydi. Bu o'xshatish shoirning aql ishq oldida ojiz ekanligi haqidagi fikrini yanada kuchaytiradi. Abjadxon bolasi harflarni taniy olishi mumkin, lekin u hali ulardan mustaqil ravishda chuqur ma'no yaratishga qodir emas. Xuddi shunday, inson aql orqali ba'zi haqiqatlarni idrok etishi mumkin, ammo ishqning tub mohiyatiga yetib borish uchun shaxsiy tajriba, his-tuyg'ular va qalb pokligi kerak bo'ladi.

Demak, aql-inson tafakkurining mantiqiy jihati, ishq esa ruhiy tajriba va ma'naviy yuksalish vositasi bo'lib, ularning har biri inson hayotida o'ziga xos ahamiyatga ega. Ammo shoirning poetik tasvirida ishqning ta'siri chuqurroq bo'lib, u aqlning doiralarini kengaytiruvchi, insonni cheksiz yuksalishga yetaklovchi qudrat sifatida talqin qilinadi.

2-bayt

Savod-i xatt-i siyohinda nur izdar esang,

Yuzini yod qila shomni sahar qilg'il. [8; 9-b.]

Birinci misrada "*savod*" (savodxonlik, yozma bilim), "*xatt-i siyoh*" (qora yozuv, ya'ni kitoblar, qo'lyozmalar yoki har qanday yozma manbaa) va "*nur*" (bilim, ma'rifat, aql-ziyo) tushunchalari o'zaro bog'liq holda ishlatilgan. Shoir insonni ilm orqali haqiqatni izlashga undaydi.

"*Savod-i xatt-i siyoh*" – xat-savod chiqarish, qora siyoh bilan yozilgan bilim manbaalariga murojaat qilish, ya'ni o'qish, o'rganish, tadqiq qilishni anglatadi.

"*Nur izdar esang*" – agar haqiqat va ma'rifat nurini izlayotgan bo'lsang, degan ma'noni bildiradi.

Ikkinchi misra ilm olish jarayonida insonning mehnatsevarligi, matonati va sabr-toqati muhim ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi. Shoir bu yerda tunda uxlamay ilm olish timsolini qo'llagan.

"*Yuzini yod qila*" – bu yerda "*yod*" so'zi o'rganish, bilimni xotirada saqlash ma'nosida ishlatilgan. Inson yuzini yozma bilimga, ilmiy manbaalarga qaratib, ularga e'tibor qaratishi lozim.

"*Shomni sahar qilg'il*" – bu ifoda ilm olish yo'lida tunlarni tongga aylantirish, ya'ni kecha-yu kunduz izlanish, mehnat qilish ma'nolarini beradi.

Bu baytda ilm va haqiqatni anglash masalasi markaziy o'rinni egallaydi. Unda inson tafakkurining rivojlanishida ilmning asosiy omil sifatida qaralishi va haqiqatga yetishish jarayonida uning hal qiluvchi rol o'ynashi ta'kidlanadi. Mazkur yondashuvga ko'ra, ilm nafaqat bilimlarning yig'indisi, balki inson ongining yuksalishiga xizmat qiluvchi vosita hamdir. Haqiqatni anglash esa insonning intellektual va ma'naviy kamoloti bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu jarayonda ilmiy izlanishlar, tahlil va fikriy mulohazalar muhim o'rin tutadi. Shunday qilib, baytda ilm haqiqat sari yo'naltiruvchi yo'l sifatida talqin etilib, insonni bilim orqali tafakkur qilishga, hodisalarning mohiyatini anglashga va tub ma'no qatlamlariga kirib borishga undaydi. Bu fikr shundan dalolat beradiki, inson faqat fidoyilik, tirishqoqlik va mehnat orqali haqiqiy bilim egasiga aylanadi. O'tmishdagi buyuk olim va mutafakkirlar ilm yo'lida kecha-yu kunduz izlanishgan, o'zlarini ilm olishga bag'ishlashgan. Bu tamoyil bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, zamonaviy ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar va innovatsiyalar aynan mehnatsevarlik va izlanish natijasida yuzaga keladi. Zero, tasavvufda ham ilm insonni ma'naviy yuksalishga yetaklovchi nur sifatida talqin qilinib, u oriflik maqomiga yetishishdagi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi.

3-bayt

Muhabbat mulkina kim bo'lsa vosil,

Bo'lur ul ma'no ichra pir-i komil. [8; 29-b.]

Mazkur baytda Hofiz Xorazmiy muhabbat va kamolot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni falsafiy jihatdan yoritadi. Shoirga ko'ra, muhabbat (ishq) insonni ma'naviy yuksalish sari yetaklaydigan eng yuksak qudratli kuchlardan biri bo'lib, unga yetishgan kishi haqiqatni anglash va ruhiy kamolot sari yo'l oladi. Baytning birinchi misrasida "*Muhabbat mulkina kim bo'lsa vosil*", ya'ni ishq saltanatiga kim kirsam yoki unga haqiqatda yetishsa, degan fikr ilgari suriladi. Bu yerda "*mulk*" so'zi ramziy ma'noga ega bo'lib, muhabbat – insonning ruhiy olamida egallagan asosiy haqiqat, ma'naviy yuksalishning oliy bosqichi ekanini anglatadi. "*Vosil bo'lish*" esa oddiy sevgi hissini tuyishdan ko'ra chuqurroq ma'no kasb etib, insonning ishq yo'lida barcha sinovlardan o'tib, poklanishi, qalbini yuksaltirishi va haqiqatga erishishini anglatadi.

Baytning ikkinchi misrasida esa shoir muhabbatning inson kamoloti uchun zaruriy shart ekanini ko'rsatadi: "*Bo'lur ul ma'no ichra pir-i komil*", ya'ni kimki muhabbat haqiqatini to'liq anglab yetgan bo'lsa, u mukammal donishmand (pir-i komil) bo'ladi. Tasavvufiy qarashlarda pir-i komil – ma'naviy yyetuklikka erishgan, haqiqatni bilgan, o'z nafsini yenggan va ruhiy poklikka erishgan inson sifatida tasvirlanadi. Bu yerda shoir ishqni shunchaki hissiy tajriba emas, balki insonni mukammallikka yetaklovchi ruhiy yo'l deb talqin qiladi. Shoir qarashlariga ko'ra, muhabbat yo'lidan o'tgan, uni anglab yetgan va uning barcha sinovlarini boshdan kechirgan insongina chuqur ma'naviy tushunchalarga ega bo'lgan komil shaxsga aylanadi.

Xulosa va takliflar.

Hofiz Xorazmiy ijodida shaxs kamolotiga oid didaktik qarashlar ishq, aql, ilm va tarbiya singari fundamental tushunchalar asosida talqin etilib, inson ruhiy va ma'naviy yuksalish sari intiladigan mavjudot sifatida tasvirlanadi. Shoir tafakkurida mukammallikka erishish faqatgina aqlga yoki ishqqa tayanish bilangina emas, balki ularning o'zaro uyg'unligi natijasida sodir bo'ladigan jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Aql inson tafakkurini shakllantiruvchi va uni tartibga soluvchi vosita bo'lsa, ishq esa insonni cheksiz haqiqat sari yetaklovchi kuch sifatida ifodalanadi. Aql faqat mantiq doirasida qolib, ishqning mohiyatini to'liq anglab yetolmaydi. Shu bois, inson ma'naviy mukammallikka erishishda faqat tafakkurga emas, balki ruhiy tajribalar orqali ham o'zini anglashga intilishi lozim.

Shoir shaxs kamolotining yana bir muhim omili sifatida ilm va ma'rifatni ta'kidlaydi. Ilm insonning tashqi va ichki olamini yorituvchi nur sifatida talqin qilinib, uni inson kamoloti sari eltuvchi asosiy vosita sifatida ko'rsatadi. Bu jarayonda inson shaxsiy izlanishlar, kecha-kunduz qilinadigan mehnat va tafakkur orqali haqiqat sari yaqinlashishi zarurligi ilgari suriladi. Shoir ijodidagi didaktik yondashuv shuni ko'rsatadiki, shaxsiy yuksalish faqat hissiyotlarga berilish yoki faqat aql bilan cheklanib qolmay, balki ilm, ma'rifat va tafakkurning uyg'unligi asosida yuzaga keladigan jarayon hisoblanadi.

Bundan tashqari, Hofiz Xorazmiy ijodida insonning mukammallikka yetish jarayoni tarbiya va ruhiy tajribalar bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlanadi. Ishq yo'lida kishi turli sinovlardan o'tib, sabr va fidoiylilikni o'rganishi, o'zini poklash orqali yuksalishi zarurligi shoir tomonidan alohida ta'kidlanadi. Haqiqiy kamolotga erishgan inson esa nafaqat ilmiy, balki ma'naviy jihatdan yyyetuk bo'lib, hayotning murakkab haqiqatlarini anglash qobiliyatiga ega bo'ladi.

Hofiz Xorazmiyning ushbu didaktik qarashlarini yanada chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish maqsadida quyidagi ilmiy-nazariy takliflar ilgari suriladi:

1. Hofiz Xorazmiy ijodidagi shaxs kamolotiga oid g'oyalarni keng tadqiq qilish maqsadida uning g'azallarini zamonaviy falsafiy, pedagogik va psixologik nuqtai nazardan tahlil qilish;

2. Hofiz Xorazmiy ijodidagi shaxs kamolotiga oid didaktik qarashlar asosida zamonaviy ta'lim metodologiyasini boyitish hamda universitet va maktab o'quv dasturlariga shoirning axloqiy-falsafiy merosini integratsiya qilish;

3. Hofiz Xorazmiyning shaxsiy taraqqiyot, sabr, sadoqat va bilim olish haqidagi qarashlari asosida zamonaviy yoshlar uchun ma'naviy-tarbiyaviy treninglar, seminarlar va ilmiy konferensiyalar tashkil qilish;

4. Hofiz Xorazmiy ishq, aql va ilm haqidagi didaktik qarashlarini zamonaviy falsafiy oqimlar bilan bog'lab tahlil qilish;

5. Shoirning didaktik qarashlarini keng ommaga yetkazish uchun badiiy filmlar, hujjatli filmlar, teatr sahnalashtirishlari, multimedia va ijtimoiy tarmoqlardagi ilmiy-ma'rifiy loyihalar orqali ommalashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ҳофиз Хоразмий. Девон. 2 том. 1-китоб. - Т: ЎзКПМК, 1981. - 304 б.
2. Сулаймонов М.Ю. Ҳофиз Хоразмий ва ўзбек лирик шеърятининг ривож: Филол. фанлари номзоди дисс. автореферати. - Тошкент, 1996. - 23 б.
3. Haqqul I. G'azal gulshani. - T: Fan, 1991
4. Karahan A. Hafiz-i Harizmi. // Tarihte Müslümanlar, 5, 2020, Ankara. - 244-247 s.
5. Худойдодов А. Место газелей Хафиза в истории таджикско-узбекских литературных связей (XIV-XIX вв.): Кандидата филологических наук дисс. автореферат. - Душанбе, 1991. - 24 с.
6. Сулаймонов М. Ҳофиз Хоразмий ахлоқ-одоб ҳақида.//НамДУ 50 йиллигига бағишланган илмий тўплам. - Наманган, 1992. - 80-83 б.
7. Санакулов Ҳ.Р. Кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг касб-хунарга қизиқишларини меҳнат анъаналари асосида тарбиялаш: Педагогика фанлари номзоди дисс. - Тошкент, 2001. - 146 б.
8. Ҳофиз Хоразмий. Девон. 2 том. 2-китоб. - Т: ЎзКПМК, 1981. - 312 б.

Otajonova Malikabonu Sadulla qizi,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti o'qituvchisi

TALABALARDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH IJTIMOY- PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish masalasi ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot jamiyatida ijodiy fikrlaydigan, yangicha yondasha oladigan shaxslarni tayyorlash dolzarb vazifaga aylangan. Shu boisdan, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini kreativlikni rag'batlantirishga yo'naltirish, talabalarning erkin fikrlashini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarurati ortib bormoqda. Maqolada kreativ fikrlash tushunchasining mazmuni, uning shakllanish bosqichlari, ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi omillar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, ijodiy tafakkur, oliy ta'lim, innovatsion metodlar, mustaqil fikrlash, shaxsiy rivojlanish, interfaol ta'lim, pedagogik sharoitlar.

Аннотация. В статье анализируется проблема развития творческого мышления у студентов как социально-педагогическая проблема. В современном информационном обществе подготовка людей, мыслящих творчески и применяющих инновационные подходы, стала актуальной задачей. Поэтому возрастает необходимость направлять образовательный процесс в высших учебных заведениях на поощрение творческой активности и создание педагогических условий, способствующих формированию свободного мышления студентов. В статье рассматривается содержание понятия «творческое мышление», этапы его формирования, его значение в образовательном процессе, а также факторы, препятствующие его развитию.

Ключевые слова: креативное мышление, творческое мышление, высшее образование, инновационные методы, самостоятельное мышление, личностное развитие, интерактивное обучение, педагогические условия.

Annotation. This article analyzes the issue of developing creative thinking in students as a socio-pedagogical problem. In the modern information society, the preparation of individuals who think creatively and can take new approaches has become an urgent task. Therefore, there is an increasing need to direct the educational process in higher educational institutions to stimulate creativity and create pedagogical conditions that serve to form students' free thinking. The article studies the content of the concept of creative thinking, the stages of its formation, its importance in the educational process, and the factors that hinder its development.

Keywords: creative thinking, creative thinking, higher education, innovative methods, independent thinking, personal development, interactive education, pedagogical conditions.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan globallashuv jarayonlari, tezkor texnologik o'zgarishlar va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi insoniyatdan yangi turdagi tafakkur - kreativ (ijodiy) fikrlashni talab etmoqda. Bugungi kunda ta'limning asosiy maqsadi shunchaki bilim berish emas, balki har bir shaxsda yangicha qarash, mustaqil va noan'anaviy fikrlash, muammolarga ijodiy yondasha olish qobiliyatlarini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy zaruratga ham aylanib bormoqda. Bu jarayon jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichida innovatsion fikrlovchi, o'z g'oyalarni amaliyotda ro'yobga chiqarishga qodir bo'lgan shaxslarni tarbiyalash muammosining dolzarbligini yuzaga chiqaradi.

Kreativ fikrlash - bu mavjud bilimlar asosida yangi, original g'oyalarni yaratish, nodir yechimlar topish, odatiy yondashuvlardan voz kechish qobiliyatidir. U nafaqat san'at va adabiyot sohalarida, balki texnika, iqtisodiyot, tibbiyot, pedagogika va boshqa ko'plab yo'nalishlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Oliy ta'lim tizimida esa kreativ fikrlashni shakllantirish, avvalo, ta'lim metodikasi va pedagogik yondashuvlarning yangilanishi, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi

munosabatlarning interaktiv xususiyat kasb etishi, shuningdek, mustaqil izlanishga asoslangan muhit yaratishni talab qiladi.

Afsuski, amaliyotda bu boradagi faoliyat ko'pincha nazariy yondashuvlar doirasidan chiqmay qolmoqda. Ko'plab oliy o'quv yurtlarida an'anaviy o'qitish shakllari ustun bo'lib, talabalar faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilmoqda, ularning shaxsiy ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish imkoniyatlari esa cheklangan. Bu esa kreativ fikrlashni rivojlantirishda sezilarli to'siqlarga sabab bo'lmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga oid pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, bu borada mavjud ijtimoiy omillarni tahlil qilish va muammoning kompleks yechimini topish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biridir. Mazkur maqolada aynan shu masalaning ijtimoiy-pedagogik mohiyati, uning nazariy asoslari, amaliy yo'nalishlari va istiqbollari atroflicha tahlil qilinadi. Maqsad - talabalarda kreativ fikrlashni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik strategiyalarni aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatishdir.

Metodologiya. Ilmiy-tadqiqot ishining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, avvalo, uning metodologik asoslari to'g'ri tanlanishiga bevosita bog'liqdir. Talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga doir ijtimoiy-pedagogik muammolarni o'rganish esa ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, bu yo'nalishda nazariy va amaliy yondashuvlarning uzviy uyg'unligini talab etadi. Tadqiqotda foydalanilgan metodologik asoslar ijtimoiy-pedagogik holatlarni chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini ilmiy asosda ishlab chiqishga xizmat qiladi. Avvalo, ushbu ilmiy ishga asos bo'lgan epistemologik yondashuv orqali kreativ fikrlash tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari aniqlab olindi. G'arb va Sharq pedagogikasida kreativlik va ijodiy tafakkur masalalariga oid qarashlar tahlil qilinarkan, bu tushunchaning ontologik va aksiologik xususiyatlari ochib berildi. Kreativ fikrlash nafaqat intellektual faoliyat turi, balki shaxsning ichki dunyosi, qadriyatlar tizimi va motivatsion jihatlar bilan chambarchas bog'liq ijtimoiy-pedagogik holat ekanligi asoslab berildi.

Tadqiqot metodlari orasida taqqoslash, tahlil, sintez, umumlashtirish kabi klassik ilmiy metodlar qo'llanilib, mavjud ilmiy-adabiy manbaalar, ilg'or tajribalar, normativ-huquqiy hujjatlar chuqur o'rganildi. Ayniqsa, kreativ fikrlashni shakllantirishda xorijiy ta'lim tizimlarining tajribasi bilan O'zbekiston oliy ta'lim muassasalaridagi holat qiyosiy tahlil qilinib, muammoning aktual jihatlari aniqlab olindi. Empirik metodlar sifatida so'rovnoma, suhbat, pedagogik kuzatuv va eksperimentlar o'tkazildi. So'rovnomalar orqali talabalarning kreativ fikrlashga munosabati, bu boradagi qiyinchiliklari va ehtiyojlari o'rganildi. Shuningdek, o'qituvchilar bilan olib borilgan suhbatlar orqali amaliyotdagi mavjud pedagogik yondashuvlar tahlil qilindi. Pedagogik kuzatuvlar esa auditoriya mashg'ulotlarida talabalarning ijodiy faollik darajasi, mustaqil fikrlashga bo'lgan moyilligi, guruhli ishlar va muammoli vaziyatlarda o'zini tutish xatti-harakatlari orqali baholandi.

Tadqiqotning metodologik asoslari orasida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv va faoliyatga asoslangan yondashuv alohida o'rin egallaydi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv orqali har bir talabaning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish zarurligi asoslab berildi. Kompetensiyaviy yondashuv esa ijodiy fikrlovchi shaxsni shakllantirishda zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning kompleks tizimi sifatida izohlandi. Faoliyatga asoslangan yondashuv orqali esa kreativ fikrlashni rivojlantirish jarayoni talabaning amaliy faoliyati va mustaqil izlanishlari bilan bog'lab tushuntirildi. Mazkur tadqiqotning metodologiyasi kreativ fikrlashni rivojlantirishni pedagogik va ijtimoiy tizimlar kesimida ko'rib chiqish, bu muammoni chuqur va har tomonlama tahlil qilish imkonini berdi. Natijada, mavjud muammolarni aniqlash va ularga ilmiy asoslangan yechimlar taklif etishga xizmat qiluvchi ilmiy-nazariy va amaliy asoslar ishlab chiqildi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga doir masalalar zamonaviy pedagogikaning ilg'or yo'nalishlaridan biri sifatida ko'plab olimlar, tadqiqotchilar e'tiborini tortib kelmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kreativ fikrlash tushunchasiga nisbatan yondashuvlar xilma-xil bo'lib, ularning mazmuni psixologik, pedagogik, sotsiologik va falsafiy doiralarda keng talqin etilgan.

Avvalo, G'arbiy pedagogik tafakkurda kreativ fikrlash masalasi XX asrning o'rtalaridan boshlab izchil o'rganila boshladi. Xususan, E.P. Torrance[4; 254], A. Osborn, kabi olimlar ijodiy tafakkurni inson shaxsiy rivojlanishining muhim mezonini sifatida asoslab berdilar. Torrance tomonidan ishlab chiqilgan "kreativlik testlari" (Torrance Tests of Creative Thinking)[4; 254] bu boradagi empirik tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda. A. Osborn[2; 256] esa kreativ fikrlashni divergent tafakkur bilan bog'liq holda izohlab, ijodiy fikrning kengligi, moslashuvchanligi, originalligi va tafsilotga e'tibor kabi asosiy ko'rsatkichlarini belgilab bergan.

Rossiya pedagogikasida esa bu masalaga nisbatan tizimli yondashuv kuzatiladi. A.N. Leontev, S.L. Rubinshteyn kabi olimlar tafakkur va ijodiy faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilganlar[5; 720]. Ularning izlanishlari kreativ fikrlashni rivojlantirishda shaxsiy faoliyat, ijtimoiy muhit va motivatsiyaning bevosita ta'sirini isbotlagan. Ayniqsa, Leontevning rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi, Rubinshteynning "inson faoliyatining subyektini" nazariyasi kreativ tafakkurni shakllantirishga oid amaliy uslubiyotlarning nazariy poydevorini tashkil etadi.

O'zbekistonda olib borilayotgan tadqiqotlar ham bu borada muhim hissa qo'shmoqda. Jumladan, Yo. To'raqulov[3; 49], X. Yuldashev[6; 160], D. Abduazizova[1; 70] kabi olimlar tomonidan kreativ tafakkur, tanqidiy fikrlash, muammoli ta'lim, innovatsion metodlar mavzulari chuqur o'rganilgan. Ularning ilmiy izlanishlarida kreativ fikrlashni rivojlantirish ta'lim metodikasi, dars jarayonidagi interfaol texnologiyalar, mustaqil izlanish faoliyati orqali amalga oshirilishi asoslab beriladi. Xususan, N. Jo'raevaning izlanishlarida oliy ta'limda ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari, Oliy ta'limga oid konsepsiyalar, xususan, "Yangi O'zbekiston - yangi ta'lim" konsepsiyasi va oliy ta'limni rivojlantirish dasturi kabi hujjatlarda ijodiy tafakkurga ega mutaxassislarini tayyorlash zarurligi alohida ta'kidlangan. Bu esa davlat miqyosida ham kreativ fikrlashni rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida e'tirof etilayotganini ko'rsatadi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishni ta'minlash uchun nazariy-metodologik asoslar yetarli darajada ishlab chiqilgan bo'lsa-da, amaliyotda bu bilimlarni samarali qo'llash, ayniqsa, o'quv jarayonida innovatsion uslublarni tizimli joriy etish hali hanuz dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Shu sababli mavjud ilmiy ishlanmalarni o'rganish va ularni zamonaviy oliy ta'lim muhitiga moslashtirish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Natijalar. Olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bugungi oliy ta'lim tizimida talabalar orasida kreativ fikrlash ko'nikmalarining shakllanish darajasi o'rtacha yoki past darajada qolmoqda. Bu holat o'quv jarayonining an'anaviylikdan to'liq voz kechmaganligi, innovatsion metodlar va kreativ yondashuvlarning amaliyotda yetarli qo'llanilmayotganligi bilan bog'liq. Tadqiqot davomida 3 ta oliy ta'lim muassasasida 450 nafar talaba (bakalavriat 2–4 kurs talabalari) o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

- Talabalarining 63%i o'zlarini ijodiy fikrlashga moyil deb hisoblasalar-da, faqat 27%i o'z fikrlarini erkin, yangicha tarzda ifodalash imkoniyatiga ega ekanligini bildirdilar.

- 72% respondentlar darslarda kreativ topshiriqlardan foydalanilmasligini yoki kamdan-kam qo'llanilishini qayd etdilar.

- 49% talaba muammoli vaziyatlarga yondashishda odatiy, andozalashgan fikrlash usulidan foydalanishini tan oldi.

- Faqat 18% ishtirokchi darsdan tashqari vaqtlarida mustaqil ravishda kreativ izlanish olib borishini aytdi.

O'qituvchilarning 81%i esa kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun maxsus metodikalarga ega emasligini va ko'proq ma'lumot uzatishga yo'naltirilgan klassik yondashuvdan foydalanishini tan oldi.

Ushbu raqamlar, bir tomondan, talabalarda kreativlik salohiyati mavjudligini, biroq uni yuzaga chiqaruvchi pedagogik muhit va metodik asoslarning sustligini ko'rsatmoqda. Bu esa

kreativ fikrlashni rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammo ekanligini amaliy jihatdan ham tasdiqlaydi.

Yana bir muhim jihat shuki, eksperimental tajriba doirasida 60 nafar talabani ikki guruhga ajratib, 1-o'quv semestr davomida bir guruhda an'anaviy ta'lim, ikkinchi guruhda esa kreativ fikrlashni rag'batlantiruvchi usullar (klaster usuli, "6 shlyapa" texnikasi, "AQSH kvadrati", debatlar, muammoli topshiriqlar, loyiha asosidagi o'qitish) qo'llanildi. Semestr yakunida kreativlik darajasini baholovchi Torrance testining adaptatsiyalangan variantlari orqali quyidagi natijalar olindi:

- eksperimental guruhda ijodiy fikrlash ko'rsatkichlari 28%ga oshgan bo'lsa,
- nazorat guruhida bu o'zgarish atigi 7% ni tashkil etdi.

Shuningdek, eksperimental guruh talabalarida mustaqil fikrlash, o'z fikrini asoslab berish, muammoni yangicha yechish kabi kompetensiyalar ancha faollashgani kuzatildi. Bu natijalar asosida xulosa qilish mumkinki, kreativ fikrlashni shakllantirish tasodifiy jarayon emas, balki puxta metodik asosga ega bo'lgan, pedagogik yondashuvlarni o'zgartirishni talab qiladigan tizimli faoliyatdir. Talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun interfaol o'qitish, shaxsiylashtirilgan yondashuv, mustaqil tadqiqotga asoslangan topshiriqlar, loyiha va muammoli ta'lim texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, o'tkazilgan tadqiqot kreativ tafakkurni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligini tasdiqladi. Shu bilan birga, amaliyotda bu yo'nalish bo'yicha tizimli metodik yondashuvlarni joriy etish zarurligi o'z isbotini topdi.

Xulosa. Yuqoridagi nazariy tahlil va amaliy tadqiqotlar asosida shuni umumiyashtirish mumkinki, talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish – zamonaviy ta'limning eng dolzarb, shu bilan birga, murakkab ijtimoiy-pedagogik muammolaridan biridir. Mazkur muammoning ildizi oliy ta'lim tizimidagi an'anaviy yondashuvlar, metodik yetishmovchiliklar, ijodiy faoliyatga yetarlicha e'tibor berilmasligi kabi omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun esa, eng avvalo, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitini shakllantirish, innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish, talabalarda mustaqil izlanish va tanqidiy fikrlash madaniyatini shakllantirish zarur. Ta'lim jarayonida kreativlikni qo'llab-quvvatlash, ijodiy faoliyatni rag'batlantirish va pedagogik metodikani yangilash orqali bu muammoni hal qilish mumkin. Shuningdek, o'qituvchining innovatorlik qobiliyati va talaba bilan subyektiv pedagogik aloqasi bu jarayonning muvaffaqiyatida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduazizova D. Talabalarda tanqidiy va kreativ fikrlashni shakllantirishning metodik asoslari // Oliy ta'limda innovatsiyalar. – 2022. – №2. – B. 66–70.
2. Осборн А. Прикладная фантазия. Как эффективно использовать воображение. – М.: Прогресс, 1991. – 256 с.
3. To'raqulov Yo. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalalari // Pedagogika fanlari jurnali. – 2020. – №4. – B. 45–49.
4. Торранс Э.П. Руководство по творческому мышлению. – СПб.: Речь, 2000. – 254 с.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: Питер, 2002. – 720 с.
6. Yuldashev X. Pedagogik innovatsiyalar: nazariya va amaliyot. – T.: Fan va texnologiya, 2018. – 160 b.

Choriyeva Zebiniso Dilshod qizi,
Buxoro innovatsiyalar universiteti 2- kurs magistranti

ARALASH TA'LIM MODELI ASOSIDA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA INKLYUZIV MUHITNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida aralash ta'lim modeli orqali inklyuziv muhitni shakllantirishning ilmiy-nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limda barcha bolalarning ta'limga teng imkoniyatlar asosida jalb etilishi uchun pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish zarur. Aralash ta'lim modeli – an'anaviy va onlayn o'qitish elementlarini uyg'unlashtirgan tizim sifatida, inklyuziv ta'lim talablariga moslashishda samarali strategiya bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu maqolada aynan shunday yondashuv orqali o'quvchilarning individuallashtirilgan o'qitilishini ta'minlash, psixopedagogik qo'llab-quvvatlash, AKT vositalaridan foydalanish, hamda o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot asosida o'tkazilgan kuzatuv va tajriba-sinov ishlari tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, inklyuziv ta'lim, umumta'lim maktabi, pedagogik yondashuv, raqamli platformalar, didaktik integratsiya, moslashtirilgan metodika, psixopedagogik yordam, o'quv differentsiatsiyasi, AKT.

Аннотация. В данной статье рассматриваются научно-теоретические и практические основы формирования инклюзивной среды в общеобразовательных школах посредством модели смешанного обучения. Инклюзивное образование требует обеспечения равных возможностей для всех учащихся, включая детей с особыми образовательными потребностями. Модель смешанного обучения, сочетающая традиционные и дистанционные элементы, предлагает гибкий и эффективный подход в реализации инклюзивных практик. В статье анализируются педагогические методы адаптации, использование цифровых ресурсов, индивидуализация обучения и развитие инклюзивной компетентности педагогов. Результаты наблюдений и экспериментальной работы также приведены в статье.

Ключевые слова: смешанное обучение, инклюзия, общеобразовательная школа, педагогическая поддержка, цифровые технологии, адаптивная методика, инклюзивная компетентность, ИКТ, образовательная дифференциация, интеграция.

Abstract. This article explores the scientific-theoretical and practical foundations of forming an inclusive environment in general education schools through the implementation of a blended learning model. Inclusive education aims to provide equal learning opportunities for all students, including those with special needs. Blended learning-combining traditional face-to-face instruction with digital formats-emerges as a flexible and efficient strategy to support inclusive education. The article discusses pedagogical approaches for adaptation, use of digital tools, differentiation of instruction, and development of teachers' inclusive competencies. Observation and experimental findings are presented and analyzed.

Keywords: blended learning, inclusive education, general education school, pedagogical adaptation, digital platforms, inclusive competence, educational differentiation, ICT tools, didactic integration, special needs education.

Kirish. Zamonaviy pedagogikada inklyuziv ta'lim konsepsiyasi ta'lim tizimining demokratik va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan holda rivojlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar asosida ta'lim muassasalarida barcha o'quvchilarning, jumladan, maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'lim olishini ta'minlash, ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Bugungi kunda umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni joriy etishda mavjud muammolardan biri – bu mavjud o'quv metodikalarining bir xil yondashuv asosida tuzilgani va individual ehtiyojlarni yetarlicha qamrab ololmasligidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, aralash

ta'lim modeli – ya'ni an'anaviy va raqamli o'qitish uslublarini birlashtirgan yondashuv, inklyuziv ta'limda yangi imkoniyatlar eshigini ochadi. Bu model orqali o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashgan holda, ularning qobiliyatlari va rivojlanish sur'atlariga mos ravishda ta'lim berish imkoniyati yuzaga keladi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Tadqiqotning obyekti – aralash ta'lim modeli asosida umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirish jarayoni hisoblanadi. Predmeti esa – pedagogik yondashuvlar, o'qitish texnologiyalari va metodik qo'llanmalar tizimidir.

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi:

1. Pedagogik kuzatuv;
2. So'rovnoma (o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida);
3. Diagnostik test (o'quvchilarning dars materialini o'zlashtirish darajasini baholash uchun);
4. Tajriba-sinov metodikasi (sinov guruhi va nazorat guruhi asosida);
5. Statistik tahlil (SPSS dasturiy vositalari asosida).

Tadqiqot 2024–2025 o'quv yili davomida 3 ta umumta'lim maktabida o'tkazildi, 6-sinf o'quvchilari bilan eksperimentlar olib borildi. Tajriba guruhi aralash ta'limda, nazorat guruhi esa an'anaviy model asosida o'qitildi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Inklyuziv ta'lim muammolari pedagogika fanida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, xalqaro miqyosda S. Ainscov, M. Florian, P. Mittler, T. Booth kabilarning izlanishlarida inklyuziv ta'limni metodologik va amaliy jihatdan takomillashtirish tamoyillari asoslab berilgan. Ularning fikricha, inklyuziv ta'lim bu faqatgina nogironligi bo'lgan bolalarning integratsiyasi emas, balki har bir o'quvchining ehtiyojini hisobga olgan holda o'qitish tizimini yaratishdir.

O'zbekistonlik olimlardan Sh.Jo'rayev, N.G'aybullayeva, G.Egamberdiyeva, R.Mahmudovalar inklyuziv ta'limda moslashtirilgan metodikalar, maxsus pedagogikaning didaktik tamoyillari va psixologik yondashuvlar asoslarini chuqur tahlil qilganlar. Shuningdek, O. Mo'minovning aralash ta'lim texnologiyalarini qo'llash bo'yicha tadqiqotlari mazkur maqolaning asosiy metodologik asoslarini tashkil etadi. Bu izlanishlar natijasida aniqlanishicha, aralash ta'lim modeli inklyuziv ta'lim talablariga moslashishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tajriba-sinov bosqichi natijalariga ko'ra, aralash ta'lim modeli asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda ishtirok etgan o'quvchilar bilimni o'zlashtirishda, darsga motivatsiyasi va ishtirok faolligi bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'ldilar. Inklyuziv guruhlardagi o'quvchilarda, ayniqsa, raqamli vositalar yordamida mustaqil ishlash, uy vazifalarini bajarishda moslashuvchanlik, darsdan tashqari muloqotda ishtirok etish kabi ijobiy o'zgarishlar qayd etildi.

1 jadval.

Ko'rsatkichlar	Eksperimental (aralash ta'lim)	Nazorat (an'anaviy ta'lim)
Bilimni o'zlashtirish darajasi (%)	86%	65%
Darsga qatnashish faolligi (%)	78%	52%
Uy vazifasini o'z vaqtida bajarish (%)	81%	60%
O'z fikrini ifodalashga tayyorlik (%)	69%	40%
Mustaqil ishlash ko'nikmasi (%)	75%	49%
AKTdan foydalanish ko'nikmasi (%)	89%	58%
O'qituvchidan yordam so'rasa ishonchi	yuqori	past

Mazkur jadvaldagi natijalar shuni ko'rsatadiki, aralash ta'lim modeli o'quvchilarni faollikka undaydi, moslashtirilgan o'qitish orqali inklyuziv guruhlar ehtiyojlariga mos rivojlanish dinamikasini yaratadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, aralash ta'lim modeli umumta'lim maktablarida inklyuziv muhitni shakllantirishda samarali pedagogik yechimlardan biridir. Bu model o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'qitish imkonini beradi, moslashtirilgan metodlar asosida darslarni tashkil etish, raqamli texnologiyalar bilan didaktik integratsiyani ta'minlash orqali inklyuzivlik darajasini oshiradi. O'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish, AKT bilan ishlash ko'nikmasini oshirish ham bu jarayonning ajralmas qismidir. Shu bois, aralash ta'lim modeli inklyuziv ta'limning barqaror rivojlanishi uchun muhim pedagogik asoslardan biri sifatida tavsiya etiladi.

Tavsiyalar:

1. Aralash ta'lim modeli asosida maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun moslashtirilgan o'quv dasturlari ishlab chiqilsin. Har bir o'quvchining rivojlanish darajasi va ehtiyojlariga qarab, dars mazmuni, topshiriqlar hajmi va murakkabligi farqlantirilgan holda taqdim etilishi zarur.
2. O'qituvchilar uchun aralash-inklyuziv ta'lim bo'yicha doimiy malaka oshirish kurslari tashkil etilsin. Bu kurslarda metodik ko'nikmalar, AKT bilan ishlash malakasi, differensial ta'lim strategiyalari va psixopedagogik yondashuvlar bo'yicha bilimlar berilishi lozim.
3. AKT vositalari yordamida onlayn va oflayn o'qitishni uyg'unlashtirgan multimodal resurslar banki yaratilishi zarur. Bu bankda audio, video, infografika, interaktiv topshiriqlar, elektron testlar mavjud bo'lishi o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.
4. Inklyuziv o'quvchilar uchun individual o'quv yo'nalishlari (IYY) tuzilsin. Bunda o'qituvchi, logoped, psixolog va ota-onalar hamkorligida o'quvchining individual rivojlanish xaritasi ishlab chiqiladi.
5. Sinfxonalar aralash va inklyuziv ta'lim talablariga mos ravishda jihozlansin. Interfaol doska, sensorli qurilmalar, piktogramma, audio-ma'lumotlar, mobil dasturlar uchun qulayliklar yaratish tavsiya etiladi.
6. Pedagoglar orasida tajriba almashinuvi va tarmoq hamkorligi tizimi yo'lga qo'yilsin. Maktablararo va viloyatlararo onlayn-forumlar, vebinarlar, mahorat darslari tashkil etilishi zamonaviy yondashuvlar bilan o'rtoqlashishga xizmat qiladi.
7. Ota-onalar uchun aralash ta'lim va inklyuziv yondashuv haqida axborot-ma'rifiy seminarlar o'tkazilsin. Bu orqali ota-onalarning farzand ta'limidagi ishtiroki kuchayadi va ijtimoiy hamkorlik shakllanadi.
8. O'quvchilarda o'zaro hurmat, mehr-oqibat, tenglik va birdamlik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy loyihalar, klub va to'garaklar yo'lga qo'yilsin. Bunday ijtimoiy-emotsional muhit inklyuzivlikni tabiiy va qadriyatli holatga aylantiradi.
9. Tadqiqotlar asosida inklyuziv-aralash ta'lim samaradorligini baholovchi indikatorlar tizimi ishlab chiqilsin. Masalan: dars ishtiroki, bilim o'zlashtirish, muloqotga kirishish, mustaqillik darajasi, AKTdan foydalanish ko'nikmalari va h.k.
10. Inklyuziv ta'limni strategik rejalashtirishda aralash ta'lim modeli davlat siyosati darajasida nazarda tutilsin. Maktablar, ta'lim boshqarmalari va vazirliklar bu modelga doimiy resurs va metodik qo'llab-quvvatlov ko'rsatish mexanizmini yaratishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ainscow M., Booth T. "The Index for Inclusion". CSIE, UK, 2011.
2. Florian M., Spratt J. "Enacting inclusion: a framework for interrogating inclusive practice". 2013.
3. Jo'rayev Sh. "Pedagogik texnologiyalar va metodik yondashuvlar", Toshkent, 2020.
4. G'aybullayeva N. "Inklyuziv ta'lim asoslari", Andijon, 2021.
5. Egamberdiyeva G. "Maxsus pedagogika va metodika", Toshkent, 2019.

6. Mo'minov O. "Raqamli ta'lim muhitida aralash ta'limni tashkil etish asoslari", Samarqand, 2022.
7. Mahmudova R. "Insonparvar ta'lim tamoyillari asosida pedagogik faoliyat", Toshkent, 2020.
8. Booth T., Ainscow M. "Understanding and developing inclusive practices in schools". 2011.
9. UNESCO. "Inclusive education: The way of the future", International Conference on Education, 2008.
10. OECD. "Education for Inclusive Societies", 2021.

Odiljanova Gulasal Ilxomjon qizi,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: gulasalodiljanova@mail.ru
Nodirov Jaxongir Muxamadjanovich,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: jahongir78@umail.uz
Shodmanov Qodirjon Odilxanovich,
Namangan davlat universiteti dotsenti, p.f.n.
E-mail: Kshodmanov1969@gmail.com

UMUMIY O'RTA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISHDA REFLEKSIV YONDASHUV MODEL

Annotatsiya. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayon, uni tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuvning mohiyati, tamoyillari, refleksiv yondashuvning afzalliklari hamda tavsiyalar, refleksiv yondashuv modeli kabi masalalar atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik jarayon, refleksiv yondashuv, yondashuv mohiyati, yondashuv tamoyillari, yondashuv afzalliklari, tavsiyalar, model.

Аннотация. Подробно освещены такие вопросы, как педагогический процесс в организациях общего среднего образования, сущность и принципы рефлексивного подхода в его организации и управлении, преимущества и рекомендации рефлексивного подхода, модель рефлексивного подхода.

Ключевые слова: Педагогический процесс, рефлексивный подход, сущность подхода, принципы подхода, преимущества подхода, рекомендации, модель.

Annotation. Issues such as the pedagogical process in general secondary education institutions, the essence and principles of the reflective approach in its organization and management, the advantages and recommendations of the reflective approach, and the model of the reflective approach are covered in detail.

Keywords: Pedagogical process, reflective approach, essence of the approach, principles of the approach, advantages of the approach, recommendations, model.

Kirish. Yangi avlod talabalari bilim olish jarayonida faollik va ijodkorlikni namoyon etishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni sinchkovlik bilan qo'llash va doimiy o'z-o'zini tahlil qilishni talab etuvchi sharoitda, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni samarali tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuv modelining amaliy ahamiyati tobora oshmoqda. Refleksiv yondashuv orqali o'qituvchilar o'z dars faoliyatini muntazam ravishda qayta ko'rib chiqib, o'quv jarayonidagi muvaffaqiyat va kamchiliklarini aniqlaydi, pedagogik strategiyalarni shaxsiy ko'nikmalari hamda dars muhitining ehtiyojlariga moslashtiradi. Shu bilan birga, refleksiya o'qituvchilarning professional o'sishini rag'batlantiradi, ta'lim sifati va talaba natijalarini uzluksiz yaxshilashga xizmat qiladi. Mazkur model, shuningdek, muassasa ichida pedagogik hamkorlikni mustahkamlash, didaktik hamda metodik yangiliklarni joriy etishning bosqichma-bosqich tahlili va baholash mexanizmlarini yaratishni nazarda tutadi. Natijada, refleksiv yondashuv pedagoglarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini yanada mustahkamlaydi hamda maktabda o'qitish-tarbiyalash jarayonini sifat jihatdan yuqori darajaga ko'tarishga zamin yaratadi. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish masalasi – bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biriga aylandi.

Binobarin, prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev – “Prezident maktablari, ixtisoslashgan va xususiy maktablarda ilg'or metodikalar yo'lga qo'yilgan. Lekin qolgan maktablarning eng katta muammosi bu – o'qitish metodikasining eskirganligi. Zamonaviy ta'lim uslublarini ularda ham joriy qilish bo'yicha tashabbuslar yo'q” – deb ta'kidlaydi [1].

Bu fikrning natijasi o'laroq, pedagogik jarayonlarga turli zamonaviy yondashuvlarni, metodlarni, vosita va shakllarni joriy etish orqali yuksak ma'naviy-axloqiy sifat va fazilatlariga ega yuqori intellektual salohiyatli, tahliliy, ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega barkamol avlodni tarbiyalash pirovard maqsadimizga aylandi. Ushbu maqsadga erishish uchun umumiy o'rta ta'lim tashkiloti rahbar-xodimlari va pedagoglaridan pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish qobiliyatiga ega bo'lish malakasi talab etiladi.

Pedagogik jarayonlar ta'lim va tarbiya jarayonlarini o'zida mujassamlashtirgan yaxlit bir tizim sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogik jarayonlar har doim ijtimoiy va madaniy o'sishning muhim bir qismi bo'lib, jamiyatning barqaror rivojlanishida katta ahamiyatga ega.

Pedagogik jarayonlar – bu tarbiyalanuvchini har tomonlama shakllantirish va uni rivojlantirishga qaratilgan murabbiy (o'qituvchi) va tarbiyalanuvchi (o'quvchi, talaba) o'rtasidagi maqsadli, tizimli va tashkil etilgan o'zaro hamkorlik jarayonidir. Shu bois, ta'lim va tarbiyaning sifati va unga ta'sir qiluvchi omillar tez o'zgarib bormoqda.

O'qituvchilarning faoliyatini takomillashtirish va ularning pedagogik jarayonlarga munosabatini qaytadan ko'rib chiqish uchun yangicha, zamonaviy yondashuvlar zarur bo'ladi. O'z navbatida bu jarayonda refleksiv yondashuv muhim o'rin tutadi. Refleksiv yondashuv ta'lim jarayonlarini tashkil etish va boshqarishda o'qituvchilarning o'z faoliyatini tahlil qilishi, his qilish va ijobiy o'zgarishlar kiritishga qaratilgan o'quv metodi va amaliyotdir.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik jarayonlarga refleksiv yondashuv – bu rahbar-xodimlar, o'qituvchilar va o'quvchilarning ta'lim, tarbiya, rivojlanish hamda o'zini-o'zi tarbiyalash va rivojlantirish jarayonlarida o'z tajribasini tahlil qilishi, xulosa chiqarishi va shu asosida kelgusidagi faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan nazariy va amaliy yondashuvdir. Bu yondashuv texnologiyasi pedagogik faoliyatni chuqur anglash va mustaqil fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga egadir.

O'zbekistonda bir qator olimlar: R. Ahliddinov, U.Inoyatov, Sh. Qurbonov, E.Seytxalilovlar tomonidan respublikamizda ta'lim-tarbiya jarayoni, uning sifatini boshqarish masalalari, P.Djurayev, S. Turg'unov, L. Maqsudova, J.Fozilov va boshqalar tomonidan pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish masalalari tadqiq etilgan [2], [3], [4], [5], [6], [7].

Shunindek, I.B.Mattiyev – Pedagogik jarayonlarni tashkil etishda refleksiv yondashuvning samaradorligi, Q.O. Shodmanov – Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga asosiy yondashuv texnologiyalari, J. M. Nodirov – Professional ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirishning ahamiyati, Z.Qarshiyeva- bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish, D. Xolbo'taeva – refleksiv yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda madaniy dunyoqarashni shakllantirish, N.Xalilova – refleksiv texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning psixologik jihatlari, D.Xakimova – Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish jarayonlarini tashkil etish va boshqarish, M. K. Ismoilov – Refleksiv yondashuv asosida talabalarda sanogen tafakkurni rivojlantirishning empirik tahlili mavzularida ilmiy tadqiqotlar olib borganlar [8], [9], [10], [11], [12], [13], [14],[15],[16].

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan V.A. Slastyonin, A.I.Mishenko, YU.V.Vasilev, T.M.Davidenko, M.M. Potashniklar tomonidan pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish masalalari o'rganilgan [17], [18], [19], [20].

Xorijiy davlatlar olimlaridan Djon Dyui (John Dewey, AQSh) – ta'limda tajriba, fikrlash va refleksiya o'rtasidagi bog'liqlik, J. Dewey, - Tanqidiy tafakkur va reflektiv fikrlashning o'rganishdagi roli, D. A. Schön - reflektiv amaliyot tushunchasini ilmiy muomalaga kiritgan va unga asoslangan kasbiy faoliyatning murakkab tabiati haqida chuqur tahlil olib borgan, J. A. Moon -ta'lim jarayonida refleksiv va tajribaviy o'rganishning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi, Black, P., Wiliam, D.- o'qituvchi va o'quvchilarning o'z-o'zini baholash faoliyatlari, Brookfield, S. D. - ta'lim jarayonida tanqidiy refleksiyani rivojlantirish masalalari tadqiq etilgan [21], [22], [23], [24], [25].

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar yo'nalishlari va ularning natijalariga ko'ra aytish mumkinki, umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuv yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuv masalasi muhokama qilinadi. Refleksiv yondashuvning mohiyati, ilmiy asoslari, asosiy tamoyillari, afzalliklari tahlil qilindi. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyasi tavsifi va modeli ishlab chiqildi.

Tahlillar va natijalar. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarga refleksiv yondashuvning mohiyati to'g'risida fikr yuritishdan oldin refleks, refleksiya, refleksiv tushunchalarining pedagogik jarayondagi rolga to'xtalib o'tsak, refleks – organizmning u yoki bu tashqi ta'sirga oliy nerv tizimi orqali ro'yobga chiqadigan aks ta'siri, javob reaksiyasi hisoblanadi [26]. Reflekslar pedagogik jarayonlarda asosiy biologik va fiziologik funksiyalar sifatida o'quv-tarbiyaviy faoliyatga yordam beradi. Masalan: qo'rquv, hayrat, yoki ortiqcha stress kabi avtomatik javoblar o'quv-tarbiyaviy muhitga ta'sir qilishi mumkin, refleksiv reaksiyalar ba'zi bolalarda ta'lim jarayonida haddan ziyod sezgirlikni keltirib chiqarishi mumkin (masalan, sinov vaqtida duch keladigan stress). O'qituvchilar pedagogik faoliyatda ushbu refleksiv reaksiyalarni tushunish orqali shogirdlarga psixologik jihatdan qulay muhit yaratishlari mumkin. Refleksiya esa – ta'limning insonni to'liq anglatuvchi qismi. Bu shogirdga o'z o'qish jarayonini baholash, to'g'ri va noto'g'ri tomonlarini ko'rish imkonini beradi. Pedagogik jarayonlarda o'quvchi, o'qituvchi va jamoaviy refleksiya qo'llaniladi: O'quvchi refleksiyasi: O'quvchi darsdan keyin "Nimani o'rgandim?", "Qaysi qismi qiyin bo'ldi?" deb savol qo'yadi. O'qituvchi refleksiyasi: Darsdan keyin o'qituvchi "Dars qanday o'tdi?", "Qaysi usul samarali bo'ldi?" deb tahlil qiladi. Jamoaviy refleksiya: Guruhli ishda ishtirokchilar jarayonni baholab, yakuniy xulosalar chiqaradi. Buning natijasida ta'lim sifati yaxshilanadi, mustaqil fikrlash, tanqidiy tafakkur shakllanadi, maqsad qo'yish va o'z ustida ishlash qobiliyatlari rivojlanadi [2], [8], [11], [15].

Bizning fikrimizcha refleksiv tushunchasi ta'lim va shaxsiy rivojlanishda teran o'ylash, mulohaza yuritish, o'zini- o'zi baholash, axloqiy tanlov qilishda muhim hisoblanadi. Refleksivlik – insonning o'z tajribasidan saboq chiqarishga moyillikdir. Refleksivlik shaxslarning o'zi va boshqalar faoliyatiga tanqidiy va konstruktiv yondashishda, ta'limda esa o'z bilimlari, emotsiyalari va munosabatlarini tushunib yetishga harakat qilishda, ta'lim dasturlarida esa refleksiv yondashuvlar (portfolio, esse yozish, muhokama darslari) keng qo'llaniladi. Natijada o'quvchilarda mustaqil fikrlash, mas'uliyat hissi va o'z shaxsini shakllantirish rivojlanadi hamda o'z qarorlariga javobgar inson yetishtiriladi.

Tushuncha	Ta'limdagi roli	Shaxsiy rivojlanishdagi ahamiyati
Refleks	Psixologik himoyalash mexanizmi sifatida	Avtomatik javob berish, xulq-atvorga ta'sir etish
Refleksiya	Ta'lim-tarbiya jarayonlarini tushunish, tahlil qilish, o'rganishga yondashuv	Tanqidiy fikrlash, o'zini- o'zi rivojlantirish
Refleksiv	Ma'naviy, axloqiy va mustaqil fikrli shaxs yetishtirish	O'zini anglash, qarashlarni qayta ko'rib chiqish qobiliyati

Refleksiv yondashuv pedagogik jarayonlarda o'qituvchilarning o'z faoliyatini, shaxsiy xislatlarini va qobiliyatlarini to'g'ri tushunishiga yordam beradi. Ushbu yondashuv, o'qituvchilarning pedagogik jarayonlar va shogirdlari bilan o'zaro munosabatlarni kuzatish, baholash va muvofiqlashtirish uchun muhimdir. Refleksivlik, ayni paytda, o'qituvchining o'zini o'zga o'qituvchilar va rahbarlar bilan solishtirish, ta'lim jarayonida sodir bo'lgan xato va muvaffaqiyatlarni baholash imkonini beradi. Refleksiv yondashuv, shuningdek, o'qituvchining bilim olish va pedagogik usullardan foydalanish samaradorligini oshiradi.

Refleksiya rahbar-xodim va o'qituvchi tafakkurining mexanizmlaridan biri sifatida pedagogik jarayonda quyidagilarni amalga oshiradi:

- ❖ pedagogik jarayonda oldindan belgilangan ta'limiy-tarbiyaviy vazifalar va natijalarni anglab yetish;
- ❖ kelgusi faoliyat uchun rejalashtirilayotgan vazifalarni ehtiyojlar bilan solishtirish;
- ❖ o'quv-tarbiyaviy faoliyatni rag'batlantirish, motivatsiyalash, o'quv-tarbiya materiallari o'rtasida mantiqiy aloqadorlik va mazmunan eslab qolish yordamida o'quv materialini tushunish, o'zlashtirish, tushuntirish;
- ❖ o'quv-tarbiya jarayonida erishilgan natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish orqali vazifalar hamda talablarni taqqoslash metodlari, sxemalari orqali hal qilish;
- ❖ o'quv-tarbiyaviy faoliyatda qaytar aloqa orqali o'zini-o'zi nazorat qilish, o'zini-o'zi boshqarish refleksiya natijasi bo'lib, o'qituvchilarni rivojlantirish, o'zgartirish, o'quv faoliyati subyekti sifatida ularni faollashtirish hisoblanadi.

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

- Ta'lim jarayoni – bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan faoliyat bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro tajribalar almashinuvi orqali amalga oshiriladi;
- Tarbiya jarayoni – o'quvchi shaxsini axloqiy, estetik, jismoniy va ruhiy sifat va fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning hamkorlikdagi faoliyatidir;
- Rivojlanish jarayoni – shaxsning aqliy, ma'naviy va jismoniy imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan faoliyat hisoblanadi va ta'lim, tarbiya, ma'lumot va tarbiyaviy munosabatlar natijasida yuzaga keladi;
- O'zini-o'zi tarbiyalash va rivojlantirish – shaxsning o'z ustida mustaqil ishlash jarayonidir.

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning asosiy tarkibiy qismlari: maqsad, mazmun, tamoyil, metod, vosita va shakllardan iborat bo'lib, uning pirovard natijasiga olib boradi hamda pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda maqsad va mazmunni aniq hamda to'g'ri belgilash, tashkil etish va boshqarish tamoyillariga asoslanish, jarayon mohiyatidan kelib chiqib, zamonaviy fikrlashga undovchi interfaol va an'anaviy metodlarni to'g'ri tanlash, jarayonlarni ta'lim-tarbiyaning zamonaviy vositalar orqali ifodalash, aks ettirish, ta'sirchanligini oshirish va jarayonlarni tashkil etish va boshqarish shakllaridan unumli foydalanish pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish samaradorligini oshiradi. Biror komponentning yetarli darajada mavjud bo'lmashligi pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [5], [6].

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda rahbar-xodimlar va o'qituvchilar boshqaruv algoritmi, boshqaruv funksiyalari, boshqaruv metodlari, tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv texnologiyalari, qarorlar qabul qilish bo'yicha yetarli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari hamda ulardan o'z o'rnida unumli foydalana olishlari lozim [5],[6],[9],[10].

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda zamonaviy yondashuv texnologiyalarining har biri ishtirok etadi va bir-birini to'ldiradi. Bu esa uning samaradorligini ta'minlaydi.

Biz ushbu maqolada asosan umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyasiga to'xtalib o'tamiz. Pedagogik jarayonlarda refleksiv yondashuvning asosiy maqsadi – rahbar-xodimlarning o'qituvchilar va o'quvchilar jamoasiga, o'qituvchilarning o'z o'quvchilariga bo'lgan munosabatini yaxshilash va ularga individual va jamoaviy tajriba orqali muammolarni hal qilishga yordam berishdir. Refleksivlik, rahbar-xodimlar va o'qituvchilarga ta'lim jarayonining samaradorligini baholash, uning natijalarini aniqlash va rahbar-xodimlar va o'qituvchilarning shaxsiy hamda kasbiy rivojlanishini ta'minlashga

qaratilgan. Har bir o'quvchi uchun individual yo'l va tartibni aniqlash, unda o'zgarishlarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini rivojlantirishi mumkin.

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga oid layoqat va qobiliyatlarni rivojlantirishda refleksiv yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Rahbar-xodimlar va o'qituvchilarning o'z faoliyatni tahlil qilish tamoyili. Refleksiv yondashuvda rahbar-xodimlar va o'qituvchilar o'z faoliyatlarini sinash va tahlil qilishga o'rganadilar. Bu, o'qituvchining har bir o'quv darsini, shogirdlar bilan o'tkazgan vaqtini va ular bilan ishlash natijalarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Bu jarayon o'qituvchining o'z tajribasidan o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Pedagogik jarayonlarda o'quvchilarning o'z faoliyatini tahlil qilish tamoyili – bu pedagogik jarayonlarda o'quvchilarning o'zini-o'zi baholash, o'z ishlarini tahlil qilish va o'z ustida ishlash orqali bilim, ko'nikma va malakalarni chuqurroq egallashlariga yordam beruvchi didaktik tamoyil hisoblanadi.

2. Rahbar-xodimlar va o'qituvchilarning o'zgarishga ochiqqligi tamoyili. Refleksivlikning asosiy tomoni – o'zgarishga ochiq bo'lish va avvalgi faoliyatda yo'l qo'yilgan xatolardan saboq chiqarish. Refleksiv yondashuv ta'limdagi muammolarni aniqlash va ularni hal qilish uchun yangi yo'llar topishga qaratilgan. Rahbar-xodimlar va o'qituvchilar o'zlarini har doim takomillashtirishga harakat qilishi kerak.

Pedagogik jarayonlarda o'quvchilarning o'zgarishga ochiqqligi tamoyili – bu o'quvchilarni yangi bilim, ko'nikma va tajribalarni qabul qilishga, yangiliklarga moslashishga va rivojlanishga tayyor holatda tarbiyalashni nazarda tutuvchi didaktik tamoyildir. Bu tamoyil orqali o'quvchilar o'zgaruvchan muhitda faol, moslasha oluvchi va o'zini rivojlantiruvchi shaxs bo'lib yetishadi.

3. Rahbar-xodimlar va o'qituvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish tamoyili. Refleksiv yondashuv orqali o'qituvchi o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Bu rahbar-xodimlar va o'qituvchining ijobiy hissiyotlarini rivojlantirish va unga o'z faoliyatini yaxshilash uchun motivatsiya berish imkonini beradi.

Pedagogik jarayonlarda o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish tamoyili - bu o'quvchini o'z kuchiga ishonadigan, mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy faollikka tayyor shaxs sifatida tarbiyalashga yo'naltirilgan didaktik tamoyildir. Bu tamoyil o'quvchida "men qila olaman", "men o'rganaman", "men muvaffaqiyatga erishaman" degan ichki ishonchni shakllantirishga qaratilgan.

4. Pedagogik jarayonlarda hissiy jihatdan bevosita aloqalar tamoyili. Refleksiv yondashuv, rahbar-xodimlarga o'qituvchi va texnik xodimlar hamda o'quvchilar jamoasi bilan, o'qituvchilarga o'quvchilar bilan hissiy jihatdan bevosita aloqalar o'rnatishga yordam beradi. Bunda, rahbar-xodimlar o'qituvchi va texnik xodimlarning, o'qituvchi o'quvchilarning ehtiyojlari, ehtiromlari va munosabatlarini tushunishga harakat qiladi. Bu jarayonda inson-inson tarbiyaviy munosabatlari muhim ahamiyat kasb etadi.

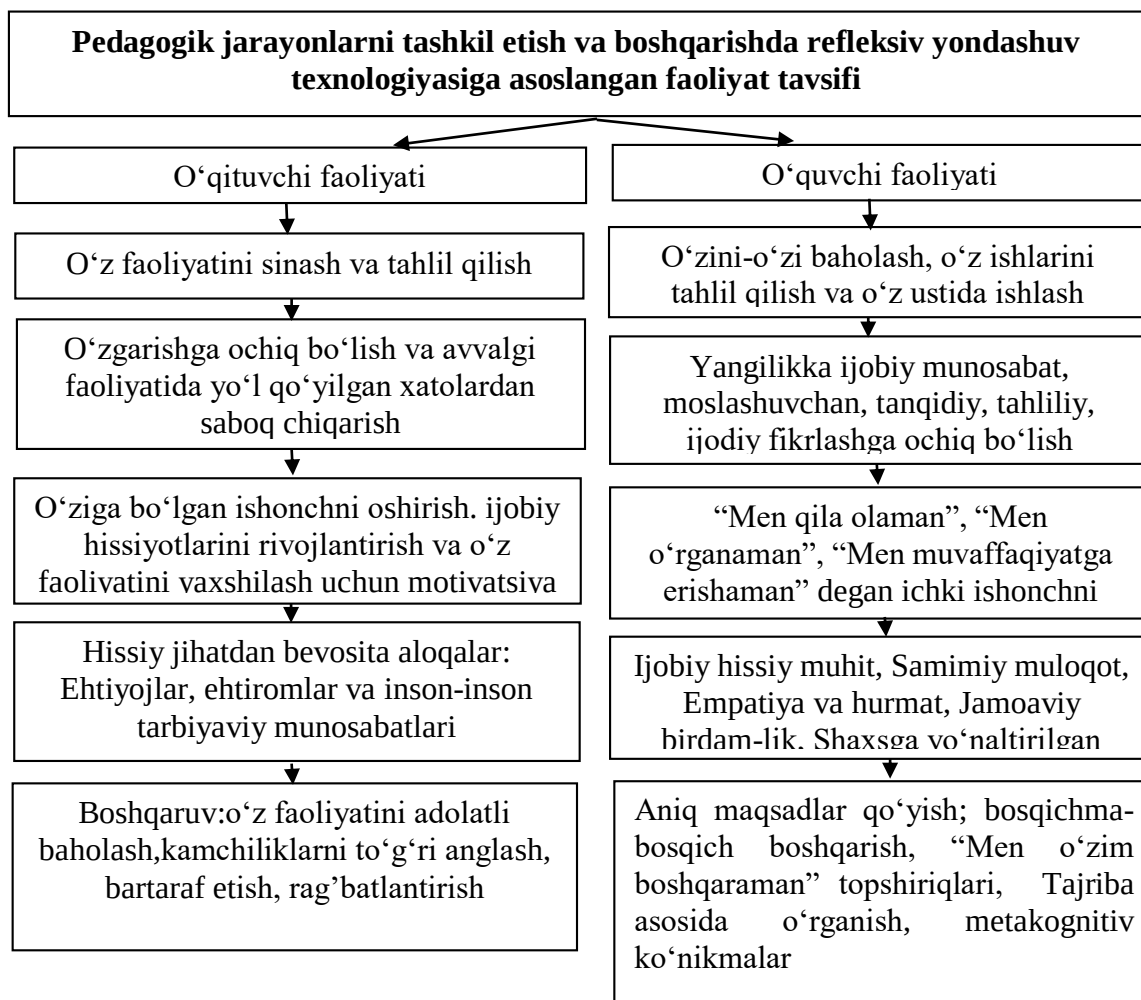
Pedagogik jarayonlarda o'quvchilar faoliyatida hissiy jihatdan bevosita aloqalar tamoyili – bu o'quv-tarbiyaviy jarayonda o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida iliq, ishonchli va samimiy munosabatlarni shakllantirishga asoslangan tamoyildir. Bu tamoyil ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda hissiy holatlarning va insoniy va tarbiyaviy munosabatlarning muhim rol o'ynashini e'tirof etadi. O'quv jarayonida o'quvchilar o'zini erkin, qadrlangan va tushunilgan his qiladi. Natijada ular darsga faolroq qatnashadi, o'z fikrini erkin ifoda etadi va ijtimoiy-emotsional rivojlanish darajasi ortadi.

5. Pedagogik jarayonlarda boshqaruvning ta'limga ta'siri tamoyili. Refleksiv yondashuv boshqaruvni ham yaxshilashga yordam beradi. Agar rahbar-xodim yoki o'qituvchi o'z faoliyatini adolatli baholasa va undagi kamchiliklarni to'g'ri anglab olib, o'z vaqtida bartaraf etsa, shu orqali pedagogik jarayonlarni samarali boshqarishga erishish mumkin.

Pedagogik jarayonlarda o'quvchilar faoliyatida boshqaruvning ta'limga ta'siri tamoyili – bu o'quv jarayonida o'quvchi faoliyatini samarali boshqarish orqali bilim olishga yo'naltirish, nazorat qilish va yo'l-yo'riq berishning o'quv natijalariga ta'sirini ifodalovchi muhim didaktik tamoyildir.

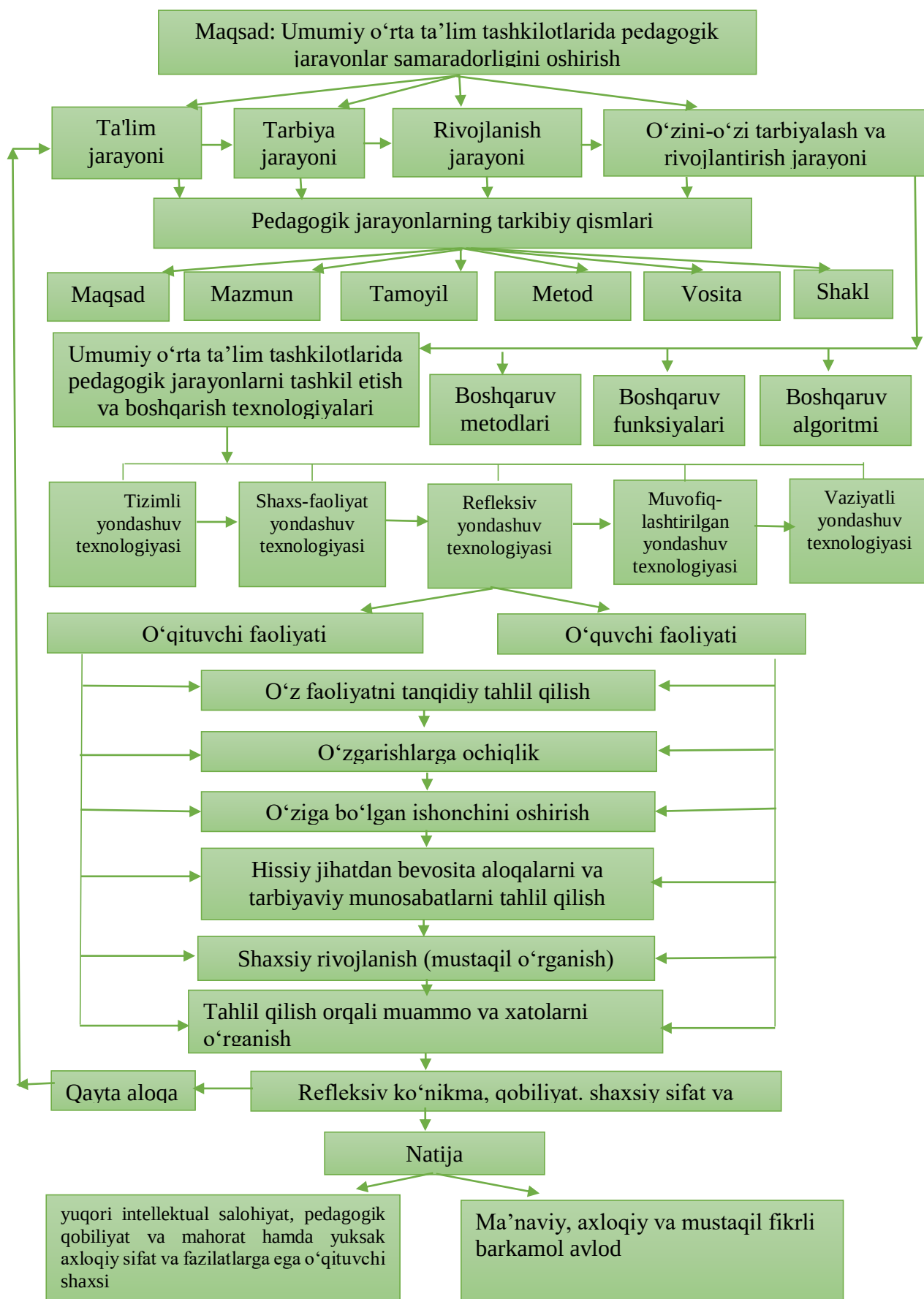
Bu tamoyilga asosan boshqaruv tizimi to'g'ri yo'lga qo'yilganda: darsda tartib va faollik oshadi, o'quvchilar o'zini boshqara oladi, o'quv motivatsiyasi ortadi, o'qituvchining ta'siri ijobiy va samarali bo'ladi.

Biz tomonimizdan pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda reflektiv yondashuv texnologiyasiga asoslangan quyidagi faoliyat tavsifi ishlab chiqildi (1-rasm).

1-rasm. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda reflektiv yondashuv texnologiyasiga asoslangan faoliyat tavsifi

Biz umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yuzasidan tadqiqot ishlari olib borar ekanmiz, unga yuqoridagi tamoyillarga asosan reflektiv yondashuv texnologiyasini joriy etish orqali reflektiv ko'nikma, qobiliyat, shaxsiy sifat va fazilatlar kamol toptirish, qayta aloqa asosida tuzatish kiritish hamda natijaga erishish modelini ishlab chiqdik (2-rasm).

2-rasm. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyasi modeli

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuvning afzalliklari quyida bayon qilingan:

1. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish samaradorligini oshirish.

Refleksiv yondashuv orqali rahbar-xodimlar o'qituvchilar bilan, o'qituvchilar o'quvchilar bilan individual ishlashni samarali tashkil etadilar, shuningdek, rahbar-xodim yoki o'qituvchining o'zi ham o'z bilimlarini mukammallashtiradi.

2. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda o'zgarishlarga yo'l ochish.

Refleksiv yondashuv rahbar-xodim va o'qituvchiga o'z faoliyatidagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun yangi yo'llar izlashga yordam beradi.

3. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda munosabatlarni yaxshilash.

Refleksiv yondashuv rahbar-hodimlarga o'qituvchilar, texnik xodimlar va o'quvchilar jamoasi bilan, o'qituvchilarga o'quvchilar bilan yaxshi munosabatlarni o'rnatishga va ularning ta'limga bo'lgan munosabatini yaxshilashga yordam beradi.

4. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda shaxsiy rivojlanish.

Rahbar-hodim va o'qituvchining shaxsiy rivojlanishi uchun refleksiv yondashuv katta ahamiyatga ega, chunki bu rahbar-xodim va o'qituvchilarning o'z imkoniyatlarini yangilash va kasbiy darajasini oshirishga yordam beradi.

Xulosa. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuvli modelning o'rni katta. Bu model rahbar-xodim va o'qituvchilarga hamda o'quvchilarga faoliyatlarini baholash, tahlil qilish va ijobiy o'zgarishlar kiritishga yordam beradi. Refleksivlik ta'limning samaradorligini oshirishga, o'qituvchilar va o'quvchilar jamoasi bilan munosabatlarni yaxshilashga va o'qituvchining kasbiy-shaxsiy, o'quvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuvning ahamiyatini aniq tushunish va uni kundalik faoliyatda joriy qilish ta'limning sifatini oshiradi. Ko'zlangan maqsadga erishishda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. SH.M. Mirziyoyev. "Xalqimiz bizga eng katta boyligini – zurriyodini ishonib berayapti". Xalq ta'limi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar natijadorligining tahlili yuzasidan videoselektor yig'ilishi. 05.04.2022 y. <https://old.gov.uz/oz/news/view/33927>

2. P.И. Ахлиддинов. Социально-педагогические основы управления качеством общего среднего образования: Автореф. дис. доктора пед. наук.-Ташкент, 2002 г.

3. У.И. Иноятов. Управление качеством образования на уровне профессионального колледжа. Монография. Ташкент. Молия. 2002 г.

4. Ш.Э. Қурбонов ва Э.Сейтхалилов. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури: таълимдаги инновациялар//Халқ таълими журнали.1999 й. №6.

5. Р.Х. Джураев, С.Т. Турғунов. Умумтаълим муассасаларини бошқаришда менежментнинг асосий тушунчалари. Тошкент. Фан. 2006 й.

6. С.Т. Турғунов, Л.А. Мақсудова. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш. Тошкент. Фан. 2008 й.

7. Ж.К. Фозилов. Ўзбекистонда мустақиллик шароитида мактабдан ташқари таълим тизимини бошқаришнинг педагогик асослари. Пед.ф.н....дисс. автореф. Тошкент. 2007 й.

8. I.B. Mattiyev. Pedagogik jarayonlarni tashkil etishda refleksiv yondashuvning samaradorligi. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 2023-yil, Tom 2, №1.

9. Q.O. Shodmanov [Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga asosiy yondashuv texnologiyalari](#). Eurasian journal of academic research. 2022 y.

10. J.M. Nodirov Professional ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirishning ahamiyati. Uzluksiz ta'lim. Maxsus son. 2021y.

11. Z.Qarshiyeva. bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish. Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya ISSN: 2181-1776.
12. D. Xolbo'taeva – refleksiv yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda madaniy dunyoqarashni shakllantirish: Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. (2022 yil № 6)
13. N.Xalilova – refleksiv texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning psixologik jihatlarini: Zamonaviy ta'lim / sovremennoe obrazovanie 2018 y.
14. D.Xakimova – Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish jarayonlarini tashkil etish va boshqarish. (PhD) Dissertatsiya. 2019 y.
15. М.К. Исмаилов. Рефлексив ёндашув асосида талабаларда саноген тафаккурни ривожлантиришнинг эмпирик таҳлили. Таълим технологиялари / Педагогические технологии. 2021.3.100.
16. G.Odiljanova. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish. "O'zbekistonda uchinchi renosana va innovatsion jarayonlar" Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. «Hayot nashri-2020» nashriyoti 2024 yil 24 aprel, Andijon.
17. В.А. Слостенин, А.И. Мищенко. Целостный педагогический процесс как объект профессиональной деятельности учителя. Москва.1997 г.
18. Ю.В. Васильев. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика: научное издание. М. Педагогика.1990 г.
19. Т.М. Давыденко. Теоретические основы рефлексивного управления школой: Автореф. дисс.... д-ра пед. наук. М. 1996 г.
20. М.М.Поташник. Управление качеством образования: Практико ориентированная монография и методические пособие./под ред. М.М.Поташкина. М. Педагогическое общество России, 2000 г.
21. Dewey, J. (1933). How We Think. Boston: D.C. Heath and Company.
22. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.
23. Moon, J. A. (2004). A Handbook of Reflective and Experiential Learning: Theory and Practice. New York: RoutledgeFalmer.
24. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 5(1), 7-74.
25. Brookfield, S. D. (1995). Becoming a Critically Reflective Teacher. San Francisco: JosseyBass.
26. Ensiklopedik lug'at. (Izoh.uz)

Yuldoshev Jahongir Tilakmurodovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, dotsenti, p.f.f.d (PhD)
Allayorova Feruza Soxibnazar qizi,
Pedagogika mutaxassisligi magistranti

TA'LIM JARAYONIDA XXI ASRDA YOSH AVLODNI TARBIYALASH INNOVATSION, INTERFAOL VA DIDAKTIK USULLARDAN FOYDALANISH AHAMIYATI

Annotatsiya. Ta'lim jarayonida XXI asrda yosh avlodni tarbiyalash innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonini ilg'or vositalari, metodlar, texnik vositalar, usullariga tayanib takomillashtirish tizimi haqida.

Tayanch so'zlar: Innovatsiya, interfaol, didaktik, texnologiya, zamonaviy pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В образовательном процессе воспитание молодого поколения в XXI веке – это система совершенствования образовательного процесса на основе инновационных педагогических технологий, передовых средств, методов, технических средств и методов.

Ключевые слова: Инновации, интерактив, дидактика, технологии, современные педагогические технологии.

Annotation. In the educational process, educating the young generation in the XXI st century is about the system of improving the educational process based on innovative pedagogical technologies, advanced tools, methods, technical tools and methods.

Keys words: Innovation, interactive, didactic, technology, modern pedagogical technologies.

Kirish. XXI asrda ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri - yosh avlodni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, ularni mustaqil fikrlovchi, kreativ va raqobatbardosh shaxslar sifatida tarbiyalashdir. Bunga erishishda innovatsion, interfaol va didaktik usullarning o'rni beqiyosdir. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida ushbu yondashuvlarning ahamiyati va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari asrida yosh avlodni zamon talablari darajasida tarbiyalash va ularga zamonaviy bilim berish ta'lim tizimining asosiy vazifasiga aylangan. 21-asrda raqobatbardosh, ijodiy fikrlaydigan, muammolarni mustaqil hal qila oladigan, hamkorlikka ochiq shaxsni shakllantirish ta'limdagi yondashuvlarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda. Bunda innovatsion, interfaol va didaktik usullardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Interfaollik, bu – o'zaro ikki kishi faolligi, ya'ni, bundan o'quv- biluv jarayoni o'zaro suhbat tariqasida dialog shaklida (kompyuter aloqasi) yoki o'qituvchi – o'quvchilarning o'zaro muloqotlari asosida kechadi. Interfaollik – o'zaro faollik, harakat, ta'sirchanlik, o'quvchi – o'qituvchi, o'quvchi – o'quvchi (sub'yekti –sub'yekti) suhbatlarida sodir bo'ladi. Interfaol metodlarning bosh maqsadi - o'quv jarayoni uchun eng qulay muhit va vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin, ijodiy fikr yuritish, uni ehtiyoj, qiziqishlari, ichki imkoniyatlarni ishga solishga muhit yaratish. Bunday darslar shunday kechadiki, bu jarayonda bironta ham o'quvchi chetda qolmay, eshitgan, o'qigan, ko'rgan bilgan fikr mulohazalarini ochiq oydin bildirish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. O'zaro fikr almashish jarayoni hosil bo'ladi. Bolalarda bilim olishga havas, qiziqish ortadi, o'zaro do'stona munosabatlar shakllanadi .

Innovatsion ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning faolligini oshirish, ularda yangilikka intilish, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, STEAM yondashuvi (science, technology, engineering, art, mathematics) orqali fanlararo integratsiya asosida o'quvchilarni real hayotga tayyorlash imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar – interaktiv doskalar, mobil ilovalar, virtual laboratoriyalar o'quv jarayonini zamonaviy va qiziqarli qiladi.

Interfaol ta'lim o'z xususiyatiga ko'ra didaktik o'yinlar orqali evristik (fikrlash, izlash, topish) suhbat – dars jarayonini loyihalash orqali muammoli vaziyatni hosil qilish va yechish orqali kreativ

– ijodkorlik asosida axborot kommunikatsion texnologiyalar yordamida amalga oshirish metodlarini o'z ichiga oladi.

Interfaol metodlar ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi

Hozirgi kunda zamonaviy maktabning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarni tarbiyalash hamda jamiyatda o'z o'rnini topishga ko'maklashish va unga yetarli darajada foyda beradigan bilimlar bilan qurollantirishdan iborat. Bu muammoni hal etishning muhim yo'nalishlaridan biri o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini o'stirish, ularda bilim olishga qiziqish, mustaqillik va ijodkorlikni rivojlantirish, ma'naviyatini shakllantirishni ko'zda tutadigan o'qitish metodlari hamda o'quv-metodik materialni ishlab chiqish va tatbiq etishdan iboratdir. Shu sababli o'quv jarayonining tuzilishi, uning metodlari va tashkiliy shakllarini doimo takomillashtirish, o'quv topshiriqlarining bajarilish usullarida yangi elementlarni kiritib borish zaruriyati paydo bo'ladi. O'quvchilar faolligini oshirishda metodlarni to'g'ri tanlab, bilish faoliyatini oqilona boshqarish yordamida erishiladi.

“Innovatsiya – yangilik” so'zining qachon paydo bo'lganligi aniq bo'lmasada, bu tushuncha umumiy fanlarga, tabiiy fanlardan kirib kelganligi haqida fikrlar mavjud. Bunday yangiliklarning aksariyati qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish va tibbiyot sohalarida joriy etilardi. Pedagogik termin sifatida esa innovatsiya tushunchasi, yangi tushunchalardan biri bo'lib, unga turli ta'riflar va fikrlar bildirilmoqda. Innovatsiya jamiyat paydo bo'lishidan boshlab o'zgarib kelinmoqda. Ba'zi pedagoglar innovatsiya so'zini tor ma'noda ta'limni takomillashtirish, zamonaviylashtirish desa, boshqalari unga kengroq tushuncha bermoqda. Ta'lim sohasidagi ayrim yangi tushunchalarni, islohot, o'qitishni zamonaviylashtirish, takomillashtirish, optimallashtirish kabilar bilan almashtirmoqdalar. Talim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradigan innovatsion usuldir. Zamonaviy ta'limning yangi tizimi va mazmunini shakllantirish uchun ilg'or texnologiyalarni hamda o'quv-tarbiyaviy jarayonning didaktik ta'minotini yaratish, ta'lim mazmunini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish kerak.

Bu muhim vazifani ijobiy hal etilishi ta'lim jarayonini tashkil etishga nisbatan yangicha yondashuvni taqozo qiladi. boshlang'ich ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi omillarni izlab topish, bu borada eng maqbul omil deb topilgan ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish zarurdir. Boshlang'ich ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va multimedia vositalarining qo'llanilishi nafaqat o'qituvchi faoliyatiga, balki o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishi hamda shakllanishiga asos bo'lmoqda. Darslikning multimedia ilovasida videolavhalar, interfaol metodlar, didaktik o'yinlar, mashq-topshiriqlar, rebus va krossvordlar berilgan bo'lib, o'quvchilarning amaliy tafakkur va tasavvurlarini shakllantiradi, mantiqiy fikrlash va hozirjavoblik qobiliyatlarini rivojlantiradi.

O'qish darslarida lug'at ustida ishlash muhim ahamiyatga ega bo'lib, dars samaradorligini oshirishga yordam beradi hamda darslik materiallarini o'rganish bilan bo'g'liq holda olib boriladi. lug'at ustida ishlashda o'quvchilar matn ichidagi ma'nosini tushunmaydigan so'z va iboralar ochib beriladi. Shu bois so'z ma'nosini tushuntirishga ko'p vaqt sarflamaydi, asar mazmunini ochib beruvchi zarur bo'lgan so'zlarga qisqacha izoh beriladi. Bu esa o'quvchilar so'z bo'yligini oshiradi va ravon nutqni rivojlantiradi. Demak, dars jarayonida o'quvchilarda hamkorlikda ishlash, mustaqil izlanish, erkin fikrlash va muammoli vaziyatlarning yechimini topa olish ko'nikmalari shakllanadi. Darslarning yangicha yondashuvlar asosida tashkil etilishi «o'qish» fanini o'qitishning sifat va samaradorligini oshiradi.

Interfaol dars jarayoni shunday tashkil etilishi kerakki, bunda sinfdagi barcha o'quvchilar faollashishi zarur, ya'ni dars o'tish jarayonida o'quv materiallarining ma'lum bir qismi o'quvchilar tomonidan mustaqil o'rganiladi, so'ngra sinfda har tomonlama muhokama etiladi. O'qituvchi o'quv

jarayoni tashkilotchisi, rahbari, nazoratchisi hamdir. Interfaol usullar xilma-xil bo'lib, qaysi metodni tanlash o'qituvchining o'tayotgan mavzusi, darsning maqsadi va vazifalariga bog'liq.

Interfaol metodlarning qo'llanishi darslarda beixtiyor psixologik o'yin yoki musobaqaga aylantirib, yuqorida tilda olingan bo'sh o'quvchilarni ham bir oz bo'lsada, o'z fikrlarini keng ommaga izhor etishga, umuman sinfda kechayotgan bahs-munozaralarga befarq bo'lmasdan, faol ishtirok etishga undaydi. O'quvchilarni faollashtirish uchun dars jarayonida qo'llaniladigan usullarni to'g'ri tanlash va savollarni aniq tuzish katta samara beradi. Buning uchun darsga, mavzuga qo'yilgan maqsad aniq belgilanib, shu maqsadga erishish yo'li, usuli puxta ko'rib chiqilishi lozim. Demak, o'qituvchi har bir foydalanadigan interfaol usulni o'quvchiga nima berishini oldindan ko'ra olishi va darsni to'g'ri tashkil qilishi kerak.

Innovatsion ta'lim nima?

Innovatsion ta'lim - bu yangicha yondashuvlar, ilg'or texnologiyalar, interaktiv metodlar va muqobil fikrlashga asoslangan o'qitish uslubidir. Bunday uslublar orqali o'quvchi bilimni tayyor shaklda emas, balki uni izlab topadi, tahlil qiladi va real hayotda qo'llashni o'rganadi.

Innovatsion usullar turlari:

1. Interfaol metodlar – savol-javob, guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar, debatlar orqali o'quvchilar faol ishtirok etadi.

2. AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) – elektron darsliklar, interaktiv doskalar, onlayn platformalardan foydalanish ta'lim sifatini oshiradi.

3. Muammoli ta'lim – o'quvchilarga muammo beriladi va uni mustaqil hal qilish orqali yangi bilimlar hosil qilinadi.

4. Loyihaviy uslub – biror mavzu bo'yicha amaliy loyiha ishlab chiqish o'quvchilarda mas'uliyat, ijodkorlik va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

5. Gamifikatsiya – o'yin elementlarini dars jarayoniga kiritish orqali motivatsiyani oshirish mumkin.

Innovatsion usullarning afzalliklari:

- O'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi ortadi;
- Mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalari rivojlanadi;
- Axborotni tanlash, tahlil qilish va taqdim etish malakalari shakllanadi;
- Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko'nikmasi hosil bo'ladi.

Dars jarayonida «Charxpalak», «Insert», «Blis-o'yin», «Rezyume» kabi interfaol metodlardan o'rinli foydalanish, dars samaradorligini oshiradi.

Insert – o'quv jarayonida o'quvchilarning olgan bilimlarini mustaqil tahlil qilish va anglash imkoniyatini beradigan vositadir. «Rezyume» texnologiyasi murakkab, ko'p tarmoqli, mumkin qadar muammoli mavzularni o'rganishga qaratilgan. Texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, bunda bir yo'la mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha axborot beriladi.

«Blis-o'yin» texnologiyasi quyidagicha tashkil qilinadi. O'quvchilarga alohida-alohida tarqatma materiallar beriladi. Ular tomonidan yakka tartibda bajarilishi kuzatiladi. Bu vazifani bajarish uchun 10 daqiqa vaqt beriladi.

So'ngra o'quvchi javobi bilan to'g'ri javob o'qituvchi yoki guruhlar tomonidan taqqoslanib, tahlil qilinadi.

«Charxpalak» metodi o'quvchilarni o'tilgan mavzularni yodga olish, mantiqan fikrlab, berilgan savollarga mustaqil ravishda to'g'ri javob berish va o'z-o'zini baholashga o'rgatish hamda qisqa vaqt ichida o'qituvchi tomonidan barcha o'quvchilarning egallagan bilimlarini aniqlashga qaratilgan.

Interfaol metod – ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi faollikni oshirish orqali ularning o'zaro harakati ta'sir ostida bilimlarni o'zlashtirishni kafolatlash, shaxsiy sifatlarni rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu usullarni qo'llash dars sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi. Uning asosiy mezonlari-norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish, mustaqil o'qish, o'rganish, seminarlar o'tkazish, o'quvchilarni tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriq, vazifalar berish, yozma ishlar bajarish va boshqalardan iborat.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, savodxonlik darajalari, shaxsiy tabiatlariga ko'ra didaktik o'yinlar orqali evristik suhbatlar loyihalashtirish asosidagi metodlar keng qo'llanilmoqda. Agar o'qitish jarayonida har bir o'quvchi o'zining o'zlashtirish imkoniyati darajasida topshiriqlar olib ishlaganida u yuqori sifat va samaradorlikni ta'minlagan bo'lar edi. Endi ta'lim jarayonlarini didaktik o'yinlar orqali amallarga oshirish haqida fikr yuritamiz:

Interfaol o'yinli metodlar o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

Interfaol o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqlli) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bular o'quvchilarda aqliy, jismoniy, axloqiy, ma'naviy, ma'rifiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, bunyodkorlik, mehnat, kasbiy ko'nikmalarni rivojlanishiga yordam beradi.

Bu metod o'quvchini ichki imkoniyatlarini ishga tushishiga, o'ylashga, erkin fikr yuritishga, muloqotga, ijodkorlikga yetaklaydi. Ayniqsa, unda atrof –muhit, hayotni bilishga qiziqish ortadi, uchragan qiyinchilik, to'siqlarni qanday yengish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ta'lim – tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularni turi yo'lanishlardagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan, interfaollikka asoslangan didaktik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Interfaol o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, rolli, ishchanlik va boshqa yo'nalishdagi turlarga ajratiladi. Ular o'quvchilarda tahlil qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mutaqil qaror qabul qilish, guruh yoki mustaqil jamoa tarkibida ishlash, nutq o'stirish, til o'rgatish yangi bilimlar olish faoliyatlarini rivojlantiradi.

O'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ularda olam tuzilishini ilmiy asoslarini to'liq idrok etish va ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, interfaol dars jarayoni shunday tashkil etilishi kerakki, bunda sinfdagi barcha o'quvchilar faollashishi zarur, ya'ni dars o'tish jarayonida o'quv materiallarining ma'lum bir qismi o'quvchilar tomonidan mustaqil o'rganiladi, so'ngra sinfdagi har tomonlama muhokama etiladi. Bunday darslar o'quvchining dunyoqarashini kengaytiribgina qolmay, ularning kelajakdagi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

XXI asrda yosh avlodni tarbiyalash – bu nafaqat bilim berish, balki ularni mustaqil, mas'uliyatli, zamonaviy texnologiyalardan foydalana oladigan, ijtimoiy jihatdan faol shaxs qilib shakllantirishdir. Bunga erishishda innovatsion, interfaol va didaktik usullar uyg'unligi asosiy kalit hisoblanadi. O'qituvchi faqat ma'lumot beruvchi emas, balki yo'l ko'rsatuvchi, motivatsiya beruvchi, fikrlashga undovchi shaxs bo'lishi kerak. Ana shunda ta'lim jarayoni samarali, natijador va kelajak uchun mustahkam poydevor bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Pedagogik texnologiya: Zamonaviy ilmiy-nazariy asosi. Mualliflar guruhi. Toshkent? 2008.
2. Saidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: O'z MU. 2003. - 66 b.
3. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. Toshkent, 2008 y.
4. Nishonaliev U. Ta'lim standarti va pedagogik innovatsiyalar. // Xalq ta'limi. 1999. № 6. 28-31 b.

Qadamov Navro'zbek Jasurbek o'g'li,
Toshkent shahar, Yunusobod tumani tumani 302-sonli maktabning ma'naviy va ma'rifiy
ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari

MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASBGA YO'NALTIRISH BO'YICHA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI

Аннотация. Maqolada maktab bitiruvchilarini kasbga yo'naltirish jarayonida oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish modelini ishlab chiqish va amalga oshirish zarurligini asoslab berilgan. Maqolada motivatsion va qiymatga asoslangan, mazmun-faoliyatga asoslangan, tashkiliy-pedagogik, refleksiv va baholash komponentlarini o'z ichiga olgan tarkibiy va funksional model taklif etiladi. Umumta'lim maktabida namunani amaliyotga tatbiq etish mexanizmlari ko'rsatilgan, ota-onalarni kasbga yo'naltirish ishlariga jalb etishning shakl va usullari bayon etilgan. E'tirof etilishicha, tadqiqot doirasida o'tkazilgan modelning eksperimental sinovi o'quvchilarning kasbiy o'zini o'zi belgilashida ijobiy dinamikani va ota-onalarning faolligi darajasini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: kasbga yo'naltirish, oila va maktab hamkorligi, model, kasbga yo'naltirish ishlari, maktab o'quvchilari, o'z taqdirini o'zi belgilash, ota-ona faoliyati.

Аннотация. В статье обосновывается необходимость разработки и внедрения модели развития сотрудничества семьи и школы в процессе профессиональной ориентации выпускников школ. В статье предлагается структурно-функциональная модель, включающая мотивационно-ценностный, содержательно-деятельностный, организационно-педагогический, рефлексивный и оценочный компоненты. Показаны механизмы реализации модели в общеобразовательной школе, описаны формы и методы привлечения родителей к профориентационной работе. Отмечено, что проведенная в рамках исследования экспериментальная апробация модели показала положительную динамику профессионального самоопределения студентов и уровня родительской активности.

Ключевые слова: профориентация, сотрудничество семьи и школы, модель, профориентационная работа, школьники, самоопределение, родительская активность.

Annotation. The article substantiates the need to develop and implement a model of development of cooperation between family and school in the process of vocational guidance of school graduates. The article proposes a structural and functional model that includes motivational and value-based, content-activity-based, organizational-pedagogical, reflexive and evaluation components. The mechanisms for implementing the model in a comprehensive school are shown, the forms and methods of involving parents in vocational guidance are described. It is recognized that the experimental testing of the model conducted within the framework of the study showed positive dynamics in the professional self-determination of students and the level of parental activity.

Keywords and phrases: career guidance, family and school cooperation, model, career guidance work, schoolchildren, self-determination, parental activity.

Kirish. Umumiy ta'lim tizimidagi zamonaviy tendensiyalar o'sib kelayotgan avlodning hayoti va kasbiy o'zini o'zi belgilashini qo'llab-quvvatlashda oila va maktabning rolini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Individuallashtirish jarayonlarini kuchaytirish, kasb tanlash doirasini kengaytirish, mehnat bozorini raqamlashtirish va globallashtirish ta'sirida o'zgartirish kasbga yo'naltirish tizimi uchun qo'shimcha muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bunday sharoitda o'quvchilarning kasbiy o'zini o'zi anglashini shakllantirishni ta'minlaydigan ijtimoiylashuvning ikkita asosiy instituti sifatida oila va maktab o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning samarali modelini yaratish alohida ahamiyatga ega.

Kasbga yo'naltirish pedagogikasi sohasida salmoqli ilmiy tadqiqotlar olib borilganiga qaramay, ham pedagogik, ham ijtimoiy-madaniy jihatlarni hisobga olgan holda oila va maktab hamkorligini rivojlantirishning kompleks modeli hali shakllanmagan. Ko'pgina hollarda, bu sub'ektlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir tizimli xarakterga ega bo'lmagan qismlarga bo'lingan faoliyat bilan cheklanadi.

Adabiyotlar sharhi. Zamonaviy tadqiqotchilar asosiy e'tiborni direktiv kasbga yo'naltirishdan sub'ekt-sub'ekt munosabatlarini qurishga o'tishadi, bunda o'quvchi pedagogik ta'sir ob'yekti emas, balki tanlovning faol ishtirokchisi sifatida ishlaydi. Xususan, O.V.Gribanova o'quvchilarda oila va maktabning birgalikdagi faoliyati asosida qurilishi kerak bo'lgan "kasbiy kelajak rasmini" rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi[1].

Oila ijtimoiy institut sifatida hayot va kasbiy yo'riqnomalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ko'plab tadqiqotlar YE.A.Klimov[2], L.I.Bojovich[3], ota-onalarning munosabatlari, oilaning ijtimoiy mavqei, ota-onalarning zamonaviy kasblardan xabardorlik darajasi va ta'lim jarayonida ishtirok etishga tayyorligi o'smirlarning kasbiy tanloviga sezilarli ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi.

A.A.Safarovaning so'zlariga ko'ra, milliy madaniyatda ota-onalar an'anaviy ravishda bolaning hayotini tanlashda asosiy murabbiy sifatida qabul qilinadi, ammo bu har doim ham tegishli darajadagi professional ma'lumot bilan birga kelmaydi [4, 102-bet]. Bu o'qituvchilardan oilalar bilan ularning kasbiy yo'nalishlari va istiqbollari haqidagi tushunchalarini kengaytirishga qaratilgan ta'lim ishlarida faol ishtirok etishlarini talab qiladi.

Pedagogik adabiyotlarda oila va maktabning o'zaro ta'siri an'anaviy tarzda umumiy ta'lim jarayoni kontekstida ko'rib chiqiladi. Biroq, so'nggi yillarda ushbu o'zaro ta'sirning yuqori ixtisoslashgan sohalariga, shu jumladan professional o'zini o'zi belgilashga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. L.A.Regush, I.V.Grebenyuk, G.T. Akramova va boshqa tadqiqotchilar kasbga yo'naltirish samaradorligini oshirish maqsadida maktab va oila o'rtasidagi hamkorlikning sheriklik modelini yaratish zarurligini asoslab berishadi [5, 91-bet].

Tadqiqotchilar o'zaro aloqalar rasmiy emas, balki mazmunli bo'lishi, doimiy fikr-mulohazalarni, dasturlarni birgalikda ishlab chiqish va qo'shma tadbirlarni (kasbga yo'naltirish yarmarkalari, ekskursiyalar, mahorat darslari, mutaxassislar bilan uchrashuvlar va boshqalar) tashkil etishni o'z ichiga olishi kerakligini ta'kidlaydilar.

M.M.Sidorova ta'kidlaganidek, "ota-onalarni passiv kuzatuvchilar sifatida emas, balki kasbiy yo'nalish uchun muhim bo'lgan o'z resurslari va tajribasiga ega bo'lgan ta'lim jarayonining teng huquqli ishtirokchilari sifatida ko'rish kerak"[6, 60-bet].

M.R.Axmedovanning ta'kidlashicha, "kasbiy tanlovning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'smirning yaqin atrof-muhitining, birinchi navbatda, oila va maktabning sotsializatsiya ta'siriga bog'liq"[7, 78-bet].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolaning maqsadi maktab bitiruvchilarini kasbga yo'naltirish jarayonida oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish modelini ishlab chiqish va amalga oshirish mazmuni va tashkiliy-pedagogik shartlarini ochib berishdir. Tadqiqot maqsadiga erishish uchun biz statistik tadqiqot, adabiyotlar qiyosiy tahlili va farazni asoslash usullari, tahlilni qiyoslash, tizimli hamda mantiqiy yondashuv kabi uslublardan samarali foydalanildi.

Tadqiqotning uslubiy asosini tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va aksiologik yondashuvlar tamoyillari tashkil etadi, bu bizga kasbiy yo'nalishni kognitiv, motivatsion va faoliyat komponentlarini o'z ichiga olgan yaxlit jarayon sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Tizimli yondashuvdan foydalanish maqsadli tashkil etish va boshqarishni talab qiladigan kasbiy yo'nalishni qo'llab-quvvatlashning umumiy tarkibidagi quyi tizim sifatida oila va maktab o'rtasidagi o'zaro ta'sirni aniqlashga imkon beradi.

Muhokama va tahlil. O'quvchilarning kasbiy o'zini o'zi belgilashi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, ularning qiziqishlari, qobiliyatlari, jamiyat va mehnat bozori ehtiyojlarini tushunishni o'z ichiga oladi.

Bitiruvchilarning kasbiy o'zini o'zi belgilash masalalarida oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik - bu sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirish, ma'lumot almashish, kasbiy qiziqishlarni rivojlantirish va kasbiy ta'lim muassasalari va potentsial ish beruvchilar bilan aloqalarni o'rnatishga qaratilgan tadbirlarni birgalikda rejalashtirishni o'z ichiga olgan tizimli pedagogik faoliyat[8].

Xalqaro tajriba ham yoshlarning kasb tanlash masalalariga oilalarni jalb qilish muhimligini ko'rsatadi. Yevropa mamlakatlari: Germaniya, Finlandiya, Niderlandiyada ota-onalar, ishbilarmonlar

va ta'lim muassasalari vakillaridan iborat maktab konsorsiumlarini yaratish amaliyoti mavjud[8]. Hamkorlikning bunday shakllari o'quvchilarda real kasbiy rejalarni ishlab chiqishda yuqori samara berdi.

Amerikalik olimlar J.Xill, K.Tayson o'z tadqiqotlarida ota-onalarning bolaning akademik va martaba hayotidagi ishtiroki uning o'qishga bo'lgan motivatsiyasi, o'zini o'zi qadrlashi va kasblardan xabardorlik darajasi bilan ijobiy bog'liqligini isbotladilar [9, 315-bet].

Faoliyatga asoslangan yondashuv konsepsiyasiga muvofiq kasbiy o'zini o'zi belgilashni shakllantirish faqat o'quvchining qiziqishlari va imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish jarayonida faol ishtirok etishi sharoitida mumkin, bu o'qituvchi va ota-onalar tomonidan qo'llab-quvvatlanishini nazarda tutadi. Shu bilan birga, M.R.Axmedova ta'kidlaganidek, "maktabda kasbga yo'naltirish oilaviy ta'lim strategiyalari va umidlari bilan hamohang bo'lmagan hollarda o'z samarasini yo'qotadi"[7, 58-bet].

Yoshlar hayotini o'zgartiruvchi qarorlar qabul qilishda oila asosiy rol o'ynaydigan O'zbekiston sharoitida maktab va ota-onalar o'rtasida hamkorlik aloqalarini o'rnatish kasbga yo'naltirish faoliyati samaradorligini oshirishning zarur shartiga aylanib bormoqda.

Xorijiy amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda kasbga yo'naltirish milliy ustuvor yo'nalish sifatida qaraladi, maktab va oilaning o'zaro hamkorligi o'quvchilarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvining asosiy omili hisoblanadi. Masalan, Finlandiyada "ota-onalarning ta'lim tanlovida ishtirok etishi" tizimi joriy etilmoqda, unda 7-sinf dan boshlab ota-onalar o'z farzandlarining ta'lim yo'nalishini muhokama qilishda, bolalari bilan professional yarmarkalarda qatnashishda va maktab kuratorlari bilan maslahatlashishda qatnashadilar. Kasbga yo'naltirish majburiy komponent sifatida maktab ta'limi tarkibiga kiritilgan.

Yaponiyada maktabda murabbiylik tizimi bilan bir qatorda "oilaviy professional muloqot" amaliyoti keng qo'llaniladi, bunda ota-onalardan nafaqat xabardor qilish, balki farzandi bilan birgalikda uning kuchli tomonlari, hayotiy maqsadlari, afzalliklari va mehnat bozori ehtiyojlarini tahlil qilish so'raladi.

Maktabni sotsializatsiyaning asosiy instituti sifatida ko'rib, shuni ta'kidlash kerakki, uning yoshlarni kasbiy yo'naltirishdagi vazifalari faqat axborot ta'minoti bilan cheklanib qolmaydi. Maktab o'quv jarayonini tashkil qiladi, uning doirasida kasbni ongli ravishda tanlash uchun zarur bo'lgan vakolatlar shakllanadi. Biroq, bu faoliyatning samaradorligi birlamchi kasbiy munosabatlar, motivlar va qadriyatlar tamoyillari belgilab qo'yilgan oila bilan yaqin aloqada bo'lganda ko'p marta ortadi.

Maktab bitiruvchilarining kasbiy yo'nalishida oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish modeli o'quvchilarning kasbiy o'zini o'zi belgilashini shakllantirish masalalarida ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikning izchil rivojlanishini ta'minlaydigan maqsadlar, tamoyillar, mazmun bloklari, tashkiliy mexanizmlar va ishlash mezonlarini o'z ichiga olgan nazariy va amaliy loyiha sifatida tushuniladi.

Modelning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

1. maqsadli blok - oila qadriyatlari va maktab imkoniyatlarini hisobga olgan holda bitiruvchilarning ongli kasbiy tanlovini ta'minlashga qaratilgan strategik yo'nalishni belgilaydi;

2. kontent bloki - ota-onalar ishtirokida kasbga yo'naltirish ishlarining shakllari, usullari va vositalarini o'z ichiga oladi;

3. tashkiliy blok - modelni amalga oshirish bosqichlarini, uning institutsional mexanizmlarini, ishtirokchilarning roli va funksiyalarini tavsiflaydi;

4. baholash va natijalar bloki - oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik samaradorligi ko'rsatkichlarini, shu jumladan, ota-onalarning xabardorlik darajasi, tadbirlarda ishtirok etishi, o'quvchilarning kasbiy xohish-istaklari dinamikasi va boshqalarni belgilaydi.

Ta'kidlash kerakki, model nafaqat pedagogik, balki institutlararo o'zaro munosabatlarni ijtimoiy-psixologik tuzatishni ham o'z ichiga oladi, chunki amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, bir qator hollarda ota-onalar va maktab o'rtasida ishonchsizlik shakllanadi, bu konstruktiv muloqotga to'sqinlik qiladi.

Ta'lim modellarini qurishga zamonaviy yondashuvlar hamkorlikning eng muhim elementi bo'lgan pedagogik jarayonning turli ishtirokchilarining integratsiyasiga qaratilgan. Oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishning taklif etilayotgan modelida asosiy tamoyil barcha tomonlarning subyektivligi bo'lib, bu oilani nafaqat pedagogik ta'sir ob'yekti sifatida, balki o'quvchilarning kasbiy o'zini o'zi belgilash jarayonining teng huquqli ishtirokchisi sifatida tan olishni nazarda tutadi.

Model quyidagi metodologik tamoyillarga asoslanadi:

- oila va maktab o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni barqaror aloqalarga ega yagona dinamik tizim sifatida ko'rib chiqishni o'z ichiga olgan tizimli yondashuv;
- ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisiga qiymat beradigan aksiologik yondashuv;
- ota-onalarni birgalikdagi faoliyatga faol jalb qilishni o'z ichiga olgan faoliyatga asoslangan yondashuv;
- moslashuvchanlik, ochiqlik va ko'p vektorli hamkorlikni ta'minlaydigan tarmoq o'zaro ta'siri.

Taklif etilayotgan model to'rtta o'zaro bog'liq komponentni o'z ichiga oladi:

1. Motivatsion-qiymat komponenti. Jarayonning barcha ishtirokchilari o'rtasida hamkorlikka ijobiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan. Bunga quyidagilar kiradi:

- ota-onalar bilan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish;
- orientatsiya seminarlarini o'tkazish;
- ota-onalarni kasbga yo'naltirish faoliyatini strategik rejalashtirishga jalb qilish.

2. Mazmun va uslubiy komponent. Oila va maktab o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning shakli va usullarini belgilaydi. Quyidagilar taqdim etiladi:

- a. kasbga yo'naltirish bo'yicha qo'shma treninglar o'tkazish;
- b. kasb vakillari bilan uchrashuvlar tashkil etish, kasbga yo'naltirish bo'yicha kvestlar va forumlarda ishtirok etish;
- c. oilaviy loyihalar ("Ota-onamning kasbi" va boshqalar);
- d. ota-onalarning professional auditoriya va ekskursiyalarda ishtirok etishi.

3. Tashkiliy-kommunikativ komponent. Maktab va oila o'rtasida barqaror aloqani ta'minlaydi:

- a. o'zaro hamkorlik uchun elektron platformalar yaratish;
- b. individual kasbga yo'naltirish yo'nalishlarini o'tkazish;
- c. ota-onalar klublari va muvofiqlashtiruvchi kengashlarni shakllantirish.

4. Natija-baholash komponenti. Modelning samaradorligi mezonlari va ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi:

- a. o'quvchilar va ota-onalarning kasb yo'llari haqida xabardorligini oshirish;
- b. ta'lim va kasbiy faoliyat uchun motivatsiyani oshirish;
- c. bitiruvchilar tomonidan ongli ravishda kasb tanlashning mavjudligi;
- d. Ota-onalarning kasbga yo'naltirish ishlari sifatidan qoniqishi.

Modelni umumta'lim muassasalari amaliyotiga joriy etish uchun quyidagi mexanizm taklif etildi:

1-bosqich - diagnostika va prognostika. Dastlabki diagnostika (ota-onalar va o'quvchilar so'rovi, kasbiy testlar) o'tkazish, xabardorlik darajasini, umidlari va qiziqishlarini aniqlash.

2-bosqich - tashkiliy va loyiha. Ishchi guruhni yaratish (shu jumladan o'qituvchilar, ota-onalar, psixolog, ijtimoiy ishchi), harakatlar rejasini ishlab chiqish, o'zaro hamkorlik shakllarini tanlash.

3-bosqich - amaliy amalga oshirish. Rejalashtirilgan tadbirlarni o'tkazish, qo'shma tadbirlarni tashkil etish, kasbga yo'naltirish masalalari bo'yicha muntazam ravishda ota-onalar yig'ilishlari.

4-bosqich - tahliliy va baholash. Voqealarning samaradorligini kuzatish, fikr-mulohazalarni tahlil qilish, faoliyatni sozlash, natijalarni qayd etish.

a. Model bir qator innovatsion jihatlari bilan ajralib turadi:

b. raqamli resurslarni ota-onalarni qo'llab-quvvatlashga kiritish (onlayn kurslar, chatlar, kasbga yo'naltirish bo'yicha veb-seminarlar);

c. interaktiv shakllardan foydalanish (ishbilarmonlik o'yinlari, ish bosqichlari, raqamli kvestlar);

d. tashqi hamkorlarni jalb qilish (bandlik markazlari, universitetlar, ish bilarmonlik hamjamiyatlari);

e. oila ishtirokida o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishning individual traektoriyalariga yo'naltirish.

Taklif etilayotgan modelni sinab ko'rish va tekshirish maqsadida ilgari an'anaviy kasbga yo'naltirish ishlari olib borilgan uchta umumta'lim maktabi negizida pedagogik o'quv tashkil etildi. Tajriba 9-10-sinflar hamda yuqorida qayd etilgan muassasalarning ota-onalar jamoasi va pedagogik jamoasini qamrab oldi.

a. Tajribaning aniqlash bosqichida quyidagi muammolar qayd etildi:

b. ota-onalarning kasbga yo'naltirish ishlari shakllari haqida yetarli darajada xabardor emasligi;

c. kasbga yo'naltirish tadbirlariga oilalarning kam jalb etilishi;

d. o'quvchilarning kasb tanlash bilan bog'liq tadbirlarda ishtirok etish uchun zaif motivatsiyasi;

e. professional niyatlar tasodifiy va ongsiz edi.

f. Model asosida faoliyat barcha to'rt komponentda amalga oshirildi:

g. Oilaviy kasbga yo'naltirish bo'yicha maslahatlar tashkil etildi, unda psixolog va o'qituvchi ota-onalar bilan birgalikda o'quvchining individual xususiyatlarini muhokama qildi;

h. ota-onalar ishtirokida o'z kasblarini ko'rsatuvchi mahorat darslari o'tkazildi;

i. maktab yig'ilishlari doirasida oilalarning o'zlari tomonidan tayyorlangan "oy kasbi" bo'limi joriy etildi;

j. o'quvchilar va ota-onalar korxonalarga, universitet ob'yektlariga qo'shma ekskursiyalar va kasb yarmarkalarida qatnashdilar;

k. kasbga yo'naltirish bo'yicha onlayn kundaliklar yaratildi, unda o'quvchilarning qiziqishlari, muvaffaqiyatlari va fikrlari qayd etildi;

O'quvchilar va ota-onalar uchun oraliq natijalar tahlili bilan reflektiv mashg'ulotlar o'tkazildi.

Nazorat bosqichining natijalari barcha belgilangan mezonlar bo'yicha ijobiy dinamika ko'rsatdi:

a. ota-onalar va o'quvchilar o'rtasida xabardorlikni oshirish. Kasbiy imkoniyatlardan xabardorlik darajasi 42%dan 83%gacha ko'tarildi.

b. Suhbat natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 78 foizi ota-onalarning ishtiroki ularning kasbni mazmunli tanlashga qiziqishini oshirganini ta'kidladi (eksperimentdan oldingi 39 foizga nisbatan).

c. Qo'shimcha ta'lim yo'nalishini ongli ravishda tanlagan o'quvchilar soni 47 foizdan 82 foizga oshdi.

d. Maktabda kasbga yo'naltirish bo'yicha tadbirlarda ishtirok etayotgan oilalar soni ikki baravar ko'paydi (28 foizdan 66 foizga).

Olingan ma'lumotlar ishlab chiqilgan model asosida oila va maktab o'rtasidagi tizimli hamkorlikni rivojlantirish maktab o'quvchilarining kasbiy yo'nalishi samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi, degan tadqiqot gipotezasini tasdiqlaydi.

Xulosa. Oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikning taklif etilayotgan modeli o'quvchilarning sub'yektiv pozitsiyasini va oilaning ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlashga qodir bo'lgan kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishning samarali vositasidir. Modelni muvaffaqiyatli amalga oshirishning muhim omili o'qituvchilarni ota-onalar bilan teng huquqli munosabatda bo'lishga tayyorlashdir.

Maktab bitiruvchilarini kasbga yo'naltirishda oila va maktab hamkorligini rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan model zamonaviy ta'limning hozirgi talablariga javob beradi. Bu nafaqat maktabning kasbga yo'naltirish salohiyatini kuchaytirish, balki oilani shaxsning kasbiy rivojlanishi jarayoniga integratsiya qilish imkonini beradi. Ushbu modelni amalga oshirish barqaror kasbiy rejalarni shakllantirish, bitiruvchilarning ijtimoiy uyukligini mustahkamlash va ta'lim hamjamiyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Грибанова О.В. Профориентационная работа в образовательной среде: теория и практика. -СПб.: Речь, 2019. -192 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. -М.: Изд-во МГУ, 1990. -240 с.
3. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. -М.: Просвещение, 2008. -256 с.
4. Сафаров А.А. Семейное воспитание в Узбекистане: вызовы и решения. // Педагогика. -2021. -№5. -С. 100–105.
5. Акрамова Г.Т. Сотрудничество семьи и школы как фактор профессионального самоопределения школьников. // Народное образование. -2020. -№3. -С. 89–94.
6. Сидорова М.М. Вовлечение родителей в процесс профориентации школьников: методические аспекты. -Казань: КФУ, 2018. -136 с.
7. Ахмедова М.Р. Семья как фактор профессиональной ориентации учащихся / М. Р. Ахмедова. – Ташкент: Fan, 2022. – 140 с.
8. Ганиев, И.А. Психолого-педагогические основы профориентации школьников / И. А. Ганиев. – Т.: Ilm ziyo, 2020. – 176 с.
9. Hill N.E., Tyson D.F. Parental involvement in middle school: A meta-analytic assessment of the strategies that promote achievement. // Developmental Psychology. - 2009. - Vol. 45, № 3. -P. 740–763.

Do'shonov Shodyorbek Yo'ldoshovich,
Urganch davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA TEXNOLOGIYA FANINI DIFFERENSIAL O'QITISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta'lim muhiti sharoitida texnologiya fanini differensial yondashuv asosida o'qitishning nazariy-metodik asoslari va pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish orqali o'quvchilarning individual qobiliyatlari, qiziqishlari va bilim darajasini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini moslashtirish yo'llari ochib beriladi. Maqolada differensial o'qitish tamoyillari, interaktiv raqamli platformalarning didaktik afzalliklari va ularning texnologiya faniga integratsiyalashuvi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, texnologiya fanini raqamli muhitda samarali o'qitish uchun pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim muhiti, texnologiya fani, differensial o'qitish, individual yondashuv, raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar, kasbiy kompetentlik.

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методические основы и педагогические возможности технологии обучения на основе дифференцированного подхода в цифровой образовательной среде. Использование современных цифровых инструментов открывает возможности адаптации образовательного процесса с учетом индивидуальных способностей, интересов и уровня знаний обучающихся. В статье рассматриваются принципы дифференцированного обучения, дидактические преимущества интерактивных цифровых платформ и их интеграция в технологическое образование. Также обосновывается необходимость развития профессиональной компетентности преподавательского состава для эффективного преподавания технологий в цифровой среде.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, наука о технологиях, дифференцированное обучение, индивидуальный подход, цифровые технологии, интерактивные методы, профессиональная компетентность.

Annotation. This article analyzes the theoretical and methodological foundations and pedagogical possibilities of teaching technology in a digital educational environment based on a differential approach. Ways of adapting the educational process taking into account the individual abilities, interests and level of knowledge of students through the use of modern digital tools are revealed. The article considers the principles of differential teaching, the didactic advantages of interactive digital platforms and their integration into technology. It also substantiates the need to develop the professional competence of pedagogical personnel for effective teaching of technology in a digital environment.

Keywords: digital educational environment, technology, differential teaching, individual approach, digital technologies, interactive methods, professional competence.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ning jadal rivojlanishi natijasida sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Ayniqsa, raqamli ta'lim muhiti - ya'ni, elektron resurslar, onlayn platformalar, sun'iy intellekt tizimlari va multimedia texnologiyalariga asoslangan ta'lim makoni - o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'qitish imkonini kengaytirmoqda. Bu holat texnologiya fanining mazmun-mohiyatini yangicha yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqishni, o'qitish metodikasini moslashtirishni va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishni taqozo etadi.

Bugungi kunda differensial o'qitish - ya'ni, o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlari, bilim darajalari, psixologik xususiyatlari va o'quv motivatsiyasiga mos ravishda ta'lim tashkil etish - texnologiya fanining samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida qaralmoqda. Raqamli ta'lim muhiti esa ushbu yondashuvni amaliyotga tatbiq etish uchun keng pedagogik imkoniyatlarni taqdim etadi. Chunki u shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, moslashtirilgan topshiriqlar, mustaqil ishlashga

undovchi muhit va interaktiv o'zaro ta'sirni tashkil etish kabi afzalliklarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, texnologiya fani amaliy yo'naltirilgan, texnik tafakkurni shakllantiruvchi va innovatsion kompetensiyalarni rivojlantiruvchi fan sifatida differensial yondashuv orqali o'quvchilarda muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, texnik yechimlarni topish, konstruktorlik fikrlash va dizayn kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi. Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhitida texnologiya fanini differensial o'qitishning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari va pedagogik imkoniyatlari tahlil etiladi, shuningdek, pedagoglarning ushbu jarayondagi metodik kompetentligini oshirish masalalari ham ko'rib chiqiladi.

Metodologiya. Raqamli ta'lim muhitining jadal rivojlanishi pedagogik metodologiyaga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Xususan, texnologiya fanini o'qitishda differensial yondashuvni tatbiq etish jarayonini samarali tashkil qilish uchun ko'p qirrali, kompleks metodologik asosga ehtiyoj seziladi. Ushbu tadqiqotda biz bir nechta nazariy va amaliy asoslarni integratsiyalashga intildik, chunki ta'lim jarayonini faqatgina bitta metodik nuqtai nazardan yondashish uni cheklab qo'yadi.

Tadqiqotimizda, birinchi navbatda, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ustuvor bo'ldi. Bu yondashuv har bir o'quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini, bilish faoliyatining psixologik-motivatsion xususiyatlarini va texnologiyaga bo'lgan qiziqishini chuqur o'rganishga yo'naltirilgan. Ayniqsa, raqamli ta'lim muhiti bunday yondashuvni amaliyotga tatbiq etish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Masalan, o'quvchilar turli raqamli platformalarda o'ziga mos darajadagi topshiriqlar bilan ishlay oladi, bu esa differensial o'qitish tamoyillarini qo'llashga sharoit yaratadi. Tadqiqot jarayonida biz konstruktivistik pedagogika tamoyillariga tayandik. Bu yondashuvga ko'ra, bilim tayyor shaklda berilmasdan, balki o'quvchining faoliyatida shakllantiriladi. Raqamli vositalar bu jarayonda vositachilik qiladi: ular o'quvchini muammo yechishga, eksperiment qilishga, refleksiya yuritishga undaydi. Bu esa texnologiya fanining o'ziga xosligi – ya'ni konstruktiv va ijodiy tafakkurni rivojlantirish maqsadiga xizmat qiladi.

Tadqiqotda eksperimental-metodik yondashuv ham qo'llanildi. Biz tajriba-sinov mashg'ulotlarini tashkil etish orqali differensial yondashuvning real ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqladik. Eksperimental guruhga interaktiv, raqamli va shaxsga yo'naltirilgan metodlar asosida topshiriqlar berildi, nazorat guruhida esa an'anaviy metodikalar asosida darslar tashkil etildi. Bu yondashuv bizga o'quvchilarning motivatsiyasi, mustaqil fikrlash darajasi va texnologik kompetensiyalarining qanchalik o'sganini taqqoslash imkonini berdi.

Shuningdek, metodologik jarayonda diagnostik usullar muhim o'rin egalladi. O'quvchilarning bilim saviyasi, individual uslubdagi o'rganishga tayyorlik darajasi, o'z-o'zini baholash va refleksiya qilish ko'nikmalari so'rovnomalari, testlar va psixopedagogik kuzatuvlar orqali aniqlandi. Bu esa differensial yondashuvni yanada aniqroq va asosliroq rejalashtirishga xizmat qildi.

Metodologik jarayonning muhim bosqichlaridan biri bu o'quv modelini ishlab chiqish bo'ldi. Biz raqamli ta'lim muhitida texnologiya fanini o'qitishga moslashtirilgan, differensial yondashuvga tayanuvchi o'quv modelini shakllantirdik. Bu modelda o'quvchilarning individual rivojlanish trayektoriyasi, o'zlashtirish sur'ati va texnik ijodkorlik darajasi inobatga olindi. Tadqiqotimizning metodologiyasi ko'p qatlamli va kompleks xususiyatga ega bo'lib, raqamli ta'lim muhitida texnologiya fanini differensial o'qitishning pedagogik, psixologik va amaliy jihatlarini har tomonlama yoritishga xizmat qiladi. Bu yondashuv kelgusida texnologik ta'limda innovatsion, shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va samarali o'quv strategiyalarini yaratishda muhim konseptual asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili: Raqamli ta'lim muhitida fanlarni, xususan, texnologiya fanini differensial yondashuv asosida o'qitish masalalari so'nggi yillarda ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda dolzarb mavzulardan biri sifatida qaralmoqda. O'zbekiston va xorijiy olimlarning ilmiy ishlanmalarida bu borada qator nazariy va amaliy yondashuvlar taklif etilgan.

Avvalo, raqamli ta'lim muhiti tushunchasiga ilmiy aniqlik bergan tadqiqotchilar safida Xoshimova Z.A.[6; 63], Eshbekov T.[2; 236], Ibrohimov N.[4; 29] kabi olimlar ko'rsatib o'tiladi. Ularning ta'kidlashicha, raqamli muhit nafaqat elektron ta'lim resurslari majmui, balki interaktiv

hamkorlik, masofaviy o'qitish va shaxsiylashtirilgan ta'lim jarayonini tashkil qilish imkonini beruvchi pedagogik texnologiyalar tizimidir. Bu yondashuv differensial o'qitish uchun muhim poydevor vazifasini o'taydi.

E.V. Bondareva[1; 192] va L.V. Chernyavskaya[6; 49] kabi rus tadqiqotchilari differensial ta'limni shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning evolyutsion shakli sifatida ko'rib, ularning raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi o'quvchilar bilimni chuqurlashtirish va mustahkamlashda yuqori samaradorlik berishini isbotlaydi. Ayniqsa, ularning asarlarida o'quvchilarning kognitiv xususiyatlari asosida ta'lim mazmunini moslashtirish, individual topshiriqlar tizimini shakllantirish bo'yicha metodik ko'rsatmalar keltiriladi.

D. Jonassen[3; 448] kabi g'arb pedagogikasining namoyandalari konstruktivistik yondashuvni asoslab bergan. Bu nazariya o'quvchining bilimni faol ravishda o'zlashtirishi, ya'ni bilim sub'yektiv ravishda qurilishi kerakligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv aynan texnologiya fanida, ya'ni tajriba, modellashtirish va amaliy loyihalashga asoslangan faoliyatda o'z ifodasini topadi. Raqamli texnologiyalar esa bu jarayonning samaradorligini oshiruvchi muhim vosita sifatida baholanadi.

Shuningdek, texnologiya fanining didaktik xususiyatlariga oid adabiyotlarda - texnologik tafakkurni rivojlantirish, amaliy mashg'ulotlarda individual yondashuvni tatbiq etish va innovatsion ta'lim vositalarining o'rni batafsil yoritilgan. Bu ishlanmalar differensial o'qitish mexanizmlarini texnologiya faniga moslashtirishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, differensial yondashuvni raqamli muhitga integratsiyalash - bu nafaqat metodik yangilik, balki ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategik yo'nalishdir. Biroq, mavjud adabiyotlarda aynan texnologiya fanini differensial tarzda o'qitishning raqamli modellari va ularning milliy ta'lim tizimiga moslashtirish masalasi hali yetarlicha yoritilmagan bo'lib, bu holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini asoslaydi.

Muhokama: Raqamli ta'lim muhiti va differensial yondashuv – bu ikki pedagogik fenomen zamonaviy ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlariga aylangan. Ularning o'zaro integratsiyasi ayniqsa, texnologiya fanini o'qitishda katta imkoniyatlar ochib beradi. Chunki texnologiya fani nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish, balki amaliy faoliyat, muammoli vazifalarni hal etish, loyihalash, modellashtirish va texnik tafakkurni shakllantirish bilan bevosita bog'liq. Ana shunday murakkab ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida har bir o'quvchining bilish darajasi, psixologik xususiyatlari va individual o'zlashtirish sur'atini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etish differensial yondashuvning zarurligini taqozo etadi.

Tadqiqot davomida shuni kuzatdikki, differensial o'qitish faqatgina o'quvchilarga turlicha darajadagi topshiriqlar berish bilan cheklanmaydi. Bu – butun ta'lim dizaynini qayta qurish, o'quv materialini moslashtirish, o'qitish uslublarini mos ravishda tanlash, baholash tizimini shaxsiylashtirish demakdir. Bu jarayon ayniqsa raqamli vositalar yordamida amalga oshirilganda yanada qulay, moslashuvchan va samarali kechadi. Chunki raqamli platformalar – xoh bu interaktiv darsliklar, xoh virtual laboratoriyalar yoki gamifikatsiyalangan topshiriqlar bo'lsin – har bir o'quvchi uchun individual o'quv trajektoriyasini yaratishga xizmat qiladi.

Biroq, amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, raqamli muhitda differensial o'qitish uchun zarur bo'lgan metodik tayyorgarlik darajasi barcha o'qituvchilarda bir xil emas. Ko'pchilik pedagoglar o'z kasbiy faoliyatida raqamli texnologiyalarni faqat axborot uzatish vositasi sifatida ko'radi, ularning didaktik imkoniyatlarini to'liq anglab yetmagan. Aynan shu jihat bugungi ta'lim islohotlarining muhim muammolaridan biri sanaladi. Shu sababli, texnologiya fanini raqamli muhitda differensial tarzda o'qitish uchun pedagoglarda yuqori darajadagi raqamli va metodik kompetentlik, shuningdek, reflektiv yondashuv zarur.

Shu bilan birga, differensial yondashuv raqamli ta'lim vositalarini avtomatik qo'llashni emas, balki puxta rejalashtirilgan va ilmiy asoslangan didaktik modellashtirishni talab qiladi. Masalan, o'quvchilarni bilim saviyasiga ko'ra guruhlariga ajratish, o'zlashtirish dinamikasini monitoring qilish, topshiriqlarni moslashtirish va qayta bog'lanishni tashkil etish – bularning barchasi raqamli texnologiyalar yordamida tizimli ravishda amalga oshirilganda natija samaraliroq bo'ladi. Bugungi ta'lim sharoitida texnologiya fanini differensial yondashuv asosida raqamli muhitda o'qitish – bu

pedagogik yangilanish emas, balki zaruratdir. Bunday o'quv modeli o'quvchilarning individual qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, ularning texnik tafakkurini, ijodiy faoliyatini va hayotga tatbiq qila oladigan amaliy bilimlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Kelajakda bu yondashuv asosida ishlovchi pedagogik modellarni kengaytirish, ularni amaliyotda testdan o'tkazish va ilmiy asosda takomillashtirish zarurati dolzarbligicha qolmoqda.

Xulosa. Ushbu maqolada raqamli ta'lim muhiti sharoitida texnologiya fanini differensial o'qitishning asosiy imkoniyatlari, ustunliklari va muammolari tahlil qilindi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, raqamli ta'lim vositalari yordamida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitish texnologiya fanining mazmunini chuqurroq o'zlashtirishga, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga yordam beradi. Differensial o'qitish orqali har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishlari va o'rganish sur'atiga mos ravishda ta'lim mazmunini moslashtirish imkoniyati yaratiladi. Raqamli platformalar esa bu jarayonni qulay, moslashuvchan va samarali tashkil etish uchun qudratli vosita bo'lib xizmat qiladi. Biroq, bu yondashuvni amaliyotda to'laqonli joriy etish uchun pedagoglarning raqamli va metodik tayyorgarligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu asosda aytish mumkinki, raqamli ta'lim muhiti va differensial yondashuvning uyg'unligi texnologiya fanini zamonaviy talablar asosida o'qitishda katta imkoniyatlar ochadi. Kelgusida bu yondashuvni yanada mukammallashtirish, metodik qo'llanmalar ishlab chiqish va o'qituvchilar malakasini oshirish bo'yicha ishlar olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бондарева Е.В. Дифференцированный подход в обучении: теория и практика. – М.: Академический проект, 2018. – 192 с.
2. Eshbekov T.Y. Raqamli pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2022. – 236 b.
3. Jonassen D.H. Learning to solve problems: A handbook for designing problem-solving learning environments. – New York: Routledge, 2011. – 448 p.
4. Ibrohimov N.M. Raqamli ta'lim muhitining didaktik xususiyatlari // O'zbekistonda pedagogik innovatsiyalar. – 2021. – №3. – B. 25–29.
5. Чернявская Л.В. Цифровая образовательная среда как фактор модернизации учебного процесса // Педагогика. – 2020. – №4. – С. 45–49.
6. Хошимова З.А. Цифровая образовательная среда: современное состояние и перспективы развития // Образование и технологии. – 2019. – №5. – С. 59–63.

Usmanova Gulnoraxon Kamoliddinovna,
ADTI preventiv tibbiyot asoslari kafedrası. ADTI mustaqil tadqiqotchisi.
УДК 378.147:613

**MUTAXASSISLIK DASTURI BO'YICHA TIBBIYOT KADRLARINI
TAYYORLASHDA "GIGIYENA. TIBBIY EKOLOGIYA" FANINI O'QITISHGA
KOMPETENSIYAGA ASOSIY YONDASHISH**

Annotatsiya. Tibbiyot mutaxassislarning kasbiy standartlari fondini shakllantirish bakalavrlar va mutaxassislarning ta'lim standartlarini, shu jumladan, tibbiyot tashkilotlarida profilaktika, sanitariya-gigiyena va sanitariya-ma'rifiy ishlarning barcha bo'limlarini ishlab chiqishga puxta va mazmunli yondashishni talab qiladi. Ta'lim standartlari asosida barcha o'qitiladigan fanlar bo'yicha ish dasturlari va o'quv-uslubiy majmualar tuziladi. Fan va texnologiya zamonaviy yutuqlari o'quv jarayonini yangi, tubdan boshqacha darajada qurish, talabalarining mustaqil ishini rag'batlantirish, masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish va o'qitishning barcha bosqichlarida (oraliq attestatsiya) bilimlarni adekvat baholashni ta'minlash imkonini beradi. Biroq, yuqori salohiyatga qaramay, o'qitish muammolari saqlanib qolmoqda, ularni hal qilish ilmiy va ta'lim tibbiyot klasterlari mutaxassislari o'rtasidagi ochiq hamkorlik siyosati bilan yordam beradi.

Kalit so'zlar: gigiyena, mutaxassis, kompetensiyalar, tibbiyot profilaktikasi, sog'liqni saqlash, kasbiy vazifalar, bilim va ko'nikmalar

Аннотация. Для обучения бакалавров и специалистов требуется формирование фонда профессиональных стандартов медицинских специалистов, где необходим внимательный и осмысленный подход к разработке образовательных стандартов, включающих все разделы профилактической, санитарно-гигиенической и санитарно-просветительской работы в медицинских организациях. По всем преподаваемым дисциплинам на основании образовательных стандартов создаются рабочие программы и учебно-методические комплексы. Современные достижения науки и техники позволяют строить учебный процесс на новом, принципиально другом уровне, повышая мотивацию и стимулируя самостоятельную работу студентов, расширяя возможности дистанционного обучения и обеспечивая адекватную оценку знаний на всех этапах обучения (промежуточной аттестации). Однако, несмотря на высокий потенциал, остаются и проблемы преподавания, решению которых будет способствовать открытая политика взаимодействия специалистов научно-образовательных медицинских кластеров.

Ключевые слова: гигиена, специалист, компетенции, профилактическая медицина, здоровье, профессиональные задачи, знания и умения

Abstract. To effectively train bachelors and specialists, it is essential to establish a framework of professional standards for medical personnel. This requires a thoughtful and systematic approach to the development of educational standards, encompassing all aspects of preventive, sanitary-hygienic, and sanitary-educational work within medical institutions. For each discipline taught, work programs and educational-methodological complexes must be developed in accordance with these standards. Modern scientific and technological advancements enable the construction of the educational process at a fundamentally new level, enhancing student motivation, promoting independent study, expanding opportunities for distance learning, and ensuring accurate assessment of knowledge at all stages of education (including interim certification). Nevertheless, despite these high potentials, challenges in teaching persist. These issues can be addressed through an open policy of collaboration among specialists within scientific and educational medical clusters.

Key words: hygiene, specialist, competencies, preventive medicine, health, professional tasks, knowledge, skills

Tadqiqotning dolzarbligi. Gigiyena fanini o'rgatish va o'quvchilarda gigiyenik tafakkurni rivojlantirish ta'lim muassasalarida o'quv fani sifatida profilaktik tibbiyotning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Oliy tibbiy ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonga innovatsion yondashuvlarni joriy etish oliy kasbiy ta'limning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Jahonda ham, mamlakatimizda ham atrof-muhitning ekologik holati yomonlashib borayotgan bir sharoitda ekologik ongli va gigiyenik madaniyatli tibbiyot mutaxassislarini tayyorlash ayniqsa, dolzarb bo'lib bormoqda. Zamonaviy shifokor, mutaxassisligidan qat'i nazar, nafaqat atrof-muhitning aholi salomatligiga ta'siri uchun javobgarlik darajasini bilishi, balki ekologik xavf-xatarlar sharoitida salomatlikni saqlash va mustahkamlashga qaratilgan qarorlar qabul qilishga tayyor bo'lishi kerak.

Tadqiqotning maqsadi: Tibbiyot xodimining kasbiy tayyorgarligi bugungi kunda inson va atrof-muhitning o'zaro ta'siri to'g'risidagi tizimli bilimlarni, xavf omillarini baholash ko'nikmalarini va amaliy faoliyatda profilaktika choralari amalga oshirish qobiliyatini o'z ichiga olgan gigiyenik kompetentsiyani rivojlantirmasdan mumkin emas. Aynan shu fazilatlar yangi avlod shifokorlari uchun zarur bo'lgan ekologik va gigiyenik yo'naltirilgan tafakkurning asosini tashkil qiladi.

Vrachning kasbiy tayyorgarligi jarayonida inson va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar to'g'risida yaxlit tushuncha shakllanadi, gigiyenaning boshqa o'quv fanlari bilan uyg'unligi ochib beriladi, profilaktika va klinik tibbiyot o'rtasidagi bog'liqlik ta'kidlanadi. Birlamchi, ikkilamchi va uchinchi darajali kasalliklarning oldini olishning asosiy tarkibiy qismi sifatida - barcha profillar shifokorlari faoliyatida gigiyena roliga alohida e'tibor qaratiladi. Talabalar gigiyenik, sanitariya-statistik va epidemiologik tadqiqot usullarini hamda sanitariya qonunchiligi asoslarini o'zlashtiradilar. Ta'lim jarayonida dalillarga asoslangan tibbiyot tamoyillari faol qo'llaniladi.

Natijalar va muhokama. Yangi avlod davlat ta'lim standartlariga muvofiq ishlab chiqilgan ta'lim dasturlarining asosiy kasbiy blokida klinik fanlar bilan bir qatorda gigiyena fani ham muhim o'rin tutadi. Oliy tibbiy ta'limga kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish nafaqat zarur bilim, ko'nikma va malakalarni aniq belgilash, balki ularning amaliy yo'naltirilganligini ham ta'minlash imkonini beradi. Bu kelajakdagi shifokorlarda samarali profilaktika tadbirlari va aholi salomatligini muhofaza qilish uchun zarur bo'lgan barqaror gigiyenik kompetentsiyani rivojlantirishga yordam beradi.

Tibbiyot oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari tomonidan tibbiy va tashkiliy-boshqaruv faoliyati doirasida hal qilinadigan bir qator kasbiy vazifalar aniq ifodalangan profilaktika yo'nalishiga ega. Bu vazifalarga quyidagilar kiradi:

- profilaktika va epidemiyaga qarshi chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirish orqali aholi o'rtasida kasalliklar rivojlanishining oldini olish;
- aholi, bemorlar va ularning oila a'zolari o'rtasida o'zlarining va boshqalarning sog'lig'ini saqlash va yaxshilash uchun barqaror motivatsiyani shakllantirish;
- bemorlarga kasalliklarning oldini olish va umumiy salomatlikni yaxshilashga yordam beradigan asosiy gigiyena va salomatlik choralari o'rgatish;
- bemorlar uchun xavfsiz va qulay muhitni yaratish va tibbiyot tashkilotlarida tibbiyot xodimlarining samarali kasbiy faoliyati.

Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirish talabalarda kasbiy kompetensiyalar tizimini rivojlantirish orqali ta'minlanadi, ularning asosiylari:

- salomatlikni saqlash va mustahkamlash, shu jumladan, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini rivojlantirish, kasalliklarning oldini olish va erta tashxis qo'yish, ularning paydo bo'lish sabablari va shartlarini aniqlash, shuningdek, noqulay ekologik omillarning inson salomatligiga ta'sirini minimallashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirish qobiliyati va tayyorligi;
- bemorlar va ularning yaqinlariga gigiyena va sog'lomlashtirish choralari asoslarini, shuningdek, kasalliklarning oldini olish va salomatlikni saqlashga yordam beradigan asosiy fiziologik ko'rsatkichlarni o'z-o'zini nazorat qilish usullarini o'rgatishga tayyorligi;
- xavf omillarini kamaytirish va aholi o'rtasida barqaror sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini

shakllantirishga qaratilgan sog'lomlashtirish bo'yicha tadbirlarni o'tkazish qobiliyati.

Bo'lajak shifokorlar atrof-muhitning turli omillari - suv, havo, tuproq, mikroiklim parametrlari, yorug'lik darajasi va boshqalar ta'sirini o'rganish jarayonida yuqorida qayd etilgan kasbiy vazifalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi. Aholini gigiyenik tarbiyalash elementlari bilan oziq-ovqat gigiyenasi, ishlab chiqarish muhitining gigiyenik xususiyatlari (shu jumladan, tibbiyot xodimlarining o'zlari mehnat sharoitlarining o'ziga xos xususiyatlari), shuningdek, bolalar va o'smirlarni tarbiyalash va o'qitish muhiti masalalariga alohida e'tibor beriladi. Dasturda oziq-ovqat xavfsizligi va bolalar mahsulotlarining gigiyenik jihatlari, xodimlar va bemorlarni radiatsiyaviy himoya qilish masalalari, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish usullari, yangi tug'ilgan chaqaloqlar va ularning ota-onalari shaxsiy gigiyenasi asoslari kabi mavzular o'rin olgan.

Atrof-muhitning salomatlikka zararli ta'sirini baholash, oldini olish va minimallashtirish qobiliyatini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma, ko'nikma va shaxsiy fazilatlar yig'indisi - talabalarning gigiyenik kompetentsiyasini rivojlantirishga alohida ahamiyat beriladi. Bu nafaqat an'anaviy profilaktika usullari, balki zamonaviy tendentsiyalarni ham o'z ichiga oladi:

- atrof-muhit va texnogen omillar ta'sirida aholi salomatligi uchun xavflarni baholash;
- tibbiy chiqindilar bilan ishlash, shu jumladan ularni xavfsiz utilizatsiya qilish va zararsizlantirish tamoyillari;
- sanitariya-gigiyena me'yorlariga rioya qilgan holda kasalxonada yuqadigan infeksiyalarning oldini olish;
- axborot xavfsizligi masalalari, shu jumladan, axborot manbaalarini tanqidiy tahlil qilish, ayniqsa, ishonchsiz ma'lumotlarning keng tarqalishi sharoitida.

Shunday qilib, Gigiyena fanining barcha asosiy bo'limlari tibbiyot, pediatriya va stomatologiya fakultetlarida o'qitish jarayoniga organik tarzda kiritilgan. Oliy tibbiy ta'lim sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlarga qaramay, yetakchi mahalliy maktablar tomonidan ishlab chiqilgan fundamental ilmiy yondashuvlar ishchi dasturlarni ishlab chiqish uchun asos bo'lib qolmoqda. Ular zamonaviy texnologiyalar bilan to'ldirilib, aholi salomatligi va sanitariya xavfsizligi sohasidagi dolzarb muammolarni samarali hal etishga qodir, barkamol, profilaktikaga yo'naltirilgan mutaxassisni tayyorlash talablariga javob beradi.

Andijon davlat tibbiyot institutida "Gigiyena" fani barcha asosiy fakultetlarda: davolash, pediatriya, davolash-profilaktika, farmasevtika va stomatologiya bo'yicha o'qitiladi. Bu tibbiyotning turli sohalari bo'yicha bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda gigiyenik bilimlarning fanlararo ahamiyatini ko'rsatadi. Trening har yili 2000 ga yaqin talabani qamrab oladi va ikki akademik semestr davomida olib boriladi, bu esa fan mazmunini o'zlashtirishga tizimli va chuqur yondashishni ta'minlaydi.

Bugungi kunga qadar profilaktika gigiyena asoslari kafedra tomonidan o'quv jarayonini modernizatsiya qilish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. O'quv modullari fanning barcha bo'limlari, jumladan, test topshiriqlari, vaziyatli topshiriqlar, ilmiy-amaliy mashg'ulotlar bo'yicha to'liq ishlab chiqilgan va nazorat-o'lchov materiallarining to'liq to'plami ishlab chiqilgan. Mashg'ulotlar elektron test sinovlari, raqamli progress jurnallari va talabalarning reytinglarini avtomatik hisoblash bilan birga olib boriladi, bu esa ularning tayyorgarlik darajasini xolis va shaffof baholashni ta'minlaydi.

O'quv jarayonini raqamlashtirishning muhim elementi fanning asosiy mavzularini qamrab oluvchi videoma'ruzalarni yaratish va joriy etish bo'ldi. Bu mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi va materialni o'zlashtirish uchun barqaror motivatsiyani shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, video formati o'quv shakli va dars jadvalidan qat'i nazar, barcha talabalar uchun ta'lim mazmunidan teng foydalanish imkonini beradi.

Fanni o'qitishda o'quvchilarning gigiyenik kompetentsiyasini rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi, ya'ni olingan bilimlarni nafaqat amaliyotda qo'llash, balki atrof-muhit omillarining inson salomatligiga ta'sirini tahlil qilish, profilaktika chora-tadbirlarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini baholash qobiliyatidir. Kadrlar tayyorlashning barcha yo'nalishlarining ish dasturlari

ta'lim dasturlarini ishlab chiqish jarayonida asosiy kompetensiyalarni va ularni rivojlantirish bosqichlarini aniq belgilab beradi.

Baholash materiallari talabalarda quyidagi ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan:

- atrof-muhit holatini tahlil qilish va uning aholining alohida guruhlariga salomatligiga ta'siri darajasini aniqlash;

- yashash muhitining sanitariya-epidemiologik holatini gigiyenik monitoring va baholash usullaridan foydalanish;

- hayot sharoitlari, mehnat, ovqatlanish va kundalik inson faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab biosotsial kategoriya sifatidagi salomatlik kontseptsiyasiga asoslangan gigiyenik tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish;

- talabalarda tibbiy yordamning turli darajalarida sanitariya-profilaktika choralarini ilmiy asoslash va amalga oshirish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Shunday qilib, ADTIda Gigiyenani o'qitish tibbiy ta'limga qo'yiladigan zamonaviy talablar, jumladan, raqamlashtirish, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, fanlararo integratsiya va amaliyotga yo'naltirilgan ta'limga e'tiborni hisobga olgan holda yuqori ilmiy va uslubiy darajada amalga oshirilmoqda. Yangi texnologiyalarni joriy etish, o'quv resurslarini kengaytirish va uslubiy bazani doimiy ravishda takomillashtirish talabalarining kasbiy va gigiyenik kompetensiyalarini har tomonlama rivojlantirishga, ularni zamonaviy sog'liqni saqlash sharoitida samarali profilaktika va klinik tadbirlarga tayyorlashga xizmat qilmoqda.

2020-yillarning boshidan beri, kafedra boshqa mamlakatlardan kelgan talabalarni o'qitish bilan shug'ullanadi. Bugungi kunda unstutda dunyoning ko'plab davlatlaridan kelgan talabalar tahsil olmoqda. Chet tillar kafedrasini bilan birgalikda kafedra xodimlari tomonidan ingliz tilida Gigiyena fanidan o'quv qo'llanma tayyorlandi va nashr etildi. Ta'limga individual yondashuvga katta e'tibor beriladi.

Talabalar tomonidan bilimlarni mustaqil izlashni boshlash va o'rganishga muammoli yo'naltirilgan fanlararo yondashuvni amalga oshirish uchun talabalarining mustaqil ishi uchun o'quv qo'llanmalari, shu jumladan o'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar bilan ma'ruza kurslari rejalari nashr etilgan, o'quv jarayoniga kafedralarning ilmiy va innovatsion tatbiqlari bilan to'ldirilgan. Ushbu o'quv uslubiy qo'llanmadan foydalanib, talaba ma'lum bir o'quv mavzusiga tayyorgarlik ko'rgan holda ilgari o'rganilgan materialni osongina esga olishi, shuningdek, kerak bo'lganda uni boshqa o'quv fanlari bilan bog'lashi mumkin.

Mavjud imkoniyatlar va amalga oshirilgan katta ishlarga qaramay, ta'lim tizimida hal etilmagan muammolar hamon saqlanib qolmoqda. Gigiyenani o'rgatish muammolari orasida quyidagilar eng dolzarb hisoblanadi:

- fanni ikkinchi kursga (III-IV semestr) o'tkazish bilan bog'liq holda o'zlashtirishda an'anaviy davomiylikning buzilishi talabaning o'quv materialini o'zlashtirishga tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda ta'lim mazmuni va uni o'qitish usullarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi;

- o'rganilayotgan fan tarkibida kontaktli ishlar ulushi sezilarli darajada qisqarishi fonida amaliy mashg'ulotlar o'tkazish uchun laboratoriya jihozlarining yo'qligi yoki keskin qisqarishi;

- talabaning masofaviy ta'lim olishi uchun yetarli axborot-o'quv modullari bazasiga ega bo'lmagan holda o'quv materialini mustaqil o'zlashtirishning keng tarqalganligi;

- turli oliy o'quv yurtlarida fan bo'yicha o'quv rejalarning nomuvofiqligi va natijada dasturlar va soatlarning farqi tufayli talabalarni bir universitetdan boshqasiga ko'chirish bilan bog'liq muammolar.

Xulosa. Aniqlangan muammolarni hal etish mamlakatimizning yetakchi oliy o'quv yurtlari mutaxassislarining muvofiqlashtirilgan siyosati, ilmiy-ma'rifiy tibbiyot klasterlari negizida o'quv-uslubiy birlashmalarining tashkil etilishi, muntazam yig'ilishlar, uslubiy konferensiyalarning o'tkazilishi tufayli mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nefedov P.V., Kolycheva S.S., Korneenkov A.D. Gigiyenani o'qitishni optimallashtirish to'g'risida // Xalqaro eksperimental ta'lim jurnali. – 2014. – № 4-1. – B. 183-185.
2. Sudilovskaya N.N. "Pediatriya va Gigiyena asoslari" fanini o'qitishda keys metodi texnologiyasini qo'llash // Xalqaro eksperimental ta'lim jurnali. – 2015. – № 2-3. – B. 403-404.
3. Baltrukova T.B., Ivanova O.I. Radiatsion Gigiyena bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashga kompetentsiyaga asoslangan yondashuv // Radiatsion Gigiyena. – 2015. – T. 8, No 3. – B. 80-85.
4. Zaxarchenko I.S., Shkolnaya L.R., Nefedov P.V., Kolycheva S.S. Tibbiyot fakulteti talabalari tomonidan "Gigiyena" fanini o'rganishga kompetentsiyaga asoslangan yondashuv // Xalqaro eksperimental ta'lim jurnali. – 2015. – № 4-1. – B. 112-113.
5. Barannikov V.G., Kirichenko L.V. Kommunal Gigiyena va mehnat gigiyenasi kafedrasida talabalar o'rtasida kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish // Oliy ta'limning Federal davlat ta'lim standarti va kasbiy standartlarni amalga oshirish bo'yicha o'quv-uslubiy ish: to'plam. Art. o'quv-uslubiy konferensiya. – 2017. – B. 25-27.
6. Usmanova Gulnoraxon Kamoliddinovna. (2024). pedagogical Necessity Of Developing Hygienic Competence In Students Of Medical Educational institutions. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(11), 294–296.
7. Usmanova Gulnoraxon Kamoliddinovna. (2025). pedagogical-psychological and gender characteristics of the development of hygienic competence in students of medical educational institutions. *journal of applied science and social science*, 15(03), 144–147.

*Мавлонова Гулчехра Гуломовна,
Преподаватель Навоийского государственного университета*

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов в контексте инновационной образовательной среды. Раскрываются сущность и компоненты профессионально-творческой деятельности, подчеркивается значение педагогических инноваций в формировании креативного потенциала студентов. Представлены эффективные методические подходы, способствующие развитию творческого мышления и профессиональной мотивации будущих педагогов.

Ключевые слова: профессионально-творческая деятельность, будущие учителя, начальная школа, инновационная среда, педагогические технологии, креативность, подготовка педагогов.

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion ta'lim muhiti sharoitida boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy-ijodiy faoliyatini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Kasbiy-ijodiy faoliyatning mazmuni, tarkibiy qismlari va ularni rivojlantirishda pedagogik innovatsiyalarning o'rni tahlil qilinadi. Talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyati va kasbiy motivatsiyasini oshirishga xizmat qiluvchi samarali uslubiy yondashuvlar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy-ijodiy faoliyat, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, innovatsion muhit, pedagogik texnologiyalar, ijodkorlik, o'qituvchi tayyorlash.

Annotation. This article explores the development of professional and creative activity of future primary school teachers within an innovative educational environment. It highlights the nature and components of professional creativity, emphasizing the role of pedagogical innovations in fostering students' creative potential. The paper presents effective methodological approaches that enhance creative thinking and professional motivation among future educators.

Keywords: professional creativity, future teachers, primary education, innovative environment, pedagogical technologies, creativity, teacher training.

Введение. Современное образование переживает период активных трансформаций, обусловленных стремительным развитием информационных технологий, изменениями в общественных приоритетах и ростом требований к качеству подготовки педагогических кадров. В этой связи особую актуальность приобретает проблема формирования профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов как важнейшего компонента их профессиональной компетентности.

Начальная школа - это фундамент всей последующей образовательной траектории ребенка, а личность и профессионализм учителя на этом этапе оказывают определяющее влияние на развитие познавательной активности, креативности и устойчивого интереса к обучению у младших школьников. В условиях инновационной образовательной среды, которая требует от педагога гибкости, адаптивности, умения использовать современные педагогические технологии и развивать нестандартное мышление, творческий подход становится неотъемлемой частью профессиональной деятельности учителя.

Профессионально-творческая деятельность будущего учителя включает в себя способность к самостоятельному поиску и разработке педагогических решений, проектированию развивающей образовательной среды, применению креативных методик преподавания, а также рефлексивному анализу собственной практики. Формирование этих качеств невозможно без создания в системе педагогического образования условий,

стимулирующих инновационное мышление, экспериментирование и профессиональное самовыражение.

Исследование данной проблемы опирается на труды как отечественных, так и зарубежных ученых (В.А. Сластёнин, Н.Д. Никандров, Л. Шульман, К. Робинсон, Х. Гарднер и др.), которые подчеркивают необходимость интеграции инновационного подхода в подготовку будущих педагогов. Таким образом, развитие профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов в условиях инновационной образовательной среды становится важнейшим направлением модернизации педагогического образования, обеспечивающим устойчивое качество и эффективность учебно-воспитательного процесса в начальной школе.

Развитие профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов в условиях инновационной образовательной среды является важной и актуальной темой в педагогической науке. Современная образовательная система требует от педагогов не только высокого уровня профессиональных знаний и навыков, но и умения адаптироваться к быстро меняющимся условиям, внедрять инновации в свою практику и развивать творческое начало у своих учеников. В этом контексте, различные аспекты профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов активно исследуются как отечественными, так и зарубежными учеными.

Теоретические основы развития профессионально-творческой деятельности учителей

Одним из основоположников исследования креативности в педагогике является Говард Гарднер. В своей теории множественных интеллектов он утверждает, что творческие способности должны развиваться на протяжении всей жизни человека, и педагогические системы должны способствовать развитию различных типов интеллекта у учащихся. Гарднер подчеркивает, что успешная реализация образовательных инноваций требует от учителя не только знания традиционных методов, но и способности использовать новые подходы, ориентированные на развитие креативности учеников. В его работах также утверждается, что педагог должен уметь работать в условиях неопределенности, что особенно важно в условиях инновационных изменений в образовательной системе.

Креативность и инновации в педагогической практике

Важным вкладом в развитие теории творческой педагогической деятельности внес Кен Робинсон, который широко известен своими исследованиями в области креативности в образовании. В своей книге "Out of Our Minds: Learning to be Creative" Робинсон подчеркивает, что современная образовательная система часто подавляет креативность учащихся, направляя их на механическое усвоение знаний. Он акцентирует внимание на необходимости изменения подходов к обучению, утверждая, что учителя должны быть не только хранителями знаний, но и наставниками, способными раскрывать творческий потенциал своих учеников. Робинсон акцентирует внимание на важности создания инновационной образовательной среды, в которой каждый учитель может проявить свою индивидуальность и творческую инициативу.

Роль инновационной среды в развитии педагогов

Отдельно стоит отметить работы Майкла Фуллана, одного из ведущих исследователей в области образовательных реформ. Его исследования в области инновационных образовательных практик и реформирования педагогического образования показывают, что успешные изменения в образовательной системе возможны только при условии активного вовлечения учителей в процесс инноваций. Он утверждает, что профессионально-творческое развитие учителей возможно только в условиях, когда сами педагоги становятся агентами изменений в образовательной среде, а не просто исполнителями заранее заданных инструкций. Внедрение инновационных технологий в учебный процесс требует от учителей умения адаптировать свои знания и практику к новым условиям.

Методические аспекты профессионально-творческого развития учителей

Развитие профессионально-творческой деятельности невозможно без использования современных педагогических технологий, включая проектное обучение,

дифференцированный подход и интеграцию информационных технологий. Лев Семенович Выготский в своих работах о зоне ближайшего развития также подчеркивает важность взаимодействия педагога и ученика, которое способствует не только усвоению знаний, но и развитию творческих способностей у школьников. Использование инновационных методов преподавания помогает учителям не только формировать профессиональные навыки, но и развивать креативное и критическое мышление, что крайне важно для успешной реализации образовательных целей в условиях инновационной среды.

Исследование профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов в условиях инновационной образовательной среды является важной задачей современной педагогики. Внедрение инновационных подходов и методов в подготовку педагогов позволяет создавать такие условия, в которых будущие учителя могут развивать свою креативность, профессиональные компетенции и адаптивность. Работы зарубежных ученых, таких как Говард Гарднер, Кен Робинсон и Майкл Фуллан, а также отечественные исследования, подчеркивают необходимость интеграции инновационных технологий в образовательную практику, что способствует формированию успешных, творческих и адаптируемых учителей, готовых к вызовам современного образовательного процесса.

Развитие профессионально-творческой деятельности будущих учителей в условиях инновационной образовательной среды представляет собой многогранную задачу, решение которой требует комплексного подхода, включающего как теоретическую подготовку, так и практическое освоение инновационных методов и технологий преподавания.

Развитие профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов в условиях инновационной образовательной среды представляет собой важнейший элемент современного педагогического процесса. С развитием технологий и изменениями в обществе требования к образованию становятся всё более высокими и разнообразными, что ставит перед педагогами задачи, выходящие за пределы традиционного преподавания. В условиях, когда образовательная система подвергается глобальным изменениям, ключевую роль начинает играть способность будущего учителя адаптироваться к инновациям и внедрять их в свою практику.

Современная образовательная среда требует от педагогов не только высокого уровня профессионализма, но и способности к инновационному подходу в обучении. Вопрос, как развивать творческую компетентность будущих учителей, становится особенно актуальным в контексте стремительного внедрения новых образовательных технологий. Для этого необходимо создать такие условия, при которых педагог сможет использовать различные инновационные методы обучения, что, в свою очередь, способствует развитию креативных и профессиональных навыков у детей.

В условиях инновационной образовательной среды будущий учитель должен обладать не только педагогическими знаниями, но и креативным подходом к обучению, уметь применять различные образовательные технологии, ориентированные на развитие личностных и профессиональных качеств учащихся. Важно отметить, что инновации не ограничиваются исключительно использованием новых технологий, но включают в себя также новые подходы к организации учебного процесса, включая проектную деятельность, дифференциацию и инклюзивное образование.

Особое внимание стоит уделить роли рефлексии в процессе профессионального развития будущих учителей. Рефлексивный подход помогает педагогам анализировать свою деятельность, находить новые пути для улучшения образовательного процесса и приспосабливаться к изменениям, происходящим в образовательной среде. Именно рефлексивная деятельность способствует развитию способности учителя к самосовершенствованию, что является неотъемлемой частью профессионально-творческой деятельности.

Одной из важнейших задач является формирование у будущих педагогов навыков использования инновационных образовательных технологий, таких как электронное

обучение, дистанционные курсы, использование мультимедийных материалов и интерактивных платформ. Эти технологии позволяют не только повысить качество образования, но и активно вовлекать учащихся в процесс обучения, развивая их критическое и творческое мышление. Такие подходы, как проектное обучение, учебные исследования и работа в группах, становятся все более востребованными в современном образовательном процессе.

Инновационная образовательная среда требует от педагогов гибкости, готовности к изменениям и способности к быстрому освоению новых методов. В этом контексте значительную роль играет подготовка будущих учителей в вузах, которые должны оснащать своих студентов не только теоретическими знаниями, но и практическими навыками работы с современными образовательными технологиями. Важно, чтобы будущие учителя могли не только понимать теоретические аспекты инновационного образования, но и быть готовыми к их практическому применению в классе.

С другой стороны, инновации не всегда легко воспринимаются преподавателями, особенно если они связаны с значительными изменениями в традиционных подходах к обучению. Поэтому важной задачей становится создание поддержки для педагогов, которая позволит им чувствовать уверенность в процессе изменений и быть готовыми к внедрению новых методов обучения. Здесь роль наставников и коллег, а также участие в профессиональных сообществах становятся важными факторами для успешного внедрения инновационных практик.

Кроме того, важно отметить, что профессионально-творческая деятельность учителя не ограничивается только областью обучения. Будущий педагог должен уметь создавать такие условия, которые способствуют развитию у учащихся навыков саморазвития, самостоятельного мышления и критического восприятия информации. Это особенно важно в условиях быстрого информационного потока, когда дети должны уметь различать полезную информацию от недостоверной.

Таким образом, развитие профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов в условиях инновационной образовательной среды - это многогранный процесс, включающий как теоретическую подготовку, так и практическую работу с инновационными технологиями и методиками. Успех в этом процессе напрямую зависит от того, насколько эффективно будет организовано взаимодействие между педагогами, студентами и образовательными учреждениями. Применение инновационных подходов в подготовке педагогов и в обучении учащихся способствует созданию более качественной образовательной среды, где как учитель, так и ученик могут раскрыть свой творческий потенциал.

Мы можем утверждать, что развитие профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов в условиях инновационной образовательной среды является ключевым элементом успешной реализации образовательной реформы. Это требует от педагогов высокой степени адаптивности, способности к самосовершенствованию и готовности к постоянным изменениям. Важно, чтобы системы образования предоставляли все необходимые ресурсы для того, чтобы будущие учителя могли развивать свои креативные и профессиональные способности, что, в свою очередь, повысит качество образования и подготовку детей к жизни в условиях современного мира.

Заключение. Развитие профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов в условиях инновационной образовательной среды является важным элементом успешной педагогической практики в современном образовательном процессе. В условиях глобальных изменений в образовательной системе, вызванных развитием информационных технологий и новых педагогических подходов, учителя должны обладать не только фундаментальными знаниями, но и способностью адаптироваться к новым условиям, внедрять инновации и развивать творческий подход в обучении.

Ключевыми аспектами профессионально-творческой деятельности являются использование инновационных образовательных технологий, развитие креативного и критического мышления как у учителей, так и у учеников, а также интеграция современных методов обучения, таких как проектное обучение и дифференцированный подход. Важно, чтобы будущие педагоги были подготовлены к изменениям в образовательной среде и могли эффективно использовать различные методы и технологии для создания стимулирующей образовательной атмосферы.

Таким образом, успешная подготовка будущих учителей начальных классов требует комплексного подхода, который включает как теоретическое освоение инновационных методов, так и их практическое применение в реальных условиях образовательного процесса. Это позволит сформировать не только квалифицированных специалистов, но и педагогов, способных к постоянному профессиональному и творческому самосовершенствованию, что будет способствовать улучшению качества образования в целом.

Список использованной литературы:

1. Уралова М.С. Подготовка будущих учителей начальных классов к творчески-методической деятельности на основе интегративного подхода Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 2023, Том 3, № 3, с. 390–393.
2. Машарипова У.А. Роль инновационных технологий в формировании инновационной культуры будущих учителей начальных классов Образование и инновационные исследования, 2023, № 4, с. 45–52.
3. Балгинбаева Н.Е., Акжолова А.Т. Подготовка будущих учителей начального образования к профессиональной деятельности на основе бизнес-инноваций Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Педагогические науки, 2023, Том 80, № 4, с. 167–176.
4. Саидова Г.Х. Подготовка будущих учителей начальных классов к творческой деятельности как педагогическая проблема Образование и инновационные исследования, 2022, № 1, с. 100–107.
5. Абдумаликова Н. Проблема профессионального саморазвития будущих учителей Общество и инновации, 2022, Том 3, № 1/S, с. 153–158.
6. Сапартаева Л.Е., Майгельдиева Ш.М. Особенности обучения будущих учителей начальных классов творчеству при сырдарьинских поэтах The Bulletin, 2024, Том 412, № 6, с. 187–198.
7. Халадов Х.С., Головина И.В., Вотинцев А.В., Махаева Р.С. Практика организации проектной деятельности будущих педагогов в инновационной инфраструктуре педагогического вуза Вестник Шадринского государственного педагогического университета, 2024, № 1, с. 45–53.
8. Абдувохидовна У.А. Роль инновационных технологий в формировании инновационной культуры будущих учителей начальных классов Образование и инновационные исследования, 2023, Том 3, № 1/S, с. 153–158.
9. Абдувохидовна У.А. Роль инновационных технологий в формировании инновационной культуры будущих учителей начальных классов Образование и инновационные исследования, 2023, Том 3, № 1/S, с. 153–158.
10. Абдувохидовна У.А. Роль инновационных технологий в формировании инновационной культуры будущих учителей начальных классов Образование и инновационные исследования, 202

Ochilova Nigora Ruzimuratovna,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
«Ijtimoiy fanlar va tarix» kafedrası o'qituvchisi

POSTMODERNIZMNING ZAMONAVIY IJTIMOY JARAYONLARGA TA'SIRI

Annotatsiya. Ushbu maqola postmodernizmning zamonaviy ijtimoiy jarayonlarga ta'sirini tahlil qiladi. Postmodernizm, XX asrning oxirlarida paydo bo'lgan falsafiy harakat sifatida, ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy hayotda yangi qarashlarni shakllantirdi. Bu harakat modernistik g'oyalarga qarshi chiqib, ko'plik, paradoks va shubhaning ahamiyatini e'tirof etadi. Maqolada postmodernizmning ijtimoiy tizimlardagi dinamika, texnologiyalar, siyosat va madaniyatga qanday ta'sir ko'rsatganligi, shuningdek, u yangicha ijtimoiy qiymatlar va munosabatlarni qanday shakllantirayotgani ko'rib chiqiladi. Postmodernizmning o'rganilishi zamonaviy jamiyatning to'g'ri to'g'rilash va oligarxiklashgan tizimlarga, shubhalar va ko'p xilliklarga munosabatini yanada aniqlashtirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Postmodernizm, ijtimoiy jarayonlar, madaniyat, ko'plik, paradoks, shubha, dinamika, zamonaviy jamiyat, falsafa, texnologiyalar, siyosat, madaniy xilma-xillik, evolyutsiya.

Аннотация. Эта статья анализирует влияние постмодернизма на современные социальные процессы. Постмодернизм, как философское движение, возникшее в конце XX века, сформировал новые взгляды на социальную, культурную и экономическую жизнь. Это противоречит модернистским идеям и признает важность множества, парадокса и сомнений. В статье рассматривается, как постмодернизм влияет на динамику, технологии, политику и культуру в социальных системах, а также как он формирует новые социальные ценности и отношения. Изучение постмодернизма поможет нам еще больше прояснить отношение современного общества к правильным и олигархизированным системам, сомнениям и разнообразию.

Ключевые слова: постмодернизм, социальные процессы, культура, изобилие, парадокс, сомнения, динамика, современность

Abstract. This article analyzes the effects of postmodernism on contemporary social processes. Postmodernism, as a philosophical movement that arose at the end of the 20th century, formed new views on social, cultural and economic life. It runs counter to modernist ideas and recognises the importance of set, paradox and doubt. The article examines how postmodernism influences dynamics, technology, politics, and culture in social systems, and how it shapes new social values and attitudes. Studying postmodernism will help us further clarify the attitude of modern society towards correct and oligarchized systems, doubts and diversity.

Key words: postmodernism, social processes, culture, abundance, paradox, doubts, dynamics, modern society, philosophy, technology, politics, cultural diversity, evolution.

Kirish. Postmodernizm-bu XX asrning oxirlarida paydo bo'lgan falsafiy va madaniy harakat bo'lib, u ratsionalizm, modernizm va an'anaviy ishlash usullariga qarshi turishni maqsad qilib qo'ygan. Postmodernizmning asosiy xususiyati-ko'plab haqiqatlarning, so'zlashuvlar va nazariylardir, bu ishlab chiqariladigan ijtimoiy, madaniy va san'atij kontekstlarga bog'liq bo'lgan dinamik jarayonlardir. Bu ko'plab masalalarni yangicha qarashlar bilan tahlil qilishni taqozo qiladi. Postmodernizmning ijtimoiy jarayonlarga ta'siri ko'p jihatdan hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy jamiyatlar ko'plab turli madaniyatlar, tillar, e'tiqodlar va g'oyalar bilan ko'plamlarni qabul qiladi. Postmodernizm bu turli xillikka muhabbat, so'zlashuvchilarning o'zaro munosabatlari va ijtimoiy tizimlardagi yagona xatti-harakati yo'qligini o'ziga xos ravishda ko'rsatadi.

Postmodernizmning ijtimoiy jarayonlarga ta'siri nafaqat san'at va adabiyotda, balki falsafa, sotsiologiya, iqtisodiyot, siyosat va hatto kundalik hayotda ham o'z aksini topgan. Zamonaviy jamiyatlari uchun juda katta ahamiyatga ega bo'lgan istiqbollari, texnologiyalar va g'oyalar, postmodernistik nuqtai nazardan, ko'pincha yangi, aniqlanmagan va qisman tushunarsiz bo'lib qoladi.

Shuningdek, postmodernizm shubhaning, paradoksallikning va kontekstga bog'liqlikning muhim ahamiyatini ham hisobga oladi. Har bir ijtimoiy jarayon va voqea bir xil ko'z bilan emas, balki turli xil nuqtalardan qaraladi, va ularning ma'nosi vaqt o'tishi bilan o'zgaradi.

Postmodernizm-XX asrning o'rtalarida boshlangan va turli sohalarida, jumladan, san'at, adabiyot, falsafa va ijtimoiy fanlarda o'zining ta'sirini ko'rsatgan ko'p qirrali madaniy harakatdir. Uning asosiy xususiyati, murakkablik, nosozlik va aniq manzaralardan bosh tortishda namoyon bo'ladi. Postmodernizm ijtimoiy jarayonlarda egallagan o'rni va ta'siriga asosan, bu harakat jamiyatdagi barqarorlik va umumiy tushunchalarga qorama-qarshi ishlaydi. Bugungi kunda postmodernizmning ijtimoiy jarayonlarga ta'siri, globalizatsiya, ko'p madaniyatli jamiyatlar, kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi va boshqa faktorlar bilan uzviy bog'langan.

Postmodernizm falsafasi aniq, qat'iy tushunchalardan chetda turgan bo'lib, u insonning qadamlarini, istaklarini va ijtimoiy munosabatlarni qayta ko'rib chiqishga urinar ekan. Postmodernizmning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat. Postmodernistlar "yakkahol" reallikning yo'qligini aytishadi. Demak, har bir shaxs va jamiyat o'z realligini turli nuqtai nazarlar va tajribalar orqali tushunadi. Postmodernizm haqiqiyliklar va to'g'ri qarorlar yo'q, balki ular har kimning shaxsiy ko'zgusidan kelib chiqadi. Bu munosabatlar va yondashuvlarning tarqalishiga olib keladi. Postmodernizm, modernizmning har doim "yangi va yaxshi"ni talab qilish konsepsiyasini rad etadi va ta'kidlaydiki, o'zgarishlar yangiliklarni inobatga olishni va tarixiy kontekstni hisobga olishni talab qiladi. Postmodernizmga ko'ra, globalizatsiya orqali dunyo yanada integratsiyalashgan, lekin shu bilan birga har xil madaniyatlar, tillar va nufuzlar o'rtasidagi shiddatli raqobat ham rivojlanadi.

Postmodernizm ijtimoiy jarayonlarda yangi ehtiyojlar va konsepsiyalarni shakllantirdi. U jamiyatni faqat axloqiy va huquqiy nuqtai nazardan emas, balki shaxsiy va ijtimoiy hayotdagi yangi tendensiyalar, yangiliklar, mulohazalar va yangicha tushunchalar bilan qamrab oladi. To'liq axloqiy tartibga ega bo'lmagan yoki faqat bir nechta yoki mutlaq nuqtai nazar bilan belgilash mumkin bo'lmagan jamiyatlarga qarash postmodernizmning muhim xosiyatidir.

Manbaaa va adabiyotlar tahlili. Postmodernizmning zamonaviy ijtimoiy jarayonlarga ta'siri haqida ko'plab adabiyotlar va allomalarning fikrlari mavjud. Ushbu adabiyotlar postmodernizmning falsafiy, ijtimoiy va madaniy jihatlarini tahlil qiladi. Maqolada keltiriladigan adabiyotlar asosan postmodernizmning nazariy asoslari, uning ijtimoiy va madaniy sohadagi ta'siri va yangi o'ziga xosliklari haqidagi fikrlarni qamrab oladi. Liotar postmodernizmning ma'noli tasvirini berishda muhim rol o'ynagan. U o'z asarida "postmodern"ning ijtimoiy va madaniy kontekstiga bo'lgan qarashlarini ko'rsatib, "katta rasm"ga ishonishdan voz kechishni va bilishning ko'plab shakllarini qabul qilishni taklif qilgan[1]. Djeymison postmodernizmni zamonaviy kapitalistik jamiyatning madaniy ko'rinishi deb ataydi. Uning fikricha, postmodernizm ishlab chiqarish va iste'mol sohasidagi inqiloblarning ijtimoiy ta'sirini ko'rsatadi, bu esa jamiyatdagi real va fikriy buzilishlarni yangi usullar bilan qayta ishlashga olib keladi. Djeymison postmodernizmni zamonaviy kapitalistik jamiyatning madaniy ko'rinishi deb ataydi, chunki u kapitalizmning oxirgi bosqichi, ya'ni kechki kapitalizmning ma'naviy va madaniy oqibatlarini aniqlashtiradi. Uning fikricha, postmodernizm faqat san'at va adabiyotda emas, balki jamiyatning umumiy to'plamlarida ham katta o'zgarishlar va inqilobiy harakatlarning alomati sifatida namoyon bo'ladi. Postmodernistik madaniyat, o'z navbatida, ishlab chiqarish va iste'mol sohasidagi tezkor o'zgarishlarga qaramay, aniq va mutlaq haqiqatlarga ishonmaslikni qabul qiladi. Shuningdek, postmodernizmning bugungi jamiyatdagi ijtimoiy tizimlarni, ishlash usullarini va iqtisodiy munosabatlarni qayta tashkil qilishni ko'rsatadi. Uning nazariy konsepsiyasiga ko'ra, postmodernizm zamonaviy kapitalizmning ahamiyatli xususiyatlaridan biri bo'lgan iste'mol madaniyatini kuchaytirish va hududlar o'rtasidagi madaniy barqarorliklarni yo'qotishga yo'l qo'yishda muhim omil bo'ladi. Postmodernistik konsepsiyalar, shuningdek, jamiyatdagi fikriy buzilishlar, masalan, aniqlik va ob'yektivlikning yo'qolishiga, ko'plik va relyativizmning ortiqcha qo'llanilishiga olib keladi. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy munosabatlarning va madaniy qadriyatlarining qayta shakllanishiga sabab bo'ladi, chunki yangi realliklar va ishlash usullari bozor iqtisodiyotining va ijtimoiy munosabatlarini faqat yangi o'lchovlar bilan baholaydi. Djeymisonning tahliliga ko'ra, postmodernizm shubhalar va paradokslarni qabul qilish, ijtimoiy

boshqaruv va iqtisodiy strukturalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni yanada aniqlashtirishga xizmat qiladi[2]. Bodriyyar postmodernizmdagi "simulyakr" konsepsiyasini taraqqiy ettirgan. U jamiyatdagi haqiqatning orqa paytidagi simulyatsiyalarga qarshi boradigan nuqtai nazarni ilgari suradi. Bodriyyarning asarlari postmodernizmni tadqiq qilgan ilk allomalardan biri bo'lib, u ijtimoiy voqea va ramzlarning o'zgarishini muhokama qiladi. Bodriyyar postmodernizmdagi "simulyakr" konsepsiyasini taraqqiy ettirgan va bu konsepsiyani jamiyatning reallikni qabul qilish tarzi bilan bog'lagan. Uning fikricha, zamonaviy jamiyatda haqiqat o'z ma'nosini yo'qotgan va uning o'rnini simulyakrlar - ya'ni asl voqealar yoki narsalarning har xil takrori va ko'chirmasi egallagan. Bodriyyar simulyakri haqida gapirar ekan, jamiyatdagi hozirgi voqealar va ramzlar, o'zlarining original maqsadi va manbaalaridan mahrum bo'lib, faqatgina qayta ishlangan va ishlab chiqilgan tasvirlar va belgilarga aylandi, deb ta'kidlaydi. Bu jarayonda aslida nima haqiqat ekanligini aniqlash juda qiyinlashadi, chunki haqiqat va uning simulyatsiyasi orasidagi chegara yo'qoladi.

Bodriyyarning asarlari postmodernizmni tadqiq qilgan ilk allomalardan biri bo'lib, u ijtimoiy voqealar va ramzlarning o'zgarishini tahlil qilishda muhim rol o'ynagan. Uning "simulyakr" va "simulyatsiya" haqidagi konsepsiyalari, jamiyatning zamonaviy holatini tushunishga yordam bergan va postmodernizmning ko'p tomonlama tahliliga yo'l ochgan. Bodriyyarning nuqtai nazaridan, postmodernistik jamiyatda haqiqat va u bilan bog'liq tushunchalar shubhali va nomutanosib bo'lib qoladi, chunki ular faqat simulyatsiyalarga, ya'ni yangicha tasvirlarga va ramzlarga asoslanadi[3].

Nazirjon Hamdamov o'z asarlarida postmodernizmning falsafiy kontekstini o'rganib, uning zamonaviy falsafaga qanday ta'sir ko'rsatayotgani haqida fikr yuritgan. Uning ta'kidlashicha, postmodernizm jamiyatdagi aniq va mutlaq haqiqatlardan voz kechishni anglatadi, shuningdek, har xil qarashlarning bir vaqtning o'zida mavjud bo'lishi mumkinligini nazarda tutadi. O'zbek kontekstida postmodernizm, milliy madaniyat va qadriyatlar bilan oralashishning ahamiyatiga urg'u berilgan.

Nazirjon Hamdamovning tahlillariga ko'ra, postmodernizmdagi bu xilma-xillik va relyativizm O'zbekistonda ham o'z ifodasini topayotganini ko'rish mumkin. O'zbek madaniyati, milliy qadriyatlar va an'analar bilan postmodernistik g'oyalarning oralashishi jamiyatda yangi o'zaro ta'sirlar va fikrlash usullarini shakllantirishi mumkin. Uning fikricha, postmodernizm O'zbekistonda madaniy inqiloblar va milliy hidoyatlar bilan birgalikda, jamiyatdagi yangi qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarni tiklashga yordam beradi. Shuningdek, Nazirjon Hamdamov postmodernizmning zamonaviy falsafadagi ahamiyatini, uning nafaqat jamiyatni, balki shaxs va uning ijtimoiy roli haqidagi tushunchalarni qayta shakllantirishdagi muhimligini ta'kidlaydi. Postmodernizm madaniyat va falsafadagi an'anaviy ko'pchilik fikrlarni shubha ostiga olib, yangi mantiq va tushunchalarni paydo qilishga turtki bo'ladi. Uning fikricha, O'zbekistondagi postmodernistik tahlillar milliy qadriyatlarga nisbatan shubhalarni va qayta ko'rib chiqishni rag'batlantiradi, bu esa ijtimoiy va madaniy rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega[4].

X. Abdullayev o'z asarlarida postmodernizmning ijtimoiy va madaniy inqiloblarga ta'sirini chuqur tahlil qiladi va uning jamiyatdagi rolini yanada aniqlashtiradi. Uning fikricha, postmodernizm – bu madaniyat va ijtimoiy hayotdagi katta o'zgarishlarning o'rnatuvchisi. Postmodernizmning madaniyatdagi yangi shakllari, ishlash usullari va ijtimoiy munosabatlar o'rtasidagi murakkab va ko'p qirrali o'zgarishlar, uning ijtimoiy hayotga ta'sirini yanada kuchaytirmoqda. Postmodernizmning madaniyatdagi yangi shakllari, masalan, multimedia, internet va ijtimoiy media orqali tarqalayotgan kontentlar, bugungi kunning ijtimoiy jarayonlarida katta rol o'ynaydi. Uning fikricha, postmodernizm madaniyatning ko'p tomonlama va ko'psohali bo'lishini rag'batlantiradi, bu esa yangi ijtimoiy modellarning paydo bo'lishiga yordam beradi. Shubhasiz, madaniyatdagi inqiloblar, ijtimoiy tuzumlardagi o'zgarishlar bilan birgalikda, postmodernistik g'oyalarning kuchayishiga olib kelmoqda. Abdullayev postmodernizmning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini ko'rsatish uchun, u jamiyatning har bir qismida – turmush tarzi, ishlash usullari, san'at va siyosatdagi o'zgarishlarni tahlil qiladi. Madaniyatdagi inqiloblar va ijtimoiy jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, Abdullayevning fikricha, postmodernizmni jamiyatdagi yangi formatsiyalarning rivojlanishi sifatida ko'rishga imkon beradi. Uning fikricha, postmodernizm jamiyatdagi ijtimoiy

rollarni qayta qarash va bir vaqtning o'zida bir necha madaniy qarashlarning mavjudligini qabul qilishni anglatadi. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy munosabatlarning ko'p xilligini va dinamik xususiyatlarini rag'batlantiradi. Shu bilan birga, postmodernizmni ijtimoiy muammolarni, so'nggi yangiliklarni va murakkab munosabatlarni ko'rsatishdagi muhim usul sifatida baholaydi. Uning ta'kidlashicha, postmodernistik qarashlar ijtimoiy jarayonlar va madaniyatning birgalikda rivojlanishini tashkil etishda yangi yo'nalishlar paydo qilishga xizmat qiladi[5].

Natajalar. Postmodernizmning zamonaviy ijtimoiy va madaniy jarayonlarga ta'siri haqidagi tadqiqot natijalari ko'p qirrali va chuqur tahlillar asosida shakllandi. Ushbu tahlillar, asosan, postmodernizmning jamiyatdagi va madaniyatdagi o'zgarishlarga bo'lgan ta'sirini ko'rsatishga qaratilgan. Postmodernizmning asosiy xususiyatlari, masalan, haqiqatga bo'lgan relyativistik yondashuv, madaniy ko'plik va paradokslarning qabul qilinishi, ijtimoiy munosabatlardagi o'zaro bog'liqlik va shuningdek, ramzlar va simulyatsiyalarning madaniyat va ijtimoiy hayotga ta'siri keng ko'lamda tahlil qilindi.

Postmodernizm va zamonaviy falsafa: Postmodernizm falsafada yangi yondashuvlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. U aniq va mutlaq haqiqatlarga qarshi bo'lib, ko'p xillik va relyativizmga asoslangan yondashuvlarni rag'batlantirdi. Bu, o'z navbatida, zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va madaniy shakllarni qayta shakllantirishga yordam berdi.

Madaniyat va ijtimoiy jarayonlar. Postmodernizm madaniyatdagi yangi shakllar, ishlash usullari va ijtimoiy munosabatlardagi o'zgarishlarni boshlagan. Bu jarayonlarda ko'p xillik va paradokslarning qabul qilinishi jamiyatdagi yangi tashkiliy tizimlarning rivojlanishiga olib keldi. Madaniyatdagi inqiloblar va ijtimoiy jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, postmodernizmning ijtimoiy hayotga bo'lgan ta'sirini yaqqol namoyon qildi.

Postmodernizmning O'zbekistondagi ta'siri. O'zbek madaniyati va milliy qadriyatlari bilan postmodernizmning aralashishi yangi ijtimoiy va madaniy tahlillarga yo'l ochdi. Postmodernizm O'zbekistonda milliy qadriyatlar va madaniyatning shakllanishini qayta ko'rib chiqish va yangi birlashmalarni paydo qilishga yordam berdi. Bu jarayon o'zbek jamiyatida yangi fikrlash usullarining va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishini rag'batlantirdi.

Jamiyat va simulyakrlar. Bodriyyarning simulyakrlar haqidagi konsepsiyasi jamiyatdagi voqealar va ramzlar bilan bog'liq bo'lgan ilg'or qarashlar bilan tafovut qilib, aslidagi haqiqatning orqa paytidagi simulyatsiyalar va ramzlarning ahamiyatini ko'rsatdi. Simulyakrlar madaniyatning butun tizimiga ta'sir qilib, ijtimoiy va madaniy munosabatlarning shakllanishida yangi o'lchamlarni vujudga keltirdi.

Postmodernizm va ijtimoiy inqiloblar. Postmodernizmning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati o'zgarishlar va inqiloblarning ko'plik va shubha asosida ishlashini shakllantirdi. Yangicha tushunchalar va ijtimoiy formalarning paydo bo'lishi, jamiyatda yangi modellarning joriy etilishiga va ijtimoiy munosabatlardagi o'zgarishlarga olib keldi.

Postmodernizm zamonaviy ijtimoiy va madaniy jarayonlardagi o'zgarishlarning muhim omillaridan biri hisoblanadi. U jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va falsafiy tizimlar va qarashlarni qayta shakllantirib, yangi tushunchalar va ramzlarning rivojlanishini ta'minladi. Bu esa zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, madaniyat va falsafa sohasidagi ilg'or va kompleks tahlillar uchun yangi yo'nalishlarni ochib berdi.

Muhokama. Postmodernizmning ijtimoiy va madaniy jarayonlarga ta'siri haqidagi tahlillardan kelib chiqib, uning zamonaviy jamiyatga bo'lgan ta'sirini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Postmodernizmning asosiy xususiyatlari, aniq va mutlaq haqiqatlardan voz kechish, madaniy ko'plik va paradokslarning qabul qilinishi, ijtimoiy munosabatlardagi o'zaro bog'liqliklar jamiyatdagi an'anaviy tushunchalar va struktural aralashuvlarni qayta shakllantirishga olib keladi. Bu jarayonlar yangi fikrlash usullari, ijtimoiy munosabatlar va madaniy shakllarning shakllanishini kuchaytiradi. Bundan tashqari, postmodernizm o'zbek jamiyatida yangi tushunchalarni shakllantirib, modern va an'anaviy tushunchalarning sintezini ta'riflashga yordam berdi. O'zbek kontekstida postmodernizm milliy identiklik, madaniy qadriyatlar va ularning rivojlanishini qayta ishlashga olib kelgan.

Shu bilan birga, postmodernizmning ijtimoiy hayotga ta'siri to'g'risidagi fikrlarning turlichaligi bor. Bu turli qarashlar postmodernizmni tushunishdagi murakkabliklarni va u bilan bog'liq ijtimoiy muammolarni ishonchli tahlil qilishga muhtoj ekanligini ko'rsatadi.

Postmodernizm jamiyat va madaniyatdagi yangi qarashlarning shakllanishini taqozo qiladi. U jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy jarayonlarni qayta tahlil qilishga sabab bo'lib, yangi tushunchalar va qarashlar ommalashtiradi. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatdagi barqarorlikni va ijtimoiy munosabatlar murakkabligini aniqlashga yordam beradi. Postmodernizmning ijtimoiy hayotga ta'siri, madaniyat va milliy qadriyatlar bilan bog'liq muammolarni tushunish va ularga turli nuqtai nazarlardan yondashishga olib keladi.

Xulosa. Postmodernizm zamonaviy ijtimoiy va madaniy jarayonlarda muhim o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Uning asosiy xislatlari aniq va mutlaq haqiqatlardan voz kechish, madaniy ko'plikni qabul qilish va ijtimoiy munosabatlardagi paradokslarni o'z ichiga olishdan iborat. Bu jihatlar jamiyatda yangi tushunchalarning shakllanishiga yordam berdi va ijtimoiy, madaniy rivojlanishni qayta baholashga sabab bo'ldi. Postmodernizm, madaniyat va ijtimoiy hayotdagi katta o'zgarishlar va inqiloblarning boshlanishi sifatida, ko'p xillik va relyativizmni rag'batlantirib, aniq va mutlaq bilimlarga bo'lgan ishonchni so'ndirishga olib keldi. Jamiyatdagi har xil qarashlarning bir vaqtning o'zida mavjud bo'lishi, ijtimoiy va madaniy munosabatlarning yangi shakllanishini rag'batlantirdi.

O'zbekistonda postmodernizmning ta'siri milliy qadriyatlar va madaniyat bilan aralashish orqali yangi tushunchalarni, ijtimoiy va madaniy rivojlanishni qayta shakllantirishga yordam berdi. Shubhasiz, postmodernizm jamiyatda yangi fikrlash usullarini, madaniy muloqotni va ijtimoiy munosabatlarni qayta ishlashga olib keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Jan-Fransua Liotar (Jean-François Lyotard) –La Condition Postmoderne: Rapport sur le savoir. Министериэль. 1979. 25-45 p.
- [2]. Fredrik Djeymison (Fredric Jameson) – Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism. Duke University Press.1991. 1-50 P.
- [3]. Jan Bodriyyar (Jean Baudrillard) –Simulacra and Simulation. Semiotext(e).1981. p.50-100
- [4]. Nazirjon Hamdamov – "Postmodernizm va zamonaviy falsafa". Fan.2005. B: 45-98
- [5]Abdullayev Xalil – "Postmodernizm va jamiyatdagi madaniy inqiloblar". Fan va texnika. 2018. B. 125-160

Abdurazzaqov O'ktam Abduqayumovich,
Uzluksiz ta'lim pedagogikasi kafedra o'qituvchisi
abdullohuktamovich@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QITISHNING INNOVATSION TEKNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim tizimida o'qitishning innovatsion texnologiyalaridan foydalanish haqida ma'lumot berilgan. Shu bilan bir qatorda ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan samarali qo'llay olish bilan bog'liq mavjud muammolar va ularning yechimiga doir tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ta'lim tizimi, o'qitish usullari, o'qituvchi, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье представлена информация об использовании инновационных технологий обучения в системе начального образования. Кроме того, приведены существующие проблемы, связанные с эффективным использованием современных технологий в образовательном процессе и рекомендации по их решению.

Ключевые слова: начальное образование, система образования, методы обучения, учитель, инновационные технологии.

Abstract. This article provides information on the use of innovative teaching technologies in the primary education system. In addition, existing problems associated with the effective use of modern technologies in the educational process and recommendations for their solution are given.

Keywords: primary education, education system, teaching methods, teacher, innovative technologies.

Kirish. O'zbekiston ta'lim tizimini davlat ta'lim standartiga muvofiq modernizatsiya qilish bo'yicha yo'riqnomalar–mavjudlik, sifat, samaradorlik boshlang'ich ta'limga qo'yilgan talablarni oshirdi. Bolaning rivojlanish darajasi o'qituvchi va umuman butun ta'lim tizimining ish sifatining o'lchoviga aylanadi [4;4]. Shu sababli, davlat ta'lim standart talablariga muvofiq boshlang'ich ta'lim muassasalarida bolaning shaxsini har tomonlama rivojlantirish muammolarini hal qilishini ta'minlaydigan samarali ish shakllarini topish muammosi juda dolzarbdir. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi esa keng ko'lamli zamonaviy texnologiyalarni yo'naltirilishi kerak. Innovatsion texnologiyalar – zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitlarda bolaning shaxsiy rivojlanishidagi dinamik o'zgarishlar tufayli ijobiy natijaga erishishga qaratilgan o'qitish usullari, ta'lim vositalari, tizimi sifatida qaralib kelinmoqda. Pedagogik innovatsiyalar ta'lim va tarbiya jarayonlarini o'zgartirishi yoki takomillashtirishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar pedagogik faoliyat jarayonida o'z samaradorligini isbotlagan ilg'or ijobiy texnologiyalar va ta'limning stereotipik elementlarini birlashtiradi [5;1].

Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. O'quvchilarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashlarini o'stirish, ularni erkin tinglovchidan erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhimdir. O'qituvchi darsda boshqaruvchi o'quvchilar esa, ishtirokchiga aylanmog'i lozim. Ana shu vazifani uddalashda innovatsion faoliyat ustunligi ko'p qirrali samara beradi. Boshlang'ich ta'lim umumta'lim maktablarining bosh bo'g'ini bo'lgani sababli ana shu jarayonda o'quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mas'uliyatlari cheksizdir. Ular maktab ostonasiga endigina qadam qo'ygan o'quvchilarni maktab hayotiga ko'niktirib, zamonaviy bilim olishlariga yo'l ochib beradilar. Bolalarning o'qishga munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi. Bu ham boshlang'ich sinf o'qituvchilarining vazifasi mas'uliyatli ekanini ko'rsatadi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o'tkazish metodlariga ko'ra o'quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo'ladi. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini

qo'zg'atish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir. Ta'lim tizimida innovatsion deyilganda ta'lim maqsadi va mazmuniga yangilik kiritish, yangicha yondashish, pedagog va talabaning hamkorligidagi faoliyatini tashkil etish, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish jarayoni, ta'lim uslub, shakl va vositalarining majmuasi tushuniladi. Boshlang'ich sinfda ta'lim jaryonida o'quvchilarning o'quv motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqtiradi, darsga faol qatnashishga bilimlarni egallashga undaydi. Intefaol metodlar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlaridan foydalanib, darslar o'tish yaxshi samara beradi. Ko'proq atrof-muhit bilan bog'lab o'tilgan mashg'ulotlar bolalar ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash, bayon qilish qobiliyatini, mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Metodologiya. Miqdoriy ma'lumotlar o'qishni tushunish, matematika va tabiiy fanlarni tushunish bo'yicha oldingi va keyingi testlar orqali to'plangan.

Sifatli ma'lumotlar sinfdagi kuzatuvlar, o'qituvchilar bilan suhbatlar va talabalarning fokus-guruhlaridan to'plangan.

Pedagogik texnologiya tushunchasiga quyidagilar kiradi:

- kontseptual asos;
- o'qitishning mazmun qismi (o'quv maqsadlari va o'quv materialining mazmuni);
- texnologik qism (ta'lim jarayonini tashkil etish; o'quv faoliyatining usullari va shakllari; o'qituvchi ishining usullari va shakllari; diagnostika).

G.K.Selevokoning so'zlariga ko'ra, har qanday pedagogik texnologiya ba'zi bir asosiy metodologik talablarga (texnologik mezonlarga) javob berishi kerak [6;2]. Konseptuallik ta'lim maqsadlariga erishish uchun falsafiy, psixologik, didaktik va ijtimoiy-pedagogik asoslashni o'z ichiga olgan ma'lum bir ilmiy kontsepsiyaga tayanishni nazarda tutadi. Mustahkamlik tizimning barcha xususiyatlarining mavjudligini o'z ichiga oladi: jarayonning mantiqliyligi, uning barcha qismlarining aloqasi, yaxlitligi kabilar kiradi.

Boshqarish imkoniyati diagnostika maqsadlarini belgilash, rejalashtirish, o'quv jarayonini loyihalash, bosqichma-bosqich diagnostika, natijalarni tuzish uchun vositalar va usullarni o'zgartirish imkonini beradi. Samaradorlik iqtisodiy samaradorlikni anglatadi, ma'lum bir o'rganish standartiga erishishni kafolatlaydi. Qayta ishlab chiqarish pedagogik texnologiyani bir xil turdagi boshqa ta'lim muassasalarida, boshqa fanlar tomonidan qo'llash (takrorlash, ko'paytirish) imkoniyatini nazarda tutadi.

Tahlil. 1. Kognitiv faollikni oshirish

AR va o'yin platformalari kabi texnologiyalar mavhum yoki murakkab g'oyalarni tasavvur qilishga yordam beradi. Masalan, AR ilovalari o'quvchilarga yurak urishini yoki aylanuvchi sayyorani "ko'rish" imkonini berdi, bu esa fan tushunchasini saqlashni sezilarli darajada yaxshiladi.

2. Differensiallashgan va moslashtirilgan ta'lim

Sun'iy intellekt platformalari o'quvchilarning o'rganish darajalariga mos ravishda vazifalarni avtomatik ravishda sozlab, real vaqtda fikr-mulohazalarni taqdim etadi. Ushbu yondashuv tabaqalashtirilgan ta'limni qo'llab-quvvatladi, ayniqsa turli xil o'quv ehtiyojlariga ega bo'lgan turli sinflarda foydali.

3. Talabalarining mustaqilligini oshirish

Talabalar uy vazifalari uchun ilovalardan foydalanishda tashabbus ko'rsatdilar, mustaqil ravishda mashq qildilar va o'rganishga nisbatan egalik huquqini ko'rsatdilar.

4. O'qituvchining roli yaxshilandi

Texnologiya o'qituvchilarning rollarini yagona tarkibni etkazib beruvchilardan fasilitatorlar va o'quv murabbiylariga aylantirdi. O'qituvchilar tarkibni aytib berishdan ko'ra kashfiyotga rahbarlik qilishdi.

5. To'siqlar va cheklovlar

Qiyinchiliklarga quyidagilar kiradi:

- Uydagi qurilmalar va internetga tengsiz kirish.
- O'qituvchilarning cheklangan texnik bilimlari.
- O'yinga o'xshash ilova elementlari tufayli vaqti-vaqti bilan sinfda chalg'itishlar.

G.K.Selevko tomonidan amalga oshirilgan pedagogik texnologiyalar tahlili asosida boshlang'ich ta'lim tizimida qo'llaniladigan quyidagi texnologiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin: rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, muammoli ta'lim texnologiyalari, o'yin texnologiyalari, kompyuter (axborot) texnologiyalari. Muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchilarning bilim faolligini, ijodiy mustaqilligini rivojlantirish izchil va maqsadli[6;3]. Talabalar uchun kognitiv vazifalarni rag'batlantirish, ularni hal qilishda talabalar faol bilimlarini o'zlashtiradilar. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi shaxs va uning qobiliyatlarini rivojlantirish o'quv jarayonini shaxs salohiyatiga yo'naltirish va ularni ro'yobga chiqarish, o'quvchilarni turli faoliyatga jalb qilish hisoblanadi. O'yin pedagogik texnologiyalar bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirishning shaxsiy-faol xarakterini ta'minlash; qobiliyatlari o'quv ma'lumotlarini izlash, qayta ishlash, o'zlashtirishga qaratilgan mustaqil bilim faoliyati o'quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb qilishning o'yin usullari. Pedagogikani o'qitishda axborot texnologiyalari – bu maxsus texnik axborot vositalaridan (kompyuter, audio, video) foydalanadigan barcha texnologiyalar hisoblanadi.

Boshlang'ich o'quvchilarda ko'p hollarda darslarda zerikib qolishlik va o'yinga bo'lgan ishtiyoq ko'proq kuzatilishi mumkin. Hozirga kelib "Kompyuterni o'qitish texnologiyasi" termini paydo bo'ldi.[5;1] Kompyuter texnologiyalari dasturlashtirilgan o'qitish g'oyalarini rivojlantiradi, zamonaviy kompyuterlar va aloqa vositalarining noyob imkoniyatlari bilan bog'liq mutloqo yangi hali o'rganilmagan texnologik variantlarni ochdi. Kompyuter (yangi axborot) ta'lim texnologiyalari – bu kompyuter orqali o'quvchiga ma'lumot tayyorlash va uzatish jarayonlari. Interfaol doskaga ega bo'lgan sinflar boshlang'ich yoshdagi bolalar bilan ishlashning bir nechta variantlarini o'z ichiga oladi.

Bolalar interfaol doskaga navbat bilan yaqinlashadilar va kerakli harakatlarni bajaradilar (rasm chizish, kerakli obyektни siljitish va hokazo). Bir vaqtning o'zida bir nechta bolalar interfaol doska bilan ishlaydi (2-3 bola), masalan: marker, stilus yoki interfaol o'chirgich vositasi bilan. Bitta boshlang'ich o'qituvchi doskada turadi va boshqa ishtirokchilar uning harakatlarining mumkin bo'lgan variantlarini taklif qilishadi. Bitta bola mustaqil ravishda doskada topshiriqlarni bajaradi. Stolda o'tirgan bolalar doskada turgan bolaga topshiriq berishadi. Bolalar o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradilar, bolalar mustaqil ravishda harakatlarni o'ylab topishlari yoki nima qilish kerakligini taxmin qilishlari mumkin. O'qituvchi qaysi ish variantini tanlashi, kelgusi darsning maqsad va vazifalariga bog'liq. Yosh guruhlarda obyektlarni saralash, tasniflash uchun interfaol didaktik o'yinlardan foydalanishingiz mumkin. Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi.

O'qitish jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchilar faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materialini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini ortirish, fikrini teranlashtirish va e'tiqodini shakllantirish, o'quvchilarning mustaqil mashg'ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat. "Baliq skeleti" texnologiyasi ushbu texnologiya baliq model chizmasi orqali namoyish etilib, bunda o'quvchilar o'rtaga tashlangan muammoni har tomonlama ochib berishga harakat qiladilar. Baliq skeleti chizmasi vatmanga chizilib uning tepa qismiga muammoni hal etilish yo'llari yozib boriladi. Masalan, yo'l harakati darslarida "Yo'l qoidalari" mavzusida "Svetafor nima uchun kerak?" muammosi qo'yilsa, bolalar o'z fikrlari bilan baliq skeletini bayon qilib beradilar. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va "Kadrlarni tayyorlash milliy dasturi" yosh avlodni tarbiyalashning asosiy istiqbol va yo'nalishlarini belgilab berdi. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" da ta'limni tubdan isloh qilishning asosiy yo'nalishlari ko'rsatib berildi. Unda "Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar ildam tayyorlanishi uchun zarur shart – sharoitlar yaratadi", deb ko'rsatilgan. Shuningdek,

dasturda: “Ta’lim berishning ilg’or pedagogik texnologiyalarini, zamonaviy o’quv – uslubiy majmualarini yaratish va o’quv – tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta’minlash”.

Darhaqiqat, innovatsion yondashuvlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonining unumdorligini oshiradi. Bugungi davr axborot uzatish hajmi va tezligi jihatlaridan chegaralanmagan butunjahon axborot tarmog’idan faol foydalanishi bilan xarakterlanadi. Multimedialardan va animatsiyalardan keng foydalanish o’quvchilarni darslarga bo’lgan qiziqishi va bilim saviyasini oshiradi.

Muhokama. Tadqiqot shuni ko’rsatadiki, innovatsion texnologiyalar nafaqat takomillashtirish, balki boshlang’ich sinflarda samarali zamonaviy ta’limning asosiy komponentlaridir. Ushbu vositalar konstruktivizm (Piaget, 1964), ijtimoiy-madaniy ta’lim (Vygotskiy, 1978) va ko’p intellekt (Gardner, 1983) kabi asosiy ta’lim tamoyillariga mos keladi. Ular taklif qiladilar:

A. Shaxsiylashtirilgan ta’lim

Moslashuvchan platformalar hech qanday bolaning orqada qolmasligini ta’minlaydi. Talabalar zudlik bilan fikr-mulohaza olishadi, bu esa yanada samarali o’rganish davrlariga olib keladi.

B. Multimodal ta’lim

Vizual, eshitish va kinestetik elementlarni birlashtirish bilimlarni o’zlashtirishni mustahkamlaydi va o’quvchilarni o’rganishdagi farqlarni qo’llab-quvvatlaydi.

C. Interaktivlik orqali motivatsiya

Gamifikatsiya va tezkor mukofotlar, ayniqsa, savodxonlik va hisob-kitoblarda o’rganishga ijobiy munosabatni rivojlantiradi.

D. Haqiqiy dunyo aloqalari

Simulyatsiyalar va raqamli hikoyalar o’rganishni kontekstualashtirishga yordam beradi va uni dolzarb va mazmunli qiladi.

E. O’qituvchilarning vakolatlarini kengaytirish

Tegishli vositalar va treninglar bilan jihozlangan bo’lsa, o’qituvchilar individual o’quvchilar profiliga mos keladigan yanada dinamik, ma’lumotlarga asoslangan darslarni o’tkazishlari mumkin.

Tavsiyalar. Siyosat va investitsiya hukumatlari boshlang’ich maktablarda texnologiya infratuzilmasiga, ayniqsa resurslari kam ta’minlangan hududlarga ustuvor ahamiyat berishlari kerak.

Kasbiy rivojlanish: O’qituvchilarning ishonchini va innovatsion texnologiyalardan foydalanish bo’yicha malakasini oshirish uchun muntazam o’quv dasturlarini amalga oshirish kerak.

O’quv dasturlari integratsiyasi: Ta’lim texnologiyalari o’quv maqsadlariga mos kelishini ta’minlaydigan milliy o’quv dasturiga kiritilishi kerak.

Ota-onalarning ishtiroki

Ota-onalar maktab va uy orasidagi farqni bartaraf etish uchun uyda raqamli ta’limni qanday qo’llab-quvvatlashga yo’naltirilgan bo’lishi kerak.

Monitoring va baholash

Maktablar texnologiyalardan foydalanish samaradorligini baholash va ma’lumotlarga asoslangan yaxshilanishlarni amalga oshirish uchun tizimlarni qabul qilishlari kerak.

Xulosa. Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash o’rinliki, yuqoridagilarni hisobga olgan holda, zamonaviy turmush sharoiti boshlang’ich yoshdagi bolalarni ta’lim va tarbiyalashda innovatsion yondashuvlarni talab qiladi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. O’quvchilarga kompetensiyalarni har bir dars ko’lamida puxta singdirib borishimiz kerak. Bunda biz o’qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan, innovatsion g’oyalardan, interfaol uslublar va kreativ yondashuvlardan o’rinli ravishda o’z vaqtida foydalana bilishimiz lozim. O’quvchilar yaratilgan innovatsiyalar orqali yetarli bilim egallaydi. Ish faoliyati davomida ko’pgina innovatsion g’oyalardan, turli xil didaktik o’yin mashqlardan keng ko’lamda foydalaniladi. Ushbu texnologiyalar bolaning qobiliyatlarini mustaqil ravishda rivojlantiradi, fikrlashni ozod qiladi, mustaqil tanlov qilishga va zamonaviy jamiyat sharoitlarini qabul qilishga qodir bo’lgan kichik fuqarolarni voyaga yetkazish vazifasini o’taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Abduqodirov A.A, Begmatov N.X, Ta’lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubi (Uslubiy qo’llanma)-Qarshi: 2011

2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. 2006
3. Babayeva D. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. TDPU. 2018
4. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari.- T.:Fan
2006
5. Ziyomammedov, Bo'ri, Mamarajab Tojiyev. Pedagogik texnologiya zamonaviy o'zbek
modeli. Toshkent. 2009.
6. www.ziyonet.uz.

Уринбаева Хуршида Хайруллаевна,
Наманганский государственный университет, аспирант
hurshidaorinbayeva1@gmail.com
УДК 801.82

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В развитии современного технологического образования электронное приложение распространяются по всему миру. Новые технологии вносят значительный вклад в образовательный процесс. Использование узбекского языка на местах важно для всех сфер. В частности, обеспечить полное и надлежащее использование государственного языка во всех сферах общественной жизни нашей страны; обеспечить совершенное усвоение теоретических знаний и практических навыков в данной области в соответствии с нормами и правилами письменного и устного узбекского языка и выражать личное отношение к ним в соответствии с литературными нормами узбекского языка.

Ключевые слова: мобильное образование, цифровые технологии, инновации в образовательном процессе, платформы электронного обучения, мобильные приложения, интерактивное обучение, цифровизация образовательного процесса, онлайн-образовательные ресурсы, активность студентов, эффективность образования.

Annotatsiya. bugungi texnologik ta'limning rivojlanishida Veb-ilova dasturlari butun dunyoga yoyilmoqda. Yangi texnologiyalar ta'lim jarayonida salmoqli hissasini qo'shmoqda. Ta'limda veb-ilova dasturlari fanni o'zlashtirishda, kerakli ma'lumotlarni ifoda etishda asosiy omil hisoblanadi. Ushbu maqolada o'zbek tili darslarida veb-ilova dasturlarini ahamiyati va ularni ta'lim jarayoniga ta'siri haqida o'rganildi.

Kalit so'zlar: yangi texnologiyalar, ta'lim dasturlari, o'zbek tili darslarida veb-ilova, raqamlashtirish, mobil ta'lim

Annotation. The development of today's technological education is spreading web-based application programs all over the world. New technologies are making a significant contribution to the educational process. In education, web application programs are considered a key factor in mastering subjects and expressing necessary information. This article explores the importance of using web-application programs in Uzbek language lessons and their impact on the educational process.

Keywords: mobile learning, digital technologies, innovation in the educational process, e-learning platforms, mobile applications, interactive learning, digitalization of the educational process, online educational resources, student engagement, educational effectiveness

Введение. Мобильность цифровых технологий создает интересные возможности для новых форм обучения, поскольку они изменяют характер физических взаимодействий между преподавателями, студентами и образовательными объектами. Даже традиционные формы дистанционного обучения не могут обеспечить такую гибкость этого нового типа взаимодействия, поэтому становится понятно, почему растет интерес к мобильному обучению. Этот процесс неизбежно начинается как технологическое решение, разработанное для других нужд, которое затем ищет проблему, которую можно решить в сфере образования. История образовательных технологий неоднократно повторяла этот процесс, что не всегда оказывает наилучшее влияние на образование, поскольку у преподавателей часто нет достаточных ресурсов для сохранения исследовательского подхода к обучению и для оценки каждой новой технологии на наших условиях.

Без учёта этого мы занижаем его потенциал, чрезмерно адаптируем обучение к предлагаемому и не сможем оптимизировать его ценность.

В этом разделе делается попытка определить, чем мобильные технологии принципиально отличаются, чтобы проанализировать соответствующие формы педагогики.

Какими являются особенности мобильных технологий?

При определении педагогики для мобильного обучения необходимо чётко понимать, что именно приносит мобильное обучение, в чём заключается его новизна и чем оно отличается от предыдущих образовательных технологий.

Следующие характеристики, возможно, этого не отражают, так как они также применимы ко многим другим технологиям:

Убедитесь, что знания студентов развиваются в различных контекстах.

Позволяет студентам лучше понять материал.

Анализ литературы. Во многих теоретических и практических исследованиях отечественные педагогические учёные рассматривали вопросы интеграции современных цифровых веб-приложений в образовательные программы. Например, в своих учебниках, учебных пособиях, статьях, тезисах и других научных трудах такие авторы, как Бегимкулов У.Ш., Азизходжаева Н.Н., Камаров М.С., Умматиллаева М.У., Усмонов М.С., Бекназарова С.С., Абдуллаева З.М., Анарбаева С.Г., Ахчабоев К. (2023) и другие, представляют множество научных и практических выводов и мнений по теме интеграции цифровых технологий и мобильного обучения в образовательные программы системы высшего образования, а также о содержании, роли и применении этих технологий [3].

Исследования показывают, что образовательный процесс, основанный на применении мобильного обучения и цифровых технологий, даёт более весомые и эффективные результаты по сравнению с традиционным подходом.

Использование мобильных веб-приложений и цифровых технологий на основе современных информационных технологий способствует более глубокому изучению каждого учебного предмета и увеличивает интерес студентов к учебному материалу.

Применение мобильных веб-приложений означает не только улучшение образовательного процесса, но также способствует эффективному управлению бизнесом и промышленными объектами, предоставлению качественных и оперативных услуг, а также обеспечению правильного и полного написания слов на узбекском языке.

Методология исследования. В данной научной статье рассматриваются научно-практическое значение и необходимые принципы интеграции мобильных веб-приложений в образовательные программы.

Обсуждаются такие вопросы, как повышение грамотности студентов, обучающихся в высших учебных заведениях, в написании на узбекском языке с использованием мобильных веб-приложений, предотвращение орфографических ошибок, изучение стилистических погрешностей, развитие креативного мышления, а также формирование творческих и коммуникативных навыков посредством использования интерактивных методов и средств обучения, основанных на мобильных веб-приложениях.

Анализ и результаты. Как и в других странах мира, в Узбекистане одним из ключевых факторов, обосновывающих особенности мобильных веб-приложений, является активное внедрение мобильных веб-платформ, использование больших данных (Big Data), технологий MALL, а также разработка новых веб-приложений, открывающих новые возможности для государства [5].

В Узбекистане уделяется пристальное внимание созданию приложений для мобильных веб-платформ и максимально эффективному использованию этих изменений.

Согласно статистическим данным за 2024 год, более 85% населения страны имеют доступ к социальным сетям, что свидетельствует о расширении цифровой инфраструктуры и улучшении качества связи.

Исходя из международного опыта, в целях модернизации высшего образования и на основе передовых образовательных технологий, была систематически внедрена практика использования различных таксономий для оценки учебных результатов студентов.

В ходе нашего исследования были применены три широко распространённые в мировой педагогике образовательные таксономии:

SOLO таксономия (Structure of the Observed Learning Outcomes - Структура наблюдаемых результатов обучения), Таксономия Блума, Модель оценки рефлексивного мышления (Reflective Thinking Measurement Model).

Эти подходы последовательно использовались при планировании и оценке учебных целей.

Таксономии описывают и классифицируют различные типы, категории и уровни образования. Они часто используются как руководство при разработке учебных программ, методов и стратегий преподавания, а также систем оценки.

Таксономия SOLO была разработана Биггсом и Коллисом с целью классификации и оценки ответов студентов в соответствии с различными когнитивными этапами, а также для контроля качества образования.

Ответы студентов на оценочные задания тщательно анализируются и подтверждены для использования в широком спектре учебных дисциплин. Таксономия SOLO представляет собой метод взаимосвязанной классификации ответов, отражающий определённый уровень качества образования. В данном подходе повышение уровня знаний студентов сопровождается ростом структурной сложности.

На начальных этапах обучение в основном носит количественный характер, при этом объём умений постепенно увеличивается. На следующих этапах навыки становятся более структурированными и взаимосвязанными, что повышает качество обучения.

Учебная программа имеет две основные цели: количественный показатель направлен на увеличение объёма знаний, а качественный - на углублённое понимание. SOLO таксономия включает пять уровней:

- Prestructural (наименьший уровень),
- Unistructural,
- Multistructural,
- Relational,
- Extended Abstract (наивысший уровень).

Эта иерархическая модель отражает возрастание сложности за счёт последовательности, организационных измерений и использования соответствующих принципов. Бёрнетт, а также Тригвелл и Проссер расширили таксономию SOLO, добавив более низкие уровни, в результате чего общее количество категорий достигло девяти. Эта новая шкала позволила точнее классифицировать ответы студентов при их оценке.

Эта таксономия представляет собой объективный критерий для измерения уровня знаний студентов, и её широкое применение подчеркивается во многих научных работах различных исследователей.

Таксономия Блума была разработана для классификации учебных целей по когнитивным уровням. Она предоставляет педагогам возможность систематически оценивать знания студентов. Позднее Андерсон и Кратвол пересмотрели эту модель, выделив два измерения: знаниевое и когнитивное (процесс мышления).

Это разграничение зависит от исследовательского вопроса:

- в измерении знаний критический вопрос звучит как: «Что знают студенты?»,
- в когнитивном процессе - «Как думают студенты?».
- Знаниевое измерение включает четыре категории:
- Фактические знания,
- Концептуальные знания,
- Процедурные знания,
- Метакогнитивные знания.

Когнитивная сторона таксономии Блума состоит из шести уровней, которые расположены от простого к сложному, от конкретного к абстрактному:

- Запоминание,
- Понимание,
- Применение,
- Анализ,
- Оценка,
- Создание.

Во-первых, важное значение имеет гибкость образовательных программ. Они должны регулярно обновляться в соответствии с быстрыми изменениями в сфере мобильных веб-приложений и практики. Следует поэтапно интегрировать в учебные программы навыки, соответствующие современным образовательным требованиям, такие как критическое мышление, решение проблем, навыки работы с данными и акцент на мобильные веб-приложения.

Во-вторых, необходимо понимание текущих и будущих потребностей в компетенциях со стороны образовательных учреждений и активное сотрудничество с индустрией. Например, совместные учебные программы с производственными предприятиями должны разрабатываться с учётом реальных потребностей производства, а студенты должны быть подготовлены к внедрению практических навыков в соответствии с международными образовательными стандартами.

В-третьих, в подготовке кадров приоритетное значение имеет развитие орфографической грамотности, творческого и логического мышления, а также технических навыков. Это включает не только изучение узбекского языка, но и способность адаптироваться к новым инструментам и быстро осваивать инновации.

Будущие специалисты должны быть готовы работать с искусственным интеллектом, анализом больших данных, а также обладать базовыми знаниями в программировании и высоким уровнем грамотности.

Выводы. Подводя итоги, можно сказать, что была создана основа для понимания практической значимости мобильных технологий в преподавании языка. Интеграция таких технологий в обучение узбекскому языку для студентов экономических направлений не только возможна, но и необходима для адаптации системы образования к быстро меняющемуся, основанному на технологиях миру. По мере модернизации образовательной инфраструктуры Узбекистана мобильные образовательные платформы играют важную роль в формировании будущего языкового образования, предлагая инновационные решения для подготовки студентов к требованиям глобальной экономики при сохранении прочной связи с национальным языком. Эти методологии также способствуют эффективному и профессиональному использованию узбекского языка в различных сферах, сохранению культуры и внесению вклада в экономическое развитие.

Список использованной литературы:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 110-bet.
- Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. A taxonomy for learning teaching and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. New York: Longman. 2001.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati (5 jildli). - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005-2008.
3. Begmatov E., Uluqov N. o'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006.
4. G'ulomov P., Mirkamalov M.T. Toponimika va geografik terminshunoslik. – Toshkent, 2005. – 180 b.
5. Vohidov E. So'z latofati. – Toshkent: O'zbekiston, 2014.

6. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional – uslubiy xususiyatlari: Filol.f. doktr...diss. – Toshkent, 1993.
7. Abdurahmonova M. Fattaxova D. Xalmuxammedova U. Inogamova N. Egamberdiyeva N. O'zbek tili (o'quv qo'llanma). - Toshkent: Mumtoz so'z, 2018.
8. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati.- T: O'qituvchi, 1978.

Kiyamov Nishon Siddikovich,
*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Pedagogika va umumiy
psixologiya kafedrasi professori, pedagogika fanlari doktori*
Xasanova Marjona Amirovna,
O'zbekiston Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi

KOMPOZITSIYA TUZISHDA ZAMONAVIY FRAKTAL SHAKLLAR QO'LLASH

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson hayotini san'at orqali bezatish, turli davr rassomlarining kompozitsiya asarlarida fraktal tuzilmalarning mavjudligi hamda badiiy san'atdagi fraktal kompozitsiyalar va ularning asarlardagi ritmik takrorlanishini tahlil qilishga bag'ishlangan. Biz fraktal kompozitsiyalarning inson salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini hamda bir qator ilmiy tadqiqotlar tavsiyalarini yoritishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: Kompozitsiya, fraktal, graf, Fractus, spiral, kristall, stress, konvergensiya, landschaft.

Annatation. This article presents works on the beautification of art human life, the presence of fractal structures in the composition works of artists of several different eras, and the analysis of fractal compositions in fine art, their rhythmic repetition in the manifestations of works. We have tried to highlight the fact that Fractal compositions have a positive effect on human health and the recommendations of a number of scientific studies.

Keywords: Composition, fractal, graph, Fractus, spiral, Crystal, stress, convergence, landscape.

Аннотация. В данной статье представлены работы по украшению человеческой жизни искусством, наличию фрактальных структур в композициях художников разных эпох, а также проведён анализ фрактальных композиций изобразительного искусства и их ритмического повторения в произведениях. Мы постарались подчеркнуть положительное влияние фрактальных композиций на здоровье человека и привести рекомендации ряда научных исследований.

Ключевые слова: Композиция, фрактал, граф, Fractus, спираль, кристалл, стресс, конвергенция, пейзаж.

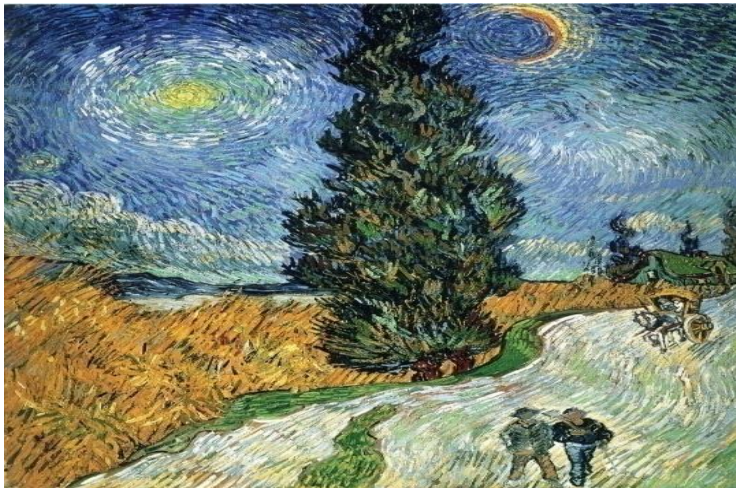
Kirish. Bugungi kunga kelib fraktallar haqida eshitmagan odamni topish amri mahol. Ularni yodga olar ekanmiz, nafaqat san'at asarlari bilan chegaralanamiz, balki daraxt yoki buta kabi fraktal ko'pliklar, asfalt yuzidagi yoriqlar tasviri yoki derazadagi muz naqshlar, okeandagi orollar yoki osmondagi bulutlar va umuman shunga o'xshash narsalarni tasavvur qilamiz.

Ko'pincha, biz tabiatda ko'rgan narsalar bizni bir naqshni bir necha bor kattalashtirilgan yoki kichraytirilgan holda takrorlashga undaydi. Misol uchun, daraxtning novdalari bor. Bu novdalarda kichikroq shoxlar ularda yana ham kichiklari bor. Nazariy jihatdan "tarmoqlanish" cheksiz marta takrorlanib kichrayib boradi. Xuddi shu narsani tog'larning releflarini ko'rib chiqish orqali kuzatish mumkin. Shu asnoda fraktallarga xos o'z-o'ziga o'xshashlik xususiyati paydo bo'ladi.

Rangtasvir san'atida ham ko'pchilik rassomlarning ijod asarlarida fraktal texnikasida ayni bir shaklni shtrixlar singari bir maromda takrorlanishi orqali butun bir kompozitsiyadagi syujetlar tasvirini ifoda etganligini uchratamiz.

Jumladan, Gollandiyalik taniqli rassom postimpressioniz oqimining yetakchi namoyondalaridan bo'lgan Van Gog Vinsent ijodiga (rasm 66-67) nazar tashlaydigan bo'lsak uning asarlarini aksariyati xuddi farktal texnikasida chizilgan tasvir ko'rinishiga egadek.

Buni rassomning "Dehqon ayol", "Kartoshka xo'randalari", "Qizil uzumzorlar" (1885y.) nomli su'ratlarida ko'rish mumkin. Van Gog tasviriy san'atda tanqidiy realizm an'alarining rivojlantirishiga ulkan hissa qo'shgan rassom.

rasm 67

Fraktal deb ataluvchi shakllarni biz tabiatning o'zida, tasviriy san'at, arxitektura, meditsina kabi ko'p sohalarda, insonning tana tuzilishida, moddiy olamning tizim sifatida shakllangan barcha elementlarida kuzatishimiz mumkin. Biologiyada ham u mavjud. Tabiatdagi har bir jonzod yoki o'simlik tabiiy tanlovning fraktal tizimi asosida rivojlanadi.

Fraktallar bizning nafas olishimizda ham, qonimizning aylanishida ham, yuragimizning o'rib turishida ham ishtirok etadi. Oddiy gap bilan aytganda,

fraktallar hayot faoliyatining mohiyatini tashkil etadi.

Bunday mohiyatni anglashda yangicha dunyoqarashga ega bo'lgan olim dunyoga kelishi kerak edi. *“Tartibsiz bo'lib ko'ringan bu olamni qanday tartib-qonuniyat ushlab turibdi?” degan savolga “Fraktal geometriya” deb nomlangan yangi ilmiy dunyoqarash o'z yechimini bergan.*

Tabiatdagi shakllarning ko'pchiligi matematika nuqtai nazardan fraktallar hisoblanadi. Fraktal bu geometrik nazariya emas, u tadqiqotchini dunyoga yangicha nazar bilan qarashga undovchi konsepsiya, avvaldan yaxshi ma'lum bo'lgan narsalarga yangicha nuqtai nazar bilan qarash, borliqni idrok qilishni o'zgartirishdir.

Zamonaviy matematik modellar shunchalik darajada go'zal, maftunkor va sirliki, ular ta'sirchan talaba va tadqiqotchi olimlarni aqldan ozdirishi mumkin. Fraktallarning turli ranglardagi tasvirlari o'zining misli ko'rilmagan uyg'unligi bilan kishini hayratga soladi.

«Fraktallar va san'at ilm uchun» nomli ilmiy maqolasida «Oddiy qurilish qoidasi asosida aniqlangan shaklni geometriyadan behabar bo'lgan inson mavjud estetik qadriyati sifatida – xuddi,

hayron qolarli darajadagi dekorativ yoki balki san'at asari kabi idrok etishi mumkinmi?» deb o'z fikrini bayon qiladi. Mandelbrotning to'liq javobi: «Agarda geometrik shakl bo'lsa - fraktal, unda javob - ha».

A.V. Voloshinovning «San'atning fraktalligi va fraktallar estetikasi haqida»gi tadqiqot izlanishida fraktallar estetikasining muhim xususiyatlarini ajratib bergan:

- koinot va o'ta tartibsizlikning monandligi – o'ta tartibsizlikning geometriyasidan, tartibning tug'ilishi, va tartib geometriyasidan, o'ta tartibsizlikning paydo bo'lishi;
- o'z-o'ziga o'xshash, yoki turli tumanlikda bir xillik;
- oddiylkda go'zallik;
- oltin kesim – san'atning eng muhim fraktali.

Hozirgi vaqtda dastlabki bilimlarga bo'lgan talablar yuqori bo'lmasa ham, haqiqatda esa, madaniyat va san'at sohasida, tabiiy fanlar ilmiy yutuqlarini qo'shib, shaxslarning falsafiy fikr yuritish moyilligini rivojlantirish zarur. Mazkur maqolada zamonaviy tasviriy san'at asarlari, kompyuter grafika texnikasida bajarilgan, u yoki bu ma'noda fraktal tabiatini o'z ichiga olgan art-obyektlar va san'at ustalar ishini ko'rib chiqish niyatidamiz. Bizning kontekstimizda fraktal faqat san'at asari kabi talqin qilinadi. Avvalo, boshlanishiga aslida fraktallar o'zi nimani anglatadi.

Fraktal – bu o'z-o'ziga o'xshashlik xususiyatiga ega ya'ni, har biri butun shaklni takrorlovchi bir nechta qismlardan tashkil topgan geometrik shaklni bildiruvchi atama.

Fraktal so'zi lotincha «fractus» so'zidan olingan bo'lib, «bo'laklangan», «qismlardan tashkil topgan» degan ma'noni anglatadi va u «fraction, fractional» (bo'lish, bo'linma) terminlaridan kelib chiqqan. Hozirgi kunga qadar fraktal tushunchasi aynan ta'rifga ega emas, biroq matematik nuqtai nazardan fraktal – bu kasrli o'lchamlar to'plamidan iboratdir.

Fraktal va fraktal geometriya tushunchasi 20-asrning 70–80 yillari o'rtalarida matematiklar hamda dasturchilarning ilmiy izlanishlariga qat'iy ravishda kirib keldi.

Fraktal tushunchasini Benua Mandelbrot o'ylab topgan (lotin tilida fraktus, singan, bo'lingan degan ma'noni anglatadi). Mandelbrot 1975 - yilda o'zining “Les Objets Fraktals: Forme, Hasard et Dimension” (“Fraktal ob'ektlar: shakl, tasodifiylik va o'lchamlar”) nomli kitobida fraktallarni tushuntirib beradi. Ushbu kitobda Mandelbrot birinchi marta “fraktal” atamasini, oldindan aytib bo'lmaydigan va ajablanarli holatni namoyish qiluvchi, kamdan kam uchraydigan matematik hodisani belgilashda qo'llaydi. Ushbu favqulodda hodisalar qandaydir egri chiziqni yoki to'plamni olish uchun rekursiv algoritmdan foydalanish paytida yuzaga kelgan. Mandelbrot to'plami – o'zining tadqiqotchisi nomi bilan atalgan shunday hodisalardan biridir.

Fraktallarning asosiy xususiyati – o'z-o'ziga o'xshash yoki cheksiz qaytarilishi. Fraktal geometriyaning paydo bo'lishi 1977 - yili nashrdan chiqqan, Benua Mandelbrot tomonidan yozilgan «The Fractal Geometry of Natur» (Tabiatning fraktal geometriyasi) nomli kitob bilan bog'liqdir.

Mandelbrot ushbu kitobida 1875–1925 yillarda shu sohada ishlagan bir necha olimlarning (Puankare, Fatu, Jyulia, Kantor, Xausdorf va boshqalar) ilmiy izlanishlari natijalaridan keng foydalangan.

Yanada kengroq ma'noda aytadigan bo'lsak, “fraktal” so'zi matematik ibora hisoblanmaydi va qat'iy matematik ta'rifga ega emas. U quyida sanab o'tiladigan xususiyatlardan birortasiga ega bo'lgan shakl tadqiq qilinayotgan paytda qo'llanilishi mumkin:

1. Barcha darajalarda tartibli tuzilmaga ega. Ularning muntazam shakllardan farqi ham shunda (aylana, ellips, funksiyaning ravon grafigi): agar biz muntazam shaklning kichik bo'lagini juda katta masshtablarda qarasak, u to'g'ri chiziq bo'lagiga o'xshaydi. Fraktal uchun masshtabning oshishi tuzilmaning soddalashishiga olib kelmaydi, barcha darajalarda biz bir xil murakkab manzarani ko'ramiz.

2. O'z-o'ziga o'xshash yoki o'xshashlikga yaqin xususiyatga ega.

3. Rekursiv (lot. «recursio - qaytish» – utganga qaytishi, ilgari) tartib yordamida qurilish mumkin.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, fraktal aniq bir ta'rifga ega emas, biroq adabiyotlarda unga berilgan turlicha ta'riflarni uchratamiz.

Fraktal – u geometrik fraktal bo‘lib, qismlardan tashkil topgan hamda ularning har biri butun fraktalning nusxasini kichiklashtirgan holatini ifodalaydi. Fraktal – aniq bir qism o‘lchamini o‘zgartirgan holda qayta va qayta takrorlovchi geometrik shakldir. Fraktal–qismlardan tashkil topgan, qaysidir ma’noda to‘laligicha o‘z-o‘ziga o‘xshash tuzilishdir.

Fraktallar tuzilishi, nafaqat, badiiy go‘zalligi bilan o‘ziga jalb etadi, balki iqtisodiy jihatdan ham juda foydalidir. XX asrning 90-yillarida Boston shahrida yashovchi yosh olim Natan Kyuxen elektron aloqani fraktallar yordamida o‘rnatgan. U radioga juda qiziqqani uchun, o‘zi yashaydigan ko‘p qavatli uyning tomida katta radioantenna o‘rnatmoqchi bo‘ladi. Ammo uyning xo‘jayini unga ruxsat bermagan. Shunda u fraktal strukturaga ega bo‘lgan antennani kashf etib, uning hajmini shu darajada kichraytiradiki, uy xo‘jayinining e’tiroziga o‘rin qolmaydi. Koxenning eksperimentlari shunday yangi ixtiroga olib keladiki, fraktallar, antenaning masshtabini kichraytirish hisobiga, radio to‘lqinlarning diapazonini yanada kengaytirishiga imkon beradi. Natijada telefonlarning xizmat qilish doirasi yanada takomillashtiriladi.

Sog‘lom odamning yurak urish-ritmi ham fraktal strukturasi ega. Fraktal strukturaning buzilish darajasini aniqlagan holda yurak bilan bog‘liq kasalliklarning oldini olish mumkin ekan. Insonning ko‘z qarashidagi harakati ham fraktal strukturadan iborat. Ilmiy ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, obyektlarni o‘rganishda ko‘zlar har doim ham ularni diqqat bilan, sinchiklab, bir tekis kuzatgan holda ma’lumot to‘plamas ekan.

Tibbiyot sohasida shunday davr keladiki, fraktal strukturalar yordamida rak kasalliklarning oldini olish va davolash mumkin bo‘ladi.

Masalan, fraktalni shar ko‘rinishda tasavvur qilsak, uning masshtabini kattalashtirishda xuddi shunday shariklar paydo bo‘ladi va davom etishini ko‘rishimiz mumkin. Narsaning fraktal tabiatini karam boshi misolida kuzatish mumkin.

XVII asrda Italiya rassomi Djovanni Kastilone tomonidan qo‘llanilgani e’tiborga loyiqdir. Kunlardan bir kuni Mandelbrot rassom Leonardo da Vinchi yaratgan asarida tasvirlagan fraktal tuzilishlarini qayta ishlab chiqdi. Moris Esher ham fraktal asarlar yaratgan. Tasviriy san’atda fraktallarga ega bo‘lgan misollarni ko‘pini keltirish mumkin.

Yapon rassomi Katsusika Xokusay(1760-1849 yy.) ijodining «Fudziyama tog‘larining yuzta ko‘rinishi» nomli ishlar turkumida, Leonardo da Vinchi «Olamni suv bosishi» asari (rasm 69) fraktal alomatlariga egaligini kuzatish mumkin. Tabiat fraktallari insoniyatga qadim zamonlardan ma’lum, ular faqat san’at asarlari orqali ifodalanganligini guvohi bo‘lamiz.

rasm 68

rasm 69

V.Kandinskiy fikriga ko‘ra «Mavjud belgilar ramzlar bo‘lib tashkil topa boshlangan joyda, zamonaviy san’at vujudga kelishi mumkin».

Benua Mandelbrot ishonchligini shu bilan ifoda etdiki, san’at ildizlari uzoq o‘tmishlarga borib taqaladi: «Fraktal «yangi geometrik san’ati» buyuk san’at ustalari kartinalarida hayratda qoldiradigan darajadagi o‘xshashlikni yoki me’morchilikda «nafis» ijodkorligini namoyish etmoqda».

E'tirof etish lozimki, Mandelbrotning fraktallar parchasi har holda o'xshash emas, bir biriga o'xshagan xolos. Aynan shu sifat ularga jozibali maftunlik bermoqda.

Bugungi kunda fraktal-art ham o'z badiiy uslubi bilan raqamli san'ati orqali mustaqil tarmoqlanishga aylandi.

Shunday qilib «fraktal san'ati» tushunchasi bugungi kunda matematika, algoritm, raqamli san'atdan tashqari boshqa yo'nalishlarda ham rivojlanib bormoqda.

Tabiatda faqatgina o'simlik dunyosida emas, daryolar yo'li, hayvonlar, insonlar qon tomirlari va asab sistemalarining tuzilishida ham fraktallik mavjudligi aniqlangan. Madomiki, atom modellari, quyosh sistemasi va galaktika strukturasi o'rtalarida o'xshashlik bor ekan, ular ham fraktal tuzilishga ega bo'lsa, ajab emas. Kepler o'zining mashhur "Olam garmoniyasi haqida asarini olam tortishuv qonuniyati bilan go'zallik qonuniyatlari orasida ajratib bo'lmaz darajadagi buyuk o'xshashlikdan hayratlanib va zavqlanib yaratgani bejiz bo'lmasa kerak.

Tasviriy san'atda, umuman har bir rassom ijodida inson bosh va gavda tuzilishlaridagi fraktallikni sezish va uni tomoshabinlarga yetkaza bilish beqiyos ahamiyatga ega. Ayniqsa, portret san'atida yuz tuzilishdagi o'xshamagan a'zolar o'rtasidagi "o'xshashlikni" sezish (masalan, burun qanotlari bilan jag'lar o'rtasidagi, burunning pastki asosi - kichik trapetsiya shakli bilan pastki jag'lar va dahan osti - katta trapetsiya o'rtalaridagi o'xshashlik) hamda boshqa a'zolararo formalarning "qofiyadoshligini" sezdira bilish asar badiiyligiga jon va joziba baxshida etuvchi omillardan biri bo'lib kelgan.

San'at asarlari tabiiy formalardagi betakror garmoniyalarni o'zida aks ettirar ekan, uning obrazlari ham, albatta, betakrorlik kasb etmog'i darkordir.

Yaxlitlik sistemasining ichki garmoniyalari san'at asarlarida qay darajada o'z aksini topishi mumkin, degan savolga javob sifatida Sandro Botticellining yon tomondan tasvirlangan "Yosh ayol portreti"ni tomosha qilishni tavsiya qilamiz.

Peshona chizig'i burun ustida ham takrorlanib (faqat boshqacharoq yo'nalishda), ikkala sirt hosil qilgan o'tmas burchak burun uchining peshona va dahan bilan tashkil qilgan o'tmas burchagiga monandligiga e'tibor bering. Peshona bilan burun tashkil qilgan o'tmas burchak (birlamchi ritm)

70-rasm portretning ko'krak va qorin, orqa bo'yin va yelka sirtlarida, hattoki buklangan yelka va tirsak sathida ham fraktal ravishda takrorlanayotganligi shohidi bo'lamiz. Portretning peshona, burun, dahan, bo'yin oraliqlaridan (fon tomonida) portret tirajining kichikroq masshtabidagi aksiyaviy (ko'zguda aks etgan) variantlarini ham ko'zga tashlanishi garmoniya qonuniyatlari san'at asarida qo'llanishidan dalolatdir.

Ikki yaxlitlik sistemalari o'rtasidagi garmonik munosabatlar qay tarzda amalga oshirilishiga Leonardo da Vinchining "Oq suvsar ushlagan ayol" portreti (rasm 70) misol bo'la oladi.

Diqqat bilan kuzatsangiz, bir biriga tamomila o'xshamagan ayol va oq suvsar.

70-rasm rassom asarida ko'p jihatlar bilan o'xshab ketganini ko'rasiz. Ayol gavdasini chapga, yuzini o'ng tomonga burganligiga go'yo oq suvsar aksiy taqlid qilayotgandek, ayolning o'ng qo'li, oq suvsar chap qo'lchasining ko'tarilganligi, ko'zlarining bir xil aniqlikda o'qilishi, ikkalasining me'yorda yoritilganligi ayol qo'l barmoqlari yig'indisining ko'rinishi oq suvsar tumshug'iga o'xshab ketish hollariga rassomning nozik ishorasi, beg'uborlik, latofat va ziyraklik kabi xislatlari har

ikki obrazni ko'p jihatdan bir-biriga juda o'xshash qilib yuborgan.

Fraktallik konsepsiyasini vujudga kelishi rang tasvirda fraktal ekspressionizm yoki «fraktalaj», analogik fraktal rang tasviri Derek Nilsen, fraktal monotipiya Lea Livshits, fraktal

abstraksiya Viktor Ribas, fraktal realizmi Vyacheslav Useinov va Aleksey Sundukov, fraktal suprematizmi (V. Ribas, S. Golovach, A. Rabotnov, A. Pettay i dr.) kabi yangi shakllarni paydo bo'lishiga olib keldi. Turli kompozitsiyadagi fraktallar tasvirlangan kartinalar ko'pchilik ko'rgazmalarda namoyish etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mandelbrot, B. B. (1983). The Fractal Geometry of Nature. W. H. Freeman and Company.
2. Barnsley, M. F. (1988). Fractals Everywhere. Academic Press.
3. Peitgen, H.-O., Jürgens, H. & Saupe, D. (1992). Chaos and Fractals: New Frontiers of Science. Springer-Verlag.
4. Peitgen, H.-O. & Richter, P. H. (2001). The Beauty of Fractals: Images of Complex Dynamical Systems. Springer.
5. McCormack, J. & D'Eramo, J. (2007). "Generative Systems and Fractal Form in Contemporary Art," Leonardo, 40(3), 272–279.
6. Saunders, N. (2010). Drawing with Computers: The Fractal Line in Contemporary Composition. Routledge.
7. Smith, T. & Smith, L. (2014). Fractal Design in Graphic Art: Principles and Practice. AVA Publishing.
8. Voss, R. F. (1988). "Fractal Landscapes: Simulation, Analysis, and Empirical Measurement," Computer Graphics, 22(4), 51–58.
9. Falconer, K. (2013). Fractal Geometry: Mathematical Foundations and Applications (3rd ed.). John Wiley & Sons.
10. Peitgen, H.-O., Saupe, D. (Eds.) (2006). The Science of Fractal Images. Springer.
11. Krzywinski, M. & Altmann, J. (2011). "Visualizing Complex Data with Fractal Patterns," IEEE Computer Graphics and Applications, 31(2), 78–83.
12. Novak, M. (2018). Fractals in Modern Architecture and Interior Composition. Design Press.

Qahhorova Maftuna Ulug'bekovna,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
"Pedagogika va o'qitish metodikasi" kafedrasida assistenti

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanishning ahamiyati yoritilgan bo'lib, zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda pedagogik usul va texnologiyalarni takomillashtirish, o'quvchilarning faolligini oshirish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish innovatsion yondashuvlar, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol o'qitish metodlari va loyiha asosida o'qitish usullari orqali bolalarda ta'limga bo'lgan qiziqishni oshirish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish mumkin.

Kalit so'zlar: interaktiv dars, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, ta'lim jarayoni, loyihaviy metod, multimedia vositalari, ta'lim muhiti, pedagogik innovatsiyalar, ta'limda ijtimoiy hamkorlik, raqamli ta'lim resurslari, o'quv motivatsiyasi

Аннотация. В данной статье подчеркивается важность использования инновационных подходов в процессе обучения учащихся начальных классов, а также инновационных подходов к совершенствованию педагогических методов и технологий в соответствии с требованиями современного образования, повышению активности учащихся и развитию их способности к самостоятельному мышлению, в том числе информационно-коммуникационных технологий, методов интерактивного обучения и проектными методами обучения можно повысить интерес к образованию у детей, сформировать у них творческое и критическое мышление

Ключевые слова: интерактивный урок, современные образовательные технологии, образовательный процесс, проектный метод, мультимедийные средства, образовательная среда, педагогические инновации, социальное сотрудничество в образовании, цифровые образовательные ресурсы, мотивация обучения, критическое мышление, самостоятельное чтение, подход, основанный на компетентности.

Abstract. This article emphasizes the importance of using innovative approaches in the learning process of primary school students, as well as innovative approaches to improving pedagogical methods and technologies in accordance with the requirements of modern education, increase the activity of students and develop their ability to think independently, including information and communication technologies, interactive learning methods and project learning methods, you can increase interest in education in children, form their creative and critical thinking

Keywords: interactive lesson, modern educational technologies, educational process, project method, multimedia, educational environment, pedagogical innovations, social cooperation in education, digital educational resources, learning motivation, critical thinking, independent reading, competence-based approach.

Kirish. Har qanday jamiyatning rivoji, avvalo, ta'lim-tarbiya tizimining samaradorligiga bog'liq. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning shaxs sifatida shakllanishida, dunyoqarashi va bilimga bo'lgan munosabatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri - o'qitish jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali o'quvchilarning bilim sifatini oshirish, ularning faol fikrlovchi, ijodiy va mustaqil shaxs sifatida voyaga yetishiga ko'maklashishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish - eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bo'lmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bo'lmaydi. Bu sohadagi o'zgarishlarni xalqimizga keng targ'ib qilmasak, odamlarda ko'nikma paydo qilmasak, bugungi davr shiddati, fan-texnikaning mislsiz yutuqlari bilan hamqadam bo'lolmaymiz. Shuning uchun ushbu faoliyatni zamon talablari darajasida rivojlantirish yangi vazirlik, qolaversa, ushbu markazning asosiy vazifasi bo'lishi kerak"[1].

Innovatsion yondashuv – bu an'anaviy usullardan farqli o'laroq, ta'lim jarayonini yanada qiziqarli, samarali va interaktiv tarzda tashkil etishni nazarda tutadi. Unda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, interfaol o'qitish usullaridan, loyihaviy ishlanmalardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda innovatsion yondashuvlardan samarali foydalanish yo'llari, ularning o'quvchilar rivojiga ta'siri va o'qituvchi faoliyatidagi ahamiyati muhokama qilinadi. Har qanday jamiyatning taraqqiyoti unda kamol topayotgan yoshlarning bilimi, intellektual salohiyati, ma'naviy- axloqiy sifatlarining qay darajada shakllanganligiga ko'p tomonlama bog'liq. Zero, intellektual salohiyat, bilim, mustahkam e'tiqod, keng dunyoqarash, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega bo'lgan insonlarga jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi muvaffaqiyatlarga erishishga qodir bo'ladilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh bo'lgani uchun ularga sodda tilda tushunarli holatda bilim berish va darslarda o'yin elementlaridan foydalanish kerak. Bola hayotining asosiy qismi o'yin bilan o'tadi. O'yinlar faqat didaktik vosita hisoblanmay, bola hayotining asosiy shaklidir. Shuning uchun biz ishni o'yinning nozik tomonlarini egallamay turib, o'yin faoliyatini boshqarishini o'rganmay turib oldimizda turgan mas'uliyatli vositalarni hal qila olmaymiz. "Baxtli tasodif", "Zakovat" va boshqa shu kabi intellektual o'yinlar o'quvchilarni aqlini charxlaydi va ularda aqliy rivojlanishni hosil qiladi.

Ma'lumotlar – o'quv ishlarida bilish tavsifiga ega, lekin, eng avvalo darsdan tashqaridagi ishlarda u muhim tarkibiy qismidir. Qoidaga ko'ra, ular o'quvchidan jumboqni yechishni, topishmoqni topishni, eng asosiysi – predmetni bilishni talab qiladi. Didaktik o'yin qanchalik mahoratli tuzilgan bo'lsa, didaktik maqsad shunchalik mohirona yashiringan bo'ladi. O'yinda joylashtirilgan bilimlarni o'quvchi o'zi bilmagan holda, beixtiyoriy ravishda, o'ynab turib o'zlashtiradi. Intellektual iqtidor odatda maxsus testlar yordamida intellektual koeffitsient (IQ) ko'rinishda aniqlanadi. Zehn-zakovat saviyasi yuqori darajada rivojlangan kishilar faoliyatni o'ta nozik did, donolik bilan bajaradilar, fanda qilingan yangiliklari bilan nom qozonadilar. Ijodiy qobiliyatlarga nisbatan esa ikki xil, bir-birini inkor etmaydigan yondashuvlar bor. Birinchi yondashuvda ijodiylik qobiliyat deb tasavvur qilinsa, ikkinchi bir yondashuvda ijodiylik shaxs xislati sifatida qaraladi va shu sababli har qanday yoshda, har qanday kasb-korda namoyon bo'ladi. Akademik qobiliyatga ega bo'lganlar esa ta'limda ko'proq natijalarga erisha oladilar. Ular nazariy bilimlarni keng doirada, yengil o'zlashtira oladilar, o'ziga xos tafakkur va mustahkam xotiraga ega bo'ladilar. Akademik qobiliyatlarni aniqlash uchun odatda, maxsus standartlashtirilgan bilim testlaridan foydalaniladi.

Manbaa va adabiyotlar tahlili. Ta'lim jarayoni innovatsiya orqali yuksak saviyada tashkil etilsa bo'lajak mutaxassislarda intellektual faollik namoyon bo'ladi. Intellektual faollik esa bo'lajak mutaxassisning har tomonlama tayyorgarlik ko'rishiga, bo'lajak faoliyatning ustasi bo'lib yetishishiga yordam beradi. Intellekt (latinch a intellectus – ya'ni aql, idrok, zehn) degan ma'noni anglatadi. Bu degani kishining bitta bilish faoliyati, tor ma'noda tafakkuri, fikr yuritish jarayonini shakllantirish demakdir.

Mo'minova D.A. o'zining ushbu asarida boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati, mazmuni va amaliyotdagi tatbiqini atroflicha tahlil qiladi hamda asosan interaktiv o'qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, klaster usuli, rolli o'yinlar, mental xarita, "blits-so'rov", "aql charxpalagi" kabi texnologiyalarning qo'llanilishiga e'tibor qaratiladi. Muallif ta'lim jarayonida bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularda ijodkorlik va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni tavsiya etadi. Shuningdek, dars jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishda multimedia vositalari va elektron resurslarning ahamiyati ta'kidlanadi[2].

Ta'limdagi innovatsion yondashuvlarning nazariy asoslari va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini keng yoritadi. Unda pedagogik innovatsiyalarning turlari, ularni joriy etish jarayoni, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatida yangicha munosabatlarni shakllantirish kabi masalalar muhokama qilingan. Ta'lim tizimida samarali innovatsiyalarni joriy etish uchun o'qituvchida kreativ fikrlash, ilmiy yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalari bo'lishi

shartligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda "uchta T" - tafakkur, texnologiya va tajriba uyg'unligi muhim o'rin tutishi qayd etilgan[3].

Boshlang'ich ta'lim jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalarini samarali qo'llash yo'nalishlarini yoritadi. Asarda ta'lim jarayonini individuallashtirish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv usullar va ijodiy o'qitish metodlarining ahamiyatiga alohida urg'u beriladi.

Zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, darslarda elektron resurslar, multimedia vositalari va vizual materiallardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi, ayniqsa, klaster, mental xarita, "aql charxpalagi", "insert" kabi usullarning boshlang'ich sinfdagi o'quvchilar uchun qulayligi va qiziqarliligini ochib beradi, shuningdek, ta'lim jarayonida o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki maslahatchi, yo'l ko'rsatuvchi sifatida ham harakat qilishi kerakligini ta'kidlaydi[4].

Jo'rayev N. va hammualliflar tomonidan tayyorlangan "Pedagogika nazariyasi va metodikasi" asarida zamonaviy pedagogikaning nazariy asoslari, ta'lim va tarbiya jarayonlarining mazmuni, shakllari va uslublari batafsil yoritilgan bo'lib, pedagogik jarayonning mohiyati, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, ta'limning samaradorligini oshirishda yangi metodik yondashuvlarning ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Mualliflar ta'limda innovatsion va interfaol texnologiyalarni joriy etish zarurligini asoslab, ularning boshlang'ich sinfdagi o'quvchilarni faol ishtirokchiga aylantirishdagi rolini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, tarbiya va ta'lim jarayonida insonparvarlik, demokratik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar ustuvor ekanligi ta'kidlangan. Ta'limda metodik yondashuvlar, ta'lim jarayonining tuzilmasi va undagi asosiy elementlar ilmiy asosda tahlil qilingan bo'lib, amaldagi o'qituvchilar uchun qimmatli qo'llanma vazifasini o'taydi[5].

Hasanov B.X. ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda interaktiv usullarning o'rni va ahamiyatini keng yoritadi, hamda an'anaviy ta'lim modellaridan farqli ravishda, interaktiv yondashuv o'quvchining faolligini oshiradi, uni dars jarayonining markaziga aylantiradi va bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga undaydi hamda turli interaktiv usullar - jamoaviy ish shakllari, fikrlar almashinuvi, muammoli vazifalar, "aql charxpalagi", klaster, ijodiy bahs-munozaralar va rolli o'yinlar kabi usullarning ta'limdagi qo'llanilishi, ularning psixo-pedagogik asoslari hamda amaliy natijalari tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning fikrlash, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash kabi qobiliyatlarini shakllantirishda interaktiv usullarning muhim ekanligini ilmiy va amaliy jihatdan asoslab beradi[6].

Natajalar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish o'quv jarayonida sezilarli ijobiy natijalarni berdi. Innovatsion metodlar orqali o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishi ortdi, darslarda faolligi oshdi. Ayniqsa, interaktiv texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari, o'yinli usullar va guruhli ishlash shakllari bolalarning bilimlarni mustahkamlab olishini yengillashtirdi. Shuningdek, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, ijodiy yondashish kabi ko'nikmalar shakllana boshladi. Innovatsion yondashuvlar o'qituvchilarga ham o'z uslubini yangilash, har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda dars tashkil qilish imkonini berdi. Natijada, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi yaxshilandi, bilimga bo'lgan ishtiyoqi kuchaydi, jamoaviy ishlash, fikr almashish, axborotni izlash va tanqidiy fikrlash kabi muhim ko'nikmalar shakllandi. Umuman olganda, innovatsion yondashuvlar boshlang'ich ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqdi.

Muhokama. Hozirgi davrda ta'lim tizimining zamonaviy talablariga javob beruvchi o'quvchilarni tarbiyalash uchun yangicha yondashuvlar zarur bo'lmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchining kelgusidagi ta'limi, dunyoqarashi va shaxsiy rivojlanishining poydevorini tashkil qiladi.

Innovatsion yondashuvlar o'quv jarayonini jonlantiradi, o'quvchilarning darsga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi. Masalan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, interaktiv metodlar, o'yinli mashg'ulotlar, loyiha asosida o'qitish,

STEAM yondashuvi – bularning barchasi bolalarning mustaqil fikrlashini, ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlarning muvaffaqiyatli joriy etilishi o'qituvchining tayyorgarligi, metodik saviyasi va yangilikka ochiqqligiga ham bog'liq. Har bir o'qituvchi o'z fanini zamon talablariga mos holda o'qitishga intilishi, bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olib, dars jarayonini qiziqarli tashkil etishi kerak. Muhokama jarayonida shuni aytish joizki, innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishga, ularni erkin fikrlovchi, faol, zamonaviy tafakkurli shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu sababli bu yondashuvni boshlang'ich ta'limda keng qo'llash ta'lim sifatini oshirishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish – zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas va muhim qismlaridan biridir. Innovatsion metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, fanlarga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularni hayotga tayyorlashga xizmat qiladi.

Dars jarayonida interaktiv usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, guruhli ishlar, o'yin va tajriba asosidagi yondashuvlar qo'llanilganda, o'quvchilar darsda faol ishtirok etadi, bilimlarni ongli ravishda o'zlashtiradi. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, o'qituvchilarning ham zamonaviy metodlarni egallashi, uzluksiz ravishda o'z ustida ishlashi – muvaffaqiyatli ta'lim kafolati bo'lib xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlar nafaqat dars samaradorligini oshiradi, balki o'quvchining har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

Shu boisdan, boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ularni doimiy takomillashtirib borish ta'lim sohasidagi eng ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish - eng muhim vazifamiz". 2017 yil. 2 dekabr. Toshkent. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot xizmati.
2. Mo'minova D.A. Boshlang'ich ta'lim metodikasi (O'qitishning innovatsion texnologiyalari).– Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2021. – 180 b.
- [3] Yuldoshev Sh.Y. Innovatsion pedagogika asoslari.– Toshkent: "O'qituvchi", 2020. – 204 b.
4. Abdullayeva M.H. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy ta'lim texnologiyalari.– Toshkent: "Noshir", 2019. – 160 b.
5. Jo'rayev N. Pedagogika nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: "Fan", 2020. – 296 b.– Toshkent: "O'zbekiston", 2018. – 112 b.

Murodova Nafisa San'atjonovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

TIKUV BUYUMLARINI KONSTRUKSIYALASH VA MODELLASHTIRISHNING AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMLARI FANINI O'QITISHDA DASTURIY TA'MINOTDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda ta'lim sohasida kompyuter va multimedia texnologiyalari faol joriy etilmoqda. Ushbu maqola "Texnologik ta'lim" yo'nalishi talabalari uchun kiyim-kechaklarni kompyuter yordamida loyihalash uchun dasturiy ta'minotdan foydalanish imkoniyatlarini o'rganadi. Kompyuter yordamida loyihalash (SAPR) tizimlari, CorelDRAW grafik muharriri, Adobe Photoshop grafik muharriri kabi dasturiy mahsulotlardan foydalanishga alohida e'tibor beriladi. Maqolada kiyimni loyihalash va modellashtirish jarayonida kompyuter dizaynidan foydalanishning afzalliklari umimlashtiriladi. Shuningdek, kelgusida kiyim-kechak dizaynida kompyuter dizaynidan samarali foydalanishga mo'ljallangan axborot bazasini yaratish bo'yicha ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: kompyuter texnologiyasi, multimedia, CorelDRAW dasturi, SAPR, Adobe Photoshop dasturi, dizaynerlik qobiliyati, konstruksiyalash va modellashtirish.

Аннотация. В настоящее время в сфере образования активно внедряются компьютерные и мультимедийные технологии. Данная статья рассматривает возможности использования программного обеспечения для компьютерного проектирования одежды для студентов направления «Технологическое образование». Особое внимание уделяется использованию таких программных продуктов, как системы автоматизированного проектирования (САПР), графический редактор CorelDRAW, графический редактор Adobe Photoshop. В статье обобщены преимущества использования компьютерного дизайна в процессе проектирования и моделирования одежды. Также представлена информация о создании информационной базы, предназначенной для эффективного использования компьютерного дизайна в дизайне одежды в будущем.

Ключевые слова: компьютерные технологии, мультимедиа, программа CorelDRAW, САПР, программа Adobe Photoshop, дизайнерские способности, конструирование и моделирование.

Abstract. Currently, computer and multimedia technologies are being actively implemented in the field of education. This article explores the possibilities of using software for computer-aided design of clothing for students majoring in "Technological Education". Special attention is paid to the use of software products such as computer-aided design (CAD) systems, the CorelDRAW graphics editor, and the Adobe Photoshop graphics editor. The article summarizes the advantages of using computer design in the process of designing and modeling clothes. It also provides information on creating a database for the effective use of computer design in clothing design in the future.

Keywords: computer technology, multimedia, CorelDRAW program, CAD, Adobe Photoshop program, design ability, construction and modeling.

Kirish. Tikuv buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlari fanini o'qitish jarayonida kompyuter va multimedia texnologiyalarining integratsiyasi uning raqamli transformatsiyasiga yordam beradi, an'anaviy o'qitish usullarini yanada samarali va avtomatlashtirilgan tarzda amalga oshirishni ta'minlaydi, shuningdek, kiyim-kechakning kompyuter yordamida dizayni (SAPR) va kompyuter grafikasi (masalan, Adobe Photoshop) rivojlanishini ta'minlaydi. Bu texnologiyalar o'quv jarayonida asosiy o'rinni egallab, dizaynning texnik jihatlarini takomillashtirish bilan bir qatorda uning nazariy tushunchalarini ham chuqurlashtiradi.

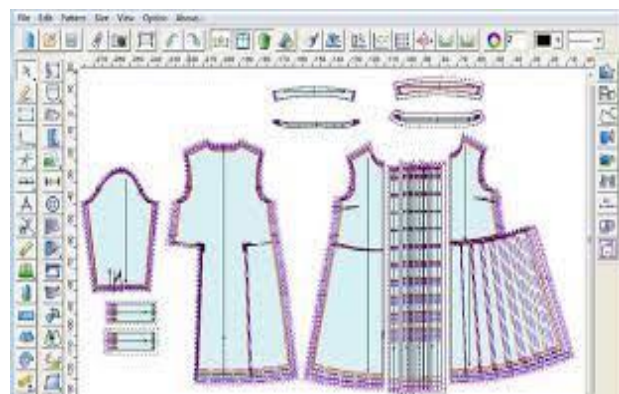
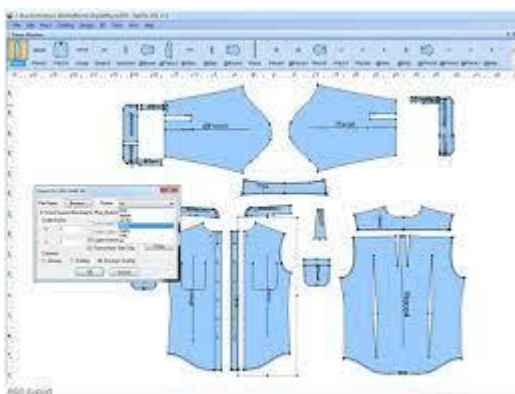
Kiyimlarni loyihalashda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari. Kiyimlarni loyihalashda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ish jarayonini sezilarli darajada tezlashtirish, inson omilining ta'sirini kamaytirish imkonini beradi. Kompyuter tizimlari ma'lumotlarni qayta ishlashning yuqori tezligiga ega, bu muntazam operatsiyalarga sarflanadigan

vaqtni qisqartirishga yordam beradi. Biroq, shunga qaramay, qo'l mehnati kiyim dizaynida muhim bosqich bo'lib qolmoqda. Shaxsiy yondashuvni talab qiladigan murakkab vazifalar bo'lsa, qo'lda aralashuv ajralmas bo'lib qoladi.

Kompyuter texnologiyalari dizaynerlarga o'z dizaynlarini batafsilroq tahlil qilish va vizualizatsiya qilish qobiliyatini beradi. Misol uchun, Adobe Photoshop kabi tasvirni qayta ishlash dasturidan foydalanish dizaynerlarga ranglar, teksturalar va fonlar bilan tajriba o'tkazish, aniqroq va haqiqiy kiyim modellarini yaratish imkonini beradi. Bundan tashqari, kompyuter texnologiyalari dizaynlarni raqamli tarzda saqlash va tahrirlash imkonini beradi, bu ularni saqlash, almashish va hamkorlikda ishlashni osonlashtiradi.

Tikuv buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlari fanini o'qitishda SAPRdan foydalanish va uni talabalarning dizaynerlik qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishdagi ahamiyati.

4D dizayn tamoyillariga asoslangan kompyuterlar yordamida loyihalash (SAPR) tizimlari o'quv dasturlarida keng qo'llaniladi. Ular dizaynerlarga uch o'lchamli kiyim modellarini yaratish, ularni turli burchaklardan tasavvur qilish va ularning xususiyatlarini tahlil qilish imkonini beradi.

SAPRdan foydalanish moda dizayni tamoyillarini chuqurroq tushunishga, raqamli vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga va talabalarning dizaynerlik qobiliyatini, professional darajasini oshirishga yordam beradi. Kompyuter texnologiyalarini moda dizayni bo'yicha ta'limga integratsiyalash ushbu kasbni rivojlantirish, yanada samarali va sifatli kadrlar tayyorlash uchun yangi imkoniyatlar ochadi. SAPR va kompyuter grafikasi dasturlarini qo'llash dizaynerlarga yanada aniqroq va real dizaynlarni yaratishga, shuningdek, kiyim dizayni tamoyillarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Tikuv buyumlarini ishlab chiqish jarayoni, jumladan, modellashtirish, loyihalash, kesish va tikish, kompyuter yordamida loyihalash (SAPR) dasturiy ta'minotidan foydalanadigan murakkab faoliyatdir. Ushbu jarayonning har bir bosqichi operatsiyaning har bir elementi bilan to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir qilish, ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish, samaradorlikni oshirish va dizayn sifatini yaxshilash imkonini beruvchi SAPR funksional imkoniyatlaridan to'liq foydalanish imkoniyatini beradi. Natijada, SAPR dasturiy ta'minoti moda sanoatida keng qo'llanila boshlandi.

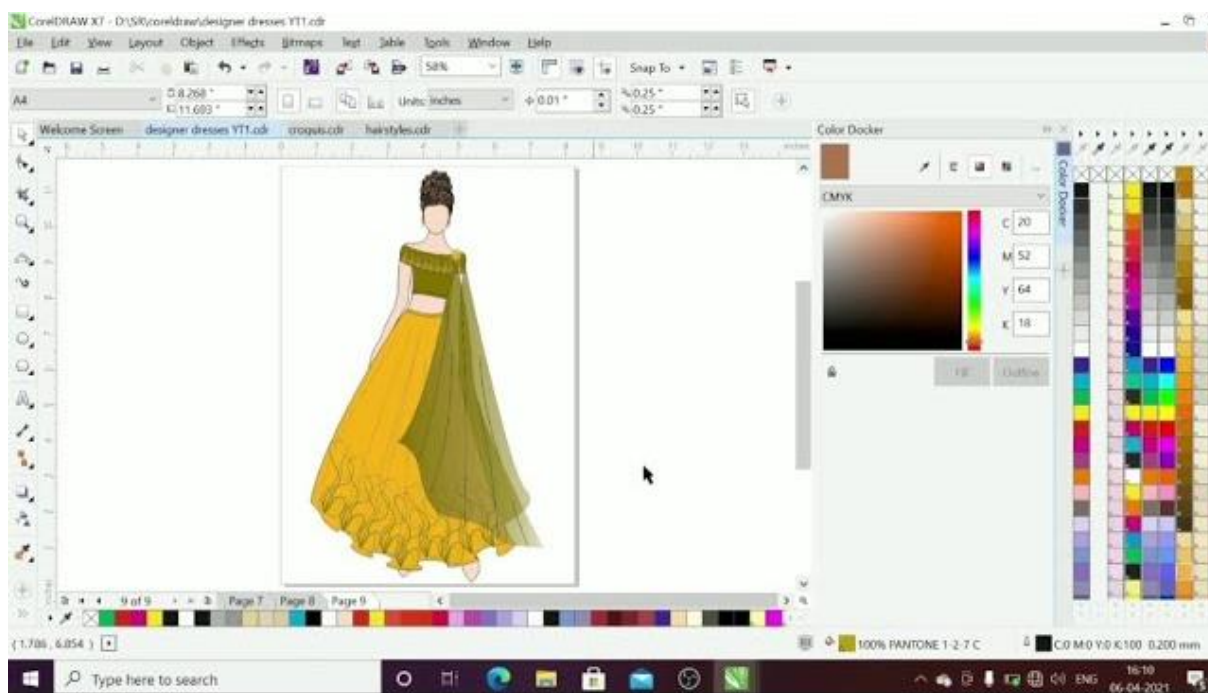
Oliy hamda professional ta'lim raqobatbardosh mutaxassislarni yaratish uchun zarur bo'lgan texnologik bilim va ko'nikmalarni uzatish va rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Xususan, tikuvchilik buyumlarini loyihalash jarayonida SAPRni integratsiyalashuvi dizaynerlar ishining samaradorligi va sifatini oshirishga, shuningdek, mahsulotning har bir elementi dizaynini ishlab chiqishda mehnat zichligini kamaytirishga yordam beradi. Kiyimlarni loyihalashda SAPRdan foydalanishning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish: SAPR uzoq vaqt davomida tikuvchilik sanoatida faol qo'llanilib, qismlarni ulash sifatini va mahsulotlarning umumiy funksionalligini sezilarli darajada yaxshilaydi, ayniqsa ayollar kolleksiyalarida. Dasturiy ta'minotdan foydalanish an'anaviy qo'lda usullar bilan solishtirganda unumdorlikni oshirish imkonini beradi.

Retush samaradorligi: SAPR kiyimlarni retushlash jarayonida asosiy vositadir. Dasturiy ta'minotning turli versiyalaridan foydalanish qobiliyati avtomatik dizaynni sozlash imkonini beradi, bu esa an'anaviy qo'lda retushlash usullariga nisbatan yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Mutaxassislarni tayyorlash. Tikuv buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlari fanini o'qitish jarayonida SAPRdan foydalanish talabalarning asosiy ko'nikmalarini, jumladan, material tanlash, dizayn va tayyor mahsulot sifatini ta'minlashni rivojlantirishga yordam beradi. Bu nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Tikuv buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlari fanini o'rgatish sohasida CorelDRAW dasturidan foydalanish ham muhim o'rin tutadi. Ushbu vosita ta'lim muassasalarida zamonaviy dizayn asoslarini o'rgatishda keng qo'llaniladi, o'quvchilarga kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda kiyim-kechak dizayni asoslarini o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Dasturiy ta'minot dizaynerga juda batafsil konstruktiv chizmalarini taqdim etishi va foydalanish usuli oddiy, talabalar tomonidan qabul qilinishi oson bo'lgan afzalliklarga ega.

So'nggi yillarda grafik dizayn dasturlari, jumladan CorelDRAW tizimining imkoniyatlarini kengaytirish tendentsiyasi kuzatildi. CorelDRAW kiyim dizaynining yordamchi elementlarini, masalan, uslublar, texnologik xaritalarini ishlab chiqish uchun qulay vositalarni taqdim etadi. CorelDRAW-da kiyim dizaynlarini yaratish jarayoni to'rtta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi: elementlarni chizish, geometrik shakllarni birlashtirish, egri chiziqlar yaratish va plastik asboblardan foydalanish.

1. Elementlarni chizish bosqichida barcha tafsilotlarni diqqat bilan chizish muhimdir. Keyin namunani asos sifatida o'rnatib, loyihaning boshqa qismiga o'tkazishingiz kerak. Shundan so'ng siz modellarning dublikatlarini yaratishingiz va ularni dizaynning tegishli joylariga o'tkazishingiz kerak.

2. Keyingi bosqich to'qimalarni qo'shishdir. Standart sharoitlarda siz dizaynerning maqsadiga mos keladigan qattiq to'qimalardan foydalanishingiz mumkin. Biroq, agar yakuniy effekt talablarga javob bermasa, kerakli natijaga erishmaguningizcha dasturiy ta'minotga o'zgartirishlar kiritishingiz mumkin.

3. Yakuniy bosqich matnning tashqi ko'rinishini loyihalashni o'z ichiga oladi. Matn ikki xil darajada joylashtirilishi kerakligini hisobga olish kerak: yuqori daraja qattiq, pastki sath gradient. Gradient darajalari uchun siz qattiq plomba foydalanishingiz mumkin. Shaffoflik va boshqa qatlam atributlari ham kerak bo'lganda sozlanishi mumkin.

CorelDRAW-da grafik dizayndan foydalanish an'anaviy qo'lda usullarga nisbatan dizayn yaratish vaqtini sezilarli darajada qisqartirishi mumkin. Bundan tashqari, dastur talabalarga ijodiy g'oyalarni amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi, bu esa "Texnologik ta'lim" yo'nalishi talabalariga tikuv buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlari fanini o'qitish sifatini oshirishda ayniqsa muhimdir.

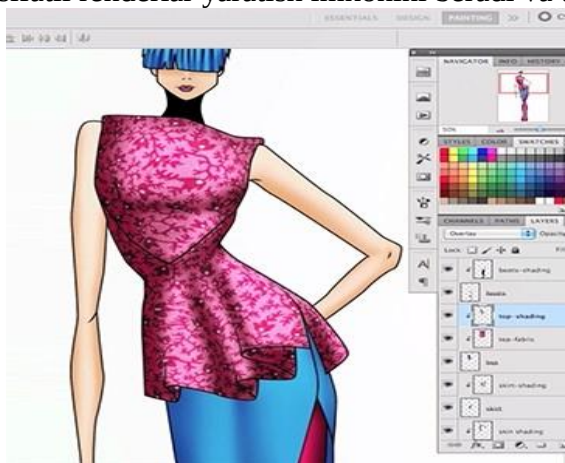
Bundan tashqari tikuvchilik mahsulotlarining renderlarini yaratish uchun Adobe Photoshop dasturidan foydalanish tavsiya etiladi. Hozirgi vaqtda kompyuter grafikasining ikkita asosiy turi mavjud bo'lib, ulardan biri vektor grafikasi, ikkinchisi rastr grafikasidir. Adobe Photoshop dasturida ishlatiladigan vektorli grafikalar geometrik formulalarga asoslanadi va Adobe Illustrator, CorelDRAW va boshqalar kabi vositalarni o'z ichiga oladi.

Adobe Photoshop tikuvchilik mahsulotlarining renderlarini yaratish uchun eng mos dastur hisoblanadi. U tasvirlarni chizish, tahrirlash va grafikalar bilan turli operatsiyalarni bajarish uchun keng ko'lamli vositalarni taqdim etadi. Xususan, Photoshop skanerlash, tahrirlash va render yaratish, shuningdek ranglarni o'zgartirish va turli grafik effektlarni qo'llash imkonini beradi.

Renderlarni yaratish jarayoni bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqich yuqori sifatli eskizni yaratishni talab qiladi, bu keyingi tahrirlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Keyin, cho'tkalar, qalamlar, gradientlar va boshqalar kabi Photoshop vositalaridan foydalanib, barcha tafsilotlarni va dizayn talablarini hisobga olgan holda eskizni diqqat bilan ranglashingiz kerak. Silliqlik yuzalar, gradyanlar va rang o'tishlarini yaratish uchun qatlamlar va asboblardan to'g'ri foydalanishga alohida e'tibor berilishi kerak. Photoshop shuningdek, renderlar ko'rinishini yaxshilaydigan va ularni yanada realroq qiladigan murakkab effektlarni yaratish imkoniyatini beradi.

Bundan tashqari, Adobe Photoshop mahalliy ranglar bilan tez va samarali ishlash imkonini beradi, bu ayniqsa tikuvchilik buyumlarini konstruksiyalash va yaratishda muhimdir. Talabalar ranglarni osongina o'zgartirishi, yangi soyalar qo'shishi va ranglarni to'g'rilash va sozlash vositalaridan foydalangan holda uyg'un ranglar sxemalarini yaratishi mumkin.

Umuman olganda, Adobe Photoshop yordamida tikuvchilik renderlarini yaratish samarali va qulay yechimdir. Ushbu vosita grafikalar bilan ishlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi, yuqori sifatli renderlar yaratish imkonini beradi va tahrirlash jarayonida moslashuvchanlikni ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, hozirgi davrda talabalarda "Tikuv buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlari" fanini o'qitishda kompyuter texnologiyalari va multimedia texnologiyalari muhim o'rin tutadi, dasturiy vositalardan to'liq foydalanish nafaqat ish tezligi va samaradorligini sezilarli darajada oshirishi balki talabalarda dizaynerlik qobiliyatini rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hu Yu. The application of computer aided design in art design teaching stage. 2012,

2. Xiaoyan Zhang. The application of computer aided design in architectural design teaching. China forestry education. 2009, 7.
3. Zhou Jia. The role of computer aided design in art and design curriculum system. Mass artistic analysis and teaching thinking. 2009
4. Аббасова Г. Р., Кононенко В. Г., Смирнова Н. И. и др. Основы автоматизированного проектирования одежды: учебное пособие / Под общ. ред. Г. Р. Аббасовой. - Москва: Форум, 2011.
5. Бодяло Н. Н., Шебеко В. Н. Информационные технологии в проектировании одежды: учебное пособие. - Витебск: УО «ВГТУ», 2007.
6. Козловская Я. Н., Бушуева И. А. Применение систем автоматизированного проектирования в производстве одежды // Современные научные исследования и инновации. - 2016. - № 12 [Электронный ресурс]. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2016/12/76046>
7. Tikuv buyumlarini loyihalashning avtomatlashtirilgan sistemasi. O'quv qo'llanma/S.I.Sharipova, D.F.Djalolova. -Toshkent: 2021.- 124 b.
8. Джалалова, Д., & Азимова, Ф. (2022). Innovatsion texnologiyalarni qo'llab tikuv buyumlarini loyihalashning avtomatlashtirilgan sistemasida texnik vositalardan foydalanish . Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 156–159. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5277>
9. Ташпулатов С. ва бошқалар. “Кийимларни компьютерда лойихалаш асослари”. - Т.: “Илм-зиё”, 2014 у
10. Sh.P. Shumkarova, M.N. Rajapova. Tikuv buyumlarini Konstruksiyalash D a r s l i k. Jizzax, 2021, 260 b.
11. Abdullayeva Qumri Madjidovna. Tikuvchilik buyumlarini loyihalash va modellashtirish asoslari. O'quv qo'llanma. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006, 160 bet.
12. Сакулин В. Д., Зайцев В. М., Ермаков А. С. и др. Создание коллекций одежды с помощью САПР: учебное пособие. - Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2017.

Rasulova Yulduz Baxtiyarovna,
Navoiy davlat universiteti San'at va sport fakulteti
Musiqiy ta'limi kafedrası o'qituvchisi

BO'LAJAK MUSIQA FANI O'QITUVCHILARINI MUSIQIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarining musiqiy kompetensiyasini shakllantirish mazmuni va uslubiy jihatlari o'rganilgan. Bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarining musiqiy kompetentligi masalalariga oid ilmiy-nazariy va uslubiy adabiyotlar ko'rib chiqilgan va tahlil qilingan. Pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarida musiqiy kompetensiyani shakllantirish kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishning zaruriy tarkibiy qismi sifatida qaraladi; pianino ijrochiligi-intonatsiya madaniyatini tarbiyalash musiqa o'qituvchisi ijro mahoratining asosiy tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Musiqa ta'limi jamiyatning madaniy va estetik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Musiqa fani o'qituvchilari esa o'quvchilarga musiqa bilimlarini yetkazishda, ularning ijodiy va estetik qobiliyatlarini rivojlantirishda bevosita ishtirok etadilar.

Kalit so'zlar: musiqa, kompetensiya, madaniyat, pedagogika, adabiyot, san'at, estetika, musiqiy ta'lim, tarbiya.

Аннотация. В статье рассматриваются содержательные и методические аспекты формирования музыкальной компетентности будущих учителей музыки. Изучена и проанализирована научно-теоретическая и методическая литература по вопросам музыкальной компетентности будущих учителей музыки. Формирование музыкальной компетентности у студентов педагогических вузов рассматривается как необходимая составляющая формирования профессиональных навыков; Развитие культуры игры на фортепиано и интонирования считается ключевым компонентом исполнительского мастерства учителя музыки. Музыкальное образование имеет важное значение в культурном и эстетическом развитии общества. Преподаватели музыки принимают непосредственное участие в передаче музыкальных знаний учащимся, развитии их творческих и эстетических способностей.

Ключевые слова: музыка, компетентность, культура, педагогика, литература, искусство, эстетика, музыкальное образование, воспитание.

Annotation. The article studies the content and methodological aspects of the formation of musical competence of future music teachers. Scientific-theoretical and methodological literature on the issues of musical competence of future music teachers is reviewed and analyzed. The formation of musical competence in students of pedagogical higher educational institutions is considered a necessary component of the formation of professional skills; the cultivation of piano performance-intonation culture is considered a key component of the performance skills of a music teacher. Music education is of great importance in the cultural and aesthetic development of society. Music teachers are directly involved in conveying musical knowledge to students and developing their creative and aesthetic abilities.

Keywords: music, competence, culture, pedagogy, literature, art, aesthetics, musical education, upbringing.

Kirish. Musiqa ta'limi zamon talablari va o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda o'zgarib bormoqda. Shu sababli, bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarining musiqiy kompetentligini oshirish, ular uchun zamonaviy metodikalarni ishlab chiqish va qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchining musiqiy kompetentligi - uning nafaqat musiqiy bilim va ko'nikmalariga, balki bu bilimlarni o'quvchilarga samarali tarzda yetkazish qobiliyatiga ham bog'liqdir. Musiqa ta'limi-yosh avlodning estetik tarbiyasida, madaniy dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Bugungi kunda maktablarda musiqa fani sifatida o'qitilayotgan darslar samaradorligi ko'p jihatdan ushbu fan o'qituvchisining musiqiy kompetensiyasiga bog'liq. Shu bois, bo'lajak musiqa

o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida ularning kasbiy va musiqiy kompetensiyasini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida qaralmoqda.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Bir qator ishlarda ijrochilik kompetensiyasi tushunchasining tuzilishi o'rganilib, musiqiy-ijrochilik kompetensiyasining o'ziga xos tarkibiy qismlari va ularni bo'lajak musiqa o'qituvchilarida rivojlantirish xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan (V. S. Yakovlev, M. A. Lashkul, Z. V. Rumyantseva). V. S. Yakovlev [13] oliy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv muammosini ko'rib chiqib, musiqiy ijrochilik kompetensiyasining o'ziga xos tarkibiy qismlarini quyidagilar deb hisoblaydi:

- shaxsiy komponent - bu hissiy-irodaviy soha, badiiylik, musiqiy ijrochilik faoliyati uchun motivatsiya, aks ettirish;

- ijro apparatini tashkil etish usullari - badiiy-tasavvuriy fikrlash, musiqiy-eshittirish imtiyozlari, ijro mahorati va qobiliyatlari

- ijtimoiy va kommunikativ komponent - tinglovchilarga musiqiy ma'lumotni yetkazish uchun og'zaki bo'lmagan aloqa vositalarini egallash, sahnadagi xatti-harakatlar tajribasi"

M.A.Lashkul ta'kidlashicha, musiqa o'qituvchisini tayyorlashda uning "musiqiy-pedagogik faoliyatning poydevori, asosi bo'lib, o'qituvchi shaxsini eng yuqori darajada ochib berishga imkon beradigan va o'quvchilarning ma'naviy dunyosini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan musiqiy ijrochilik amaliyoti yetakchi rol o'ynashi kerak. Musiqa o'qituvchisining ijro mahoratini batafsil tahlil qilishga bag'ishlangan "Ijro malakasi" [6] nomli asarida "professional-pedagogik kompetensiya tarkibida muhim va nisbatan mustaqil quyi tizim bo'lib, o'quvchilar bilan o'ziga xos tarzda (o'qituvchining o'ziga xos sharoitlarda va qobiliyatlari orqali) o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyati sifatida namoyon bo'lishi ta'kidlangan. Bu murakkab tushunchani na musiqiy ijrochilik qobiliyatiga, na o'qituvchining sahna san'ati haqidagi bilimiga qisqartirib bo'lmaydi; na shaxs xususiyatlari ansambliga va hokazo. M.A.Lashkulning fikricha, ijro mahorati deganda "cholg'u-ijrochilik faoliyatiga va uning asosida o'quvchilar bilan o'quv-tarbiya jarayonida samarali hamkorlik qilishga yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarligi bo'lgan shaxsning ma'lum sifatleri (xususiyatlari) yig'indisi" tushunilishi kerak.

Z.V.Rumyantseva tadqiqotida musiqa o'qituvchisining ijro mahorati turli darajadagi muvaffaqiyatlar bilan amalga oshiriladigan musiqiy va pedagogik vazifalarni hal qilishga qaratilgan ijodiy, nostandart harakatlar tizimi sifatida ochib berilgan.[9]

Shunday qilib, bo'lajak musiqa fani o'qituvchisining ijro mahorati deganda tizimli jarayonga, murakkab ko'p bosqichli tuzilishga ega bo'lgan, kognitiv-faoliyat va refleksiv komponentlarning majmui hisblanib o'zaro ta'siri sifatida faoliyat yuritadigan, shakllanish darajasi bo'lajak musiqa o'qituvchisiga musiqiy ijro faoliyatini samarali amalga oshirishga imkon beradigan shaxsning integratsion shakllanishi tushuniladi.

Bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarida musiqiy ijrochilik kompetensiyasini shakllantirishning mazmun-mohiyati va uslubiy jihatlari yetarlicha o'rganilmaganligi, musiqa ijrochilik fanlarini o'zlashtirish jarayonida uning shakllanish xususiyatlari aniqlanmaganligi tadqiqotning asosiy muammosi bo'ldi; Pedagogika oliy o'quv yurtining o'quv jarayonida ushbu sifatni rivojlantirishning pedagogik shartlari nazariy asoslashni talab qiladi.

Shunga ko'ra, tadqiqot ishini bajarish jarayonida quyidagi vazifalar belgilandi:

1. bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarining ijro mahoratini shakllantirishning asosiy pedagogik yondashuvlarini belgilab, pedagogika oliy o'quv yurtining o'quv jarayonida ushbu sifatni rivojlantirishning pedagogik shartlarini aniqlash;

2. bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik shartlarini belgilab, fortepiano ijrochiligi-intonatsiya jarayonida erishilgan ijro mahorat darajasini baholash uchun ishlab chiqilgan diagnostika vositalaridan foydalangan holda eksperimental tadqiqot o'tkazish.

Shu nuqtai nazardan, E.I.Zaxarenkovaning "Ijrochi musiqachilarni konservatoriyada tayyorlashning o'nlab yillar davomida shakllangan badiiy-pedagogik paradigmasi har doim ham

pedagogika oliy o'quv yurti talabalarining ijrochilik tayyorgarligiga adekvat singdirib bo'lmaydi", degan fikri shubhasizdir. musiqa va pedagogik ta'limga moslashtirilgan".[2]

Ijrochilik kompetensiyasi musiqa ta'limi pedagogikasida qandaydir prinsipial jihatdan yangi kategoriya emas. Pedagogika oliy o'quv yurtida talabalarni musiqa va cholg'u chalishga tayyorlash jarayonida o'qitishning an'anaviy yondashuvlari o'z ahamiyatini saqlab qoladi. E.P.Krasovskaya (2018) "bastakor konsepsiyasining mohiyatiga chuqur kirib boradigan va matnning badiiy mazmunini aks ettira oladigan musiqachi-tafakkurni rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish uchun o'quv jarayonida qo'llaniladigan usullarni to'g'ri tanlash zarurligini ta'kidlaydi.

A.V.Malinkovskaya o'z asarlaridan birida "Musiqiy matn – unga sharhlar" dixotomiyasini sahna san'ati va shunga mos ravishda musiqa ta'limi pedagogikasida ma'lum bir "nazariy muammo" sifatida o'rganadi. Shubhasiz, bu masala bo'lajak musiqa o'qituvchilarining ijro mahoratini shakllantirish jarayonida muhim mazmuniy va uslubiy jihat bo'lib ko'rinadi. Talabalarni musiqiy matnning barcha nozik tomonlarini iloji boricha aniq va to'liq ko'rishga o'rgatish juda muhim qadamdir. Bunday mahoratga ega bo'lish musiqa o'qituvchilari uchun nihoyatda zarurdir, chunki ular xalq ommasiga musiqa san'ati asarlarini idrok etish madaniyatini yetkazuvchilardir, maktab o'quvchilarini musiqa va o'tmish an'analari bilan tanishtirish esa o'qituvchining san'atni badiiy idrok etish prizmasidan o'tadi. [7]

G.M.Tsypin "evristik dialog" usulining muhimligini ta'kidlaydi: "talabaning fikrlarini faollashtirish orqali dialog unga o'z qarashlari va munosabatlarini o'rnatishga yordam beradi, kommunikativlikni rivojlantiradi.[11]

A.V.Toropova "intonatsiya tushunchasini shaxsning ta'sir etuvchi tili sifatida" bo'lgan "individdning aqliy kechinmalari oqimining dinamik ko'rinishlarini tahlil qilishning ajralmas birligi" sifatida qaraydi. [10]

Tahlil va natijalar. Bo'lajak musiqa fani o'qituvchisining musiqiy kompetensiyasini quyidagi pedagogik shartlar to'plami bajarilgan taqdirda shakllantirish mumkin:

- ijro etilayotgan musiqani o'quvchilarning ijodiy tushunishiga germeneytik yondashuv asosida amalga oshirish;

- o'quvchilar tafakkurini faollashtirish uchun "evristik dialog" usulidan foydalanishi;

- bo'lajak musiqa fani o'qituvchisi-ijrochilarni professional intonatsiya uslubini izlashga undashi;

- bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarini musiqa va cholg'u chalishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanish.

Pedagogika oliy o'quv yurti talabalarida – bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarining ijrochilik kompetensiyasi quyidagi hollarda shakllanishi mumkin:

- pedagogika oliy o'quv yurti talabalarida ijrochilik malakasini rivojlantirish umumiy musiqa ta'limi tizimida ishlaydigan bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy mahoratini oshirishning zaruriy tarkibiy qismi sifatida qaraladi;

- pianino ijrochiligi va intonatsiya madaniyatini rivojlantirish musiqa o'qituvchisi ijro mahoratining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi;

- pedagogika oliy o'quv yurti talabalarining musiqiy va cholg'u tayyorlash jarayonida ijrochilik kompetensiyasini shakllantirishni ta'minlovchi, avvaldan belgilangan pedagogik shart-sharoitlar majmuasi amalga oshiriladi;

- Universitetda o'qish davrida talabalarining musiqiy va ijodiy moyilliklari va qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish va rivojlantirish imkonini beruvchi madaniy-ma'rifiy makon yaratildi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarida kompetensiyalarni shakllantirish quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- Nazariy va amaliy bilimlarning uyg'unligi. Musiqa pedagogikasida nazariy bilimlar (musiqa nazariyasi, solfedjio, musiqa tarixi) amaliy mashg'ulotlar (xor, vokal, cholg'u) bilan uyg'unlashgandagina samara beradi. Ta'lim jarayonida nazariya va amaliyotning bir-birini to'ldirishi zarur.

- Musiqiy eshituvni rivojlantirish. Yaxshi musiqa o'qituvchisi nafaqat eshitadi, balki musiqani his qiladi, anglaydi va sharhlay oladi. Bu esa talabalarda eshituv orqali tahlil qilish, farqlash, baholash ko'nikmalarini shakllantirishni taqozo etadi.

- Ijrochilik madaniyati. Talaba o'qituvchilar o'zlarining ijrochilik darajasini pedagogik maqsadlarga mos ravishda rivojlantirishlari lozim. Bu jarayonda vokal va cholg'u mashg'ulotlari alohida o'rin tutadi.

- Didaktik metodikalarning puxta o'zlashtirilishi. Musiqa o'qituvchisi pedagogik faoliyatida didaktik vositalar, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, innovatsion yondashuvlarni bilishi va qo'llay olishi zarur.

- Ijodiy yondashuv va mustaqil fikrlash. Musiqa fani o'qituvchisining asosiy vazifasi – bolalarda musiqaga mehr uyg'otishdir. Buning uchun o'qituvchining o'zi ham ijodiy fikrlaydigan, tashabbuskor bo'lishi lozim.

Tajriba davomida bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarini musiqiy kompetensiyasini shakllantirishda suhbatning quyidagi turlari qo'llanilsa ko'zlangan maqsadga erishish mumkin:

1. "Narvon usuli" – cholg'u ijrochiligi (piano) haqida umumiy g'oyalarni, musiqa fani o'qituvchisi uchun pianino ijrosi-intonatsiya madaniyatini o'zlashtirishning ahamiyatini, musiqiy-pedagogik materialni tanlashda ijodiy badiiy afzalliklarni aniqlashga qaratilgan tizimli chuqurlashtirilgan intervyu.

2. "Potensial muammolarni aniqlash usuli" – bo'lajak musiqa fani o'qituvchilari ijro mahoratining zaruriy komponenti sifatida fortepiano ijrochiligi-intonatsiya madaniyatini o'zlashtirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan texnik qiyinchiliklarni muhokama qilish.

3. "Ramziy tahlil" – musiqa olamiga chuqur kirib borish, musiqa asarining badiiy mazmuni va obrazini idrok etishga qaratilgan allegoriya va qiyoslarni izlash.

Xulosa. Bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarining musiqiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining samaradorligi ma'lum shartlar majmui, ya'ni: o'quvchilar tomonidan ijro etilgan musiqani ijodiy idrok etishga germeneytik yondashish amalga oshirilsa, muvaffaqiyatli bo'lishi o'rganildi.

O'quvchilar tafakkurini faollashtirish uchun "evristik dialog" usulidan foydalanish, bo'lajak o'qituvchi-ijrochilarni professional intonatsiya uslubini izlashga undashi hamda bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarini musiqiy va cholg'u chalishga tayyorlashda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanish imkonini yaratadi.

Bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarining musiqiy kompetensiyasini shakllantirish nafaqat ularning kasbiy tayyorgarligini, balki butun ta'lim tizimining estetik va madaniy-ma'rifiy yuksalishini belgilovchi omildir. Bu yo'ldagi asosiy pedagogik muammo – nazariya va amaliyotning uyg'unligi, innovatsion metodlarning yetishmasligi, o'quv dasturlarining zamon talablariga to'liq mos emasligidir. Mazkur muammoni bartaraf etish uchun o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarini zamonaviy kompetensiyalar asosida qayta ko'rib chiqish, musiqiy ta'limga kreativ va tizimli yondashuv zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Баренбойм Л. А. Музыкальная педагогика и исполнительство М.: Музыка, 1974.
2. Захаренкова Е. И. Музыкальное исполнительство в педагогическом образовании (теоретико-методологические аспекты) // Преподаватель: XXI век. 2015. № 4.
3. Князева Т. С. Диагностика музыкальности с помощью Gold-MSI-опросника в контексте потребностей музыкального образования // Вестник кафедры ЮНЕСКО «Музыкальное искусство и образование». 2018. № 1 (21).
4. Князева Т. С. Музыкальные способности и интеллект как предмет исследования в музыкальной психологии и психологии музыкального образования // Музыкальное искусство и образование. 2019. Т. 7. № 3.

5. Красовская Е. П. Герменевтический подход к освоению формы музыкального произведения в инструментально-исполнительском классе // Вестник кафедры ЮНЕСКО «Музыкальное искусство и образование». 2018. № 2 (22).
6. Лашкул М. А. Исполнительская компетентность педагога-музыканта // Вестник Тамбовского государственного университета. 2008. № 10.
7. Малинковская А. В. Авторские комментарии в смысловом пространстве музыкального текста: к методологии исследовательской деятельности музыканта-педагога // Музыкальное искусство и образование. 2019. Т. 7. № 3.
8. Малинковская А. В. Исполнительско-педагогический анализ музыкального произведения в контексте герменевтической теории понимания-интерпретации // Вестник кафедры ЮНЕСКО «Музыкальное искусство и образование». 2018. № 3 (23).
9. Румянцева З. В. Формирование профессиональной готовности учителя к музыкально-педагогической деятельности в школе: автореф. дисс. ... к. пед. н. М., 1987.
10. Торопова А. В. Индивидуальный стиль интонирования как психодиагностический инструмент в музыкальном образовании и музыкотерапии // Вестник кафедры ЮНЕСКО «Музыкальное искусство и образование». 2018. № 3 (23).
11. Цыпин Г. М. Диссертационное исследование в области музыкальной культуры и педагогики (проблемы содержания, формы, языка и стиля). Тамбов: Тамб. гос. муз.-пед. ин-т, 2005.
12. Цыпин Г. М. Современный педагог-музыкант: традиции образовательного процесса и вызовы времени // Вестник Владимирского государственного университета им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. Серия «Педагогические и психологические науки». 2018. № 32 (51).
13. Яковлев В. С. Формирование музыкально-исполнительской компетентности будущего учителя музыки в условиях уровневой подготовки в вузе // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2009. № 4 (12).

Narziyeva Zarrina Abduxalimovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti

HOZIRGI DAVRDA O'QITUVCHILARNING KASBIY MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LI VA SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik mahoratning muammolari, tavsifi, ularning kelib chiqish sabablari, shakllanishi va rivojlanishi bayon etilgan. Shuningdek, pedagogik mahorat muammolariga yechim, pedagogik tavsiylar va buyuk mutafakkirlarning pedagogikaga oid fikr-mulohazalarini bayon etilgan.

Kalit so'zlar: pedagog, mahora, texnologiya, ta'lim tizimi, ta'lim, tarbiya, o'qitish usullari, o'qituvchi.

Abstrakt: This article describes the problems, description, causes of their origin, formation and development of pedagogical skills. Also, solutions to the problems of pedagogical skills, pedagogical recommendations and thoughts of great thinkers on pedagogy are presented.

Keywords: pedagogue, skill, technology, education system, education, upbringing, teaching methods, teacher.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы, характеристика, причины, формирование и развитие педагогического мастерства. В нем также представлены решения проблем педагогического мастерства, педагогические рекомендации и взгляды великих мыслителей на педагогику.

Ключевые слова: педагог, мастерство, технология, система образования, образование, воспитание, методы обучения, учитель.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida o'qituvchi kadrlaming ma'naviy qiyofasiga, aqliy salohiyatiga hamda kasbiy mahoratiga nisbatan alohida mas'uliyat yuklangan. Chunonchi, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev quyidagilarni qayd etadi: «Biz yurtimizda yangi avlod, yangi tafakkur sohiblarini tarbiyalashdek mas'uliyatli vazifalarni ado etishda birinchi galda ana shu mashaqqatli kasb egalariга suyanamiz va tayanamiz, ertaga o'rnimizga keladigan yoshlarning ma'naviy dunyosini shakllantirishda ularning xizmati naqadar beqiyos ekanini o'zimizga yaxshi tasavvur qilamiz». Ushbu fikrlardan bugungi kun o'qituvchisiga nisbatan qo'yilayotgan talablarning mazmun va mohiyati anglaniladi. Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi kerak? Mustaqillikdan keyin ushbu muammo ko'plab olimlarning, ziyoli ahlining, hatto ota-onalarning diqqat-e'tiborida bo'ldi. O'qituvchilar uchun zamonaviy, hozirgi kun talablariga javob bera oladigan metodik va o'quv qo'llanmalari, darsliklar yaratila boshlandi. Lekin bu muammo bo'yicha izlanishlar, ilmiy-tadqiqotlar hozirgi kunda ham davom etmoqda. Hozirgi kundagi global o'zgarishlar, fan-texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi XXI asr o'qituvchisidan pedagogik mahoratni, o'tkir irodani, pedagogik-psixologik bilimlarni, o'z fanini chuqur bilishni va yuksak tafakkurni, siyosiy savodxonlikni, fikrlash doirasi keng va mulohazali bo'lishni talab qiladi.

Shaxsni har tomonlama barkamol inson darajasida tarbiyalash nihoyatda murakkab jarayon bo'lib, juda qadim zamonlardan buyon ushbu faoliyatga jamiyatning uyatuk kishilari jalb etilgan. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi, mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Ushbu tajribalar o'qitish shakllarida foydalaniladigan o'qitish qonuniyatlari, prinsiplarini ijodiy qo'llashda, ilmiy bilishga doir g'oyalar, nazariy bilimlar, qonuniyatlarni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, qadimdan buyuk allomalar vatani bo'lib kelgan O'zbekistonda yosh avlod tarbiyasi mutlaqo o'zgacha ma'no kasb etishi muqarrar. O'qituvchi - O'zbekistonning porloq kelajagini barpo etuvchi, dunyoga mashhur mutafakkir va olimlarning davomchisi bo'lgan yosh avlod ta'lim-tarbiyasi uchun javobgar shaxsdir. Shunday ekan, o'qituvchining mazkur talablarga muvofiq keluvchi vazifasi,

uning o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar o'rtasidagi obro' e'tibori hozirgi zamon talablariga mos bo'lishi shart.

O'qituvchi barkamol avlod ta'lim-tarbiyasi uchun javobgar shaxs bo'lib nafaqat ma'naviy-axloqiy madaniyati bilan atrofdagilarga o'rnak bo'lishi, shu bilan birga, pedagogik mahoratini ham namoyon eta olish yyetuk o'qituvchi sifatida malakali kadrlarni tayyorlash ishiga o'zini munosib hissasini qo'shishi zarur.

Pedagogik mahoratga ega bo'lish, o'qituvchi uchun ta'lim-tarbiyani samaradorligini ta'minlovchi zamin bo'libgina qolmasdan, ayni vaqtda uning jamiyatdagi obro'-e'tiborini ham oshiradi, o'quvchilarga nisbatan hurmat yuzaga keladi.

Kasbiy mahoratni oshirish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etish: pedagogik faoliyatda yo'l qo'yilgan yoki qo'yilayotgan xatolardan xalos bo'lish, o'quvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar bilan munosabat muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Respublikamiz hukumati xalq ta'limi sohasida o'rtaga qo'yayotgan vazifalarni bajarish ko'p jihatdan o'qituvchiga bog'liq. Hozirgi sharoitda ta'lim tarbiyadan ko'zda tutilayotgan maqsadlarga yetishish, o'quvchilarning xilma - xil faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, e'tiqodli, mehnatsevar, barkamol inson qilib o'stirish o'quvchi zimmasiga yuklatilgan. Xalqimizning kelajagi, mustaqil O'zbekistonning istiqloli ko'p jihatdan o'qituvchiga, uning saviyasiga, tayyorgarligi, fidoyiligiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Uzluksiz pedagogik ta'lim g'oyasi amalga oshirilmoqda. Shu munosabat bilan o'qituvchilar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash ishi davlat va jamoatchilik diqqat markaziga qo'yildi.

Biror kasbning haqiqiy ustasi bo'lish uchun kishida tabiiy qobiliyat, ma'lum jismoniy va ruhiy xislatlar jo bo'lishi kerak. Pedagogning o'qituvchilik faoliyatini, yoshlarni o'qitish va tarbiyalash ishini samarali bajarishi, ota - onalar va bolalarning izzat - hurmatiga sazovor bo'lishi uchun ham unda qobiliyat, mahorat, qiziqish bo'lmog'i lozim.

Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahorat egasi oz mehnat sarf qilib katta natijaga erishadi. Ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste'dodli kishidagina pedagogik mahorat bo'lishi mumkin.

Pedagogik texnologiya pedagogik mahorat to'g'risidagi fan. Shunga ko'ra, pedagogik texnologiyada o'qituvchining metodik mahorati muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiya o'zining pedagogika va boshqa fan yutuqlari bilan bog'liq xususiy nazariyasiga ega:

O'quv - tarbiyaviy jarayonni ilmiy asosda qurish o'qitishning axborot vositalaridan va didaktik materiallardan, ta'limning faol metodlaridan keng foydalanishga asoslangan o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatiga zamin yaratadi.

«O'qituvchi o'z bilim malakasini oshirish usullarini puxta egallamog'i, mustaqil ishlashni o'rganmog'i lozim», - degan edi Abduraxmon Jomiy.

O'z bilimlarini mustaqil oshirish uchun quyidagi bo'limlardan iborat individual reja tuzib olishlari tavsiya etiladi.

1. G'oyaviy - siyosiy saviyani oshirish.
2. Ilmiy - nazariy bilimni oshirish.
3. Metodik bilim va mahoratni oshirish.
4. Pedagogik va psixologik nazariyani yanada puxta o'rganish.

O'qituvchining pedagogik mahoratini doimiy oshirib borish va uni rivojlantirishda maktabdagi metod birlashmalar hamda kabinetlarning xizmati katta. Metod birlashmalarda o'qituvchilar fikr almashadilar: o'zaro kuzatilgan darslar muhokama qilinadi. Yosh va tajribasiz o'qituvchilarga maslahatlar uyushtiriladi, ilg'or tajribalarni keng ommalashtiradilar.

Pedagogik mahoratni takomillashtirishda shaxsiy pedagogik ilmiy izlanishni ahamiyati kattadir. Ijtimoiy faollik va fuqarolik burchini aniqlash o'qituvchi shaxsiga xos sifat, zero haqiqiy peagog to'la ma'nodagi jamoatchi bo'lib, bolalarga hayotda ijtimoiy faol holatda turmushining

amaliy namunasini ko'rsatadi. O'qituvchi ishidagi muvaffaqiyatni kunlik faoliyatida kattalar va bolalar, ayrim guruh va yakka shaxslar bilan aloqaga kirisha olish qobiliyati ta'minlaydi.

Aloqalarda faoliyatda duch kelinadigan turli xil voqealarga pedagogik qoidalar nuqtai nazaridan emas, balki sharoitni hisobga olgan holda ijobiy hal etish talab etiladi.

Keng ilmiy saviya, ma'naviy ehtiyoj va qiziqish, intellektual qiziqish, yangilikni his qila bilish, pedagogik ma'lumotni oshirishga intilish o'qituvchiga xos xususiyatlardan biridir.

O'qituvchi shaxsining kasb sohasidagi xususiyatlari quyidagilardan iboratdir, ya'ni bolalarni sevish, ular bilan ishlashga qiziqish, pedagogik ishni sevishi, ruhiy pedagogik ziyokorlik va kuzatuvchanlik: dilkashlik, talabchanlik, qat'iylik va maqsadga intilish, vazminlik, o'zini tuta bilish kasbiy layokatlilik va boshqalar.

Samarali pedagogik o'zaro ta'sir ko'rsatishni to'g'ri tashkil etish o'qituvchiga bolalar bilan muomala qilishda tarbiyalanuvchilarning aql idrokigagina emas, balki ularning his tuyg'ulariga ham ta'sir ko'rsatish, samimiy munosabatda bo'lishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Zaripov K. o'qituvchilar malakasini oshirishda maktab rahbarimng roli. - T.: "O'qituvchi", 1993,97 - bet
2. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat.- T.: Nizomiv nomli TDP 2005.- 149 b.
3. Karimov I. Oqituvchi, ustoz, murabbiy...: Talabalar va yosh o'qitiuchilar uchun. //Risola. - Qo'qon DPI, 2009. - 99 b.
4. Omonov N.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – “ Iqtisod-moliya. 2009. - 240 b.
5. Ochilov M., Ochilova N. O'qituvchi odobi. //Saylanma. - O'qituvchi, 1997. - 118 b.

Saidova Feruza Baxtiyarovna,
Tashkent State University of Economics,
Phd, professor, Head of Teaching foreign languages" department

BENEFITS OF EXTENSIVE READING IN LANGUAGE LEARNING

Annotation. Extensive reading (ER) in language learning provides numerous advantages for both students and educators. For students, ER enhances vocabulary acquisition, reading comprehension, and fluency, while fostering greater motivation and engagement in language learning. The article discussed how this method leads to positive outcomes for students, including improved language skills and greater independence in learning.

Key words: extensive reading, language learning, text, approach, enhance.

Annotatsiya. Til o'rganishda keng qamrovli o'qish (ekstensiv o'qish) ham talabalar, ham o'qituvchilar uchun ko'plab afzalliklarni beradi. Talabalar uchun ekstensiv o'qish so'z boyligini o'zlashtirish, o'qishni tushunish va ravonlikni yaxshilaydi, shu bilan birga til o'rganishda ko'proq motivatsiya va faollikni oshiradi. Maqolada ushbu usul orqali talabalar ijobiy natijalarga erishishlari, jumladan, til ko'nikmalarini yaxshilash va o'rganishda mustaqil bo'la olishni ta'minlashga yordam berishi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: ekstensiv o'qish, til o'rganish, matn, yondashuv, kuchaytirish.

Аннотация. Обширное чтение (экстенсивное чтение) в изучении языка дает многочисленные преимущества как для студентов, так и для преподавателей. Для студентов экстенсивное чтение улучшает приобретение словарного запаса, понимание прочитанного и беглость, одновременно способствуя большей мотивации и вовлеченности в изучение языка. В статье обсуждается, как этот метод приводит к положительным результатам для студентов, включая улучшение языковых навыков и большую независимость в обучении.

Ключевые слова: экстенсивное чтение, изучение языка, текст, подход, улучшение.

Introduction. Extensive reading (ER) has become an increasingly prominent approach in the field of language learning, particularly in the context of second language acquisition (SLA). It is an approach that emphasizes reading large volumes of text, typically at a level slightly below a learner's current proficiency, with the goal of enhancing overall language skills through the pleasure of reading and general comprehension. Unlike intensive reading, which focuses on detailed analysis of shorter, often more complex texts, ER prioritizes the quantity of material read and the natural development of language proficiency through exposure to a wide variety of content.

Over the years, extensive reading has garnered substantial attention within the academic community due to its many potential benefits. These benefits range from the acquisition of vocabulary and grammar to improvements in reading fluency, reading comprehension, and even writing ability. Additionally, ER has been linked to enhanced learner motivation, as it allows students to engage with content that interests them, making the language learning process more enjoyable and meaningful. Given these advantages, ER has gained widespread adoption in second language teaching and is regarded as an effective, student-centered method that fosters language growth through authentic reading experiences.

However, the advantages of ER extend beyond the student experience. While much research has focused on the positive impacts of ER on learners, there is an increasing recognition that educators and the broader learning environment can also benefit from this approach. Instructors who integrate extensive reading into their curricula often observe higher levels of student engagement and motivation, and the implementation of ER practices can lead to improved classroom dynamics. Furthermore, teachers may find that ER encourages a more autonomous and self-directed form of learning, which can alleviate the pressure on educators to provide constant direct instruction and allow for more personalized, student-driven language development.

This article aims to explore the broader implications of extensive reading, shedding light on its benefits not only for students but also for educators and the overall classroom atmosphere. Drawing on recent research, expert opinions, and practical examples, the discussion will illustrate how ER can enhance the language learning experience for all parties involved, offering a holistic perspective on its role in modern language education.

Literature Review; Research on extensive reading highlights a variety of positive outcomes for language learners. According to Krashen, extensive reading provides language learners with significant input, which is crucial for language development. By engaging with large volumes of text in a meaningful context, learners can naturally acquire vocabulary and grammar structures. Studies by Day and Bamford suggest that ER helps to foster language fluency, improve reading comprehension, and increase learner motivation. Furthermore, extensive reading has been shown to improve students' writing skills by providing them with a wide range of lexical and syntactic structures.

In addition to the well-established benefits for students, the role of ER in enhancing the teaching environment and supporting educators is less explored but equally important. Teachers often report that ER fosters a more interactive, student-centered classroom atmosphere, which can lead to increased engagement and positive learning experiences [2]. By creating a more relaxed and enjoyable classroom environment, ER also offers teachers an opportunity to develop a deeper connection with their students. Primary research sources include Krashen's work on the Input Hypothesis, Day and Bamford's extensive reading framework and Nation's findings on vocabulary acquisition through reading.

Additionally, qualitative research on the experiences of teachers integrating ER into their classrooms is included. The analysis involves both student outcomes and teacher feedback to illustrate the comprehensive benefits of extensive reading in language learning.

Results and Discussion; Extensive reading significantly enhances students' vocabulary acquisition. Krashen argued that when students are exposed to large amounts of written input, they encounter words in different contexts, which helps them internalize meanings and usages more effectively than through rote memorization. This incidental learning, as described by Nagy and Herman [6], happens naturally when students read for meaning rather than for explicit learning. Moreover, students who engage in ER often see improvements in both their receptive and productive vocabulary.

Research by Grabe supports the idea that extensive reading also contributes to reading fluency.[3] As students read extensively, they develop a greater ability to read quickly and efficiently, which is a key skill in language proficiency. By reading materials at an appropriate level of difficulty, learners can build confidence in their ability to understand texts without relying on dictionaries for every unfamiliar word. ER also leads to improved reading comprehension skills. Studies have shown that students who read extensively tend to have better comprehension abilities compared to those who engage in limited, intensive reading. This improvement is because extensive reading exposes students to a wide variety of text types and genres, helping them develop strategies for understanding different kinds of writing, from narrative texts to academic articles. By reading more, students encounter a wider range of topics, structures, and vocabulary, all of which contribute to a broader and deeper understanding of the language.

One of the most compelling reasons for implementing extensive reading is its positive impact on student motivation. According to Elley, students who engage in ER report higher levels of enjoyment and satisfaction with learning. Because ER typically involves reading materials that students find interesting and enjoyable, it contrasts sharply with traditional reading assignments that might feel burdensome or irrelevant. As a result, learners are more likely to continue reading, which leads to greater exposure to language and, ultimately, increased language proficiency.

Extensive reading shifts the focus from teacher-centered instruction to a more student-centered learning environment. As learners engage with texts independently, teachers act as facilitators rather than primary sources of knowledge. According to Nation [5], this allows for greater personalization

of learning, as students choose materials that match their interests and proficiency levels. This autonomy fosters a sense of ownership over their learning, which can improve both motivation and learning outcomes. Teachers also benefit from the positive impact ER has on classroom dynamics. A study by Tsang found that when teachers introduced ER into their classrooms, students exhibited greater enthusiasm and initiative in their learning, which made it easier for teachers to engage with them individually and in groups.

By encouraging students to read on their own, ER can reduce the burden on teachers. Traditional language instruction often requires extensive preparation, including creating exercises, quizzes, and tests. In contrast, ER activities often require less formal assessment. As Day and Bamford (1998) point out, the focus of ER is on the process of reading, not on measuring outcomes through frequent tests. As students progress through their reading materials at their own pace, teachers can offer support and guidance when needed, rather than constantly preparing structured lessons.

Extensive reading provides an opportunity for teachers to foster stronger relationships with their students. Since ER is often centered on students' personal interests and preferences, teachers have more opportunities to engage in meaningful conversations with students about their reading choices, interests, and challenges. This builds rapport and trust, which can create a more positive and supportive learning environment. Research by Elley (1991) indicates that students who feel connected to their teachers are more likely to engage with the learning material and succeed in language acquisition.

Conclusion; Extensive reading (ER) offers significant benefits that extend beyond the students themselves, positively impacting educators and the overall classroom environment. For students, the advantages are clear and well-documented. One of the most notable benefits is vocabulary acquisition. By reading large amounts of text, students are exposed to new words in context, which helps them internalize meanings and usage more effectively than through isolated vocabulary exercises. This, in turn, leads to improved reading comprehension and overall fluency. Moreover, ER fosters greater motivation, as it provides learners with the opportunity to read materials that align with their interests, making the learning process more enjoyable and less stressful. The flexibility inherent in ER also encourages autonomy, allowing students to take control of their learning journey. This sense of independence leads to increased confidence in their language abilities, as learners see tangible progress through regular reading. As a result, students become more engaged in the language acquisition process, which enhances their long-term commitment to learning.

For educators, ER presents a range of advantages that contribute to a more efficient and rewarding teaching experience. By shifting the focus to student-centered learning, teachers are able to create a more dynamic and participatory classroom. ER reduces the pressure on teachers to provide constant direct instruction, as students take more responsibility for their own learning. This shift not only alleviates workload but also fosters stronger teacher-student relationships, as instructors can focus on providing guidance and support rather than managing day-to-day drills.

Research suggests that incorporating extensive reading into the curriculum can lead to a more enjoyable and effective learning environment for both students and teachers. By encouraging independent reading, teachers not only facilitate language skill acquisition but also help students develop a lifelong love of reading. This cultural shift can have lasting positive effects, nurturing a generation of learners who continue to seek out literature and language learning opportunities beyond the classroom. Ultimately, the benefits of extensive reading create a win-win situation, enriching the educational experience for everyone involved.

Used literatures:

1. Day.R. R., & Bamford, J. Extensive Reading in the Second Language Classroom. Cambridge University Press. 1998.
2. Elley.W. B. Acquiring Literacy in a Second Language: The Effect of Book-Based Programs. Language Learning, 41(2), 275-301.1991

3. Grabe.W. Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge University Press. 2009
4. Krashen. S. The Power of Reading: Insights from the Research. Libraries Unlimited. 2004
5. Nation. P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press. 2013
6. Nagy. W. E., & Herman. P. A. Breadth and Depth of Vocabulary Knowledge: Implications for Acquisition and Instruction. In M. G. McKeown & M. E. Curtis (Eds.), The Nature of Vocabulary Acquisition (pp. 41-89). Erlbaum.1987
7. Tsang. W. K. "The Effect of Extensive Reading on the Reading Fluency of English as a Foreign Language Learners." Language Teaching Research, 2(3), 206-219. 1996

Madatov Kuvonchbek Geldiyor oglu,
Lecturer, Department of Computer Systems
"University of Economics and Pedagogy" Non-State Educational Institution

COMPUTER SYSTEMS AS A TOOL FOR INCREASING THE ACCURACY OF ECONOMIC FORECASTING

Annotation. This article explores the effectiveness of using automated systems and digital software tools in the processes of economic forecasting, planning, and analysis. It provides a comparative analysis of widely used software such as Project Expert, EViews, Audit Expert, SPSS, and Microsoft Excel, evaluating their functional capabilities in statistical analysis, econometric modeling, investment planning, and financial decision-making.

The study emphasizes the increasing role of digital technologies and computer-based analytical methods in improving the accuracy of economic forecasting and optimizing resource management. Simulation modeling, statistical correlation analysis, and regression-based forecasting are highlighted as key features of these tools. The integration of information and communication technologies (ICT) into business and education is addressed as both a theoretical and practical necessity. The article particularly focuses on how such tools can be effectively implemented in the educational process to enhance students' professional competencies.

Keywords: Economic forecasting, statistical analysis, automated systems, digital technologies, econometric modeling, financial planning, business analytics, Project Expert, EViews, SPSS, Microsoft Excel.

Аннотация. В данной статье исследуется эффективность использования автоматизированных систем и цифровых программных средств в процессах экономического прогнозирования, планирования и анализа. Представлен сравнительный анализ широко используемых программ, таких как Project Expert, EViews, Audit Expert, SPSS и Microsoft Excel, с оценкой их функциональных возможностей в области статистического анализа, эконометрического моделирования, инвестиционного планирования и принятия финансовых решений.

В исследовании подчеркивается возрастающая роль цифровых технологий и компьютерных аналитических методов в повышении точности экономических прогнозов и оптимизации управления ресурсами. В качестве ключевых особенностей программ рассматриваются имитационное моделирование, анализ статистических взаимосвязей и прогнозирование на основе регрессионных моделей. Интеграция информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в бизнес и образование рассматривается как теоретически, так и практически необходимое направление. Особое внимание уделяется тому, как эти инструменты могут быть эффективно внедрены в образовательный процесс для развития профессиональных компетенций студентов.

Ключевые слова: Экономическое прогнозирование, статистический анализ, автоматизированные системы, цифровые технологии, эконометрическое моделирование, финансовое планирование, бизнес-аналитика, Project Expert, EViews, SPSS, Microsoft Excel.

Annotatsiya. Ushbu maqolada avtomatlashtirilgan tizimlar va raqamli dasturiy vositalardan iqtisodiy prognozlash, rejalashtirish va tahlil jarayonlarida foydalanish samaradorligi o'rganilgan. Project Expert, EViews, Audit Expert, SPSS va Microsoft Excel kabi keng qo'llaniladigan dasturlarning statistik tahlil, ekonometrik modellash, investitsiya rejalashtirish va moliyaviy qaror qabul qilishdagi funksional imkoniyatlari taqqoslab tahlil qilingan.

Tadqiqotda raqamli texnologiyalar va kompyuterga asoslangan tahliliy usullarning iqtisodiy prognozlash aniqligini oshirish hamda resurslardan samarali foydalanishni optimallashtirishdagi o'рни alohida ta'kidlanadi. Ushbu dasturlarning asosiy xususiyatlari sifatida imitatsion modellash, statistik bog'liqliklarni tahlil qilish va regressiyaga asoslangan prognozlash keltiriladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) biznes va ta'lim sohalariga

integratsiyalash nazariy va amaliy jihatdan zarur yo'nalish sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada bunday dasturlarni o'quv jarayoniga samarali joriy etish orqali talabalar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qanday xizmat qilishi muhim o'rin egallaydi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy prognozlash, statistik tahlil, avtomatlashtirilgan tizimlar, raqamli texnologiyalar, ekonometrik modellashtirish, moliyaviy rejalashtirish, biznes tahlil, Project Expert, EViews, SPSS, Microsoft Excel.

Introduction. In the modern economic environment, statistical analysis, forecasting, and planning play a crucial role in enhancing the efficiency of enterprises, ensuring financial stability, and implementing strategic planning. To ensure high-quality and effective implementation of these processes, the widespread use of modern information and communication technologies is of increasing importance. A particularly significant factor in improving the competitiveness of enterprises is the ability to process large volumes of data, perform analytical calculations, and make well-grounded management decisions using computer programs.

Statistical analysis tools assist in determining the current financial condition of an enterprise, assessing profitability levels, optimizing costs, and automating adaptation processes in response to market changes. Moreover, forecasting methods enable early planning of financial flows, analyzing market conditions, and minimizing risks. Planning, in turn, helps to identify strategic goals, allocate resources optimally, and outline directions for long-term development [13].

This study analyzes the functional capabilities of modern computer programs used in the processes of statistical analysis, forecasting, and planning of enterprise activities. The main goal of the research is to develop a methodology for the effective use of computer software in economic analysis and management decision-making.

In this context, the article highlights the importance and practical application of software tools used within the academic disciplines "Information and Communication Technologies and Systems in Economics," "Statistics," "Econometrics," and "Economic Analysis."

Literature review. In the textbook by foreign scholar I.V. Zenkova titled *"Economic Forecasting and Planning"*, theoretical information is presented on the main sections of the course, including methods of forecasting and planning based on precise algorithms using computer software to justify prospects for micro- and macroeconomic development. It is noted that this textbook can be useful for students, graduate students, doctoral candidates, faculty members, managers, economists, and analysts [3].

In the article by E.N. Shchegoleva *"Modern Methods of Business Planning and Software Analysis for Preparing Business Plans"*, modern business planning methods and software analysis tools are considered. Special attention is given to the analysis of business processes and the formalization of decision-making processes using specialized computer software. The article emphasizes that users' choice of software should align with the goals of business planning and that users should possess the necessary knowledge and skills for working with such software tools [4].

In the research conducted by G.A. Gadelshina and A.V. Aksyanova *"Forecasting Enterprise Profit Using a Multitrend Model"*, the process of evaluating and forecasting economic indicators is discussed, during which profit forecasts were developed under different scenarios. According to the results obtained, the multitrend model provides a more accurate forecast compared to traditional autocorrelation models [1].

Among domestic researchers, I. Khabibullaev, A.Kh. Ayubzhanov, B.Kh. Mamatkulov, S.N. Saidullaev, A. Karaboev, and others have conducted scientific studies on economic analysis, forecasting, and planning of enterprise activities using computer software, as well as on methods for effectively preparing students for future professional activities in this field [13].

Analysis and Results. Computer programs help users process large volumes of information, analyze data, extract essential indicators, and properly develop strategies for their activities. Today, many such programs exist, and this article discusses some of the most well-known among them.

The first program we analyze is Project Expert. This is a widely used software solution known for its functionality and user-friendliness. It is a simulation modeling system that enables precise and professional planning of various business decisions.

Simulation modeling is a method for studying objects based on replacing real systems with analogous models that mimic the behavior of the studied systems. In this approach, experiments are conducted not with the actual object but with its simulated model, which allows obtaining necessary information without conducting real-life testing [2].

Functional capabilities of Project Expert include:

- Developing business plans for enterprises;
- Calculating the efficiency of business plans and investment projects using various methods and indicators of economic, financial, and statistical analysis;
- Analyzing the impact of different factors on enterprise performance;
- Preparing financial calculations and forecasts.

This program is suitable for enterprises operating in any industry. The presence of tools for analysis, modeling, and forecasting - enabling the planning of business decisions without financial losses - makes Project Expert one of the leading solutions in its field [2].

The second program under consideration is EViews. This software product includes numerous methods of econometric analysis. Compared to the previous program, EViews is more complex and requires specific knowledge in the field of mathematical statistics.

Functional Capabilities of EViews:

- Analysis of scientific information;
- Calculation of financial analysis indicators;
- Construction of various mathematical and economic models of activity;
- Analysis and forecasting of market relationships;
- Calculation of numerous economic, financial, and statistical indicators.

Using this software package, it is possible to identify statistical relationships between analyzed data and apply them to forecast the studied indicators.

Compared to other software tools, EViews offers powerful graphical capabilities, which enhance data visualization and make it a convenient tool for analysts, researchers, and marketers. Overall, analyzing statistical correlations in EViews helps in making well-founded business decisions [7].

The Third Program under Consideration – Audit Expert is designed for studying and monitoring the financial condition of an enterprise and serves as a tool for comprehensive financial analysis. The main functionality of this program is related to the accounting system of the enterprise.

Functional Capabilities of Audit Expert:

- Conducting various types of financial data analysis;
- Assessing future financial risks of the enterprise, including its liquidity and creditworthiness;
- Performing dynamic analysis of the development of different financial indicators;
- Creating a matrix of financial strategies;
- Evaluating the reliability of the enterprise's counterparties.

This software product helps to conduct in-depth analysis of the financial condition of an enterprise and make informed decisions in the field of financial management.

Enterprise liquidity refers to its ability to quickly and efficiently meet its financial obligations. The level of liquidity is determined by the ratio of assets and liabilities on the balance sheet and serves as an indicator of the enterprise's stability. Liquid assets are those assets that can be converted into cash and used to repay debts [5].

The financial strategy matrix represents a strategic model based on the use of three key categories of financial management:

- Results of economic activities;
- Results of financial activities;
- Results of financial and economic activities [2].

Audit Expert is a necessary software tool for financial planning and enhancing an enterprise's financial stability. All the reviewed programs have sufficient functionality to address a wide range of tasks related to economic analysis, forecasting, and strategic management.

The Next Program – SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) is statistical analysis software developed by IBM. It is widely used in social sciences, healthcare, marketing, and other fields. The program enables users to collect, analyze, visualize data, and generate reports.

Functional capabilities of SPSS:

- Performing various statistical analyses, including descriptive statistics, t-tests, ANOVA, regression, and factor analysis;
- Managing, cleaning, and transforming large datasets, which simplifies the analysis process;
- Visualizing data using charts and graphs, making the results more understandable;
- Forecasting data based on time series and regression models;
- Supporting data import and export in various formats, including Excel, CSV, and SQL databases;
- Integration with open-source programming languages R and Python, enhancing the software's analytical capabilities [10, 11].

Microsoft Excel, developed by Microsoft Corporation, is a spreadsheet program with extensive capabilities for data storage, analysis, and visualization. The software is widely used in economics, finance, business planning, statistical analysis, and many other fields. Thanks to its intuitive interface and powerful tools, Excel is a convenient means for data management and performing complex calculations.

Functional capabilities of Excel:

- A wide range of financial and statistical functions that enable complex computations. For example, using functions like SUM, AVERAGE, and IF, one can analyze data and perform calculations;
- The TREND and FORECAST functions help identify trends in data and predict future values, which is useful for business planning and strategic management;
- The “Solver” tool allows users to optimize resources, minimize costs, and maximize profits, making it indispensable for enterprise financial planning;
- Flexible data visualization options - Excel supports various types of graphs and charts (bar, line, pie, etc.), which helps clearly present the analyzed information [12, 13].

To objectively assess the effectiveness of various software tools in economic forecasting and planning, a comparative analysis was conducted. Table 1 presents a summary of five widely used programs, evaluating their forecast accuracy, ease of use, and modeling capabilities. These indicators help determine the suitability of each program for different types of users, including analysts, researchers, and educators.

Table 1.
Comparative Analysis of Software Tools Used in Economic Forecasting and Planning

<i>№</i>	Software Name	Average Forecast Accuracy (%)	User-Friendliness (1–5)	Modeling Capabilities
1.	Project Expert	85.6%	4.5	Medium
2.	EViews	91.2%	3.5	High
3.	SPSS	88.4%	4.0	Medium
4.	Microsoft Excel	82.1%	5.0	Low
5.	Audit Expert	86.9%	4.2	Medium–High

Table 1 provides a comparative overview of five widely used software programs in economic forecasting and planning. It evaluates each tool based on three key criteria: average forecast accuracy (expressed as a percentage), user-friendliness (on a scale of 1 to 5), and the level of modeling capabilities (qualitative assessment).

- EViews demonstrates the highest forecast accuracy (91.2%) but requires more advanced statistical knowledge.
- Microsoft Excel, while easiest to use, has relatively lower modeling capabilities.
- SPSS offers a balanced approach between usability and modeling strength, especially for social-economic data.
- Audit Expert and Project Expert provide reliable functionality for investment evaluation and financial planning.

This table highlights the importance of selecting software tools that align with specific goals – whether educational, analytical, or operational-in economic decision-making and training.

In addition to tabular comparison, a visual representation of forecast accuracy helps to better understand the relative performance of each software tool. Figure 1 illustrates the trend of average forecast accuracy across five software programs widely used in economic forecasting and planning.

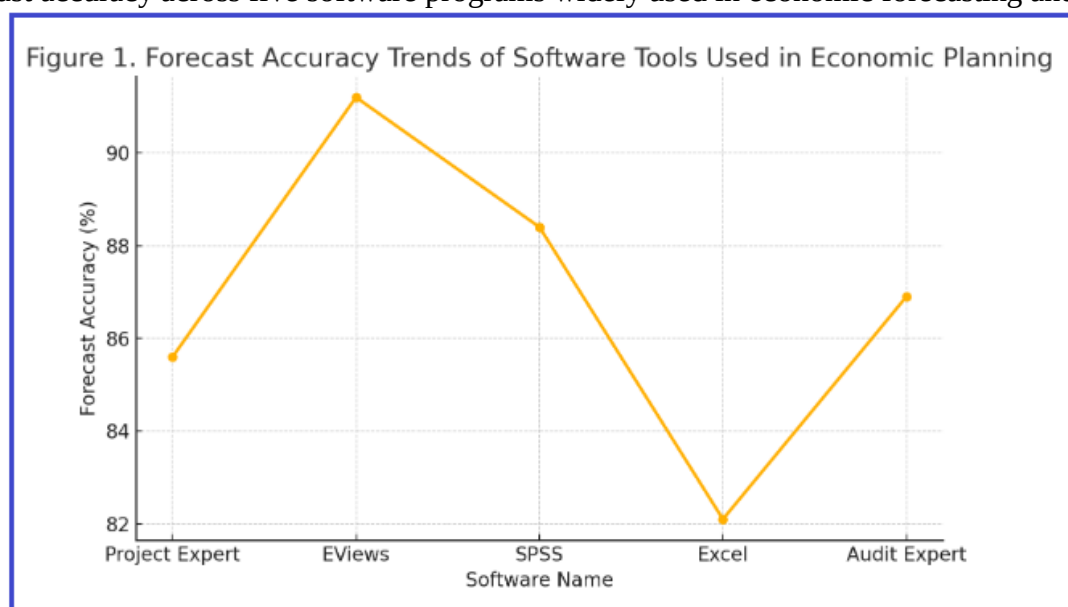

Figure 1. Forecast accuracy trends of software tools used in economic planning

Figure 1 presents the average forecast accuracy of Project Expert, EViews, SPSS, Microsoft Excel, and Audit Expert. The graph clearly shows that EViews has the highest accuracy rate (91.2%), followed by SPSS (88.4%) and Audit Expert (86.9%). Microsoft Excel, while highly user-friendly, has the lowest forecast accuracy (82.1%). This trend emphasizes the need to balance usability and analytical capability when selecting tools for economic planning.

Conclusion. This article examined the significance of computer software used in the processes of statistical analysis, forecasting, and planning in enterprise activities.

The research results indicate that thanks to digital technologies and statistical analysis methods, the possibilities for effective management of economic processes are continuously expanding. In particular, the use of software tools such as EViews, Audit Expert, SPSS, and Microsoft Excel enables users to assess financial conditions, predict future trends, and optimize investment projects.

In today's context, the integration of information technologies into the business and economic sectors has become a highly relevant scientific and practical task. The application of computer-based analytical tools plays an essential role in the in-depth study of economic processes and in making well-grounded management decisions. Therefore, the selection of appropriate software for training students and enhancing their professional competencies is of special importance.

Among the tools reviewed, EViews and Microsoft Excel are identified as the most suitable instruments for the educational process:

- EViews is especially useful for academic research and building econometric models. It is ideally suited for students who wish to deepen their knowledge in statistical analysis and forecasting.
- Microsoft Excel is convenient for financial calculations, planning, and general economic analysis. Thanks to its intuitive interface and powerful functionality, Excel remains one of the most effective tools for learning.

In addition, for students aiming not only to acquire theoretical knowledge but also to develop practical skills, SPSS becomes a valuable tool, offering a wide range of statistical analysis methods applicable in both social and economic research.

Recommendations:

- Curriculum developers should integrate training on software tools like EViews, Excel, and SPSS into economics and management education to strengthen students' analytical competencies.
- Universities are encouraged to create modular courses focused on the application of forecasting and planning tools in practical business cases.
- Lecturers should combine theoretical instruction with hands-on sessions using real datasets, helping students understand how these tools assist in decision-making.
- Further research should explore the impact of specific software training on students' career readiness and problem-solving capabilities.

Thus, the combined use of EViews and Microsoft Excel proves to be an optimal solution for students, enabling the integration of theoretical and practical knowledge and enhancing their ability to comprehend and apply economic concepts effectively.

List of references:

1. Гадельшина Г.А., Аксянова А.В. Прогнозирование прибыли предприятия с помощью мультитрендовой модели. <https://cyberleninka.ru/article/n/prognozirovanie-pribyli-predpriyatiya-s-pomoschyu-multitrendovoy-modeli>
2. Егорова Г.В., Любивая Т.Г. Управление проектами средствами аналитической системы Project Expert. <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-proektami-sredstvami-analiticheskoy-sistemy-project-expert>
3. Зенькова И.В. Прогнозирование и планирование экономики учебно-методический комплекс для студентов специальностей 1-25 01 08, 1-25 01 07, 1-25 01 04. «Бухгалтерский учет, анализ и аудит», 1-26 02 02 «Менеджмент», 1-26 02 03 «Маркетинг». Минск, 2015, 170 стр. <https://elib.psu.by/bitstream/123456789/>
4. Щеголева Э.Н. Современные методики бизнес-планирования и анализ программ для составления бизнес-планов. *Экономические науки*, 2018. № 4, 29-34 б. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-metodiki-biznes-planirovaniya-i-analiz-programm-dlya-sostavleniya-biznes-planov>
5. Что такое ликвидность. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ликвидность>
6. Суропов Б.М. Талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашда эконометрия ва ахборот технологиялари фанлараро интеграциядан фойдаланиш // *Замонавий таълим*. – Тошкент, 2021. – 8-сон. – Б. 36-44
7. Суропов Б.М. Инновацион таълимда талабаларни касбий тайёрлаш // *ЎзМУ хабарлари*. – Тошкент, 2021. – 1/5/1-сон. – Б. 167-169
8. Суропов Б.М. Формирование инновационной деятельности студентов с использованием программных продуктов // *Проблемы современного образования*. – Москва, 2020. – № 6. – Стр. 206-212
9. Суропов Б.М. Талабаларни касбий тайёрлашда статистика ва ахборот технологиялари фанлараро интеграциядан фойдаланиш // *Физика, математика ва информатика*. – Тошкент, 2022. – 1-сон. – Б. 68 – 78

10. Сурупов Б.М. Бизнес-жараёнларини моделлаштириш асосида талабаларнинг иқтисодий билимларини ривожлантириш // Замонавий таълим. – Тошкент, 2024. – 4(137)-сон. – Б. 3-11
11. Suropov B.M. Talabalarni iqtisodiy tahlil va statistik dasturiy vositalardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2024. – 11(144)-son. – B. 17-25
12. Сурупов Б.М. Таълим жараёнида замонавий ракамли технологиялардан фойдаланиш // Yangi O'zbekistonda islohotlarni amalga oshirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya. – Andijon, 2021. 125-127.
13. Сурупов Б.М. Электрон таълим муҳитида ахборот-коммуникация технологиялари фанини ўқитишнинг методик таъминотини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2019. – 52 б.

Амонова Хикоят Иноятовна,

Доцент кафедры Биохимии Бухарского государственного медицинского института

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ МЕДИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Аннотация. В условиях стремительного развития медицины и высоких требований к профессиональной подготовке врачей всё большую актуальность приобретает формирование креативного мышления у студентов медицинских вузов. Креативность как компонент профессиональной компетентности врача способствует принятию нестандартных решений, эффективной диагностике и индивидуальному подходу к пациенту. В статье анализируются педагогические условия, методы и технологии, способствующие развитию творческих способностей у будущих медиков. Особое внимание уделено активным формам обучения, междисциплинарному подходу и научно-исследовательской деятельности студентов.

Ключевые слова: Креативное мышление, медицинское образование, будущие медики, профессиональная подготовка, инновационные методы обучения, творческие способности, высшая школа.

Abstract. In the rapidly evolving field of healthcare, the ability to think creatively has become an essential skill for medical professionals. As healthcare challenges grow in complexity, the need for future medical practitioners to not only possess deep theoretical knowledge but also the ability to generate innovative solutions is critical. This article explores the importance of fostering creative thinking in medical students during their university education. It examines pedagogical methods and techniques that enhance students' creative abilities, focusing on problem-based learning, case studies, interdisciplinary projects, and research activities. The results of the study indicate that the introduction of active learning methods significantly improves the creative thinking skills of students, preparing them to address unique clinical cases and contribute to the advancement of medical practice.

Keywords: Creative thinking, medical education, future medical professionals, problem-based learning, innovative teaching methods, higher education, interdisciplinary approach, student development, professional competence.

Введение. Современные условия развития здравоохранения и образования требуют от будущих медицинских специалистов не только глубоких профессиональных знаний, но и способности к быстрому анализу информации, гибкости мышления, умению принимать нестандартные решения в нестабильных и непредсказуемых ситуациях. В связи с этим особое значение приобретает развитие креативного мышления как важной составляющей профессиональной компетентности будущего врача.

Креативность позволяет студенту выйти за рамки шаблонного мышления, адаптироваться к изменениям, находить оригинальные подходы к решению клинических задач, а также участвовать в научно-исследовательской и инновационной деятельности.

Несмотря на то, что традиционная система медицинского образования преимущественно ориентирована на усвоение и воспроизведение теоретических знаний, современные педагогические практики предлагают эффективные методы развития творческого потенциала обучающихся. Введение активных и интерактивных форм обучения, междисциплинарных проектов и исследовательской деятельности создаёт условия для целенаправленного формирования креативного мышления.

Целью данной статьи является анализ педагогических условий, методов и подходов, способствующих развитию креативного мышления у студентов медицинских вузов в процессе профессионального обучения.

Обзор литературы. Проблема развития креативного мышления в системе высшего образования активно исследуется в психолого-педагогической и методической литературе.

Классические труды Дж. Гилфорда, Э. Торренса, а также отечественных учёных (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Я.А. Пономарёв, В.С. Мухина и др.) заложили основу для понимания креативности как комплексного качества личности, включающего такие компоненты, как оригинальность, гибкость, беглость и разработанность мышления.

В педагогике высшей школы креативное мышление рассматривается как ключевой фактор развития профессиональной компетентности. По мнению Л.Г. Савенковой, развитие творческих способностей студентов необходимо включать в систему целенаправленного педагогического воздействия, особенно в тех профессиональных областях, где высока степень неопределённости и вариативности задач.

Исследования в области медицинского образования (А.А. Баранов, Н.Н. Яковлева, Е.В. Петрова) подчёркивают необходимость интеграции активных и проблемно-ориентированных методов обучения для формирования у студентов навыков критического и креативного мышления. Так, при анализе клинических кейсов, участии в симуляционных тренингах и междисциплинарных проектах у студентов развивается способность предлагать нестандартные решения, самостоятельно принимать решения и быстро адаптироваться к изменяющимся условиям.

Методологические подходы к формированию креативности также включают в себя использование технологии ТРИЗ (теории решения изобретательских задач), метод мозгового штурма, проектную и исследовательскую деятельность. По мнению И.Ю. Чекмарёвой, именно сочетание теоретической подготовки и практической направленности обучения способствует формированию у будущих врачей навыков креативного мышления.

Анализ литературы показывает, что проблема развития креативности в медицинском образовании всё ещё остаётся недостаточно раскрытой, особенно в аспекте систематического педагогического сопровождения этого процесса. Существует потребность в разработке и внедрении педагогических моделей, учитывающих специфику медицинского образования и ориентированных на формирование инновационного типа мышления у студентов.

Методы и методология исследования. Методологическую основу исследования составили положения теории личности, концепции креативного образования, а также современные подходы к формированию профессиональных компетенций в системе высшего медицинского образования. Исследование опирается на системный, компетентностный и личностно-ориентированный подходы, позволяющие комплексно рассматривать развитие креативного мышления студентов как неотъемлемую часть их профессионального становления.

Для достижения целей исследования были использованы следующие методы:

Теоретический анализ психолого-педагогической и методической литературы по проблеме креативного мышления, его структуры, механизмов формирования и развития в образовательной среде.

Метод педагогического наблюдения - применялся в процессе анализа поведения студентов при решении нестандартных клинических задач, участия в тренингах и исследовательской работе.

Анкетирование и опрос студентов и преподавателей медицинского вуза с целью выявления уровня развития креативного мышления и оценки эффективности применяемых педагогических практик.

Анализ продуктов деятельности студентов (проекты, исследования, клинические кейсы) для диагностики уровня развития их творческих способностей.

Экспериментальная работа - включала внедрение авторской программы активных методов обучения (кейсы, проблемные задания, ролевые игры) с последующей оценкой динамики развития креативного мышления.

Методика оценки эффективности включала качественный и количественный анализ, в том числе сравнительный анализ результатов контрольной и экспериментальной групп. Для оценки уровня креативности использовались адаптированные методики Гилфорда и Торренса,

а также авторские шкалы, разработанные на основе педагогических критериев (оригинальность решений, гибкость мышления, способность к генерации идей и т.д.).

Результаты исследования. Экспериментальное исследование проводилось на базе медицинского вуза и охватывало два учебных семестра. В исследовании приняли участие 60 студентов 2-3 курсов, которые были разделены на контрольную (30 человек) и экспериментальную (30 человек) группы.

В рамках эксперимента в образовательный процесс студентов экспериментальной группы были внедрены активные и интерактивные методы обучения, направленные на развитие креативного мышления: кейс-методы, проблемные ситуации, ролевое моделирование, работа в малых группах, а также творческие мини-проекты, связанные с медицинской тематикой.

Для оценки уровня развития креативного мышления применялись адаптированные методики Торренса (тест на беглость, оригинальность, гибкость мышления), а также экспертный анализ решений студентов по клиническим ситуациям.

Основные результаты:

- До начала эксперимента уровень креативного мышления студентов обеих групп был примерно одинаковым (различия статистически незначимы, $p > 0,05$).
- После проведения педагогического вмешательства у студентов экспериментальной группы был зафиксирован значительный рост всех показателей креативного мышления:
 - Беглость мышления увеличилась в среднем на 28%,
 - Оригинальность решений - на 35%,
 - Гибкость мышления - на 30%,
 - Готовность к принятию нестандартных решений - на 40%.

Для контрольной группы эти изменения оказались минимальными и не носили статистически значимого характера.

Кроме количественных данных, качественный анализ студенческих работ показал, что студенты экспериментальной группы стали чаще предлагать инновационные подходы при анализе клинических кейсов, демонстрировать самостоятельность в формулировке гипотез и уверенность при защите своих решений.

Также в опросах и анкетировании более 85% студентов экспериментальной группы отметили, что активные методы обучения стимулируют их интерес к предмету, развивают творческое мышление и помогают лучше понимать профессиональные задачи.

Обсуждение. Креативное мышление - это способность находить оригинальные, нестандартные решения задач, выходящие за рамки шаблонного мышления. В психолого-педагогической литературе креативность рассматривается как интегративное качество личности, включающее гибкость, беглость, оригинальность мышления и способность к воображению (Гилфорд, Торренс, Мухина и др.).

В условиях медицинского образования развитие этих качеств приобретает особую значимость, поскольку врач сталкивается с необходимостью индивидуального подхода к пациенту, анализа нестандартных клинических случаев, участия в научно-исследовательской деятельности.

Формирование креативного мышления возможно при соблюдении ряда условий:

- использование активных методов обучения (кейсы, проблемное обучение, дебаты, ролевые игры);
- внедрение междисциплинарных подходов и интеграции знаний;
- создание креативной образовательной среды;
- развитие самостоятельной и исследовательской деятельности студентов;
- поощрение инициативы и инновационного подхода при решении учебных задач.

Практические методы развития креативного мышления студентов

Проблемное обучение. Предполагает постановку перед студентами нестандартных медицинских задач, требующих глубокого анализа и поиска решений.

Метод кейсов. Анализ клинических случаев, особенно с недостаточной информацией, способствует развитию гибкости мышления.

Тренинги креативности. Специальные упражнения (мозговой штурм, морфологический анализ, синектика) способствуют развитию творческих навыков.

Научно-исследовательская деятельность. Участие в НИРС, олимпиадах и конференциях стимулирует генерацию новых идей и творческий подход к медицинским проблемам.

Полученные результаты подтверждают гипотезу о том, что целенаправленное педагогическое воздействие с применением активных и проблемно-ориентированных методов способствует значительному развитию креативного мышления у студентов медицинских вузов. Выявленная положительная динамика в экспериментальной группе демонстрирует эффективность внедрения методик, ориентированных на стимулирование творческой активности студентов.

Анализируя результаты, можно сделать вывод, что такие методы, как кейс-технологии, работа в малых группах, проектная деятельность и ролевое моделирование, способствуют формированию у студентов способности к оригинальному мышлению, гибкости в принятии решений и генерации нестандартных идей. Это особенно актуально для медицинской практики, где врач часто сталкивается с уникальными клиническими случаями, требующими не только знаний, но и интуиции, критического мышления и творческого подхода.

Кроме того, участие студентов в обсуждениях, самостоятельная разработка решений, защита своих идей в дискуссиях и обратная связь от преподавателей формируют уверенность в своих силах и профессиональную рефлексию. Эти аспекты способствуют не только развитию креативности, но и укреплению других важных профессиональных компетенций: коммуникативных, аналитических и этических.

Сравнение с данными других исследований (Савенкова Л.Г., Петрова Е.В., Чекмарёва И.Ю.) показывает, что наши выводы соответствуют общей тенденции в современной педагогике высшего образования - переходу от репродуктивной модели обучения к модели, ориентированной на развитие личности, творческого потенциала и профессиональной гибкости.

Тем не менее, в ходе исследования были выявлены и определённые трудности: не все студенты одинаково воспринимают активные формы обучения, часть участников демонстрировала низкую мотивацию к самостоятельной творческой работе. Это подчёркивает необходимость индивидуального подхода и постепенного включения таких методик в образовательный процесс.

Выводы: Развитие креативного мышления у студентов медицинских вузов является важным компонентом их профессиональной подготовки. В современных условиях здравоохранения и медицинской практики способность к нестандартному мышлению и принятию инновационных решений становится ключевым элементом профессиональной компетенции врача.

Активные и проблемно-ориентированные методы обучения (кейсы, ролевые игры, проектная работа) способствуют значительному улучшению показателей креативного мышления студентов. В частности, отмечено улучшение гибкости мышления, оригинальности решений и способности к генерации идей, что особенно важно в контексте медицинской практики.

Применение активных методов обучения положительно влияет на мотивацию студентов, способствует формированию уверенности в своих силах, развитию самостоятельности и инициативности. Эти аспекты напрямую связаны с успешностью профессиональной адаптации будущих медиков.

Экспериментальные данные показали, что результативность применения активных методов обучения в разной степени зависит от индивидуальных особенностей студентов. Некоторые учащиеся испытывали трудности с переходом от традиционных методов обучения к более активным, что свидетельствует о необходимости индивидуализированного подхода.

Рекомендации:

1. Интеграция креативных методов в учебный процесс. Рекомендуется активнее внедрять в программу обучения медицинских вузов методы, направленные на развитие креативного мышления, такие как кейс-методы, проектное и проблемное обучение, симуляционные тренировки, ролевые игры и мозговые штурмы. Это поможет студентам лучше подготовиться к реальной медицинской практике, где часто требуется нестандартный подход.

2. Развитие междисциплинарных подходов. Для повышения эффективности обучения и развития креативности важно использовать междисциплинарные курсы, которые объединяют медицинские знания с инновационными подходами из других областей, таких как психология, инженерия и искусственный интеллект. Это будет способствовать формированию более комплексного, многогранного подхода к решению задач.

3. Поддержка преподавателей и развитие их компетенций. Для успешной реализации методов, направленных на развитие креативного мышления, необходима подготовка преподавателей, ознакомление их с современными методиками и подходами. Создание условий для повышения квалификации преподавателей в области инновационных методов обучения станет важным фактором успешной реализации данной инициативы.

4. Индивидуализация подхода к обучению. Следует учитывать индивидуальные особенности студентов, их предрасположенность к творческому подходу и склонность к инновационному решению задач. Для этого могут быть разработаны дополнительные курсы или модули, направленные на стимулирование творческих способностей тех студентов, которые показывают менее высокие результаты при использовании активных методов обучения.

5. Продолжение исследований в данной области. Рекомендуется продолжить исследования по теме развития креативного мышления в контексте медицинского образования, с акцентом на различные возрастные и когнитивные особенности студентов, а также на долгосрочные эффекты внедрения таких методов в учебный процесс.

Список использованных литератур:

1. Гилфорд, Дж. П. (1988). Психология креативности. - М.: Прогресс.
2. Торренс Э. (2005). Руководство по развитию творческого мышления. - СПб: Речь.
3. Выготский Л. С. (1984). Мышление и речь. - М.: Просвещение.
4. Леонтьев А. Н. (2004). Психология. Введение в теорию деятельности. - М.: Академический проект.
5. Мухина В. С. (2014). Психология: учебник для вузов. - М.: Академия.
6. Савенкова Л. Г. (2019). Креативное образование: теория и практика. - М.: Просвещение.
7. Чекмарёва И. Ю. (2020). Инновационные подходы в педагогике высшей школы: как развивать творческое мышление студентов?. - Казань: МедиаПресс.
8. Баранов А. А., Яковлева, Н. Н. (2018). Современные методы обучения в медицинских вузах: активные и интерактивные технологии. - М.: РМП.
9. Петрова Е. В. (2021). Проблемно-ориентированное обучение в медицинских вузах: от теории к практике. - СПб: Наука.

Кудратова Дилдор Хикматовна,
*Преподаватель кафедры Социальных наук Бухарского государственного медицинского
института имени Абу Али ибн Сины*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические основы повышения эффективности преподавания социально-гуманитарных наук в медицинских вузах. Обосновывается важность гуманитарной подготовки будущих врачей как компонента формирования профессиональной компетентности, этической ответственности и коммуникативных навыков. Анализируются современные проблемы преподавания данных дисциплин, включая недостаточную мотивацию студентов, теоретизированность материала и слабую интеграцию с медицинскими дисциплинами. Предложены эффективные педагогические подходы - проблемное обучение, кейс-методы, интерактивные формы и использование информационно-коммуникационных технологий. Сформулированы практические рекомендации по оптимизации образовательного процесса на основе междисциплинарного подхода и ориентации на профессиональные потребности будущих врачей.

Ключевые слова: медицинское образование, социально-гуманитарные науки, педагогика, эффективность обучения, проблемное обучение, кейс-метод, междисциплинарный подход, профессиональная подготовка.

Abstract. This article explores the pedagogical foundations for enhancing the effectiveness of teaching social and humanities disciplines in medical universities. It emphasizes the crucial role of humanities education in shaping the professional, ethical, and communicative competencies of future medical professionals. The study identifies current challenges in teaching these subjects, including low student motivation, lack of practical orientation, and limited integration with clinical subjects. It proposes innovative pedagogical strategies-such as problem-based learning, case studies, interactive methods, and the use of digital technologies-to increase student engagement and academic performance. The article offers practical recommendations aimed at modernizing the educational process by integrating interdisciplinary content and aligning teaching practices with the professional demands of the medical field.

Keywords: Medical education, humanities, pedagogy, teaching effectiveness, problem-based learning, case method, interdisciplinary approach, professional training

Введение. Современные реалии требуют от медицинских вузов не только подготовки квалифицированных специалистов в области медицины, но и формирования у студентов широкого спектра знаний и навыков, в том числе в области гуманитарных наук. Социально-гуманитарные дисциплины играют ключевую роль в воспитании будущих медицинских работников, формируя у них умение работать с людьми, анализировать социальные и этические проблемы, а также понимать роль медицины в обществе. Однако, несмотря на их важность, преподавание этих дисциплин в медицинских вузах часто не достигает желаемого уровня эффективности. Задача повышения эффективности преподавания социально-гуманитарных наук требует внедрения новых педагогических подходов и методов.

Целью данной работы является выявление педагогических основ повышения эффективности преподавания социально-гуманитарных наук в медицинских вузах. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи: проанализировать роль социально-гуманитарных наук в подготовке специалистов медицинского профиля, изучить существующие подходы и методы преподавания социально-гуманитарных дисциплин

в медицинских вузах, разработать рекомендации по повышению эффективности преподавания социально-гуманитарных наук в медицинских вузах.

Обзор литературы. Вопросы повышения эффективности преподавания социально-гуманитарных дисциплин в медицинских образовательных учреждениях в последние годы становятся объектом пристального внимания как педагогов, так и специалистов в области медицинского образования. Научные труды отечественных и зарубежных исследователей подчеркивают ключевую роль гуманитарного компонента в формировании профессиональной идентичности будущего врача, развитии эмпатии, морально-нравственных ориентиров и коммуникативной компетентности.

Так, в работах В. И. Мудрика, Е. В. Бондаревской и И. Я. Лернера подчеркивается необходимость лично ориентированного подхода в образовании, который предполагает активное включение студента в образовательный процесс и развитие его нравственных и социальных качеств. Это особенно актуально в медицинском вузе, где профессиональная деятельность напрямую связана с судьбами и жизнью людей [1-3].

Исследования Т. И. Тихомировой и С. Н. Барышниковой акцентируют внимание на необходимости интеграции гуманитарных дисциплин с профессионально-медицинскими курсами. По мнению авторов, именно сквозной, междисциплинарный подход обеспечивает глубокое понимание студентами этических, правовых и социокультурных аспектов медицинской практики.

В зарубежной литературе, в частности в трудах Н. Brody, R. Pellegrino и E. Pellegrino, большое внимание уделяется биоэтике как ключевой составляющей гуманитарного образования врача. Эти авторы рассматривают биоэтические дисциплины как инструмент формирования профессиональной рефлексии и ответственного отношения к пациенту.

Ряд современных авторов, включая А.А. Реана и Л.М. Митину, подчеркивают значимость психологической подготовки медицинского персонала, отмечая, что навыки межличностного взаимодействия, устойчивость к стрессу и умение слушать пациента имеют непосредственное влияние на качество оказываемой медицинской помощи.

Кроме того, в ряде исследований (например, у А.В. Хуторского и Е.С. Полат) освещаются возможности использования цифровых технологий и дистанционных форм обучения как средства повышения вовлечённости студентов и индивидуализации образовательного процесса [4-5].

Таким образом, анализ литературных источников свидетельствует о наличии устойчивой научной базы, подтверждающей необходимость реформирования подходов к преподаванию социально-гуманитарных дисциплин в медицинских вузах, а также о растущем интересе к педагогическим инновациям и методам активного обучения.

Метод и методология исследования. Методологической основой статьи выступает системный и междисциплинарный подход к анализу процесса преподавания социально-гуманитарных дисциплин в медицинских вузах. В рамках системного подхода преподавание рассматривается как целостный педагогический процесс, включающий взаимодействие участников образовательной среды, содержание учебных курсов, методы и формы обучения, а также условия их реализации. Междисциплинарность обеспечивается синтезом знаний из области педагогики, медицины, психологии и социологии.

В процессе исследования использовались следующие методы:

1. Анализ научной литературы - для изучения теоретических основ и выявления актуальных педагогических проблем, связанных с обучением социально-гуманитарным дисциплинам в медицинских вузах.
2. Контент-анализ учебных программ и методических материалов - с целью оценки степени интеграции гуманитарных и профессиональных медицинских дисциплин.
3. Метод экспертной оценки - для получения качественных данных от преподавателей и методистов медицинских вузов о проблемах и потенциале преподавания социально-гуманитарных дисциплин.

4. Сравнительно-сопоставительный анализ - применялся для изучения различных педагогических моделей и методов, используемых в отечественной и зарубежной образовательной практике.

5. Обобщение и систематизация педагогического опыта - позволили выработать практические рекомендации по улучшению методики преподавания гуманитарных дисциплин на медицинских специальностях.

Выбор методов обусловлен необходимостью комплексного анализа педагогической ситуации и направлен на выявление эффективных механизмов повышения качества гуманитарной подготовки студентов медицинских вузов.

Результаты исследования. В ходе проведённого теоретико-методологического анализа и изучения практики преподавания социально-гуманитарных дисциплин в медицинских вузах были получены следующие результаты:

1. Установлена недостаточная мотивация студентов медицинских специальностей к изучению гуманитарных дисциплин, что связано с отсутствием чёткой взаимосвязи между содержанием этих предметов и будущей профессиональной деятельностью. Студенты зачастую воспринимают гуманитарные науки как второстепенные и незначимые по сравнению с клиническими и естественнонаучными дисциплинами.

2. Выявлены основные педагогические затруднения, среди которых: доминирование устаревших форм подачи материала (традиционные лекции), слабая практическая направленность занятий, а также фрагментарное использование современных образовательных технологий.

3. Подтверждена эффективность применения активных и интерактивных методов обучения - кейс-методов, проблемных заданий, ролевых и ситуационных игр, междисциплинарных семинаров. Эти формы способствуют активизации познавательной деятельности студентов, развитию критического мышления и коммуникативных навыков.

4. Доказана целесообразность интеграции гуманитарных дисциплин с профессионально-медицинскими курсами, что повышает уровень усвоения материала, формирует целостное представление о профессии врача и способствует профессиональной социализации студентов.

5. Сформулированы педагогические рекомендации, направленные на повышение эффективности преподавания:

- актуализация содержания гуманитарных дисциплин с учётом специфики медицинского образования;
- включение в программы тематик, отражающих реальные профессиональные и этические проблемы медицины;
- развитие у преподавателей компетенций в области интерактивных и цифровых образовательных технологий;
- внедрение проектных и исследовательских форм обучения.

Таким образом, результаты исследования подтвердили, что системный подход к организации преподавания социально-гуманитарных наук с использованием современных методик и технологий позволяет значительно повысить их педагогическую эффективность и значимость для профессионального становления будущих врачей.

Обсуждение. Социально-гуманитарные науки, такие как философия, психология, социология, этика и право, занимают особое место в учебных планах медицинских вузов. Эти дисциплины обеспечивают будущим врачам понимание человеческой природы, помогают развивать навыки общения с пациентами, осознавать важность социальной ответственности в медицинской практике. В условиях современных вызовов медицины, таких как этические дилеммы, вопросы медицинской безопасности и права пациентов, эти знания становятся необходимыми.

Несмотря на важность социально-гуманитарных наук, существует ряд проблем в их преподавании:

Низкая мотивация студентов - многие студенты воспринимают гуманитарные дисциплины как второстепенные по отношению к основным медицинским предметам.

Отсутствие практической направленности - преподавание гуманитарных наук зачастую носит теоретический характер, без связи с практическими аспектами медицины.

Неэффективное использование инновационных методов - традиционные лекционные и семинарские занятия не всегда соответствуют требованиям современного образования, где важно развивать навыки критического мышления и самостоятельной работы.

Для повышения эффективности преподавания социально-гуманитарных дисциплин в медицинских вузах важно использовать инновационные педагогические подходы. Рассмотрим некоторые из них:

Проблемное обучение. Проблемное обучение основывается на решении реальных практических задач, что позволяет студентам на практике применять теоретические знания, развивать аналитические способности и критическое мышление. В преподавании социально-гуманитарных наук это может быть реализовано через анализ реальных медицинских ситуаций с этическими, правовыми и социальными аспектами [6].

Ситуационные задачи и кейс-метод. Использование ситуационных задач и кейс-метода позволяет студентам рассматривать конкретные случаи из медицинской практики, анализировать их с различных точек зрения, учитывать правовые и морально-этические аспекты. Это способствует лучшему усвоению материала и подготовке студентов к реальной практике [7].

Интерактивные методы обучения. Интерактивные методы, такие как ролевые игры, дебаты и дискуссии, позволяют создать в классе атмосферу, способствующую развитию коммуникативных навыков и эмоционального интеллекта студентов. В контексте социально-гуманитарных наук это может быть полезно при изучении таких тем, как этика, психология пациента, вопросы прав пациента и врача [8].

Использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Современные ИКТ, такие как онлайн-курсы, виртуальные симуляции, образовательные платформы, могут существенно повысить доступность и интерактивность обучения. Это особенно важно в условиях удаленного и смешанного обучения, когда студенты могут изучать материалы в удобном для них темпе. [9]

Повышение эффективности преподавания социально-гуманитарных наук в медицинских вузах требует комплексного подхода, включающего инновационные педагогические методы и активное использование современных технологий. Важно понимать, что социально-гуманитарные науки играют не меньшую роль в подготовке медицинских специалистов, чем специализированные медицинские дисциплины, поскольку они формируют у студентов ключевые навыки, необходимые для успешной работы в сфере здравоохранения [10]. Разработка и внедрение новых педагогических подходов позволит значительно повысить качество образования и подготовку специалистов, способных не только оказывать медицинскую помощь, но и решать этические, социальные и правовые вопросы в своей практике.

Выводы: Социально-гуманитарные дисциплины занимают важное место в структуре медицинского образования, поскольку способствуют формированию у будущих врачей не только профессиональных знаний, но и этико-правовых, психологических и коммуникативных компетенций.

Низкий уровень вовлечённости студентов и недостаточная практическая направленность преподавания являются основными факторами, снижающими эффективность гуманитарной подготовки в медицинских вузах.

Актуальность модернизации преподавания гуманитарных наук подтверждается необходимостью подготовки специалистов, способных к критическому мышлению, нравственной рефлексии и социально ответственной практике.

Инновационные педагогические технологии и методы активного обучения (проблемное обучение, кейс-метод, ролевые игры, цифровые образовательные ресурсы) позволяют существенно повысить интерес студентов к гуманитарным дисциплинам и улучшить качество усвоения знаний.

Интеграция гуманитарных и медицинских дисциплин способствует осмыслению гуманитарных знаний как части профессиональной подготовки врача, формируя у студентов более целостное и прикладное понимание гуманитарных аспектов медицинской деятельности.

Рекомендации:

Обновить содержание гуманитарных дисциплин с учётом актуальных проблем здравоохранения, биоэтики, прав пациента и межкультурной коммуникации.

Широко внедрять активные формы обучения - ситуационные задачи, проектную и исследовательскую деятельность, дискуссии и дебаты на основе реальных медицинских кейсов.

Организовать междисциплинарное взаимодействие преподавателей гуманитарных и медицинских дисциплин для создания интегрированных учебных курсов и семинаров.

Развивать цифровую компетентность преподавателей, обеспечивая подготовку и сопровождение по использованию информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе.

Осуществлять регулярный мониторинг учебного процесса с учётом обратной связи от студентов, преподавателей и медицинских практиков для адаптации образовательных программ к реальным потребностям профессиональной подготовки.

Таким образом, реализация данных рекомендаций позволит значительно повысить качество гуманитарной подготовки в медицинских вузах и обеспечить соответствие образовательного процесса современным требованиям профессиональной медицины.

Список использованной литературы:

1. Бондаревская Е. В. Воспитание как социокультурный феномен. - Ростов н/Д: Изд-во РГПУ, 2000. - 320 с.
2. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. - М.: Педагогика, 1981. - 186 с.
3. Реан А. А. Психология и педагогика: учебник для вузов. - СПб.: Питер, 2021. - 352 с.
4. Тихомирова Т. И. Психолого-педагогическое сопровождение студентов вуза. - М.: Академия, 2019. - 240 с.
5. Мудрик А. В. Социальная педагогика. - М.: Академия, 2020. - 288 с.
6. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - М.: Академия, 2020. - 272 с.
7. Хуторской А. В. Современные дидактические модели: учебное пособие. - М.: Издательство МГПУ, 2017. - 216 с.
8. Барышникова С. Н. Гуманитарные технологии в медицинском образовании: теория и практика. // Медицинское образование и профессиональное развитие. - 2022. - № 1 (35). - С. 22-27.
9. Сидорова И. В. Интеграция гуманитарных и клинических дисциплин как фактор развития профессиональных компетенций студентов медицинского вуза. // Вестник высшей школы. - 2021. - № 6. - С. 58-63.
10. Филиппова Г. Г., Захарова Л. А. Роль гуманитарных дисциплин в формировании личности врача. // Медицинская этика. - 2020. - № 2. - С. 35-40.

Eshmatov G'ayrat Egamberdiyevich,
Qarshi davlat universiteti Jismoniy tarbiya va sport
kafedrası dotsenti

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINING JISMONIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining jismoniy qobiliyatlarini shakllantirish shunday qilib, ushbu masala bo'yicha maxsus adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, maktab o'quvchilarida jismoniy sifatlarni rivojlantirish usullari bo'yicha tadqiqotlarning dolzarbligiga qaramay, bu sohadagi ishlar soni juda oz. Ularning aksariyati faqat nazariydir. Maktab o'quvchilarining jismoniy qobiliyatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari jismoniy tayyorgarlikni o'rganish jarayonida alohida mutaxassislar u bilan maktab o'quvchilarida chidamlilikni rivojlantirish o'rtasida bevosita bog'liqdir. Chidamlilik muammosi va uni rivojlantirish usullari maktab o'quvchilari orasida juda kam o'rganilgan. Biz maktab o'quvchilarida yoshga bog'liq jismoniy sifatlarni xususiyatlariga oid hech qanday tadqiqotlar topmadik. Maqsadli chidamlilik mashg'ulotlarini boshlash uchun optimal yoshni aniqlash uchun ma'lumotlar yo'q.

Kalit so'zlar: qobiliyat, chidamlilik, pedagogik, maktab, o'quvchi, mashq, yuklama.

Аннотация. В статье рассматривается формирование физических способностей учащихся общеобразовательных школ. Изучение специальной литературы по данной теме показывает, что несмотря на актуальность исследований методов развития физических качеств у школьников, количество работ в этой области крайне мало. Большинство из них носят исключительно теоретический характер. Педагогические основы формирования физических способностей школьников напрямую связаны с развитием выносливости в процессе изучения физической подготовки при участии специализированных специалистов. Проблема выносливости и методы её развития среди школьников изучены очень мало. Мы не нашли исследований, посвящённых возрастным особенностям физических качеств у школьников. Отсутствуют данные для определения оптимального возраста начала целенаправленных тренировок на выносливость.

Ключевые слова: способности, выносливость, педагогика, школа, ученик, упражнение, нагрузка.

Abstract. This article discusses the development of physical abilities in general secondary school students. A review of specialized literature on this topic shows that despite the relevance of research on methods for developing physical qualities in schoolchildren, the number of studies in this field is very limited. Most of them are purely theoretical. The pedagogical foundations of shaping students' physical abilities are directly related to the development of endurance during the process of physical training under the guidance of specialists. The issue of endurance and its development methods among schoolchildren has been scarcely studied. We found no research addressing age-related characteristics of physical qualities in schoolchildren. There is a lack of data to determine the optimal age to begin targeted endurance training.

Keywords: ability, endurance, pedagogy, school, student, exercise, load.

Kirish. Maktab o'quvchilarining jismoniy qobiliyatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari jismoniy tayyorgarlikni o'rganish jarayonida alohida mutaxassislar u bilan maktab o'quvchilarida chidamlilikni rivojlantirish o'rtasida bevosita bog'liqlikni o'rnatdilar. Shunday qilib, M.K.Xoytka maktab o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligini o'rganar ekan, 4x20 m ga takroriy yugurish yordamida ularning ko'rsatkichlarini ham aniqlab berdi, sportchilarda jismoniy sifatlarni har tomonlama rivojlantirish zarurligini, ularsiz jismoniy qobiliyat muammolari hal qilib bo'lmaydi. Xuddi shu fikrni Juice O.N. (1970), o'quvchida asosan kuch va qat'iyatning yetishmasligi tufayli taktik xatolarga yo'l qo'yishini ta'kidladi. Yuqorida aytilganlarning barchasi zamonaviy futbol taktikasi sportchilarning tezlikka chidamliligini oshirishga alohida talablar qo'yishi haqidagi fikrni

tasdiqlaydi.

Maktab o'quvchilarida jismoniy fazilatlarni, shu jumladan, chidamlilikni rivojlantirish Lixachev L.I. 11-12 yoshdan boshlashni taklif qiladi. Ular bolalar va o'smirlarda tezlik, kuch va chidamlilikning eng tez o'sishi ikki-uch yildan keyin sodir bo'lishini aniqladilar, ya'ni. 7-10-13 yosh 16-19 yosh. Shuningdek, u maktab o'quvchilari ko'p hollarda 21 yoshdan boshlab stressga yaxshi moslashishni ta'kidlaydi. Shu sababli, uning fikricha, ustalar jamoasi uchun kurashayotgan maktab o'quvchilari mashg'ulot yuklamasining dozasini qat'iy individuallashtirishga muhtoj.

Tezlik-kuch sifatlarining yoshga bog'liq o'zgarishlarini o'rganar ekan, ularning darajasi va tezligi 14-16 yoshda oshishini aniqladi. 11-13 va 16-17 yosh davrlari ushbu ko'rsatkichlarning barqarorlashuv tendensiyasi bilan bir oz o'sishi bilan tavsiflanadi. Suxarev A.G. ta'kidlaganidek, 8-9 yoshli bolalarni tayyorlash jarayonida yuqori temp, katta chidamlilik va kuch-quvvat mashqlarini talab qiladigan mashqlar kiritilmasligi kerak.

A.F.Tixomirovning bayonoti, afsuski, bugungi kunda ham dolzarbdir. Shunday qilib, V. Ponedelnik o'zining futbol ma'lumotnomasida ichki futbolning oldingi muvaffaqiyatlarini yo'qotishni futbolchilarimizning tezlikka chidamliligi va atletika bo'yicha ortda qolishi bilan bog'laydi, G.S. Zonin terma jamoasiga yutqazishini nemis futbolchilarining tezlikka chidamliligidagi ustunligi bilan bog'laydi. Shuning uchun V.N. Kuzminaning ta'kidlashicha, bizning futbolchilarga "chidamlilik va ko'proq chidamlilik" kerak.

M.D. Tovarovskiy futbolchilarning jismoniy sifatlarini o'rganar ekan, ularning asosiy jismoniy sifatlarining rivojlanishi asosan qishki davrda sodir bo'lishini qayd etadi. Musobaqa davrida bu fazilatlarni rivojlantirishga yetarlicha e'tibor bermaslik sportchining ko'rsatkichlarining keskin pasayishiga olib keladi. Bir qator tadqiqotlar futbolchilarning mashg'ulotlar va o'yinlar paytidagi harakat faolligining yetarlicha to'liq tavsifini o'z ichiga oladi. O'yinlar va mashg'ulotlarni pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilib, bu tadqiqotchilar chidamlilikni, ayniqsa tezlikni tavsiflovchi mashqlar hajmi va intensivligini aniqladilar. Mualliflar shuni aniqladilarki, o'yin davomida maktab o'quvchisi, masalan, 3-5 daqiqada sprint va tezlanishlar yordamida 1000 dan 2500 m gacha yugurishi kerak. Vengriyalik murabbiy J. Palfay o'yin davomida maktab o'quvchisi 3-4 dan 25-30 m gacha bo'lgan masofani eng tez tezlikda bosib o'tishini kuzatishlar asosida aniqladi. Lyukshinov ta'kidlashicha, o'yin davomida maktab o'quvchisi 10-15 m masofani maksimal tezlikda 30-60 marta yuguradi. Maktab o'quvchilarining mushak ishining intensivligini tavsiflovchi A.N. Krestovnikov (1951) ta'kidlaganidek, o'yin davomida maktab o'quvchisi 14,5-17 km gacha yugurishi mumkin. J. Palfay ma'lumotlariga ko'ra, bu masofa sezilarli darajada kichikroq, u 736 dan 2484 m gacha.

Chexoslovakiyalik futbol mutaxassisi M.Xoutka yozgan ediki, futbolchi o'yinda faqat sprintlar yordamida 1300-1500 m masofani bosib o'tadi, uning fikricha, bu futbolchi 90 daqiqada bosib o'tgan umumiy masofaning 10% ni tashkil qiladi. A. Chanadi tomonidan 2-3 yillik mashg'ulot tajribasiga ega 16-17 yoshli maktab o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, o'yin davomida (70 minut) maktab o'quvchilarining harakat faolligi 2-4 soniya davom etadigan maksimal intensivlikdagi 16-20 qisqa portlashlardan iborat bo'lib, ular jami 50-70 soniyani tashkil qiladi. Har bir o'yin va 25-30 o'rta intensivlikdagi qisqa portlashlar, har biri 3-6 soniya, jami 2-25 daqiqa.

Yuqori malakali futbolchilarda tezlikka chidamlilikni o'rganar ekan, Yu.N. Lopachev eng ko'p sprintlarni birinchi bo'limda - o'yinning 18-daqiqasida, ikkinchisida - 54-daqiqada qayd etdi. Shundan so'ng, qoida tariqasida, silkinishlar sonining pasayishi kuzatiladi va davr oxirida - ularning biroz ko'payishi kuzatiladi. Bundan tashqari, ba'zi hollarda bunday silkinishlar qisqa vaqt oralig'ida, boshqalarida - o'rta oraliklarda va nihoyat, boshqalarida vaqt oralig'i sezilarli qiymatga o'tdi - 10, ba'zan esa 15 daqiqadan ko'proq.

Qizig'i shundaki, xalqaro futbol konferensiyasida (1992 yil) ko'pchilik mutaxassislar amalda eng yaxshi klublar sportchilarida ham, yoshlar jamoalari vakillarida ham chidamlilik, ayniqsa tezlik darajasining pasayishiga olib keladigan bir qator kamchiliklarni qayd etdilar. Mashg'ulotlar intensivligining pasayishi ham qayd etildi, chunki maktab o'quvchilari tezlikni chidamlilik mashqlarini asosan, isinish paytida qo'llashadi va bu ushbu sifatning rivojlanishiga yordam bermaydi.

Futbolda chidamlilikni rivojlantirish bo'yicha taklif qilingan tavsiyalar asosan nazariy

xarakterga ega. Ushbu masala bo'yicha adabiyotlarda eksperimental asoslangan amaliy tavsiyalar topilmadi. Lyukshinov N.M. maktab o'quvchilarining mazmuni, xarakteri va hajmi bo'yicha maxsus tayyorgarligini maktab o'quvchilari xalqaro jamoalar bilan musobaqalarda (o'yinlarda) duch keladigan faoliyatga imkon qadar yaqinlashtirish kerakligini ta'kidlaydi. Bunga erishish uchun zamonaviy futboldagi o'yin vaziyatlarining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi mashqlar (jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik) ulushini oshirish kerak, ular maktab o'quvchilarining yuqori o'ziga xos ko'rsatkichlarini ta'minlashi va o'yin sinfini oshirishi kerak.

Dyachkov fikricha, agar mashg'ulotlar 3-3,5 soat davom etsa, unda ularning intensivligi o'yinnikidan sezilarli darajada past bo'ladi. Shu bilan birga, talabaning ish qobiliyati maksimal 1,5 soat bo'lishi talab qilinadi, ya'ni. o'yinchi bu vaqt ichida o'zining barcha energiya resurslarini o'yin yukiga mos ravishda sarflay olishi kerak. Maktab o'quvchisining chidamliligini oshirish uchun S.A. Savin 800-2000 m masofaga yugurishni, 3-5 km masofaga yugurish, chang'i uchish, suzish va velosipedda yurishni tavsiya qiladi. U yuqoridagi barcha mashqlarni o'rtacha tezlikda bajarish kerakligini ta'kidlaydi. D. Petrovich futbolning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, to'pni dribling bilan bir vaqtda yugurish orqali chidamlilikni rivojlantirishni taklif qildi.

Hollman V. hisoblab chiqdiki, o'yin davomida himoyachilar 5 m dan 25 m gacha bo'lgan umumiy masofasi 800 m bo'lgan 49 marta zarba berishadi, maktab o'quvchisining aniq ish vaqti esa 60 minut. Shu munosabat bilan u himoyachilarda tezlik va chidamlilikni rivojlantirish kerak degan xulosaga keldi: 25 m ga yugurishda tezlik va umumiy masofaga 1000-2000 m masofada takroriy zarbalar orqali (45-50 marta) tezlikka chidamlilik.

A. Listello ta'kidlashicha, mavsum boshida maktab o'quvchilari jismoniy tarbiyasining asosiy maqsadi chidamlilikni rivojlantirishdir. Shuning uchun u tezlikni oshirish uchun 1000 m yugurishdan foydalanishni taklif qildi fransuz murabbiyi Marsel Shmitt, birinchi navbatda, maktab o'quvchilarida tezlik sifatlarini rivojlantirishni, to'pga sprinterlar kabi yugurishda bir xil boshlang'ich tezlikni rivojlantirishni, to'p bilan va to'psiz ko'p marta tez harakat qilish qobiliyatini egallashni tavsiya qiladi. Suxarev A.G. umuman futbolga xos bo'lgan harakatlanish rejimi tuzilishining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, chidamlilikni rivojlantirish zarur deb hisoblaydi.

Kirillov A.A. turli mashqlar yordamida murakkab ta'sirga ustunlik beradi va Platonov V.N. Tez yurish va chang'i yugurish (5-10 km), eshkak eshish, suzish, navbatma-navbat yugurish, sport o'yinlari (basketbol, xokkey, qo'l to'pi, tennis) 10-30 daqiqa, velosport, 1500-3000 m yugurish.

Tezlikka chidamlilikni rivojlantirish uchun 5x30 m, 4x60 m, 6x40 m va hokazolarni takroriy yugurish ishlatilsa, u holda segmentlar orasida 25 dan 60 sekundgacha pauza qilish tavsiya etiladi. Maxsus chidamlilikni rivojlantirish uchun quyidagilar qo'llaniladi: ikki tomonlama o'yinlar, futbol musobaqalari, yuqori intensivlikdagi o'yin mashqlari (5x5, 3x4, 5x4 va boshqalar), to'p bilan almashib yugurish, vaqtni 2-2,5 soatgacha uzaytiradigan ikki tomonlama o'yinlar. V.F. Polunin mashqlarning dozasi individual bo'lishi kerak deb hisoblaydi. Maktab o'quvchilarida chidamlilikni aniqlash va rivojlantirish uchun D.Ioseliani 60 m yugurishdan ham foydalangan (10 marta).

Maktab o'quvchilari ijrosi bir qator mualliflar tomonidan o'rganilgan test yordamida (uchta seriyada 5 x 30 m takroriy yugurish), bu bir vaqtning o'zida maktab o'quvchilarining maxsus tayyorgarligini aniqlaydi. Ularning fikricha, yuqori darajadagi ishlash har bir segment uchun barqaror ishlash muddati bilan tavsiflanadi. Ular past tezlik ko'rsatkichlari yoki ularning beqarorligi, shuningdek, segmentdan segmentga yoki seriyadan seriyaga yugurish tezligining pasayishini etarli darajada ishlamaslik deb hisoblashadi.

Ba'zi mualliflarning fikriga ko'ra tezlikka chidamlilikning pasayish darajasi maktab o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligi darajasiga bevosita bog'liq. S.A. ham xuddi shunday fikrda. Savin, Chanadi A. I.M.Asoyich maktab o'quvchilarida tezlik chidamliligini rivojlantirish uchun 12 x 25 m yugurish mashqlarini kiritishni taklif qiladilar, asta-sekin ortib borayotgan yuk bilan takroriy muskullar ishining ta'siri ostida o'quvchi tanasida progressiv funksional va tizimli o'zgarishlar yuz beradi.

Xulosa o'rnida ko'pgina Yevropa mamlakatlarida, kichik shaharlarda bolalar maktabga velosipedda boradilar. Bu amaliyot Gollandiya, Finlandiya va Frantsiyada ayniqsa, mashhur, shuning uchun ham bu mamlakatlarda velosiped haydash maktabda yuqori baholanadi.

Xorijiy davlat maktablarida o'quvchilarni jismoniy tarbiyalash va sport bilan shug'ullanishlari borasidagi tajribalarni o'rganish, sport – bu jismoniy mashqlardan foydalanishga asoslangan hamda eng yuksak natijalarga erishishga qaratilgan o'yinlar, musobaqalar tarzidagi faoliyat ekanligini asoslaydi. O'quvchilarni kichik yoshdan boshlab jismoniy tarbiyalash, sportga jalb qilish ularni ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishlariga keng yo'l ochadi. Chidamlilik jismoniy sifatlari rivojlangan o'quvchi kelajakda intellekti yuqori, irodasi mustahkam bo'lib voyaga yetadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayev A., Xonkeldiyev SH. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. o'quv qo'llanma Toshkent., O'zDJTI, 2005 yil - 300 b.
2. Maxkamdjonov K, Tulenova X.B. Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun umumiy va kengaytirilgan "Jismoniy tarbiya" dasturi. Ilm-ziyo Toshkent., 2006 y
3. Thomas H. Sawyer, Lawrence W. Judge The Management of fitness, Physikal Activity, Recreation, and Sport © 2012 Sagamore Publishing LLC All rights reserved.
4. Tulenova X.B. Malinina N.N., Umumrivojlantiruvchi mashqlarni o'rgatish metodikasi, o'quv qo'llanma TDPU, 2005 y.
5. Xoldorov T., Tulenova X.B. Jismoniy madaniyat, jismoniy tarbiya, sport, turizm, xalq milliy o'yinlarining nazariy va amaliy asoslari. TDTU bosmaxonasi, 2007 y.

Gafforov Alisher Xolmurodovich,
Buxoro davlat texnika universiteti dotsenti

RAQAMLI TA'LIM RESURSLARIDAN O'QUV JARAYONIDA SAMARALI FOYDALANISHNING AYRIM JIHATLARI

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy o'qitish jarayonida raqamli ta'lim resurslardan ratsional foydalanishning ayrim jihatlari tadqiqot qilinadi. Tahlillar asosida professional ta'limni modernizatsiyalash jarayonlarini intensivlashtirish zaruriyati isbotlanadi. Tadqiqotlarimiz maqsadlariga erishish nuqtai-nazariga yaqin va adekvat bo'lgan raqamli ta'lim resurslari terminiga ta'rif keltiriladi. Tegishli samaradorlikka erishish uchun rioya qilinishi zarur bo'lgan talablar aniqlanadi. O'quv mashg'ulotlarini an'anaviy va raqamli resurslar asosida tashkil etishning ayrim metodlari va afzalliklari keltiriladi.

Kalit so'zlar: ta'limni modernizatsiyalash, ta'limni raqamlashtirish, raqamli ta'lim resurslari, o'quv-tarbiyaviy jarayonda raqamli ta'lim resurslarini integratsiyalash.

Аннотация. В статье исследуются некоторые аспекты рационального использования цифровых образовательных ресурсов в современном учебном процессе. На основе анализа доказывается необходимость интенсификации процессов модернизации профессионального образования. Дается определение термина цифровые образовательные ресурсы наиболее адекватное с точки зрения достижения цели нашего исследования. Определяются требования, необходимые к соблюдению для достижения соответствующего эффекта. Приводятся некоторые методы и их преимущество при организации учебных занятий в сочетании традиционных и цифровых ресурсов.

Ключевые слова: модернизация образования, цифровизация образования, цифровые образовательные ресурсы, интеграция цифровых образовательных ресурсов в учебно-воспитательный процесс.

Annotation. The article examines some aspects of the rational use of digital educational resources in the modern educational process. Based on the analysis, the necessity of intensifying the processes of modernization of vocational education is proved. The definition of the term digital educational resources is the most adequate from the point of view of achieving the goal of our research. The requirements necessary to comply with in order to achieve the appropriate effect are given. Some methods and their advantages in organizing training sessions in the combination of traditional and digital resources are given.

Key words: modernization of education, digitalization of education, digital educational resources, integration of digital educational resources into the educational process.

Kirish. Hozirgi kunda ta'lim tizimini rivojlantirishning muhim an'alaridan biri o'quv jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'lib hisoblanadi. Raqamli ta'lim texnologiyalari zamonaviy o'qitish jarayonining zaruriy elementlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologik platformalarni qo'llash asosida barcha o'qitish jarayoni ishtirokchilarini sinxron va asinxron kommunikatsiyalar yordamida muqobil hamkorligini ta'minlash imkoniyatlari yaratiladi. Raqamli ta'lim resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning holati bugungi kunda ko'p jihatdan, ertangi kunda boshqa sohalarni rivojlanishini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda, oliy ta'limning ilg'or standartlarini joriy etish, jumladan, o'quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo'naltirilgan ta'limdan amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich o'tish, oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror

rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topib biladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish vazifalari belgilab berilgan [1].

Bizning tadqiqotlarimiz professional ta'lim muassasalarida maxsus fanlarni o'qitishda RTR ning o'zni, ularni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha mavjud talablar, ushbu didaktik vositalardan samarali foydalanish yo'llari, shuningdek, RTR ni o'quv jarayonida foydalanish bosqichlari hamda metodlari xususida fikr yuritiladi.

Tadqiqot dolzarbligi - ta'lim amaliyotida ta'lim oluvchilarning RTR asosida bilimlarni o'zlashtirishda yuqori talablar qo'yilganligining mavjudligi va zamonaviy ta'limda ulardan foydalanishning tashkiliy-metodik jihatlari yetarlicha ishlab chiqilmaganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuvlar, tahlilning umumiy- ilmiy metodlari, raqamli o'qitish sohasi va raqamli didaktika bo'yicha qilingan ishlar, RTR ni oliy ta'limda qo'llash bo'yicha pedagogik tajribalar tashkil etadi.

Tadqiqotlar "Neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi" fanini talabalar tomonidan o'zlashtirganlik darajasini aniqlash, shuningdek, raqamli o'qitish muammolariga bag'ishlangan tadqiqot materiallarini nazariy jihatdan tahlil etishga asoslanadi.

Tadqiqot materiallari sifatida raqamli oliy ta'limning pedagogik tamoyillarini shakllantirish bo'yicha ilmiy ishlar (A.A. Abdulkodirov, I.V. Robert, E.V. Eleseeva, S.N. Zlobina, N.Harrison), elektron ta'lim resurslarini o'quv jarayoniga joriy etish dolzarbligi bo'yicha amalga oshirilgan ishlardan (U. SH. Begimqulov, Q.T.Olimov, T.N.Suvorova, I.V. Robert, E.V.CHernabay, A.V.Osin, I.A. Blinova, L.Briggs, A.Dillon) foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Biz RTR deganda ta'lim maqsadlari uchun maxsus generatsiyalangan va keyinchalik raqamli formada taqdim etilgan mazmunli asoslangan axborot ob'ektlarini tushunamiz (E.V. Eleseeva, N.N. Jadobina, S.N. Zlobina, E.V. Lukiyanichina) [2, 81 b.].

Bugungi kunda Internet tarmog'i vositalari bunday obyektlarning keng spektrini ta'lim oluvchilarga foydalanishga ruxsat beradi (A.S. Budnikova, O.S. Babenkova, N.N. Jadobina, N.Yu. Koroleva) [3, 87 b.]. Bugungi kunga kelib, ularning kategoriyalar bo'yicha klassifikatsiyasini keltirish mumkin (1- jadval).

1-jadval

Raqamli ta'lim resurslari klassifikatsiyasi

Kategoriya	RTR ga misollar
Namoyishli grafika	Videolavhalar
	Animatsiya
	Illyustratsiya
	Diagrammalar
	Grafiklar
Pedagog uchun materiallar	Mashg'ulotlar uchun ishlanmalar
	Prezentatsiyalar
Interfaol komponentalar	Virtual laboratoriyalar
	O'tilgan mavzularni mustahkamlash uchun savollar va topshiriqlar
	Turli interfaol modellar
	Turli obyektlarning tasviri. (real va sintezlashgan)
	Nazorat va mustaqil ishlarni bajarish uchun savollar

Yuqorida keltirilgan RTR kategoriyalari o'quv mashg'ulotlarining turli bosqichlarida muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin. Ulardan quyidagi holatlarda foydalaniladi:

- o'quvchilar tomonidan bajarilgan topshiriqlarni tekshirish;
- yangi mavzuni o'rganish;

– o'atilgan materialni mustahkamlash [4, S.84].

RTR ni ta'kidlangan barcha holatlarda qo'llash quyidagi imkoniyatlarni beradi:

– o'qitishda ko'rgazmalik prinsipini amalga oshirish;

– bajariladigan o'quv ishlarining sonli xarakteristikalarini ancha yaxshilash;

– ta'lim oluvchilarning mustaqil va ilmiy-tadqiqotli faoliyatini amalga oshirishda imkoniyatlarini kengaytirish.

Bir tomondan RTR ni qo'llash va ikkinchi tomondan an'anaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib uyg'unlashgan holda mashg'ulotlarni tashkil etish quyidagi imkoniyatlarni tadqim etadi:

– ta'lim jarayoni texnik ta'minotining asosiy imkoniyatlarini keng ko'lamda joriy etish;

– zarur hollarda o'quv mashg'ulotlarning konkret bosqichlarida subyektlarga RTR bilan ishlash uchun o'z vaqtida ruxsat berishni ta'minlash [5, 8 b.].

O'quv-tarbiyaviy jarayonda RTR dan bunday foydalanish quyidagi beshta asosiy talablarga rioya qilishni nazarda tutadi (2-jadval).

2-jadval

Raqamli ta'lim resurslaridan samarali foydalanishga qo'yilgan talablar

№	Talabning mohiyati
1	Ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlash uchun ta'lim oluvchilarning yoshi va boshqa ahamiyatli tomonlarini hisobga olish [6, 92 b.] Ushbu talab amalga oshirish, ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyatini belgilangan maqsadga yo'naltirishni nazarda tutadi.
2	O'quv faoliyati oraliq natijalarini kuzatib borish uchun imkoniyatlarni saqlash qolish [7, 6 b.].
3	O'quv-tarbiyaviy jarayonni modulli struktura asosida tashkil etishni nazarda tutgan holda mashg'ulotni rejalashtirish.
4	Parallel RTR ni yoki boshqa ta'lim resurslarni qo'llash imkoniyatlari ta'minlash.
5	RTR dan keng foydalanishni nazarda tutgan o'quv mashg'ulotning o'quv reja va dasturlarga mosligini ta'minlash.

RTR ni qo'llash asosida tashkil etilgan mashg'ulotning borishi aniq fanni yoki mavzuni o'zlashtirish jarayonida yechiladigan pedagogik masalalar bilan aniqlanishi kerak [5, 7 b.]. Ta'lim subyektlari tomonidan bunday masalalarni yechishda an'anaviy va innovatsion pedagogik metodlar majmuasi xizmat qiladi [6, 80 b.].

Shunday qilib, RTR ni an'anaviy o'qitish metodlari bilan integratsiyalashgan holda o'qitish (Q.T. Olimov, U.Sh. Begemkulov, E.F. Zeer, E.R. Ipatova, S.I. CHernix) o'quv mashg'ulotlarini yuqori darajada o'tkazishga imkon beradi [8, 173 b.] Bunga mos ravishda, ta'lim oluvchilarda shakllanadigan bilim, malaka va ko'nikmalarning sifat xarakteristikalari yaxshilanadi.

RTR ni ta'lim jarayoniga integratsiyalashning boshqa imkoniyatlaridan biri sifatida bir qator mualliflar (N.S. Ilyushenko, E.A. Kolganov, E.B. Starichenko, Yu.T. Tatur) quyidagilarni ta'kidlaydilar:

– ta'lim oluvchilarning barchasiga resurslarlan foydalanishga ruxsat berish, shu jumladan, masofaviy o'qitish dasturlarini amalga oshirishda qo'llash;

– ta'lim jarayoni uzluksizligini ta'minlash;

– ta'lim oluvchilarning individual ta'lim traektoriyasini qurish imkoniyatlari, shu jumladan, xususiy ta'lim ehtiyojlari asosida;

– mavjud sifatli kontentni ko'paytirish imkoniyatlarini kengaytirish;

– ta'lim faoliyati natijalarini teskor olish bilan birga, ularni tahlil etish va tizimlashtirish;

– yangi ta'lim modellarini yaratish va joriy etish hisobidan ta'lim jarayonining sifat xarakteristikalarini oshirish imkoniyatlari;

– RTR dan foydalanib o'qitishning iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi [9, 132 b.].

Ta'lim jarayonida RTR ni qo'llashning imkoniyatlarini aytib o'tar ekanmiz, pedagog bartaraf

etishi kerak bo'lgan uning quyidagi ayrim salbiy tomonlarini ham ta'kidlab o'tmoqchimiz:

– mashg'ulot davrida subyektlar orasida o'zaro produktiv muloqot qilishning pasayishi ehtimoli [8, 3696.];

– zaruriy axborotlarni qidirish va qayta ishlashga, ta'lim oluvchilar nuqtai –nazaridan yangilikka ega bo'lgan resurslarni o'zlashtirishga ko'p vaqt sarf qilinishi [11, 58 b.];

– o'quvchilar toliqishining kuchayishi va u bilan bog'liq bo'lgan sog'liqqa zarar etkazish darajasining oshishi ehtimoli;

– kreativlik darajasining potentsial pasayishi;

– resurslardan samarali foydalanishga bog'liq bo'lgan bir qator masalalarning nazariy jihatdan yetarlicha ishlab chiqilmaganligi [12, 3698 b.];

Bunday qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun, katta ehtimol bilan RTR dan samarali foydalanish bo'yicha yuqorida ta'kidlab o'tilgan holatlar xizmat qilishi mumkin.

Shunday qilib, RTR ni ta'lim jarayonida joriy etish, uni tashkil etishga bo'lgan yondashuvlarni ham o'zgartirishni taqozo etadi [13, 24 b.]. Masalan, ta'lim jarayoni qatnashuvchilari loyihaviy faoliyatini kengaytirish imkoniyatlari paydo bo'ladi. RTR ni qo'llash loyihaviy faoliyat elementlarini o'quv mashg'ulotlarida kengroq qo'llashga imkon beradi [11, 32 b.].

Bu o'z navbatida ta'lim subyektlariga quyidagilarni taqdim etadi: [13, 674 b.].

– ta'lim oluvchilarning mustaqil o'quv harakatlari ko'nikmalarini shakllantirishni intensivlashtirish;

– ijodiy ishni boshlashni rivojlantirish [13, 674 b.];

– o'quv faoliyatni axborot oqimlarida olib borishga imkon berish hisobidan bilim, malaka va ko'nikmalarni tizimli ravshda oshirib borish [10, 10 b.].

Katta ehtimol bilan, RTR dan keng foydalanish, ularni aralash o'qitish texnologiyasi bilan integratsiyalash natijasida o'quv tarbiyaviy jarayonga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [14, 102 b.].

O'quvchilarning o'quv tarbiyaviy faoliyatini aralash formatda tashkil etish natijasida kunduzgi va masofaviy o'qitish modellari elementlarini uyg'unlashgan holda qo'llash va ijobiy natijaga erishish mumkin [6, 10 b.]. Aralash formatda o'quv-tarbiyaviy faoliyatni amalga oshirishda RTR ning potentsialidan foydalanish va bunday modelni ta'lim jarayonida qo'llash orqali ta'lim oluvchilarda ijodiy motivatsiyani oshirish mumkin [11, 114 b.].

Endi tadqiqot bo'yicha yakuniy fikrlarimizni bildiramiz.

Xulosa va takliflar. Yuqorida ta'kidlab o'tilgan masalalar shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimini transformatsiyalash, pedagogik amaliyotda zamonaviy didaktik vositalarni joriy etish - shubhasiz ta'lim tizimini samarali modernizatsiya qilishda yangi istiqbollarni ochib beradi. Bu eng avvalo RTR dan samarali foydalanishni nazarda tutadi.

RTR deganda, ta'lim maqsadlari uchun maxsus generatsiyalangan va keyinchalik raqamli formada taqdim etilgan mazmunli tartiblangan axborot obyektlarini tushunamiz. Bunday obyektlar o'quv mashg'ulotlarining turli bosqichlarida muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin. Jumladan, talabalar tomonidan topshiriqlarni bajarilishini tekshirish, yangi mavzuni o'rganish, o'tilgan materiallarni mustahkamlash.

Ta'kidlangan barcha hollarda RTR ni qo'llash quyidagilarni amalga oshirishga imkon beradi: o'qitishda ko'rgazmalilik prinsipini joriy etish; bajariladigan o'quv ishlarining sonli xarakteristikasini sezilarli darajada yaxshilash; ta'lim oluvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini, shuningdek, ilmiy-tadqiqot ishlari imkoniyatlarini kengaytirish.

O'quv-tarbiyaviy jarayonda RTR dan foydalanish tizimli xarakterga ega bo'lishi kerak. RTR ni va an'anaviy pedagogik texnologiyalarni birgalikda, uyg'unlashgan holda foydalanish lozim. Ularni kompleks ravishda qo'llash quyidagilarga imkon yaratadi: ta'lim jarayoni texnik ta'minotining asosiy imkoniyatlarini to'liq amalga oshirish; o'quv mashg'ulotlarining konkret bosqichlarida sub'ektlarga resursga kirishga ruxsat berishni ta'minlash.

RTR ni qo'llagan holda aniq fan yoki mavzuni o'zlashtirish uchun yechiladigan masalalarga bag'ishlangan mashg'ulotning borishi, pedagogik masalalar bilan aniqlanishi kerak. Ta'lim subyektlari tomonidan bunday masalalarni qo'yish va ularni yechish uchun an'anaviy va innovatsion

pedagogik metodlardan kompleks foydalanish yaxshi samara beradi.

Ta'lim jarayonida RTR ni qo'llash - mashg'ulotlarni tashkil etishga bo'lgan yondashuvlarni o'zgartirish masalasini qo'yadi. Masalan, loyihaviy yondashuv va aralash o'qitish texnologiyasini amalga oshirish doirasida ta'lim subyektlari faoliyatining imkoniyatlari kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. www.lex.uz
2. Щербанева, А.В. Особенности преподавания английского языка с использованием возможностей современных технологий / А.В. Щербанева // Мир науки, культуры, образования. – 2022. – № 2(93). – С. 81-84
3. Шефиева, Э.Ш., Использование искусственного интеллекта в образовательном процессе высших учебных заведений (на примере обучения иностранным языкам) / Э.Ш. Шефиева, Т.Е. Исаева // Общество: социология, психология, педагогика. – 2020. – № 10. – С. 84-89
4. Гончарук Н.П. Интеллектуализация профессионально-педагогической деятельности на основе интеграции педагогических и цифровых технологий / Н.П. Гончарук, Е.И. Хромова // Педагогика и психология образования. – 2020. – № 2. – С. 83-92
5. Завражин, А.В. Смарт и гуманитарные аспекты преподавания в высшей школе / А.В. Завражин // Статистика и экономика. – 2015. – № 3. – С. 6-9
6. Бабинцева, Е.А. Сложности проведения экзаменационных и контрольных мероприятий преподавателями в дистанционном формате в период пандемии COVID-19 / Е.А. Бабинцева, Д.Н. Мансур // Мир науки, культуры, образования. – 2022. – № 4(95). – С. 91-94
7. Бермус, А.Г. Актуальные проблемы педагогического образования в эпоху цифровой трансформации: теоретический обзор / А.Г. Бермус // Педагогика. Вопросы теории и практики. – 2022. – Т. 7. – № 1. – С. 1-10
8. Окулов, С.А. Формирование системы управления образовательным процессом средствами информационных технологий / С.А. Окулов // Успехи современной науки. – 2017. – № 5. – С. 170-174
9. Каротеева А.С. Цифровые образовательные ресурсы как средство повышения эффективности усвоения информации обучающимися / Историко-педагогический журнал. - 2022. -№3, С.126-133.
10. Загвязинский, В.И. Современная ситуация в российском образовании и стратегия его дальнейшего развития / В.И. Загвязинский // Инновационные процессы в образовании: стратегия, теория и практика развития: материалы VI Всероссийской научно-рактической конференции. – Екатеринбург: Российский государственный профессионально - педагогический университет, 2013. – С. 7-12
11. Индустрия российских медиа: цифровое будущее / Е.Л. Вартанова, А.В. Вырковский, М.И. Максеенко, С.С. Смирнов. – Москва: Медиа Мир, 2017. – 160 с.
12. Бутина, Е.А. Цифровизация образовательного пространства: риски и перспективы / Е.А. Бутина // Профессиональное образование в современном мире. – 2020. – Т. 10. – № 2. – С. 3695-3701
13. Морозов, А.В. Современные тенденции развития цифрового образования: «За» и «Против» / А.В. Морозов // Большая Евразия: Развитие, безопасность, сотрудничество. – 2020. – С. 673-674

Abidova Zarnigor Kamiljanovna,
PhD student, Bukhara State Technical University

PROJECT-BASED LEARNING TECHNOLOGY AS A MEANS OF DEVELOPING CREATIVITY IN VOCATIONAL EDUCATION STUDENTS

Abstract. This article examines the specific features of developing creativity among vocational education students. A number of factors are presented that highlight the relevance of fostering creativity in future designers through project-based learning. The article also outlines a set of pedagogical conditions that contribute to the creative development of learners.

Keywords: creativity, creative thinking, development, designer's activity, knowledge, creative activity, project.

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasb-hunar ta'lim shakli talabalari o'rtasida ijodkorlikni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Loyihaga asoslangan ta'lim orqali kelajakdagi dizaynerlarda ijodkorlikni rivojlantirishning dolzarbligini ta'kidlaydigan bir qator omillar keltirilgan. Maqolada, shuningdek, o'quvchilarning ijodiy rivojlanishiga hissa qo'shadigan bir qator pedagogik shartlar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, ijodiy fikrlash, rivojlanish, dizayner faoliyati, bilim, ijodiy faoliyat, loyiha.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития креативности у студентов профессионального образования. Приводится ряд факторов, которые подчеркивают актуальность развития креативности у будущих дизайнеров посредством проектного обучения. В статье также излагается комплекс педагогических условий, способствующих творческому развитию обучающихся.

Ключевые слова: креативность, творческое мышление, развитие, деятельность дизайнера, знания, творческая деятельность, проект.

Introduction: Currently, in vocational education institutions of the Republic of Uzbekistan, the new generation of educational standards defines the primary goal of vocational education as the training of qualified specialists with the appropriate level and profile, who are competitive in the labor market, competent, proficient in their profession, and able to navigate related fields of activity.

All this necessitates that vocational educators seek conditions and directions that enable students to engage in self-education and creative thinking while studying specialized disciplines. The development of students' creativity aims to lay the foundation for preparing young people for work under new conditions, fostering and nurturing initiative and creative personalities. The most important aspect of teaching vocational students is forming a creative approach to educational and labor tasks, fostering independence in decision-making, and encouraging the practical application of acquired knowledge and skills.

Creative project activity is a fundamental component of students' cognitive development. Engaging students in creative project activities should contribute to developing a range of qualities associated with a creative personality: creative thinking, intellectual activity, ingenuity, inventiveness, the ability to acquire new knowledge independently and apply it in real-life situations. It also enhances motivation for learning.

Project-based learning technology promotes the development of student creativity by implementing didactic goals through detailed problem-solving and achieving practical outcomes. The main goal of employing project-based learning in vocational education is to allow students to acquire knowledge independently during the project process, thereby fostering creative thinking.

Literature Review. Modern society is oriented toward the personality of the 21st century, which should possess the "4Cs" - critical thinking, communication, collaboration, and creativity - all essential components of vocational training for future mid-level professionals. Strategic goals for the innovative renewal of the modern education system demand the formation of a creative personality (A.S. Gorinsky) [1].

The issue of personal creativity development has been explored by foreign scholars (J. Guilford, N.Kogan, S.Mednick, K.W. Taylor, E.Torrance, etc.), researchers from CIS countries (D.B. Bogoyavlenskaya, V.N.Druzhinin, etc. [2]), and Uzbek scientists (N.A. Muslimov, A.Turaev, M. Usmonbayeva, O. Jamoliddinova, O.Musurmonova, M.Urazova, N. Egamberdiyeva, E. Yuzlikayeva, etc.).

In psychology, creativity is associated with the study of creative thinking (J. Guilford); in pedagogy, it is tied to heuristic learning as a key method of developing creativity (A.V. Khutorskoy [3]); in sociology, creativity is considered a personal resource and meta-ability for perceiving, transforming, and shaping the social environment and oneself (Yu.G. Volkov [4]).

Creativity is generally interpreted as a combination of intellectual and personal traits that enable individuals to independently identify problems, generate numerous original ideas, and solve them in non-standard ways.

The concept of creativity as a universal ability was introduced by J. Guilford, who proposed a new approach to creativity through the lens of the “creative personality” and “creative productivity” [5].

A review of psychological and pedagogical literature revealed that most creativity research focuses on creative thinking, and the methods and systems developed mainly aim to train thinking skills.

This indicates a lack of research on developing creativity in students during their professional training.

For our study, the work of V.I. Andreev is particularly relevant. He considers creativity a professional quality and identifies three components in its structure: competence (knowledge, skills, experience, and personal qualities), creative thinking, and motivation [6].

We explore several issues related to the development of creativity in vocational education students during project activities to determine their ability to acquire knowledge independently based on creative thinking.

Research methodology. The research materials include scientific studies, practical experience with vocational education students in the Kagan district of the Bukhara region.

Main methods used:

- Theoretical: analysis of strategic documents, scientific and methodological literature, academic articles, and monographs on theoretical and practical aspects of creativity development in students;

- Empirical: study and generalization of teachers' experiences in vocational education institutions, analysis of creative teaching practices.

Other methods included:

1. System analysis methods (including morphological and functional-parameter analysis);

2. Statistical methods (normative, comparative, trend-tracking, constructive-critical, etc.);

3. Surveys: interviews, questionnaires, sociometric methods.

The analysis was based on the fundamental work and concepts of national and international scholars.

Analysis and results. Modern pedagogy includes numerous innovative teaching methods to enhance students' creative abilities. One of the most effective methods is project-based learning.

The core pedagogical idea is to apply project-based learning in both classroom and extracurricular activities to develop student creativity and activate cognitive interest.

Objective: to ensure positive dynamics in the development of students' creative abilities through project methods. Tasks:

- Diagnose each student's interests and cognitive abilities;
- Stimulate and maintain interest in the subject;
- Form technological knowledge and skills needed to search for and use information, design, and create work products;
- Engage students in setting and understanding the objectives of upcoming activities;

- Simulate the structure and content of the technologies being studied;
- Promote teacher-student collaboration in learning;
- Cultivate responsibility, civic duty, initiative, and aesthetic appreciation in students.

Key principles of educational project design include innovation, independence, creativity, practical applicability, and societal relevance.

A project is a unique activity with a defined start and end, aimed at achieving a specific result or creating a product or service under set constraints. Projects are structured with clear instructions and mini-tasks targeting resource-based goals.

Creativity combines divergent (broad) and convergent (deep) thinking - or simply, thinking broadly and deeply.

Each project is a system where every element matters and influences the outcome.

For example, a project in the course "Construction and Modeling of Women's Clothing" titled "*The Dress as Art*" is time-limited, result-oriented, and focuses on creating a unique product.

This project integrates two cultural philosophies - Western and Eastern (ethno-design) - and is realized through three directions:

1. Dress as a concept;
2. Dress as an emotion (message);
3. Dress as a masterpiece (craft).

Each direction can merge in a single piece. The goal is to elevate fashion to an art form. Students may create conceptual everyday dresses, purely artistic artifacts, or garments using advanced tailoring and decorative techniques [7].

A key stage of the "*Dress as Art*" project is concept development. Articulating the idea helps clearly define the artistic vision. Working on a single dress shows the infinite creative potential behind a single concept. The final product includes both the dress and design sketches.

Thus, this project-based technology not only enhances creative thinking but also brings the educational process closer to the real-world methodology of a designer. The outcomes of design activity can be both tangible and abstract, bearing aesthetic, ideological, and cultural value.

Project-based creativity integrates diverse knowledge areas (social, aesthetic, philosophical, and technical). As a result, project-based learning fosters new imagery and cultural paradigms, making "*transdisciplinarity*" an added resource. This leads to a new educational model - transforming student mentality into professional consciousness.

Conclusion and recommendations. Vocational education has always aimed to prepare students for life and work - helping them find their place, choose a career that brings satisfaction and material stability, and unleash their creative potential.

Thus, project-based learning not only enhances creative thinking but also aligns education with the real practices of design. The results can be expressed in physical or abstract forms, bearing artistic or cultural value. By integrating knowledge from different domains, project-based learning contributes to the emergence of new cultural models and transforms student thinking into a professional mindset.

References:

1. Gorinsky, A. S. (2020). "*The Goethe Case*", or the Issue of Interpreting the Idea of Lifelong Learning in its Historical Aspect. In: *Lifelong Education: Theory and Practice of Implementation. Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference* (pp. 31–36). Yekaterinburg: Publishing House of the Russian State Vocational Pedagogical University.
2. Bogoyavlenskaya, D. B. (2002). *Psychology of Creative Abilities: A Textbook for University Students*. Moscow: Academia Publishing Center. 320 p.
3. Khutorskoy, A. V. (2003). *Didactic Heuristics: Theory and Technology of Creative Learning*. Moscow: Moscow University Press. 415 p.
4. Volkov, Yu. G. (2013). *Creativity: Originality vs. Imitation. A Monograph*. Moscow: Alfa-M. 430 p.

5. Guilford, J. P. (1971). *The Analysis of Intelligence*. New York: Mc Graw-Hill.
6. Andreev, V. I. (1996). *Pedagogy of Creative Self-Development*. Kazan: Kazan University Publishing House. 566 p.
7. Sosnina, N. O. (2013). Use of Costume Modeling Techniques in the Implementation of Creative Concepts. In: *Trends and Prospects for the Development of Light Industry and Services. Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 108–109). Omsk: OGIS.
8. Timofeeva, M. R. (2013). *Creative Methods of Design Projecting: Visual and Educational Guide*. Omsk: OGIS. 26 p.

Фарзалиева Севинч Эмировна,
Преподаватель Государственной консерватории Узбекистана

ТРАНСПОНИРОВАНИЕ, КАК НЕОБХОДИМЫЙ НАВЫК В РАБОТЕ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА

Аннотация. В статье рассматривается важность концепции транспонирования в музыкальном исполнении, в частности в работе концертмейстера. Навыки транспонирования имеют важное значение в профессиональной подготовке концертмейстера, предоставляя возможности адаптации, аккомпанемента и творческой адаптации при исполнении различных вокальных и инструментальных произведений. В исследовании анализируется применение практики транспонирования в классе концертмейстерского мастерства и ее роль в формировании музыкального мышления и культуры слушания. В статье также даются предложения по методическим подходам, педагогическому инструментарию и системе музыкальных упражнений для развития навыков транспонирования.

Ключевые слова: Транспонирование, концертмейстер, культура исполнения, музыкальное мышление, навыки слушания, музыкальная педагогика, фортепианное исполнительство.

Annotatsiya. Mazkur maqolada transpozitsiya tushunchasining musiqiy ijrochilik, xususan, konsertmeyster faoliyatidagi ahamiyati yoritiladi. Konsertmeysterning kasbiy tayyorgarligida transpozitsiya ko'nikmasi muhim ahamiyat kasb etib, turli vokal va cholg'u asarlarining ijrosida moslashtirish, hamrohlik qilish va ijodiy moslashuv imkoniyatlarini ta'minlaydi. Tadqiqotda transpozitsiya amaliyotining konsertmeysterlik ishlarida qanday qo'llanilishi, uning musiqiy tafakkur va eshituv madaniyatini shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada transpozitsiya ko'nikmalarini shakllantirishga doir metodik yondashuvlar, pedagogik vositalar va musiqiy mashg'ulotlar tizimi asosida takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Transpozitsiya, konsertmeyster, ijrochilik madaniyati, musiqiy tafakkur, eshituv ko'nikmalari, musiqiy pedagogika, fortepiano ijrochiligi.

Annotation. This article highlights the importance of the concept of transposition in musical performance, in particular, in the work of an accompanist. The transposition skill plays an important role in the professional training of an accompanist, providing opportunities for adaptation, accompaniment and creative adaptation in the performance of various vocal and instrumental works. The study analyzes how the practice of transposition is used in the work of an accompanist, its role in the formation of musical thinking and aural culture. The article also provides suggestions based on methodological approaches, pedagogical tools and a system of musical exercises for the formation of transposition skills.

Keywords: Transposition, accompanist, performance culture, musical thinking, aural skills, musical pedagogy, piano performance.

В современном музыкальном исполнительстве искусство концертмейстерства превратилось в уникально сложную и многогранную деятельность. Это направление требует от исполнителя не только технической зрелости, но и импровизации, творческой гибкости, музыкального мышления, сочетания педагогических подходов. Особенно при работе с разными исполнителями возникает необходимость адаптировать каждую композицию к вокальному диапазону исполнителя, стилю игры или возможностям инструмента. В таких случаях транспонирование - возможность перенести произведение в другую тональность - становится важным инструментом концертмейстера.

Транспонирование - это не просто техническое упражнение, а деятельность, основанная на творческом подходе, демонстрирующая уровень музыкального мышления исполнителя и позволяющая наладить коммуникацию со слушателем. Благодаря этому концертмейстер получит возможность работать в гармоничном сотрудничестве с исполнителем,

переосмысливать музыкальное произведение, адаптироваться к различным жанрам и стилям. Именно в этом отношении искусство транспонирования проявляется как неотъемлемая часть мастерства концертмейстерства.

В музыкальном образовании, в частности в процессе подготовки профессиональных концертмейстеров, особое внимание следует уделять формированию навыков транспонирования. Это не только повышает профессиональный уровень исполнителя, но и его свободу на сцене, творческое мышление, уровень совместимости как концертмейстера. Поэтому в данной статье анализируется актуальность транспонирования в в классе концертмейстерского мастерства, методические основы его развития и его педагогическое значение.

Концертмейстерское мастрство - уникальная область исполнительского искусства, сочетающая в себе навыки интерпретации, педагогического общения, ансамблевой гармонии и быстрого освоения партитуры. В таких видах деятельности транспонирование, то есть перемещение музыкального произведения из одной тональности в другую, выступает как функциональный исполнительский инструмент, необходимый во многих случаях. Этот навык особенно важен при исполнении вокальных произведений в сопровождении фортепиано, адаптации их к различным диапазонам, а также обеспечении гибкости партитуры в инструментальных ансамблях. Процесс транспонирования осуществляется на основе таких компонентов музыкального мышления исполнителя, как интонационный слух, понимание тональных взаимоотношений, гармонической структуры, интонационной направленности. В связи с этим от концертмейстера требуется умение не только технически читать ноты, но и быстро понимать изменения тональности на основе функционально-гармонического анализа, а также перерабатывать музыкальный материал в режиме реального времени.

Для формирования навыков транспонирования в педагогическом процессе необходимо разработать систему упражнений, основанную на компетенциях интервального мышления, тонально-ассоциативного восприятия, аналитического слуха, гармонического прогнозирования. Это предполагает углубленное изучение ладовой структуры, формул каденции, функционального движения и интонационных окончаний произведения, исполняемого на основе транспонирования. Упражнения по транспонированию, особенно основанные на музыкальных формах (например, сказка, ария, романс), развивают не только техническое, но и семиотико-музыкальное мышление исполнителя.

На практике можно наблюдать, что исполнители, подготовленные к транспонированию в концертмейстерской деятельности, достигают высоких результатов в плане интонационной гибкости, ансамблевой гармонии и социокультурного творчества в своих выступлениях. Их способность изменять партитуру и переосмысливать ее в реальном времени играет важную роль, особенно при исполнении произведений импровизационного характера. Таким образом, навык транспонирования является одним из основных компонентов в профессионально-методической подготовке концертмейстера, требующей высокого уровня сформированности познавательного мышления исполнителя, музыкальной реконструкции по нотам, интонационных рефлексов. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость подхода к концертмейстерству не только как к исполнительству, но и как к форме аналитической, музыкально-педагогической деятельности.

Литературный обзор: Проблема транспонирования всегда была актуальной темой в музыкальной педагогике и методике исполнения. В связи с этим рядом зарубежных и отечественных исследователей проводились научные исследования по формированию музыкального мышления, концертмейстерского искусства, ансамблевого исполнительства, навыков слушания.

В частности, такие методисты, как А.Н.Александрова (4; 176) и Е.Г.Долинская (6; 208) считают, что процесс обучения, процесс обучения транспонированию основан на освоении музыкального материала на основе интонационного и функционально-гармонического анализа, а это является важным профессиональным навыком в работе концертмейстера.

«Теория интонационного мышления» В. М. Медушевского[7; 304], транспонирование трактуется как процесс, развивающий у исполнителя способность различать и модифицировать тональные центры в рамках внутреннего слуха. По его мнению, транспозиционное мышление связано с общим музыкальным мышлением исполнителя, то есть с эстетическим слухом, восприятием модальных функций и чувствительностью к гармонии.

В рамках местной музыкальной педагогики Х. М. Абдуллаев[1; 144], И.Х. Насиров[3; 132] и Н. А. Джураев[2; 72-76] рассматриваются дидактические основы концертмейстерского мастерства, гибкость исполнения, слуховая грамотность, особенности фортепианного аккомпанемента. Они признают необходимость формирования транспонирования в исполнении в гармонии с элементами музыкальной мысли, а не с техническими аспектами.

Также в книгах Г.Нейгауза (8; 320) и Л.Баренбойма [5; 192], также отмечается, что музыкальная гибкость концертмейстера и ансамблевая гармония напрямую связаны с умением транспонировать. Согласно их научным и методическим взглядам, транспонирование - это не просто технический навык, а переосмысление музыкального текста с иной точки зрения, то есть творческая адаптация. Вместе с тем, хотя сегодня и существуют возможности автоматизации транспонирования с использованием цифровых технологий, она не может в полной мере заменить интеллектуальную и эстетическую суть работы концертмейстера. Вот почему в современном музыкальном образовании важна работа над методическими материалами, учебными программами и системой упражнений, направленных на развитие музыкального мышления.

Обсуждение: Искусство концертмейстера по своей природе является в высшей степени интегрированным примером не только технического мастерства, но и творческой гибкости, музыкальной чуткости и культуры сотрудничества. В этой деятельности транспонирование, то есть умение перенести произведение из одной тональности в другую, становится инструментом, формирующим концертмейстера как поистине универсального исполнителя. Это умение особенно проявляется в ситуациях, когда необходимо работать в режиме реального времени, на сцене, непосредственно с исполнителем.

Навыки транспонирования не ограничиваются теоретическими знаниями, а напрямую связаны с внутренним слухом исполнителя, функционально-гармоническим восприятием и способностью ощущать модальные характеристики каждой тональности. Это делает исполнителя не «зависимым от ноты», а человеком со свободным, независимым и гибким музыкальным мышлением. Именно такое мышление определяет настоящий профессионализм концертмейстера. Опыт показывает, что концертмейстер, свободно владеющий транспозицией, способен быстро адаптироваться к любой меняющейся ситуации во время исполнения - от изменений вокального диапазона вокальных произведений до различий в составе ансамбля или настройке инструментов. Это, в свою очередь, расширяет возможности повышения качества исполнения, установления эмоциональной связи со слушателем, внесения свободы в музыкальный текст.

Обучение транспонированию в образовательном процессе - это не просто технический навык, а сложный дидактический процесс, служащий формированию культуры музыкального мышления и слушания. Задача педагога - не только побудить ученика к освоению межтональных переходов, но и расширить сферу его музыкального восприятия, научить его чувствовать интонационную суть произведения в любой тональности. Таким образом, транспонирование следует рассматривать не как простой вспомогательный инструмент в работе концертмейстера, а как сочетание глубокой внутренней рефлексии, эстетической интуиции и творческой гибкости. Благодаря этому навыку концертмейстер не только работает в гармонии с исполнителем, но и демонстрирует способность интерпретировать внутреннюю логику, драматургию и выразительные возможности музыки с новой точки зрения. Это поднимает концертмейстерское искусство на высокий на высокий профессиональный и эстетический уровень.

Заклучение. На основе анализа изученных научно-теоретических и практических материалов определено, что транспонирование в классе концертмейстерского одним из необходимых навыков на структурно-компонентном уровне мастерства является, играющим решающую роль в формировании когнитивно-музыкального мышления исполнителя, способности к функционально-гармоническому анализу, импровизационных рефлексов. Это умение выступает как методический и творческий механизм, позволяющий концертмейстеру проявить себя как универсальному исполнителю.

В процессе транспонирования у исполнителя развиваются такие компетенции, как интонационное восприятие, аналитический слух и гармоническое прогнозирование, такие как понимание тональных критериев произведений, ощущение их ладовых и интонационных характеристик, умение адекватно передавать функционально-гармонические движения. Это, в свою очередь, обеспечивает свободный творческий подход к музыкальному тексту, гармоничность интерактивного ансамбля вокалистов и инструменталистов.

В контексте современного музыкального образования целесообразно использовать модульную систему обучения, упражнения на интервальное мышление, обработку на основе гармонических моделей, комплекс упражнений на основе интонационно-вычислительной реконструкции для развития навыков транспонирования. В частности, контекстуальная транспозиция (т. е. осуществление тонального сдвига в соответствии с драматически-динамическим состоянием произведения) повышает уровень творческой гибкости концертмейстера. Транспонирование также является навыком, который объединяет когнитивно-аффективные и двигательные аспекты концертмейстера и считается средством обеспечения интонационного баланса, тембровой гибкости, модально-функциональной адаптации и ансамблевой координации при исполнении. Поэтому вопрос ее формирования и совершенствования должен быть одним из приоритетных направлений профессиональной подготовки.

В заключение следует отметить, что транспонирование - это не только процесс тональной модификации музыкального текста, но и важный исполнительский и педагогический инструмент, служащий повышению профессиональной компетентности концертмейстера. Развитие этого умения на глубокой дидактико-методической основе является одним из необходимых условий качественной модернизации системы подготовки концертмейстеров.

Список использованной литературы:

1. Abdullaev X. M. Konsertmeysterlik san'ati va pedagogik asoslar. – T.: O'zbekiston san'atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti, 2015. – 144 b.
2. Jo'raev N. A. Fortepiano ijrochiligida transpozitsiya usullarini shakllantirish. // Pedagogik ta'lim muammolari. – 2021. – №3. – B. 72–76.
3. Nosirov I. X. Musiqa ta'limida konsertmeysterlik faoliyatining o'rni. – T.: “Fan va texnologiya”, 2018. – 132 b.
4. Александрова А. Н. Методика обучения игре на фортепиано. – М.: Музыка, 2001. – 176 с.
5. Баренбойм Л. С. Вопросы художественной интерпретации фортепианных произведений. – М.: Музыка, 1980. – 192 с.
6. Долинская Е. Г. Основы концертмейстерского мастерства. – СПб.: Лань, 2012. – 208 с.
7. Медушевский В. М. Музыкальное мышление: Теория и практика. – М.: Композитор, 2003. – 304 с.
8. Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры. – М.: Музыка, 1982. – 320 с.

Salimov Ro'zibek Nasim o'g'li,

“Amaliy matematika va dasturlash texnologiyalari” kafedrası o'qituvchisi
salimovruzibek283@gmail.com

Umurov Otabek Fayzullayevich,

“Amaliy matematika va dasturlash texnologiyalari” kafedrası o'qituvchisi
o.f.umurov@buxdu.uz

TARMOQ BOSHQARUVINI AVTOMATLASHTIRISH VA OPTIMALLASHTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT VA MASHINA O'RGANISH TEXNOLOGIYALARINING QO'LLANILISHI

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy tarmoq infratuzilmasini avtomatlashtirish va optimallashtirish jarayonlarida sun'iy intellekt (SI) va mashinaviy o'rganish (MO') texnologiyalarining o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi fonida tarmoq boshqaruvi murakkablashib borayotgan bir paytda, an'anaviy boshqaruv usullari o'z samaradorligini yo'qotmoqda. Shu nuqtai nazardan, maqolada SI va MO' asosida ishlab chiqilgan algoritmlar – neyron tarmoqlar, Yechim daraxtlari, kuchaytiruvchi ta'lim va chuqur o'rganish kabi metodlar yordamida tarmoq trafigini prognozlash, resurslarni samarali taqsimlash va nosozliklarni erta aniqlash imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida nufuzli ilmiy manbaalar tahlili, real loyiha misollariga asoslangan qiyosiy tahlil va amaliy natijalarning tahlili tanlangan. Maqola yakunida SI va MO' texnologiyalarining tarmoq boshqaruvidagi afzalliklari bilan birga, ularning potensial xavf va kamchiliklari ham ko'rib chiqilgan

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI), mashina o'rganish (MO'), tarmoq boshqaruvi, avtomatlashtirish, optimallashtirish, neyron tarmoqlar, yechim daraxtlari, kuchaytiruvchi ta'lim (Reinforcement learning), chuqur o'rganish (Deep learning), tarmoq trafigi, nosozliklarni aniqlash, resurslarni taqsimlash, bulutli hisoblash, IoT (Internet of Things).

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение технологий искусственного интеллекта (ИИ) и машинного обучения (МО) в процессах автоматизации и оптимизации инфраструктуры современных сетей. На фоне стремительного развития цифровых технологий, когда управление сетями становится всё более сложным, традиционные методы управления теряют свою эффективность. В этой связи в статье рассматриваются возможности прогнозирования сетевого трафика, эффективного распределения ресурсов и раннего обнаружения неисправностей с использованием алгоритмов, разработанных на основе ИИ и МО, таких как нейронные сети, деревья решений, обучение с подкреплением и глубокое обучение. В качестве методологии исследования выбран анализ авторитетных научных источников, сравнительный анализ, основанный на примерах реальных проектов, и анализ практических результатов. В заключение статьи рассматриваются как преимущества, так и потенциальные риски и недостатки технологий ИИ и МО в управлении сетями.

Ключевые слова: Искусственный интеллект (ИИ), Машинное обучение (МО), Управление сетью, Автоматизация, Оптимизация, Нейронные сети, Деревья решений, Обучение с подкреплением (Reinforcement learning), Глубокое обучение (Deep learning), Сетевой трафик, Обнаружение неисправностей, Распределение ресурсов, Облачные вычисления, IoT (Интернет вещей).

Kirish. Zamonaviy raqamli davrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi tarmoq infratuzilmasining murakkablashuviga olib kelmoqda. Shunday sharoitda tarmoqlarni samarali boshqarish va optimallashtirish masalasi dolzarb bo'lib, bu borada sun'iy intellekt (SI) va mashina o'rganish (MO) texnologiyalari asosiy yechim sifatida e'tirof etilmoqda. An'anaviy boshqaruv usullari ko'p hollarda katta hajmdagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta

ishlash va tahlil qilish imkoniyatiga ega emasligi bois, avtomatlashtirilgan, intellektual tizimlarga ehtiyoj ortmoqda.

SI va MO' algoritmlari tarmoqda yuzaga keladigan muammolarni prognozlash, tarmoq yuklamalarini balanslashtirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda nosozliklarni aniqlash kabi jarayonlarni soddalashtiradi. Ayniqsa, bulutli hisoblash, IoT (Internet of Things) va 5G texnologiyalari fonida ushbu texnologiyalar tarmoq boshqaruvining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Mazkur maqolada sun'iy intellekt va mashina o'rganish texnologiyalarining tarmoq boshqaruvi va optimallashtirishdagi roli, ularning amaliy qo'llanilishi hamda keltirayotgan samaralari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, bu texnologiyalar asosida yaratilgan zamonaviy yondashuvlar va real hayotdagi loyihalar misolida ularning afzalliklari ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot doirasida tarmoq boshqaruvinı avtomatlashtirish va optimallashtirishda qo'llaniladigan sun'iy intellekt (SI) va mashinaviy o'rganish (MO') usullarini tahlil qilish maqsadida keng qamrovli metodologiyadan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy ma'lumotlar bazasini shakllantirish uchun turli ilmiy manbaalar, xususan, IEEE va ACM kabi nufuzli xalqaro platformalarda nashr etilgan tadqiqot maqolalari hamda ilmiy ishlar batafsil o'rganilib, tegishli ma'lumotlar tizimli ravishda jamlandi.

Tahlil jarayonida asosan neyron tarmoqlar, yechim daraxtlari, mustahkamlovchi ta'lim (reinforcement learning) algoritmlari va chuqur o'rganish (deep learning) kabi zamonaviy SI va MO' usullariga e'tibor qaratildi. Ushbu metodlarning tarmoq infratuzilmasini boshqarishdagi amaliy ahamiyati, jumladan, tarmoq faoliyatini monitoring qilish, trafik oqimini aniq prognozlash, tizimdagi nosozliklarni o'z vaqtida aniqlash va mavjud hisoblash resurslarini dinamik tarzda taqsimlash kabi muhim vazifalarni hal etishdagi qo'llanilishi ko'rib chiqildi.

Tanlangan SI va MO' usullarining samaradorligini obyektiv baholash maqsadida amaliy tatbiq etilgan misollar va real hayotiy loyihalar natijalariga asoslangan qiyosiy tahlil yondashuvi qo'llanildi. Bu esa har bir metodning afzalliklari, kamchiliklari va muayyan sharoitlarda qo'llanilishining maqsadga muvofiqligini aniqlash imkonini berdi.

Tarmoq boshqaruvinı avtomatlashtirish va optimallashtirishda ishlatiladigan asosiy SI va MO' usullarining tahlili olib borildi. Tadqiqotda quyidagi metodologiyalarga tayanildi:

- Ma'lumotlar yig'ish: turli tadqiqot maqolalari, IEEE va ACM platformalaridagi ilmiy ishlar tahlil qilindi.

- SI usullari: Asosan neyron tarmoqlar, yechim daraxtlari, kuchaytiruvchi algoritmlar (reinforcement learning) va chuqur o'rganish metodlari.

- Qo'llanilayotgan sohalar: tarmoq monitoringi, trafiginı taxminlash, xatoliklarni aniqlash, resurslarni dinamik taqsimlash.

- Tahlil yondashuvi: amaliy misollar va real loyihalar asosida usullar samaradorligi solishtirildi.

Natijalar. O'rganilgan ilmiy tadqiqotlar va tahliliy ma'lumotlar asosida bir qator muhim natijalar kuzatildi. Avvalo, sun'iy intellekt texnologiyalarini tarmoqlar boshqaruvida tatbiq etish orqali avariyaaviy holatlarni aniqlash tezligini o'rtacha 30 dan 50 foizgacha oshirish mumkinligi aniqlandi. Bu esa nosozliklarga tezkor javob berish va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish imkonini beradi.

Shuningdek, mashina o'rganish algoritmlaridan foydalanish tarmoq trafigi yuqori bo'lgan yo'nalishlarda avtomatik marshrutlash jarayonini optimallashtirishga xizmat qilmoqda. Buning natijasida tarmoq yuklamasi muvozanatlashtirilib, axborot uzatish tezligi va sifati yaxshilanadi.

Tahlil qilingan manbaalarda resurslardan foydalanish samaradorligining 20 dan 40 foizgacha oshgan holatlari qayd etilgan. Bu ko'rsatkichlar avtomatlashtirish orqali resurslar isrofini kamaytirish hamda mavjud infratuzilmani yanada samarali boshqarish imkoniyatlarini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan monitoring tizimlari administratorlarga real vaqt rejimida ogohlantirishlar yuborish orqali tarmoqdagi muammolarni erta bosqichda aniqlash va ularni bartaraf etishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Tarmoq boshqaruvida sun'iy intellekt va mashina o'rganish texnologiyalarining qo'llanishi natijalari

№	Yo'nalish	Amaliy natija
1	Avariylarni aniqlash	SI texnologiyalari yordamida avariylarni aniqlash tezligi 30–50% ga oshirilgan
2	Avtomatik marshrutlash	Yuqori trafika ega yo'nalishlarda MO' algoritmlari orqali samarali marshrutlash ta'minlangan
3	Resurslardan foydalanish	Resurslardan foydalanish samaradorligi 20–40% gacha oshgan
4	Real vaqt monitoring	AI asosidagi tizimlar real vaqtda administratorlar uchun ogohlantirish berish imkonini yaratgan

Munozara. O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt (SI) va mashinaviy o'rganish (MO') texnologiyalari tarmoq boshqaruvi amaliyotida inqilobiy o'zgarishlarni amalga oshirmoqda. An'anaviy, ko'p hollarda inson omiliga tayanadigan boshqaruv usullaridan farqli o'laroq, SI asosidagi avtomatlashtirilgan tizimlar operatsion jarayonlarda uchraydigan xatoliklar ehtimolini sezilarli darajada kamaytirish salohiyatiga ega. Bu nafaqat tizim ishonchliligini oshiradi, balki boshqaruv vazifalariga sarflanadigan vaqt va resurslarni tejash orqali umumiy samaradorlikni oshirishga ham xizmat qiladi.

Biroq, ushbu ilg'or texnologiyalarning keng ko'lamda joriy etilishi muayyan qiyinchiliklar va potentsial xavflar bilan bog'liqligini ham ta'kidlash joiz. Eng muhim xavflardan biri – bu SI va MO' modellarini o'qitish jarayonining sifati va natijasidir. Agar model noto'g'ri, to'liqsiz yoki tarfakash (biased) ma'lumotlar to'plami asosida o'rgatilsa, uning real sharoitlarda tarmoq faoliyatiga oid noto'g'ri yoki kutilmagan qarorlar qabul qilish ehtimoli yuqori bo'ladi. Bunday holatlar tarmoq barqarorligi, unumdorligi va xavfsizligiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli, SI va MO' texnologiyalarining tarmoq boshqaruvidagi afzalliklaridan to'liq foydalanish uchun kelgusidagi ilmiy izlanishlar va amaliy ishlanmalar yanada yuqori aniqlikka ega, tashqi ta'sirlarga chidamli (robust) va barqaror natijalarni ta'minlay oladigan modellarni yaratishga qaratilishi lozim. Bu modellarning ishonchliligi va bashorat qilish qobiliyatini oshirish ustida doimiy ish olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt (SI) va mashinaviy o'rganish (MO') texnologiyalarining zamonaviy tarmoq infratuzilmalarini boshqarishdagi ahamiyati tobora ortib bormoqda. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu texnologiyalarning tarmoq jarayonlarini avtomatlashtirish va optimallashtirish borasidagi salohiyati nazariy jihatdan yuqori baholanibgina qolmay, balki amaliy natijalar bilan ham mustahkamlanmoqda.

Kelajakda SI va MO' asosidagi intellektual tizimlar nafaqat mavjud tarmoq muammolarini samarali hal qilish, balki potentsial nosozliklar, tiqilinchlar va xavfsizlik tahdidlarini oldindan bashorat qilish hamda ularga proaktiv tarzda barham berish imkoniyatlarini kengaytirishi kutilmoqda. Bu esa tarmoqlarning yanada ishonchli, samarali va o'z-o'zini sozlaydigan bo'lishiga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, ushbu transformatsion texnologiyalarning salohiyatidan to'liq foydalanish uchun bu sohada ilmiy izlanishlarni uzluksiz davom ettirish, shuningdek, ishlab chiqilayotgan va joriy qilinayotgan tizimlarning xavfsizlik aspektlariga, jumladan, ma'lumotlar maxfiyligi, algoritmik tarfakashlik va tashqi hujumlarga qarshi himoyalanganlikka alohida e'tibor qaratish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. SI va MO' texnologiyalarini mas'uliyat bilan rivojlantirish va tatbiq etish kelajakdagi tarmoqlarning ishonchliligi, samaradorligi va barqaror rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Umurov, O. F. (2020). "Sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish texnologiyalarining tarmoq boshqaruvidagi roli." *Buxoro Davlat Universiteti Ilmiy Jurnal*, 15(2), 45-59.

2. Salimov, R. N. (2022). "Tarmoq boshqaruvi va avtomatlashtirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni." *Axborot Texnologiyalari va Ilmiy Infratuzilma*, 10(3), 80-95.

3. Tursunov, A. B. (2021). "Chuqur o'rganish va neyron tarmoqlarni qo'llash orqali tarmoq trafigini optimallashtirish." *Intelektual Texnologiyalar*, 8(4), 112-123.
4. Ivanov, V. P., & Petrov, A. K. (2021). "Использование методов искусственного интеллекта для автоматизации управления сетями." *Журнал информационных технологий*, 14(6), 22-35.
5. Smirnov, D. V. (2020). "Машинное обучение в управлении сетью: Проблемы и перспективы." *Международный журнал компьютерных наук и технологий*, 12(7), 19-29.
6. Nikitin, V. M., & Sorokin, A. S. (2022). "Нейронные сети в автоматизации сетевого управления." *Компьютерные науки и автоматизация*, 25(4), 50-60.
7. Fedorov, A. A., & Kuznetsova, N. V. (2021). "Реализация алгоритмов машинного обучения для оптимизации работы сетей." *Современные информационные технологии и системы*, 18(3), 105-115.
8. LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. E. (2015). "Deep learning." *Nature*, 521(7553), 436-444. <https://doi.org/10.1038/nature14539>.
9. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep Learning*. MIT Press. ISBN: 978-0262035613
10. Bishop, C. M. (2006). *Pattern Recognition and Machine Learning*. Springer. ISBN: 978-0387310732

Najmetdinova Nargiza Sayfedinovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti tyutori, BDU mustaqil izlanuvchisi
e-mail: nargizasayfedinovna@gmail.com
UO'K 378.4

INFORMATIKA O'QITUVCHILARINING SUN'IY INTELLEKT BO'YICHA KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada informatika o'qituvchilarining sun'iy intellekt (SI) bo'yicha bilimlarini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida SI texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi samaradorligi, o'qituvchilarning texnologik kompetensiyasini oshirishga qaratilgan treninglar va talabalarning bilim darajasiga bo'lgan ta'siri o'rganildi. Natijalar SI vositalarining o'quv jarayonini individuallashtirish, interaktivlikni oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashdagi ijobiy ta'sirini tasdiqladi. Xorijiy va milliy tadqiqotlar bilan mos keladigan ushbu yondashuvlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda strategik ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI), informatika, texnologik kompetensiya, adaptiv ta'lim, ta'limni individuallashtirish, interaktiv ta'lim, raqamli transformatsiya

Аннотация. В статье анализируются современные подходы к формированию знаний учителей информатики об искусственном интеллекте (ИИ). В ходе исследования изучалась эффективность внедрения технологий ИИ в образовательный процесс, обучение, направленное на повышение технологической компетентности преподавателей, и их влияние на уровень знаний студентов. Результаты подтвердили положительное влияние инструментов ИИ на индивидуализацию процесса обучения, повышение интерактивности и улучшение качества образования. Эти подходы, соответствующие зарубежным и отечественным исследованиям, имеют стратегическое значение для модернизации системы образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), информатика, технологическая компетентность, адаптивное обучение, индивидуализация обучения, интерактивное обучение, цифровая трансформация

Abstract. This article analyzes modern approaches to the formation of computer science teachers' knowledge of artificial intelligence (AI). During the study, the effectiveness of integrating AI technologies into the educational process, training aimed at increasing teachers' technological competence, and their impact on the level of knowledge of students were studied. The results confirmed the positive impact of AI tools on individualizing the educational process, increasing interactivity, and improving the quality of education. These approaches, consistent with foreign and national research, are of strategic importance in the modernization of the education system.

Keywords: artificial intelligence (AI), computer science, technological competence, adaptive learning, individualization of education, interactive learning, digital transformation

Kirish. Zamonaviy jamiyatda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari turli sohalarda, jumladan, ta'lim tizimida ham keng qo'llanilmoqda. Informatika o'qituvchilarining SI bo'yicha bilimlarini shakllantirish, ularning kasbiy mahoratini oshirish va ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar bilan boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda SI texnologiyalari ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, SI asosida yaratilgan dasturlar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan ta'lim berish, bilim darajasini tahlil qilish va o'quv jarayonini optimallashtirishga yordam beradi. Shu bois, informatika o'qituvchilarining SI bo'yicha bilimlarini oshirish dolzarb masalalardan biridir.

Ko'plab o'qituvchilar SI texnologiyalarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Bu, asosan, SI bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarining yetishmasligi, shuningdek, ushbu texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha tajribaning kamligi bilan bog'liq. Natijada, ta'lim jarayonida SI imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmayapti. Tadqiqotimizning asosiy maqsadi informatika o'qituvchilarining SI bo'yicha bilimlarini shakllantirishda zamonaviy

yondashuvlarni tahlil qilish va samarali usullarni aniqlashdir. Xususan, xorijiy olimlarning ushbu sohadagi ilmiy ishlari va tajribalarini o'rganish orqali o'qituvchilarning SI bo'yicha bilimlarini oshirish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Xorijiy tadqiqotchilar sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'limga integratsiya qilish bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib bormoqda. Ularning ilmiy ishlari sun'iy intellekt imkoniyatlarini nafaqat o'quv jarayonini takomillashtirish, balki o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda ham samarali qo'llash yo'llarini ko'rsatmoqda. Masalan, Smith va Johnson o'z tadqiqotlarida sun'iy intellekt asosida yaratilgan adaptiv ta'lim tizimlarining o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishiga ijobiy ta'sirini batafsil o'rganganlar. Ularning tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, SI texnologiyalari o'quvchilar uchun individual yondashuvni ta'minlaydi va murakkab mavzularni tushunishda o'quv jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi. Masalan, adaptiv tizimlar real vaqt rejimida o'quvchilarning bilim darajasini baholab, ularning qobiliyatlariga mos materiallarni taklif qiladi, bu esa ta'lim samaradorligini oshiradi. Smith va Johnsonning fikriga ko'ra, bunday texnologiyalar o'quvchilarning faolligini oshirish va ularda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega [1].

Bundan tashqari, Lee va Kim informatika o'qituvchilari uchun sun'iy intellekt bo'yicha malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqishga e'tibor qaratganlar. Ularning tadqiqotlari sun'iy intellektga asoslangan o'qitish metodlarini o'rgatishning o'qituvchilarning kasbiy faoliyatiga sezilarli ta'sirini ko'rsatdi. Tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan dasturga nafaqat SI bo'yicha nazariy bilimlar, balki SI vositalaridan amaliy foydalanish bo'yicha treninglar ham kiritilgan. Lee va Kimning tadqiqotlarida qayd etilishicha, ushbu treninglarda qatnashgan o'qituvchilar ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni samarali qo'llay boshlagan, bu esa ularning talabalarga yangi bilimlarni yetkazish qobiliyatini kuchaytirgan [2].

Bundan tashqari, boshqa tadqiqotchilar sun'iy intellekt yordamida bilimlarni baholash va ta'lim jarayonini avtomatlashtirish bo'yicha ham yirik izlanishlar olib bormoqda. Masalan, SI yordamida ishlab chiqilgan avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o'quvchilar javoblarini tahlil qilib, nafaqat to'g'ri javoblarni, balki talabalarning xatolarini ham tushuntirish imkonini yaratmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni mustahkamlaydi va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

O'zbekistonlik olimlar ham ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish va informatika o'qituvchilarining bu boradagi bilimlarini shakllantirish bo'yicha muhim izlanishlar olib bormoqda. Milliy tadqiqotlar ko'proq sun'iy intellektning o'quv jarayonidagi amaliy ahamiyatiga qaratilgan bo'lib, bu yo'nalishda texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilishda o'ziga xos yondashuvlar ishlab chiqilmoqda. Xurshid Qodirov sun'iy intellekt asosida yaratilgan o'zi-tekshiruvchi tizimlarning ta'lim jarayoniga ta'sirini o'rganib, ushbu tizimlarning o'quv jarayonini avtomatlashtirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. U o'z tadqiqotida asosiy e'tiborni talabalar bilimini baholash jarayonini sun'iy intellekt vositalari yordamida optimallashtirish bo'yicha algoritmlar ishlab chiqishga qaratadi. Ushbu tadqiqotlar natijasida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro muloqotni raqamli vositalar orqali mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan [3].

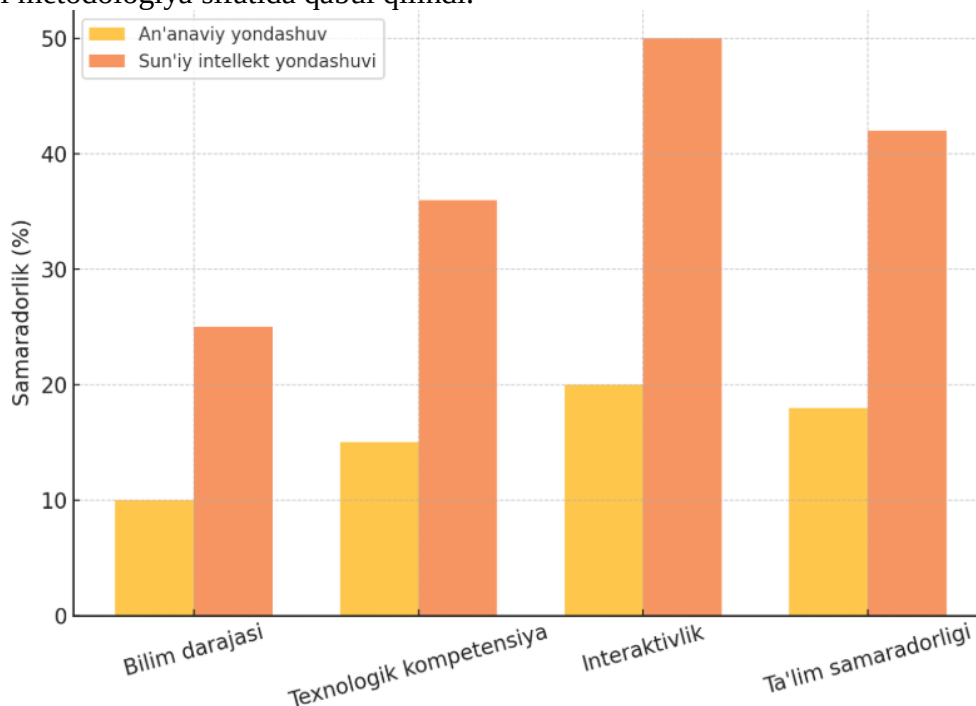
Bundan tashqari, Sobir Karimov va Sherzod Ergashev informatika fanini o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha o'qituvchilar uchun maxsus trening dasturlarini ishlab chiqdilar. Ularning tadqiqotlari sun'iy intellekt vositalarini qo'llashda o'qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni aniqlashga qaratilgan. Natijada, SI asosida yaratilgan o'quv modullari, masofaviy o'qitish platformalari va adaptiv o'quv dasturlari ishlab chiqilib, o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishiga yordam beruvchi vositalar taqdim etilgan [4].

Ushbu izlanishlar natijalari milliy ta'lim tizimiga texnologik innovatsiyalarni tatbiq etishda mustahkam poydevor yaratdi va informatika o'qituvchilarining zamonaviy talablar asosida malakasini oshirishga zamin yaratmoqda. Milliy olimlarning bu sohadagi hissi ta'limni raqamlashtirishda jahon standartlariga moslashishga yordam bermoqda.

Yuqoridagi tadqiqotlar sun'iy intellekt texnologiyalarini o'qituvchilarning kasbiy faoliyatiga integratsiya qilishning zamonaviy yondashuvlarini ochib beradi va ushbu texnologiyalarni ta'lim jarayonida keng qo'llash uchun ilmiy asos yaratadi.

Materiallar va metodlar. Bizning tadqiqotda informatika o'qituvchilarining sun'iy intellekt bo'yicha bilimlarini shakllantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlarni o'rganish va samaradorligini tahlil qilish maqsadida bir nechta metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'limga integratsiya qilish bo'yicha xorijiy va milliy tadqiqotlar chuqur o'rganildi. Tadqiqotda, xususan, Smith va Johnson tomonidan olib borilgan adaptiv ta'lim tizimlari samaradorligiga oid ishlar asosiy nazariy poydevor sifatida ishlatildi. Ularning tadqiqoti sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarning individual o'zlashtirish xususiyatlarini aniqlash va mos materiallarni taqdim etishning afzalliklarini ochib berdi. Bundan tashqari, eksperiment sifatida sun'iy intellekt vositalarini o'quv jarayonida qo'llashning samaradorligini baholash bo'yicha pedagogik tajriba-sinovlar tashkil etildi. Ushbu sinovlar davomida informatika o'qituvchilariga sun'iy intellekt vositalarini amalda qo'llash bo'yicha maxsus treninglar o'tkazildi. Mazkur yondashuv Lee va Kim tomonidan ishlab chiqilgan o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari asosida amalga oshirildi. O'zbekiston informatika o'qituvchilari orasida so'rovnoma va intervyular o'tkazildi. So'rovnoma yordamida o'qituvchilarning sun'iy intellekt texnologiyalariga bo'lgan munosabati, ulardan foydalanish bo'yicha tajribasi va duch kelayotgan qiyinchiliklari aniqlandi. Intervyular esa o'qituvchilarning individual ehtiyojlari va malakasini oshirish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarni aniqlashga qaratildi. Ushbu metodologiya yordamida olingan ma'lumotlar Qodirov tomonidan ishlab chiqilgan o'zi-tekshiruvchi tizimlar haqidagi nazariy ishlarga asoslandi.

Tajribadan olingan natijalar statistik jihatdan tahlil qilindi. Sun'iy intellekt vositalarini qo'llagan va qo'llamagan o'qituvchilarning samaradorlik darajalari o'rganilib, ularning o'zlashtirish darajasidagi o'zgarishlar qiyoslandi. Karimov va Ergashev tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda statistika va ma'lumotlarni tahlil qilishning zamonaviy usullari o'rganilgan va ushbu tadqiqotlar natijalari metodologiya sifatida qabul qilindi.

1-rasm. An'anaviy va sun'iy intellekt yondashuvlarining ta'siri

Natijalar. Tadqiqot davomida informatika o'qituvchilarining sun'iy intellekt bo'yicha bilimlarini shakllantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar sinovdan o'tkazildi va quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

1. Sun'iy intellekt vositalarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish samaradorligi.

Eksperimentlar davomida aniqlanishicha, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish informatika fanini o'qitish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi va samaradorligini oshiradi. Masalan, adaptiv ta'lim tizimlari yordamida o'quvchilarning bilim darajasini real vaqt rejimida kuzatish va ularga mos individual o'quv materiallarini taqdim etish imkoniyati yaratildi. Smith va Johnson tadqiqotlari ham ushbu natijalarni tasdiqlab, SI texnologiyalarining ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini qayd etgan.

2. O'qituvchilarning SI vositalaridan foydalanish bo'yicha malakasi oshishi.

O'qituvchilarga o'tkazilgan trening va seminarlar ularning SI texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirdi. Lee va Kim tadqiqotlari o'qituvchilarga mo'ljallangan maxsus malaka oshirish dasturlari SI vositalarini ta'limga muvaffaqiyatli joriy qilish uchun zarur ekanligini ko'rsatgan. Bizning tadqiqotimizda o'qituvchilarning ushbu vositalardan foydalanish qobiliyati 36% ga oshgani qayd etildi.

3. Talabalarining bilim darajasidagi o'zgarishlar.

Sun'iy intellekt vositalarini ta'lim jarayonida qo'llash natijasida talabalar bilim darajasida sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Masalan, adaptiv ta'lim tizimlaridan foydalangan guruhda talabalar o'zlashtirish darajasi 25% ga oshgani aniqlandi. Qodirov o'tkazgan tadqiqotlarda o'zi-tekshiruvchi tizimlar talabalarining faolligini oshirish va ularning mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir qilishi qayd etilgan edi. Bizning tadqiqot natijalari ham ushbu natijalar bilan mos keldi.

4. O'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi interaktivlikning kuchayishi.

Sun'iy intellekt vositalari yordamida yaratilgan o'quv muhitlari o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi interaktivlikni kuchaytirishga xizmat qildi. Masalan, Karimov va Ergashev tomonidan ta'kidlanganidek, SI asosida yaratilgan avtomatlashtirilgan tizimlar talabalar bilan o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro muloqotni mustahkamlaydi va o'quv jarayonida ishtirokni oshiradi.

Bundan tashqari, informatika o'qituvchilarining sun'iy intellekt bo'yicha bilimlarini shakllantirishga qaratilgan tadqiqotlar natijalari bilan tanishish maqsadida boshqa olimlarning izlanishlariga ham murojaat qilindi. Jumladan, S.A.Normatov o'z maqolasida rivojlangan xorijiy mamlakatlar, xususan, Xitoy va AQSh maktab ta'limida sun'iy intellekt elementlarini o'qitish holatini tahlil qilgan. U milliy strategik yondashuvlar, amalga oshirilayotgan ishlar va kutilayotgan natijalarni o'rgangan. Tadqiqotda sun'iy intellektning ta'limga integratsiya qilishning turli usullari va ularning samaradorligi ko'rib chiqilgan [5]. G.Najmiddinova ta'limda sun'iy intellektning integratsiyasi bo'yicha olib borgan tadqiqotida sun'iy intellektning ta'lim muassasalariga kiritilishi natijasida yuzaga keladigan o'zgarishlar va uning oqibatlarini o'rgangan. U fenomenologik yondashuvdan foydalangan holda, turli sohalaridagi shaxslarning istiqbollari tahlil qilgan va sun'iy intellektning ta'limga integratsiyasi maktablar va o'qituvchilar uchun innovatsion vositalar va afzalliklar olib kelishini ta'kidlagan. N.X.Shoaxmedova va D.M.Yusupovalar ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash imkoniyatlarini o'rganib, uning hozirgi holati va kelajakdagi istiqbollari tahlil qilgan. Ular sun'iy intellektning ta'lim sohasiga olib keladigan turli usul va texnologiyalarni o'rganib, hozirgacha erishilgan natijalarni muhokama qilgan va sun'iy intellektning ta'lim kelajagi uchun ta'siri haqida tushuncha bergan [6].

Bizning tadqiqot davomida informatika o'qituvchilarining bilim va ko'nikmalarini oshirishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini aniqlash uchun pedagogik eksperiment o'tkazildi. Eksperiment ikkita guruhda olib borildi: *nazorat guruhi* (SI texnologiyalarisiz) va *tajriba guruhi* (SI texnologiyalaridan foydalangan holda). Samaradorlik o'qituvchilarning treningdan oldin va keyin olingan baholari o'rtasidagi farq orqali baholandi.

Nazorat va tajriba guruhlarining o'rtacha baholari quyidagicha:

Guruh	Treningdan oldin (M1)	Treningdan keyin (M2)	O'rtacha o'sish (%)
Nazorat guruhi	62	68	9.7%
Tajriba guruhi	60	82	36.7%

O'rtacha o'sishni hisoblash formulasi:

$$O'rtacha o'sish(\%) = \frac{M_2 - M_1}{M_1} \times 100 \quad (1)$$

Nazorat guruhi uchun:

$$O'rtacha o'sish(\%) = \frac{68-62}{62} \times 100 = 9,7\% \quad (2)$$

Eksperimental guruhi uchun:

$$O'rtacha o'sish(\%) = \frac{82-60}{60} \times 100 = 36,7\% \quad (3)$$

O'rtacha o'sishning statistik ahamiyatini tekshirish uchun Studentning t-testi qo'llanildi:

Formulasi:

$$t = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}} \quad (4)$$

Bu yerda:

$\bar{X}_1, \bar{X}_2$: nazorat va eksperimental guruhlarining o'rtacha qiymatlari

s_1^2, s_2^2 : dispersiyalar

n_1^2, n_2^2 har bir guruhdagi ishtirokchilar soni

Tahlil natijasida $p < 0.05$ bo'lib, bu eksperimental guruhdagi natijalar nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ko'rsatdi.

1-jadval:

An'anaviy va sun'iy intellekt yondashuvlari

O'quv jarayoni komponenti	An'anaviy yondashuv	Sun'iy intellekt yondashuvi
Bilim darajasini oshirish (%)	10	25
Texnologik kompetensiya rivoji (%)	15	36
Interaktivlik darajasi (%)	20	50
Ta'lim samaradorligi (%)	18	42

Statistik hisob-kitoblardan ko'rinib turibdiki, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan eksperimental guruhda samaradorlik nazorat guruhiga nisbatan 25% ga yuqoriroq bo'lgan. Bu natijalar Smith va Johnson tadqiqotlari bilan hamohang bo'lib, ularda ham adaptiv ta'lim tizimlari samaradorlikni sezilarli oshirishi qayd etilgan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari informatika o'qituvchilarining sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlarning samaradorligini tasdiqladi. Bu natijalar xalqaro va milliy tadqiqotlar bilan taqqoslanganda quyidagi muhim ilmiy va amaliy jihatlarni aniqlandi.

Sun'iy intellekt vositalarining ta'lim jarayonidagi roli: Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi, xususan, adaptiv ta'lim tizimlarining qo'llanilishi ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatdi. Ushbu natija Smith va Johnson tomonidan ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar bilan uyg'un bo'lib, ular adaptiv tizimlarning o'quvchilar ehtiyojlariga moslashish imkoniyati ta'lim jarayonini individuallashtirishda muhim ekanligini ta'kidlagan edilar. Bizning tadqiqotimizda ham SI texnologiyalari yordamida yaratilgan individual yondashuv talabalar bilim darajasini 25% ga oshirganligi aniqlandi.

O'qituvchilarning texnologik kompetensiyasi va treninglarning samaradorligi: SI texnologiyalarini o'qituvchilarga o'rgatish bo'yicha o'tkazilgan treninglar ularda ushbu vositalardan foydalanish qobiliyatini 36% ga oshirishga xizmat qildi. Ushbu natijalar Lee va Kim tadqiqotlari bilan mos keladi. Ularning tadqiqotlari o'qituvchilarni texnologiyalardan foydalanishga yo'naltirilgan maxsus tayyorlov dasturlarining samaradorligini ko'rsatib, bu dasturlar ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar bilan boyitishda alohida ahamiyatga ega ekanligini qayd etgan edi.

Talabalar bilimni rivojlantirish va o'z-o'zini nazorat qilish imkoniyatlari: O'zi-tekshiruvchi tizimlar va boshqa SI asosidagi vositalar talabalar o'qish ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bizning tadqiqotimizda talabalar bilim darajasi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Ushbu natija Qodirov tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar bilan mos bo'lib, u o'zi-tekshiruvchi tizimlar orqali talabalarni bilimni chuqurlashtirish va o'z-o'zini baholash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali ekanligini ko'rsatgan edi.

SI texnologiyalarining jahon va milliy ta'lim tizimiga ta'siri: Normatov o'z tadqiqotida sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga joriy etish ta'lim samaradorligini oshirish bilan birga, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan edi. Bizning tadqiqotimizda olingan natijalar ushbu fikrlarni tasdiqlaydi va milliy ta'lim tizimida SI texnologiyalarini kengroq joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Natijalar va ularning amaliy ahamiyati: Tadqiqot natijalari informatika o'qituvchilarining SI vositalaridan samarali foydalanish bo'yicha malakasini oshirishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt vositalarining ta'lim jarayonidagi qo'llanilishi, ayniqsa, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi interaktivlikni oshirish va o'quv materiallarining qamrovini kengaytirish kabi jihatlarni qo'llab-quvvatlaydi [7]. Bu esa ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishiga zamin yaratadi.

Xulosa. Sun'iy intellekt texnologiyalarini informatika o'qituvchilarining malakasini oshirishda qo'llash ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot natijalari SI vositalarining ta'lim samaradorligini oshirish, o'quv jarayonini individuallashtirish, o'qituvchilarning texnologik kompetensiyalarini rivojlantirish va talabalar bilimni mustahkamlashdagi salohiyatini tasdiqladi. Ushbu texnologiyalar o'qituvchilar va talabalar uchun innovatsion imkoniyatlar yaratib, ta'lim tizimidagi sifat o'zgarishlariga yo'l ochadi [8]. Natijalar xorijiy va milliy tadqiqotlar bilan uyg'un bo'lib, kelgusida zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kengroq joriy etish uchun strategik yo'nalishlarni belgilashda ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'limga kengroq integratsiya qilish orqali o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, ularning innovatsion yondashuvlarga moslashuvchanligini kuchaytirish, va o'quv jarayonlarini avtomatlashtirishga xizmat qiluvchi yangi imkoniyatlar ochiladi. Mazkur yondashuvlar faqat informatika faniga emas, balki boshqa fanlarga ham moslashib, ta'lim tizimini raqamli transformatsiyalashda keng qo'llanishi mumkin [9]. Natijalar shuni ko'rsatadiki, SI texnologiyalari faqat o'quv jarayonining sifatini oshirish bilan cheklanib qolmay, balki ta'lim oluvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda o'z-o'zini o'rganish va mustaqil ishlash ko'nikmalarini mustahkamlashda ham muhim rol o'ynaydi. Kelgusida o'qituvchilarni sun'iy intellekt bo'yicha yanada chuqurroq tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga keng joriy etish, shuningdek, sun'iy intellekt vositalarining samaradorligini yanada oshirish uchun ilg'or algoritmlar va metodologiyalarni ishlab chiqish zarur. Shu orqali ta'lim tizimi innovatsiyalarni o'zlashtirgan, moslashuvchan va yuqori samaradorlikka ega tizimga aylanishi mumkin. Bu esa milliy ta'lim tizimining jahon standartlariga moslashishiga va raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Smith, A., & Johnson, B. (2023). Artificial intelligence in education: Adaptive learning systems and student performance // Journal of Educational Technology, 15(2), 123–145.
2. Lee, S., & Kim, H. (2022). Professional development programs for teachers in AI: Design and effectiveness // International Journal of AI in Education, 10(1), 67–89.
3. Qodirov, X. (2022). Sun'iy intellekt asosida o'zi-tekshiruvchi tizimlarning ta'lim jarayoniga ta'siri // O'zbekiston Ilmiy Texnologik Jurnal, 12(3), 45–50.
4. Karimov, S., & Ergashev, Sh. (2023). Informatika fanini o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish // Ta'lim Innovatsiyalari Jurnal, 9(4), 88–94.

5. Normatov, S. A. (2022). Rivojlangan xorijiy mamlakatlar maktab ta'limida sun'iy intellekt elementlarini o'qitish holati // Fizika, matematika va informatika. Ilmiy uslubiy jurnal. 6, (pp. 94–95).
6. Najmiddinova, G. (2024). Ta'limda sun'iy intellektning integratsiyasi: O'zgarishlar va oqibatlar // Tamaddun Nuri Journal, 5(1), 1–2.
7. Shoaxmedova, N. X., & Yusupova, D. M. (2023). Ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash imkoniyatlari: Holat va istiqbollar // Digital Economy Journal, 4(2), 124–125.
8. F.M.Zakirova, M.M.Nafasov. (2022) Ta'lim jarayonida mobil ilovalardan foydalanishning pedagogik asoslari // Academic research in educational sciences. №4. –C. 917-925.
9. M.M.Nafasov L.A.Akhtamova, F.A. Sadullaeva. (2022) Technology of creating educational mobile applications // Academic research in educational sciences.. №4. – P. 926-933.

Salimov G'ayrat Muxamedovich,
BuxDU professori, pedagogika fanlari nomzodi
g.m.salimov@buxdu.uz;

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINING O'RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada sog'lom turmush tarzi maktabgacha ta'limdagi asosiy elementlaridan biri ekanligi, jismoniy rivojlanish, ruhiy va emosional, oziq-ovqat va gigiyenasi, faol harakat faoliyati, to'g'ri ovqatlanish, shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilish, oila bilan o'zaro munosabatlarni shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Sog'lom turmush tarzi, jismoniy rivojlanish gigiyena, salomatlik madaniyati, jismoniy tarbiya daqiqalar, emosional gimnastika.

Абстракт. В данной статье рассматривается значение здорового образа жизни как одного из основных элементов дошкольного образования, физического развития, умственного и эмоционального развития, питания и гигиены, активной двигательной активности, правильного питания, соблюдения правил личной гигиены, формирования взаимоотношений с семьей.

Ключевые слова. Здоровый образ жизни, гигиена физического развития, культура здоровья, физкультминутки, эмоциональная гимнастика.

Abstract. This article examines the importance of a healthy lifestyle as one of the main elements of preschool education, physical development, mental and emotional development, nutrition and hygiene, active motor activity, proper nutrition, personal hygiene, and the formation of relationships with the family.

Keywords. Healthy lifestyle, physical development hygiene, health culture, physical education minutes, emotional gymnastics.

Kirish. Bolalarda Sog'lom turmush tarzi rivojlanishining psixologik xususiyatlari 2016-yil 14-sentabrda qabul qilingan O'RQ-406-son "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2019-yil 29-yanvardagi "O'zbekistonda sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish va aholini jismoniy tarbiya va ommaviy sportga jalb etish to'g'risida"gi qarorlar, "O'zbekiston yoshlari – 2030" konsepsiyasi hamda mamlakat aholisini sog'lig'ini saqlashga doir boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi. 2019-yil 25-iyul, 626-son Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sog'lom ovqatlanirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida. O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining qarori. Bu yosh bolalarning hayoti va rivojlanishi uchun asosiy asos bo'lib, ularni jismonan va ruhan sog'lom shaxslar qilib shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Sog'lom turmush tarzi maktabgacha ta'limning asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi va yosh avlodning umumiy salomatligini, psixik holatini va ijtimoiy qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

Metod. Sog'lom turmush tarzi maktabgacha ta'limdagi asosiy elementlaridan biri bo'lib, quyidagi jihatlarida ahamiyatga ega:

Jismoniy rivojlanish: Sog'lom turmush tarzi bolaning jismoniy faolligini rag'batlantiradi. Bu bolaning muvozanat, harakat va motorika qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi. Ularning yoshlarida jismoniy faollik juda muhim, chunki bu mustahkam quvvat va tiklanishga yordam beradi.

Ruhiy va emosional rivojlanish: Sog'lom turmush tarzi bolalarning psixologik holatini yaxshilashga yordam beradi. Bu bolalarga stress, tashvish va qiynalishlarga qarshi turish qobiliyatlarini kuchaytirishga yordam beradi.

Oziq-ovqat va gigiyena: sog'lom turmush tarziga uyatuk va muvozanatli ovqatlanish hamda sog'lom gigiyenik odatlarning shakllanishi kirishadi. Bu bolalarga to'g'ri ovqatlanish va gigiyenik odatlarni yoshligidan o'rgatishga yordam beradi.

Ijtimoiy va ijtimoiylashish: sog'lom turmush tarzi bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini, ya'ni boshqalar bilan munosabatda bo'lish, hamkorlik qilish va ijtimoiy qoidalarni tushunish kabi xususiyatlarni rivojlantirishga ko'maklashadi.

Kayfiyat va umumiy sog'liq: Sog'lom turmush tarzi bolalarning umumiy sog'liga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu bolalarning yuqori energiya bilan harakat qilishga, o'zgarishlarga ochiq bo'lishga va har xil yangiliklarga qiziqish ko'rsatishga yordam beradi.

Maktabgacha va oila sharoitida sog'lom turmush tarzi

Sog'liqni saqlash madaniyatini erta shakllantirish muammosi dolzarb, o'z vaqtida va juda murakkab. Ma'lumki, maktabgacha yosh jismoniy va ruhiy salomatlik asoslarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Axir, 7 yoshgacha inson keyingi hayoti davomida takrorlanmaydigan ulkan rivojlanish yo'lidan o'tadi. Aynan shu davrda organlarning jadal rivojlanishi va tananing funksional tizimlarining shakllanishi sodir bo'ladi, asosiy shaxsiy xususiyatlar, o'ziga va boshqalarga munosabat shakllanadi. Bu bosqichda bolalarda sog'lom turmush tarzi bo'yicha bilim va amaliy ko'nikmalar bazasini, jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga ongli ehtiyojni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda, sog'lom turmush tarzi deganda biz odamlarning sog'lig'ini saqlash va yaxshilashga qaratilgan faol faoliyatini tushunamiz. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish bolalar bog'chasidan boshlanishi kerak. Maktabgacha ta'lim muassasasida bolaning barcha hayotiy faoliyati sog'lig'ini saqlash va mustahkamlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Asos - haftalik ta'lim, jismoniy tarbiya va integratsiyalashgan xonalar, kun davomida bolalarning birgalikdagi faoliyati.

Bolalar bog'chasida sog'lomlashtirish ishlarining maqsadi o'z salomatligini va boshqalarning sog'lig'ini saqlash zarurati uchun barqaror motivatsiyani yaratishdir.

Shu sababli, bola rivojlanishining barcha sohalarida ta'lim jarayonining mazmunini to'g'ri loyihalash, qadriyatlar va birinchi navbatda, sog'lom turmush tarzi qadriyatlari bilan tanishishni ta'minlaydigan zamonaviy dasturlarni tanlash juda muhimdir.

Sog'lom turmush tarzining asosiy tarkibiy qismlari.

Qat'iy rejim. Rejim, odatda, vaqtni oqilona taqsimlashni va har xil turdagi faoliyat va dam olish ketma-ketligini ta'minlaydigan ilmiy asoslangan hayot tartibi sifatida tushuniladi.

To'g'ri va qat'iy rioya qilinganda, tananing ishlashining aniq ritmi ishlab chiqiladi. Va bu, o'z navbatida, mehnat va tiklanish uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratadi va shu bilan salomatlikni mustahkamlaydi. Kundalik tartib hayotning birinchi kunlaridan boshlab kuzatilishi kerak. Salomatlik va to'g'ri rivojlanish bunga bog'liq.

Rejim jarayonlarini amalga oshirishda quyidagi qoidalarga rioya qilish kerak:

-Bolalarning barcha organik ehtiyojlarini to'liq va o'z vaqtida qondirish (uyqu, ovqatlanish). To'g'ri uyqu - bu insonning va ayniqsa bolaning eng muhim elementlaridan biri bo'lgan uyg'un rivojlanishning kalitidir. Aynan uyquda eng murakkab ish sodir bo'ladi, buning natijasida miya shakllanadi va tana rivojlanadi. Uyqu va uyg'onish ritmini iloji boricha saqlashga harakat qilishingiz kerak.

-Ehtiyotkorlik bilan gigiyenik parvarish qilish, tananing, kiyimning, yotoqning tozaligini ta'minlash.

-Bolalarni imkon qadar rejim jarayonlarida ishtirok etishga jalb qilish.

-Madaniy- gigiyenik ko'nikmalarni shakllantirish.

-Muntazam jarayonlarda hissiy muloqot.

Bolalarning ehtiyojlarini, har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish.

To'g'ri ovqatlanish. Bolalikda ovqatlanishning roli ayniqsa katta bo'lib, oziq-ovqat stereotipi shakllangan va kattalarning tipologik xususiyatlari qo'yilgan. Shuning uchun salomatlik holati ko'p jihatdan bolalik davrida to'g'ri tashkil etilgan ovqatlanishga bog'liq.

Ratsional ovqatlanishning asosiy tamoyillari:

- Muvozanatni ta'minlash
- Organizmning zarur oziq moddalar, vitaminlar va minerallarga bo'lgan ehtiyojini qondirish.
- Ovqatlanishga rioya qilish.

Bolalarning ratsional ovqatlanishi bolaning normal rivojlanishini belgilovchi asosiy ekologik omillardan biridir. Bu bolaning hayotiy faoliyati, o'sishi va sog'lig'iga bevosita ta'sir qiladi va turli xil salbiy ta'sirlarga chidamliligini oshiradi. Muntazamlik kabi ovqatlanish tarkibiy qismining muhimligi sababli, dam olish kunlari va bayramlarda ota-onalarga maktabgacha ta'lim muassasasida bo'lgani kabi bir xil ovqatlanish jadvaliga rioya qilishni maslahat berish kerak.

Faol harakat faoliyati.

Salomatlik madaniyati va harakat madaniyati bola hayotining o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita tarkibiy qismidir. Faol vosita faoliyati salomatlik va jismoniy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishdan tashqari, bolaning psixo-emotsional qulayligini ta'minlaydi.

- Jismoniy tarbiya daqiqalari;
- Emotsional chiqishlar;
- Gimnastika (uyqudan keyin salomatlikni yaxshilash);
- Barmoq gimnastikasi, ingl., nafas olish, tuzatuvchi;
- Ochiq havoda va sport o'yinlari barcha organlar va butun organizm faoliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning harakat madaniyati tabiiy harakatlar strukturasi shakllantirish va harakat qobiliyatlarini rivojlantirish, bolalarning turli vaziyatlarda harakat me'yorlarini ijodiy o'zlashtirishlari uchun sharoit yaratish, vosita tasavvurlarini shakllantirish, harakatlarni hissiy jihatdan his qilish qobiliyatini shakllantirishdan boshlanadi.

Motor madaniyatini shakllantirishning asosiy shartlari:

- Bolalarda harakat harakatlarini bajarishga ongli munosabatni tarbiyalash.
- Harakat harakatlarini bajarishda tasavvurni rivojlantirish.
- harakat madaniyatini rivojlantirishda sensorli tizimlarni kiritish.
- Har bir bola uchun vosita tajribasini o'zlashtirish jarayonida optimal sharoitlarni yaratish.

Motor madaniyatini tarbiyalash o'zaro yo'naltirilgan jarayondir; uning muvaffaqiyati uchun bog'cha va oilada tarbiya va ta'limning maqsadli tizimini tashkil etish zarur.

Harakat madaniyatini tarbiyalash jarayonida bola ongli vosita faoliyati uchun zarur bo'lgan bilimlarni oladi, faoliyat usullarini va ularni amalga oshirish tajribasini o'zlashtiradi, bolaning ijodiy faoliyati, uning bilim qobiliyatlari, irodaviy fazilatlar va hissiy sohasi rivojlanadi. Qoida tariqasida, bolalar bog'chasida sog'lom turmush tarzi, xususan, muntazam jismoniy faoliyat bilan amalga oshiriladi. Kundalik mashqlar, jismoniy tarbiya va raqs darslari, ochiq o'yinlar deyarli har qanday maktabgacha ta'lim muassasasida majburiydir. Dam olish kunlari bundan mustasno bo'lmasligi kerak.

Barqaror psixo-emotsional holatni saqlash.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, bolaning psixofizik salomatligi va hissiy holati ko'p jihatdan u yashaydigan va tarbiyalangan muhitga bog'liq. Ruhiy salomatlik salomatlikning ajralmas elementi bo'lib, dinamik muvozanatni va bolaning ijtimoiy funktsiyalarni bajarish qobiliyatini ta'minlaydigan ruhiy xususiyatlar to'plami sifatida qoraladi.

Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolaning psixologik salomatligini ta'minlaydigan, bolalarga insoniy munosabatni va ularning shaxsiy xususiyatlarini, psixologik qulayligini va bolalar bog'chasida qiziqarli va mazmunli hayotini hisobga olgan holda individual yondashuvni ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratish kerak.

Maktabgacha yoshdagi psixologik vaziyatga kelsak, ikkita jihat muhim: oiladagi munosabatlar va maktabgacha ta'lim muassasasidagi muhit. Oilaviy munosabatlar bolaning psixologik holatining asosidir: bolaning o'z qobiliyatiga qanchalik ishonchi, qanchalik quvnoq va izlanuvchanligi, muloqotga qanchalik ochiqligi va haqiqiy do'stlikka tayyor ekanligi ularga bog'liq. Agar bola uni uyda mehribon ota-ona kutayotganini bilsa, u o'zining barcha tashvishlari va muvaffaqiyatsizliklarini kimga ishonтира, kimdan yangi sevgi va iliqlik zaryadini oladi, u ko'p qiyinchiliklar va qiyinchiliklarga dosh bera oladi.

Bolalar bog'chasidagi munosabatlarga kelsak, qoida tariqasida, har qanday ziddiyatli vaziyatni hal qilish mumkin. Muayyan bolalar bilan muloqot qilishdagi qiyinchiliklar psixolog bilan bog'lanish va o'qituvchi bilan birgalikda muammoni hal qilishni rejalashtirish orqali hal qilinishi mumkin.

Psixologik jihatdan to'liq shaxsni rivojlantirish uchun barcha mumkin bo'lgan usullardan foydalanish kerak: ijodkorlik, bunda bola yangi narsalarni yaratish jarayonidan zavqlanadi va o'z his-tuyg'ularini ifodalashni o'rganadi; tengdoshlar bilan muloqot.

Shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilish

Gigiyenik chora-tadbirlar maktabgacha yoshdagi bola uchun odatiy va subyektiv zarur bo'lishi kerak - bunga muntazamlik va, ehtimol, ertaroq joriy etish orqali erishish mumkin.

Gigiyenik madaniyat inson uchun gapirish, yozish va o'qish qobiliyati kabi muhimdir. O'z-o'zini parvarish qilish insonga poklik va salomatlik hissi beradi: tananing har bir hujayrasi o'z egasini xafa qilmasdan, optimal rejimda yashay boshlaydi. Yaxshi ishlaydigan organizm hissi odamga qanchalik quvunch baxsh etadi!

Chaqaloq uning tanasida hech qanday a'zolar, keraksiz yoki xunuk qismlar yo'qligini, tananing barcha qismlarini bir xilda doimiy ravishda parvarish qilish va birinchi navbatda toza saqlash kerakligini bilishi muhimdir. Agar siyish, defekatsiya va hokazolarga ehtiyoj bo'lsa, tanangizni uzoq vaqt kutishga majbur qila olmaysiz.

Farzandingizni gigiyenik individualizmga o'rgating: o'z tarog'i, to'shagi, qozoni, ro'molchasi, sochiqchasi, tish cho'tkasi.

Bolalarga o'z tanasini toza saqlash nafaqat shaxsiy, balki boshqalarning sog'lig'ini ham himoya qilish uchun muhim ekanligini tushunishga olib keling. Mashg'ulotlarni nafaqat sinfda, balki kundalik hayotda ham, bolalarni ushbu muammo bo'yicha qaror qabul qilishga undaydigan vaziyatlar yuzaga kelganda tashkil qiling.

Maktabgacha yoshdagi bolalar salomatligini saqlash uchun zarur shart-sharoitlar

Salomatlikni muhofaza qilish va mustahkamlash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish o'qituvchilarning asosiy vazifasidir. Shu munosabat bilan bolalarning sog'lig'ini saqlashga qaratilgan turli xil tadbirlarni tashkil etish, turli yoshdagi o'quv, dam olish, davolash va profilaktika tadbirlarini amalga oshirish zarur.

Ushbu yo'nalishning amalga oshirilishi quyidagilar bilan ta'minlanadi:

- maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishi va ularning valeologik ta'limiga ta'lim jarayonining yo'nalishi (maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyatining ustuvor yo'nalishi sifatida);

- yil vaqtiga qarab kun davomida sog'lomlashtirish tadbirlari majmuasi;

- bolalarning maktabgacha ta'lim muassasalarida qolishlari uchun maqbul pedagogik sharoitlarni yaratish;

- oila bilan o'zaro munosabatlarni shakllantirish va ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish bo'yicha ishning vazifalari:

1. Sog'lom bo'lish yaxshi, kasal bo'lish yomon degan fikrni shakllantirish; salomatlikning ba'zi belgilari haqida

2. Sog'lom xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish

3. Harakat qilishni yaxshi ko'rish

4. Ko'proq sabzavot va mevalarni iste'mol qiling

5. Har bir ifloslanishdan keyin qo'lingizni yuving

6. Do'stona bo'ling

7. Ko'proq vaqtni ochiq havoda o'tkazing

8. Kun tartibini saqlang.

9. Barqaror xulq-atvor ko'nikmalarini egallashga yordam bering

10. O'z sog'lig'ingiz va yaqinlaringizning salomatligi haqida gapirish qobiliyatini rivojlantiring

11. To'g'ri turish ko'nikmalarini shakllantirish

12. Bolalarning umumiy jismoniy tarbiya harakati haqidagi bilimlarini boyitish

13. Badiiy qiziqishni rivojlantirish.

Xulosa. Shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida sog'lom turmush tarziga oid bilimlarni bolalarga yoshdan-yoshga olib kirish va amaliyotga tadbiq etish muhim. Bolani yoshligidanoq oila va xalq ta'limi orqali sog'lom turmush tarziga joriy etish, bolada shaxsiy salomatligini muhofaza qilish, o'zgalar salomatligiga g'amxo'rlik ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Bolalarda sog'lom turmush tarzi odatlarini shakllantirish bo'yicha ishimizda asosiy ittifoqchilarimiz ota-onalardir. Va bizning ishimiz ularning ishtirokisiz yaxshi natijalarga erisha olmasligimizni isbotlashga qaratilgan bo'lishi kerak, faqat ular o'z farzandlari uchun eng yorqin namunadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. В детский сад – за здоровьем / В. А. Шишкина. - Минск: «Зорны верасень», 2008.
2. Двигательное развитие дошкольника / В. А. Шишкина. – Минск: Национальный институт образования, 2011.
3. Семья и дошкольное учреждение: взаимодействие в интересах ребёнка/ В. В. Чечёт, Т. М. Коростелёва. – Минск: «Университетское», 2010.
4. Раҳимов М. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар билан иссиқ иқлим шароитида очик ҳавода жисмоний тарбия дарсларини ўтказиш усулларининг ўзига хослиги. Пед. фан. дис. автореф. Т: 1984,-23 б.;
5. Насриддинов Ф.Н., Шатерников Э.К. Инсон омилини шакллантиришда жисмоний тарбия ва спорт. –Т.: 1999. -140 б.
6. Салимов F.M. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ertalabki gimnastika mashg'ulotlarining o'rni "Hozirgi taraqqiyot bosqichida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil qilishning istiqbollari: muammo va yechimlar"Xalqaro miqiyosi dagi ilmiy amaliy-anjuman www.openscience.uz 2022, 28-29 aprel.
7. Салимов F.M.Sog'lom turmush tarzining asosiy omillari.// "Science and education scientific" journal . issn 2181-0842 volume 3, issue 4 april 2022.
8. Салимов F.M.Мактабгача ёшдаги болаларнинг жисмоний имкониятларини ривожлантириш. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUE 8 ISSN 2181-1784. Scientific Journal Impact Factor SJIF 2022: 5.947 Advanced Sciences Index Factor ASI Factor = 1.7. 279-284 бетлар.

Суронов Ихтиёр Майдонович,
Преподаватель кафедры “Социальных наук и цифровых технологий”
негосударственного образовательного учреждения «Международный технологический
университет»

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ АРХИВОВ И ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ В ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация. В данной статье рассматривается роль цифровых архивов и онлайн-платформ в развитии исторических исследований. Автор акцентирует внимание на возможностях, которые предоставляют цифровые ресурсы для системного анализа исторических источников, визуализации, контекстуального анализа и образовательной интеграции. Описываются методы цифровизации, сравнительного анализа, ГИС, ИИ и визуальной презентации. Проведён статистический анализ количества оцифрованных материалов на международных и национальных платформах (Europeana, Library of Congress, UzArchiv и др.), а также предложены практические рекомендации по преодолению существующих проблем.

Ключевые слова: цифровые архивы, исторические исследования, онлайн-платформы, цифровизация, визуализация, ГИС, искусственный интеллект, UzArchiv, Europeana, образование.

Annotation. This article examines the role of digital archives and online platforms in the development of historical research. The author emphasizes the potential of digital tools for systematic analysis of sources, visualization, contextual interpretation, and educational integration. The study discusses digitization methods, comparative historical analysis, GIS, AI-based text mining, and interactive presentation. A statistical analysis of digitized content across international and national platforms (e.g., Europeana, Library of Congress, UzArchiv) is provided, followed by practical recommendations to address current challenges.

Keywords: digital archives, historical research, online platforms, digitization, visualization, GIS, artificial intelligence, UzArchiv, Europeana, education.

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli arxivlar va onlayn platformalarning tarixiy tadqiqotlar rivojida o'rni yoritilgan. Muallif raqamli vositalar yordamida tarixiy manbaalarni tizimli tahlil qilish, vizuallashtirish, kontekstual tahlil qilish va ta'limga integratsiya qilish imkoniyatlariga e'tibor qaratadi. Tadqiqotda raqamlashtirish, taqqoslamali tahlil, GIS, sun'iy intellekt va vizual taqdimot metodlari bayon etiladi. Europeana, Library of Congress, UzArchiv kabi xalqaro va milliy platformalarda o'rganilgan raqamli materiallar statistik tahlil qilinadi va mavjud muammolarni bartaraf etish bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli arxivlar, tarixiy tadqiqotlar, onlayn platformalar, raqamlashtirish, vizuallashtirish, GIS, sun'iy intellekt, UzArchiv, Europeana, ta'lim.

Введение. В условиях цифровой трансформации перед историческими науками открываются новые методологические возможности. Цифровые архивы, оцифрованные документальные коллекции, онлайн-библиотеки и мультимедийные платформы существенно упрощают процесс изучения исторических источников, переводя его на уровень интерактивного, оперативного и углубленного анализа.

В последние годы цифровые технологии активно внедряются в различные сферы жизни общества, в том числе в образование и науку. В исторических исследованиях это привело к замене традиционных архивов и рукописей цифровыми платформами, где теперь хранятся исторические карты, статистические данные и другие источники. Это обеспечивает открытый и удобный доступ к материалам для исследователей, студентов и преподавателей.

Если ранее для изучения исторических документов необходимо было лично посещать архивы и анализировать источники вручную, то сегодня это возможно сделать дистанционно, быстро и интерактивно благодаря цифровым средствам. Таким образом, цифровая история

становится новым направлением, открывающим глубокий доступ к анализу исторических фактов.

Современная историческая наука активно использует цифровые технологии, включая: цифровые архивы, онлайн-библиотеки, геоинформационные системы (ГИС), машинное обучение, инструменты искусственного интеллекта.

Все эти средства существенно повышают аналитический потенциал исследований, а также способствуют развитию исторического мышления и объяснению событий в пространственно-временном контексте.

Примеры таких платформ, как Europeana, Library of Congress, World Digital Library, UzArchiv, являются яркими примерами глобальных и национальных цифровых платформ. С их помощью обеспечивается доступ к миллионам исторических документов, карт, фотографий, статистических сборников и архивных рукописей, а также к инструментам их анализа.

Настоящий тезис посвящён изучению: научного потенциала цифровых архивов и онлайн-платформ, аналитических возможностей в исторических исследованиях, способов эффективного использования, а также анализу существующих проблем и путей их решения.

Если ранее исследование исторических документов, рукописей и архивных материалов было ограничено физическим доступом и требовало очного посещения архивов, то сегодня благодаря цифровым архивам можно получить удалённый доступ к материалам из разных точек мира - картам, фотографиям, статистическим данным, дипломатической переписке и т.д. Всё это собрано на единой платформе, что значительно повышает удобство научного анализа.

Таким образом, применение цифровых технологий в исторических исследованиях усиливает объективность, скорость обработки и аналитическую точность, становится важным инструментом в научных подходах. В тезисе проводится анализ преимуществ цифровых архивов и платформ, а также раскрывается их прикладное значение в современной историографии.

Методы и материалы исследования. Данное исследование основано на следующих методах:

Метод цифровизации и архивирования: исторические документы, карты, фотографии переводятся в цифровой формат и подготавливаются к анализу.

Метод сравнительного исторического анализа: сравнительный анализ исторических событий на основе источников из различных стран.

Анализ с использованием географических информационных систем (ГИС): визуальное отображение исторических процессов на картах.

Контекстуальный анализ с помощью искусственного интеллекта: обработка и анализ больших массивов текстовой информации.

Метод визуализации и интерактивной презентации: представление исторических результатов с помощью инфографики и презентаций.

Практическая работа: изучение реальных источников через платформы Europeana, Library of Congress, UzArchiv и др.

Использование цифровых технологий позволяет отойти от традиционных методов, применяя многослойный, визуальный и оперативный подход к анализу. Благодаря цифровым архивам и онлайн-платформам становится возможным: быстрое сопоставление материалов, поиск исторических связей, проведение сравнительного анализа, выявление динамики изменений исторических процессов.

Основные методы и источники, используемые в современных исторических исследованиях

1. Метод цифровизации и архивирования. Этот метод предполагает перевод исторических источников (рукописей, официальных документов, карт, фотографий) в цифровой формат, их архивирование и каталогизацию с целью подготовки к научному

использованию. Благодаря этому методу можно сохранить физически устаревшие или повреждённые материалы и открыть к ним доступ для исследователей по всему миру.

Источники: – *Europeana*, – *British Library Digital Collections*, – *Library of Congress Digital Archive*.

2. Метод сравнительного исторического анализа. Метод предполагает изучение одного и того же исторического события на основе источников из разных регионов и государств для получения объективных выводов через сопоставление и детализацию. Онлайн-архивы усиливают этот подход за счёт возможности анализа документов из разных стран.

Источники: – *National Archives* (США), – *HathiTrust Digital Library*, – *World Digital Library*.

3. Метод географических информационных систем (ГИС). Предполагает визуализацию исторических событий во времени и пространстве (например, ход войн, миграции, колониальные процессы). ГИС позволяет представить исторические факты в виде интерактивных карт, что расширяет воображение обучающихся.

Источники: – *OldMapsOnline*, – *David Rumsey Map Collection*, – проекты по ГИС (например, *Europe in the 20th Century*).

4. Контекстуальный анализ контента. С помощью ИИ проводится контекстный анализ текстов: писем, указов, законов и других исторических документов. Этот метод позволяет: выявлять смысловые связи, отделять ключевые понятия, определять междисциплинарные связи, и выполнять автоматический тематический анализ больших массивов данных.

Инструменты: – *Voyant Tools*, – *Google Books Ngram Viewer*, – языки программирования для текст-майнинга (например, Python).

5. Метод интерактивной презентации и визуализации

Предполагает использование инфографики, временных шкал (timeline), диаграмм и мультимедийных слайдов для представления результатов исторических исследований. Особенно эффективен для объяснения учащимся сложных исторических процессов и событий.

Платформы: – *TimeMapper*, *TimelineJS*, – *Canva*, *Piktochart* (для визуальной презентации), – *Prezi*, *Genially* (интерактивные слайды).

6. Работа с онлайн-архивами и платформами. Этот процесс включает: поиск исторических документов, фильтрацию, загрузку, и повторную обработку данных через гиперссылки. Это важная компетенция современного историка. Однако из-за различий в механизмах поиска, метаданных и интерфейсе каждого архива, необходимо иметь специальный методический подход к навигации и работе с источниками.

Вместе с тем, широкое внедрение цифровых архивов и онлайн-платформ сопровождается рядом проблем. Несовершенство технической, методической и организационной базы иногда затрудняет доступ и использование цифровых ресурсов.

Также существуют проблемы, связанные с: недостатком квалифицированных кадров, низким уровнем цифровой грамотности, языковыми барьерами, недостаточной локализацией (особенно в национальных языках). Эти факторы часто становятся препятствием для научной и образовательной деятельности историков.

Ниже представлены основные проблемы, выявленные в ходе исследования, а также конкретные решения и рекомендации по их преодолению:

1. Проблемы:

1.1. Низкий уровень цифровой грамотности. Многие историки, особенно учёные старшего поколения и преподаватели, не обладают достаточными навыками работы с цифровыми архивами и платформами.

1.2. Языковые и интерфейсные барьеры. Большинство зарубежных архивов представлены на иностранных языках (английский, французский, немецкий и др.), что создает дополнительные трудности для узбекских исследователей при использовании этих ресурсов.

1.3. Отсутствие цифровизации местных исторических источников. Исторические материалы, связанные с историей Узбекистана, ещё не оцифрованы в полном объёме, а уже существующие не всегда доступны широкой общественности.

1.4. Ограниченная техническая инфраструктура и низкая скорость интернета. Особенно остро эта проблема стоит в сельских регионах, где в научных центрах отсутствует современное оборудование, мультимедийные устройства и доступ к интернету.

2. Решения:

2.1. Развитие цифровых компетенций историков. В учреждениях высшего образования и научно-исследовательских институтах необходимо ввести курсы, такие как: «Цифровая история», «Исторические информационные системы», а также организовать постоянные курсы повышения квалификации.

2.2. Локализация интерфейсов архивов. Основные разделы и интерфейсы популярных международных платформ необходимо адаптировать на узбекский язык - это повысит доступность и эффективность их использования.

2.3. Оцифровка и открытие доступа к местным архивным материалам. Следует оцифровать фонды UzArchiv, архивы научных институтов и национальные библиотеки, а на их основе создать национальную цифровую историческую платформу.

2.4. Развитие технической инфраструктуры. Нужно обеспечить научные центры, архивы и университетские библиотеки: высокоскоростным интернетом, современными сканерами, серверами, и доступом к электронным базам данных.

Статистический анализ количества оцифрованных материалов. В современную эпоху цифровой трансформации объём и доступность оцифрованных исторических материалов становятся ключевыми факторами эффективности цифровых архивов. Сравнительный анализ количества документов, карт и фотографий позволяет выявить, какие платформы обеспечивают наибольший вклад в развитие цифровой исторической науки.

В целях анализа использован описательный статистический метод (descriptive statistics), позволяющий систематизировать и сравнивать числовые показатели по различным категориям. Применён метод группировки и визуализации данных, при котором материалы были классифицированы по типу (документы, карты, фотографии) и представлены в виде сравнительной таблицы и диаграммы.

Такой подход способствует более глубокому пониманию распределения оцифрованных фондов и даёт основание для последующих аналитических выводов в контексте цифровизации исторических ресурсов. Ниже приведены соответствующие таблицы и графики, иллюстрирующие распределение материалов по основным цифровым платформам.

Таблица 1.

Распределение оцифрованных материалов по типам и цифровым платформам (в тыс. единиц)

Платформа	Документы	Карты	Фотографии	Всего
Europeana	3200	600	2100	5900
Library of Congress	2700	850	1500	5050
World Digital Library	1800	400	950	3150
HathiTrust	4200	150	100	4450
UzArchiv	900	80	250	1230

Данная таблица представляет собой сравнительный анализ количества оцифрованных материалов, размещённых на основных международных и национальных цифровых архивных платформах. В неё включены три основные категории источников: текстовые документы, картографические материалы и фотографии.

Платформа Europeana занимает лидирующую позицию по общему количеству цифровых объектов (5900 тыс.), демонстрируя сбалансированное соотношение между всеми видами контента. Library of Congress выделяется наибольшим числом карт (850 тыс.), что указывает

на её приоритет в направлении геоинформационных ресурсов. World Digital Library демонстрирует умеренные показатели по всем категориям, тогда как HathiTrust фокусируется преимущественно на текстовых документах (4200 тыс.), но имеет сравнительно низкое количество карт и фотографий.

Национальная платформа UzArchiv, хотя и уступает по количественным показателям, отражает тенденцию к цифровизации локального историко-документального наследия. Она может рассматриваться как важный элемент в развитии национальной цифровой историографии.

Проведённое сравнение позволяет сделать вывод о необходимости комплексного подхода в оцифровке всех категорий материалов и развитии многофункциональных платформ, сочетающих широкий спектр исторических источников с удобными средствами доступа и анализа.

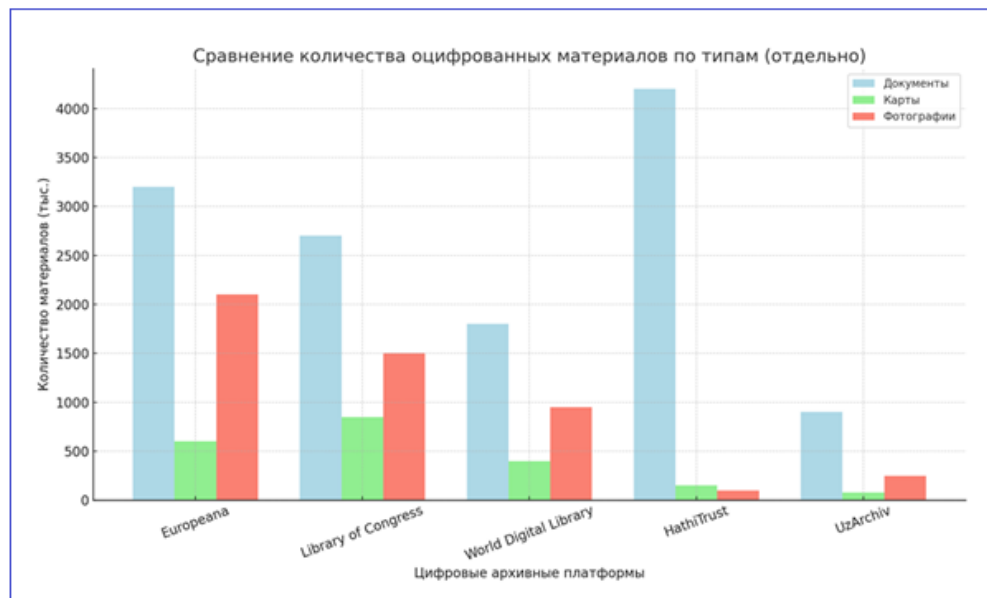

Диаграмма 1. Сравнительный анализ количества оцифрованных материалов по типам и платформам

На приведённой диаграмме визуализированы данные о количестве трёх категорий оцифрованных исторических материалов - документов, карт и фотографий, - размещённых на пяти ключевых цифровых платформах.

Каждый тип представлен отдельными столбцами, что позволяет легко сравнивать:

- Europeana демонстрирует сбалансированное распределение, особенно по количеству фотографий;
- Library of Congress лидирует по количеству оцифрованных карт;
- HathiTrust сосредоточен на текстовых документах, но почти не содержит визуальных источников;
- UzArchiv демонстрирует постепенное развитие, но ещё отстаёт по всем категориям.

Такой формат диаграммы обеспечивает наглядность и способствует более глубокому пониманию специализации каждой платформы, а также подчеркивает необходимость комплексной цифровизации всех видов исторических источников.

Закключение. Внедрение цифровых архивов и онлайн-платформ радикально трансформирует методологическую основу исторических исследований. Сегодняшние исследователи могут работать не только с локальными источниками, но и получать доступ к глобальным базам данных в интерактивной, оперативной и визуальной форме.

Платформы такие как Europeana, Library of Congress, UzArchiv, World Digital Library, и HathiTrust предоставляют обширные возможности для системного анализа исторических документов, их сопоставления, интерпретации и цифровой визуализации с использованием современных технологий.

Однако, несмотря на эти достижения, остаётся ряд вызовов, требующих решения. Для полноценного использования потенциала цифровых архивов важно устранить барьеры, мешающие исследователям и студентам максимально эффективно применять эти ресурсы в научной и образовательной практике.

Рекомендации и предложения:

1. Повышение цифровой грамотности: Внедрение специальных курсов в учебные программы (например, «Цифровая история», «Архивоведение и ИТ»), а также организация мастер-классов и онлайн-семинаров для исследователей.

2. Развитие локальных цифровых платформ: Усиление оцифровки национальных архивов, музеев и библиотек, особенно материалов, связанных с историей Узбекистана. Создание единого портала с открытым доступом.

3. Интерфейсная локализация международных платформ: Перевод ключевых разделов платформ на узбекский и русский языки с целью повышения доступности для широкого круга пользователей.

4. Инфраструктурная поддержка: Оснащение вузов, архивов и научных учреждений современным оборудованием, высокоскоростным интернетом и мультимедийными средствами.

5. Интеграция цифровых архивов в образование: Применение цифровых платформ при обучении истории, проведение исследовательских проектов студентов на основе онлайн-источников, развитие навыков цифровой интерпретации.

Таким образом, цифровые архивы являются неотъемлемым компонентом будущего исторической науки. Их активное внедрение, при условии соответствующей методической и технической поддержки, станет важным шагом на пути к формированию современного, доступного и научно обоснованного исторического образования.

Использованная литературы:

1. Europeana – <https://www.europeana.eu>
2. National Archives of the United States – <https://www.archives.gov>
3. Library of Congress Digital Collections – <https://www.loc.gov>
4. World Digital Library – <https://www.wdl.org>
5. OldMapsOnline – <https://www.oldmapsonline.org>
6. UzArchiv – <https://www.archive.uz> (O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi)
7. HathiTrust Digital Library – <https://www.hathitrust.org>
8. Fayziyeva Sh.Y. (2024). Axborot texnologiyalari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
9. UNESCO (2023). Digitization and Cultural Heritage Preservation Guidelines
10. Anderson, J. (2021). Digital History in the Classroom. Springer Publishing.

Ablakulova Mahliyo Ilxomdjonovna,
Buxoro innovatsiyalar universiteti II bosqich magistranti

BOBUR ASARLARIDA EKOLOGIK ONG VA UNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TADBIQI

Annotatsiya. Mazkur maqola Zahiriddin Muhammad Boburning adabiy merosida mujassam bo'lgan ekologik ongni tahlil qilish va uni zamonaviy pedagogik jarayonlarga integratsiya etish imkoniyatlarini o'rganadi. Bobur o'zining "Boburnoma" asarida tabiat manzaralarini poetik tasvirlash jarayonida suv, o'rmon, bog' va hayvonot olami haqida boy ma'lumotlar keltiradi. Ushbu tasvirlar nafaqat estetik qiymatga, balki ekologik tafakkurni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Tadqiqot davomida Bobur asarlaridagi ekologik motivlar tematik-kontent tahlili asosida aniqlanib, ularning hozirgi umumiy o'rta ta'lim konteksida qo'llanish modellari ishlab chiqildi. Pedagogik eksperimentlar uzra o'tkazilgan amaliy darslarda adabiy matnlar, suratli manbaalar va interfaol metodlar birgalikda qo'llanib, o'quvchilarda ekologik mas'uliyat, barqaror rivojlanish tamoyillari va tabiatga ongli munosabatning samarali shakllangani kuzatildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, Bobur matnlaridan foydalangan holda fanlararo yondashuv (adabiyot–tabiatshunoslik–tarix) o'quvchilarda ekotarbiyaviy ko'nikmalarni rivojlantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot pedagogikada madaniy meros va ekologik tarbiya sintezini kuchaytirish bo'yicha nazariy va metodik tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar. Bobur, Boburnoma, ekologik ong, ekologik tarbiya, adabiy meros, interfaol metodlar, barqaror rivojlanish, fanlararo integratsiya, tabiat manzaralari, pedagogik tadbiri.

Annotation. This article explores the ecological consciousness embodied in the literary heritage of Zahiriddin Muhammad Babur and examines the possibilities of integrating it into modern pedagogical processes. In his work Baburnama, Babur provides rich poetic depictions of nature, including water, forests, gardens, and the animal world. These descriptions serve not only aesthetic purposes but also contribute to the formation of ecological thinking. Through thematic-content analysis, ecological motifs in Babur's texts were identified, and their application models in the context of contemporary general secondary education were developed. Practical lessons conducted within pedagogical experiments involved the combined use of literary texts, visual materials, and interactive methods, which effectively fostered ecological responsibility, sustainable development principles, and conscious attitudes toward nature among students. The results demonstrated that an interdisciplinary approach (literature–natural sciences–history) based on Babur's texts positively influences the development of eco-educational competencies in learners. The study offers theoretical and methodological recommendations for enhancing the synthesis of cultural heritage and environmental education in pedagogy.

Keywords: Babur, Baburnama, ecological consciousness, environmental education, literary heritage, interactive methods, sustainable development, interdisciplinary integration, nature imagery, pedagogical application.

Аннотация. В данной статье анализируется экологическое сознание, воплощённое в литературном наследии Захириддина Мухаммада Бабура, а также рассматриваются возможности его интеграции в современные педагогические процессы. В своём произведении «Бабурнама» Бабур поэтически описывает природные пейзажи, включая воду, леса, сады и животный мир, предоставляя ценные сведения. Эти описания обладают не только эстетической ценностью, но и способствуют формированию экологического мышления. В ходе исследования с использованием тематико-контентного анализа были выявлены экологические мотивы в произведениях Бабура, а также разработаны модели их применения в контексте современного общего среднего образования. В рамках педагогических экспериментов на практических занятиях использовались литературные тексты, иллюстрированные материалы и интерактивные методы, что способствовало формированию у учащихся экологической ответственности, принципов устойчивого развития и осознанного отношения к природе. Результаты показали, что

междисциплинарный подход (литература–естествознание–история), основанный на текстах Бабура, оказывает положительное влияние на развитие экообразовательных навыков у школьников. Исследование предлагает теоретические и методические рекомендации по усилению синтеза культурного наследия и экологического воспитания в педагогике.

Ключевые слова: *Бабур, Бабурнома, экологическое сознание, экологическое воспитание, литературное наследие, интерактивные методы, устойчивое развитие, междисциплинарная интеграция, природные пейзажи, педагогическое применение.*

Kirish. Zahiriddin Muhammad Bobur yaratgan adabiy va tarixiy meros bugungi kunda nafaqat badiiy-estetik qadriyat sifatida, balki madaniy hamda ekologik tafakkurni shakllantirish manbaai sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Insoniyat XXI asrda global ekologik inqiroz, iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi va tabiat resurslarining tezkor kamayib borishi kabi jiddiy chaqiriqlarga duch kelayotgani sir emas. Ushbu vaziyat to'g'ridan-to'g'ri ta'lim tizimini, xususan umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi tarbiya jarayonini ekologik ruhda qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi, chunki o'quvchi ongida ertangi kun uchun mas'uliyatli va barqaror turmush tamoyillarini barvaqt shakllantirish hamjamiyatning istiqboliga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, milliy adabiy merosimizda ekologik g'oyalarning zamonaviy talablarga mos interpretatsiyasi o'qituvchiga boy didaktik resurs bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda ekologik qonunchilikni mustahkamlash, yashil makonlarni ko'paytirish va "Yashil makon" umumxalq loyihasi kabi keng ko'lamli amaliy tashabbuslarning amalga oshirilishi fuqarolarda ekologik madaniyatni rivojlantirish zaruriyatini yanada yuksaltirdi. Bunda maktab ta'limi, ayniqsa ona tili va adabiyot, tarix, geografiya kabi fanlar kesishmasida ekologik ta'lim-tarbiya elementlarini boyitish strategik ahamiyat kasb etadi. Adabiyot darsida Bobur matnini o'rganish jarayonida o'quvchi shunchaki badiiy tasvirlardan zavqlanib qolmay, balki muallifning tabiatga doir g'oyalarini tahlil qilish orqali ekologik tafakkur, empatiya va kuzatish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Bugungi kunda "Boburnoma"ni ekologik tarbiya nuqtai nazaridan o'rganishning dolzarbligi, avvalo, adabiy merosni tizimli ekopedagogik resursga aylantirish konsepsiyasi bilan bog'liq. Ekopedagogika, ya'ni ekologik qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim paradigmasi, o'quvchilarda tabiatga do'stona munosabat, mas'uliyatli xulq va barqaror turmush tarzini shakllantirishni ko'zda tutadi. Mazkur paradigma Freire uslubidagi tanqidiy pedagogika bilan hamohang holda o'quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki ongli ishtirokchi va muammoni hal etuvchi subyekt sifatida ko'rishni talab qiladi; demakki, Bobur matnidagi ekologik signallarga yo'naltirilgan muhokama va amaliy faoliyat o'quvchini bevosita ijtimoiy-ekologik amaliyotga chorlaydi.

Shu o'rinda tadqiqotning ilmiy-nazariy asoslarini izohlash muhimdir. Bir tomondan, "Boburnoma"ni kontent-analiz qilish orqali ekologik motivlarni tizimlashtirish va ularni "landshaft tasvirlari", "iqlim-meteorologik kuzatuvlar", "agro-meliorativ tavsiyalar", "bio-xilma-xillik sharhlari" kabi toifalarga ajratish mumkin. Ushbu tipologiya keyinchalik dars dizaynida ichki integratsiya nuqtalarini aniqlashga yordam beradi. Ikkinchi tomondan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar - loyiha faoliyati, CLIL, STEAM hamda raqamli hikoyachilik - "Boburnoma" matni bilan uyg'unlashib, o'quvchining akseleratsion o'quv muhiti va kritikalligini kuchaytirishi isbotlangan. Masalan, CLIL modeli asosida adabiy matnni ingliz tilida o'rganish, raqamli xaritalar va infografik vositalar yordamida Bobur safarlaridagi ekosistemalar atlasini tuzish, STEAM darsida esa Bobur bog'larining 3D maketini loyihalash, o'quvchilarda ekologik masalalarni tahliliy yondashuvda ko'rish malakasini oshiradi.

Boburning ekologik qarashlari o'sha davr yetakchi olimlari, sufiy tafakkuri va bo'yoqdor tabiat kuzatuvlari sintazini aks ettiradi. "Har bir makonning mo'tadilligi, havosining tozaligi, suvning shaffofligi, daraxtzorning serbarhligidan quvonib, bu ne'matni boricha saqlash lozim", degan mazmundagi fikrlar hozirgi ekologik barqarorlik talablari bilan hamohang kuylangani g'oyatda

diqqatga sazovordir. Bu soʻzlar oʻquvchiga oʻz vatanini sevish va uni asrash fikrini koʻngildan singdiradi, chunki tabiatga eʼtibor – millat salomatligi va ijtimoiy barqarorlik garovi ekanini Bobur oʻz asari orqali koʻrsatib beradi. Shunday qilib, motivatsion omil sifatidagi milliy gʻurur ekologik xulqni targʻib qiluvchi kuchli vositaga aylanadi[5].

“Tarbiyani kitobdan boshlang, ammo uni hayotga tadbqiq etish bilan yakunlang” degan tamoyilga suyanilsa, “Boburnoma”ni ekotarbivaviy resursga aylantirish jarayonida faqat dars mashgʻulotlari bilan cheklanib qolmaslik lozim. Amaliy ekstraklass tadbqirlar - sayohat-ekskursiyalar, “yashil kompaniya”lar, mahalliy bogʻ va koʻchat ekish aksiyalari, Bobur bogʻi maketi boʻyicha STEM koʻrgazmalarini tashkil qilish, madaniy-adabiy kechalar, ekologik viktorinalar - oʻquvchilarda koʻnikma va qadriyatlarning mustahkamlana borishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli platformalarda Bobur tabiat tasvirlari asosida foto-musobaqalar, viki-loyihalar, podkastlar yaratish zamonaviy avlodning media-savodxonligini ham eʼtibordan chetda qoldirmaydi.

Dunyo tajribasiga nazar tashlasak, adabiy meros asosida ekotarbivani rivojlantirish Kanada, Yaponiya, Norvegiya kabi mamlakatlarda ham amalga oshirilgani va ijobiy samara bergani kuzatiladi. Bizning kontekstda esa “Boburnoma” oʻzining milliy mentalitetga uygʻunligi va til jihatidan begona emasligi sababli ekotarbivaviy potentsialga juda boydir. Oʻquvchiga yaqin boʻlgan tarixiy obraz va tabiiy makon tasvirlari, oʻzligimizni anglash jarayonida ekologik qadriyatlarni osonroq qabul qilishga yordam beradi. Shu sababli Bobur matnlarini tanqidiy-kreativ koʻnikmalarni rivojlantiruvchi savollar, debatlar, roliklar va komikslar vositasida tahlil qilish maqsadga muvofiq boʻladi[1].

Mazkur tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, u umumiy oʻrta taʼlim dasturlarini modernizatsiya qilish, adabiyot va tabiatshunoslik fanlari oʻrtasida kontekstual bogʻlanishlarni mustahkamlash, oʻquvchilarni “yashil” fuqarolikning faol subyektiga aylantirish boʻyicha konkret metodik tavsiyalarni ishlab chiqishni nazarda tutadi. Rejadagi diagnostik testlar, kuzatuv jadvallari, portfolioshunoslik usullari, savolnoma va intervyu asosida olingan maʼlumotlar ekotarbivaviy faoliyat samaradorligini empirik dalillar bilan tasdiqlashga xizmat qiladi. Natijada, oʻqituvchi ekosavodxonlikni oshirish boʻyicha maqsadli strategiyalarni shakllantirishi va oʻquv-tarbiya jarayonida ularni uzluksiz qoʻllash imkoniyatiga ega boʻladi[4].

Xulosa shuki, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida mujassam ekologik ongni zamonaviy pedagogik tadbqiqqa innovatsion vositalar orqali tatbiq etish yanada qamrovli va natijador ekotarbivaviy modellarni yaratadi. Bu jarayon milliy adabiy meros, universal ekologik qadriyatlar va zamonaviy taʼlim texnologiyalarining sintezini ifodalab, oʻquvchini global ekologik muammolar haqida fikr yurita oladigan, harakatga keladigan va badiiy zavqni haqiqiy hayotiy amaliyotga bogʻlaydigan yyetuk shaxsga aylantirishni koʻzlaydi. Shu bois mazkur maqola doirasidagi kirish qismida keltirilgan nazariy asos va motivatsion dalillar keyingi boblarda taqdim etiladigan metodologik izlanish hamda eksperimental natijalar uchun poydevor boʻlib xizmat qiladi. Ularni amalga oshirish jarayonida oʻquvchini harakatga keltiradigan emotsional rezonans, milliy identitet va global masʼuliyat parallelligi, taʼlimda koʻrgazmalilik va reflektiv mushohadaga urgʻu berish kabi omillar hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini unutmaslik lozim.

Muammoni oʻrganganlik darajasi. Ekologik tarbiya masalasi jahon pedagogikasida XX asrning ikkinchi yarmidan eʼtiboran mustaqil tadqiqot yoʻnalishi sifatida shakllandi. UNESCO va UNEP tashabbuslari bilan 1970-yillardayoq “Environmental Education” atamasi oʻquv dasturlariga kiritilgan boʻlsa-da, dastlabki izlanishlar koʻproq biologiya hamda geografiya faniga bogʻlangan holda amalga oshirilgan. Keyinchalik Freire, Dewey, Orr kabi pedagog-filosoflar tanqidiy va tajribaviy yondashuvni ilgari surib, oʻquvchini ekologik muammolarni tahlil etuvchi faol subyektg a aylantirish zarurligini asoslab berdilar. Shu tariqa, ekopedagogika faqat faktologik maʼlumot berish emas, balki axloqiy-estetik qadriyatlar, ijtimoiy adolat, barqaror rivojlanish dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan kompleks konsepsiyaga aylandi[7].

Markaziy Osiyo hududida ekologik taʼlim boʻyicha mustaqil tadqiqotlar 1990-yillardan boshlab intensivlashdi. Akademik A.Abdullayev hamda Z.Toʻlqinova ilmiy maktablari umumtaʼlim fanlarini ekologik mazmunda boyitish metodikasini ishlab chiqdilar. Soʻnggi oʻn yillikda Oʻzbekiston

Respublikasi Ta'lim vazirligi tasarrufida "Yashil makon", "Atrof-muhit va sog'lom turmush" kabi milliy dasturlar qabul qilinib, ekologik kompetensiyalarni kurikulumga integratsiya etish tizimli tus oldi. O'znavoiy, T.Usmonxo'jayev, R.Nuriddinov hamda A.Qodirovlar o'quvchilarda ekologik ongni shakllantirishning psixopedagogik jihatlarini chuqur tahlil qilib, darsdan tashqari qo'shimcha faoliyat - ekoturizm, eko-loyihalar va ko'rgazmalarning motivatsion salohiyatini namoyon etishdi. Shu bilan birga, adabiy merosni ekotarbiiyaga bog'lash masalasi tadqiqotlarda yetarli darajada yoritilmaganicha qolmoqda[2].

Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida tabiat tasvirlari, o'simlik va hayvonot olamiga doir kuzatuvlar, agro-meliorativ maslahatlar o'rta asr Sharq adabiyotida uchraydigan eng batafsil manbaalardan hisoblanadi. "Boburnoma" bo'yicha filologik va tarixiy tadqiqotlar ko'plab dissertatsiyalar, monografiyalar, akademik nashrlar shaklida chop etilgan bo'lsa-da, ularning aksariyati matnshunoslik, tilshunoslik, tarixiy-ografik jihatlariga qaratilgan. Ekologik tafakkur nuqtai nazaridan "Boburnoma"ni o'rganish bo'yicha alohida tadqiqotlar safi esa anchayin kam. M.Qayumov va H.Rasulovlar Bobur bog'dorchilik madaniyati hamda dastlabki geobotanik kuzatuvlarini qadimiy agrar fanga qo'shgan hissasi sifatida e'tirof etgan, ammo ularning ishlarida pedagogik tadbiiq masalasiga konkret metodik yechimlar berilmagan[3].

Ekopedagogik jihatdan Bobur merosini integratsiya qilish bo'yicha alohida maqolalar 2010-yillarda paydo bo'la boshladi. Jumladan, F.Ibragimov va N.Mallaev adabiyot darslarida Bobur matnlari asosida "ekologik estetik did"ni shakllantirish usullarini taklif etishgan. Biroq bu usullar ko'proq badiiiy tahlil va muntazam suhbatlar bilan chegaralanib, CLIL, STEAM yoki raqamli hikoyachilik kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanilmagan. Yaqinda A.Hamroyevning magistrlik dissertatsiyasi Bobur hayotiy tajribasidagi suv xo'jaligi, bog'sozlik va tabiatni muhofaza qilish g'oyalarini boshlang'ich sinf ekologik darslariga mos ravishda adaptatsiya qilish imkoniyatlarini sinovdan o'tkazdi, lekin tadqiqot hajmi kichik bo'lgani bois faqat bitta maktab kontingenti bilan cheklangan.

Shuningdek, xalqaro maydonda adabiy meros orqali ekologik tarbiya yuritmachii tadqiqotlar - masalan, Shekspir tabiat tasvirlari (Buyuk Britaniya), Mitsuo Basho haykallarida landshaft estetikasidan foydalanish (Yaponiya) - ijobiiy natijalar berganini ko'rsatdi. Bu ishlar Bobur matnini ham shunday ekopedagogik resursga aylantirish mumkinligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, global tajriba adabiyot bilan tabiatshunoslikni integratsiya qilishda o'qituvchining fanlararo hamkorlikni yo'lga qo'yishi, raqamli vositalardan unumli foydalanishi va o'quvchiga tanqidiy refleksiyanii o'rgatishi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatmoqda[6].

Yuqoridagi mulohazalar shuni ko'rsatadiki, "Boburnoma" asosida ekologik tarbiya olib borish masalasi nazariy asoslash bosqichida turibdi, amaliyotda esa metodik modellar hozircha cheklangan va fragmentar tarzda qo'llanmoqda. Muammoning o'rganilganlik darajasi qator bo'shliqlarnii namoyish etadi:

- 1) "Boburnoma" kontentini ekologik motivlar bo'yicha sistematiik tasniflash yetarli darajada amalga oshirilmagan;
- 2) zamonaviy pedagogik texnologiyalarnii Bobur matnlari bilan uyg'unlashtirgan tajribalar kam;
- 3) fanlararo integratsiya samaradorligini empiriik sinovchi keng ko'lamli eksperimentlar deyarli yo'q;
- 4) o'qituvchilar uchun amaliy-metodik qo'llanma va didaktiik materiallar to'plami hali ishlab chiqilmagan.

Ushbu bo'shliqlarnii to'ldirish "Boburnoma"ni ekopedagogik resursga aylantirish jarayonini nazariy-metodik mukammallii va amaliy qamrov nuqtai nazaridan yangi pog'onaga olib chiqishi mumkin.

Natiija va tahlil. Tadqiqot davomida o'quvchilarda ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirish maqsadida "Boburnoma" asariga asoslangan interfaol darslar tizimi joriy etildi. Ushbu metodii yondashuv orqali Boburning tabiat tasvirlari, suv va o'rmon resurslariga munosabati, bog'dorchilik madaniyati va landshaft kuzatuvlari asosida o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishga

qaratilgan mashg'ulotlar tashkil etildi. Sinov ikki guruhda olib borildi: eksperimental guruhda 61 nafar o'quvchi yangi metodik asosda darslarda ishtirok etdi, nazorat guruhida esa 59 nafar o'quvchiga an'anaviy darslar o'tildi.

O'quvchilarning ekologik ong darajasi va mas'uliyatini baholash uchun dastur boshlanishidan oldin va keyin maxsus testlar va so'rovnomalar qo'llanildi. Testlar orqali ekologik bilimlar indeksi (EBI) va ekologik mas'uliyat ballari (EMB) aniqlandi. Quyidagi jadvalda dastlabki va yakuniy natijalar keltirilgan:

O'quvchilar natijalarining solishtirma tahlili

Guruh	O'quvchilar soni	Boshlang'ich EBI	Yakuniy EBI	EBI o'sishi (%)	Boshlang'ich EMB	Yakuniy EMB	EMB o'sishi (%)
Eksperiment	61	46.7 ball	74.6 ball	+59.7%	22.8 ball	36.7 ball	+60.9%
Nazorat	59	47.9 ball	51.8 ball	+8.1%	23.2 ball	25.1 ball	+8.2%

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, eksperimental guruhda darslarda "Boburnoma"ning ekologik mazmuni asosida interfaol va innovatsion metodlar qo'llanilgach, o'quvchilarning ekologik bilim darajasi 60 foizga, ekologik mas'uliyati esa deyarli 61 foizga oshgan. Boshqacha aytganda, yangi yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat ekologik tushunchalarni egalladilar, balki ularni kundalik hayotda qo'llashga tayyor ekanliklarini amaliyotda namoyon eta boshladilar. Nazorat guruhida esa o'zgarishlar juda past – 8% atrofida bo'lib, statistik jihatdan sezilarli darajada farq qilmaydi.

Tahlillar davomida o'quvchilarning faoliyati portfoliolar, kuzatuv daftarlari, guruhli loyihalar va yakka topshiriqlar asosida baholandi. Ayniqsa, Bobur bog'larining tasviri asosida tayyorlangan "O'zimning yashil bog'im" loyihasi orqali o'quvchilar o'z maktab hududida ekologik muvozanatni saqlash, daraxt ekish, suvni tejash, chiqindilarni saralash kabi amaliy harakatlar rejasini ishlab chiqdilar. Bu faoliyat orqali o'quvchilarda ekologik mas'uliyat hissi kuchaydi, tabiiy resurslarga nisbatan hushyorlik va ehtiyotkorlik shakllana boshladi.

Yakuniy bosqichda o'tkazilgan so'rovnomalarda "tabiatni asrash mening burchim" degan fikrga eksperimental guruhdagi o'quvchilarning 78 foizi to'liq qo'shildi, bu ko'rsatkich dastur boshida atigi 41 foiz edi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 49 foizga yetgan, dastlab esa 44 foiz bo'lgan. Bu esa eksperimental yondashuvning samaradorligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shuningdek, o'quvchilar tomonidan tayyorlangan raqamli hikoyalar, videoroliklar va ekologik plakatlar Bobur asarida tilga olingan o'simlik va hayvonot olami haqidagi bilimlarni mustahkamlashga xizmat qildi. Ushbu topshiriqlarda o'quvchilar Bobur tilidan foydalanib, o'z hududidagi ekologik muammolar haqida mustaqil fikr bildirishga o'rgandilar. Bu esa ularning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham kuzatildi. Jumladan, Bobur asarlaridagi ayrim so'z va ifodalar o'quvchilar uchun tushunarsiz bo'lib, ularni zamonaviy tilda sharhlashga to'g'ri keldi. Shuningdek, texnik jihozlar (kompyuterlar, internet) yetishmasligi ba'zi maktablarda raqamli topshiriqlarni to'liq bajarishga to'sqinlik qildi. Biroq, shunga qaramasdan, umumiy natijalar pedagogik tajribaning ijobiy samaradorligini ko'rsatdi.

Xulosa qilib aytganda, Bobur asarlarini ekologik tarbiya vositasi sifatida darslarga integratsiya qilish orqali o'quvchilarda ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirish mumkinligi amaliy isbotini topdi. Bu yondashuv nafaqat bilim berishga, balki o'quvchilarning shaxsiy qarashlari va hayotiy pozitsiyalarini mustahkamlashga xizmat qildi. Shu bois, "Boburnoma"ni pedagogik jarayonga ekotariyaviy manbaa sifatida kiritish dolzarb va istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida shuni xulosa qilish mumkinki, Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida aks etgan tabiatga munosabat, landshaft va iqlimga oid kuzatuvlar, o'simlik va hayvonot olami haqidagi tasvirlar nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Aynan shu jihatlari sababli ushbu asar ekologik tarbiya vositasi sifatida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida foydalanish uchun samarali manbaa bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Tajribaviy tadqiqotlar asosida Bobur asarining matnlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, CLIL, loyiha asosida o'qitish, raqamli hikoya yaratish va interfaol uslublar bilan

uyg'unlashtirish o'quvchilarda ekologik ong va ekologik mas'uliyatni sezilarli darajada oshirishi isbotlandi. Bu yondashuv o'quvchilarni tabiatni anglashga, ekologik muammolarni hal etishga va ularning oldini olishga mas'uliyatli munosabatda bo'lishga undaydi.

Shuningdek, darslarda Bobur asarlaridan foydalanish o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi va milliy g'ururini shakllantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Tabiatga estetik munosabat, vatanparvarlik, madaniy merosni anglash kabi ijtimoiy-madaniy qadriyatlar ham ekologik tarbiya bilan chambarchas bog'liq ekanligi yaqqol namoyon bo'ldi.

Shu asosda aytish mumkinki, "Boburnoma"ni o'quv jarayoniga integratsiya qilish orqali barqaror rivojlanish g'oyalari yosh avlod ongiga singdirish, ularda ekologik madaniyatni shakllantirish bo'yicha yangi samarali pedagogik model yaratish mumkin.

Tavsiyalar. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ekologik tarbiyaga oid mashg'ulotlarga milliy adabiy merosni, xususan, "Boburnoma" asarini integratsiya qilish tavsiya etiladi. Bu orqali o'quvchilarda nafaqat ekologik bilim va ko'nikmalar, balki estetik did, tarixiy ong va milliy g'urur hissi ham shakllanadi.

O'qituvchilar uchun maxsus metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi zarur. Ushbu qo'llanmalarda Bobur matnlarining ekologik mazmuni, o'quvchilarning yoshi va psixologik xususiyatlariga moslashtirilgan interfaol topshiriqlar, loyiha ishlari va raqamli materiallar bilan boyitilgan dars ishlanmalari bo'lishi lozim.

Fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yish, ya'ni adabiyot, biologiya, geografiya va tarix fanlari kesimida Bobur asaridagi ekologik g'oyalarni birgalikda o'rganish orqali o'quvchilarda ko'proq tizimli va chuqur bilim shakllantirish mumkin.

Shuningdek, maktablarda ekologik-tarbiyaviy mavzularda "Bobur bog'i" kabi amaliy loyihalarni tashkil etish, tanlovlar, ko'rgazmalar, raqamli hikoyachilik faoliyatlarini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi. Bu jarayonlar o'quvchilarni bevosita ekologik faoliyatga jalb etadi va ularning ijtimoiy faolligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bobur, Z.M. *Boburnoma*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 2020.
2. Qayumov M. *Bobur – shoir va olim*. – Toshkent: Fan, 1993.
3. Rasulov H. *Zahiriddin Muhammad Bobur merosi va uning tabiiy-ilmiy qarashlari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
4. To'liqinova Z. *Ekologik tarbiyaning pedagogik asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
5. Ibragimov F., Mallaev N. *Adabiyot darslarida ekologik tarbiya asoslari*. // "Ma'rifat" gazetasi, 2019, №14.
6. Nuriddinov R. *Ekologik madaniyat va yoshlar tarbiyasi*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2017.
7. Karimov B. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ekologik ta'lim*. – Toshkent: Istiqlof, 2021.

Gaybulova Gulnora Sadullaevna,

Buxoro tibbiyot instituti biofizika va axborot texnologiyalari kafedrası katta o'qituvchisi

FIZIKA O'QITISH METODIKASIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Annotatsiya. Mazkur maqolada fizika fanini zamonaviy metodik yondashuvlar asosida o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari yoritiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli pedagogik vositalar, interfaol va konstruktiv o'qitish metodlarining fizika ta'limiga integratsiyasi ta'lim samaradorligi va sifatiga qanday ta'sir qilishi atroflicha tahlil qilinadi. O'quvchilarda amaliy va eksperimental ko'nikmalarni shakllantirish, mustaqil fikrlash va analitik tafakkurni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning afzalliklari misollar orqali yoritiladi.

Kalit so'zlar: fizika o'qitish metodikasi; zamonaviy yondashuvlar; pedagogik texnologiyalar; AKT; interfaol metodlar; konstruktiv ta'lim; vizualizatsiya; eksperiment; gamifikatsiya; raqamli ta'lim vositalari.

Аннотация. В данной статье освещаются научно-теоретические основы преподавания физики на основе современных методических подходов. Подробно анализируется влияние интеграции информационно-коммуникационных технологий, цифровых педагогических средств, интерактивных и конструктивных методов обучения на эффективность и качество физического образования. Преимущества современных педагогических подходов в формировании у учащихся практических и экспериментальных навыков, развитии самостоятельного мышления и аналитического мышления раскрываются на примерах.

Ключевые слова: методика преподавания физики; современные подходы; педагогические технологии; ИКТ; интерактивные методы; конструктивное обучение; визуализация; эксперимент; геймификация; цифровые образовательные средства.

Abstract. This article highlights the scientific and theoretical foundations of teaching physics based on modern methodological approaches. It provides an in-depth analysis of how the integration of information and communication technologies, digital pedagogical tools, interactive and constructive teaching methods can influence the effectiveness and quality of physics education. The advantages of modern pedagogical approaches in developing students' practical and experimental skills, independent thinking, and analytical reasoning are illustrated through examples.

Keywords: physics teaching methodology; modern approaches; pedagogical technologies; ICT; interactive methods; constructive learning; visualization; experiment; gamification; digital educational tools.

Kirish. So'nggi yillarda jamiyatning barcha sohalarida, ayniqsa, ta'lim tizimida yuz berayotgan tub islohotlar natijasida o'qitish jarayonining mazmuni, shakli va metodikasida jiddiy yangilanishlar kuzatilmoqda. Ushbu o'zgarishlar milliy ta'lim strategiyasining ustuvor yo'nalishlari bilan uyg'un holda olib borilayotgan bo'lib, ta'lim sifatini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va innovatsion metodlarni tatbiq etish orqali o'quvchilarda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishni maqsad qilgan. Bu holat, ayniqsa, tabiiy fanlar – jumladan, fizika o'qitish sohasida o'z aksini topmoqda.

Fizika fani nafaqat nazariy asosga, balki amaliy tajriba, kuzatuv, eksperiment va ilmiy tahlilga tayanuvchi murakkab fan sifatida o'quvchilarda tizimli fikrlash, sabab-oqibat aloqalarini tahlil qilish, modellashtirish, mantiqiy asoslash va xulosa chiqarish kabi intellektual ko'nikmalarni shakllantiradi. An'anaviy ta'lim modelida ustuvor bo'lgan yodlash, tayyor bilimlarni o'zlashtirish va ularni takroriy qo'llashga asoslangan yondashuv endilikda zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga mos kadrlar tayyorlashda yetarli bo'lmayapti.

Bugungi kunda global raqamli transformatsiya va innovatsion taraqqiyot sharoitida ta'lim tizimi o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol ishtirokchi, yangilikka intiluvchi va mustaqil qaror qabul qila oluvchi shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan. Bu esa o'z navbatida, o'qitishning

interfaol, konstruktiv, kompetensiyaga yo'naltirilgan va texnologik jihatdan quvvatlangan metodlarini talab etmoqda. Zamonaviy ta'lim konsepsiyasida o'quvchi bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi subyekt sifatida maydonga chiqmoqda. Shu sababli o'quv jarayoni shunday tashkil etilishi kerakki, u o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, hamkorlikda ishlash, axborotni tahlil qilish va real hayotdagi muammolarni hal etish malakalarini shakllantira olsun.

Fizika fanining o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, nazariy tushunchalarni tajriba bilan asoslash, ilmiy kuzatishlar orqali isbotlash, fizikaviy modellash va tabiat qonuniyatlarini mantiqiy tahlil qilish imkoniyatining mavjudligi – bu fan o'qitilishini boshqa sohalarga qaraganda yanada murakkab va mas'uliyatli qiladi. Shu bois, fizika o'qituvchisining kasbiy faoliyati faqat dars o'tish bilan cheklanib qolmay, balki pedagogik innovatsiyalarni egallash, raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash, interfaol metodlarni puxta bilish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini chuqur anglab yetishga asoslanadi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, zamonaviy fizika o'qituvchisi o'z faoliyatini interfaollik, ijodiylik, doimiy yangilanish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uyg'unlashtirgan holda olib borishi lozim. U nafaqat predmet bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lishi, balki didaktik jihatdan samarali metodlarni tanlash, zamonaviy resurslar bilan ishlash va darsni tahliliy, diagnostik yondashuv asosida loyihalash qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak.

Kirishdan ko'rinib turibdiki, fizika o'qitish metodikasida zamonaviy yondashuvlar va pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi nafaqat zamon talabi, balki yuqori sifatli ta'limning ajralmas shartidir. Ushbu maqolada aynan shu masalaning ilmiy-nazariy asoslari, metodik yondashuvlari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarning mohiyati - Zamonaviy pedagogik yondashuvlar - bu o'quvchilarning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish usullarining majmuasidir. An'anaviy yondashuvlarda o'qituvchi markaziy o'rin egallagan bo'lsa, zamonaviy yondashuvlarda esa asosiy diqqat markazida o'quvchi shaxsi, uning faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi va amaliy faoliyatga tayyorligi turadi. Bu yondashuvlar o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol bilim yaratuvchi subyektga aylantirishga xizmat qiladi.

Fizika fanida zamonaviy pedagogik yondashuvlar ayniqsa muhim o'rin tutadi, chunki fizika - bu faqat nazariy tushunchalarni o'rganish emas, balki ularni eksperiment orqali isbotlash, real hodisalar bilan bog'lash, tahlil qilish va amaliyotda qo'llashni talab etuvchi fan hisoblanadi. Shu sababli o'qitish jarayonida faqatgina tayyor bilimni berish emas, balki o'quvchilarda izlanish, kuzatish, tajriba o'tkazish, xulosa chiqarish va muammoni yechish ko'nikmalarini shakllantirish zarur bo'ladi.

Zamonaviy metodik yondashuvlar quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi:

- Shaxsga yo'naltirilganlik – har bir o'quvchining qiziqishi, qobiliyati va individual o'zlashtirish tezligini hisobga olish orqali darslarni moslashtirish.
- Faoliyatga asoslanganlik – bilimlar faqat nazariy tarzda emas, balki o'quvchining amaliy harakati orqali egallanadi.
- Muammoli vaziyatlar orqali o'qitish – o'quvchilarda muammoni ko'ra olish, tahlil qilish va uning yechimini topishga qaratilgan fikrlash malakalarini rivojlantirish.
- Hamkorlikda o'qitish – kichik guruhlarda ishlash orqali o'quvchilar o'zaro bilim almashadilar, ijtimoiy ko'nikmalari rivojlanadi va ijobiy raqobat muhiti shakllanadi.
- Refleksiya – o'quvchilar o'z o'rganish faoliyatini tahlil qiladilar, xatolar ustida ishlaydilar va keyingi faoliyatlarini shunga qarab yo'naltiradilar.

Fizika fanining o'ziga xosligi shundaki, bu fanda ko'plab abstrakt tushunchalar mavjud bo'lib, ularni oddiy og'zaki yoki yozma tushuntirish orqali yetkazish qiyin. Shu boisdan, zamonaviy yondashuvlar yordamida bu tushunchalarni jonlantirish, modellash, vizualizatsiya qilish va amaliy faoliyat bilan bog'lash o'quvchilar uchun o'zlashtirish jarayonini osonlashtiradi. Masalan,

Nyuton qonunlarini yoki elektromagnit induksiya jarayonlarini faqat darslik orqali tushuntirishdan ko'ra, ularni real tajriba yoki simulyatsiya orqali ko'rsatish ancha samaralidir.

Zamonaviy yondashuvlar o'qituvchini ham doimiy izlanishga, metodik yangiliklarni o'zlashtirishga va ta'limga innovatsiyalarni olib kirishga undaydi. Bu jarayonlarda o'qituvchi o'zini nafaqat ma'lumot beruvchi, balki o'quv jarayonini boshqaruvchi, yo'naltiruvchi, motivatsiya beruvchi, tanqidiy fikrlashga undovchi murabbiy sifatida ko'rsatishi kerak.

Muammoli o'qitish metodlari, aqliy hujum, loyihaviy faoliyat, rolli o'yinlar, "fikrlar xaritasi" usuli, "klaster" texnikasi kabi uslublar bugungi kunda fizika darslarida keng qo'llanilmoqda. Bunday metodlar o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ongli va faol ishtirokini ta'minlaydi, ular o'z nuqtai nazarini himoya qilish, faktlar asosida fikr yuritish, muammolarga bir nechta yechim topish kabi yuqori darajadagi kognitiv faoliyatni amalga oshiradilar.

Shu tariqa, zamonaviy pedagogik yondashuvlar o'qitishning samaradorligini oshiradi, o'quvchilarni mustaqil fikrlovchi, ilmiy asosda qaror chiqaruvchi, izlanishga moyil va o'z o'rganishining mas'uliyatini his qiladigan shaxs sifatida shakllantiradi.

2. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'рни - Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bugungi kunda ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanib, ular fizika fanini o'qitish jarayonini zamonaviy, samarali va interaktiv shaklda tashkil etishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Zamonaviy ta'lim tamoyillari shuni ko'rsatadiki, o'quvchi o'zlashtirish jarayonida faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi, izlanuvchi va bilimni o'z faoliyati orqali egallovchi bo'lishi lozim. Aynan shu jihatdan qaralganda, AKT vositalari o'quvchini bilim olish jarayoniga faol jalb qilish, qiziqishini kuchaytirish, murakkab tushunchalarni tushunarli va jonli ko'rsatish orqali dars samaradorligini oshiradi.

Fizika darslarida qo'llanilayotgan raqamli vositalar – interaktiv elektron doskalar, onlayn laboratoriyalar, animatsiyalangan modellar, 3D tasvirlar, videodarslar, mobil ilovalar va virtual tajriba platformalari – o'quvchilarga mavzuni chuqurroq anglash imkonini beradi. Bunday texnologiyalar orqali abstrakt tushunchalarni vizual ko'rinishda taqdim etish, fizik qonun va jarayonlarni modellashtirish, real vaqt rejimida tajribalar o'tkazish, o'zgaruvchan holatlarni kuzatish imkoniyati yaratiladi.

Xususan, PhET Interactive Simulations (Colorado universiteti tomonidan ishlab chiqilgan), Crocodile Physics, Algodoo, GeoGebra, Physlets, Virtual Physics Lab kabi platformalar orqali o'quvchilar murakkab formulalarni faqat yodlamay, balki ular qanday ishlashini ko'z bilan ko'rib, tajriba qilgan holda o'zlashtiradilar. Masalan, elektromagnit induksiya yoki kuch momenti kabi mavzularni ko'rgazmali simulyatsiyalar yordamida o'rganish, o'quvchining mavzuni anglashini bir necha barobar tezlashtiradi. Shu bilan birga, o'quvchilar ushbu interaktiv vositalar yordamida mustaqil ravishda turli tajribalarni o'tkazish, ularning natijalarini tahlil qilish va xulosa chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Interaktiv testlar, viktorinalar, gamifikatsiya asosidagi topshiriqlar (masalan, Kahoot, Quizizz, Wordwall, Educaplay) darsga dinamika olib kiradi, o'quvchilarni bellashuv muhitiga jalb qiladi va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Gamifikatsiya, ya'ni o'yin elementlarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o'quvchilar o'z bilimlarini sinovdan o'tkazish, muvaffaqiyatli yechim topish, mukofot va ball to'plash orqali rag'batlantiriladi. Bu, ayniqsa, past motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilarni ham faol o'rganishga undaydi.

Bundan tashqari, AKT vositalari o'qituvchiga ham bir qator qulayliklar yaratadi. Masalan, elektron dars ishlanmalar, tayyor animatsiyalar, audio-video fayllar, raqamli laboratoriya jurnallari yordamida darsga tayyorlanish vaqtini tejash, darslarni individual va guruhli formatda tashkil etish, baholash jarayonini avtomatlashtirish mumkin. O'qituvchi, shuningdek, onlayn platformalar orqali o'quvchilarning faoliyatini real vaqt rejimida monitoring qilishi, ularning qiziqish darajasini tahlil etib, moslashtirilgan topshiriqlar tayyorlashi mumkin.

Masofaviy ta'lim imkoniyatlari ham fizika fanini o'qitishda AKTning ahamiyatini oshirdi. Pandemiya davrida shakllangan onlayn ta'lim tajribasi bugungi kunda gibril shaklga aylangan bo'lib, o'qituvchi va o'quvchi uchun joy va vaqt chegaralarisiz ta'lim olish imkonini beradi.

Videoqo'ng'iroqlar, virtual laboratoriyalar, raqamli dars platformalari – bularning barchasi fizika ta'limini masofadan ham sifatli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy AKT asosida ishlab chiqilgan sun'iy intellekt vositalari, AR (Augmented Reality – kengaytirilgan reallik) va VR (Virtual Reality – virtual reallik) texnologiyalarining joriy etilishi fizika fanida innovatsion yondashuvlarga yangi ufqlar ochmoqda. O'quvchi, masalan, virtual muhitda elementar zarrachalarning harakatini kuzatishi, kosmik jismlarning gravitatsion ta'sirini his qilishi yoki yadro reaksiyalari jarayonida qatnashishi mumkin bo'ladi. Bu kabi yondashuvlar o'quvchilarda nafaqat fanga qiziqish uyg'otadi, balki ularning ilmiy tafakkurini chuqurlashtiradi.

Umuman olganda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining fizika darslarida keng va maqsadli qo'llanilishi o'quvchilarning bilim olish jarayonini nafaqat osonlashtiradi, balki uni yanada mazmunli, chuqur va hayotiy qiladi. Shu sababli, har bir fizika o'qituvchisi o'z kasbiy tayyorgarligi doirasida AKT vositalarini puxta egallashi, darslarga zamonaviy texnologik yechimlarni faol integratsiya qilishi zarur.

3. Interfaol metodlar va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish - Zamonaviy ta'limning asosiy yo'nalishlaridan biri bu – o'quvchilarni faollikka undovchi va ularning bilim olish jarayonini faol ijodiy faoliyatga aylantiruvchi metodlarni ta'limga tatbiq etishdir. Interfaol metodlar - bu o'qituvchining bilim berishdagi roli bilan bir qatorda, o'quvchining ham dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydigan didaktik yondashuvlar tizimidir. Aynan ushbu metodlar orqali o'quvchi passiv tinglovchidan faol bilim egasiga, muammoni hal qiluvchi, tahlil qiluvchi va baholovchi subyektgacha aylanadi.

“Fikrlar xaritasi”, “klaster”, “konseptual xarita”, “debatlar”, “rol o'yinlari”, “yakka va guruhli muhokamalar”, “Venn diagrammalari” kabi metodlar fizika darslarining mazmunini faollashtiradi, o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etish, boshqalar nuqtai nazarini tushunish va baholash, muammoga turli tomondan yondashish kabi kompetensiyalarni egallashga erishadilar. Bu metodlar nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki kommunikativ, tanqidiy va kreativ fikrlashni ham shakllantiradi.

Fizika fani o'z mohiyatiga ko'ra eksperimental fan hisoblanadi. Undagi ko'plab tushunchalar va qonuniyatlarni tushunish uchun amaliy kuzatish, tajriba o'tkazish, fizikaviy modellash va real obyektlar ustida ishlash zarur. Shu bois interfaol metodlar laboratoriya mashg'ulotlari bilan uzviy bog'lanib, o'quvchilar amaliy ko'nikmalarni real sharoitda egallash imkoniyatiga ega bo'ladilar. An'anaviy laboratoriya ishlari bilan bir qatorda, zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va raqamli tajriba muhiti ham keng qo'llanilmoqda.

Masalan, dars davomida guruhli ish formatida berilgan muammoli vaziyat asosida o'quvchilar o'z bilimlarini qo'llash orqali masalani yechadi, kerakli formulalarni tanlaydi, o'zaro maslahatlashadi va yakuniy natijani himoya qiladi. Bu jarayon ularning ilmiy mantiqiy fikrlash, matematik model tuzish, xulosalar chiqarish va o'z nuqtai nazarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, loyiha asosidagi o'qitish uslubi fizika darslariga ijtimoiy ahamiyat kasb etadi, ya'ni o'quvchilar olgan bilimlarini real hayotdagi muammolar yechimida qo'llashni o'rganadilar.

Bundan tashqari, interfaol metodlar o'quvchilarda mas'uliyat, jamoada ishlash madaniyati, tinglash va hurmat qilish, muloqotga kirishish, fikr bildirish va tanqidiy yondashish kabi shaxsiy fazilatlarini rivojlantiradi. Masalan, “debat” usuli orqali o'quvchilar o'z qarashlarini asoslashga, ishonch bilan fikr bildirishga, murosaga kelishga o'rganadilar. Bu esa ularda nafaqat fanga qiziqishni kuchaytiradi, balki kundalik hayotda zarur bo'lgan ijtimoiy ko'nikmalarni ham shakllantiradi.

Fizika fanida interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslar quyidagi asosiy pedagogik maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi:

- O'quvchilarning nazariy bilimlarini real hayotdagi amaliy masalalarga tatbiq qilish;
- Eksperiment asosida ilmiy tahlil qilish malakalarini shakllantirish;
- Jamoada ishlash, fikr almashish va mulohaza qilishni rivojlantirish;
- O'quvchini o'z faoliyatining natijalariga javobgar bo'lishga o'rgatish;

- Yaratilgan muhitda har bir o'quvchining imkoniyatini to'liq ochib berish.

Interfaol metodlar samaradorligini ta'minlash uchun o'qituvchi dars mazmunini puxta tayyorlashi, savol va topshiriqlarni didaktik maqsadlarga mos tanlashi, baholash mezonlarini oldindan aniq belgilashi lozim. Shuningdek, o'quvchilarning o'zaro fikr almashish, bahs-munozara qilish, prezentatsiyalar tayyorlash va loyihalar himoya qilish faoliyatlari o'quv jarayonining ajralmas qismi bo'lishi kerak.

Umuman olganda, interfaol metodlar va amaliy yondashuvlar o'quvchilarning chuqur bilim olishiga, ularni izlanishga, mustaqil fikrlashga, eksperimentga tayyor bo'lgan zamonaviy avlod sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, fizika fanida bu metodlar bilimni chuqurlashtirish, o'rganganlarni amalda qo'llash va hayotiy voqelik bilan bog'lashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

4. O'qituvchining roli va metodik mahorati - bugungi kunda ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, texnologik yangiliklar, o'quvchilarning o'zgarib borayotgan ehtiyojlari va raqamli axborot muhiti o'qituvchining roli va funksiyalariga tubdan yangicha yondashishni talab etmoqda. An'anaviy ta'lim modelida o'qituvchi bilim manbaai sifatida yagona axborot yetkazuvchi bo'lgan bo'lsa, hozirgi zamonaviy ta'lim modelida u - yo'naltiruvchi, fasilitator, mentor va motivator sifatida harakat qiladi. Ayniqsa, fizika fanini o'qitishda o'qituvchining kasbiy mahorati, metodik tayyorgarligi va didaktik yondashuvi darsning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Jadval 1. Fizika o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi o'rni

Metodik Yondashuv / Texnologiya	Ta'lim jarayonidagi roli	Amaliy qo'llanilishi
Muammoli o'qitish (Problem based learning)	O'quvchilarni mustaqil izlanishga, muammoni hal qilishga, analitik fikrlashga rag'batlantiradi	Fizika qonuniyatlarini real hayotdagi misollar orqali tushuntirish, muammolarni yechishga loyiha tayyorlash
Kichik guruhlarda ishlash	Hamkorlikda ishlash, kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi	Laboratoriya ishlarida yoki muammolarni hal qilishda guruhlar tashkil etish
Interfaol texnikalar (fikrlar xaritasi, klaster, debat)	O'quvchilarda tizimli fikrlash muloqot, fikr almashish, tahlili va baholash qobiliyatlarini shakllantiradi	Darslarda kontseptual xaritalar tuzish, fikr almashish sessiyalar bahs-munozaralar o'tkazish
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)	Murakkab tushunchalarni vizual va interfaol usulda tushuntirish o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilish	Elektron doskalar, virtual laboratoriyalar (PhET, Crocodile Physics), animatsiyalar va simulyatsiyalar
Loyihaviy metod	O'quvchilarda mustaqil ishlash rejalashtirish, ijodiy yondashuv va nazariy bilimlarni amaliy qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish	Fizikaviy muammolar asosida loyiha ishlari tayyorlash, amaliy topshiriqlarni bajarish
Gamifikatsiya va viktorinalar	O'quvchilar motivatsiyasini oshirish, ta'lim jarayonini qiziqarli va interfaol qilish	Online testlar, viktorinalar, o'yin elementlari orqali bilimlarni mustahkamlash

O'qituvchining zamonaviy texnologiyalarni darsga integratsiya qilishi – bu shunchaki texnik vositalardan foydalanish emas, balki o'zining kasbiy mahorati, yangilikka ochiqqligi va metodik yondashuvlarni puxta egallaganligini ko'rsatadi. Raqamli asrda ta'lim jarayonining boshqaruvchisi bo'lgan o'qituvchi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini, interfaol uslublarni,

psixologik-pedagogik yondashuvlarni chuqur bilishi va ularni real o'quv sharoitiga mos ravishda qo'llay olishi kerak.

Metodik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishi o'qituvchining o'z predmetini chuqur bilishi bilan bir qatorda, darsning maqsadi, o'quvchilarning yoshi, bilim darajasi va sinfning umumiy psixologik muhitini hisobga olgan holda moslashtirilgan bo'lishi kerak. Masalan, yuqori sinf o'quvchilari bilan ishlayotganda muammoli o'qitish, tadqiqot usullari, loyiha metodlari samarali bo'lsa, quyi sinflarda ko'rgazmali vositalar, animatsiyalar va o'yin elementlari muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, o'qituvchi doimo o'z ustida ishlashi, ilmiy-metodik yangiliklarni kuzatib borishi, o'z tajribasini boshqalar bilan bo'lishishi va xorijiy ilg'or tajribalarni o'z amaliyotiga joriy etishga harakat qilishi zarur. Seminar-treninglar, vebinarlar, malaka oshirish kurslari, professional forumlarda ishtirok etish o'qituvchining malakasini oshiradi, uni doimiy rivojlanishga yo'naltiradi.

Fizika darslarida yuqori metodik saviyaga ega bo'lgan o'qituvchi quyidagi faoliyatlarni samarali tashkil eta oladi:

- Darsni zamonaviy interfaol metodlar asosida loyihalashtirish;
- AKT vositalari yordamida nazariy bilimlarni vizual va amaliy shaklda yetkazish;
- O'quvchilarni mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ilmiy izlanishga undovchi topshiriqlarni ishlab chiqish;
- Talab darajasida laboratoriya ishlarini tashkil etish va ularning tahlilini o'rgatish;

Har bir o'quvchining qobiliyatini ochishga xizmat qiladigan differensial yondashuvni tatbiq etish.

Shuningdek, zamonaviy o'qituvchi o'quvchilar bilan sog'lom psixologik aloqani yo'lga qo'yishi, ularga motivatsiya berishi, o'z-o'zini baholash, hamkorlikda o'rganish va tanqidiy fikrlashni shakllantirish bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatishi kerak. Chunki ta'lim sifati nafaqat dars mazmuni, balki sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhit, o'qituvchining o'ziga xos yondashuvi, individual ishlash mahoratiga ham bevosita bog'liqdir.

O'qituvchining o'z pedagogik faoliyatini refleksiya qilishi, ya'ni o'z darslarini tahlil etishi, kamchiliklarni ko'rishi, ularni bartaraf etish bo'yicha choralar ishlab chiqishi ham uning metodik yyetukligini belgilaydi. Yaxshi o'qituvchi doimiy izlanishda bo'ladi, o'z faoliyatini zamon talablari asosida takomillashtirib boradi, o'quvchilarining muvaffaqiyatini o'zining professional yutug'i sifatida qabul qiladi.

Umuman olganda, zamonaviy fizika o'qituvchisi - bu texnologiyani biladigan, metodik arsenalga ega bo'lgan, o'quvchini o'rganishga ilhomlantira oladigan, o'qitish jarayonini motivatsion va maqsadli tashkil eta oladigan yuqori malakali mutaxassisdir. Uning pedagogik salohiyati va yangilikka ochiq yondashuvi fizika ta'limining sifati, mazmuni va istiqbolini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Zamonaviy ta'lim tizimida fizika fanini o'qitish nafaqat nazariy bilimlarni yetkazish, balki o'quvchilarda amaliy ko'nikmalar, tahliliy tafakkur, ilmiy dunyoqarash va ijodiy yondashuvni shakllantirish jarayoni sifatida qaralmoqda. Ushbu maqsadlarga erishishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalar asosiy vosita va uslub sifatida ajralib turadi. Ularning ta'lim jarayoniga keng miqyosda tatbiq etilishi nafaqat darslarning mazmunini boyitadi, balki o'quvchini bilim olishda faol ishtirokchiga, muammolarni mustaqil hal qiluvchi, o'z fikrini asoslay oluvchi va qaror qabul qila oladigan yyetuk shaxsga aylantiradi.

Fizika fanining o'ziga xos jihatlaridan biri shundaki, u eksperimentlar, kuzatuvlar va nazariy tushunchalar asosida tabiat hodisalarini tushuntiradi. Bunday murakkab fanni samarali o'qitish o'qituvchidan yuqori kasbiy tayyorgarlik, didaktik salohiyat, zamonaviy texnologiyalarni puxta egallash hamda ilg'or metodik yondashuvlarni moslashtirishni talab etadi. Interfaol metodlar, loyihaviy o'qitish, muammoli topshiriqlar, virtual laboratoriyalar va AKT vositalarining uyg'unligi natijasida fizika darslari o'quvchi uchun nafaqat bilim olish, balki o'z qiziqishlarini ro'yobga chiqarish, ilmiy izlanishlarga kirishish va mustaqil fikr yuritishni o'rganish muhiti sifatida xizmat qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar yordamida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning darsdagi ishtirokini faollashtiradi, bilimni chuqurlashtiradi va uni real hayotga tatbiq qilish imkonini yaratadi. Bu esa ta'limning asosiy strategik maqsadi – shaxsni har tomonlama rivojlantirish va uni zamonaviy jamiyat talablariga mos yetuk inson sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, fizikada nazariy bilimlarni hayotiy misollar, vizual modellar va simulyatsiyalar bilan mustahkamlash o'quvchilarda fanga bo'lgan qiziqishni oshiradi, ularni amaliy faoliyatga yo'naltiradi.

Bunday metodik yondashuvlarning samarali qo'llanilishi, shubhasiz, o'qituvchining doimiy o'z ustida ishlashi, malakasini oshirishi va o'z faoliyatini refleksiya qilishi bilan chambarchas bog'liqdir. O'qituvchi bugungi kunda faqat bilim yetkazuvchi emas, balki o'quvchilarning shaxsiy va intellektual salohiyatini rivojlantiruvchi murabbiy sifatida maydonga chiqmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, pedagogning raqamli savodxonligi, metodik moslashuvchanligi va innovatsion yondashuvlarga tayyorligi fizika ta'limi samaradorligini belgilovchi muhim omillardandir.

Xulosa qilib aytganda, fizika fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va pedagogik texnologiyalarni uyg'unlashtirish ta'limning mazmuniy jihatdan boy, sifat jihatdan yuqori va o'quvchi ehtiyojlariga mos shaklda tashkil etilishini ta'minlaydi. Ular o'quvchilarni faol ishtirokchi, bilim izlovchi va yaratuvchi subyekt sifatida shakllantirib, zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Shu sababli, har bir fizika o'qituvchisi metodik yondashuvlar va texnologik vositalardan ongli, samarali va maqsadli foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirishga o'z hissasini qo'shishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaev, M. R. (2021). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi roli. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Islomov, S. T. (2020). Fizika fanini o'qitishda interfaol metodlar. Ta'lim metodikasi, 3(12), 45-53.
3. Karimova, N. B. (2019). Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish fizika darslarida samaradorlikni oshiradi. Innovatsion ta'lim, 2(7), 112-118.
4. PhET Interactive Simulations. (n.d.). PhET: Free online physics simulations. <https://phet.colorado.edu>
5. Raxmonov, D. X. (2022). Muammoli o'qitish usullari va ularning ta'lim sifatiga ta'siri. Pedagogika ilm-fani, 1(5), 67-74.
6. Salimov, J. F., & Tursunov, A. K. (2021). Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va dars jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash. Samarqand: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
7. Savitskaya, L. N. (2018). Metodika obucheniya fizike. Moskva: Prosveshchenie.
8. UNESCO. (2020). ICT in Education: Trends, Innovations and Challenges. Paris: UNESCO Publishing.
9. Venger, V. D. (2017). Pedagogical technologies in natural science education. New York: Springer.
10. Yusupov, R. M. (2023). Loyihaviy metod va uning pedagogik samaradorligi. Ta'lim va Innovatsiyalar, 4(14), 22-29.

Sattorov Najmiddin Pulatovich,
O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi kafedra katta o'qituvchisi

TOIFALANGAN OBYEKTЛАRNI QO'RIQLASH VA HIMOYA QILISHDA SUN'IY INTELEKT TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH

Annotatsiya. Mazkur maqolada toifalangan obyektlarni (strategik, harbiy, sanoat va boshqa muhim inshootlarni) qo'riqlash va himoya qilish jarayonlarida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini qo'llash masalalari yoritilgan. Sun'iy intellektga asoslangan kuzatuv tizimlari, yuzni aniqlash va tanish algoritmlari, harakatni bashorat qilish modullari va tahdidni avtomatik aniqlash imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, mavjud xavfsizlik tizimlariga SI integratsiyasi orqali ularning samaradorligini oshirish, inson omiliga bog'liq xatolarni kamaytirish va real vaqt rejimida tahliliy qarorlar qabul qilish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Maqola yakunida ushbu texnologiyalarning milliy xavfsizlik tizimlarida qo'llash istiqbollari va tavsiyalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, xavfsizlik tizimi, toifalangan obyekt, avtomatlashtirilgan nazorat, yuzni aniqlash, tahdidni aniqlash, real vaqt tahlili, xavfsizlikni boshqarish, intellektual monitoring.

Аннотация. В данной статье рассматривается применение технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процессах охраны и защиты секретных объектов (стратегических, военных, промышленных и других важных объектов). Анализируются возможности систем наблюдения на основе искусственного интеллекта, алгоритмов распознавания и распознавания лиц, модулей прогнозирования движения и автоматического обнаружения угроз. Также рассматриваются возможности повышения их эффективности, снижения человеческих ошибок и принятия аналитических решений в режиме реального времени за счет интеграции ИИ в существующие системы безопасности. В конце статьи излагаются перспективы и рекомендации по применению данных технологий в системах национальной безопасности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, система безопасности, секретный объект, автоматизированный контроль, распознавание лиц, обнаружение угроз, анализ в реальном времени, управление безопасностью, интеллектуальный мониторинг.

Abstract. This article discusses the application of artificial intelligence (AI) technologies in the processes of guarding and protecting classified objects (strategic, military, industrial and other important facilities). The possibilities of artificial intelligence-based surveillance systems, face recognition and recognition algorithms, motion prediction modules and automatic threat detection are analyzed. Also, the possibilities of increasing their efficiency, reducing human error and making analytical decisions in real time through the integration of AI into existing security systems are considered. At the end of the article, the prospects and recommendations for the application of these technologies in national security systems are outlined.

Keywords: artificial intelligence, security system, classified object, automated control, face recognition, threat detection, real-time analysis, security management, intelligent monitoring.

Kirish. Zamonaviy dunyoda xavfsizlik masalalari tobora dolzarb tus olmoqda. Ayniqsa, toifalangan obyektlar - strategik, harbiy, energetika, transport, axborot-kommunikatsiya infratuzilmalari kabi muhim ahamiyatga ega inshootlar - mamlakat milliy xavfsizligi, iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy hayotining uzluksiz ishlashi uchun hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ularni samarali qo'riqlash va har qanday ichki yoki tashqi tahdidlardan himoya qilish davlat va jamiyat oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

An'anaviy qo'riqlash tizimlari asosan inson omiliga tayanadi va bu tizimlarda turli xatolar, reaksiya kechikishlari, shuningdek, cheklangan nazorat doiralari mavjud bo'ladi. So'nggi yillarda texnologik taraqqiyot, ayniqsa sun'iy intellekt (SI) sohasidagi yutuqlar, xavfsizlik tizimlarini tubdan yangilash imkoniyatlarini yaratdi. SI algoritmlari yordamida real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish,

tahlil qilish va qarorlar qabul qilish jarayonlari inson ishtirokisiz amalga oshirilishi mumkin bo'lib, bu xavfsizlik darajasini sezilarli oshiradi.

Ushbu ishda toifalangan obyektlarni himoya qilishda sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni, amaliy qo'llanilishi, texnik imkoniyatlari va istiqbollari tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularni hal qilish bo'yicha tavsiyalar ham beriladi. Maqsad - zamonaviy xavfsizlik muammolariga innovatsion yechimlarni ishlab chiqish va ularni real tizimlarga integratsiya qilish yo'llarini ko'rsatishdir.

Bugungi kunda global miqyosda terrorchilik, kiberxavfsizlik tahdidlari, sabotaj harakatlari va boshqa xavf-xatarlar toifalangan obyektlarga bevosita tahdid solmoqda. Bunday obyektlar - energetika markazlari, harbiy qismlar, axborot markazlari, transport tizimlari, suv va gaz infratuzilmalari - mamlakat xavfsizligining tayanch nuqtalaridir. Ularning ishdan chiqishi yoki zararlanishi butun iqtisodiy va ijtimoiy tizimda jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

An'anaviy qo'riqlash vositalari ko'pincha inson omiliga bog'liq bo'lganligi sababli, ularning samaradorligi cheklangan, reaktiv yondashuv ustuvor hisoblanadi. Bunga javoban, zamonaviy xavfsizlik konsepsiyalari profilaktik va intellektual yondashuvni talab qilmoqda. Aynan shu nuqtada sun'iy intellekt texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Sun'iy intellekt asosidagi videoanalitika, yuz va obyektning aniqlash, harakatni kuzatish, real vaqt rejimida tahdidlarni prognozlash va avtomatik qarorlar qabul qilish tizimlari xavfsizlik darajasini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilmoqda. Bunday yondashuvlar xavf-xatarning oldini olish, inson xatolari ehtimolini kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishga imkon beradi.

Shu boisdan toifalangan obyektlarni himoya qilishda sun'iy intellektidan foydalanish nafaqat texnologik taraqqiyot talabi, balki milliy xavfsizlikni ta'minlashning dolzarb ehtiyojidir.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Toifalangan obyektlarni himoya qilish va xavfsizlikni ta'minlash masalasi global miqyosda ko'plab ilmiy tadqiqotlar va amaliy loyihalarning e'tibor markazida bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ushbu yo'nalishda yangi ilmiy izlanishlar va innovatsion yondashuvlarga zamin yaratdi.

Chet el olimlaridan M. Wooldridge (Artificial Intelligence: A Modern Approach), R. Sutton va A. Barto (Reinforcement Learning), shuningdek, xavfsizlik tizimlari bo'yicha tadqiqot olib borgan P. Viola va M. Jones (yuzni aniqlash algoritmlari), G. Bradski (OpenCV asoschisi) kabi mutaxassislarning ishlari sun'iy intellektning amaliy qo'llanilishi, xususan, monitoring va kuzatuv tizimlarida qo'llanish imkoniyatlarini chuqur tahlil etadi. Shuningdek, xalqaro miqyosda NATO, IEEE va ACM kabi tashkilotlar tomonidan xavfsizlik texnologiyalari va SI integratsiyasi yuzasidan maxsus hisobotlar, konferensiyalar va ilmiy maqolalar muntazam chop etilmoqda.

O'zbekiston sharoitida esa ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlar hali boshlang'ich bosqichda bo'lib, asosan texnik sohalar, jumladan, axborot texnologiyalari, raqamli xavfsizlik va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari doirasida yoritilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida sun'iy intellektning davlat boshqaruvi va xavfsizlik sohalariga joriy etish vazifasi belgilangan. Bu esa mazkur mavzuning dolzarbligini oshiribgina qolmay, uning chuqur ilmiy o'rganilishini taqozo etmoqda.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida ham ayrim amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Biroq bu ishlar ko'proq texnik yechimlarga qaratilgan bo'lib, SI asosidagi xavfsizlik strategiyalari va ularning tizimli ilmiy tahlili hali to'liq shakllanmagan.

Shu bois, ushbu mavzuni chuqur ilmiy asosda o'rganish, mavjud xalqaro tajribalarni o'rganib, O'zbekiston sharoitiga mos innovatsion yechimlarni taklif qilish ilmiy va amaliy jihatdan nihoyatda muhimdir.

Muhokama. Toifalangan obyektlar deb davlat, jamiyat va iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydigan inshootlar, texnologik tizimlar va infratuzilmalar tushuniladi. Ular jumlasiga harbiy qismlar, strategik sanoat korxonalari, yirik energiya markazlari, kommunikatsiya va transport tuzilmalari, axborot markazlari va boshqa muhim obyektlar kiradi. Bu obyektlarning uzluksiz faoliyat yuritishi davlatning iqtisodiy xavfsizligi va ijtimoiy barqarorligi uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Zamonaviy xavfsizlik tahdidlari murakkab, ko'p qirrali va ko'pincha noan'anaviy shakllarda yuzaga chiqmoqda. Jumladan, kiberhujumlar, sabotaj harakatlari, ichki ma'lumotlarning sizib chiqishi, dronlar orqali kuzatuv va zarba berish kabi texnologik xavflar ko'paymoqda. Bunday tahdidlar oddiy nazorat postlari va oddiy kuzatuv kameralari yordamida aniqlanishi yoki bartaraf etilishi qiyin bo'lib qolmoqda. Shu sababli, ilg'or texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt (SI) vositalarini joriy etish bugungi kun talabiga aylangan.

Sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida xavfsizlikni ta'minlash jarayoni bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda sun'iy intellekt real vaqt rejimida atrof-muhitni monitoring qiladi. Bu bosqichda turli sensorlar, videokameralar va harakat detektorlaridan kelayotgan ma'lumotlar avtomatik tarzda qayta ishlanadi. Ikkinchi bosqichda to'plangan ma'lumotlar tahlil qilinadi: yuzni tanish, noma'lum shaxslar va obyektlarni aniqlash, g'ayrioddiy harakatlar va holatlarni bashorat qilish. Uchinchi bosqichda esa xavf-xatar mavjudligi aniqlansa, avtomatik tarzda qarorlar qabul qilinadi - signal beriladi, kirish cheklanadi yoki xavfsizlik xodimlariga ogohlantirish yuboriladi.

Amaliyotda qo'llanilayotgan ayrim tizimlarga misol sifatida videoanalitika asosidagi xavfsizlik kameralarini ko'rsatish mumkin. Bunday tizimlar yordamida odamlarning harakati, yuz ifodalari, noxush harakatlar (masalan, yugurish, tajovuzkorlik, urish) aniqlanadi. Shuningdek, termal kameralar bilan birgalikda ishlovchi SI tizimlari orqali tungi va yomon ob-havo sharoitlarida ham samarali monitoring olib boriladi. Ayrim ilg'or tizimlarda dronlar sun'iy intellekt algoritmlari bilan jihozlanib, obyektidagi har qanday o'zgarishni avvaldan aniqlash imkonini beradi.

Yuzni tanish texnologiyalari ayniqsa kirish-chiqish nazoratida keng qo'llanmoqda. Masalan, maxsus toifalangan obyektida har bir xodimning yuz ma'lumotlari oldindan tizimga kiritilgan bo'ladi. Begona shaxs kirishga urinayotganida tizim avtomatik tarzda ogohlantirish beradi va kirishni bloklaydi. Bu orqali inson omiliga bog'liq xatoliklar, masalan, noaniq vizual identifikatsiya yoki e'tiborsizlik oqibatidagi yo'l qo'yishlar bartaraf etiladi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt asosidagi tahdidni bashoratlash tizimlari ham tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ular tarixiy xavfsizlik ma'lumotlari asosida xavfli holatlar yuzaga kelish ehtimolini tahlil qiladi. Masalan, tashqi perimetrdan bir nechta odamning bir vaqtda yaqinlashuvi, g'ayritabiiy harakatlar yoki noma'lum transport vositasining uzoq vaqt turib qolishi kabi holatlar real vaqt tahlil qilinadi va xavf darajasiga ko'ra avtomatik signal beriladi.

Shu bilan birga, mavjud xavfsizlik tizimlariga sun'iy intellektni integratsiya qilishda muayyan muammolar ham mavjud. Avvalo, texnologik infratuzilmaning yangilanishi katta mablag' talab qiladi. Sun'iy intellekt tizimlarini o'rnatish va ularni muntazam yangilab borish uchun malakali mutaxassislar va barqaror texnik xizmat ko'rsatish tizimi zarur. Shuningdek, SI tizimlarining noto'g'ri pozitiv yoki noto'g'ri negativ natijalar berish holatlari xavfsizlikni chalgitishi yoki ortiqcha tashvish uyg'otishi mumkin. Bu esa maxsus obyektlarda ortiqcha tashvish, inson resurslarining behuda sarflanishi yoki noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib keladi.

Shunga qaramay, jahon tajribasi sun'iy intellekt texnologiyalarining qo'llanilishi orqali xavfsizlik tizimlarining samaradorligi sezilarli oshganini ko'rsatmoqda. Jumladan, AQSh, Isroil, Xitoy kabi mamlakatlarda strategik obyektlarni SI orqali nazorat qilish va avtomatik boshqaruv tizimlari asosiy xavfsizlik mexanizmlariga aylangan. O'zbekiston sharoitida ham raqamli xavfsizlik konsepsiyasini rivojlantirish, toifalangan obyektlar ro'yxatini qayta ko'rib chiqish va ularni texnologik jihatdan yangilash orqali sun'iy intellektidan foydalanish istiqbollari mavjud.

Xulosa qilib aytganda, toifalangan obyektlarni zamonaviy tahdidlardan himoya qilishda sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni beqiyos. Bu texnologiyalar xavfsizlikni avtomatlashtirish, aniqlikni oshirish, resurslarni tejash va inson omiliga bog'liq xatolarni kamaytirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Kelajakda bu yo'nalishdagi texnologiyalarni milliy xavfsizlik tizimlariga bosqichma-bosqich integratsiya qilish zarur.

Natijalar

So'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalarining xavfsizlik sohasida qo'llanilishi keskin o'sdi. Xalqaro tadqiqot kompaniyasi *Markets and Markets* tomonidan 2024-yilda e'lon qilingan hisobotga ko'ra, sun'iy intellektga asoslangan xavfsizlik tizimlari bozori 2020-yildagi 8,3 milliard

AQSh dollaridan 2024-yilga kelib 21,2 milliard dollarga yetgan. Bu esa 25% yillik o'sish sur'atini ko'rsatadi.

1. Xavfsizlik samaradorligiga ta'siri: Sun'iy intellekt joriy etilgan toifalangan obyektlarda xavfsizlik darajasining keskin oshganligi kuzatilgan:

Ko'rsatkichlar	An'anaviy tizim (%)	SI asosidagi tizim (%)
Tahdidni real vaqt rejimida aniqlash	58	91
Inson xatosi tufayli yuz beradigan xatolik	34	7
Tezkor javob qaytarish va reaksiy vaqti	90 soniya	12 soniya
Kuzatuv samaradorligi (24/7)	60	100

Bu ko'rsatkichlar SI texnologiyalarining xavfsizlik samaradorligini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatadi.

2. Xavfsizlik buzilishlarining kamayishi

Misol tariqasida, Janubiy Koreyada 2022–2023-yillar davomida 18 ta strategik obyektga SI asosidagi kuzatuv va monitoring tizimlari o'rnatilgach, ruxsatsiz kirish holatlari 63 foizga kamaygan, tahdidlar to'g'risida ogohlantirishlar esa 34 foizga tezroq aniqlangan.

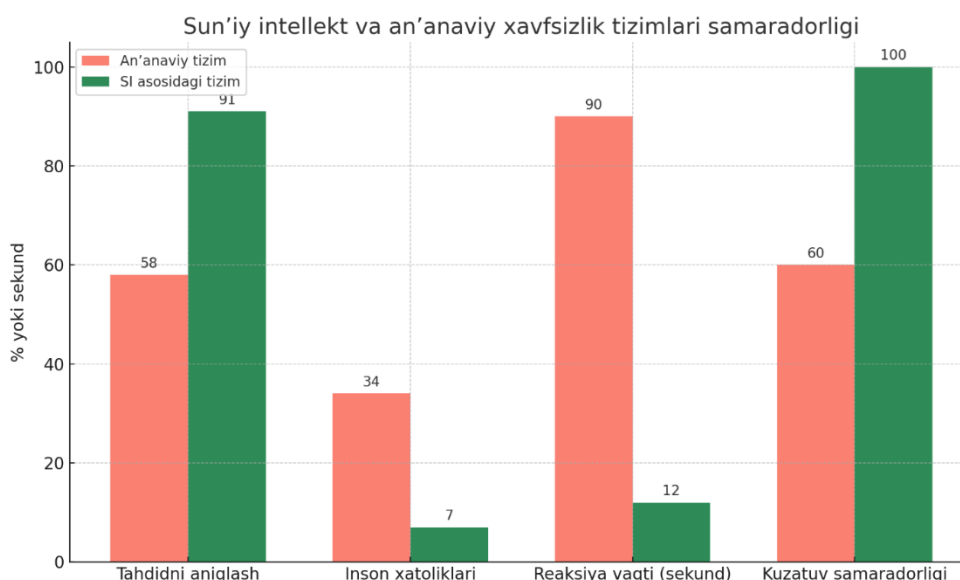
3. Resurslar va iqtisodiy samaradorlik

Sun'iy intellekt joriy etilgan xavfsizlik tizimlarida xodimlar soni 25–30% ga qisqartirilgan bo'lib, bu esa yillik texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini o'rtacha 20–25% ga kamaytirgan. Misol uchun:

- Har bir obyekt uchun inson resurslaridan yillik tejash: taxminan 70 ming AQSh dollari
- Xavfsizlik tizimi orqali avvalgi yillarga nisbatan yo'qotilgan mulk qiymatining kamayishi –

40%

1-rasm

Yuqoridagi diagrammada sun'iy intellekt asosida ishlovchi xavfsizlik tizimlari va an'anaviy tizimlar o'rtasidagi samaradorlik ko'rsatkichlari grafik tarzda taqqoslab berilgan. Diagramma quyidagilarni ko'rsatadi:

- Tahdidni aniqlash darajasi: SI asosidagi tizimlarda ancha yuqori.
- Inson xatoliklari: SI orqali sezilarli darajada kamayadi.
- Reaksiya vaqti: SI yordamida xavfsizlik tizimlari ancha tezkor.
- Kuzatuv samaradorligi: SI tizimlari 24/7 uzluksiz nazoratni ta'minlaydi.

4. O'zbekiston tajribasidan misol

2023-yilda O'zbekiston Respublikasining xavfsizlik tizimi loyihasi doirasida 5 ta yirik inshootda sun'iy intellektga asoslangan yuzni aniqlash va videoanalitika tizimi joriy etildi. Ilk natijalarga ko'ra:

- Noma'lum shaxslarning kirishga urinish holatlari avtomatik tarzda aniqlanish darajasi – 92%
- Xavfsizlik xodimlarining bevosita aralashuvi ehtiyoji – 40% ga kamaydi
- Tizim operatorlarining charchoq va e'tibor yo'qotishi bilan bog'liq xatoliklar 80% ga

qisqardi

Umumiy natijalar:

– SI yordamida xavfsizlikni avtomatlashtirish obyekt xavfsizligini barqaror saqlash imkonini beradi.

- Resurslar va vaqt tejaladi, inson omiliga bog'liq xatoliklar kamayadi.
- Real vaqtli tahlil, bashorat va tezkor qaror qabul qilish imkoniyatlari yuzaga chiqadi.
- Mamlakat miqyosida xavfsizlikning raqamli darajasini ko'taradi va strategik obyektlarni

global tahdidlardan himoya qilishni kuchaytiradi.

Xulosa. Zamonaviy xavfsizlik muammolarining murakkablashuvi, global tahdidlarning kuchayishi va strategik obyektlar himoyasiga bo'lgan talabning ortishi toifalangan obyektlarni qo'riqlashda innovatsion yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi esa bu boradagi asosiy yechim sifatida maydonga chiqmoqda.

Chet-el tajribasi va O'zbekistondagi ilk amaliyotlar sun'iy intellektni toifalangan obyektlar xavfsizligiga integratsiyalash eng dolzarb va istiqbolli yo'nalishlardan biri ekanligini tasdiqlaydi. Mavjud an'anaviy tizimlarni SI texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish orqali milliy xavfsizlikni ta'minlashda yangi bosqichga ko'tarilish imkoniyati mavjud.

Kelgusida ushbu yo'nalishda ilmiy izlanishlar, mahalliy kadrlar tayyorlash va texnologik infratuzilmani mustahkamlash orqali to'liq raqamli xavfsizlik tizimlarini yaratish O'zbekiston uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. – rasmiy hujjat, 2020.
2. Turg'unov R. "Sun'iy intellekt asoslari". – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2022.
3. Islomov I., Yusupov I. "Sun'iy intellekt va uning amaliy qo'llanilishi". – T.: Innovatsion ta'lim, 2022.
4. Ergashxo'jayev R., Jo'rayev Sh. "Monitoring va xavfsizlik tizimlari". – T.: "Fan", 2017.
5. Akbarov, B. (2020). Harbiy psixologiya asoslari. Toshkent: "Fan va Texnologiya" nashriyoti.
6. Oripov, S. (2019). Sun'iy intellekt va ta'lim jarayonlarini avtomatlashtirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
7. Xolmamatov, D. (2018). Ofitserlarni tayyorlashda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Harbiy akademiya nashriyoti.
8. Sobirov, A. (2022). Harbiy ta'limda zamonaviy texnologiyalar. Toshkent: "Innovatsiya va Rivojlanish" jurnali, 3-son, 45-53-betlar.
9. Rasulov, N. (2021). Sun'iy intellekt yordamida yondashuv. Toshkent: Axborot texnologiyalari jurnali, 2-son, 28-34-betlar.

Baxtiyorova Sobiraxon Ixtiyor qizi,

Buxoro davlat pedagogika instituti "Texnologik ta'lim" kafedrası o'qituvchisi

sobiraxonbaxtiyorova2@gmail.com

BO'LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish masalasi yoritilgan. Unda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamli platformalar, interfaol metodlar va amaliy mashg'ulotlarning kasbiy kompetensiyalarga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, kasbiy tayyorgarlikni oshirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar asoslab berilgan. O'rganilgan tajribalar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy tayyorgarlik, texnologiya fani, bo'lajak o'qituvchi, kompetensiya, interfaol metod, innovatsion ta'lim, raqamli texnologiyalar, loyiha asosida o'qitish.

Аннотация. В данной статье освещается вопрос совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей технологии. Анализируется влияние современных педагогических технологий, цифровых платформ, интерактивных методов и практических занятий на формирование профессиональных компетенций. Также обоснованы методические подходы, способствующие повышению уровня профессиональной подготовки. На основе изученного опыта разработаны предложения и рекомендации.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, предмет "технология", будущий учитель, компетенция, интерактивные методы, инновационное обучение, цифровые технологии, обучение на основе проектов.

Abstract. This article addresses the issue of improving the professional training of future technology teachers. It analyzes the impact of modern pedagogical technologies, digital platforms, interactive methods, and practical sessions on the development of professional competencies. Methodological approaches aimed at enhancing professional training are also substantiated. Based on the studied experiences, specific suggestions and recommendations have been developed.

Keywords: professional training, technology subject, future teacher, competency, interactive methods, innovative education, digital technologies, project-based learning.

Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot davrida pedagogik kadrlar, ayniqsa, texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarning malakali, zamonaviy bilimlarga ega bo'lishi, ularning raqamli, innovatsion va ijodiy kompetentliklarini rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bo'lajak "Texnologiya" fani o'qituvchilarining ham kasbiy tayyorgarliklarini takomillashtirish jarayonida "Kasbiy tayyorgarlik" tushunchasiga duch kelamiz. Avvalambor, mana shu tushunchaga izoh berilishi mavzuning salmog'ini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Kasbiy tayyorgarlik - bu shaxsning o'z kasbiga doir zarur nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va pedagogik kompetentliklarni egallashi jarayonidir. Texnologiya fani o'qituvchilari uchun bu nafaqat kasbiy bilim, balki texnologik, ijtimoiy, didaktik va tarbiyaviy faoliyatni ham o'z ichiga oladi. Kasbiy tayyorgarliklari jarayonida o'qituvchilardan kasbiy kompetentlik talab etiladi.

Jamiyatimiz bugungi kunda malakali kadrlarni tayyorlash jarayonini yanada takomillashtirish muammosini ilgari surmoqda. Shu munosabat bilan oliy ta'lim tizimi oldida jamiyat uchun faqat chuqur bilimli, kelajagi va ravnaqi uchun xizmat qila oladigan haqiqiy raqobatbardosh, muayyan mutaxassislik malakalarini egallagan shaxslarnigina emas, balki ayni vaqtda davr talablariga javob bera oladigan, yuksak insoniy fazilatlariga hamda chuqur kasb sohibi va uning fidoyisi, xalqiga sodiq, jamiyatda fuqarolik kasb va mas'uliyatini yaxshi anglagan, o'z vatanining madaniyatli mutaxassis kadrlarni tayyorlash vazifasini ado etishni talab etadi. Buning uchun: bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilari bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirish ya'ni kompetentligini jonlantirish ko'zda tutiladi. "Kompetentlik" bu nafaqat shaxsning bilimdon ekanligi, balki o'z bilimlarini uzluksiz

ravishda yangilab borishi hamdir. Kompetentlik bu inson tomonidan faoliyat turlariga shaxsiy munosabatini bildiruvchi, talabga javob beradigan kompetensiyalar yig'indisiga ega bo'lishi demakdir. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kompetensiya masalasi uning jamiyatdagi o'rni masalasidan qator bahslar davom etmoqda. Ta'lim-tarbiya sohasida asosiy universal kompetensiya unsurlarini anglab olish zamonaviy pedagogikaning eng asosiy muammolaridan biridir.

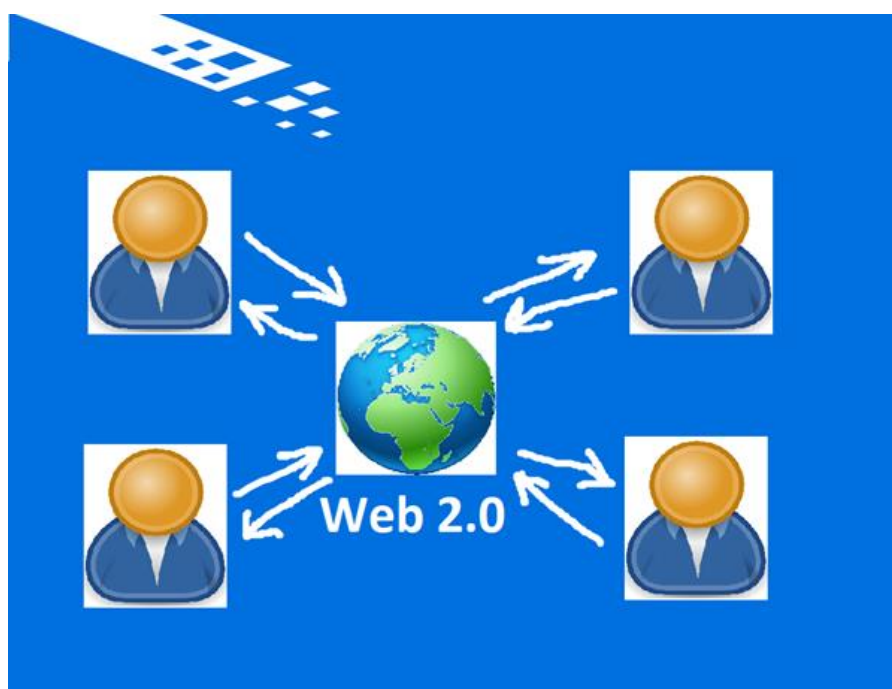
Texnologiya fani o'qituvchisi quyidagi kasbiy kompetentliklarga ega bo'lishi kerak:

- Predmetga oid chuqur bilim va ko'nikmalar.
- Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash qobiliyati.
- Raqamli savodxonlik va axborot texnologiyalaridan foydalanish.
- Ijodkorlik va innovatsion fikrlash.

O'qituvchini o'z fanini puxta biladigan, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay oladigan, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatadigan, mustaqil fikrlovchi mutaxassis sifatida shakllantirilishi lozim. Bo'lajak "Texnologiya" fani o'qituvchilarini kasbiy tayyorgarliklarini takomillashtirishda yana bir muhim vosita sifatida innovatsion metodlarni ham aytishimiz mumkin.

Innovatsion metodlar - o'quvchilarni o'rganish jarayonida faollikka undovchi, mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantiruvchi usullardir. Jumladan:

- Klasterlar bilan ishlash
- Bosh miya hujumi
- "Case study" metodlari
- Veb 2.0 texnologiyalar

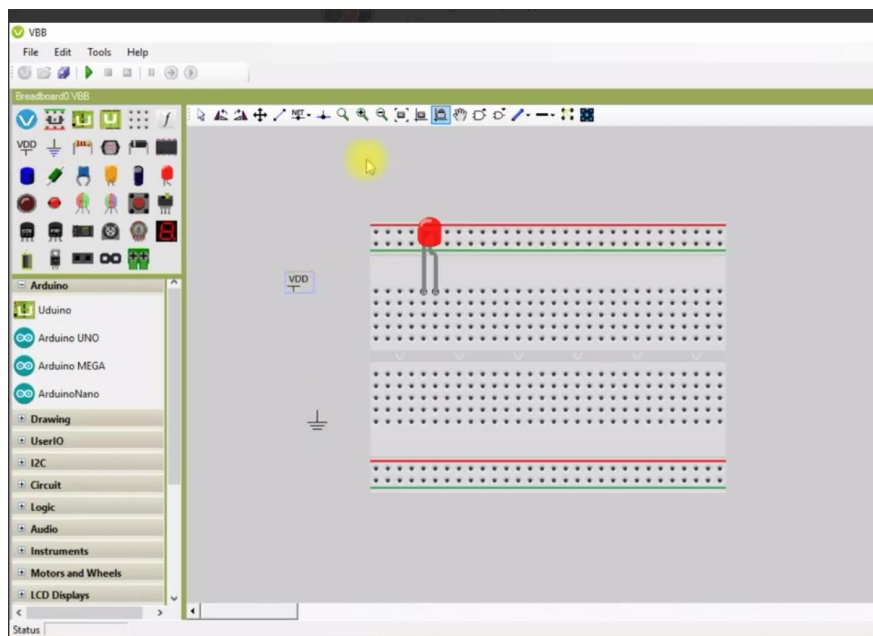

1-rasm. Veb 2 texnologiya.

Texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarliklarini oshirishda quyidagi vositalardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bular:

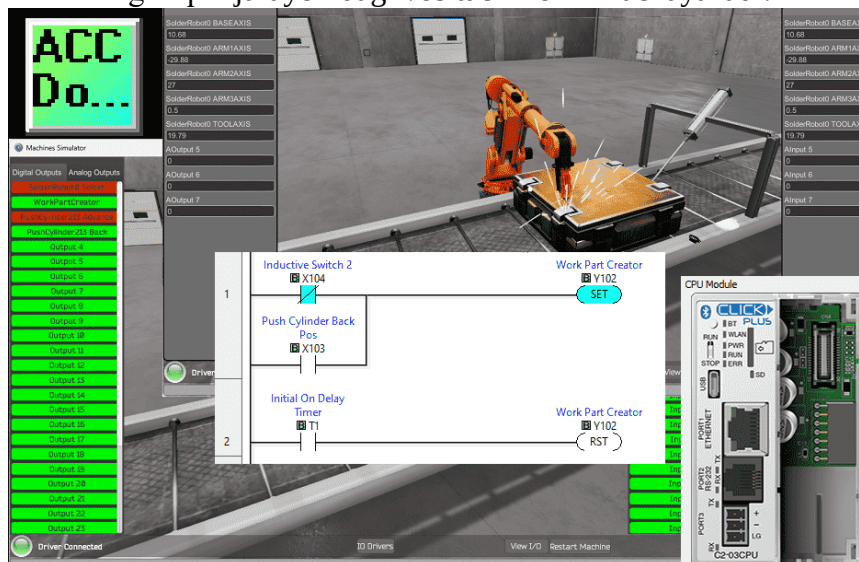
- Moodle, Google Classroom kabi platformalarda masofaviy darslar
- AutoCAD, Tinkercad kabi grafik dasturlar
- Virtual laboratoriyalar

O'quvchilarni amaliy muammolarni hal qilishga o'rgatish uchun loyiha asosidagi yondashuv muhim. Misol uchun, o'quvchilar kichik mexanizmlarni yaratish, robototexnika asosida loyihalar ishlab chiqish orqali o'z kasbiy tayyorgarligini kuchaytiradi.

2-rasm. Robototexnika asoslari faniga oid virtual laboratoriyalarni amalga oshirish jarayonidan lavha.

Ushbu usullar talabalarni faol fikrlash, guruh bo'lib ishlash, muammoga yechim topishga o'rgatadi. Ular o'qituvchining o'quv jarayonidagi vositachi rolini kuchaytiradi.

3-rasm. Robotlarni virtual laboratoriyada yig'ish jarayoni.

Darslarda muammoli vaziyatlar yaratish.

Muammoli vaziyat asosida bilim olish, faol fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu, ayniqsa, bo'lajak "Texnologiya" fani o'qituvchilarini tayyorlash, kasbiy tayyorgarligini oshirishda yanada samaralidir.

Ishlab chiqilgan tavsiyalar:

- Raqamli va interfaol metodlar kasbiy tayyorgarlikni sezilarli darajada oshiradi.
- Talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etish ularning kasbiy kompetentligini mustahkamlaydi.
- Amaliy loyiha va startaplar asosida darslar tashkil etish orqali o'qituvchi o'z faoliyatida innovatsion yondashuvlarni joriy etadi.

Xulosa. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish – ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar va amaliy mashg'ulotlar integratsiyasi o'qituvchilarning zamonaviy talablar asosida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. S.I.Bakhtiyorova. "Content of work carried out on the use of digital technologies, development of students' professional training and technological education". Solution of social problems in management and economy International scientific-online conference. 2025 y.
2. S.I. Baxtiyorova. Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish bo'yicha bajarilgan tadqiqot ishlarining tahlili. Pedagogik mahorat 2025-yil 3-son 1-qism.
3. Sodiqova, M. (2021). "Xalq hunarmandchiligi asoslarini o'qitish metodikasi". // Pedagogika va psixologiya muammolari, №1.
4. Rasulov, A., & Tursunov, I. (2020). "Ta'limda raqamli texnologiyalar: muammolar va istiqbollar". // Innovatsion ta'lim texnologiyalari jurnali, №2.
5. Saidova, D. (2022). Hunarmandchilik asoslari va badiiy loyihalash fanini o'qitish metodikasi. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
6. Tuxliyev, N., & Soliyev, B. (2023). "Raqamli pedagogika: zamonaviy yondashuvlar". // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, №4.
7. Бахтиярова С. И. Совершенствование методологии использования инновационных педагогических технологий при подготовке специалистов в вузах //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 18. – С. 507-511.
8. Baxtiyorova S. I., Ganjayeveva Z. O. Texnologik ta'limda xalqaro baholash tizimini joriy etish metodikasi //GOLDEN BRAIN. – 2023. – Т. 1. – №. 33. – С. 67-72.
9. Hamdamova N., Hamidov R. Texnologiyani o'rta talim maktablarida rivojlantirish usullari //Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 11. – С. 116-120.
10. Muqimovna, H. N. ., Boboqulovna, X. N. ., & qizi, B. S. I. . (2023). INNOVATIVE TEACHING METHODS. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 2(9), 39–42. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/jiphr/article/view/1310>
11. Bakhtiyorova S. I., Sharopova M. F. "Improving the teaching process of materials science on the basis of foreign experience //E-Conference Globe. – 2021. – С. 46-48.
12. Bakhtiyorova S. I., Sharopova M. F. "Improving the teaching process of materials science on the basis of foreign experience //E-Conference Globe. – 2021. – С. 46-48.
13. Baxtiyorova S. I., Jo'rayeva D. B. 5 SINF Texnologiya darslarida "materiallarga ishlov berish bo'limi" ni innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish //GOLDEN BRAIN. – 2023. – Т. 1. – №. 33. – С. 73-79.
14. Бахтиярова С. И. Использование программного обеспечения в преподавании материаловедения //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-2 (77). – С. 80-83
15. www.ziyonet.uz – O'zbekiston Respublikasi ta'lim portali (elektron manbaalar va onlayn darslar).
16. www.artstation.com – Zamonaviy grafik dizayn va 3D modellash tirish bo'yicha interaktiv platforma.

Usmonova Hulkar Shavkat qizi,
Guliston davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI GOSPITAL PEDAGOGIKASI VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda gospital pedagogikasi imkoniyatlaridan samarali foydalanish yo'llari, zamonaviy pedagogik metodikalarni takomillashtirishga qaratilgan yondashuvlar tahlil qilinadi. Gospital muhitda faoliyat yurituvchi o'qituvchi uchun zarur bo'lgan kasbiy kompetensiyalar tarkibi, ularning real ta'limiy muhitda shakllanish mexanizmlari, hamda nazariy va amaliy mashg'ulotlar uyg'unligi orqali ta'lim sifatini oshirish metodikasi asoslab beriladi. Maqola, shuningdek, tajriba-sinov asosida gospital pedagogikasiga asoslangan innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tadbiq etishning samaradorligini yoritadi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, gospital pedagogikasi, amaliy metodika, klinik o'quv muhiti, pedagogik tayyorgarlik, reflektiv tahlil.

Аннотация. В статье анализируются пути эффективного использования возможностей гостепальной педагогики в формировании профессиональной компетентности будущих учителей, а также подходы, направленные на совершенствование современных педагогических методик. Обоснован состав профессиональных компетенций, необходимых педагогу, работающему в условиях стационара, механизмы их формирования в реальной образовательной среде, а также методика повышения качества образования за счет сочетания теоретической и практической подготовки. В статье также подчеркивается эффективность внедрения инновационных подходов, основанных на больничной педагогике, на основе опыта и тестирования.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, больничная педагогика, практическая методология, клиническая учебная среда, педагогическая подготовка, рефлексивный анализ.

Abstract. This article analyzes the ways of effectively using the opportunities of hospital pedagogy in developing the professional competence of future teachers, approaches aimed at improving modern pedagogical methodologies. The composition of professional competencies necessary for a teacher working in a hospital environment, the mechanisms of their formation in a real educational environment, and the methodology for improving the quality of education through a combination of theoretical and practical training are substantiated. The article also highlights the effectiveness of implementing innovative approaches based on hospital pedagogy into practice on the basis of experience and testing.

Keywords: professional competence, hospital pedagogy, practical methodology, clinical learning environment, pedagogical training, reflective analysis.

Kirish. XXI asrda ta'lim jarayoniga bo'lgan yondashuvlar tubdan o'zgardi. Endilikda o'qituvchilar tayyorgarligi faqatgina nazariy bilimlarga emas, balki real pedagogik vaziyatlarni hal qilishga qaratilgan kasbiy kompetentlik asosida baholanmoqda. Bunda bo'lajak o'qituvchining kommunikativ, tashkiliy, diagnostik, reflektiv va loyihalovchi faoliyatlari muhim o'rin tutadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, so'nggi yillarda gospital pedagogikasi tushunchasi xorijiy va mahalliy ta'lim muhitida yangi yondashuv sifatida e'tirof etilmoqda.

Gospital pedagogikasi - bu o'quvchi va talaba kasbiy vazifalarni haqiqiy yoki shunga yaqin bo'lgan sharoitlarda bajara olishi uchun yaratilgan klinik modelga asoslangan, amaliy faoliyatga yo'naltirilgan o'quv texnologiyalarining yig'indisidir. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilar kasbiy kompetentligini gospital pedagogikasi yordamida shakllantirish va ushbu jarayonni takomillashtirish metodikasi har tomonlama yoritiladi.

Adabiyotlar sharhi. Xasanovning fikricha [1], kasbiy kompetentlik - bu o'qituvchining o'z kasbiga oid bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlar uyg'unligida namoyon bo'ladigan murakkab integrativ sifat bo'lib, u faqat nazariy bilimlar orqali emas, balki amaliy faoliyatda, real ta'limiy vaziyatlar asosida shakllanadi. Muallif kasbiy kompetentlikni kommunikativlik, loyihalovchanlik, reflektivlik, ijtimoiy va psixologik barqarorlik mezonlari asosida tahlil etadi. Aynan shu asar maqolada ilgari surilgan hospital yondashuv orqali kasbiy kompetentlikni shakllantirish zarurati uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilgan. Karimova ta'kidlashicha [2], hospital pedagogikasi o'zining amaliy yo'naltirilganligi, klinik tahlilga asoslanganligi va reflektivlikni faollashtirish xususiyati bilan boshqa metodikalardan ajralib turadi. Uning fikriga ko'ra, bu yondashuv talaba va o'qituvchi o'rtasida haqiqiy muammoli holatlarni o'rganishga, kasbiy qarorlar qabul qilishga va eng muhimi, natijani baholashga xizmat qiladi. Ushbu manbaada keltirilgan nazariy modellarga maqolada bayon qilingan bosqichli metodik model bevosita tayanadi. Zimnyaning fikricha [4], kompetensiyalar tizimi faqat o'quv dasturlari bilan cheklanib qolmasligi kerak, balki ularni shakllantirish va o'lchashning aniq metodik vositalari ishlab chiqilishi lozim. U kompetensiyani bilimlar yig'indisi emas, balki kasbiy faoliyatda manifestatsiya qilinadigan integrativ sifat deb ta'riflaydi. Zimnyaya modeliga asoslangan holda maqolada keltirilgan hospital metodikaning har bir bosqichi real kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Hospital pedagogikasi konsepti, avvalo, tibbiy ta'lim tizimida shakllangan bo'lib, u real bemorlar ustida nazorat ostida tajriba o'tkazish, holatlarni modellashtirish va klinik qarorlar qabul qilish jarayoniga asoslangan. Pedagogik ta'limda esa bu model o'ziga xos tarzda moslashtirilib, maktablarda haqiqiy dars jarayoniga kirish, real o'quvchi bilan muloqot qilish, darsni loyihalash va baholash kabi faoliyatlarda qo'llaniladi. Bu yondashuv orqali o'qituvchi bo'lish jarayonidagi talabalar nazariy bilimlarini haqiqiy muammolar fonida sinab ko'radilar, professional refleksiya asosida o'z faoliyatini baholaydilar va takomillashtiradilar.

Bo'lajak o'qituvchida shakllanishi lozim bo'lgan asosiy kompetensiyalar quyidagilardir:

- ✓ Pedagogik-psixologik kompetensiya – o'quvchi yoshini, psixotiplari va shaxsiy ehtiyojlarini tahlil qila olish.
- ✓ Didaktik loyihalash kompetensiyasi – ta'lim mazmunini zamonaviy metodika asosida tashkil qilish.
- ✓ Reflektiv-analitik kompetensiya – o'z faoliyatini baholash, xatolar ustida ishlash.
- ✓ Kommunikativ kompetensiya – muomala madaniyati, nutq etikasi, insho va eslatmalar yozish.
- ✓ Ijtimoiy hamkorlik kompetensiyasi – ota-ona, hamkasb, rahbar va boshqa subyektlar bilan muloqotda bo'lish.

Hospital pedagogikasi shunday metodik tizim yaratadiki, bu kompetensiyalar sun'iy emas, real ta'limiy muhitda shakllanadi. Bunda amaliyotchilik, kuzatuv, tahlil va qayta ishlab chiqish komponentlari muhim rol o'ynaydi.

Natijalar. Ta'lim sifati bo'yicha olib borilayotgan ilg'or izlanishlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchining professional yetuklik darajasi nafaqat bilimlar hajmi, balki real pedagogik muhitga tayyorlik holati, shaxsiy refleksiya madaniyati va muammoli vaziyatlarga nisbatan tahliliy yondasha olish salohiyati bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, hospital pedagogikasining samaradorligini ta'minlovchi eng muhim jihatlardan biri bu - simulyatsiyalangan (modellashtirilgan) o'quv muhitini ta'lim jarayoniga samarali kiritishdir. Mazkur texnologiya orqali talaba real ta'limiy vaziyatlar asosida faoliyat olib boradi: u sinfdagi dars jarayonini, o'quvchining psixologik xatti-harakatlarini, muammoli holatlarda qaror qabul qilishni, hattoki ota-onalar bilan muloqotni oldindan mashq qiladi. Ushbu simulyatsiyalar, odatda, tajribali pedagog-trenerlar, supervizorlar yoki sun'iy intellekt tizimlari tomonidan boshqariladi, bu esa metodik barqarorlik va kompetensiyalarni chuqur shakllantirishga imkon yaratadi. O'qituvchi bo'lishga nomzodlar uchun bu kabi mashqlar kasbiy dunyoqarash shakllanishi, dars strukturasi va pedagogik etika bilan tanishish, sinfga kirishdan oldin o'zini baholash imkonini beradi.

Bundan tashqari, gospital yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirishda supervizion kuzatuv tizimi muhim o'rin egallaydi. Superviziya - bu o'qituvchilik amaliyotida faol ishtirok etayotgan talabanning faoliyati ustidan tizimli va mazmunli pedagogik kuzatuv olib borish, jarayon davomida unga professional tahlil asosida teskari aloqa berishdir. Mazkur yondashuv an'anaviy amaliyotda mavjud bo'lgan "rejalashtir – o'tkaz – hisobot yoz" tamoyilidan keskin farqlanadi. Superviziya jarayonida o'quvchi amaliyotchi sifatida emas, balki pedagogik subyekt sifatida qabul qilinadi. Bu holatda supervizor (ustoz-pedagog) faqat baholovchi emas, balki o'rgatuvchi, maslahat beruvchi, o'z tajribasini o'rtoqlashuvchi murabbiy maqomida ishtirok etadi. Darsdan so'ng o'tkaziladigan reflektiv sessiyalar, interaktiv suhbatlar, professional fikr almashinuvi - bularning barchasi bo'lajak o'qituvchining kasbiy o'sishida chuqur psixologik tayanch sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan supervizion mexanizm nafaqat o'quv amaliyotining sifatini oshiradi, balki ta'lim jarayonini o'rganish, tahlil qilish va unga baho berish madaniyatini shakllantiradi.

Shuningdek, gospital pedagogikasining metodik ustunliklaridan biri - bu bo'lajak o'qituvchilarda refleksiya yuritish madaniyatini ongli ravishda shakllantirishga qaratilganligidir. Refleksiya - bu o'z faoliyating ustida fikr yuritish, qilgan ishlaringni tahlil qilish, yo'l qo'yilgan xatolarni anglab, ulardan dars chiqarish jarayonidir. Aynan reflektiv kompetensiya kasbiy o'sishning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi. Biroq aksar pedagogik tizimlarda bu jarayon faqat shakliy hisobot yozish bilan cheklanadi. Gospital pedagogikasining esa asosiy yutug'i shundaki, u talabanning har bir darsidan so'ng fikr-mulohaza bildirish, o'z harakatlarini psixologik va didaktik nuqtai nazardan asoslash, ayni holatni qayta tahlil qilish va kerak bo'lsa, muqobil pedagogik yechimlarni ishlab chiqishga undaydi. Bu jarayonning doimiyligi, izchilligi va murakkablik darajasi kasbiy refleksiya madaniyatini shakllantirib, bo'lajak o'qituvchini intellektual jihatdan mustaqil, muammoli vaziyatda tez va aniq qaror qabul qiluvchi, o'zini baholay oladigan shaxsga aylantiradi.

Zamonaviy pedagogik jarayonlarda ko'pchilik ilg'or ta'lim nazariyotchilari va amaliyotchilari shuni alohida ta'kidlaydilar, o'qituvchi kasbiy kompetentligini shakllantirishda asosiy omillardan biri - bu shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdir. Gospital pedagogikasi, aynan shu tamoyil asosida qurilgan bo'lib, har bir bo'lajak o'qituvchining ichki ehtiyojlarini, psixologik tayyorgarligini, motivatsion muvozanatini va professional salohiyatini chuqur o'rganishga yo'naltirilgan. Bu yondashuvda o'qituvchi shunchaki bilim egasi emas, balki o'zining kasbiy kamolotini ongli tarzda boshqaruvchi, o'zini rivojlantirishga intiluvchi ijodkor shaxs sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan metodika orqali o'qituvchi talaba o'z o'quv faoliyatida individual o'sish trayektoriyasini tanlaydi: u qanday yo'nalishda tajriba orttirishni xohlaydi, qaysi kompetensiyalar ustida ko'proq ishlash kerakligini o'zi belgilaydi, supervizor bilan hamkorlikda maqsadli harakat rezasini tuzadi.

Shu bilan birga, gospital pedagogikasining muvaffaqiyati talabanning qaysi muhitda ta'lim olishi bilan ham bevosita bog'liq. Ta'limiy-axloqiy muhit - bu bo'lajak o'qituvchi uchun nafaqat kasbiy o'sish makoni, balki shaxsiy pozitsiyalarini, pedagogik dunyoqarashini, kommunikativ uslubini, professional estetikani va hatto etik qadriyatlarni shakllantiruvchi omildir. Gospital ta'limda tashkil etilgan muhit doimiy baholovchi, tanqid qiluvchi yoki taqiqlovchi emas, aksincha, qo'llab-quvvatlovchi, fikrga hurmat bilan yondashuvchi, insofli tahlil asosida fikr bildiruvchi makon bo'lishi lozim. Bunday muhitda har bir pedagogik tajriba - bu o'z ustida ishlash uchun imkoniyat, har bir xato - bu o'sish bosqichi sifatida qabul qilinadi. O'qituvchilikka endi kirib kelayotgan talaba bunday atmosferada pedagogik kasbga nisbatan hurmat, ishtiyoq, ijtimoiy mas'uliyat va yuksak axloqiy intilishlar bilan shakllanadi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida aytish mumkinki, gospital pedagogikasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy, samarali va amaliy asoslangan yondashuv sifatida e'tirof etilishi mumkin. Bu model orqali talabalar o'z kasbiy faoliyatini nazariy bilimlar asosida emas, balki real vaziyatlarni tahlil qilish, muloqot qilish, hal qilish va takomillashtirish orqali shakllantiradi. Mazkur metodikani takomillashtirish esa ta'lim sifati va bo'lajak o'qituvchining professional imijini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xasanov, R. (2022). Kasbiy kompetentlik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Karimova, N. (2020). Pedagogik innovatsiyalar va gospital yondashuvlar. Samarqand: Zarafshon.
3. Dewey, J. (2018). Experience and Education. New York: Collier Macmillan.
4. Zimnyaya, I.A. (2014). Key Competences: Approaches and Models. Moskva: Pedagogika.
5. Muratova, G. (2021). Bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarlik bosqichlarida kompetensiyalarni shakllantirish. – "Ta'limda innovatsiyalar" jurnali, №4, 56–63.

*Embergenova Mapruza Abdualievna,
Nukus davlat pedagogika instituti Qoraqalpoq tili kafedrası dotsenti*

STRUKTUR TILSHUNOSLIK: UNING SHAKLLANISHI VA TIL MATERIALINING TAHLIL METODLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada struktur tilshunoslikning shakllanishiga ta'sir qilgan ichki va tashqi omillar tahlil qilinadi. Struktur va sistema tushunchalari o'rtasidagi tafovut ilmiy manbaalar asosida izohlanadi. Tilshunoslikda struktura asosida til materialini formal va empirik tahlil qilish metodlari, xususan, glossematika, sintaktik derivatsiya va transformatsiya usullarining ahamiyati ko'rsatib beriladi. F. de Sossyur, L. Yelmslev, Panini va Aristotel singari olimlarning tilga doir g'oyalari tarixiy-nazariy nuqtai nazardan baholanadi. Shuningdek, struktur tilshunoslikning zamonaviy metodologiyasi haqida umimlashtirilgan qarashlar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: struktur tilshunoslik, til material, sistema, struktura, glossematika, sintaktik derivatsiya, transformatsiya, Sossyur, Yelmslev, Panini, metodologiya.

Abstract. This article analyzes the internal and external factors that influenced the formation of structural linguistics. The difference between the concepts of structure and system is explained on the basis of scientific sources. The importance of methods of formal and empirical analysis of language material based on structure in linguistics, in particular, glossematics, syntactic derivation and transformation methods, is shown. The ideas of such scientists as F. de Saussure, L. Yelmslev, Panini and Aristotle about language are evaluated from a historical and theoretical point of view. Also, generalized views on the modern methodology of structural linguistics are put forward.

Keywords: structural linguistics, language material, system, structure, glossematics, syntactic derivation, transformation, Saussure, Yelmslev, Panini, methodology.

Аннотация. В статье анализируются внутренние и внешние факторы, повлиявшие на формирование структурной лингвистики. На основе научных источников поясняется разница между понятиями структуры и системы. Показано значение методов формального и эмпирического анализа языкового материала на основе структуры в языкознании, в частности, глоссематики, синтаксической деривации и методов трансформации. С историко-теоретической точки зрения оцениваются идеи о языке таких ученых, как Ф. де Соссюр, Л. Гельмслев, Панини и Аристотель. Высказаны также обобщенные взгляды на современную методологию структурной лингвистики.

Ключевые слова: структурная лингвистика, языковой материал, система, структура, глоссематика, синтаксическая деривация, трансформация, Соссюр, Гельмслев, Панини, методология.

Kirish. Voqelikda biror yangi hodisaning vujudga kelishi tashqi va ichki kuchlarning ta'siri doirasida bo'lishi tabiiydir. Bundan fandagi yangi yo'nalishlar ham istisno emas, albatta. Struktur tilshunoslikning shakllanishi ham sezilarli darajada zamon va jamiyat taraqqiyoti bilan bog'lanadi. Ayniqsa, aniq fanlarning beqiyos taraqqiyoti va buning natijasida vujudga kelgan kuchli texnik progress tilshunoslik faniga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi va uning oldiga yangi-yangi vazifalarni qo'ydi. Fikr dalilini elektron hisoblash mashinalarining ixtiro etilishi va u bilan bevosita bog'liq bo'lgan mashina yordamida matnni tarjima qilish, chastotali lug'atlar tuzish, turli xil axborotlarni saqlash yoki ularni masofaga uzatish kabilarda ko'rish mumkin. Ravshanki, bu vazifalarni bajarish uchun mashina «til bilmog'i» lozim. Bu esa, o'z navbatida, tilshunoslikdan muayyan formulalar, matematik tushunchalar bilan (mas., algoritim) ish ko'rishni talab qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Struktur tilshunoslikning alohida yo'nalish sifatida shakllanishi shu kabi tashqi omillar bilan bevosita bog'landi. Tabiiyki, yuqorida eslatib o'tilgan vazifalarni an'anaviy tilshunoslik bajara olmas edi. Ammo tashqi ta'sir qanchalik kuchli bo'lmasin, u yangi yo'nalishning shakllanishida asosiy omil bo'la olmaydi. Bunda ichki omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Yu. Apresyaning ta'kidlashicha, struktur tilshunoslik elektron hisoblash mashinalari ixtiro qilinishidan

ancha oldin vujudga kela boshlagan edi [1]. Buning uchun albatta, an'anaviy tilshunoslik zamirida shart-sharoitning pishib yetilganligi muhim rol o'ynadi. Boshqacha aytganda, an'anaviy tilshunoslik, agar ta'bir joiz bo'lsa, antik davrlardan buyon juda katta nazariy bilimlarni o'zida jamladi.

An'anaviy tilshunoslikning nuqsonlaridan yana birini shunda ko'ramizki, unda grammatik kategoriyalar, asosan, mantiqiy nuqtai nazardan izohlanadi. Buning dalilini nafaqat subyekt va predikatning, balki gapning ikkinchi darajali bo'laklarining ham sof lingvistik tushunchalarni taqozo etmasligida ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari, ko'p yillar davomida fonetik hodisalar fonologik hodisalardan keskin farq qilinmadi, fonologik oppozitsiyalar haqida ma'lumot berilmadi, til birliklarining sathlari va ular o'rtasidagi pog'onali munosabat ilmiy asoslanmadi, qolaversa, til bilan nutq hodisalari farqlanmadi. Ana shulardan va shu kabi ko'pgina izohtalab masalalardan kelib chiqib, ba'zi yirik tilshunoslar XIX asrning oxirlaridan boshlab an'anaviy tilshunoslikni asrlar davomida qoniqtirib kelgan ayrim masalalar talqiniga yangicha yondashishga kirishdilar va buning natijasida struktur tilshunoslik ildiz ota boshladi.

Struktur tilshunoslikning mazmuni markazida *struktura* so'zining yotishi izoh talab qilmaydi, albatta. Zotan, struktur tilshunoslik til sistemasi birliklari va ularning struktur tabiati bilan bog'liq muammolar talqini bilan shug'ullanadi.

Ravshanki, *struktura* tushunchasi keng qamrovli bo'lib, u nafaqat tilshunoslikda, balki boshqa fanlarda ham faol qo'llanadi. Ammo qaysi fan yoki sohada qo'llanishidan qat'i nazar, u muayyan butunlikning qismlari o'rtasidagi bog'lanishni emas, balki shu butunlikni tashkil etuvchi o'zaro uzviy bog'langan, birining mavjudligi ikkinchisini ham talab qiluvchi unsurlar majmuasini taqozo etadi.

Shuni ham aytish lozimki, aksariyat tadqiqot ishlarida tilshunoslarimiz *sistema* va *struktura* tushunchalarini qorishtirib yuborishadi. Biroq mazkur tushunchalar bir-biri bilan mazmunan yaqin bo'lsa ham, ularni mushtarak ma'no beradi, deb bilmoq noo'rindir. Zotan, biz *sistema* deganda, bir-birlari bilan bog'liq bo'lgan til elementlari va ularning munosabatlarini taqozo etuvchi yaxlitlikni tushunamiz [2]. *Struktura* esa til sistemasi elementlarining munosabatlari majmuasini tashkil etadi [3]. Fikr dalilini til sistemasi o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan fonematik, morfematik va so'z sathlari birliklaridan tashkil topuvchi yaxlit hodisa ekanligi, sathlar o'rtasidagi munosabat esa strukturani taqozo etishida ko'rish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Bu, o'z navbatida, *struktura* sistema tushunchasiga nisbatan ikkilamchi xarakterli ekanini ko'rsatadi. T.Bushuy va Sh.Safarovning ta'kidlashlariga ko'ra, *struktura* tushunchasiga nisbatan *sistema* tushunchasi kengroq ma'noga egadir. «*Sistema*» so'zi yunon tilidan olingan bo'lib, «tashkil qiluvchi qismlardan iborat bo'lgan butunlik», degan ma'noni, «*struktura*» so'zi esa lotin tilidan olingan bo'lib, «tuzilish», «qurilish», «joylashish» degan ma'nolarni anglatadi.

Tilning *sistema* ekanligini, odatda, F. de Sossyur nomi bilan bog'lab o'rganamiz. To'g'ri, Sossyur mazkur masalaning mukammal ilmiy talqinini bergan mashhur tilshunosdir. Bu sohada hech bir olim Sossyurchalik muvaffaqiyatga erisha olgani yo'q. Lekin til materialining muayyan qonun-qoidalar asosidagi jiddiy tavsifi antik davr tilshunoslarining ham e'tiborini o'ziga jalb qilgani ma'lum. Masalan, Qadimgi Hindistonda Paninining sakkiz kitobdan iborat mutlaqo formal qonun-qoidalariga asoslangan grammatikasida buni kuzatish mumkin. Asarda fonema, morfema hamda so'z shakli yasalishi xususida keng ma'lumot keltiriladi. Olim til materiali (sanskrit) tahlilini berishda *sūtra* lar deb ataluvchi 4 ming qoidaga asoslanadi [4].

To'g'ri, Panini grammatikasi hozirgi tilshunoslikning talablariga javob bera olmaydigan jiddiy nuqsonlardan ham xoli emas. Biroq hali antik davrlardayoq konkret til materialining formal tahlilini berishning o'zi olimning ulkan muvaffaqiyatlarga erishganini ko'rsatadi.

Qadimgi Yunoniston faylasufi Aristotel esa o'z tadqiqotlarida *struktura* tushunchasiga qariyb yaqinlashib qolgan edi. Uning «*Poetika*» asarida *gap* tushunchasi quyidagicha izohlanadi: "... (gap – bu) ... mustaqil ma'no anglatuvchi va alohida qismlari ham mustaqil ma'nolarga ega bo'lgan tovushlar kompleksidir" [5]. Bu, o'z navbatida, fonematik, bo'g'in, morfologik va sintaktik sathlarning farqlanganligini ko'rsatadi.

Aristotel "Poetika" asarida til vositalarining real qo'llanishida muayyan qurshovning ham ahamiyatli ekanligi haqida ilk bor ma'lumot bergan olimdir. Ammo Aristotelning lingvistik ta'limotida ham, undan keyin yashab o'tgan antik davr tilshunoslari ishlarida ham *struktura* so'zi hali tom lingvistik ma'noda qo'llanilganini kuzatib bo'lmaydi. Masala tavsifiga XIX asrning to'rtinchi choragida vujudga kelgan "Yosh grammatikachilar" maktabi vakillari birmuncha yaqinlashdilar. Ularning ayniqsa fonetik muammolar borasida bajarilgan tadqiqotlarida buni kuzatish mumkin. Lekin yosh grammatikachilar dasturida tilning yaxlit bir sistemani tashkil etishi masalasi kun tartibiga qo'yilmagach, struktura tushunchasi ham e'tibordan chetda qolgan edi.

Yosh grammatikachilar til hodisalarini, shu jumladan, fonetik hodisalarni ham alohida – alohida tatqiq etardilar. Shu bois, ma'lum bir muddatda ular bilan uzviy aloqada bo'lgan F. de Sossyurning "Hind- ovrupo tillarida unlilarning ilk sistemasi haqida" (1879) deb nomlanuvchi asarini ular juda sovuq kutib oldilar. Zotan, Sossyurning mazkur asarida til sistemasi yaxlitligicha tadqiqot obyekti qilib olingan edi [6].

Shunday qilib, XX asrda tilshunoslik fani taraqqiyotining yangi davri boshlandi. F. de Sossyur til bilan nutqni farqlab o'rganish zarurligini tadqiqotlar kun tartibiga kiritdi. Olimning Jeneva universitetida o'qigan ma'ruzalaridan birida aytgan quyidagi fikrlari e'tiborga molikdir: «Tilshunoslik yagonadir, janoblar! Sizlarga faqat shuni aytmoqchimanki, tilshunoslik shug'ullanadigan soha juda kengdir. Aniqrog'i, u ikki qismdan tashkil topgan bo'lib, uning birinchi qismi tilga yaqin va u nofaol (passiv) zahirani tashkil etadi. Ikkinchi qismi esa nutqqa yaqin bo'lib, u faol kuchni taqozo etadi». Biroq Sossyurning til bilan nutqni farqlab o'rganish haqidagi g'oyasiga to'g'ridan-to'g'ri qarshi aytilgan fikrlar ham mavjud. Buning dalilini A.S. Chikobovanning quyidagi so'zlarida ko'rish mumkin: «Til bilan nutqni farqlash noto'g'ri va bunday bo'lishi mumkin ham emas». Ammo A.I. Smirniskiy mazkur mulohazani o'z vaqtida mutlaqo rad etgan edi [7].

Kopengagen strukturalizm maktabi jahon tilshunosligida glossematika nomi bilan mashhur bo'lib, uning asosiy tashkilotchisi Lui Yelmslevdir. Mazkur maktabning yirik namoyandalari jumlasiga V.Bryondal, X.Uldall kabi olimlar ham kiradi.

Glossematika so'zi yunoncha bo'lib (glossema – so'z), *til* degan tushunchani taqozo etadi. Glossematika maktabining ishtirokchilari uncha ko'p bo'lmasa ham, u jahon tilshunosligida juda tez tanildi va o'ziga xos e'tibor qozondi. Mazkur maktab aslida 1931-yilda fonologik muammolar hamda til strukturasini mukammal o'rganish maqsadida tashkil etilib, u daniyalik tilshunoslarni birlashtiradi (X. Pelsen, O. Yespersen, L. Xammerix, X. Serensen, K. Togebyu kabilar va chet ellik tilshunoslar R. Yakobson, E. Xemp va boshq.). Bunda 1934-yildan «Kopengagen tilshunoslik to'garagining byulleteni» nomi bilan ilmiy jurnal nashr etila boshlaydi. Mazkur jurnal 1934-yildan «Akta lingvistika» deb ataladi.

Glossematikaning ko'zga ko'ringan vakillaridan biri X. Uldall o'zining «Glossematika asoslari» nomli asarida (1957) mazkur maktabni mantiqiy pozitivizm tamoyillariga yaqin turuvchi falsafiy sistema sifatida izohlaydi. L. Yelmslev ham glossematikaning metatil (tekshiruv obyekti ikkinchi bir tilning materiali bo'lgan) xarakterli ekanini hamda til belgilar sistemasining o'ziga xos ko'rinishini taqozo etishini alohida ta'kidlagan edi.

Natijalar. Lui Yelmslev glossematik g'oyalar bilan sug'orilgan bir necha asarlari bilan tanildi. Bu asarlar quyidagilardan iborat:

1. Umumiy grammatikaning tamoyillari. Asar 1928-yilda chop etilib, unda yangi yo'nalishning (glossematikaning) asoslari belgilab beriladi.
2. Kelishik kategoriyasi. Asar 1935-1937-yillar davomida yoziladi. Unda asosiy e'tibor kelishiklar munosabati tahliliga qaratiladi va faktik til materiali talqini immanent (tashqi ta'sirdan holi) xarakterligi bilan o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.
3. Boshqaruv tushunchasi. Asar 193-yilda nashr etiladi.
4. Til va nutq (1942).
5. Til nazariyasiga kirish (Qarang: Prolegomeny k teorii yazyka // Novoe v lingvistike, вып. 1., 1966).
6. Tilshunoslikda struktur tahlil metodi (1950-1951).

Lui Yelmslev tilshunoslikda birinchilardan bo'lib til materiali talqiniga matematik qoida va metodlarni, ayniqsa, matematik mantiq g'oyalari tatbiq etgan olimdir. U tilshunoslikka aniq fanlar metodlarini joriy qilishga harakat qiladi va glossematikaning asosiy maqsadi hamda vazifasini tilning immanent algebrasida ko'radi.

Tenerning lingvistik g'oyalari dastlab 1934-yilda nashr etilgan «Rus tilining kichik grammatikasi» («Petite grammaire russe») deb ataluvchi darslik qo'llanmasida o'z ifodasini topadi. Mazkur darslikda gapning sintaktik tahlilida noan'anaviy usul qo'llanadi. Unga ko'ra, olim gapni teatr sahnasiga o'xshatadi va sahnada aktyorlar qanday vazifa bajarishsa, gapda uning ishtirokchilari ham shu singari harakatda bo'lishini ta'kidlaydi. Gapda bajarilayotgan harakat ishtirokchilari aktantlar deb nomlanadi.

Tenerning mazkur asarida qisqacha berilgan g'oyalari «Struktur sintaksis asoslari» asarida kengaytirilgan holda tavsiflanadi. Mazkur asar sintaktik munosabatlar, yunksiya (jumla tarkibida keluvchi uyushiq bo'laklarning birikib, gapning sintaktik shaklini kengaytirishi hodisasi) va translyatsiya (gapning ba'zi ishtirokchi elementlarining vazifalariga ko'ra o'zgarishi) deb ataluvchi uch qismdan iborat bo'lib, ularda struktur sintaksisning o'ziga xos masalalari talqin etiladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bu qismlarning har birida faktik til materialining talqini verbotsentrik (markazida fe'l turuvchi) nazariya tamoyillari doirasida bajariladi. Boshqacha aytganda, Tener sintaktik strukturada, shu jumladan, gap tarkibida qatnashayotgan turli turkumlardagi so'zlar ichida fe'lning muhim ahamiyat kasb etishini, boshqa turkumlardagi so'zlar u orqali boshqarilishini alohida ta'kidlaydi.

Xulosa. L.N. Murzin tadqiqotlarida sintaktik derivatsiya deganda, biror tayanch gap asosida ikkinchi gapning shakllanishi tushuniladi [8]. Bunda, albatta, transformatsiya ustuvor ahamiyat kasb etadi, zotan, uning natijasi derivatsiyaga olib keladi.

V.S. Xrakovskiy tadqiqotlarida esa derivatsiya transformatsiyadan farqlanadi. Uning fikriga ko'ra, derivat o'zining grammatik qurilishi jihatidan ham, sintaktik shakli va mazmuniy salmog'iga ko'ra ham transformatsiyadan farqlanmog'i kerak.

Ko'rinadiki, sintaktik derivatsiya hodisasi L. Murzin va B. Xrakovskiyda turlicha tavsiflanadi. Bizningcha, transformatsiya va derivatsiya tushunchalari uzviy bog'liq bo'lib, aksariyat holarda ularning birini ikkinchisiz tasavvur etish qiyin. Chunki transformatsiya natijasi derivatsiyaga olib kelishi muqarrardir. Lekin shuni ham aytish kerakki, transformatsiya sintaktik derivatsiya hodisasini voqelantiruvchi yagona usul emas, zotan, so'z birikmasi hamda gap shaklining derivatsion taraqqiyoti applikativ usul bilan ham uzviy bog'liqdir. Bu esa, o'z navbatida, transformatsiya va applikativ usullar sintaktik derivatsiya hodisasining ish mexanizmlarini tashkil etishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. М., 1966. С.8.
2. Nurmonov A., Iskandarova Sh., Nabieva D. An'anaviy va struktur tilshunoslik munosabatlari masalasi // O'zbek tili va adabiyoti. 2006, 4-son. 49-bet.
3. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. М., 1975. С.228.
4. Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. Toshkent, 2007. 40-bet.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. С. 177.
6. Березин Ф.М. История лингвистических учений. М., 1975. С. 178.
7. Алпатов В.М. Лингвистическая концепция А.И. Смирнского // Вопросы языкознания, 2004, №5. С. 96.
8. Мурзин Л.Н. Синтаксическая деривация (на материале производных предложений русского языка) // Автореф. докт. дис. Л., 1976.

Olloqova O'g'iljon Mamanazarovna,
Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrası o'qituvchisi
e-mail: o.m.olloqova@buxdu.uz

O'QUVCHILARNING PRAGMATIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya. Hozirgi kunda til ta'limi jarayonida faqatgina nazariy bilim berish yetarli emas, balki o'quvchilarning fikrlash, muloqot va real hayotga moslashish, hayotiy vaziyatlarda tildan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ona tili darslarida o'quvchilarning nafaqat lingvistik bilimlarini oshirish, o'quvchilarning idrok, nutq va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, balki ularning pragmatik kompetensiyasini ham rivojlantirish mumkin. Ushbu maqolada tilshunos olimlarning fikrlariga tayanilgan holda o'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini shakllantirish metodik muammo sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, ona tili darslarida o'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishning mavjud ahvoli bayon qilingan.

Kalit so'zlar: lingvistika, pragmalingvistika, pragmatika, kompetensiya, kreativ kompetensiya, pragmatik kompetensiya, spontan ta'lim, maxsus tashkil etilgan ta'lim, pragmatik kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В настоящее время в процессе преподавания языка недостаточно ограничиваться лишь теоретическими знаниями; особое значение приобретает развитие у учащихся навыков мышления, общения и адаптации к реальной жизни, а также умения эффективно использовать язык в жизненных ситуациях. На уроках родного языка важно не только углублять лингвистические знания учащихся, формировать их восприятие, речь и логическое мышление, но и развивать их прагматическую компетенцию. В данной статье, опираясь на мнения лингвистов, анализируется формирование прагматической компетенции учащихся как методическая проблема. Также рассматривается текущее состояние развития прагматической компетенции учащихся на уроках родного языка.

Ключевые слова: лингвистика, прагмалингвистика, прагматика, компетенция, креативная компетенция, прагматическая компетенция, спонтанное обучение, специально организованное обучение, прагматическая коммуникативная компетенция.

Annotation. Currently, in the process of language education, it is not necessary to give theoretical knowledge, but also important to develop students' thinking, communication, and adaptation of language in vital situations. In native language lessons, students can only build linguistic knowledge, but also develop the skills of students, speech and logical thinking, but also develop their pragmatic composition. This article is analyzed as a methodical problem, based on the opinions of linguistics, based on the opinion of students. It is also stated in the lessons of the development of students' pragmatic composure in mother tongue.

Key words: linguistics, pragmalinguistics, pragmatics, competence, pragmatical competence, pragmatical competence, spontan education, pragtic education, pragmatic communications, pragmatic communications.

Kirish. Har qanday mamlakatning rivoji ta'lim, ilm-fan bilan bevosita bog'liqligi asrlar davomida o'z tasdig'ini topgan va ayni paytda yanada e'tibor markaziga aylanayotgan haqiqat va yechimini ortga surib bo'lmaydigan hayotiy ehtiyojdir. Shu bois O'zbekiston Respublikasida davlat va jamiyat taraqqiyotiga uzviy aloqador bo'lgan ta'lim sifati va mazmunini takomillashtirish hukumatning maxsus qarorlari [1], o'zgaruvchan davr talablari, ta'lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion g'oyalarning so'nggi yutuqlari asosida yo'lga qo'yilmoqda, takomillashtirilmoqda. Yurtboshimiz shaxsiy tashabbusi va ijodkorligi natijasi o'laroq qabul qilingan Taraqqiyot strategiyasi jamiyatdagi barcha islohotlar uchun dasturulamal bo'lib xizmat qilmoqda [2]. Shu o'rinda prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak

intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [3], degan fikrlari mazkur ishimizning nechog'li ahamiyatli ekanligini anglatadi.

Asosiy qism. Hozirgi kundagi ta'lim tizimida til o'qitishda tilning sof ichki tuzilishini o'rgatishga asosiy e'tibor qaratilayotgani jiddiy va asosli tanqid qilinmoqda. Chunki lisoniy strukturani bilgan holda u bilan bog'liq bilimlardan qanday va qaysi o'rinlarda foydalanishni bilmagan odam uchun bu bilimlarni o'zlashtirganidan hech qanday foyda va natija bo'lmaydi. Behudaga vaqt va kuch sarflagani qoladi xolos. Ushbu muammoning yechimi bilan pragmatolingvistika shug'ullanadi. Kreativ kompetensiya o'z ichiga nutqiy va lingvistik bilim, ko'nikmalarni olganidek, pragmatik kompetensiya ham bevosita ulardagi o'zaro aloqador ko'nikma va malakalar orqali shakllantiriladi, ayni paytda ularga nisbatan umumiylik xarakteridadir. "Pragmatik kompetensiya - muayyan vaziyatlardan ustalik bilan chiqib keta olish qobiliyatiga ega bo'lish" [15]. Pragmatika atamasi lingvistik adabiyotlarda keng ma'noda qo'llanila boshlansa-da, ayni vaqtda bir qator tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha lingvistik pragmatika tushunchasining aniq chegaralari belgilangan emas. Ularning fikricha, pragmatika kommunikativ vazifalarni hal qilish maqsadida lisoniy vositalardan tanlab foydalanishni nazarda tutuvchi real muloqot vaziyati sifatida talqin qilinadi [4, 5, 11].

Tilshunos olimlar A.Nurmonov va G.Ziyodullayevalarning maqolasida kompetensiyaviy ta'lim konsepsiyasi til ta'limi oldiga o'quvchilarda nutqiy, lingvistik, kreativ va pragmatolingvistik singari kompetensiyalarni shakllantirishni ko'zlashi bayon etilgan. Bular xususiy xarakterdagi predmetli kompetensiyalar sirasiga kiradi. Ya'ni har bir darsda mavzuning mazmun va mohiyatidan kelib chiqib o'qituvchi tarbiyalanuvchilarda shakllantirishni rejalashtiradigan layoqat shakllari deyish mumkin. Ana shu kompetensiyalarni shakllantirgan va talab darajasida rivojlantirgan til ta'limi o'ziga bildirilgan ishonchni oqlagan, yuklatilgan vazifani bajargan bo'ladi.

Har qanday mazmun va shaklda bo'lmagan ta'lim-tarbiya jarayonida samarali, sifatli natijaga erishmoq uchun oldindan tarbiyalanuvchilarga qanday kompetensiyalar singdirilishini oydinlashtirib olish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu sinflar kesimida ta'limning ongliklik, uzviylik va uzluksizlik, oddiydan murakkabga qarab rivojlanib borish kabi tamoyillariga asoslangan holda belgilanadi, amalga oshiriladi.

Kommunikatsiya jarayonida pragmatik layoqat muhim sanaladi, negaki kishi hayotining har kuni, har soat va daqiqasida kirishiladigan muloqotning muhiti, kommunikati va maqsadiga ko'ra, eng samarali muqobil variantini topa bilish, til vositalaridan unumli foydalana olish kabi talablar ko'ndalang turadi. Shu talablar ijrosiga ko'ra natija, hosila olinadi. "So'z shuning uchun ham ulug'ki, – degan edi L.N.Tolstoy, – u odamlarni birlashtiradi. So'z bilan mehr-muhabbatga sazovor bo'lish mumkin. So'z bilan odamlarni ajratib yuborish ham mumkin. U tufayli dushmanlik va nafrat orttirib ham oladi, kishi. Odamlarni ajratib yuboradigan so'zdan zinhor saqlaning" [16]. Til dastlabki o'rinda, avvalo, so'zlovchining shaxsiy istagi, foydasi uchun xizmat qiladi. Tilning nutq ijodkori bilan bog'liq tomonlarini o'rganish muhim. Negaki, "biror bir tilda so'zlash oddiygina ushbu tildagi gaplarni tuzishdan iborat bo'lib qolmasdan, balki shu yo'sinda ma'lum turdagi ijtimoiy faoliyat ijrosidir" [6, 125-bet].

Pragmatik kommunikativ kompetensiya, avvalo, o'quvchilar ongida so'z (til, muloqot)ning ana shunday imkoniyati, kuchi va oqibati haqida tasavvurni shakllantirishdir. Saylov jarayonlaridagi davlat rahbarlari, deputatlarning chiqishlari, jang oldidan sarkardalarning askarlariga murojaati pirovard natijaga qanday ta'siri bo'lganini yoki o'ylamay aytilgan gap inson taqdirida nechog'lik pushaymonliklarga sabab bo'lishini ko'plab misollar bilan tasdiqlash mumkin. V.V.Shaxovskiyning fikricha, turli so'zlovchilar qo'llaydigan emotiv nutqiy tuzilmalarning mazmun va ifodasi muloqotdoshlarning emotsionallik ifodasiga bo'lgan ehtiyoji, maqsadi bilan bog'liq. Bu ehtiyoj so'zlovchining voqelikka munosabati, uni idrok etish maqsadi bilan belgilanadi [20].

Tilshunos U.Rahimov o'z maqolasida kommunikativ muloqot va lingvistik kompetensiya ijtimoiy munosabat omili ta'sirida ham boyib borishi va kompetentlikning rivojlanib borishiga bir necha omillar ta'sir qilishi haqida o'z mulohazalarini bildirib o'tgan [13].

Pragmatik kommunikativ kompetensiya, shuningdek, o'quvchilarga muloqot muhitini his qilish, ulardagi o'zlari muvaqqat dohil bo'lib turgan bu muhit talab qiladigan uslubni to'g'ri tanlay bilish malakasidir. Bu malaka faqat maxsus tashkil qilingan ta'lim shakllaridagina emas, ayni paytda ko'proq spontan ta'lim muhitida shakllanadi. O'quvchilar jamiyat hayotini kuzatar ekanlar, kommunikativ vaziyatlarga ko'ra u yoki bu sotsiumning ijtimoiy roli o'zgarishi bilan nutqi ham muvofiq tarzda o'zgachalik kasb etishiga guvoh bo'ladilar. Masalan, o'z o'qituvchilarining hayotdagi ijtimoiy roliga ko'ra, nutqlarining quyidagi shakllarda bo'lishini ko'rganlar:

1. Darsni tushuntirish jarayonida ilmiy nutq uslubidan foydalanadi.

2. Turli yig'inlarda rasmiy yoki publitsistik uslublarga murojaat qiladi.

3. Maktabdan, darsdan tashqari bo'ladigan kommunikativ vaziyatlarda kundalik-maishiy uslubni qo'llaydi [14, 24-bet].

Ayni paytda guvoh bo'ladilarki, muallimlari har qanday vaziyatda ham o'z kasbiga xos bo'lgan ijtimoiy doira chegarasida so'zlaydi [8]. U kundalik-maishiy uslubni qo'llaganda ham o'qituvchi ekanligi bilinib turadi. L.Xell va D.Zigler kompetentlikka "psixosotsiologik sifat bo'lib, kuch va ishonchni bildiruvchi, o'z ishining muvaffaqiyatli va foydali ekanligidan kelib chiqqan tuyg'u bo'lib, insonga uning atrofidagilari bilan hamkorlikda samarali harakat qilishi mumkinligini anglatadi" [18], deya ta'rif berganlar.

Pragmatik kommunikativ kompetensiya muloqot jarayoni ishtirokchilari bo'lmish kommunikant va kommunikantning millati, yoshi, ijtimoiy roli (mavqeyi), jinsi kabi omillarni hisobga olgan holda muloqot madaniyatiga rioya qilishidir. Masalan, ruslarda ota-onasiga sensirab murojaat qilish odatiy hol bo'lgan holda, o'zbek mentalitetiga ko'ra, ota-onasi tugul begona bo'lgan o'zidan katta millatdoshlarini sensirash ham madaniyatsizlik sanaladi. Ayollarga qilinadigan murojaat yoki munosabat er kishiga va aksincha bo'lsa, nafaqat madaniyatsizlik, balki haqorat sifatida qabul qilinadi.

Pragmatik kommunikativ kompetensiya sotsiumning o'zi uchun odatiy bo'lgan muhitdan boshqa yangi muhitda ham u yerdagi ijtimoiy marker[8]ni nozik ilg'agan holda kirishuvchanlik, ijtimoiy moslashuvchanlik qobiliyatiga ega bo'lishidir. Shunday kishilar borki, yangi muhitda "mezbon"lar bilan kirishib ketolmay, begonasirab yuradi (o'tiradi), o'zini noqulay sezadi, topgan mavzu, aytgan gaplari ham qovushmaydi, muhitga singmaydi. Aksincha, sotsiumlar borki, besh-o'n daqiqada muhitni "o'ziniki" qilib oladi, ular yangi jamoaga kelgan bo'lsalar ham kommunikativ kompetensiya layoqati bois samarali faoliyat ko'rsata biladilar.

V.N.Komissarovning ta'kidlashicha, nutqiy muloqotda pragmatik munosabatlarning uchta turi ishtirok etadi. Bular, birinchidan, axborotning manbai (axborot uzatuvchi, gapiruvchi yoki yozuvchi) orqali ifodalanayotgan pragmatik munosabatlar bo'lib, bunday pragmatik munosabat axborot uzatuvchining maqsadini, uzatilayotgan axborotga shaxsiy munosabati va retseptorga nisbatan rejalashtirilgan ta'sirni o'z ichiga oladi. Pragmatik munosabatlarning ikkinchi turi lisoniy birlik ifodalayotgan pragmatik ma'noni qamrab olgan matnda (fikr, jumla) o'z ifodasini topadi. Uchinchi tur pragmatik munosabat axborotni qabul qiluvchi shaxsning (retseptor, tinglovchi, kitobxon) matn orqali anglagan axborotga pragmatik munosabatidir. Uning bunday munosabati axborotni idrok qilish jarayoni, bu axborotga yoki uning uzatuvchisiga munosabatida o'z aksini topadi [7, 226-bet].

Muhokamalar va natijalar. Pragmatik kompetensiyani o'quvchi hali ta'lim muassasalariga kelmasdan – go'daklik chog'idayoq egallashni boshlaydi. Bola til imkoniyatlaridan hali maktabga kelmay turib ham amalda muayyan darajada foydalanish malakasiga ega bo'ladi. O'ziga berilgan savollarga javob beradi, o'z ehtiyojlarini boshqalarga bildiradi, atrofidagi voqe'larga munosabatini ko'rsata oladi. Maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta ta'lim bosqichlarida ushbu boshlang'ich kompetensiya mukamallashtirilishi va rivojlantirilmog'i lozim. "Til kompetensiyasiga psixologik nuqtai nazardan ikki asosiy tarkibiy qismdan tashkil topgan sistema sifatida qaraladi. Ulardan birinchisi shaxsning aloqa-aralashuv va faoliyat jarayonida to'plagan nutqiy tajriba ma'lumotlari;

ikkinchisi ta'lim muassasalarida maxsus o'qitish jarayonida olgan til haqidagi bilimlari" [10]. Birinchisi inson bolaligidan ulg'aygunga qadar oilada, oiladan tashqari tabiiy-ijtimoiy muhitda (ko'cha-ko'yda, boshqa turli jamoat joylarida) shakllanadi va rivojlanadi. Til haqidagi bilimlar ta'lim muassasalarida davlat tomonidan qabul qilingan dasturlar asosida shakllantiriladi. Jahon miqyosida alohida e'tirof etilgan rus psixolog olimi L.S.Vigotskiy buni 1) spontan va 2) maxsus tashkil qilingan shakllar sifatida nomlagan. Uning fikricha, spontan ta'limda bola "o'z dasturi bo'yicha" harakatlanadi, atrof-muhit unga ustoz vazifasini o'taydi. Maxsus tashkil qilingan ta'lim bizning sharoitda maktab (litsey, kollej)larda amalga oshiriladi [17].

Spontan ta'limda paralingvistik vositalar (imo-ishora, yuz, qo'l, ko'z, lab harakati) hamda akustika (ovozning past-balandligi), ohang tovlanishi, sintagma kabilar shakllanayotgan shaxsga uning hayotiy kuzatishlari asosida stixiyali tarzda singadi, unda tabiiy ravishda shakllanadi va rivojlanadi. Kompetensiyaning bu ikki tomoni uzviy bog'liqlikdagi bir butunlikni hosil qilsa, talab darajasidagi nutq layoqati yuzaga keladi. O'quvchining nutq kompetensiyasi notanish matnni uning mazmun-mohiyatidan kelib chiqib ifodali o'qiy olish, boshqalar fikrini va tanishgan matn mazmunini tushunish hamda qayta og'zaki bayon qila olish, fikrini yozma ravishda izchil ifodalashda namoyon bo'ladi. Buning uchun o'quvchi tilning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik sathlariga xos birliklar haqidagi nazariy bilimlarning o'zlashtirishi, ulardan nutqiy vaziyatlarga muvofiq o'rinli foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak.

Til ta'limining amaliyoti, jarayoni va natijasiga nazar solsak, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasi yetarli darajada shakllantirilmayotganiga guvoh bo'lamiz. Tilshunos D.Nabiyeva o'z maqolasida shu kungacha ta'lim tizimida, xususan, ona tili ta'limida asosiy e'tibor akademik ruhda grammatika o'qitishga qaratilganligini quyidagicha ta'kidlaydi: "Ya'ni o'quvchilarga o'zbek tilining quruq grammatik qoidalari singdirildi. Ammo samarali muloqotni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan omillar – o'quvchilarning og'zaki, yozma, ommaviy nutq hosil qilish imkoniyatlari, muloqot (so'zlash va tinglash) odobi, nutq me'yorlari va uslublari kabilar nazardan chetda qoldi" [9].

Ma'lumki, nutq kompetentligi og'zaki va yozma shaklda namoyon bo'ladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi kuzatishlarimiz o'quvchilarda bu ikki shakl kompetensiyasi DTM talablaridan ancha pastligini ko'rsatmoqda. Og'zaki nutq kompetensiya o'quvchilarda o'rtacha 50-60 foiz bo'lsa, yozma nutq kompetensiyasi undan ham past – 30-40 foiz ko'rsatkichga ega ekanligini ko'rsatdi.

O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari pastligi bir necha o'zaro uzviy aloqador omillarga bog'liqligi o'rganishlarimiz davomida aniqlandi. Bu omillar ham spontan, ham maxsus tashkil qilingan ta'lim shakllarida namoyon bo'ladi.

Maxsus tashkil qilingan ta'lim shakllariga aloqador omillar:

1) ta'limda test sinovi yetakchi mavqei tutib borayotgani bois o'qituvchida ham, o'quvchilarda ham nutqiy kompetensiyani rivojlantirish ehtiyoji nihoyatda past;

2) maktab adabiy ta'limida badiiy asarlarni o'rganish bilan bog'liq kamchiliklar, nokomilliklar va xatolarning bisyorligi. Buning bosh sabablaridan birini metodist olim V.Qodirov shunday izohlaydi: "Hozirda adabiyot o'qituvchilari mumtoz adabiyot namunalarini tushunishga qiynalishlari yoki aksariyat hollarda undan ma'no chiqara olmasliklarining guvohi bo'lamiz. O'zi zo'rg'a tushunayotgan yoki tushuna olmayotgan matnni qanday idrok etsin?! Idrok etilmagan asarni o'quvchiga tushuntirish to'g'risida gapirishning o'zi kulgili. Respublikamizning turli tuman va shaharlarida o'tkazgan suhbat hamda kuzatishlardan ma'lum bo'ldiki, aksariyat o'qituvchilar darsliklarda berilgan asar sharhlarini o'qib yoki aytib beradilar, o'quvchilardan ham aynan shularni takrorlashni talab qiladilar. O'qituvchining o'zi fikr boqimandasi, passiv iste'molchi maqomida bo'lgan va o'quvchisidan ham shuni talab qilgan mashg'ulotlarda adabiyot darslarining saviyasi past bo'lishi tayin. Qanchalik achchiq bo'lmasin, ko'pchilik adabiyot darslari shu ahvolda ekanligini tan olishga to'g'ri keladi" [12, 21-bet]. Bu kabi holatlar ayni paytda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq shakllanishi rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatmay qolmaydi, albatta;

3) maktab adabiyot dasturiga kiritilgan ayrim asarlarning o'quvchilar yosh xususiyatiga muvofiq emasligi yoki darsliklarga kiritilgan asarlar tahliliga yo'naltirish shakl va usullar

nomukammalligi, saviyasining to'kis emasligi o'quvchilar nutqini o'stirishda muammolarga sabab bo'lmoqda. Bu haqida ham V.Qodirov o'z monografiyasida batafsil to'xtalgan [12, 9-20-betlar];

4) ona tili darslarida asosiy e'tibor grammatik qoidalarni o'zlashtirib, ma'lumotlarni bilishga, til sathlari bo'yicha tahlilni amalga oshirishga qaratilgani, shuningdek, yuqorida ta'kidlaganimizdek, test topshiriqlariga tayyorlash maqsadi yetakchi mavqeidaligi;

5) deyarli barcha ona tili darsliklarida gap tuzish, matn yaratish sharti mavjud bo'lgan mashq va topshiriqlar talaygina, lekin ular yozma nutqni o'stirish borasida amaliy natija berayotgani yo'q. Sababi o'quvchilarda fikrni ifodalash, uni bayon etish ko'nikmalari shakllanmagan. O'qituvchilarga shundoq ham kam bo'lgan matn yaratish texnologiyalarini tarbiyalanuvchilarda shakllantirishga bag'ishlangan metodik qo'llanmalar [19] yetib bormagan. T.Ziyadovanning "Matn yaratish texnologiyasi" (ona tili ta'limi misolida) monografiyasida "O'quvchilarda matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishning hozirgi ahvoli" faslida asosan yozma, qisman og'zaki nutqni shakllantirish holati, bu boradagi muammolar ochib berilgan [19, 26-31-betlar].

Har bir xalqning madaniy saviyasi muayyan darajada millat vakillarining savodxonlik darajasi bilan ham belgilanar ekan, orfografik ko'nikma muhim ahamiyat kasb etadi. Savodxonlik darajasi so'zlarni faqat yozishni bilish bilan belgilanmaydi, ayni paytda ularni to'g'ri yoza olish qobiliyati bilan o'lchanadi. Bu ko'nikma tilning barcha sathlari bilan bevosita bog'liq holda shakllantiriladi va rivojlantiriladi. Tovushlar talaffuzi va imlosiga ko'ra fonetika bilan, asos va qo'shimchalar imlosiga ko'ra morfemika bilan, ba'zi so'zlarning imlosini ularning ma'nosiga ko'ra belgilanishi bilan leksikologiyaga, grammatik shakllarga tayangan holda xatolardan qochishga erishish orqali morfologiya bilan, talaffuz va yozuv me'yorlarini farqlash bilan orfoepiyaga, gapda so'zlarning to'g'ri bog'lanishini o'rganish orqali sintaksis bilan bu ko'nikmani shakllantirish maqsadlari hamohangdir.

Xulosa. Yuqorida tahlil qilganimiz uch kompetensiyaning qoniqarli emasligi o'z-o'zidan o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan pragmatik kompetensiyaning joriy holatini ochib beradi, ya'ni joriy til ta'limida o'quvchilarda pragmatik layoqatning ham talab darajasida emasligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash to'g'risida"gi 2017-yil 15-martdagi 140-son qarori. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" gi 2017-yil 6-aprel, 187-sonli qarori. Elektron manbaa:

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF- 4947-son Farmoni. – Toshkent, 2017-yil 7-fevral.

3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 146 b.

4. Демянков, В.З. Прагматические основы интерпретации высказывания. // Известия АН СССР. Серия лит-ры и языка, 1981. – Ташкент, – № 4. – С. 368-377.

5. Дудина, Т.Б. Прагматическая характеристика текста и его лингводидактическая направленность // Проблемы лингвистического анализа текста. Коммуникативно-прагматический аспект. – Иркутск: ИГПИИЯ, 1990. – С. 5-10.

6. Kanngisser S.Sprachkldningen und Sprachbeschreibungen. In: Wissenschaftstheorieder Linguistik. Hsg.: Wunderlich D. –Kronberg, 1976. – P.160. 125-p.

7. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – Москва: ЭТС, 2004. – С. 424. 226-b.

8. Крысин Л.П. Речевые общение и сотсиальные роли коммуникантов // Сотсиолингвистические аспекты изучения современного русского языка. – Москва: "Наука", 1989. – С. 142.

9. Nabiyeva D. Lingvistik kompetensiya va uning shakllanish jarayonlari // Andijon davlat universiteti Ilmiy xabarnomasi. – Andijon, 2019. – № 12. – B. 91.
10. Nurmonov A., Ziyodullayeva G. O'quvchilarning til kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish muammolari // Ma'rifat, 2014, 18 iyul. – B.9.
11. Почепсов Г.Г. Прагматика текста // Коммуникативно - прагматические и семантические функции речевых единств: изд-во Калинин. гос. ун-т. – Калинин, 1980. – С. 5-10.
12. Qodirov V. Mumtoz adabiyot: o'qitish muammolari va yechimlar. – Toshkent: "O'zbekiston Milliy kutubxonasi" nashriyoti. 2009. 21-b.
13. Rahimov U., Maxammadjonov N. Kompetentlik va pragmatika // Andijon davlat universiteti Ilmiy xabarnomasi – Andijon, 2019.-№12.–B.93.
14. Rasulov Q.A. O'zbek muloqot xulqining funksional xoslanishi. Fil. fan. nomz. disser. – Toshkent, 2008. 24-b.
15. Розентал Д., Теленкова М. Словар-справочник лингвистических терминов. – Москва: "Просвещение", 1976. – С. 543.
16. Сборник. Русские писатели о языке. – Ленинград, 1954. – С. 285.
17. Выготский Л.С. Мышление и реч. – Москва: "Лабиринт", 1999.– С. 209.
18. Хелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 1999. – С. 265.
19. Ziyodova T. Matn yaratish texnologiyasi. -Toshkent: "Fan", 2018. –157 b.
20. Шаховский В.И., Жура В.В. Дейксис в сфере эмоциональной речевой деятельности // Вопросы языкознания, 2002, – № 5 – С. 38-56.

Munirov Nurali Alisherovich,

Buxoro davlat universiteti sport nazariyasi va metodikasi kafedrası dotsenti,
n.a.munirov@buxdu.uz

QO'L JANGI SPORT TURI BO'YICHA MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Annotatsiya. Maqolada qo'l jangi sport turi bo'yicha mashg'ulotlarni samarali tashkil etish metodikasi yoritilgan. 8 haftalik eksperiment davomida sportchilarning jismoniy, texnik-taktik va ruhiy tayyorgarligi o'zaro uyg'unlashtirilgan holda mashg'ulotlar orqali rivojlantirildi. Olingan natijalar integratsiyalashgan yondashuv sportchilarning umumiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatdi. Mashg'ulotlarning bosqichli tuzilishi, yuklama balansini saqlash va psixologik tayyorgarlikning muhimligi asoslangan holda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: qo'l jangi, sport mashg'uloti, tayyorgarlik metodikasi, texnik-taktik ko'nikma, psixologik trening, kompleks yondashuv.

Аннотация. В статье раскрыта методика эффективной организации тренировок по рукопашному бою. В течение 8-недельного эксперимента участники прошли комплексную подготовку, включающую физические, техническо-тактические и психологические элементы. Результаты подтвердили, что интегрированный подход значительно повышает уровень общей подготовленности спортсменов. Особое внимание уделено поэтапной структуре занятий, балансировке нагрузок и роли психологической устойчивости.

Ключевые слова: рукопашный бой, спортивная подготовка, тренировочная методика, техническо-тактические навыки, психологическая устойчивость, комплексный подход.

Abstract. The article explores an effective training methodology for hand-to-hand combat. Over the course of an 8-week experiment, athletes underwent a comprehensive program that integrated physical, technical-tactical, and psychological preparation. The results demonstrated that such an integrated approach significantly enhances overall athlete performance. Emphasis is placed on structured progression, workload management, and the importance of mental resilience.

Keywords: hand-to-hand combat, sports training, training methodology, technical-tactical skills, psychological resilience, holistic approach.

Kirish. Qo'l jangi - bu jang san'ati va sport turi bo'lib, unda raqiblar asosan qo'l va gavda yakka kurashi usullaridan foydalanib kurashadilar. Ushbu jang san'ati yuqori jismoniy kuch bilan birga tezlik, texnika va strategiyani ham talab qiladi. Qo'l jangida muvaffaqiyatga erishish uchun sportchini har tomonlama tayyorlash zarur: jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirish, texnik mahoratni oshirish, taktik tafakkurni shakllantirish hamda ruhiy barqarorlikni mustahkamlash. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, raqobatbardosh sportchilarni tayyorlash dasturi odatda jismoniy, texnik, taktik va psixologik (ruhiy) tayyorgarlik qismlaridan iborat bo'ladi va bu omillar bir-biri bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi. Ushbu omillarning o'zaro uyg'unligi mashg'ulot jarayonining sifatini va sportchining musobaqadagi natijalarini belgilaydi.

Qo'l jangida mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etish sportchilarning imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish va jarohatlanish xavfini kamaytirish uchun muhimdir. Hozirgi kunda jahon sportida ilmiy asoslangan yondashuvlarga tayanish zarur bo'lib, mashg'ulot jarayonini rejalashtirishda sport fiziologiyasi, pedagogikasi va psixologiyasi yutuqlariga tayaniladi. Ushbu maqolada qo'l jangi sport turi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etishning ilmiy asoslangan metodikasi, ya'ni turli tayyorgarlik jihatlarini uyg'unlashtirgan holda samarali mashg'ulot dasturini ishlab chiqish va uni sinovdan o'tkazish natijalari bayon etiladi.

Metodika. Tadqiqotimizda 20 nafar (yoshi 18-25 oralig'idagi) qo'l jangi bilan shug'ullanuvchi sportchilar ishtirok etdilar. Ular tajriba va mahorat darajasiga ko'ra tenglashtirilib, ikki guruhga bo'lindi: eksperimental guruh (yangi taklif etilgan metodika bo'yicha shug'ullanuvchilar) va nazorat guruhi (an'anaviy mashg'ulot dasturi bo'yicha shug'ullanuvchilar). Har bir guruhda 10 nafardan sportchi bo'lib, tajriba muddati 8 hafta etib belgilandi. Eksperimental guruh mashg'ulotlarida

jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik mashg'ulotlar va psixologik tayyorgarlik elementlarini o'z ichiga olgan integratsiyalashgan dastur qo'llandi. Nazorat guruhi esa odatiy ravishda faqat murabbiy tomonidan belgilangan standart texnik va jismoniy mashg'ulot rejasi asosida shug'ullandi.

Dastur samaradorligini baholash uchun barcha ishtirokchilardan tajriba boshlanishida va 8 haftalik mashg'ulotlar yakunida quyidagi ko'rsatkichlar o'lchandi: (1) Jismoniy tayyorgarlik (kuch, tezkorlik va chidamlilik testlari – masalan, 1 daqiqada qisqa tez zarbalar soni, 100 m sprint va 3000 m yugurish va hokazo); (2) Texnik tayyorgarlik darajasi (mashg'ulotlarda va nazorat sparring janglarida texnik usullarni to'g'ri va samarali qo'llay olish ko'rsatkichi, murabbiylar bahosi orqali); (3) Taktik tafakkur va o'yin rejasi (raqib harakatlarini oldindan sezish va shunga mos texnikani qo'llash qobiliyati, nazorat janglarida tahlil qilindi); (4) Ruhiy tayyorgarlik (psixologik testlar – masalan, musobaqa oldi stress darajasi, diqqatni jamlash testi, motivatsiya darajasi anketasi). Olingan natijalar eksperimental va nazorat guruhlarini o'rtasida qiyosiy tahlil qilindi.

Mashg'ulot dasturi va mashg'ulot shakllari.

Taklif etilgan mashg'ulot metodikasi haftasiga 5 kunlik mashg'ulot rejasini o'z ichiga oldi. Mashg'ulotlar shakli jihatidan turlicha bo'lib, ular davomida sportchilarni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar bajarildi. Quyida eksperimental guruh uchun haftalik mashg'ulotlar tarkibi keltirilgan:

Jismoniy tayyorgarlik mashg'uloti – haftasiga 2 kun. Bu mashg'ulotlarda kuch va chidamlilikni rivojlantiruvchi maxsus jismoniy mashqlar bajarildi (og'irlik bilan kuch mashqlari, umumtayyorgarlik komplekslari, yugurish, interval kardio mashqlar va h.k.). Yuklamalar hajmi va intensivligi asta-sekin oshirib borildi (progressiv yuklama prinsipi) va haftaning so'ngida nisbiy dam (yengilroq mashg'ulot) berildi. Jismoniy mashg'ulotlarni rejalashtirishda davriy rejalashtirish (periodizatsiya) tamoyillariga amal qilindi - ya'ni, og'ir yuklama haftalari yengilroq haftalar bilan almashib, sportchilarning tiklanishi va ortiqcha zo'riqmasligi ta'minlandi. Jismoniy tayyorgarlik mashqlarini bajarishda interval metod keng qo'llandi: masalan, yuqori intensivlikdagi qisqa tezkor zarbalar seriyasi va undan keyin qisqa dam olish fursatlari kombinatsiyalab, anaerob va aerob quvvatni oshirishga erishildi.

Texnik-taktik mashg'ulot – haftasiga 2 kun. Bu mashg'ulotlarda qo'l jangi sportining texnik elementlarini o'zlashtirish va ularni taktik jihatdan qo'llashga e'tibor qaratildi. Dastlab sportchilarga murabbiy tomonidan yangi texnikalar va kombinatsiyalar namoyish etildi, so'ngra sportchilar ularni juftlikda takrorlash (juftlikda mashq qilish) orqali o'zlashtirdilar. Pedagogik yondashuv sifatida namoyish etish va takrorlash (repetitsiya) usullari qo'llanildi, murabbiy har bir sportchining bajarilishini kuzatib, xatolarini to'g'rilab bordi. Texnik mashqlarda murakkablik darajasi bosqichma-bosqich oshirilib bordi: avval oddiy elementlar sekin sur'atda, keyin tezlik va murakkablik orttirildi. Taktik mashqlar esa raqib harakatlarini oldindan ko'ra olish, himoya va qarshi hujum rejasini tuzish kabi topshiriqlarni o'z ichiga oldi. Masalan, sportchilarga ma'lum sharoitli vaziyat berilib (raqib chap qo'lda zarba berayotgan holat, yoki raqib faol hujumda va hokazo), shu vaziyatda eng samarali himoya va hujum usulini tanlab ko'rsatish vazifasi yuklandi. Bu orqali sportchilarning jangovar tafakkuri va vaziyatga mos qaror qabul qilish qobiliyati shakllantirildi.

Sparring va maxsus jang mashg'ulotlari – haftasiga 1 kun. Sportchilar o'zaro erkin sparring janglarida bellashib, o'rgangan texnik va taktik malakalarini amaliyotda sinab ko'rdilar. Sparringlar real musobaqa qoidalarini asosida va hakam ishtirokida o'tkazilib, har bir jangdan so'ng tahlil qilindi. Shuningdek, yuqori intensivlikdagi qisqa raundli janglar (masalan, 2 daqiqalik 3 raund) tashkil etilib, sportchilarning tezkorlik va bardoshliligi sinovdan o'tkazildi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sparring mashg'ulotlari real jangga eng yaqin bo'lsa-da, ularning fiziologik yuklamasi ayni haqiqiy musobaqa darajasiga yetmasligi mumkin. Shu sababli, biz sparringlardan tashqari maxsus yuqori yuklamali kombinatsion mashqlarni ham qo'lladik: masalan, 1 daqiqa davomida maksimal tezlikda zarbalar seriyasini berish, darhol undan so'ng 1 daqiqa davomida kurash usullarini uzluksiz bajarish, so'ng qisqa dam olish. Bunday interval uslubidagi janggohga yaqin sharoitli mashqlar orqali sportchilarning haqiqiy jangga tayyorgarligi kuchaytirildi.

Ruhiy (psixologik) tayyorgarlik mashg'ulotlari – haftasiga 1 kun (yoki jismoniy mashg'ulotlardan so'ng qisqa segmentlar sifatida). Bu mashg'ulotlarda sportchilarning psixologik barqarorligini oshirishga xizmat qiluvchi usullar qo'llandi. Motivatsion trening doirasida yuqori natijalarga erishgan qo'l jangchilarning misollari keltirilib, sportchilarda ichki ishtiyoq uyg'otildi. Tasavvur qilish (vizualizatsiya) usuli bilan sportchilarga musobaqa jarayonini ko'z oldiga keltirish, o'zini g'olib sifatida tasavvur qilish mashqlari o'tkazildi – bu usul sportchilarning o'ziga ishonchini oshirishga yordam beradi deb hisoblanadi. Nafas olish va relaksatsiya texnikalari o'rgatilib, jangdan oldingi asabiylikni yengish, diqqatni jamlash ko'nikmalari singdirildi. Har bir sportchining ruhiy holati individual ekanligi inobatga olinib, murabbiy tomonidan ayrim sportchilarga qo'shimcha individual psixologik maslahatlar ham berib borildi.

Har bir mashg'ulot strukturaviy jihatdan uch qismga bo'lindi: 1) Kirish qismi – umumiy isinish va harakatli mashqlar (5–10 daqiqa) o'tkazildi. Bu bosqichda sportchilar yengil yugurish, cho'zish mashqlari va bo'g'inlarni qizdirish orqali jismoniy faoliyatga tayyorlandi. 2) Asosiy qism – yuqorida tavsiflangan asosiy mashg'ulot vazifalari (jismoniy, texnik-taktik yoki sparring) bajarildi. Bu qismning davomiyligi taxminan 60 daqiqa bo'lib, unda dastlab yuklama bosqichma-bosqich oshirib borildi va yakunda eng yuqori intensivlikka erishildi. 3) Yakuniy qismi – sovitish (cool-down) va tiklanish mashqlari (5–10 daqiqa). Sportchilar sekin yugurish yoki yengil mashqlar yordamida nafasini tikladi, so'ng statik cho'zilish mashqlari orqali mushaklarni bo'shashtirdi. Yakuniy qism jarayonida qisqa tahlil ham o'tkazilib, o'sha kungi mashg'ulotda o'rgatilgan asosiy jihatlar eslatib o'tildi, sportchilarga uyga vazifa yoki mustaqil mashq tavsiyalari berildi.

Umuman olganda, eksperimental guruh mashg'ulotlari davomida jismoniy chiniqtirish, texnik-samaradorlik va ruhiy barqarorlikni bir vaqtda rivojlantirishga harakat qilindi. Mashg'ulot dasturi tuzishda zamonaviy sport treningi nazariyasining asosiy tamoyillariga amal qilindi: murakkablashuv va ixtisoslashuvning izchilligi, bosqichma-bosqich yuklama orttirib borish, muntazamlik hamda individual yondashuv. Shuningdek, sportchilar salomatligini doimiy nazorat qilish (yurak urish tezligi, qon bosimi, umumiy holat) orqali yuklamalar me'yori moslashtirilib bordi; ortiqcha charchash belgilari ko'ringanda qo'shimcha dam berildi.

Natijalar. 8 haftalik mashg'ulotlar yakunida eksperimental va nazorat guruhlarining dastlabki va yakuniy ko'rsatkichlari taqqoslandi. Quyida asosiy natijalar keltirilgan:

Jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari: eksperimental guruh sportchilarining kuch, tezlik va chidamlilik testlari natijalarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Masalan, kuch ko'rsatkichlari (masalan, 1 daqiqadagi maksimal tez zarbalar soni) o'rtacha 15% ga oshdi, 3000 m masofaga yugurish va umumiy chidamlilik testi vaqti o'rtacha 8% ga yaxshilandi. Nazorat guruhida ham jismoniy ko'rsatkichlarda o'sish kuzatildi, biroq uning miqyosi eksperimental guruhdagiga nisbatan pastroq bo'ldi (taxminan 5–7% atrofida). Eksperimental guruhning orttirgan kuch va chidamlilik natijalari nazorat guruhinikidan statistik jihatdan ahamiyatli yuqori ekanligi aniqlandi ($p < 0.05$ darajada).

Texnik va taktik tayyorgarlik: mashg'ulotlar yakunida sportchilarning texnik mahorati murabbiylar tomonidan baholanib, eksperimental guruhda yuqori o'sish qayd etildi. Eksperimental guruh sportchilari nazorat sparring janglarida texnikalarni to'g'ri va samarali qo'llash ko'rsatkichini o'rtacha 20% ga yaxshiladilar (jang davomida muvaffaqiyatli amalga oshirilgan usullar soni oshdi, xatolar kamaydi). Nazorat guruhida bu ko'rsatkich taxminan 10% ga o'sdi. Shuningdek, eksperimental guruh sportchilarining taktik tafakkuri va qaror qabul qilish tezligi ham yaxshilangan: ular nazorat janglarida raqib harakatlariga moslashishda tezkorroq va aniqroq bo'lishdi. Masalan, eksperimental guruh a'zolari sparring paytida himoyadan hujumga o'tish reaksiya vaqti o'rtacha 15% ga tezlashganini ko'rsatdi.

Ruhiy tayyorgarlik va psixologik ko'rsatkichlar: eksperimental guruh sportchilari 8 hafta davomida o'tkazilgan psixologik treninglardan so'ng ruhiy barqarorlik va diqqatni jamlash qobiliyatlarida ijobiy o'zgarishlarga erishdilar. Maxsus psixologik testlar (masalan, tartibsiz signallarni payqab reaksiyaga kirish va hokazo) natijasida, eksperimental guruh sportchilarining diqqat jamlash ko'rsatkichi o'rtacha 12% ga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida bunday o'zgarish

kuzatilmadi yoki juda kichik bo'ldi (taxminan 2–3%). Bundan tashqari, eksperimental guruh a'zolari musobaqaoldi stress va hayajonni boshqarishda yaxshiroq natija ko'rsatdilar: subyektiv baholashga ko'ra, ularning o'ziga ishonchi oshgan, asabiylashish darajasi esa pasaygan. Bu holat yakuniy nazorat sparring janglarida ham namoyon bo'ldi - eksperimental guruh sportchilari vaziyatni tinchroq va ishonchliroq boshqara oldilar, raqibning bosimi ostida ham reja asosida harakat qilishdi.

1-Jadval. Eksperimental va nazorat guruhlarining mashg'ulotlar oldi va so'ngidagi ko'rsatkichlari (8 haftalik tajriba natijasi)

Ko'rsatkich nomi	Eksperimental guruh (boshlanish)	Eksperimental guruh (yakun)	Nazorat guruhi (boshlanish)	Nazorat guruhi (yakun)
1 daqiqadagi zarbalar soni (ta)	78	92	77	84
3000 m yugurish (daqiq)	14:50	13:30	14:40	14:10
Texnik aniqlik (%)	65%	82%	64%	72%
Qaror qabul qilish tezligi (soniya)	2.5	1.9	2.6	2.3
Psixologik barqarorlik (shkala 1–10)	5.5	8.0	5.6	6.5

Umumiy sport natijalari: tadqiqot yakunida tashkil etilgan kichik turnirda eksperimental guruh sportchilari nazorat guruhiga nisbatan yaxshiroq natija ko'rsatdilar. 10 ta to'qnashuv jangidan eksperimental guruh sportchilari 7 tasida g'alaba qozondi (nazorat guruhi esa 3 tasi). Albatta, bu kichik musobaqa bo'lgani bois, statistika uchun cheklangan ma'lumot beradi, ammo umumiy tendensiya sifatida yangi mashg'ulot metodikasi bilan shug'ullangan sportchilarning raqobatbardoshligi oshgani kuzatildi.

Yuqoridagi natijalar yangi mashg'ulot metodikasi qo'l jangida sportchilar tayyorgarligini har tomonlama yaxshilashga yordam berganini ko'rsatadi. Ayniqsa, eksperimental guruhdagi jismoniy va texnik ko'rsatkichlarning nazorat guruhidan ustunligi integratsiyalashgan yondashuv samaradorligidan dalolat beradi.

Munozara. Ushbu tadqiqot natijalari qo'l jangida mashg'ulotlarni kompleks yondashuv asosida tashkil etish yuqori samaradorlik berishini tasdiqlaydi. Eksperimental guruh sportchilarining jismoniy, texnik va ruhiy jihatlarida nazorat guruhiga nisbatan sezilarli ustunligi shuni ko'rsatadiki, mashg'ulot jarayonida barcha muhim tarkibiy qismlarni qamrab olish sportchilarning umumiy tayyorgarligini yaxshilaydi. Jismoniy tayyorgarlikning rivojlanishi sportchilarga jang vaqtida kuch, tezlik va chidamlilik bo'yicha ustunlik berdi, bu esa texnik harakatlarni samarali bajarish va oxirigacha yuqori sur'atni ushlab turishga zamin yaratdi. Texnik-taktik tayyorgarlikning puxta yo'lga qo'yilgani esa sportchilarning jang olib borish mahoratini oshirdi – ular raqib harakatlariga moslasha olish, turli vaziyatlarda to'g'ri usulni qo'llash ko'nikmasini shakllantirdilar. Ruhiy tayyorgarlik elementlariga ega mashg'ulotlar esa sportchilarga psixologik barqarorlikni berdi: hayajon va stressni boshqarish, o'ziga ishonchni orttirish orqali ular hal qiluvchi vaziyatlarda ham o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga muvaffaq bo'ldilar.

Natijalarimiz sport treninggi nazariyasining asosiy tamoyillariga mos keladi. Xususan, jismoniy, texnik, taktik va ruhiy tayyorgarlikni uyg'un olib borish prinsipi o'z samarasini berdi. Ilmiy manbaalarda ham sportchini har tomonlama tayyorlash zarurligi, bu jihatlarda bir-biri bilan chambarchas bog'liqligi qayd etiladi. Bizning yondashuvda ham aynan shu prinsip qo'llanilib, bir mashg'ulot doirasida ham turli komponentlar integratsiyasi ta'minlandi (masalan, texnik mashq jarayonida jismoniy chidamlilikka ham e'tibor berildi, psixologik mashg'ulotlar esa haftalik rejaga kiritildi). Mashg'ulotlarning ilmiy asosda rejalashtirilishi – ya'ni yuklamalarni to'g'ri dozalashtirish, tiklanish fursatlarini belgilash – sportchilarning ortiqcha charchab qolmasdan doimiy progressga erishishiga yordam berdi. Bu borada mashg'ulotlarni sikllarga bo'lish va davriy yuklama berish (periodizatsiya) tamoyili asos bo'ldi, natijada sportchilar formasi izchil oshib bordi va tajriba davomida jarohatlar kuzatilmadi.

Diqqatga sazovor jihat shundaki, sparring mashg'ulotlari va real musobaqa talablarini taqqoslaganimizda, faqat sparring bilan cheklanish yetarli emasligi ayon bo'ldi. Ilmiy adabiyotlarda ham sparring janglari paytida yurak urish tezligi va metabolik talablar haqiqiy musobaqadagidan pastroq bo'lishi mumkinligi ko'rsatilgan. Bizning dasturda sparringlar bilan birga qo'shimcha yuqori intensivlikdagi mashqlar joriy qilinishi sportchilarning funksional holatini yaxshiroq oshirdi, bu nazorat guruhiga nisbatan chidamlilik natijalaridagi farqdan ham ma'lum bo'ldi. Demak, qo'l jangi sportida sportchilarni tayyorlashda sparringlar bilan bir qatorda, jismoniy imkoniyat chegaralarini kengaytiruvchi maxsus interval mashqlar va boshqa yuqori yuklamali trenajorlardan foydalanish muhim ekanligi tasdiqlandi.

Psixologik tayyorgarlik masalalariga kelsak, tadqiqotimizda ruhiy mashg'ulotlar qisqa vaqt ichida ham ijobiy ta'sir berishi mumkinligi ko'rindi. Eksperimental guruh sportchilarining musobaqaoldi stressni yyengib o'tish ko'nikmalari yaxshilangani ularning yakuniy janglardagi ishonchli harakatlarida namoyon bo'ldi. Bu natijalar sport psixologiyasi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar bilan ham uyg'un: masalan, judo bo'yicha sportchilar ustida o'tkazilgan kuzatuvlarda musobaqa oldidan tushkunlik va xavotirning oshishi, kortizol gormoni darajasining ko'tarilishi kuzatilishi, shu bois psixologik tayyorgarlik rejalarini har bir sportchi xususiyatlariga mos ravishda tuzish lozimligi ta'kidlangan. Bizning dasturda ham har bir sportchining ruhiy holati individual tartibda kuzatilib, ehtiyojga qarab turli usullar qo'llandi. Masalan, ayrim sportchilarda motivatsiya yetishmasligi sezilsa, ularga qo'shimcha rag'batlantiruvchi suhbatlar o'tkazildi; ba'zilar uchun esa ortiqcha hayajonni pasaytirish bo'yicha individual maslahatlar berildi. Individual yondashuv natijasida har bir ishtirokchi o'ziga eng kerak bo'lgan psixologik ko'makni oldi, bu esa umumiy guruh natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Kelgusidagi tadqiqotlarda psixologik tayyorgarlikning turli usullarini (masalan, chuqur relaksatsiya, mindfulness texnikalari, yig'ilgan stressni bartaraf etish usullari) uzoq muddatli perspektivada o'rganish foydali bo'ladi.

Ushbu tadqiqot doirasida qator cheklovlar ham mavjud bo'lib, ularni hisobga olish lozim. Ishtirokchilar soni nisbatan kam va ularning barchasi yosh sportchilar ekani natijalarning umumlashuvini cheklashi mumkin. Kengroq miqyosdagi va uzoqroq davrli tadqiqotlar o'tkazilsa, metodikaning turli yosh va malaka darajasidagi sportchilarga tatbiq qilinishini aniqlash imkoni paydo bo'ladi. Shuningdek, bizning tadqiqotda nazorat guruhi an'anaviy mashg'ulot rejasi bo'yicha shug'ullandi, lekin bu rejalar ham murabbiylar tajribasiga ko'ra farq qilishi mumkin. Kelajakda aynan qaysi komponentlar natijalarga ko'proq ta'sir qilishini aniqlash uchun turli eksperimental shartlarni qiyoslash (masalan, psixologik tayyorgarlik qismini alohida nazorat qilish) maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, qo'l jangi sport turi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etishda integratsiyalashgan, ilmiy asoslangan yondashuv sportchilarning jismoniy, texnik-taktik va ruhiy tayyorgarligini birdek rivojlantirishga xizmat qiladi. Bizning tadqiqotimizda taklif etilgan metodika 8 haftalik sinov davomida o'z samaradorligini ko'rsatdi: sportchilar kuch-quvvat, texnik mahorat va psixologik barqarorlik bo'yicha sezilarli o'sishga erishdilar. Kompleks mashg'ulotlar natijasida sportchilarning musobaqa natijalari ham yaxshilandi. Bu yondashuv qo'l jangi murabbiylari va sportchilari uchun foydali bo'lib, mashg'ulot jarayonini optimallashtirishga yordam beradi. Ilmiy asoslangan metodik yondashuvni qo'llash orqali qo'l jangchilari qisqa muddatda yuqori samaraga

erishishlari, uzoq muddatda esa barqaror rivojlanish va yuksak sport formani saqlab turishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 20-iyundagi "Qo'l jangi sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-287-son qarori
2. Брагин В. В. Методика проведения физической подготовки с элементами рукопашного боя для эффективных действий специальных подразделений МВД по борьбе с незаконным оборотом наркотиков //Ученые записки университета им. ПФ Лесгафта. – 2008. – №. 11. – С. 10-14.
3. Борисов А. А. Салькова Д. В. Формирование психофизической готовности курсантов военных вузов к выполнению служебных и боевых задач средствами физической подготовки // Военный инженер. 2019. № 7. С. 18.
4. Волков В.Г., Володин Р.Н., Скуднов В.М., Поздняков К.В. Рукопашный бой: учеб. пособие/. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2022. – 122 с.
5. Купцов А. П. Спортивная борьба : учебник. М. : Физкультура и спорт, 1978. 403 с.
6. Кропивницкий А.М. Формирование методического мастерства руководителя занятий по рукопашному бою на базе программированного обучения //Инновационные технологии в педагогике высшей школы. – 2021. – С. 13-20.
7. Alisherovich M. N. Theory and methodology of types of wrestling //Вестник науки и образования. – 2021. – №. 15-3 (118). – С. 54-57.
8. Munirov N. A. Sportda qobiliyat va iqtidorni rivojlantirishda muhim faktorlar //Journal of Innovation in Educational and Social Research. – 2024. – Т. 2. – №. 11. – С. 20-25.
9. Муниров Н. А. Национальная борьба (Кураш)-одно из средств создания здоровой духовной среды среди молодёжи //УЧЁНЫЙ XXI ВЕКА. – 2019. – Т. 4. – С. 69-70.
10. Муниров Н. А. Роль физической культуры и спорта в развитии учащихся //Проблемы науки. – 2021. – №. 2 (61). – С. 47-49.
11. Муниров Н. А., Раджабов Э. Н. Учебные технологии, применяемые в обучении видам национальной борьбы кураш //Научный журнал. – 2019. – №. 6 (40). – С. 110-111.
12. Топалян Г. А. Армейский рукопашный бой как средство психофизической подготовки военнослужащих: дис. – Сибирский федеральный университет, 2022.
13. Туманян Г. С. Школа мастерства борцов, дзюдоистов и самбистов : учеб. пособие. М. : Академия, 2006. 592 с.

Юсупова Зулфизар Бахтиёр қизи,
*Преподаватель Каттакурганского филиала СамГУ,
Кафедры дошкольного, начального образования и спорта*

НОМОФОБИЯ КАК СОВРЕМЕННАЯ ПРОБЛЕМА ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТОВ: ПОЛОВЫЕ РАЗЛИЧИЯ В УРОВНЯХ ЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. Статья исследует номофобию как современную проблему психического здоровья студентов, акцентируя внимание на половых различиях в уровнях зависимости от мобильных устройств. Анализируются факторы, способствующие развитию номофобии, и результаты анкетирования показывают различия в тревожности между студентами мужского и женского пола, подчеркивая необходимость целевых вмешательств.

Ключевые слова: номофобия, стресс, зависимость от смартфонов, студенты, психосоциальная проблема, мобильные технологии, высшее образование.

Annotation. The article examines nomophobia as a pressing psychosocial issue among higher education students. It analyzes the causes and consequences of excessive dependence on mobile devices and their impact on students' mental health and social interactions. Methods of diagnosis and possible solutions to this problem within the educational environment are explored.

Key words: nomophobia, stress, smartphone addiction, students, psychosocial problem, mobile technologies, higher education.

Введение: Развитие цифровых технологий привело к интеграции мобильных телефонов в повседневную жизнь современного человека. Изначально предназначенные для упрощения коммуникации, данные устройства трансформировались в многофункциональные инструменты, способные выполнять широкий спектр задач, включая хранение информации, доступ в интернет, мультимедийные развлечения и выполнение рабочих функций. Благодаря мобильности и эргономичности мобильные телефоны стали неотъемлемой частью социальной и профессиональной активности.

Несмотря на многочисленные преимущества, чрезмерное использование мобильных устройств сопряжено с рядом негативных последствий. В частности, отмечается рост феномена номофобии - страха остаться без доступа к мобильному телефону, а также связанных с этим психологических и социальных проблем. Существует мнение, что увлечение играми и интернет-ресурсами не является первопричиной зависимости, а представляет собой форму компенсаторного поведения, обусловленного внешними социальными и психологическими факторами. Например, межличностные конфликты в семье, сложности в общении со сверстниками и эмоциональная нестабильность могут способствовать уходу в виртуальную среду, где индивид получает возможность реализовать альтернативные сценарии поведения. [1,290-297]. В этом контексте эскапизм может рассматриваться как стратегия психологической адаптации при недостаточной способности справляться с трудностями реальной жизни.

Таким образом, исследование номофобии требует комплексного подхода, учитывающего не только технологические, но и социально-психологические аспекты. Настоящая работа направлена на анализ механизмов формирования зависимости от мобильных устройств и выявление факторов, способствующих развитию номофобии.

Обзор литературы. Термин «номофобия» (nomophobia) представляет собой акроним, образованный от английского выражения «NO MOBILE PHONE phOBIA», что означает «страх остаться без мобильного телефона». Этот термин был введен в научный оборот экспертами для описания состояния тревожности или паники, возникающего при невозможности поддерживать связь через мобильное устройство [2, 251-259].

Телефонная зависимость рассматривается как одна из наиболее распространенных немедицинских форм аддиктивного поведения, наряду с интернет-зависимостью и зависимостью от азартных игр. Данное явление сопровождается негативными последствиями,

включая нарушения в психологическом и социальном функционировании личности, снижение самооценки, а также рост уровня тревожности.

По данным социологического исследования, опубликованного в *Psychology Today* (2014), около 66% респондентов в той или иной степени подвержены номофобии, при этом женщины демонстрируют более высокую склонность к данной проблеме по сравнению с мужчинами. В исследовании, проведенном в 2017 году среди 145 студентов-медиков в Индии, было установлено, что 17,9% участников испытывали легкую форму номофобии, 60% – умеренные симптомы, а у 22,1% наблюдались тяжелые проявления данного состояния, что свидетельствует о его распространенности среди молодежи [3, 412-425].

Одним из ключевых симптомов номофобии является выраженное беспокойство или стресс при отсутствии доступа к мобильному телефону, его разрядке или нахождении вне зоны действия сети. Данное состояние может сопровождаться классическими признаками тревожных расстройств, такими как учащенное сердцебиение, повышенная потливость, озноб, спутанность сознания и когнитивная дезорганизация.

Исследовательская компания YouGov впервые ввела термин «номофобия» в 2008 году на основе опроса, проведенного в Великобритании, в ходе которого 53% пользователей мобильных телефонов сообщали о тревожности при их потере, а 58% испытывали дискомфорт при невозможности воспользоваться телефоном. Это исследование продемонстрировало, что мобильные устройства стали важной частью социальной и психологической среды человека, а их отсутствие может вызывать ощущение изоляции и психологического дискомфорта. [4, 140-144]

С момента публикации первых исследований по номофобии данное явление привлекло внимание ученых по всему миру. В последние годы отмечается рост числа работ, посвященных изучению механизмов формирования телефонной зависимости, ее влиянию на психологическое благополучие и разработке превентивных мер, направленных на снижение ее негативных последствий.

Номофобия может быть обусловлена различными факторами, включая социальные, психологические и технологические аспекты. Среди наиболее распространенных причин данного феномена выделяют:

Страх упустить важную информацию (FOMO – Fear of Missing Out). Современные пользователи мобильных устройств испытывают беспокойство по поводу возможного пропуска значимых сообщений, звонков, уведомлений или электронных писем, что стимулирует их постоянное использование телефонов. [5, 1841-1848]

Зависимость от социальных сетей. Цифровые платформы, такие как Instagram, Telegram, TikTok, стали неотъемлемой частью социальной жизни. Люди проводят значительное количество времени в социальных сетях, что способствует формированию зависимости и усиливает потребность в постоянном доступе к смартфону.

Развлекательный контент. Смартфоны служат не только средством коммуникации, но и источником развлечений, включая видеоигры, потоковые сервисы и музыку. Чрезмерное использование данных функций может способствовать развитию номофобии.

Формирование технологической зависимости. Со временем у пользователей развивается ощущение, что мобильный телефон необходим для нормального функционирования, что приводит к эмоциональной привязанности к устройству.

Стресс, связанный с работой. Ожидание постоянной доступности, характерное для современных профессиональных сфер, может вызывать тревожность и потребность в постоянном мониторинге уведомлений, что способствует развитию номофобии.

Психологические факторы. Люди с высоким уровнем тревожности, депрессии или другими психическими расстройствами могут быть более предрасположены к номофобии, так как смартфон становится для них способом управления стрессом или способом избегания реальности.

Развитие номофобии может оказывать негативное влияние как на личную, так и на профессиональную сферу жизни человека. Среди основных последствий выделяют:

Снижение продуктивности. Чрезмерное использование мобильных телефонов снижает концентрацию внимания, приводит к прокрастинации и негативно влияет на выполнение рабочих или учебных задач.

Нарушение психического благополучия. Постоянная тревожность, стресс и склонность к депрессивным состояниям являются частыми спутниками номофобии, что может усугублять уже существующие психологические проблемы.

Дисрегуляция сна. Использование смартфона перед сном снижает качество и продолжительность сна, что может приводить к хроническому недосыпу и когнитивному истощению.

Проблемы в межличностных отношениях. Избыточное внимание к мобильному телефону может приводить к эмоциональному отчуждению, снижению качества общения с близкими и возникновению конфликтов в семейных и дружеских отношениях.

Физические проблемы. Длительное использование смартфона может вызывать перенапряжение глаз, боли в спине и шее, а также нарушение осанки, что связано с постоянным наклоном головы при просмотре экрана.

Формирование аддиктивного поведения. Номофобия может рассматриваться как форма поведенческой зависимости, сходная с другими видами нехимических аддикций, что требует внимания со стороны специалистов в области психологии и медицины.

Тревожность является одним из ключевых психологических факторов, связанных с номофобией. Впервые концепция тревоги была предложена Зигмундом Фрейдом в 1925-году, который рассматривал ее как иррациональное состояние, не привязанное к конкретному объекту или явлению. Впоследствии тревожность была дифференцирована как ситуативное эмоциональное состояние и как устойчивая личностная черта. [6, 130-137]

По мнению Б.Г. Немова, тревожность представляет собой стойкую психологическую характеристику, проявляющуюся в склонности индивида к переживанию страха и беспокойства в различных социальных ситуациях. Согласно А.В.Петровскому, тревожность определяется как тенденция к легкому возникновению тревожных реакций, что может усугубляться при наличии психотравмирующих факторов или соматических заболеваний. [7,6-7]

Таким образом, высокая тревожность и предрасположенность к стрессу могут являться предикторами номофобии, способствуя чрезмерной зависимости от мобильного телефона как средства регуляции эмоционального состояния. Дальнейшее изучение данного феномена является важной задачей современной психологии, требующей комплексного подхода и разработки стратегий профилактики номофобии в различных возрастных группах.

Метод и методология. Исследование номофобии у студентов высшего образования требует комплексного научного подхода, включающего теоретический и эмпирический анализ проблемы. Это явление затрагивает не только психологию, но и социальные, педагогические, технологические и медицинские аспекты. Рассмотрим подробно методологию и методы изучения номофобии.

Для достижения поставленной цели и решения поставленных задач применяются следующие эмпирические методы исследования: теоретический анализ научной литературы, анализ документов, научные исследования, математические и статистические методы обработки данных. После сбора данных необходимо их обработать и выявить закономерности.

Анкетирование проводилось среди студентов разных курсов и возрастных групп. Вопросы анкеты охватывали различные аспекты использования мобильных телефонов и связанные с этим чувства и переживания.

Анализ данных. В исследовании приняли участие 200 студентов. Коэффициент альфа Кронбаха оценивает надежность внутренней согласованности элементов в психологии и

социологии. Этот показатель измеряет степень согласованности многомерных шкал или тестов. Чем ближе значение альфа Кронбаха к 1, тем выше надежность шкалы.

Для вычисления коэффициента альфа Кронбаха необходимо проанализировать ответы на вопросы шкалы или теста. Результатом будет число от 0 до 1, где 1 означает идеальную согласованность всех элементов шкалы, а 0 - полное отсутствие согласованности.

В результате проведения анкетирования, направленного на изучение уровня номофобии среди студентов, были получены следующие данные. Анализ ответов студентов женского и мужского пола показал значительные различия в уровне номофобии между двумя группами.

Студенты женского пола набрали в *среднем 66.2 балла*, что свидетельствует о *высоком уровне тревожности* и зависимого поведения, связанного с использованием мобильных устройств. Этот уровень номофобии может быть обусловлен более активным использованием социальных сетей и необходимых приложений для учебы, что повышает их зависимость от смартфонов.

Студенты мужского пола продемонстрировали более низкий уровень номофобии, набрав *50.7 балла*. Эти результаты могут указывать на различные паттерны использования мобильных технологий и, возможно, на меньшее взаимодействие с социальными сетями, что снижает уровень стресса, связанного с зависимостью от устройств.

Итоговый балл по шкале номофобии имел среднее значение 63.89 при стандартном отклонении 21.45, минимальное и максимальное значения составляли 20 и 115 соответственно. Медианный балл был равен 60, что указывает на умеренный уровень номофобии среди участников.

Сравнение этих двух групп предоставляет ценную информацию о различиях между полами номофобии. Более высокий уровень тревожности у студентов женского пола может быть связан с социальными ожиданиями и давлением, характерными для их возраста и образовательной среды. В свою очередь, результаты среди студентов мужского пола могут указывать на необходимость дальнейшего изучения факторов, способствующих снижению номофобии и общему благополучию.

Корреляционный анализ показал значительные взаимосвязи между некоторыми вопросами. Наиболее сильные положительные корреляции были обнаружены между вопросами 1 и 2 (0.60), а также вопросами 15 и 21 (0.73), что указывает на тесную связь между этими аспектами номофобии. Средние положительные корреляции, такие как между вопросами 5 и 21 (0.58), также подчеркивают определенные взаимосвязи, которые могут быть важны для понимания структуры номофобии.

Анализ результатов: Корреляционный анализ показал, что существует несколько значимых взаимосвязей между вопросами. Ниже приведены наиболее важные результаты:

1. Высокая корреляция ($r > 0.6$):
 - Вопрос 4 и Вопрос 21: $\backslash (r = 0.66 \backslash)$
 - Вопрос 6 и Вопрос 21: $\backslash (r = 0.65 \backslash)$
 - Вопрос 7 и Вопрос 21: $\backslash (r = 0.67 \backslash)$
 - Вопрос 15 и Вопрос 21: $\backslash (r = 0.73 \backslash)$
2. Средняя корреляция ($0.4 < r < 0.6$):
 - Вопрос 1 и Вопрос 2: $\backslash (r = 0.60 \backslash)$
 - Вопрос 10 и Вопрос 21: $\backslash (r = 0.62 \backslash)$
 - Вопрос 11 и Вопрос 21: $\backslash (r = 0.65 \backslash)$
 - Вопрос 5 и Вопрос 21: $\backslash (r = 0.58 \backslash)$

Интерпретация результатов:

1. Вопрос 21: Наиболее сильно коррелирует с другими вопросами, что может указывать на то, что ощущение тревоги, связанное с отсутствием смартфона, является ключевым аспектом для многих респондентов.

2. Вопрос 4 и Вопрос 21: Сильная корреляция между этими вопросами может означать, что неспособность использовать возможности смартфона напрямую влияет на общее чувство дискомфорта и тревоги.

3. Вопрос 15 и Вопрос 21: Высокая корреляция может свидетельствовать о том, что беспокойство о том, кто пытается связаться с респондентом, является значимым фактором тревоги в отсутствие смартфона.

Полученные результаты свидетельствуют о необходимости дальнейшего исследования номофобии, с учетом выявленных корреляций и демографических данных. Расширение выборки и углубленный анализ помогут более точно определить причины и последствия номофобии, а также разработать более эффективные методы ее диагностики и коррекции.

Таким образом, исследование номофобии среди студентов высшего образования выявило важность комплексного подхода к решению этой проблемы, включающего образовательные, психологические и социальные меры. Эффективное управление зависимостью от мобильных устройств позволит студентам улучшить качество своей жизни и успешнее адаптироваться к условиям современного цифрового общества.

Заключение. Данные, полученные в ходе анкетирования, подчеркивают важность осознания различий в опыт меняться между студентами разных полов в контексте номофобии. Это может служить основой для разработки целевых программ и вмешательств, направленных на снижение уровня зависимости от мобильных технологий и улучшение психического здоровья студентов в образовательных учреждениях.

Для снижения негативных последствий номофобии среди студентов высших учебных заведений рекомендуется внедрение образовательных программ и тренингов, направленных на развитие осознанного использования мобильных устройств. Важно проводить профилактическую работу, направленную на повышение цифровой грамотности и формирование здоровых привычек использования технологий. Внедрение регулярных перерывов от экранов и развитие офлайн-активностей помогут студентам улучшить свое психическое и физическое состояние, а также повысить академическую успеваемость и качество социальных взаимодействий.

В условиях цифровой эпохи, когда мобильные технологии стали неотъемлемой частью повседневной жизни, проблема номофобии приобретает особую актуальность. Шкала номофобии играет важную роль в выявлении лиц, испытывающих тревожность и дискомфорт при отсутствии доступа к мобильным устройствам, что способствует более глубокому пониманию психологических и социальных последствий чрезмерного использования смартфонов.

Проведенное исследование подтвердило, что номофобия является значимой психосоциальной проблемой среди студентов высших учебных заведений. Выявлена прямая связь между высоким уровнем номофобии и такими психологическими состояниями, как тревожность, стресс и депрессия. Студенты, испытывающие зависимость от смартфонов, демонстрируют повышенную тревожность при их отсутствии, что негативно сказывается на качестве сна, когнитивных функциях и общем самочувствии.

Кроме того, установлено, что номофобия оказывает отрицательное влияние на социальные взаимодействия. Из-за чрезмерного вовлечения в виртуальное общение студенты реже иницируют и поддерживают межличностные контакты в офлайн-среде, что способствует социальной изоляции и ощущению одиночества. Это, в свою очередь, может усугублять психологические проблемы и снижать уровень социальной адаптации.

В академической сфере номофобия также демонстрирует негативные последствия. Зависимость от смартфонов затрудняет концентрацию внимания во время занятий, снижает способность к усвоению информации и ухудшает академическую успеваемость.

Для минимизации последствий номофобии среди студентов вузов необходимо разработать комплексные профилактические меры. В их числе:

- проведение информационно-просветительских мероприятий, направленных на повышение осведомленности о рисках чрезмерного использования мобильных устройств;
- внедрение психологических программ, способствующих развитию самоконтроля, стрессоустойчивости и рационального управления временем;
- создание условий для вовлечения студентов в социальные, культурные и спортивные мероприятия, направленные на развитие офлайн-коммуникации и снижение зависимости от виртуального взаимодействия.

Таким образом, номофобия представляет собой многоаспектную проблему, требующую внимания со стороны образовательных учреждений, психологов и общества в целом. Разработка и реализация эффективных стратегий профилактики и коррекции номофобии позволит снизить ее негативное влияние и создать благоприятные условия для гармоничного личностного и профессионального развития студентов.

Список использованной литературы:

1. Cheever, N. A., Rosen, L. D., Carrier, L. M., & Chavez, A. (2014). Out of sight is not out of mind: The impact of restricting wireless mobile device use on anxiety levels among low, moderate and high users. *Computers in Human Behavior*, 290-297.
2. Elhai, J. D., Dvorak, R. D., Levine, J. C., & Hall, B. J. (2017). Problematic smartphone use: A conceptual overview and systematic review of relations with anxiety and depression psychopathology. *Journal of Affective Disorders*, 251-259.
3. Ivanova, A., Gorbunova, N., & Smirnov, P. (2019). Digital detox and mindfulness as strategies for reducing smartphone addiction. *Psychology & Health*, 412-425.
4. King, A. L., Valença, A. M., Silva, A. C., Baczynski, T., Carvalho, M. R., & Nardi, A. E. (2014). Nomophobia: Dependency on virtual environments or social phobia? *Computers in Human Behavior*, 140-144.
5. Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 1841-1848.
6. Yildirim, C., & Correia, A. P. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 130-137.
7. Золотарева, А.А.(2021) Психометрическая оценка русскоязычной версии шкалы депрессии, тревоги и стресса (DASS-21).

Mirzayeva Vasila Qamariddin qizi,
Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi
vasilamirzayeva45@gmail.com

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TA'LIM VA TARBIYANING UYG'UNLIGI

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarbiya, ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni va mohiyati, ta'lim-tarbiyaning inson hayotidagi ahamiyati, shaxsni kamol topishida tarbiya va ta'limning o'rni, boshlang'ich ta'limda ta'lim-tarbiyani shakllantirishning zamonaviy pedagogik uslublaridan foydalanish, o'sib kelayotgan yosh avlodni to'g'ri tarbiyalash va tarbiyaning ta'lim bilan chambarchas bog'liqligi haqida umumiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kerakli so'zlar: tarbiya, ta'lim, ta'lim va tarbiya jarayoni, tarbiyaviy maqsad, ta'limiy maqsad, zamonaviy ta'lim-tarbiya, boshlang'ich ta'lim, ta'lim-tarbiya mohiyati.

Abstract. This article provides general information about the content and essence of the process of upbringing, education, the importance of education in human life, the role of education in the development of a person, the use of modern pedagogical methods of forming education in primary education, the correct upbringing of the growing younger generation and the close connection between education and education.

Keywords: education, education, education and upbringing process, educational goal, educational goal, modern education, primary education, the essence of education.

Аннотация. В статье даны общие сведения о содержании и сущности процесса обучения и воспитания, значении обучения и воспитания в жизни человека, роли обучения и воспитания в развитии личности, использовании современных педагогических методов формирования обучения и воспитания в начальном образовании, правильном воспитании подрастающего подрастающего поколения, тесной связи обучения и воспитания.

Ключевые слова: образование, воспитание, образовательно-воспитательный процесс, образовательная цель, образовательная цель, современное образование, начальное образование, сущность образования.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim har bir insonning ta'lim olishidagi asosiy bosqichlardan biri bo'lib, bolalarning shaxs sifatida shakllanishi, bilim va ko'nikmalarni egallashi uchun mustahkam zamin yaratadi. Ushbu bosqichda ta'lim va tarbiya jarayonining uyg'unligi o'quvchilarning aqliy, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayoni bolaga nafaqat bilim berishni, balki unda ijobiy odatlar va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishni ham o'z ichiga oladi.

Zamonaviy jamiyatda shaxsning ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamolligi muhim ahamiyat kasb etayotgan bir paytda, boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligini ta'minlash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ta'limning mazmuni va usullarini tarbiya bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda nafaqat bilimlarni, balki insonparvarlik, vatanparvarlik va o'zaro hurmat kabi fazilatlarni shakllantirishga erishish mumkin.

Boshlang'ich ta'lim dunyoni bilishning asosiy qadriyatlari va asoslarini shakllantirish uchun falsafiy asos bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich ta'limning mohiyati ta'lim asoslarini - o'qish, yozish, matematik savodxonlik va nutq madaniyatini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Bu keyingi yillarda ta'lim va tarbiyaning birgalikda muvaffaqiyatli olib borilishiga zamin yaratadi.

Boshlang'ich ta'lim bolalar uchun dunyoni anglash va bilishning muhim poydevorini yaratadi. Bu bosqichda asosiy ta'lim qadriyatlari - o'qish, yozish, matematik savodxonlik va nutq madaniyatini shakllantirish amalga oshiriladi. Shu orqali bolalarning keyingi ta'lim bosqichlari uchun zarur bilim va ko'nikmalariga asos solinadi. Boshlang'ich ta'limning mohiyati nafaqat bilim berishda, balki ta'lim va tarbiyaning uyg'un olib borilishida ham namoyon bo'ladi. Bu jarayon bolalarning aqliy, axloqiy va ma'naviy jihatdan rivojlanishini ta'minlab, kelajakdagi muvaffaqiyatli ta'lim olish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Boshlang'ich maktabda ta'lim jarayonining muhim elementi ta'lim va tarbiyaning birgalikda olib borilishi hisoblanadi. Boshlang'ich ta'limda ta'lim-tarbiya jarayonining mohiyati va mazmuni muvaffaqiyatli o'rganish va shaxsni rivojlantirish uchun asos bo'ladi. Kompleks yondashuv, kompetensiyalarni rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish har bir bolaning barkamol rivojlanishiga xizmat qiluvchi sifatli ta'limni ta'minlashning asosiy omili hisoblanadi. [1, 43b]

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi masalasi ko'plab pedagogik va psixologik tadqiqotlarning markazida bo'lib kelgan. Ushbu mavzu bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish orqali ilmiy yondashuvlar, tajribalar va nazariy asoslar aniqlab olindi.

1. Ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi nazariyalari

J. Komenskiy, K. Ushinskiy kabi klassik pedagoglar ta'lim va tarbiyaning ajralmas ekanligini ta'kidlagan. Ularning qarashlarida ta'lim jarayoni shaxsni har tomonlama rivojlantirishning asosi sifatida qaraladi.

Zamonaviy pedagoglardan A. V. Mudrik va Sh. Amonovlarning tadqiqotlari ta'lim va tarbiya uyg'unligi orqali bolalarda axloqiy fazilatlar shakllanishini yoritib bergan.

2. Boshlang'ich ta'limda tarbiyaning ahamiyati

Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalar shaxs sifatida shakllanishning muhim bosqichida bo'ladi. Ushbu davrda ta'lim jarayoniga tarbiya omillarini kiritish orqali axloqiy, estetik va ijtimoiy fazilatlarni rivojlantirish imkoniyati katta ekanligi ko'rsatilgan (A. S. Makarenko)

3. Amaliy yondashuvlar va metodlar

D. Deweyning faoliyatga asoslangan o'qitish nazariyasi ta'lim va tarbiyaning o'zaro bog'liqligini isbotlaydi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar mustaqil fikrlash va ijtimoiy mas'uliyatni egallashga o'rgatiladi.

Mahalliy tadqiqotchilar Z. R. Karimova va M. O. Tursunovlarning ishlari boshlang'ich ta'limda o'zbek milliy qadriyatlarini ta'lim jarayoniga integratsiyalashni yoritadi.

4. Global yondashuvlar

Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligini xalqaro miqyosda o'rganish jarayonida Finlyandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlar tajribasi tahlil qilindi. Ushbu davlatlarda ta'lim va tarbiya integratsiyalangan holda tashkil etilib, natijada o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlari ta'minlanadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash o'quvchilarning nafaqat bilim olishlariga, balki shaxsiy kamolotiga ham xizmat qiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligini o'rganish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

1. Nazariy tahlil. Mazkur bosqichda ta'lim va tarbiya jarayonlari bo'yicha ilmiy adabiyotlar, pedagogik va psixologik tadqiqotlar hamda o'quv dasturlarining nazariy tahlili amalga oshirildi. Ushbu yondashuv mavzuni o'rganishda nazariy asos yaratishga xizmat qildi.

2. Empirik usullar. Kuzatish: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars jarayonidagi faoliyati va tarbiya bilan bog'liq faoliyatlari kuzatildi.

So'rovnoma va intervyu: O'qituvchilar va ota-onalar bilan so'rovnomalalar va intervyular o'tkazilib, ularning ta'lim va tarbiya uyg'unligiga nisbatan fikr va tajribalari o'rganildi.

3. Eksperimental yondashuv. Maxsus pedagogik metodlar yordamida ta'lim va tarbiyaning uyg'unlashgan usullarini amaliyotda qo'llash sinovdan o'tkazildi. Natijalar keyinchalik tahlil qilindi va ularning samaradorligi baholandi.

4. Statistik tahlil. Eksperimentdan olingan ma'lumotlar statistik tahlil yordamida qayta ishlanib, natijalar aniqlandi. Ushbu bosqich ta'lim va tarbiya uyg'unligining o'quvchilarga ta'sirini aniqlashga yordam berdi.

Mazkur metodologiya orqali boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unlashuvi samaradorligi o'rganilib, ilmiy va amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning akademik va shaxsiy rivojlanishi uchun juda muhimdir. U kelajakdagi ta'lim uchun poydevor qo'yadi va bolaning hayotini shakllantiradigan muhim ko'nikma va bilimlarni beradi. Boshlang'ich ta'limdagi ta'lim-tarbiya jarayonining mohiyati va mazmuni bolalar kelajagini shakllantirishda, ularning ta'limning keyingi bosqichlarida va hayotda muvaffaqiyatga erishishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Natija. Boshlang'ich ta'lim bosqichi bola hayotining eng muhim davrlaridan biri bo'lib, uning akademik va shaxsiy rivojlanishi uchun poydevor yaratadi. Bu bosqichda olingan bilim va ko'nikmalar bolalarning kelajakdagi ta'limida va kundalik hayotida muvaffaqiyatga erishishiga asos bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim nafaqat o'qish, yozish va matematik savodxonlikni o'rgatish bilan cheklanmay, balki bolaning xarakterini, ijtimoiy ko'nikmalarini va mustaqil fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. Bu davrda ta'lim-tarbiya jarayoni bolalarning har tomonlama rivojlanishiga, kelajakdagi ta'lim bosqichlariga tayyorgarlik ko'rishiga va ularning jamiyatda o'z o'rnini topishiga zamin yaratadi. Shuning uchun boshlang'ich ta'limdagi ta'lim va tarbiyaning sifatli tashkil etilishi bolalarning kelajagini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim jarayoni bolaning aqliy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, tarbiya esa uning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Bu jarayonlarning birgalikdagi uyg'unligi quyidagi omillar orqali amalga oshadi:

1. Bilim va qadriyatlarning birligi: ta'lim orqali bola nafaqat bilim oladi, balki axloqiy qadriyatlarni ham o'zlashtiradi. Masalan, ona tili darsida yuksak ma'naviyatga oid maqol va hikmatlar, tarix darslarida esa vatanga muhabbat va jasoratga oid voqealar tarbiyaviy maqsadlarda ishlatiladi.

2. Faoliyatning tarbiyaviy ta'siri: ta'lim jarayonida bola o'rgatilayotgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etar ekan, tarbiyaviy sifatlar ham rivojlanadi. Masalan, jamoaviy ishlarda ishtirok etish bolalarda birdamlik, hurmat, hamkorlik va javobgarlik hissini uyg'otadi.

3. O'qituvchi shaxsining ta'siri: o'qituvchi bolaning nafaqat bilim olishida, balki ma'naviy rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bolalarga nafaqat o'quv fani bo'yicha, balki hayotiy fazilatlarini ham o'rgatishi lozim. Uning fe'l-atvori, muomala madaniyati, odilligi va sabr-toqati o'quvchilarga ibrat bo'ladi.

4. Oila va maktab hamkorligi: boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiya jarayonlari faqat maktab bilan cheklanmaydi. Oila ham tarbiya berishda asosiy institutlardan biri hisoblanadi. Oila va maktabning hamkorligi bolaning ma'naviy jihatdan barkamol bo'lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash quyidagi afzalliklarni beradi:

1. Shaxsni har tomonlama rivojlantirish: ta'lim va tarbiya birgalikda amalga oshirilganda bola nafaqat intellektual rivojlanadi, balki ma'naviy barkamollikka erishadi.

2. Ma'naviy yuksalish: tarbiyaviy ishlar orqali bola yuksak axloqiy fazilatlarini egallaydi, bu esa jamiyatda o'zini munosib tutishga yordam beradi.

3. Ijtimoiy moslashuv: bolaning bilim va tarbiyasi uyg'un bo'lsa, u jamiyatda o'z o'rnini topa oladi, ijtimoiy muhitga oson moslashadi.

4. Mustaqil fikrlash va mas'uliyat hissi: boshlang'ich sinf o'quvchisida mustaqil fikrlash, javobgarlik, vatanparvarlik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarini shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Zamonaviy ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligini ta'minlash uchun innovatsion pedagogik texnologiyalar, yangi usullar va yondashuvlar qo'llaniladi:

1. Integratsion darslar: turli fanlarni bir-biriga bog'lab o'qitish orqali bolalarga kengroq dunyoqarash berish va ularni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash.

2. Loyiha ishlari: bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularni amaliy ishlar orqali tarbiyalash.

3. O'yinli ta'lim: o'yin texnologiyalari orqali bolalarga bilim berish jarayonida axloqiy tarbiya berish.

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari: bolalarga turli ma'lumotlarni tez va samarali o'zlashtirish imkonini berish va ularda mas'uliyat hissini shakllantirish.

Boshlang'ich ta'limning mohiyati o'rganish va rivojlanish uchun mustahkam poydevor yaratishdir. U nafaqat akademik ta'limni, balki ijtimoiy, hissiy va jismoniy rivojlanishni ham o'z ichiga oladi. Boshlang'ich ta'lim yillari bu bolalar dunyoni tushunishning asosini tashkil etadigan, asosiy ko'nikmalarini rivojlantiradigan va boshqalar bilan muloqot qilish va muloqot qilishni o'rganadigan vaqt. Shunday ekan, boshlang'ich ta'limdagi ta'lim-tarbiya jarayoni har tomonlama va yaxlit bo'lishi, bola rivojlanishining barcha jihatlarini qamrab olishi kerak.[2,53b]

Boshlang'ich ta'limda o'quv jarayoni akademik ta'limdan tashqari, tanqidiy fikrlash, muommoni hal qilish, muloqot qilish, hamkorlik va ijodkorlik kabi muhim ko'nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishga ham e'tibor qaratishi kerak. Ushbu ko'nikmalar ta'limning keyingi bosqichlarida va ish joyida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lib, ularni yoshligidanoq tarbiyalash va rivojlantirish kerak. Shuningdek, bolalarda o'sish, fikrlash, chidamlilik va o'rganishga bo'lgan muhabbatni rivojlantirishga rag'batlantirish kerak, bu ularga qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarni yyengib o'tishga va o'rganish va o'sishni davom ettirishga yordam beradi.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchilarning o'rni hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qituvchilar yuqori malakali, tajribali va yosh bolalar bilan ishlashga ishtiyoqli bo'lishi kerak. Ular tarbiyalovchi va rag'batlantiruvchi o'quv muhitini yaratishi, o'quvchilari bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishi va bolalarning muvaffaqiyati va ko'rsatmalarni taqdim etishlari kerak. O'qituvchilar, shuningdek, bolalar rivojlanishi, ta'lim nazariyalari va ta'limdagi ilg'or tajribalar haqida ma'lumotga ega bo'lishlari va doimiy ravishda o'z ta'lim amaliyotlarini takomillashtirishlari kerak. Boshlang'ich ta'limda ta'lim-tarbiya jarayonida ota-onalar va oilalarning ham o'rni katta. Ular o'z farzandlarining ta'lim-tarbiyasida faol ishtirok etishlari, uyda o'qishlarini qo'llab-quvvatlashlari, o'qituvchilar bilan muloqot qilishlari, maktab tadbirlarida ishtirok etishlari mumkin. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki ular uyda ham, maktabda ham kerakli yordam va ko'rsatma olishlarini ta'minlaydi.[3, 76b]

Tarbiya jarayonining mohiyati shu jarayon uchun xarakterli bo'lgan va muayyan qonuniyatlarida namoyon bo'ladigan ichki aloqa va munosabatlarni aks ettiradi.

Tarbiya jarayoni shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtiriladi va tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkoniyatini beradi. Ta'lim va tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq ikki faoliyatni - o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Ta'lim - tarbiya jarayonida o'quvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg'ulari va turli qobiliyatlari rivojlanadi, g'oyaviy, axloqiy, irodaviy, estetik xislatlari shakllanadi, tabiatga, jamiyatga ilmiy qarashlar tizimi tarkib topadi, jismoniy kuch-quvvatlari mustahkamlanadi. [4, 143b]

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning intellektual salohiyati va dunyoqarashini yuksaltirish, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalash barchamizning oliy maqsadimizdir.

Ta'lim jarayoni, uning mazmuni, unda ko'tarilgan hayotiy masalalar o'quvchilar tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ta'lim va tarbiya shaxsni shakllantirishning asosiy manbaaidir.

Ta'limning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish o'qituvchining, avvalo, ta'limni uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etishiga, o'quv materiallarining mazmuni bilan bog'liq tarbiyaviy maqsadlarni aniq belgilashga va o'quvchilarning bilim olishga qiziqтира olishiga bog'liqdir. Shu bilan birga o'qituvchining o'quvchilar oldidagi obro'-e'tibori muhim ahamiyatga ega. [5, 79b]

Ta'lim-tarbiyaning ahamiyati har bir o'sib kelayotgan yosh avlodni hayotga va dunyoviy demokratik jamiyat baxt-saodatni yo'lidagi yuqori unumli mehnat qilishga tayyor barkamol avlod qilib tayyorlash bilan belgilanadi. Ta'limning asosiy mazmuni uning vazifalarida oydinlashtiriladi. Asosiy vazifalariga aqliy tarbiya bilan bog'liq bo'lgan vazifalar kiradi.

Ta'lim-tarbiya mazmuni o'quvchilarni ma'lumotli qilish, taraqqiy ettirish, tarbiyalash maqsadida ma'lumot mazmunidan tanlanib, ta'lim jarayoniga olib kirilgan bilim, ko'nikma-malaka, faoliyat usullari hamda tabiat, jamiyat va tafakkur hodisalarini emotsional baholashga doir munosabatdir.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi har bir shaxsning intellektual, ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishida poydevor hisoblanadi. Bu bosqich nafaqat bilim berish, balki jamiyatda komil inson sifatida shakllanish uchun zarur bo'lgan tarbiyaviy jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, ta'lim

va tarbiya bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro uyg'un holda amal qilishi kerak. Ta'limni tarbiyadan ajratib bo'lmaydi, zero, bu ikkisi bir butun jarayonning ajralmas qismidir.

Boshlang'ich ta'lim inson hayotidagi eng muhim davrlardan biri bo'lib, u shaxsning har tomonlama shakllanishiga asos yaratadi. Bu bosqichda bolalarda nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, balki ularning axloqiy va ma'naviy fazilatlarini rivojlantirish muhimdir. Shuning uchun ta'lim va tarbiya jarayonlari bir-biridan ajratilmasligi, balki uzviy bog'liq holda olib borilishi lozim. Bunday uyg'unlik ta'limning samaradorligini oshirish bilan birga, jamiyatda komil insonlarni tarbiyalashning muhim omiliga aylanadi.

Ta'lim va tarbiya tushunchalari bir-birini to'ldiruvchi ikki asosiy pedagogik kategoriyadir:

1. Ta'lim – bilimlarni egallash va shaxsning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir. U o'quvchining analitik fikrlashi, mantiqiy mulohaza yuritishi va hayotiy ko'nikmalarni egallashini ta'minlaydi.

2. Tarbiya – shaxsning ma'naviy va axloqiy jihatdan shakllanishini ta'minlovchi jarayon bo'lib, u orqali bola jamiyat qoidalariga muvofiq yashashga o'rganadi. Bu jarayon bolada burch, mas'uliyat, halollik, mehnatsevarlik va boshqalar kabi sifatlarni shakllantiradi.

Ushbu jarayonlar uzviy bog'liq: ta'lim orqali o'rgatilgan bilimlar tarbiya yordamida hayotga tadbiq qilinadi va axloqiy qadriyatlar bilan mustahkamlanadi.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash bolalarda:

- bilim olishga bo'lgan qiziqishni oshiradi;
- axloqiy qoidalarini mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi;
- ijtimoiy muhitga moslashish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bola bu bosqichda hayotiy tajriba, odob va axloq qoidalarini o'rganadi. Bu esa uning kelajakdagi rivoji uchun muhim poydevor yaratadi.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi bolaning shaxs sifatida shakllanishida asosiy omil hisoblanadi. Bu jarayon uzviy bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi bo'lib, bolalarda bilim va axloqni bir vaqtning o'zida rivojlantirishni ta'minlaydi. O'qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari orqali kelajak avlodning ma'naviy va intellektual barkamolligiga erishiladi. Shuning uchun ta'lim va tarbiya jarayonlarini bir-biridan ajratmaslik, balki ularni bir butun jarayon sifatida qarash zarur. Bu nafaqat alohida shaxs, balki butun jamiyatning farovonligiga xizmat qiladi. [6, 121b]

Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim omildir. Bu ikki jarayon bir-birini to'ldirib, bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi. O'qituvchi, oila va jamiyat birgalikda harakat qilsa, kelajakda ma'naviy barkamol va bilimli avlodni tarbiyalashga erishiladi. Shu bois, boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi doimo e'tibor markazida bo'lishi lozim.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi bolalarning shaxs sifatida shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ta'lim bolaga bilim va ko'nikmalar bersa, tarbiya uning ma'naviy fazilatlarini rivojlantiradi. Bu jarayonlar birgalikda bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi. Oila, maktab va jamiyatning hamkorligi bu jarayonning muvaffaqiyatli bo'lishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qituvchi bolaga nafaqat bilim beruvchi, balki namuna bo'luvchi shaxsdir. Oila esa bolaning tarbiyasi va bilim olishida asosiy qo'llab-quvvatlovchidir. Jamiyat esa sog'lom ijtimoiy muhit yaratish orqali bolalarni to'g'ri yo'naltiradi. Ta'lim va tarbiyaning uyg'unligiga erishish uchun integratsion yondashuv, individual ishlash, natijalarni tahlil qilish va o'qituvchi hamda ota-onalar o'rtasida mustahkam hamkorlik zarur. Bu jarayon orqali ma'naviy barkamol va bilimli avlodni tarbiyalash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limdagi ta'lim-tarbiya jarayonining mohiyati va mazmuni bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun zamin yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ta'limga kompleks, yaxlit va shaxsiylashtirilgan yondashuv bolalarning rivojlanishini ta'minlash va ularning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni ta'minlash uchun zarurdir.

Tavsiyalar. Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligini ta'minlash uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Avvalo, o'quv dasturlariga tarbiyaviy elementlarni integratsiyalash lozim. Bunga o'quv materiallarini insonparvarlik, vatanparvarlik va ekologik madaniyatni targ'ib qiluvchi mavzular bilan boyitish orqali erishish mumkin;

- o'qituvchilarning malakasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ularga ta'lim va tarbiyani uyg'unlashtirish bo'yicha maxsus trening va seminarlar tashkil etish, pedagogik psixologiya va axloqiy ta'lim usullari bo'yicha qo'shimcha bilim berish kerak;

- o'quvchilarni turli loyihaviy ishlar, guruhviy faoliyatlar va ijtimoiy mas'uliyatni oshiruvchi tadbirlarga jalb etish ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlashda samarali usullardan biri hisoblanadi. Masalan, maktab ichida kichik ekologik harakatlar yoki xayriya tadbirlari tashkil etilishi mumkin;

- ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish ham dolzarb masalalardan biridir. Bu jarayonda ota-onalarni muntazam seminar va uchrashuvlarga jalb qilish, ularga oilada farzand tarbiyasi bo'yicha maslahatlar berish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, ta'lim jarayonida mahalliy madaniyat va milliy qadriyatlarni o'quvchilarga singdirish muhimdir. Bu yosh avlodda o'z ildizlariga bo'lgan hurmatni shakllantirishga yordam beradi.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ta'lim va tarbiyani uyg'unlashtirishning yana bir samarali usulidir. Ta'lim va tarbiya uyg'unligining samaradorligini kuzatib borish uchun maxsus monitoring tizimini ishlab chiqish zarur..

Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligini ta'minlash yosh avlodni har tomonlama rivojlantirishning muhim omilidir. Ta'lim mazmuniga tarbiyaviy elementlarni kiritish, o'qituvchilar malakasini oshirish, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali bu jarayonni yanada samarali qilish mumkin. Ushbu yondashuv o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki axloqiy va shaxsiy fazilatlarini ham rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim va tarbiya uyg'unligi jamiyatga har tomonlama barkamol shaxslarni yetishtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva, O. A. "Boshlang'ich ta'limda pedagogik texnologiyalar". – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
2. Nazarov, A. X. "Pedagogika asoslari". – Toshkent: Ilm ziyo, 2019.
3. Xayrullayeva, N. "Ta'lim-tarbiyada integratsion yondashuv". – Toshkent: Sharq, 2021.
4. Sharipov R. "Boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy ishlar metodikasi". Toshkent: O'qituvchi, 2015.
5. Xayrullayev A., Mahmudov B. "Ta'lim va tarbiya jarayonida innovatsion yondashuv". Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2019.
6. Nazarova G. "Pedagogika nazariyasi va amaliyoti". Toshkent: Fan, 2016.
7. Axmedova M. "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi". Toshkent: Turon-Iqbol, 2018.

Jalilova Salomat Shokir qizi,
Buxoro innovatsiyalar universiteti 2-kurs magistranti

INTEGRATIV YONDASHUVLAR ASOSIDA ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR BILAN INDIVIDUAL ISHLASH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda integrativ yondashuvlardan foydalanishning samaradorligi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Nutq rivojlanishida individual yondashuvlarning o'rni, multimodal vositalardan foydalanish, logopedik va psixologik muolajalarni uyg'unlashtirish orqali ta'lim-tarbiyada sifatli natijalarga erishish imkoniyatlari tahlil qilingan. Amaliy tadqiqotlar asosida individual ishlash texnologiyalarining namunaviy modeli ishlab chiqilgan va jadval shaklida tahlil qilingan. Pedagogik jarayon ishtirokchilari - o'qituvchi, ota-ona, defektolog va logoped o'rtasidagi hamkorlikning integratsiyalashgan yondashuv asosidagi samarasi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, eshitishida nuqson, individual yondashuv, nutq rivoji, logopediya, defektologiya, multimodal usul, ijtimoiy adaptatsiya, pedagogik texnologiya, moslashtirilgan ta'lim.

Аннотация. В статье научно и практически обоснована эффективность применения интегративного подхода в работе с детьми с нарушением слуха. Проанализирована роль индивидуального подхода в развитии речи, использование мультимодальных средств, интеграция логопедических и психологических процедур. На основе практических исследований предложена модель индивидуальной работы, представлена в виде таблицы. Показана результативность сотрудничества между педагогом, родителями, дефектологом и логопедом.

Ключевые слова: интегративный подход, нарушение слуха, индивидуальная работа, развитие речи, логопедия, дефектология, мультимодальные методы, социальная адаптация, педагогическая технология, адаптированное обучение.

Abstract. This article scientifically and practically substantiates the effectiveness of using an integrative approach in working with children with hearing impairments. It analyzes the importance of individualized instruction, the use of multimodal tools, and the integration of speech therapy and psychological support. Based on practical research, a model of individualized intervention is proposed and analyzed in tabular form. The success of collaborative work among teachers, parents, defectologists, and speech therapists is demonstrated within an integrative framework.

Keywords: integrative approach, hearing impairment, individualized instruction, speech development, speech therapy, defectology, multimodal methods, social adaptation, pedagogical technology, adapted education.

Kirish. XXI asr ta'lim tizimining asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan inklyuzivlik, har bir shaxsning imkoniyatlaridan qat'i nazar, ta'lim-tarbiya jarayonida to'liq ishtirok etishiga zamin yaratadi. Ayniqsa, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda bu tamoyilning ahamiyati beqiyosdir. Ularning nutqiy, ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ta'minlashda oddiy didaktik yondashuvlar yetarli bo'lmaydi. Shu sababli, integrativ yondashuvlar asosidagi metodikalar jadal rivojlanmoqda.

Integrativ yondashuv bu – pedagogik, logopedik, psixologik va zamonaviy texnologik vositalarni uyg'unlashtirish orqali bolalarning individual ehtiyojlariga mos holda ta'lim berish uslubidir. Mazkur maqola eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan individual ishlash texnologiyalarini ilmiy-nazariy va amaliy asoslashga qaratilgan bo'lib, ushbu yondashuvlar ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni va imkoniyatlarini ochib beradi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi: Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash, ayniqsa, ularning nutqiy va kommunikativ rivojlanishini ta'minlash borasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Chet ellik olimlardan M. Marschark va P.E. Spencer eshitish qobiliyati

cheklangan bolalarning kognitiv rivojlanishi va ta'limga moslashuvini o'rganganlar. Ularning fikricha, bunday bolalarning nutq rivojlanishi atrof-muhit, individual yondashuv va multimodal metodikaga bevosita bog'liqdir.

O'zbekistonda bu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar ichida S.R. Shodmonova, Z. To'xtayeva, D. Qodirova va N. Iskandarova kabi defektolog olimlarning ishlari alohida o'rin tutadi. Ular bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olib, nutq rivojlanishining bosqichlarini aniqlash, maxsus mashg'ulotlarni modellashtirish va individual yondashuvning ahamiyatini asoslab berishgan.

Biroq mavjud tadqiqotlarda integrativ yondashuvni tizimli ravishda pedagogik va logopedik mashg'ulotlar bilan birlashtirib, amaliy tajribaga asoslangan, texnologik jihatdan mukammal metodika taklif etilmagan. Shu nuqtai nazardan, maqolamiz amaliy yechimlarga asoslangan integratsiyalashgan individual ishlash texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni sinovdan o'tkazish orqali ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Metodologiya: Obyekt sifatida 5–9 yoshdagi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim jarayoni olindi. Uning predmeti sifatida esa integrativ yondashuv asosidagi individual ishlash texnologiyalari, ularning rivojlanish va nutqiy faoliyatga ta'siri inobatga olindi.

Tajriba-sinov ishlari 2024-yil sentabridan 2025-yil aprelgacha davom etdi. U uchta hududda joylashgan maxsus ta'lim muassasalarida olib borildi: Toshkent (Davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internati), Buxoro va Andijon viloyatlari (inklyuziv ta'lim maktablari).

Ishtirokchilar: 36 nafar bola: 18 nafari eksperimental guruh, 18 nafari nazorat guruhi; 3 nafar logoped, 3 nafar defektolog, 3 nafar psixolog, 9 nafar boshlang'ich sinf o'qituvchisi; 36 nafar bolaning ota-onasi.

Statistik tahlil usuli sifatida – foizli ko'rsatkichlar hamda grafik tahlil ishlatildi. Shuningdek, bolalarning shaxsiy o'zgarishlari (motivatsiya, ijtimoiy muhitga kirishish) sifatli tahlil usullari orqali baholandi.

Tadqiqot 2024-yilning sentabridan 2025-yilning apreliga qadar O'zbekistonning uchta maxsus maktabida – Toshkent, Andijon va Buxoroda olib borildi. Tadqiqot ishtirokchilari sifatida 36 nafar 5–9 yosh oralig'idagi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar tanlab olindi. Ular ikki guruhga ajratildi: eksperimental (18 nafar) va nazorat guruhi (18 nafar). Eksperimental guruh bilan integrativ yondashuv asosida mashg'ulotlar olib borildi, nazorat guruhi bilan esa an'anaviy usullarda ta'lim tashkil etildi.

Nazariy tahlil – mavzu bo'yicha mavjud adabiyotlar, dissertatsiyalar, xalqaro hisobotlar o'rganildi;

Tajriba-sinov ishlari – 2024–2025-yillarda 3 ta maxsus maktab (Andijon, Buxoro, Toshkent)da o'tkazildi;

Diagnostika – eksperimental guruhdagi bolalarning dastlabki va yakuniy nutq rivoji, ijtimoiy moslashuv darajasi baholandi;

Statistik tahlil – olingan ma'lumotlar jadvalga solinib, foizli ko'rsatkichlar asosida tahlil qilindi.

Eksperimentda 5–9 yoshdagi 36 nafar eshitishida nuqsoni bo'lgan bola ishtirok etdi. Ular uchun logoped, defektolog va psixolog ishtirokida 6 oylik individual mashg'ulotlar dasturi tuzildi. Dasturda multimodal metodlar (vizual kartalar, audio simulyatsiyalar, sensorli o'yinlar) asosida mashg'ulotlar tashkil etildi.

Natijalar va tahlil

Tadqiqot davomida individual ishlash texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan model 4 asosiy bosqichdan iborat bo'ldi:

1. Diagnostika – bolaning nutq holati, eshituv darajasi, ijtimoiy psixologik holatini aniqlash;
2. Individuallashtirilgan ta'lim rejasi (ITR) – bolaning kuchli va zaif tomonlariga qarab moslashtirilgan o'quv yondashuvi;
3. Ko'p mutaxassisli hamkorlik – logoped, defektolog, psixolog, o'qituvchi va ota-onaning o'zaro ishlashi;
4. Monitoring va tahlil – rivojlanish bosqichlarini doimiy nazorat qilish.

Natijalar quyidagicha tahlil qilindi:

1 jadval.

Ko'rsatkich	Dastlabki ko'rsatkich (%)	Mashg'ulotdan keyin (%)
So'z boyligi (≥ 100 so'z)	42%	86%
Gap tuzish ko'nikmasi	28%	75%
Ijtimoiy muhitga moslashuv	36%	81%
Nutqiy faollik	33%	77%
Muloqotga tayyorlik	31%	79%
Ota-ona ishtirok faolligi	47%	92%

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, individual yondashuv asosidagi integrativ metodika nutqiy faoliyat, muloqotga kirishish va so'z boyligini oshirishda samarali bo'ldi. Ayniqsa, otalarning faol jalb qilinishi bolalarning motivatsiyasini oshirdi.

Xulosa. Integrativ yondashuv asosida olib borilgan individual ishlash texnologiyasi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Mazkur yondashuv orqali pedagogik, defektologik va psixologik yordam uyg'unlashib, bolaning o'ziga xos qobiliyatlarini ochib berish imkonini yaratadi.

Ushbu yondashuv nafaqat nutq rivojiga, balki bolaning jamiyatga integratsiyalashuviga, o'z fikrini erkin bildirishi va o'rganish motivatsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ko'p mutaxassisli yondashuv esa inklyuziv ta'limning asosi bo'lib, bola manfaatini ustuvor qilib qo'yadi.

Tavsiyalar:

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan har bir o'quvchi uchun ITR asosida mashg'ulotlar tashkil etilishi zarur.
2. Maktablarda logoped va defektolog ishtirokida integratsiyalashgan ta'lim muhitini yaratish tavsiya etiladi.
3. Multimodal (vizual, audio, kinestetik) vositalardan foydalanish bo'yicha metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi lozim.
4. Pedagoglar va ota-onalar uchun maxsus o'quv-seminarlar tashkil etish foydalidir.
5. Ilmiy tadqiqotlar asosida maktablar kesimida milliy model yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shodmonova S.R. "Maxsus pedagogikaning nazariy asoslari". – Toshkent, 2020.
2. Marschark M., Spencer P.E. "Deaf Cognition: Foundations and Outcomes". – Oxford University Press, 2006.
3. To'xtayeva Z. "Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirish". – Samarqand, 2018.
4. Qodirova D. "Inklyuziv ta'limda logopedik yondashuvlar". – Andijon, 2022.
5. Vygotsky L.S. "Psixologiya va rivojlanish nazariyasi". – Toshkent, 2011.
6. Petrova V.G., Semyonova M.M. "Интегративный подход в специальной педагогике". – Moskva, 2019.
7. UNESCO. "Inclusive Education: Guidelines for Inclusion". – Paris, 2020.
8. World Health Organization. "Deafness and hearing loss". – Geneva, 2023.

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
"Pedagogika va o'qitish metodikasi" kafedrası v.b.professori
Eshtemirova O'g'iloy sobir qizi,
Shahrisabz Davlat pedagogika instituti magistranti

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING KOMMUNIKATIV
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYA DARSLARIDA
INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH**

Annotatsiya. Hozirgi kunda ta'lim tizimida kommunikativ kompetensiyaga e'tibor qaratish har doimgidan ham muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonning ta'lim tizimida yangilanishlar va innovatsiyalarni joriy etish maqsadida, boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash zarurati paydo bo'lib bo'lmoqda. Innovatsion texnologiyalar - bu zamonaviy bilimlarni joriy etuvchi, o'zaro munosabat va muloqotni rivojlantiruvchi vositalardir. Ular orasida interaktiv doskalar, multimedia materiallari, onlayn platformalar va turli dasturlar mavjud. Tarbiya darslarida mana shunday texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning fikr almashish qobiliyatini oshiradi.

Kalit so'zlar: innovatsiya, texnologiya, multimedia, kommunikativ, kompetensiya, interaktiv, grafik material, onlayn platforma

Abstract. Today, it is more important than ever to focus on communicative competence in the educational system. In order to introduce updates and innovations in the educational system of Uzbekistan, there is a need to use innovative technologies in education classes in the formation of communicative competences of elementary school students. Innovative technologies are tools that introduce modern knowledge, develop interaction and communication. Among them are interactive whiteboards, multimedia materials, online platforms and various programs. The use of such technologies in educational classes ensures the active participation of students and increases their ability to exchange ideas.

Key words: innovation, technology, multimedia, communicative, competence, interactive, graphic material, online platform.

Аннотация. Сегодня как никогда важно уделять внимание коммуникативной компетентности в системе образования. В целях внедрения обновлений и инноваций в систему образования Узбекистана необходимо использовать инновационные технологии на учебных занятиях при формировании коммуникативных компетенций учащихся начальной школы. Инновационные технологии – это инструменты, которые знакомят с современными знаниями, развивают взаимодействие и общение. Среди них интерактивные доски, мультимедийные материалы, онлайн-платформы и различные программы. Использование таких технологий на учебных занятиях обеспечивает активное участие учащихся и повышает их способность обмениваться идеями.

Ключевые слова: инновации, технологии, мультимедиа, коммуникативность, компетентность, интерактив, графический материал, онлайн-платформа.

Kirish. Kommunikativ kompetensiya - bu insonning muloqotda erkin ishtirok etish, fikrlarini yetkazish, boshqa insonlarni tushunish va ularga javob berish qobiliyatidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu kompetensiya juda zarurdir, chunki ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari ko'pincha muloqot qilish qobiliyatiga bog'liqdir. Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. O'quvchilarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashlarini o'stirish, ularni erkin tinglovchidan erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhimdir. O'qituvchi darsda boshqaruvchi, o'quvchilar esa, ishtirokchiga aylanmog'i lozim. Ana shu vazifani uddalashda innovatsion faoliyat ustunligi ko'p qirrali samara keltiradi. Boshlang'ich ta'lim umumta'lim

maktablarining bosh bo'g'ini bo'lgani sababli ana shu jarayonda o'quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish lozim. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mas'uliyatlari cheksizdir. Ular maktab ostonasiga endigina qadam qo'ygan o'quvchilarni maktab hayotiga ko'niktirib, zamonaviy bilim olishlariga yo'l ochib beradilar. Bolalarning o'qishga munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi. Bu ham boshlang'ich sinf o'qituvchilarining vazifasi mas'uliyatli ekanligini ko'rsatadi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o'tkazish metodlariga ko'ra o'quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo'ladi. Kommunikativ kompetensiya - bu shaxslararo tajribani shakllantirishning darajasi, ya'ni ta'lim bilan o'zaro muloqot qilish shaxs talab qiladigan boshqalar, o'z qobiliyatlari va ijtimoiy mavqeyi doirasida ushbu jamiyatda muvaffaqiyatli ishlash uchun. Kommunikativ kompetensiya - bu muayyan narsalarni qo'yish va hal qilish qobiliyati aloqa vazifalari turlari: maqsadlarni aniqlash aloqa, vaziyatni baholash, hisobga olish hamkorning niyatlari va aloqa usullari (hamkorlar), yetarli strategiyalarni tanlash, aloqa muvaffaqiyatini baholash, o'z nutq xatti- harakatlarini o'zgartirishga tayyor bo'lish.

Asosiy qism. O'quvchilarning o'quv materiallarini egallashga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini qo'zg'otish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib, bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir. Ta'lim jarayonida innovatsion deyilganda ta'lim maqsadi va mazmuniga yangilik kiritish, yangicha yondashish, pedagog va talabaning hamkorligidagi jarayonini tashkil etish, pedagogik texnologiyalarni rivojlantirish holati, ta'limning uslub, shakl, va vositalarining yig'indisi tushuniladi. Boshlang'ich sinfda ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish qiziqishini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki qiziqish o'quvchilarni ta'lim jarayoniga tortadi, darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga chorlaydi. Interfaol metodlar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim darajasini hisobga olish lozimligini sedan chiqarmaslik kerak. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlardan foydalanib, darslar o'tish yaxshi samara beradi. Ko'proq atrof-muhit bilan bog'lab o'tilgan mashg'ulotlar bolalar ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash, bayon etish qobiliyatini, mustaqil ishlashini shakllantirib beradi.

Tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash usullari:

1. Interaktiv doskalar: dars jarayonida interaktiv doskalardan foydalanish orqali o'quvchilar nafaqat eshituvchi bo'lmaydilar, balki yanada aktiv ishtirok etadilar. Bu esa ularda fikrlarni bayon qilish va munozara qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Multimedia materiallari: video, audio va grafik materiallar yordamida tarbiya darslarini yanada jonli va qiziqarli qilish mumkin. Multimedia vositalari bilan mavzularni yanada kengroq tushunishga erishiladi.

3. Onlayn platformalar: o'zaro fikr almashinish uchun onlayn muhokamalar tashkil etish orqali talabalarni ijodkorlikka undaydi. Bu holat kommunikativ ko'nikmalarining mustahkamlanishi uchun katta imkoniyat yaratadi.

4. Loyihalar va guruh ishlari: o'quvchilarni guruhlariga bo'lish orqali birgalikda loyiha tayyorlashlarini so'rab, ular orasidagi aloqani rag'batlantirish mumkin. Bu jarayon ijodiy fikrlash va jamoaviy ish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilar voqea-hodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o'rgatish orqali ijodiy va tanqidiy tafakkurini, fikrlash doirasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ona tili va o'qish savodxonligi fani ushbu maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Bu o'rinda ona tili va o'qish savodxonligi ta'limiga o'quv fani emas, balki, butun ta'lim tizimini uyushtiruvchi ta'lim jarayoni sifatida qaraladi. Shu bois ham, darsni tashkil qilishda unga integratsion va innovatsion yondashish davr talabi bo'lib qolmoqda.

Eksperimental tadqiqot va natijalar tahlili. Maqola doirasida boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan eksperimental tadqiqot o'tkazildi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

✓ Tahlil bosqichi – boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida kommunikativ ko'nikmalarning dastlabki darajasi baholandi.

✓ Amaliyot bosqichi – tarbiya darslarida interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari va milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar qo'llanildi.

✓ Natijalarni baholash – eksperimental tadqiqot yakunida o'quvchilarning nutqiy faolligi, fikr ifodalash qobiliyati va muloqot madaniyati bo'yicha o'zgarishlar tahlil qilindi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, tarbiya darslarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus metodlardan foydalanish o'quvchilarning nutqiy rivojlanishida ijobiy samara berdi. O'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalashga, muloqot madaniyatiga rioya qilishga va faol suhbatlarda ishtirok etishga odatlanishdi.

Tarbiya darslarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda interfaol metodlardan samarali foydalanish, o'yin texnologiyalarini qo'llash va milliy qadriyatlarni integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish va kelgusida ta'lim jarayonini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan tarbiya darslari quyidagi pedagogik tamoyillarga asoslanishi lozim:

✓ Faollik va interfaollik – o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlash, ularning o'z fikrlarini erkin ifoda etishlariga sharoit yaratish.

✓ Suhbat va muloqotga yo'naltirish – o'quvchilarga fikr almashish, bahslashish, savol berish va javob topish imkoniyatlarini yaratish.

✓ O'yin texnologiyalaridan foydalanish – o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiruvchi roli va interaktiv o'yinlarni qo'llash.

✓ Hayotiy vaziyatlarga mos yondashuv – kundalik hayotda uchraydigan real muloqot holatlarini yaratish va o'quvchilarning shu vaziyatlarga mos ravishda nutqiy reaksiyalarini shakllantirish.

✓ Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish – o'quvchilarning nutqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun audio, video va raqamli vositalardan foydalanish.

Shu asosda quyidagi metodik tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Tarbiya darslarida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash uchun interfaol va o'yin texnologiyalaridan keng foydalanish.

2. O'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini mustahkamlash uchun real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni tatbiq etish.

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tarbiya darslarida qo'llash orqali dars jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etish.

4. O'quvchilarning oilaviy muhitda ham kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish uchun ota-onalar bilan hamkorlik qilish.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Innovatsion yondashuvlar orqali o'quvchilarning faoliyatga jalb qilinishi, ularning ijtimoiy ko'nikmalarining rivojlanishi hamda kelajakdagi muvaffaqiyatlariga ta'sir etuvchi omillar sifatida xizmat qiladi. Shuning uchun pedagogik jarayonda ushbu texnologiyalarni kengaytirib qo'llash zarurdir. Ushbu maqola boshqaruv mutaxassislari, pedagogika professori va boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan e'tiborga olinishi kerak bo'lgan masalalarni yoritadi. Innovatsion texnologiyalar yordamida bolalarning ta'lim olish jarayoni yanada samarali bo'lishi mumkinligi haqida kengroq muhokama olib borilishi zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bulygina Maktab o'quvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish to'g'risida / L.N. // Psixologiya savollari. – - No 2. – B.149.

2. Bolalar ensiklopediyasi 3-nashri -T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. -664b.

3. .Zimnyaya I.A. Ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning natija-maqsadli asosi sifatida asosiy kompetensiyalar. Muallif versiyasi. M.:
4. Mutaxassislar tayyorlash sifati muammolari ilmiy markazi. 2004 yil.
5. BokiyeV G. O. Improving the effectiveness of education through the principles of continuity in problem-based learning. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences: -Great Britain, 2020, №3. –P. 144-146.
6. Boqiyev G'.O. Bakalavriyat, magistratura hamda malaka oshirish ta'limi orasidagi uzviy aloqadorlikni amalga oshirilishining asoslari. // “Xorijiy tillarni maxsus maqsadlarda o'qitishning muammo va yechimlari ” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. – Buxoro, 2020, –B. 131-133.
7. Boqiyev G`.O. Kasbiy faoliyatni tashkil etishda pedagogik innovatsiyalar // “Talabalar ma'naviyatini rivojlantirishning innovatsion mexanizimlarini takomillashtirish yo'llari: muammo va yechimlari” Xalqaro tashkilotlar ishtirokida Respublika miqiyosidagi ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari . –Buxoro, 2020, –B. 103-107.

Jahonova Nargiza Yunus qizi,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
jaxonovanargiza@gmail.com

ONA TILIDAN KOGNITIV-PRAGMATIK MASHQLARNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Annotatsiya. Hozirgi kunda til ta'limi jarayonida faqatgina nazariy bilim berish yetarli emas, balki o'quvchilarning fikrlash, muloqot va real hayotga moslashish, hayotiy vaziyatlarda tildan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ona tili darslarida kognitiv-pragmatik topshiriqlardan foydalanish orqali o'quvchilarning nafaqat lingvistik bilimlarini oshirish, balki o'quvchilarning idrok, nutq va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga erishish mumkin. Ushbu maqolada kognitiv-pragmatik mashqlarning mazmuni, maqsad va vazifalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kognitiv mashqlar, pragmatik mashqlar, kognitiv-pragmatik mashqlarning maqsadi, kognitiv-pragmatik mashqlarning vazifalari, bilim, ko'nikma, malaka, muloqot, nutq.

Абстрактный. В настоящее время в процессе языкового воспитания приобретает значение не только предоставление теоретических знаний, но и развитие у учащихся навыков мышления, общения и адаптации к реальной жизни, эффективного использования языка в жизненных ситуациях. Используя познавательно-прагматические задания на уроках родного языка, можно не только повысить языковые знания учащихся, но и добиться развития у учащихся навыков восприятия, речи и логического мышления. В данной статье проанализировано содержание, цели и задачи познавательно-прагматических упражнений.

Ключевые слова: когнитивные упражнения, прагматические упражнения, цель когнитивно-прагматических упражнений, задачи когнитивно-прагматических упражнений, знания, умения, компетенции, общение, речь.

Abstract. Currently, in the process of language education, it is important not only to provide theoretical knowledge, but also to develop students' thinking skills, communication and adaptation to real life, and effective use of language in life situations. Using cognitive and pragmatic tasks in native language lessons, it is possible not only to improve students' language skills, but also to develop students' perception, speech and logical thinking skills. This article analyzes the content, goals and objectives of cognitive and pragmatic exercises.

Keywords: cognitive exercises, pragmatic exercises, purpose of cognitive-pragmatic exercises, tasks of cognitive-pragmatic exercises, knowledge, skills, competencies, communication, speech.

Kirish. Til kishilar va avlodlar orasidagi aloqani ta'minlaydi, tafakkurni shakllantiradi va rivojlantiradi, ma'naviyatni tarbiyalaydi, yuksaltiradi, olam haqidagi bilimlarni saqlaydi hamda boyitadi. Shu bilan bog'liq ravishda ona tili ta'limi til qurilishi bo'yicha bilim berish, ijodiy tafakkurni shakllantirish, ma'naviyatni yuksaltirish, til imkoniyati bilan qurollantirish, muloqot madaniyatini o'stirish kabi vazifalarni bajaradi. Bugungi kunda bu vazifalar sirasida til qurilishi bo'yicha bilim berish asosiy o'rinni egallaydi. Lekin ona tili ta'limining bosh maqsadi o'quvchilarning ijodiy tafakkurini yuksaltirish, tafakkur mahsulini og'zaki va yozma shakllarda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon ifodalash ko'nikmasini shakllantirish deya belgilangan.

Tilshunos olim F.Safarov til ta'limi haqida shunday deydi: "Amaldagi ona tili ta'limini davr talablaridan kelib chiqib tubdan isloh etish zarur. Ona tili darslari "sovuq" tilshunoslik emas, balki tom manodagi jonli va go'zal til saboqlariga, so'zshunoslikka, madaniy nutq, madaniy muloqot mashg'ulotlariga aylanmog'i lozim". Shunday ekan, ona tili darslarida beriladigan mashq va topshiriqlar o'quvchining nafaqat tilning grammatik qurilishi, balki jonli nutq vaziyatida ona tili imkoniyatidan samarali foydalana olish malakasini ham shakllantirishi lozim. Kognitiv-pragmatik mashqlar til o'rganish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish uchun mo'ljallangan mashqlar bo'lib, aynan, ona tili ta'limining bosh maqsadi uchun xizmat qiladi.

Asosiy qism. Kognitiv-pragmatik mashqlar insonning fikrlash qobiliyatini (kognitiv jarayonlar) va nutq orqali muloqot qilish (pragmatik jihatlar) ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu turdagi mashqlar tilshunoslik, psixolingvistika, pedagogika va logopediya sohalarida qo'llaniladi.

Ona tilidan kognitiv-pragmatik mashqlarning asosiy maqsadi – o'quvchilarning tilni anglash, mantiqiy fikrlash va kontekstda to'g'ri qo'llay olish ko'nikmalarini rivojlantirish. Bu mashqlar o'quvchilarni nafaqat grammatikani, balki tilning muloqotdagi real qo'llanilishi, vaziyatga mos ifodalanishi va mazmunli fikr almashinuvi orqali o'rganishga undaydi.

Kognitiv-pragmatik mashqlar quyidagi maqsadlar uchun xizmat qiladi:

1. Tilning mantiqiy tuzilishini tushunishga yordam berish – o'quvchi matn yoki gap mazmunidagi fikrni anglaydi.
2. Nutq vaziyatini hisobga olib tilni qo'llashni o'rgatish – masalan, rasmiy va norasmiy muloqot uslublarini farqlash va har bir uslubga mos bo'lgan til birliklarini tanlay olish.
3. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish – ya'ni, tilni maqsadga muvofiq va samarali ishlatish.
4. O'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini shakllantirish – til orqali tafakkur qilish.
5. Muloqotda kontekstni tahlil qilish va mos reaksiya bildirish ko'nikmasini oshirish.

Ona tilidan kognitiv-pragmatik mashqlarning vazifalari til o'rganish jarayonida o'quvchilarga tilning anglash va amalga oshirish jihatlariga e'tibor qaratadi. Bu vazifalar o'quvchilarning tilga oid kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Quyidagi asosiy vazifalarni ajratish mumkin:

- tilni anglash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- muloqotdagi tilning ko'p ma'noliligini tushuntirish;
- kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish;
- tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish;
- tilning funksional va mantiqiy tuzilishini o'rgatish;
- nutqiy vaziyatlarga mos javob berishni o'rgatish;
- emotsional va etika jihatlariga e'tibor qaratish.

Bularning barchasi o'quvchilarning til va muloqotdagi kompetensiyalarini yaxshilashga, ularga turli vaziyatlarda tilni samarali ishlatishni o'rgatishga xizmat qiladi.

Kognitiv-pragmatik mashq va topshiriqlar o'quvchilarning bir qancha ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Nutq vaziyatida tildan foydalanish. Bunda o'quvchilar biror hayotiy vaziyatga mos til birliklarini ifodalay oladilar. Masalan, shifokorga murojaat qilish, savdo do'konlarida xarid qilish, Bunda yerda o'quvchilar vaziyatga mos til birliklarini to'g'ri qo'llashni o'rganadilar.

So'rovlar va iltimoslarni ifodalash. O'quvchilar turli vaziyatda iltimos yoki so'rovlarni qanday qilib to'g'ri ifodalashni o'rganishadi. Masalan, biror kishi yordam so'raganda, iltimosni qanday qilib muloyim va tushunarli qilib yetkazishni o'rganishadi.

Og'zaki bo'lmagan aloqa. O'quvchilar noverbal (so'zdan tashqari) aloqa mimikalar, tana tili)larni tilga qo'shib, qanday qilib to'g'ri va samarali muloqotni qilishni o'rganadilar.

Madaniyat va til o'rtasidagi bog'lanish. O'quvchilar o'z ona tillarida yoki boshqa tillarda turli madaniyatlarning o'ziga xos farqlarini aniqlash, o'xshash jihatlarini topishni o'rganadilar.

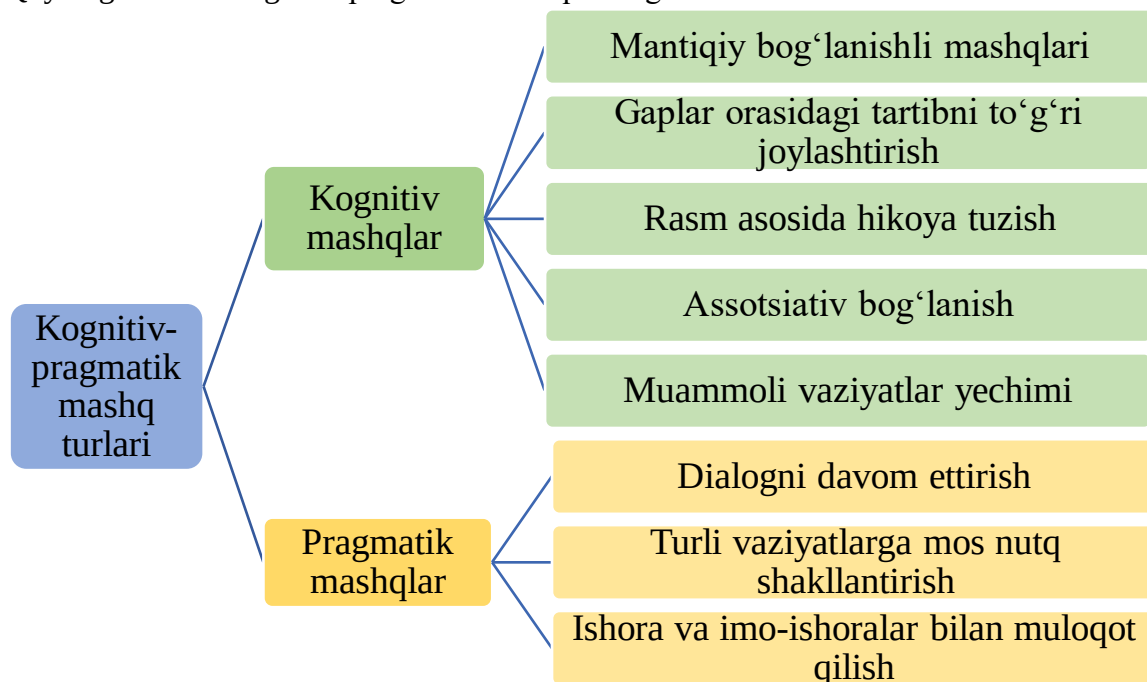
Izohlarga sharhlar. O'quvchilar biror suhbatni yoki munozarani tinglab, suhbatdagi kommunikativ muammolarni va kontekstual faktlarni tahlil qila olish, o'z munosabatini bildirishni o'rganadilar.

Kognitiv-pragmatik mashqlarning ahamiyati shundaki, bu mashqlar til o'rganishda nafaqat grammatik va leksik bilimlarni mustahkamlash, balki tilning ijtimoiy, madaniy va aqliy (kognitiv) jihatlarini ham chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Kognitiv-pragmatik mashqlar til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlaydi, tilni faqat aloqa vositasi emas, balki tafakkur shakllanishining vositasi sifatida ko'radi. Bunday mashqlar o'quvchilarda pragmatik kompetensiyani shakllantirishga, ya'ni gapning maqsadini aniqlash (so'rov, buyruq, maslahat, kinoya) kabi

ko'nikmalarni, suhbatdoshga munosib javob berish uslublarini, madaniyatga xos nutq odoblarini o'zlashtiradi (masalan, qaysi vaziyatda sizlash yoki senlash, kinoyali gaplarni qanday tushunish).

Muhokamalar va natijalar. Ona tilidan kognitiv-pragmatik topshiriqlar til o'rganish jarayonida o'quvchilarning tilning milliy grammatik, kontekstual va kommunikativ qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Quyidagi rasmda kognitiv-pragmatik mashqlarning turlarini ko'rish mumkin.

Kognitiv-pragmatik mashqlarning turlari va mazmunini boshlang'ich sinf ona tili darsliklaridagi mashqlar misolida ko'rib chiqamiz.

Kognitiv mashqlar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lib, tafakkur, diqqat, xotira, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan. Kognitiv mashqlarning ham bir qancha ko'rinishlari mavjud.

Mantiqiy bog'lanishni topishga oid mashqlar. Bunday mashqlarda, asosan, berilgan gap yoki matn ichida mantiqiy bog'lanishlarni topish topshirig'i beriladi. Masalan, 4-sinf III qismi ona tili darsligining 88-betidagi 128-mashqda maqollardagi nuqtalar o'rniga mantiqan mos keladigan sonlarni qo'yish kerak.

128-mashq. "Kim ko'p maqol biladi?" o'yini. 7, 8, 1, 100 sonlari qatnashgan maqollar toping. Ko'p maqol topgan o'quvchi "Sinfimiz faxri" nominatsiyasi bilan taqdirlanadi.

Namuna: 1-guruh: So'zdan so'zning farqi bor, ... narxi bor.

2-guruh: ... yil tut ekan kishi ... yil gavhar teradi.

3-guruh: Tovuq ... xazinaning biri.

4-guruh: Yeridan ayrilgan ... yil yig'lar, elidan ayrilgan o'lguncha yig'lar.

Mashqni bajarish bir qaraganda oddiydek tuyulishi mumkin. Lekin o'quvchilar mashqni bajarishlari uchun mantiqiy fikrlashlari kerak bo'ladi. Bu maqollarda har qanday son ham mazmunan to'g'ri kelavermaydi. Shuning uchun ham nuqtalar o'rniga shunday sonni qo'yish kerakki, maqol mantig'iga to'g'ri kelsin. Masalan: *Bir yil tut ekan kishi yuz yil gavhar teradi.*

Gaplar orasidagi tartibni to'g'ri joylashtirishga oid mashqlar. Bunday mashqlarda matndagi gaplar aralash tartibi buzilgan holda beriladi. O'quvchilar matn gaplarni o'z o'rniga qo'ygan holda qayta tuzishlari kerak bo'ladi. Buning uchun ular mantiqiy ketma-ketlikni anglay olishlari lozim. 2-sinf IV qism ona tili darsligining 52-betida berilgan "Maktabimiz devoriy gazetasi" mavzusidagi 3-mashq sharti quyidagicha: berilgan gaplarni mazmunan bir-biriga bog'lab, matn hosil qiling.

- Ertalab turib, yuz-qo'limni yuvaman.

- Darslar tugagach, to'g'araklarga qatnashaman.

- So'ng maktabga boraman.

- Keyin nonushta qilaman.

Matnni tuzishda o'quvchilar o'zlarining hayotiy ko'nikmalariga tayanadilar. Avval kun davomida qiladigan ishlarining ketma-ketligini eslaydilar va quyidagicha matn tuzadilar: *Ertalab turib, yuz-qo'limni yuvaman. Keyin nonushta qilaman. So'ng maktabga boraman. Darslar tugagach, to'g'araklarga qatnashaman.*

4-sinf III qism ona tili darsligining 86-betida berilgan 125-mashq ham gaplar orasidagi tartibni to'g'ri joylashtirishga oid. O'quvchilar she'rni ketma-ketlikda, ma'nosini to'g'rilab ko'chirib yozishlari kerak.

Ma'nosiga tushunmay

To'rt-besh harfni yeb qo'ydi.

Mazasi yo'q, deb qo'ydi.

Bitta she'rda sichqoncha.

Rasm asosida hikoya tuzishga oid mashqlar. Bunday mashqlarda bir nechta rasm asosida hikoya yaratish va uni izchil bayon qilish sharti beriladi. Masalan, 4-sinf III qism ona tili darsligining "So'roqlar yordamida sonlarni topish" -, mavzusida quyidagicha mashq berilgan:

94-mashq. Rasmlarni to'g'ri ketma-ketlikda joylashtiring. Rasm asosida hikoya tuzing va yozing. Tuzgan hikoyangizda son qatnashsin. Gaplaringizdagi sonlarni aniqlab, tagiga chizing.

O'quvchilar "Echki va uning bolalari" ertagiga mos bo'lgan rasmlarni diqqat bilan kuzatadilar, so'ngra tartib bilan joylashtirib hikoya tuzadilar.

Assotsiativ bog'lanishga oid mashqlar. Bunday mashqlar o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga, tushunchalar orasidagi bog'lanishlarni anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Assotsiativ bog'lanishli mashqlarda biror so'z yoki tushuncha aytilganda, unga bog'liq boshqa so'zlarni topish kerak bo'ladi. Masalan, "kitob" so'zi aytilganda, "o'qish", "bilim", "maktab", "kutubxona", "ertak" kabi so'zlarni aytish mumkin. O'quvchilar bu so'zlarning kitob bilan qanday bog'liqligini tushuntirib bera olishlari kerak. Masalan, *kitob bilim manbaayi; kitobdan ko'p bilim olish mumkin; kitob o'qiladi; kitoblar kutubxonalarda saqlanadi; maktabda ko'plab kitoblarni o'qib-o'rganamiz; qiziqarli ertak kitoblar bor;*

Muammoli vaziyatlar yechimini topishga oid mashqlar. Bunday mashqlarda kundalik hayotdagi qiyin vaziyatlarni tasvirlash va ularga turli yechimlarni topish muammosi hal qilinadi. Masalan, "Do'stingiz sizdan yordam so'radi, lekin siz band edingiz. Nima qilar edingiz? Bu turdagi mashqlar ona tili darsliklarida "Ijodkorlik soati". Loyiha ishi" mavzularida keng qo'llaniladi. Fikrimiz dalili sifatida 3-sinf IV qism ona tili darsligidagi 29-mavzu "Ijodkorlik soati. Loyiha ishi" da berilgan mashqni misol qilishimiz mumkin.

39-mashq. Tasavvur qiling, maktabdan qaytayotganingizda havo aynib, qattiq jala quydi. Siz soyabon olmagansiz, oldingizdan esa keksa yoshli onaxon chiqdi. Shunday vaziyatda siz nima qilasiz? Javobingizni izohlab yozing.

Pragmatik mashqlar (muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish uchun) nutqni to'g'ri shakllantirish, muloqot qoidalariga rioya qilish va nutqiy vaziyatlarga mos gapirish ko'nikmalarini o'stirishga yordam beradi. Pragmatik mashqlar orqali o'quvchilar nutq odobini o'rganishadi, jamoat joylarida, turli xil vaziyatlarda o'zini tutish, boshqalar bilan muloqot qilish malakasiga ega bo'ladilar. Ona tili darsliklarida pragmatik mazmundagi mashqlarni ko'plab topish mumkin. Bunday mashqlarni bajarish orqali o'quvchilar tilni ham nazariy, ham amaliy jihatdan o'rganib boradilar. Pragmatik mashqlarning ham bir qancha turlari mavjud. Quyida ayrim turlarining tahlilini keltiramiz.

Dialogni davom ettirishga oid mashqlar. Dialogik nutq ikki va undan ortiq kishilar o'rtasida amalga oshiriladigan nutq jarayoni. Dialog – suhbat o'quvchining kattalar va o'z tengdoshlari bilan muloqotining asosiy shakli hisoblanadi.

Dialog ko'proq erkin nutqiy muloqotda paydo bo'ladi va u o'quvchilar lug'atini boyitishning talaffuzga oid grammatik ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirish, ravon nutq ko'nikmalariga ega bo'lish bazasi hisoblanadi.

Nutq o'stirishda eng muhim metod bu dialogik nutq, ya'ni o'quvchilar bilan so'zlashishdir. So'zlashish og'zaki nutqning eng oddiy shakli bo'lib, unda o'quvchining o'zini tutishi, ko'z qarashi, xatti-harakati, ovozining past-balandligi, tezligi kabi turli holatlar hisobga olinadi. So'zlashish – dialogik nutq, asosan, kattalar yordamida amalga oshiriladi va u, ayniqsa, tevarak-atrofnı bilish jarayonida yaxshi natijalar beradi. Jumladan, jamoat joylarida, ko'pchilik o'rtasida nutq madaniyatiga rioya etishga e'tibor qaratiladi. Bunda bir-birining nutqini to'ldirib borish, tuzatishlar kiritish, so'rash, so'rab bilib olish dialogik nutqqa o'rgatishning usullari sanaladi.

Dialogik nutq o'quvchilarda tilni jonli muloqotda ishlatish ko'nikmasini rivojlantirishda eng muhim vositalardan biridir. Shuning uchun ham til ta'limi jarayonida dialog tuzish, dialogni davom ettirish, suhbat tashkil etishga oid ko'plab mashqlardan foydalaniladi. Dialogni davom ettirishga oid mashqlarda boshlang'ich gap beriladi, o'quvchi unga mos davomni yaratishi kerak. Masalan:

A: "Salom, bugun qayerga boramiz?"

B: "... (Javob yozing)"

Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida ham bunday mashqlardan ko'pini topish mumkin. Masalan 4-sinf III qism ona tili darsligida "Sanoq va tartib sonlar yordamida birikmalar hosil qilish" mavzusi berilgan. Ushbu mavzudagi 126-mashqda (87-bet) o'quvchilar sotuvchi va xaridor rolini bajarib ko'rishadi. Mashq sharti quyidagicha: sinfdoshlaringiz bilan birga sahna ko'rinishi tayyorlang. Bir kishi sotuvchi, ikkinchisi xaridor rolini o'ynasin. O'quvchilar namunadan foydalanib dialogni davom ettirishlari kerak.

Namuna: - Assalomu alaykum. Ikkita rangli qog'oz va to'rtta daftaringiz necha so'm bo'ladi?

- Rangli qog'oz 5000 so'm va bitta daftar 2000 so'm turadi.

- Hammasiga necha so'm to'layman?

- Hammasiga ... so'm berasiz.

Turli vaziyatlarga mos nutq shakllantirish. Bunday mashqlar rasmiy va norasmiy suhbat uslublari o'rtasidagi farqni tushunish va har xil vaziyatlarda tildan to'g'ri foydalanishni o'rgatishga yordam beradi. Ushbu turdagi mashqlar orqali o'quvchilar o'qituvchi bilan rasmiy suhbat va do'st bilan oddiy suhbat farqini tushunib boradilar.

2-sinf ona tili IV qism 43-betida "Mening shirin suhbatlarim" mavzusi berilgan. 3-mashqdagi rasmlarda suhbatning turli xil usullari tasvirlangan. O'quvchilar suratlarning har biriga mos suhbat tuzishlari kerak.

Suratlarda tasvirlangan har bir suhbat usuli bir-biridan farq qiladi. Jonli suhbatda o'quvchilar o'z his-tuyg'ularini verbal va noverbal vositalar orqali to'liq namoyon qila oladilar va suhbatdoshga ta'sir ko'rsatish ham birmuncha oson. Telefondagi suhbatda ayrim doimiy til birliklaridan foydalaniladi. Masalan, "Alo", "Eshitaman", Videoaloqa orqali suhbatning o'ziga xosligi juda ko'p jihatdan oddiy matnli yoki telefon orqali olib boriladigan suhbatlardan farq qiladi. Bu turdagi muloqotning o'ziga xos jihatlari ko'p va ular suhbatning samimiyati, samaradorligi hamda tushunish darajasiga ta'sir qiladi. Videoaloqada rasmiy-idoraviy uslubdan ko'proq foydalaniladi. Chunki videoaloqalar ko'pincha ish faoliyati bilan bog'liq holda tashkil etiladi. SMS orqali suhbatlar odatda qisqa va aniq bo'ladi, chunki xabarlar cheklangan uzunlikka ega (odatda 160 ta belgi), bu esa gaplarni qisqacha va to'g'ri ifodalashni talab qiladi. Bu turdagi suhbatlar juda tez va samarali bo'lishi mumkin, lekin ular ba'zida suhbatni tushunishda noaniqliklarga olib kelishiga ham sabab bo'ladi. Xabarni qisqacha ifodalashda ba'zan to'liq ma'no yo'qolishi yoki so'zlar noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. SMS orqali suhbatlarda ko'pincha sodda gaplardan, so'z gaplardan foydalaniladi. Bunday suhbatda suhbatdoshlar bir-birlarini tushunishlari uchun nutqqa mos ravishda qisqa jummalarni tuzishi kerak bo'ladi.

Ishora va imo-ishoralar bilan muloqot qilish. Bu turdagi mashqlar turli his-tuyg'ularni ifodalovchi imo-ishoralarni tushunish va ularga mos javob berishni o'rgatadi. 2-sinf IV qism ona tili darligining 76-betidagi 7-mashq bunga misol bo'la oladi. O'quvchilar har bir yuz holatiga mos so'zlarni aytishlari kerak. Mashq shartiga ko'ra rasmlarni mos kelgan so'zlar bilan ifodalash, ifodasi berilmagan rasmlarni o'quvchilar o'zlari ifoda etishga harakat qilishlari kerak. Bunday mashqlar o'quvchilalarda muloqot jarayonida noverbal vositalarning ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Xulosa. Kognitiv-pragmatik mashqlar nafaqat til o'rganishda, balki mantiqiy tafakkur va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda ham juda foydali. Bu mashqlar yordamida insonlar o'z fikrlarini aniq va tushunarli ifodalash, muloqot davomida muvofiq javob berish hamda turli nutqiy vaziyatlarga moslashishni o'rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baynazarova D.D. 3-sinf ona tili darsligi. III qism. -Toshkent: "Novda edutainment", 2023. -96 bet.
2. Baynazarova D.D., Toirova M.E. 3-sinf ona tili darsligi. IV qism. -Toshkent: "Novda edutainment", 2023. -96 bet.
3. Baynazarova D.D. M.E. 4-sinf ona tili darsligi. III qism. -Toshkent: "Novda edutainment", 2023. -96 bet.
4. Jacob L. Mey. Pragmatics an introduction. Second edition. – Australia: "Blackwell" publishing, 2001. – p.416.
5. Kuranov S. 2-sinf ona tili darsligi. III qism. – Toshkent: "Novda edutainment", 2023. -88 bet.
6. Kuranov S. 2-sinf ona tili darsligi. IV qism. – Toshkent: "Novda edutainment", 2023. -88 bet.
7. Safarov Sh. Pragmalingvistika. Monografiya. -Toshkent, 2008. – 318 bet.

*Umarova Yayraxon To'xtanazarovna,
Andijon davlat peadogika instituti dotsenti, PhD*

LINGVISTIK LUG'ATLAR BILAN ISHLASH ASOSIDA IJTIMOY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy kompetentlik va unga doir tushunchalarni shakllantirish, talabalarning jamiyatda o'rnini topishi, ijtimoiy munosabatlarda faol bo'lishi haqidagi nazariy qarashlar bildirilgan. Bunda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish uchun lingvistik lug'atlar bilan ishlashning o'ri muhimligi, bu esa talabalarda ma'lumotlarni izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish, murakkab mavzularni tushunish, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun xizmat qilishi xususida fikrlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy kompetentlik, lug'at, lingvistik lug'at, didaktik bilim, til, nutq madaniyati, stereotip.

Аннотация. В статье излагаются теоретические взгляды на формирование социальной компетентности и связанные с ней понятия, нахождение учащимися своего места в обществе и их активное участие в социальных отношениях. Также обсуждается значение работы с лингвистическими словарями для развития социальной компетентности, которая служит формированию у учащихся навыков поиска и анализа информации, понимания сложных тем, развития коммуникативных навыков.

Ключевые слова: социальная компетентность, словарь, лингвистический словарь, дидактические знания, язык, культура речи, стереотип.

Abstract. This article presents theoretical views on the formation of social competence and related concepts, students' finding their place in society, and their active participation in social relations. It also discusses the importance of working with linguistic dictionaries for the development of social competence, which serves to form students' skills in searching and analyzing information, understanding complex topics, and developing communication skills.

Keywords: social competence, dictionary, linguistic dictionary, didactic knowledge, language, speech culture, stereotype.

Kirish. Ijtimoiy kompetentlik shaxsning jamiyatdagi o'rnini tushunish, ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish va boshqarish, murakkab ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatidir. Bu ko'nikmalarni rivojlantirishda lingvistik lug'atlar bilan ishlash tizimi muhim rol o'ynaydi.

Asosiy qism. Talabalarning didaktik bilimlarini mustahkamlash bilan bir qatorda ularning dunyoqarashini kengaytirish, jamiyatda o'z o'rinlarini topishlari uchun ijtimoiy bilimlar bilan qurollantirish zarur. Ularni ijtimoiy faollikka yo'naltirishga qaratilgan quyidagi maqsadlarni amalga oshirishda lug'atlar bilan ishlash samarali omil bo'la oladi:

1. Ijtimoiy tushunchalarni shakllantirish: ensiklopedik lug'atlar ijtimoiy hayotning turli sohalariga (iqtisod, siyosat, madaniyat, san'at, fan va h.k.) oid ma'lumotlarni taqdim etadi. Ular bilan ishlash jarayonida talabalar turli ijtimoiy hodisalar, jarayonlar va institutlar haqida bilim oladilar. Masalan, "demokratiya", "globalashuv", "inflyatsiya" kabi tushunchalarning ma'nosini tushunish jamiyatni anglashga yordam beradi.

2. Ma'lumotlarni izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish: lug'atlardan foydalanish ma'lumotlarni tez topish, tahlil qilish va ulardan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu ko'nikmalar ularga ijtimoiy masalalar bo'yicha mustaqil fikr yuritishga yordam beradi.

3. Murakkab mavzularni tushunish: lug'atlar murakkab ijtimoiy masalalarni sodda va tushunarli tilda tushuntiradi, turli nuqtai nazarlarni taqdim etadi, bu esa talabalarning tushunish darajasini oshiradi.

4. Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish: ensiklopedik ma'lumotlarni bilish insonga turli mavzularda muloqot olib borishga, o'z fikrlarini asoslashga va boshqalarning fikrlarini tez va oson

tushunishga yordam beradi, ma'lumotlarni taqqoslab, tanqidiy fikrlab, o'z xulosalarini chiqarishga o'rgatadi.

Lingvistik lug'atlar bilan ishlash esa quyidagi masalalarda tayanch omil bo'la oladi:

1. Til va madaniyatni o'rganish: lingvistik lug'atlar so'zlarning ma'nosi, kelib chiqishi va qo'llanilishi haqida ma'lumot beradi. Masalan, turli madaniyatlarda ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlarni ifodalovchi so'zlarni o'rganish tilni va u orqali madaniyatni o'rganishga yordam beradi.

2. Nutq madaniyatini rivojlantirish: lug'atlar so'zlarni to'g'ri ishlatish, grammatik normalarga rioya qilish va nutqni boyitishga yordam beradi. Bu o'z navbatida muloqot samarali bo'lishga yordam beradi.

3. Tilning ijtimoiy funksiyasini tushunish: lingvistik lug'atlar so'zlarning turli ijtimoiy vaziyatlardagi qo'llanilishini, masalan, rasmiy yoki norasmiy muloqotda qanday so'zlarni qo'llash kerakligini o'rgatadi.

4. Til va stereotiplarni o'rganish: lingvistik lug'atlar so'zlarning stereotiplar va ijtimoiy qadriyatlar bilan bog'liqligini ko'rsatishi mumkin. Bu esa talabalarga ijtimoiy stereotiplarni anglash va ularga rioya qilishga yordam beradi.

5. Ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirish: lug'atlar so'zlarni ma'no jihatidan aniq tanlash va fikrlarni aniq ifodalashga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy munosabatlarda muhim ahamiyatga ega.

Ensiklopedik va lingvistik lug'atlar bilan ishlash tizimining asosiy tamoyillari sifatida quyidagilarni belgilash lozim:

- Amaliylik: talabalar lug'atlardan olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishlari kerak.
- Interaktivlik: talabalar lug'atlar bilan faol ishlashlari, savollar qo'ya olishlari va muloqotga kirishishlari kerak.
- Tanqidiy fikrlash: talabalar ma'lumotlarni tanqidiy ko'rib chiqishlari va o'z xulosalarini chiqarishlari kerak.
- Maqsadga muvofiqlik: lug'atlarning turlari talabalarning yoshi, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos bo'lishi kerak.
- O'qituvchining roli: o'qituvchi talabalarni lug'atlar bilan ishlashga o'rgatishi, ularga yordam berishi, to'g'ri yo'naltira olishi va ularning ijodiy fikrlashini rag'batlantirishi kerak.

Ushbu tizim orqali talabalar nafaqat hayotiy tushunchalarni o'rganadilar, balki ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni ham rivojlantiradilar.

Talabalarga til o'qitishda ularning so'z boyligini oshirish muammosi doimo metodist olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. So'z boyligini oshirishning muhim jihatlaridan biri bu tilning majoziy vositalarini o'rganishdir, ular orasida ideomatik ideomalar alohida o'rin tutadi [1]. Masalan, ko'chma ma'noli so'zlar yoki iboralar bilan ishlashda izohli hamda frazeologik lug'atlardan foydalanish yaxshi samara beradi. So'z va iboralarni tanlash, yig'ish, tushunish, ya'ni turli kontekstdagi ma'nolarini anglab yetish ularni eslab qolishga va o'z nutqiy faoliyatida qo'llashga yordam beradi.

Talqiqotchi Gulruh Ro'ziyeva chet tilini o'qitishda asosiy belgilovchi omillardan biri sifatida o'rganilayotgan til ideomalari ustida ishlashda ideomatik lug'atlar bilan ishlash tamoyilini ilgari suradi. Olima ideomalarni o'zlashtirish samaradorligini oshirish usullaridan biri sifatida lug'atlardan ideomalarni tanlash, yig'ish, tushunish, ya'ni ma'nolarini anglash bo'yicha tizimli ish olib borish kerakligini ta'kidlaydi [2].

Ideoma – ma'nosi o'z tarkibidagi so'zlarning ma'nolariga bog'liq bo'lmagan, yaxlit holda bir ma'no beruvchi, ixcham ibora; frazeologizmlarning bir turi. Mas., tomdan tarasha tushganday, og'zingga qarab gapir [3].

Masalan, talabalarga biror yangi ideoma taqdim etiladi. Keyin talabalar ushbu ideoma qanday ma'nolarni bildirishi mumkinligi haqida fikr bildiradilar. Uni muhokama qilish davomida noaniq yoki noto'g'ri javoblar bo'lishi ham tabiiy, mazkur jarayon o'qituvchi va muloqotning boshqa

ishtirokchilariga, albatta, lisoniy tahlil qilish kompetensiyasini shakllantirishga yordam beruvchi semantik ma'nodagi noaniqliklarni aniqlay bilish imkonini beradi [4].

Hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida mazkur usulni tatbiq qilinadigan bo'lsa, iboralar, sinonimlar yoki omonimlar lug'atlari bilan ishlash jarayonida foydalanish mumkin.

Bu vazifaga kirishishdan oldin talabalarga leksikografiya (lug'atchilik) va lug'at atamaları xususida tushuncha berib o'tish zarur.

Leksikografiya yunoncha so'z bo'lib, lexis - so'z, ggarho - yozaman, demak, so'zlarni to'plab yozib chiqishdir. Ma'lum bir til yoki ikki va undan ortiq til so'zlarini yig'ib, sistemalashtirgan holda lug'at tarzida chiqarish leksikografiya deyiladi. Demak, leksikografiya lug'at va lug'atchilik to'g'risida bahs etadi [5].

Lug'at [arabcha – til, sheva; so'z, ibora] 1. Biror tildagi so'zlarni ma'lum tartibda (odatda alifbo tartibida) jamlab, izohlab yoki boshqa tilga tarjima qilib berilgan kitob. 2. So'z; tildagi barcha so'zlar majmui; so'z boyligi [6].

Talabalarining so'z boyligi qanchalik boy va rang-barang bo'lsa, ularning nutqi shunchalik ta'sirchan bo'ladi, o'z fikrini aniq, yorqin ifoda etish imkoniyati kengayadi. Til ta'limida o'quvchi yoki talabalarining nutqini rivojlantirishning muhim shartidan biri muloqotga kirishuvchining lug'at boyligining xilma-xilligi, kutilmagan nutqiy vaziyatlarda doimiy faol bo'lishi, turli ijtimoiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli nutq yarata olishi bilan belgilanadi. Shunday ekan bugungi kunda o'qituvchi o'quvchilarning nutqini (har ikki ko'rinishida) rivojlantirishi uchun pedagogning o'z nutqi talab darajasida (nutqi ravon, aniq, tushunarli, rang-barang, ta'sirchan v.k.) bo'lishi shart. Pedagoglarni shunday nutqiy sifat va ko'nikmalar bilan tayyorlash OTM larning zimmasiga yuklanar ekan, ayniqsa, o'zbek tili va adabiyoti yo'nalashida faoliyat olib borayotgan professor-o'qituvchilarning zimmasiga ikki karra mas'uliyat belgilanadi. Mazkur yo'nalashda tahsil olayotgan talabalarining mutaxassislik fanlarini o'qitishda ularni ilmiy – nazariy bilimlarini boyitish bilan bir qatorda turli pedagogik vaziyatlardagi ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli nutq ko'nikmasiga ega bo'lgan – ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida, talabalarni lug'at bilan ishlash, kognitiv bilimlarini kengaytirishni talab qiladi.

Hozirgi o'zbek adabiy tili ulkan lug'at zaxirasiga ega. Besh jildlik "O'zbek tilining izohli lug'ati"da 80 ming dan ortiq so'z va iboralar kiritilgan. Ushbu lug'atda so'zning ko'chma ma'nolari ham e'tiborga olingan. Masalan, mazkur izohli lug'atda "bosh" so'zining 40 dan ortiq turli kontekstga oid iboralar tarkibidagi ma'nolari keltirilgan. Bularning barchasi o'zbek tilining naqadar boy va imkoniyatlari cheksiz ekanligidan dalolat beradi.

Talabalarining lug'at boyligini oshirib borish maqsadida lug'atlarga murojaat qilinar ekan, ular lingvodidaktik terminlar bilan bir qatorda ijtimoiy, falsafiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalarga oid so'zlar va ularning ma'no qirralari bilan tanishish, o'z nutqlarida faollashtirish ko'nikmalariga erishiladi. Bu bir tomondan, talabalarining kognitiv bilimlarini kengaytirs, ikkinchi tomondan turli xil ijtimoiy vaziyatlarda erkin muloqot qila olishi, ijtimoiy faol bo'lishini ta'minlaydi. Shuning uchun ensiklopedik va lingvistik lug'atlar bilan ishlash ko'nikmalarini takomillashtirib borish dolzarb metodik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Xususan, talabalarga Hozirgi o'zbek adabiy tili fanining leksikologiya bo'limidagi mavzularni o'qitishda lug'at ustida ishlashni ko'paytirish, uning asosiy yo'nalishlarini aniqlash va ilmiy asoslash, talabalarining lug'at boyligini oshirish jarayonini maqsadli yo'naltirib borish o'qituvchidan izchillikni ta'minlash mahoratini talab qiladi. Bu maqsadga erishish uchun o'qituvchi hozirgi o'zbek adabiy tili fanining leksikologiya bo'limining nazariy asoslariga tayangan holda amaliy ishlarni tashkil etishi zarur.

Masalan, matn ustida ishlash jarayonida ko'p ma'noli so'zlarni o'zlashtirish, so'zning ko'chma ma'nolarini izlash va ular orasidagi farqlarni anglash, sinonim so'zlarning ma'no jihatlarini o'zlashtirish, iboralarining ma'nosini tushunish kabi ko'nikmalar hosil qilinishiga erishish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda nashriy lug'atlardan, izohli adabiyotlardan va internet resurslaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Talabalar ma'nosini tushunadigan, lekin nutqiy faoliyatida ishlatmaydigan so'zlarni faollashtirish ham ularning so'zlash texnikasini boyitadi. Buning uchun shu so'zlar ishtirokida so'z

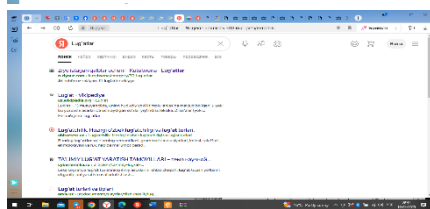
birikmasi va gaplar tuziladi, suhbat, taqdimot jarayonlarida, seminar mashg'ulotlarida faol qo'llanilishiga e'tibor qaratiladi. O'qituvchi talabalarni so'zlarning turli ma'no qirralarini o'z nutqida faol qo'llashlarini rag'batlantirishi, ularga ijodiy topshiriqlar berishi va mustaqil ta'lim jarayonida ham lug'atlar ustida ishlashga tavsiyalar berishi lozim.

Fan va texnologiyalar rivojlangan bugungi sharoitda lug'atlar bilan ishlashda elektron manbaalardan foydalanish eng qulay va oson usul hisoblanadi. Masalan, "uyalmoq" so'zining sinonim variantlarini o'rganish uchun elektron manbaadan qanday foydalanish mumkin? Quyida 5 bosqichdan iborat ma'lumot izlash va foydalanish jarayonini taqdim etamiz.

1-bosqich

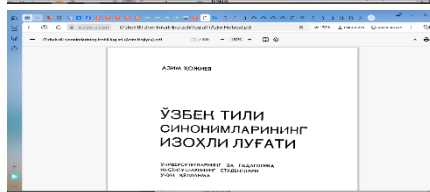
2-bosqich

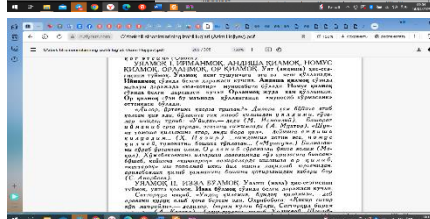
3-bosqich

4-bosqich

5-bosqich

Bunda, avvalo, uyalmoq so'zining ham omonimi, ham sinonimlar borligi haqida tushuncha hosil bo'lishi, shundan keyin har ikki ma'nosining sinonimlari to'g'risida fikr yuritish kerak bo'ladi.

Xulosa. Shu tariqa, o'zbek tilida nashr etilgan va ziyouz.uz elektron platformasiga joylangan "O'zbek tilining izohli lug'ati" (ikki va besh jildlik), A.Hojiyevning "O'zbek tilining sinonimlar lug'ati", Sh.Rahmatullayevning "O'zbek tilining omonimlar lug'ati" va "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" kabi 205 ta lug'atdan foydalanish imkoniyati mavjudligi talabalarga yetkaziladi. Buning natijasida ularda lug'atlar bilan ishlash ko'nikmasi hosil qilish, so'z boyligini oshirish, kognitiv bilimlarini kengaytirish va ijtimoiy kompetentligini takomillashtirishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Кунин А.В. *Курс фразеологии современного английского языка*. – Дубна: Феникс+, 2005.
2. <https://uz.wiktionary.org/wiki/idioma>
3. Рўзиева Г. Ko'rsatilgan manbaa

4. Пинхасов Я. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1969. – B.71
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jildlik, 2-jild. – Toshkent: ЎзМЭ, 2007. – B.598
6. Яйрахон Тўхтаназаровна Умарова (2022). Samarali hamkorlik – kitobxonlik madaniyatini shakllantirish kafolati sifatida. Academic research in educational sciences, 3 (3), 410-416.
7. To'xtanazarovna, Umarova Y. "The Current Status Analysis of Language Competence of Pupils in Secondary Schools". JournalNX, vol. 7, no. 06, 2021, pp.
8. Umarova Y. O'quvchilarda pragmatik kompetensiyani rivojlantirish xususida (morfologik birlik va shakllar tahliliga o'rgatish asosida). Ilmiy xabarnoma. Seriya: Pedagogik tadqiqotlar - Scientific bulletin. Series: Pedagogical Researches. 2021. 2(54). 24-33.
9. Umarova Y., Ne'matova D. Umumta'lim maktablaridagi o'quvchilar til kompetentligining joriy holati tahlili. Ilmiy xabarnoma. Seriya: Pedagogik tadqiqotlar - Scientific bulletin. Pedagogical Research. 2020. 6(50). 47-57.

*Anorov To'lg'in,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi*

KASBIY RIVOJLANISH VA MALAKA OSHIRISH KURSLARI JARAYONIDA O'QITUVCHILARNING AKMEOLOGIK POZITSIYANI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada o'qituvchilarning malaka oshirish va kasbiy rivojlanish kurslari jarayonida akmeologik pozitsiyasini shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslari ko'rib chiqiladi. Ta'kidlanishicha, akmeologik pozitsiyaning mohiyati kasbiy ongning yyetukligini, o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatini, ichki motivatsiyani va innovatsion faoliyatga tayyorligini aks ettiruvchi integral sifat sifatida namoyon bo'ladi. Malaka oshirish kurslarida ushbu pozitsiyani samarali shakllantirishning pedagogik shartlari va mexanizmlari keltirilgan. Akmeologik pozitsiyaning shakllanish darajasini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari aniqlanadi va uning rivojlanish darajalarining tipologiyasi beriladi.

Kalit so'zlar: akmeologik pozitsiya, kasbiy rivojlanish, malaka oshirish, pedagogik refleksiya, o'z-o'zini rivojlantirish, ta'lim muhiti, shaxsiy o'sish.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы формирования акмеологической позиции педагогов в процессе повышения квалификации и переподготовки кадров. Подчеркивается, что сущность акмеологической позиции проявляется как интегральное качество, отражающее зрелость профессионального сознания, способность к саморазвитию, внутреннюю мотивацию, готовность к инновационной деятельности. На курсах повышения квалификации представлены педагогические условия и механизмы эффективного формирования этой позиции. Определены показатели и критерии оценки уровня сформированности акмеологической позиции, дана типология уровней ее развития.

Ключевые слова: акмеологическая позиция, профессиональное развитие, повышение квалификации, педагогическая рефлексия, саморазвитие, образовательная среда, личностный рост.

Abstract. The article considers the theoretical and methodological foundations of the formation of the acmeological position of teachers in the process of advanced training and professional development courses. It is emphasized that the essence of the acmeological position is manifested as an integral quality reflecting the maturity of professional consciousness, the ability to self-development, internal motivation and readiness for innovative activity. The pedagogical conditions and mechanisms for the effective formation of this position in advanced training courses are presented. The indicators and criteria for assessing the level of formation of the acmeological position are determined and a typology of its development levels is given.

Key words: acmeological position, professional development, advanced training, pedagogical reflection, self-development, educational environment, personal growth.

Kirish. O'qituvchining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan zamonaviy talablar ta'lim tizimidagi tez o'zgarishlar, o'qituvchining kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi rivojlantirishning faol subyekti sifatida rolini kuchaytirish bilan belgilanadi. Ta'lim standartlarini doimiy yangilash, raqamlashtirish va ijtimoiy transformatsiyalar sharoitida o'qituvchilik kasbi nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki yuqori darajada rivojlangan akmeologik pozitsiyani - rivojlanishning eng yuqori darajalarida kasbiy o'sishga, o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi amalga oshirishga barqaror ichki munosabatni talab qiladi.

Qolaversa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-231-son qarorida maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini kasbiy ehtiyojlari va malaka toifasidan kelib chiqib tabaqalashgan ta'lim dasturlari asosida uzluksiz kasbiy rivojlantirishning vertikal tizimi yo'lga qo'yildi[1].

Ilmiy adabiyotlarda akmeologik pozitsiya kasbiy mahoratga erishish, shaxsiy potentsialni ro'yobga chiqarish va professional deformatsiyalarga chidamli bo'lish istagini ifodalovchi kasbiy shaxsning integral xarakteristikasi sifatida talqin etiladi [2, 33-bet]. Aynan shu nuqtai nazardan, uni nafaqat tarbiyaviy, balki shaxsiy rag'batlantiruvchi funksiyani ham bajarishi kerak bo'lgan malaka oshirish kurslari doirasida rivojlantirish vazifasi ayniqsa dolzarbdir.

Malaka oshirish sharoitida pedagogik faoliyat haqida fikr yuritish, kasbiy kamchiliklarni aniqlash, innovatsion strategiya va texnologiyalarni o'zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratiladi, bu esa o'qituvchining yangi kasbiy mahorat darajasiga o'tishga ichki tayyorgarligini shakllantirishning muhim omili hisoblanadi [3, 71-bet].

Adabiyotlar sharhi. G.H.Tillayeva ta'kidlaganidek, "shaxsning mavjudligining o'zgarishi uning o'z-o'zidan rivojlanishining kafolati emas, aksincha, haqiqiy rivojlanish subyekning shaxsiy tajriba, hissiy idrok va ongli refleksiya prizmasi orqali sodir bo'layotgan o'zgarishlarni ma'no yaratish va izohlash jarayonida faol ishtirok etishi sharti bilan mumkin bo'ladi. Binobarin, o'qituvchining shaxsiy o'sishi tashqi sharoitlar bilan emas, balki uning qiyinchiliklarni qabul qilishga, o'zining kasbiy qobiliyatsizligini tushunishga va keyinchalik faol hayot va kasbiy pozitsiya orqali to'siqlarni yengib o'tishga ichki tayyorgarligi bilan belgilanadi"[4, 89-bet]. Aynan shu ichki harakat subyekga kasbiy va shaxsiy rivojlanishning yangi sifat darajasiga erishishga imkon beradi, unga aksiologik asosli, akmeologik yo'naltirilgan vektor beradi.

V.N.Maksimovaning fikricha, "akmeologik yondashuvni amalga oshirishdan maqsad o'qituvchilarga akmeologik va pedagogik ta'sir ko'rsatishdan iborat bo'lib, ular asosiy xususiyat va kasbiy mahoratning eng muhim ko'rsatkichi sifatida shaxsning akmeologik yo'nalishini shakllantirish, ya'ni fikrlash erkinligi va xulq-atvorni tanlash, o'z-o'ziga ishonch, keng ufqni rivojlantirish, shu jumladan, texnik, bilimdonlik va yuqori madaniy darajaga erishiladi"[5, 72-bet].

G.I.Aksenova ta'kidlaydiki, "akmeologik pozitsiyani ta'lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida shaxsiy va kasbiy rivojlanishning hal qiluvchi omili"[6, 56-bet], deb hisoblaydi. Uning fikriga ko'ra, shaxsda aniq akmeologik pozitsiyaning mavjudligi kasbga ijobiy munosabat, muvaffaqiyatga erishish uchun yuqori motivatsiya, chuqur kasbiy o'zini o'zi bilish qobiliyati va paydo bo'lgan qiyinchiliklarni konstruktiv tarzda yengish qobiliyati bilan ajralib turadigan samarali yoki akmeologik rivojlanish darajasiga o'tishni ta'minlaydi[6].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolaning maqsadi ilmiy adabiyotlar, zamonaviy yondashuvlar va amaliyotga yo'naltirilgan modellar tahlili asosida malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarning akmeologik pozitsiyasini rivojlantirishning mazmuni va tashkiliy-pedagogik shartlarini ochib berishdir. Tadqiqot maqsadiga erishish uchun biz statistik tadqiqot, adabiyotlar qiyosiy tahlili va farazni asoslash usullari, tahlilni qiyoslash, tizimli hamda mantiqiy yondashuv kabi uslublardan samarali foydalanildik.

Muhokama va tahlil. O'qituvchilar orasida akmeologik pozitsiyani rivojlantirish zarurati, shuningdek, kasbiy yo'lning har bir bosqichi o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan mazmunli sa'y-harakatlarni talab qiladigan uzluksiz ta'lim modeliga o'tish bilan bog'liq. Zamonaviy akmeologik paradigma nuqtai nazaridan, kasbiy rivojlanishga intilayotgan o'qituvchining akmeologik pozitsiyasi funksional namoyon bo'lishi sifatida o'zini o'zi anglash subyekning ta'lim va ijtimoiy-madaniy muhitdagi xatti-harakatlarini belgilaydigan shaxsiy va kasbiy xususiyatlar to'plami orqali amalga oshiriladi.

O'qituvchining malaka oshirish jarayonida shakllangan akmeologik pozitsiyasi o'z-o'zini kasbiy anglashning maqbul shakllariga erishishga qaratilgan shaxsiy, motivatsion-qiymatli, kognitiv va xulq-atvor tarkibiy qismlarining kombinatsiyasidir. Uning mohiyati bir-biriga bog'langan bir nechta o'lchovlarda namoyon bo'ladi: shaxsiy-semantik, motivatsion-faol, kognitiv-refleksiv va faoliyat-mahsulotli.

Birinchidan, akmeologik pozitsiyaning shaxsiy-semantik o'lchovi o'qituvchida o'sish, rivojlanish va takomillashtirishga aniq ifodalangan yo'nalish mavjudligi bilan bog'liq.

V.V.Stolin ko'rsatadiki, yetuk akmeologik munosabat o'z kasbining missiyasini biladigan va uni ekzistensial qiymat manbaai sifatida qabul qiladigan mutaxassislarda paydo bo'ladi [7, 59-bet].

Ikkinchidan, motivatsion-faol komponent o'qituvchining o'z-o'zini takomillashtirishga bo'lgan ichki ehtiyojini, yangi pedagogik amaliyotlarni o'zlashtirishga intilishini va innovatsiyalarga ochiqqligini o'z ichiga oladi.

M.T.Mahmudova "bu kasbiy o'sish uchun ichki motivatsiya akmeologik pozitsiyaning asosi ekanligini va malaka oshirish kurslaridagi faoliyatda namoyon bo'ladi" [8, 48-bet], deb ta'kidlaydi.

Uchinchidan, kognitiv-refleksiv daraja o'qituvchining o'z tajribasini tushunish, kasbiy qiyinchiliklarni aniqlash va o'z-o'zini rivojlantirish maqsadlarini qo'yish uchun rivojlangan qobiliyatini nazarda tutadi. Bu o'qituvchiga kasbiy o'sishning individual traektoriyasini yaratishga imkon beradigan refleksiya va metabilishdir.

To'rtinchidan, faoliyat-mahsulotli komponent rivojlanish maqsadlarini amaliy amalga oshirishda namoyon bo'ladi: innovatsion loyihalarda, pedagogik tajribalarda ishtirok etish, original uslub va texnologiyalarni joriy etish.

Akmeologik pozitsiyaning tarkibiy qismlarini tizimlashtirish uchun quyidagi jadvaldan foydalanish mumkin:

1-jadval.

O'qituvchining akmeologik pozitsiyasining tuzilishi

Komponent	Namoyishning mazmuni	Maqsadli ko'rsatkichlar
Shaxsiy va mazmunli	Professional missiya haqida xabardorlik	"Men" tushunchasining yaxlitligi
Motivatsion va faol	Professional o'sishga intilish	Ichki motivatsiya
Kognitiv-refleksiv	Pedagogik tajribani tushunish, tanqidiy fikrlash	O'z-o'zini tahlil qilish, refleksiya
Faoliyat samarali	Innovatsiyalarni amalga oshirish, ta'lim loyihalarida ishtirok etish	Ijodiy faoliyat

Shakllangan akmeologik pozitsiya o'qituvchining o'zini o'zi rivojlantirishga tayyorligini, kasbiy vaziyatlarda moslashuvchanlikni, stressga chidamliligini, pedagogik yangiliklarga ochiqqlikni ta'minlaydi, bu doimiy ta'lim o'zgarishlari sharoitida ayniqsa muhimdir.

O'qituvchilarning akmeologik pozitsiyasini shakllantirish jarayoni malaka oshirish jarayonida maqsadli pedagogik yordamni talab qiladi. Bunday jarayonning samaradorligi ta'lim jarayoni ishtirokchilarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga yordam beradigan maxsus tashkil etilgan shartlar, uslubiy yondashuvlar va texnologiyalar majmuasi bilan belgilanadi.

Akmeologik pozitsiyani shakllantirishning asosiy shartlariga quyidagilar kiradi:

1. Ta'lim traektoriyasini individuallashtirish. Malaka oshirish o'qituvchining kasbiy rivojlanish darajasi va shaxsiy ehtiyojlariga mos keladigan mavzular, o'qitish shakllari va sur'atlarini tanlash imkoniyatini berishi kerak. Shaxsiy ta'lim yo'nalishlari shaxsiy qiziqishni oshiradi va o'rganishni o'z-o'zini boshqarishni rag'batlantiradi [9, 92-bet].

2. Reflektor qo'llab-quvvatlash muhitini yaratish. Fikrlashga yo'naltirilgan ta'lim muhiti o'qituvchilarga o'zlarining kasbiy qiyinchiliklarini tahlil qilish, ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish va rivojlanish dinamikasini baholash imkonini beradi. Bu kontekstda portfel, ishlarni tahlil qilish va nazorat qilish usullari ayniqsa muhimdir [10, 88-bet].

3. Kurs mazmuniga akmeologik ko'rsatmalarni integratsiyalash. Kurslar mavzulari akmeologiya, kasbiy o'zini o'zi rivojlantirish psixologiyasi, yetakchilik va rivojlanishni boshqarish elementlarini o'z ichiga olishi kerak. Bu o'qituvchiga o'zini kasbiy rivojlanish subyekti sifatida tasavvur qilish imkonini beradi.

4. Ta'limning faol shakllaridan foydalanish. O'qituvchilarning faol ishtirokini o'z ichiga olgan ta'lim faoliyati - treninglar, loyiha topshiriqlari, mahorat darslari, amaliyotlar - metakompetentsiyalarni rivojlantirishga imkon beradi va o'qitishning amaliy yo'nalishini ta'minlaydi [8, 101-bet].

Akmeologik pozitsiyani rivojlantirish uchun malaka oshirishning o'quv amaliyotida qo'llaniladigan eng samarali usullari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- muammoli kasbiy vaziyatlarni tahlil qilishga va ularni hal qilishning individual

strategiyalarini izlashga qaratilgan pedagogik keys usuli;

- “pedagogik laboratoriya” usuli, bunda o'qituvchilar o'zlarining pedagogik yechimlar modellarini ishlab chiqadi va sinab ko'radi;

- guruh ishini va jamoaviy va shaxsiy o'sish nuqtalarini aniqlashni ta'minlaydigan yordam texnologiyasi;

- reflektiv suhbat usuli, bunda o'qituvchi kurator bilan dialog orqali rivojlanishning shaxsiy va kasbiy ma'nolarini tushunadi.

Malaka oshirish kurslarini tamomlagan o'qituvchilarning akmeologik pozitsiyasining rivojlanishini baholash kasbiy rivojlanish va shaxsiy o'sish dinamikasini aks ettiruvchi ilmiy asoslangan ko'rsatkichlar tizimiga tayanishni talab qiladi. Ushbu ko'rsatkichlar nafaqat bilim darajasidagi, balki munosabat, motivatsiya va kasbiy xatti-harakatlardagi o'zgarishlarni qayd etish imkonini beradi. Ushbu ko'rsatkichlarning tizimli monitoringi bizga malaka oshirish dasturlari samaradorligini aniqlash va ta'lim traektoriyalarini oqilona tuzatish imkonini beradi.

Xulosa. Malaka oshirish jarayonida o'qituvchining akmeologik pozitsiyasini shakllantirish zamonaviy pedagogik ta'limning eng muhim vazifasidir. Bu pozitsiya o'qituvchi shaxsining yetukligi va kasbiy samaradorligining ajralmas xususiyatini ifodalaydi. Uning rivojlanishi tizimli pedagogik yordamni, faol va aks ettiruvchi usullarni joriy etishni, individual ta'lim traektoriyalarini yaratishni talab qiladi. Shakllangan akmeologik pozitsiyaga ega o'qituvchi o'z-o'zini rivojlantirishga qodir, pedagogik yangiliklarga ochiq, kasbiy charchashga chidamli va rivojlanish va o'zini o'zi anglash qadriyatlarining tashuvchisi. Akmeologik yo'nalishga ega bo'lgan malaka oshirish dasturlarini amalga oshirish nafaqat o'qituvchining individual malakasini oshirishga, balki umuman ta'lim muhitida sifat o'zgarishlariga ham imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi “Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-231-son qarori, <https://www.lex.uz/uz/docs/-6981085>
2. Зазыкин, В.Г. Психология индивидуальности: учебное пособие / В.Г. Зазыкин. -М.: Академический проект, 2010. -256 с.
3. Деркач, А.А. Акмеология: Учебник для вузов / А.А. Деркач. -М.: Изд-во «Логос», 2004. -464 с.
4. Tillayeva G.H. Akmeologiya asoslari («Akmeologiya» fani mavzulari bo'vicha nazariy va amaliy mashg'ulotlarning o'zbek milliy modeli asosida tuzilgan loyihalari) O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus talim vazirligi tomonidan oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan, «Tafakkur bo'stoni», Toshkent - 2014
5. Максимова В.Н. Акмеология: новое качество образования /В.Н.Максимова. - СПб.: РГПУ им. А. И. Герцена. - 2012. - 99 с.
6. Аксенова Г.И. Формирование субъектной позиции учителя в процессе профессиональной подготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Г. И. Аксенова. - М., 2008. - 22 с.
7. Столин, В.В. Рефлексивные методики изучения личности / В.В. Столин, С.Р. Пантеев. -М.: Изд-во МГУ, 2001. -128 с.
8. Махмудова, М.Т. Таълим жараёнида педагогларнинг акмеологик позициясини шакллантириш / М.Т. Махмудова // Педагогик маҳорат журнали. -2022. -№3. -Б. 85–91.
9. Абдуллаева, З.А. Профессиональное саморазвитие педагогов в условиях повышения квалификации / З.А. Абдуллаева. -Ташкент: Фан, 2021. -152 с.
10. Хасанова, М.И. Акмеологическая направленность образовательной среды: теория и практика / М.И. Хасанова // Журнал педагогических инноваций. -2023. -№1. -С. 101–108.

*Xo'janazarova Sohiba,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi*

TALABALAR MA'NAVİYATINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR TARBIVAVIY TADBIRLARNI LOYIHALASH VA REJALASHTIRISH

Annotatsiya. Maqolada talabalar ma'naviyatini rivojlantirishga qaratilgan tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish va rejalashtirishning nazariy, uslubiy va didaktik-pedagogik asoslari ko'rib chiqiladi. Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida har tomonlama barkamol, axloqiy jihatdan yuqori shaxsni shakllantirishning muhim sharti sifatida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ma'naviyatni anglashning asosiy ilmiy yondashuvlari ochib berildi, talabalarda ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishning didaktik tamoyillari asoslab berildi, ta'lim faoliyatini samarali amalga oshirishning tashkiliy-pedagogik shartlari belgilab berildi. Oliy ta'lim tashkilotlarida talabalarining ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shadigan amaliy yo'naltirilgan ish shakllari taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, qadriyatlar, ta'lim, ta'lim faoliyati, shaxsiy rivojlanish, oliy ta'lim tashkilotlarida ta'limi, pedagogik rejalashtirish, talabalarining subyektivligi, madaniy muvofiqligi, axloqiy rivojlanishi.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретико-методологические и дидактико-педагогические основания разработки и планирования образовательных мероприятий, направленных на развитие духовности учащихся. Акцент сделан на значении духовного воспитания в современном образовательном процессе как важного условия формирования целостной, нравственно зрелой личности. Раскрыты основные научные подходы к пониманию духовности, обоснованы дидактические принципы формирования духовных ценностей у обучающихся, выделены организационно-педагогические условия эффективной реализации воспитательных мероприятий. Представлены практико-ориентированные формы работы, способствующие духовному становлению школьников.

Ключевые слова: духовность, ценности, воспитание, образовательные мероприятия, личностное развитие, школьное образование, педагогическое планирование, субъектность учащихся, культуросообразность, нравственное становление.

Abstract. The article examines the theoretical, methodological, didactic and pedagogical foundations for developing and planning educational events aimed at developing students' spirituality. The emphasis is on the importance of spiritual education in the modern educational process as an important condition for the formation of a holistic, morally mature personality. The main scientific approaches to understanding spirituality are revealed, the didactic principles of forming students' spiritual values are substantiated, and the organizational and pedagogical conditions for the effective implementation of educational events are identified. Practice-oriented forms of work that contribute to the spiritual development of schoolchildren are presented.

Key words: spirituality, values, education, educational activities, personal development, school education, pedagogical planning, student subjectivity, cultural conformity, moral development.

Kirish. Zamonaviy ta'lim nafaqat talabalarining intellektual salohiyatini o'qitish va rivojlantirish muammolarini hal qilishga, balki eng muhim vazifani - ma'naviy barkamol, o'z-o'zini rivojlantirishga, ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy tanlashga qodir shaxsni tarbiyalashga chaqiriladi. Axborot notinchligi, ma'naviy-axloqiy me'yorlarning yemirilishi va madaniy globallashtirish sharoitida yoshlar ma'naviyatini mustahkamlashga qaratilgan ma'rifiy tadbirlarni tizimli ishlab chiqish va amalga oshirish zarurati kuchaymoqda.

Pedagogikada ma'naviyat tushunchasi shaxsning ajralmas xususiyati, shu jumladan, uning axloqiy munosabatlari, qadriyat yo'nalishlari, madaniyat va jamiyatga munosabati, shuningdek, o'zini o'zi anglash va ezigulikka xizmat qilish uchun ichki ehtiyoj sifatida talqin etiladi [1].

Talabalarning ma'naviy rivojlanishiga yetarlicha e'tibor bermaslik axloqiy yo'l-yo'riqlarni yo'qotish, ijtimoiy befarqlik va hayot ustuvorliklarini noto'g'ri idrok etishga olib kelishi mumkin.

Boy tarixiy-madaniy merosga ega O'zbekistonda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga asoslangan ta'lim-tarbiyaga an'anaviy tarzda alohida e'tibor qaratiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-y- 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmonida "...ma'naviy-ma'rifiy dunyoqarashini shakllantirish, huquqiy savodxonligini oshirish, kasbga yo'naltirish va mustaqil hayotga tayyorlash kabi masalalarda mentorlik modeli asosida hamkorligini rivojlantirish"[2, 3-bet] masalasiga ustuvorlik berilgan. Shu munosabat bilan talabalarning ma'naviy fazilatlarini, barqaror mafkuraviy pozitsiyalari va qadriyatlar tizimini shakllantirishga qaratilgan ta'lim-tarbiya faoliyatini ishlab chiqish va rejalashtirishga kompleks yondashish zarurati paydo bo'ldi. Ushbu tarbiyaviy ishi talabalar ma'naviyatini rivojlantirish bo'yicha tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish va rejalashtirishning uslubiy, mazmunli va tashkiliy-pedagogik jihatlarini ochib berishga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. I.A.Zyazyun "shaxs ma'naviyati ta'lim tizimi orqali amalga oshirilgan madaniy-tarixiy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonida shakllanadi" [3, 45-bet], deb ta'kidlagan.

Zamonaviy tadqiqotlar E.P.Ilyin, L.N.Shevchenko, S.I.Kim ma'naviyatni axloqiy e'tiqod, hamdardlik va mazmunli hayot yo'l-yo'riqlariga intilishni o'z ichiga olgan murakkab shakllanish sifatida tushunishni kengaytiradi. Bu olimlar ma'naviyatni nafaqat tarbiyaviy amaliyotlar, balki mazmunli komponentlar bilan to'ldirilgan ta'lim faoliyati orqali ham rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydilar [4, 101-bet].

Sh.Safarov "Ruhiy kamolot asoslari" monografiyasida ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimli, maqsadli rejalashtirish va talabalarning milliy-madaniy xususiyatlariga moslashtirishni taqozo etishi ta'kidlangan [5, 112-bet].

R.Umarov ma'naviyatni milliy o'zlikni anglashning o'zagi deb hisoblab, tarbiyaviy faoliyatni milliy an'analar, san'at, urf-odatlar, ma'naviy amaliyot elementlari bilan to'ldirish lozimligini ta'kidlaydi [6, 59-bet].

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalarning ma'naviy tarbiyasi maktabning umumiy ta'lim strategiyasi bilan birlashtirilishi va puxta o'ylangan faoliyat tizimi bilan birga bo'lishi kerak. Bunday tadbirlarni rejalashtirish o'qituvchidan yuqori darajada uslubiy madaniyatni, shuningdek, ta'lim jarayonining madaniy-milliy, aksiologik va gumanitar asoslariga tayanishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada talabalar ma'naviyatini rivojlantirishga qaratilgan tarbiyaviy faoliyatini rivojlantirish va rejalashtirishning nazariy, uslubiy va didaktik-pedagogik asoslari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot maqsadiga erishish uchun biz statistik tadqiqot, adabiyotlar qiyosiy tahlili va farazni asoslash usullari, tahlilni qiyoslash, tizimli hamda mantiqiy yondashuv kabi uslublardan samarali foydalanildik.

Muhokama va tahlil. Talabalar ma'naviyatini rivojlantirish chuqur falsafiy, psixologik va pedagogik asoslarga asoslangan murakkab va ko'p komponentli jarayondir. Pedagogik nazariyada ma'naviyat shaxsning tizimli sifati, jumladan, axloqiy me'yorlarga, madaniyatga, tabiatga, jamiyatga, mehnatga va o'ziga ongli munosabat sifatida qaraladi. U maqsadli ta'lim, ijtimoiy-madaniy sotsializatsiya va shaxsiy o'zini o'zi anglash jarayonida shakllanadi.

Ta'lim falsafasi nuqtai nazaridan ma'naviyat insonning ichki dunyosining o'zagi bo'lib, uning hayotiy yo'nalishlari, ideallari va faoliyat motivatsiyasining mohiyatini belgilaydi[7]. Gumanistik pedagogika doirasida ma'naviyatni rivojlantirish talabaning shaxsiy salohiyatini ochib berish, uning empatiya, o'zini-o'zi tahlil qilish, axloqiy aks ettirish va madaniy o'ziga xoslik qobiliyatini shakllantirish bilan bog'liq.

M.X.Ismoilova yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirishda milliy an'analar, madaniy meros va oilaviy tarbiyaning o'rni alohida ta'kidlanadi. Olim umuminsoniy gumanistik qadriyatlarni pedagogik jarayonning etnik-madaniy asoslari bilan uyg'unlashtirish zarurligini asoslaydi [8, 46-bet]. Uslubiy nuqtai nazardan talabalar ma'naviyatini rivojlantirish murakkab, fanlararo yondashuvlardan foydalanishni taqozo etadi. Ular orasida eng muhimlari:

- ta'lim faoliyatini jamiyat tomonidan tan olingan va ta'lim standartlarida mustahkamlangan qadriyatlar tizimi atrofida qurishga imkon beruvchi aksiologik yondashuv;

- talabalarining o'z xalqi va jahon sivilizatsiyasining madaniy makoniga integratsiyalashuvini ta'minlovchi madaniy yondashuv;

- har bir talabaning individualligini hurmat qiladigan, o'z-o'zini bilish va takomillashtirishga undaydigan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv;

- ijtimoiy ahamiyatga ega amaliyotlarda, ijodiy va ixtiyoriy faoliyatda ishtirok etish orqali ma'naviyat rivojini ta'minlovchi faoliyatga asoslangan yondashuv.

Talabalarni ma'naviy tarbiyalashning nazariy va uslubiy asoslari ularning shaxsiy va qadriyat sohasini shakllantirishga yaxlit yondashuvga tayanishni nazarda tutadi. Ma'naviy yo'l-yo'riqlarning ahamiyatini anglash nafaqat maqsad, balki ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish vositasiga aylanishi kerak.

Didaktik tamoyillarning aniq tuzilgan tizimi, tegishli ta'lim strategiyalari va tarbiyaviy faoliyatining diqqat bilan tanlangan mazmunisiz talabalar ma'naviyatini rivojlantirish mumkin emas. Ma'naviy kamolot ta'lim jarayonining barcha tarkibiy qismlari - o'qitish va tarbiyalashning maqsadlari, mazmuni, usullari, shakllari va vositalari bilan birlashtirilishi kerak.

Ma'naviy tarbiya mazmunidagi asosiy didaktik tamoyillardan biri – ta'limni insonparvarlashtirish tamoyilidir[7]. Uni amalga oshirish talaba shaxsining ustuvorligini tan olishni, uning o'z-o'zini anglashini, g'oyaviy munosabatini, empatik qobiliyatlarini va axloqiy mas'uliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi. Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish gumanitar fanlar, xususan, adabiyot, tarix, falsafa, san'at, dinshunoslik, axloqshunoslik fanlariga e'tibor qaratishda, shuningdek, qadriyat ma'nolari asosida fanlararo aloqalarni shakllantirishda namoyon bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, talabalarining shaxsiy fikrlashiga yordam beradigan interfaol, tadqiqotga asoslangan, muammoga yo'naltirilgan o'qitish usullari alohida ahamiyatga ega. Mashg'ulotlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish;
- bahs-munozaralar;
- axloqiy mavzularda insholar;
- axloqiy yo'naltirilgan filmlarni ko'rish;
- muhokama qilish;
- ma'naviy adabiyotning asosiy manbaalari bilan ishlash;
- loyiha topshiriqlari;
- ko'ngillilar tashabbuslari;
- madaniy-ma'rifiy tadbirlar.

O'quv dasturiga ezigulik va yomonlik, adolat, rahm-shafqat, o'zgalarga hurmat, vatanparvarlik, bag'rikenglik, ijtimoiy mas'uliyat tushunchalarini ochib beruvchi mavzularni kiritish mohiyatan muhimdir. Bu talabalarga nafaqat ma'naviy madaniyatning kontseptual asoslarini, balki jamiyatda va o'z hayotida sodir bo'layotgan voqealarga nisbatan barqaror ichki pozitsiyani shakllantirishga yordam beradi.

R.X.Umarovning fikricha, ta'lim dasturlari mazmunini umuminsoniy va milliy ma'naviy qadriyatlarning uyg'unligi asosida qurish kerak, bu esa o'z xalqining madaniy merosi bilan faxrlanish tuyg'usini va boshqa madaniyatlarga hurmatli munosabatni shakllantirish imkonini beradi[6].

Bundan tashqari, talabalarining ma'naviy rivojlanishi nafaqat o'quv, balki darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham amalga oshirilishi kerak. Madaniy-ma'rifiy tadbirlar, oliy ta'lim tashkilotlaridalarda o'tkazilayotgan to'garaklar, san'atkorlar va ruhoniylar bilan uchrashuvlar, madaniy-tarixiy maskanlarga sayohatlar, milliy bayram va marosimlarda ishtirok etish keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Demak, ma'naviyatni shakllantirishning didaktik va mazmunli jihatlar ratsional va hissiy komponentlar, akademik bilim va hayotiy tajriba, rasmiy va norasmiy ta'limning uyg'unligini o'z ichiga olgan tizimli yondashuvni talab qiladi. Faqat bu holatda talabalar ma'naviy qadriyatlarni chinakam o'zlashtirishlari va ularni barqaror shaxsiy fazilatlariga aylantirishlari mumkin.

Bizning fikrimizcha, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya vazifalarini ta'lim muhitida samarali amalga oshirish faqat mazmunini kontseptual tushunishni emas, balki ta'lim faoliyatini rejalashtirish jarayonini to'g'ri tashkil etishni ham talab qiladi. Rejalashtirish talabalarning yoshi, psixologik-pedagogik xususiyatlari, ijtimoiy-madaniy sharoit va ta'lim tizimining strategik maqsadlarini hisobga olgan holda ilmiy asoslangan pedagogik tamoyillarga asoslanishi kerak.

Ma'naviy rivojlanish faoliyati samaradorligini ta'minlaydigan asosiy tashkiliy-pedagogik tamoyillarga quyidagilar kiradi:

1. Butunlik va tizimlilik tamoyili.

Ma'naviyatning rivojlanishi epizodik emas, balki yaxlit, tarbiyaviy ishning barcha darajalari va tarkibiy qismlarini qamrab olishi kerak. Rejalashtirishda faoliyatning uzluksizligi va ketma-ketligi, ta'limning turli shakllari va yo'nalishlarining integratsiyasi, shuningdek, o'qituvchilar, ota-onalar, ijtimoiy-madaniy muassasalar va talabalar o'zlarining sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirish hisobga olinishi kerak.

2. Talabalarning subyektivlik tamoyili.

Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar talabalarning subyektiv pozitsiyasini faollashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak - ularning faolligi, tashabbuskorligi, o'zini namoyon qilish va fikrlashga tayyorligi. Rejalashtirish talabalarning stsenariylarni ishlab chiqishda, mavzular va amalga oshirish shakllarini tanlashda ishtirok etishini o'z ichiga oladi, bu esa ta'lim samarasini oshiradi va qadriyatlarni ichki qabul qilishga yordam beradi [9, 131-bet].

3. Madaniy muvofiqlik tamoyili.

Voqealarning mazmuni va shakllari xalqning ma'naviy an'alaridan kelib chiqib, milliy madaniyat, urf-odatlar, odob-axloq, san'atning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi bo'lishi kerak. Bu, ayniqsa, boy madaniy meros yoshlarda daxldorlik, milliy g'urur va boshqa madaniyatlarga hurmat tuyg'ularini shakllantirish tayanchiga aylanishi mumkin bo'lgan O'zbekiston sharoitida ayniqsa dolzarbdur [10, 78-bet].

4. Ta'lim makonining barcha tarkibiy qismlarining ta'lim salohiyatini birlashtirish tamoyili.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni alohida tadbirlar doirasida cheklab bo'lmaydi. U oliy ta'lim tashkilotlarida hayotining barcha sohalariga - o'quv faoliyati, darsdan tashqari mashg'ulotlar, oliy ta'lim tashkilotlarida muhiti, ota-onalar va jamiyat bilan o'zaro munosabatda bo'lishi kerak. Fanlararo aloqalar, turli fanlar o'qituvchilarini jalb qilish va ijtimoiy sheriklarni jalb qilish imkoniyatini hisobga olgan holda tadbirlarni rejalashtirish kerak.

5. Ichki tajribaning shaxsiy ahamiyati va aktuallashuvi tamoyili.

Rejalashtirilgan tadbirlar talabalarning shaxsiy tajribasi bilan bog'liq bo'lishi, ular uchun muhim axloqiy va hayotiy masalalarga to'xtalib, hissiy munosabat uyg'otishi kerak. Faqat bu holatda shaxsning haqiqiy ma'naviy o'zgarishi, tashqi ta'sirlarning ichki qiymat yo'nalishlariga o'tishi mumkin.

Amalda buni quyidagi shakllar orqali amalga oshirish mumkin:

- ✚ mavzuli ma'naviyat haftaliklari (masalan, "Mehribonlik haftaligi", "Ezgulik haftaligi");
- ✚ axloqiy masalalar bo'yicha muhokama klublari;
- ✚ ma'naviy-axloqiy mavzularga bag'ishlangan ijodiy tanlov va ko'rgazmalar;
- ✚ ko'ngillilar faoliyati, ekologik va ijtimoiy loyihalar;
- ✚ ma'naviy-falsafiy adabiyot asarlarini o'qish va muhokama qilish;
- ✚ madaniyat, fan, ruhoniylar bilan uchrashuvlar;
- ✚ oliy ta'lim tashkilotlarida muzeylari va ma'naviy meros burchaklarini tashkil etish.

Bundan tashqari, har bir voqeani aks ettiruvchi: talabalar bilan olingan tajribani muhokama qilish, shaxsiy xulosalarni aniqlash, axloqiy saboqlarni yozib olish kabilarni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu yo'nalishdagi samarali vosita ma'naviy mulohazalar kundaligi, qadriyatlar portfeli va ma'naviy rivojlanishning individual xaritalaridir.

Demak, talabalar ma'naviyatini rivojlantirish bo'yicha tarbiyaviy faoliyatini rejalashtirish texnik tartib emas, balki yuqori kasbiy tayyorgarlik, uslubiy moslashuvchanlik va shaxsning ma'naviy rivojlanishining mohiyatini chuqur anglashni talab qiladigan strategik pedagogik faoliyatdir.

Xulosa. Talabalar ma'naviyatini rivojlantirish bo'yicha ta'lim faoliyatini ishlab chiqish va rejalashtirish - uslubiy tamoyillar, didaktik yondashuvlar va tashkiliy strategiyalarni o'zida mujassam etgan murakkab va ko'p qirrali pedagogik jarayon. O'tkazilgan tahlil quyidagi asosiy xulosalar chiqarishga imkon beradi:

1. Talabalar ma'naviyatini yuksaltirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo'lib, yyetuk, mas'uliyatli, qadriyatga yo'naltirilgan, axloqiy tanlash, madaniy o'zini namoyon qilish va fuqarolik ishtirokiga qodir shaxsni shakllantirishni ta'minlaydi.

2. Ma'naviy tarbiyaning nazariy va uslubiy asoslari keng ko'lamli ilmiy yondashuvlarni qamrab oladi: gumanistik, madaniy, aksiologik, faoliyatga asoslangan va shaxsga yo'naltirilgan. Ularning har biri ma'naviyatni shakllantirish jarayonining turli jihatlariga e'tibor qaratadi, bu esa ta'lim faoliyatini rejalashtirishda ularni integral tushunishni talab qiladi.

3. Ma'naviyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan didaktik va mazmunli yechimlar insonparvarlik, qadriyat-semantik yo'nalish, fanlararolik va shaxsiy ahamiyatga egalik tamoyillariga asoslanishi kerak. Talabalar ma'naviy qadriyatlarni anglash va qabul qilishga yordam beradigan turli xil fikrlash, ijodiy va ijtimoiy-madaniy faoliyatga jalb qilinadi.

4. Tadbirlarni rejalashtirishning tashkiliy-pedagogik yondashuvlari tizimlilik, madaniy muvofiqlik, talabalarning subyektivligi va ta'lim muhitining barcha tarkibiy qismlarining integratsiyasini o'z ichiga oladi. Talabalarning yoshi va psixologik-pedagogik xususiyatlarini, ijtimoiy-madaniy sharoitlarini va shaxsiy tajribasini hisobga olish kerak.

5. Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni amaliy amalga oshirish tarbiyaviy jarayoniga muhokamalar, loyiha faoliyati, volontyorlik, madaniy-ma'rifiy tadbirlar va ijodiy tanlovlar kabi shakllarni kiritishni taqozo etadi. Bunday tadbirlarning samaradorligi talabalarning shaxsiy rivojlanishini tizimli aks ettirish va qo'llab-quvvatlash mavjudligi bilan ortadi.

Demak, talabalar ma'naviyatini rivojlantirish bo'yicha tarbiyaviy faoliyatini rejalashtirish shaxsning ichki dunyosi, uning qadriyat yo'nalishlari va ma'naviy-axloqiy barqarorligini shakllantirishga qaratilgan o'ta murakkab pedagogik faoliyatdir. Bu muammoni hal qilish ta'limning barcha bo'g'inlaridagi o'qituvchilardan kasbiy mahorat, uslubiy madaniyat va insonparvarlik ishida yo'naltirilganlikni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ким С. И. Духовность как педагогическая категория. - М.: Просвещение, 2019. - 160 с.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4545884>
3. Зязюн И.А. Аксиологические основы образования: становление духовной культуры личности. - М.: Педагогика, 2001. - 224 с.
4. Ильин Е.П., и др. Психология духовности. - СПб.: Питер, 2017. - 288 с.
5. Сафаров Ш. Рухий камолот асослари. - Т.: «Ўқитувчи», 2021. - 272 б.
6. Умаров Р.Х. Миллий қадриятлар асосида таълим-тарбия жараёнини такомиллаштириш. - Тошкент: Фан ва технологиялар, 2020. - 184 б.

7. Махкамова Г. Д. Духовно-нравственное воспитание учащихся в условиях современной школы // Педагогическое образование. - 2022. - № 4. - С. 112–116.
8. Исмоилова М.Х. Таълим жараёнида ўқитувчиларнинг адаптив салоҳиятини ривожлантириш механизмлари // Ўзбекистон педагогик журнали. - 2023. - № 4. - С. 42–48.
9. Эргашев Ж.А. Маънавий тарбиянинг психо-педагогик асослари. - Тошкент: Илм ва таълим, 2023. - 216 б.
10. Давронова М.А. Тарбия жараёнида маънавий қадриятлар ва уларни шакллантириш йўллари // Педагогик маҳорат журнали. - 2023. - № 2. - Б. 129–134.

*To'rayeva Sayyora,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi*

KASBIY RIVOJLANISH KURSLARIDA TINGLOVCHILARNING MOSLASHUVCHANLIGINI RIVOJLANTIRISH METAKOMPETENTLIK KOMPONENT SIFATIDA

Annotatsiya. Maqolada malaka oshirish va kasbiy rivojlanish kurslari tinglovchilarida moslashuvchanlik kompetentsiyasini rivojlantirish zamonaviy kasbiy ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Maqsadli auditoriyaning nazariy yondashuvlari va xususiyatlarini tahlil qilish asosida kognitiv, xulq-atvor va hissiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan integrativ metakompetentlik sifatida moslashuvchanlikni shakllantirish zarurati asoslanadi. Moslashuvchanlikni rivojlantirishga yordam beradigan pedagogik texnologiyalar (loyihaga asoslangan ta'lim, muammoli muloqot shakllari, kasbiy vaziyatlarni modellashirish va refleksiv amaliyoti) tavsiflangan. Ta'lim muhitining tez o'zgaruvchan talablari sharoitida o'qituvchilarning barqaror kasbiy o'sishini ta'minlash uchun malaka oshirish dasturlarida moslashuvchanlikni rivojlantirish mexanizmlarini tizimli joriy etish zarurligi to'g'risida xulosa chiqarilgan.

Kalit so'zlar: moslashuvchanlik, kompetentsiya, malaka oshirish kurslari, o'qituvchi, andragogika, loyiha asosida o'qitish, refleksiya, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В статье рассматривается развитие компетенции гибкости у слушателей курсов повышения квалификации и переподготовки кадров как одна из основных задач современного профессионального образования. На основе анализа теоретических подходов и особенностей целевой аудитории обосновывается необходимость формирования гибкости как интегративной метакомпетентности, включающей когнитивный, поведенческий и эмоциональный компоненты. Описаны педагогические технологии, способствующие развитию адаптивности (проектное обучение, проблемные формы общения, моделирование профессиональных ситуаций, рефлексивная практика). Сделан вывод о том, что для обеспечения устойчивого профессионального роста педагогов в условиях быстро меняющихся требований образовательной среды необходимо системно внедрять механизмы развития гибкости программ повышения квалификации.

Ключевые слова: адаптивность, компетентность, курсы повышения квалификации, учитель, андрагогика, проектное обучение, рефлексия, педагогические технологии.

Abstract. The article considers the development of flexibility competence in students of advanced training and professional development courses as one of the main tasks of modern vocational education. Based on the analysis of theoretical approaches and characteristics of the target audience, the need to form flexibility as an integrative metacompetence, including cognitive, behavioral and emotional components, is justified. Pedagogical technologies that contribute to the development of flexibility (project-based learning, problem-based communication forms, modeling of professional situations and reflexive practice) are described. A conclusion is drawn about the need to systematically introduce mechanisms for developing flexibility in advanced training programs to ensure sustainable professional growth of teachers in the conditions of rapidly changing requirements of the educational environment.

Keywords: flexibility, competence, advanced training courses, teacher, andragogy, project-based learning, reflection, pedagogical technologies.

Kirish. Ta'lim tizimi oldida turgan zamonaviy muammolar o'qituvchilardan nafaqat chuqur kasbiy bilimga ega bo'lishni, balki tez o'zgaruvchan sharoitlarga moslasha olish, noaniqliklarga samarali javob berish va ko'p vazifali muhitda ishlashni ham talab qiladi. Bunday sharoitda moslashuvchanlik asosiy o'rinlardan birini egallagan "moslashuvchan kompetensiyalar" (yumshoq ko'nikmalar) deb ataladigan qobiliyatlarni rivojlantirish ayniqsa dolzarbdir. Moslashuvchanlik kompetentsiya sifatida o'qituvchining o'zgarishlarni konstruktiv idrok etish, kasbiy faoliyatini tezda

qayta qurish va butun umri davomida o'z-o'zini o'rganishga tayyor bo'lish qobiliyatini nazarda tutadi.

Turli kasbiy tajribaga va motivatsiya darajasiga ega bo'lgan kattalar mutaxassisleri qatnashadigan malaka oshirish kurslarida moslashuvchanlikni rivojlantirish andragogika, tinglovchiga yo'naltirilgan ta'lim va refleks pedagogika tamoyillariga asoslangan maxsus tashkil etilgan uslubiy yondashuvlardan foydalanishni talab qiladi. Shunday qilib, kasbiy rivojlanish va malaka oshirish kurslarida doirasida moslashuvchanlik kompetentsiyasini rivojlantirish mavzusi nafaqat o'z vaqtida, balki pedagogik xodimlarning barqaror kasbiy rivojlanishini ta'minlash uchun amaliy ahamiyatga ega.

Metakompetentlikning asosiy komponenti sifatida moslashuvchanlikni rivojlantirish muammosi, ayniqsa, tinglovchilar yangi talablar va ish sharoitlariga duch keladigan kasbiy tajribaga ega mutaxassislar bo'lgan malaka oshirish kurslari kontekstida dolzarb bo'lib qoladi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, moslashuvchanlik kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli qayta qurish, yangi bilim va texnologiyalarni samarali o'zlashtirish, shuningdek, ta'lim yoki kasbiy muhitdagi o'zgarishlar natijasida yuzaga keladigan stressli vaziyatlarga qarshilik ko'rsatishni ta'minlaydi [1, 77-bet].

Malaka oshirish kurslarida moslashuvchanlikni rivojlantirish nafaqat tegishli bilimlarni uzatishni, balki noaniqlikni, tezkor javob berish va axborot tanqisligi sharoitida qaror qabul qilishni taqlid qiluvchi ta'lim muhitini yaratishni ham o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar sharhi. Ilmiy adabiyotlarda moslashuvchanlik kognitiv moslashuvchanlik, hissiy barqarorlik, o'zgarishlarga tayyorlik va o'z-o'zini tartibga solish qobiliyatini o'z ichiga olgan integratsiyalashgan shaxs xususiyati sifatida talqin etiladi [2, 34-bet]. Pedagogika va kasbiy ta'lim psixologiyasi sohasidagi tadqiqotlar moslashuvchanlikni rivojlantirish metakompetentsiyalarni shakllantirishning ajralmas qismi ekanligini ta'kidlaydi - noaniqlik sharoitida mustaqil rejalashtirish, mazmunli aks ettirish va qaror qabul qilishni ta'minlaydigan yuqori kasbiy ko'nikmalar [3, 114-bet].

M.Noulzning [4] andragogika kontseptsiyasiga ko'ra, katta yoshdagi shaxslar yangi materialni o'zlarining kasbiy tajribasi bilan solishtirishga qaratilgan muammoli ta'lim, loyiha faoliyati va reflektiv amaliyotlar kontekstida moslashuvchan qobiliyatlarni yanada samarali rivojlantiradilar.

Mahalliy muallif M.X.Ismoilova moslashuvchanlik nafaqat o'rganishga tayyorlik darajasida, balki tez o'zgaruvchan professional muhitda muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan shaxsiy moslashuvchanlik, hissiy aql va o'zini o'zi boshqarishning namoyon bo'lish shakli sifatida ham namoyon bo'lishini ta'kidlaydi[5].

V.A.Slasteninaning ta'kidlashicha, moslashuvchanlik "qiymat yo'nalishi va kasbiy o'ziga xoslikni yo'qotmasdan tashqi sharoitlarga qarab xatti-harakatlar va kasbiy harakatlarni o'zgartirish qobiliyatida namoyon bo'ladigan dinamik shaxs xususiyati" [3, 42-bet].

Ilmiy adabiyotlar tahlili malaka oshirish kurslari doirasida metakompetentlikning tarkibiy qismi sifatida moslashuvchanlikni rivojlantirish fanlararo yondashuvlarni birlashtirishni, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni va tinglovchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi, degan xulosaga kelishga imkon beradi. Moslashuvchanlikni rivojlantirish kasbiy rivojlanish va malaka oshirish ta'lim tizimida ustuvor yo'nalish sifatida qaralishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada kasbiy rivojlanish kurslarida tinglovchilarning moslashuvchanligini rivojlantirish metakompetentlik komponent sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot maqsadiga erishish uchun biz statistik tadqiqot, adabiyotlar qiyosiy tahlili va farazni asoslash usullari, tahlilni qiyoslash, tizimli hamda mantiqiy yondashuv kabi uslublardan samarali foydalanildik.

Muhokama va tahlil. Moslashuvchanlik shaxsiy va kasbiy xususiyat sifatida psixologik-pedagogik adabiyotlarda keng ko'rib chiqiladi, bu erda u kognitiv, hissiy va xatti-harakatlar komponentlarini o'z ichiga olgan integral sifat sifatida talqin etiladi.

O'qituvchilarning kasbiy rivojlanish va malaka oshirish kurslarida kontekstida moslashuvchanlik yangi bilim va texnologiyalarni o'zlashtirishning asosi bo'lgan metakompetentlik maqomini oldi. Raqamli transformatsiya, yangi ta'lim standartlarini joriy etish, shuningdek, ta'lim

tizimida doimiy tashkiliy va boshqaruv o'zgarishlari sharoitida professional funksiyalarni bajarish zarur.

Moslashuvchanlikning tarkibiy qismlari orasida:

✚ e'tiborni o'zgartirish, yangi g'oyalarni yaratish va muammolarni qayta ko'rib chiqish qobiliyatida namoyon bo'ladigan kognitiv moslashuvchanlik;

✚ psixologik muvozanatni saqlash va stressga qarshilik ko'rsatish qobiliyatini aks ettiruvchi hissiy moslashuvchanlik;

✚ xatti-harakatlarning moslashuvchanligi, bu odatiy harakat shakllarini o'zgartirish va yangi sharoitlarga moslashishga tayyorlikdan iborat [2, 117-bet].

M.X.Ismoilovanning ta'kidlashicha, moslashuvchanlik kompetensiyasini shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslari:

- insonparvarlik pedagogikasi (K.Rojers, A.Maslou), shaxsiy o'sish va o'z-o'zini namoyon qilishning muhimligini ta'kidlab;

- faoliyat yondashuvi nazariyasi (A.N.Leontiev, L.S.Vygotskiy), bunda o'rganish voqelikni o'zgartirishning faol jarayoni sifatida qaraladi;

- andragogik yondashuv (M.Noulz), katta yoshdagi tinglovchilarning xususiyatlarini, o'z taqdirini o'zi belgilash istagi [5, 23-bet].

Moslashuvchanlikni statik sifat sifatida emas, balki qulay pedagogik sharoitlar mavjud bo'lganda shakllanishi va rivojlanishi mumkin bo'lgan jarayon sifatida ko'rish kerak. Ushbu shartlar motivatsion muhitning mavjudligi, nostandart vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatlari, loyiha va jamoaviy faoliyatda faol ishtirok etish, shuningdek, ta'lim tajribasini muntazam ravishda aks ettirishni o'z ichiga oladi.

Malaka oshirish kurslari tinglovchilari turli uzunlikdagi o'qitish tajribasiga, o'rganish motivatsiyasiga, kasbiy mahorat darajasiga va hayotiy tajribaga ega bo'lgan turli xil tinglovchilar guruhini ifodalaydi. Bu xususiyatlar o'quv materialini idrok etishga ham, yangi kompetensiyalarni, shu jumladan, moslashuvchanlikni rivojlantirish qobiliyati va tayyorligiga sezilarli ta'sir qiladi.

Birinchidan, tinglovchilarning aksariyati faol professional bosqichdagi kattalar mutaxassislari bo'lib, bu ularning tajribasini yangi tarkibni o'zlashtirish uchun muhim manbaa qiladi. Shu bilan birga, doimiy stereotiplar va kasbiy munosabatlarning mavjudligi o'zgarishlarni idrok etishni qiyinlashtirishi va yangi ta'lim paradigmalariga tez moslashishga to'sqinlik qilishi mumkin. Bu holda moslashuvchanlik fikrlash inertsiasini engish vositasi va o'zgaruvchan talablarga muvaffaqiyatli moslashish sharti sifatida ishlaydi [7, 89-bet].

Ikkinchidan, kattalar ta'limining o'ziga xosligi materialni taqdim etishning mazmuni va shakllariga nisbatan yuqori tanlanganlik bilan belgilanadi. Voyaga yetgan tinglovchi ta'lim ma'lumotlarini o'z kasbiy holati prizmasi orqali ko'rishga intiladi, bu esa o'qituvchidan ta'limni shaxsiylashtirish tamoyilini hisobga olishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, moslashuvchanlikni rivojlantirish faqat professional holatlarga asoslangan individual yo'naltirilgan vazifalar va haqiqiy pedagogik vaziyatlarni modellashtirish mavjud bo'lganda mumkin [8].

Uchinchidan, kattalar tinglovchilari ko'pincha kasbiy charchash yoki o'zini o'zi ta'minlash hissi tufayli innovatsiyalarga ichki qarshilik ko'rsatadilar. Shu sababli, ushbu toifadagi tinglovchilarda moslashuvchanlikni rivojlantirish ularning rivojlanish uchun ichki motivatsiyasini rag'batlantirmasdan mumkin emas, bu o'zgarish qiymatini tushunish uchun sharoit yaratish va kasbiy o'sishning potentsial afzalliklarini aniqlashni o'z ichiga oladi. Bu jarayonning muhim omili o'z tajribasi va shaxsiy to'siqlarni tushunish mexanizmi sifatida aks ettirishdir. Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullari, xususan, kasbiy kundaliklarni yuritish, guruh muhokamalarida qatnashish va o'z holatlarini tahlil qilish, xabardorlik darajasini oshirishga va kasbga, o'z harakatlariga va tashqi talablarga nisbatan moslashuvchan munosabatni shakllantirishga imkon beradi [9].

Malaka oshirish kursi tinglovchilarida moslashuvchanlikni muvaffaqiyatli rivojlantirish motivatsion-qiymatli, kognitiv va faoliyat jihatlarini birlashtirgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Bu jarayon tinglovchilarni ijodiy, tadqiqot va kommunikativ faoliyatga faol jalb etishni nazarda tutgan holda o'qitish mazmuniga, darslar tuzilishiga va baholash tizimiga kiritilishi kerak.

Pedagogik metakompetentlik sifatida moslashuvchanlikni rivojlantirish tinglovchining subyektiv pozitsiyasini faollashtirishga, uning kasbiy o'zgarishlarni tushunish va muqobil yechimlarni izlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan o'quv jarayonini tashkil etishga tizimli yondashuvni talab qiladi. Malaka oshirish sharoitida o'zgaruvchanlikni, fanlararolikni, muammolilikni va aks ettirishni ta'minlaydigan eng samarali pedagogik texnologiyalar hisoblanadi. Ushbu texnologiyalardan biri loyihaga asoslangan ta'lim bo'lib, u muayyan mahsulotning natijasi bilan professional ahamiyatga ega muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi.

Loyiha ustida ishlash tinglovchidan tashabbuskorlik, mas'uliyat, jamoada ishlash, muzokaralar olib borish va kerak bo'lganda faoliyat strategiyasini o'zgartirish qobiliyatini talab qiladi. Murakkab yechimlarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida xulq-atvorning moslashuvchanligi, turli xil faoliyat turlari o'rtasida almashish va noaniqlikka moslashish qobiliyati namoyon bo'ladi va rivojlanadi [11, 58-bet].

Yana bir samarali vosita - bu muammoli muloqot texnologiyasi bo'lib, u professional fikrlash va tanqidiy tahlil qilish uchun makon yaratish imkonini beradi. O'quv amaliyotida vaziyatlarni hal qilish va ziddiyatli yoki ziddiyatli vaziyatlarni muhokama qilish orqali kurs ishtirokchilari moslashuvchan xatti-harakatlar strategiyasini ishlab chiqadilar, qarama-qarshi fikrlarni hisobga olishni o'rganadilar, shuningdek, kasbiy muammolarni hal qilishning nostandart usullarini mustaqil ravishda topadilar[9].

Professional vaziyatlarni modellashtirishni alohida ta'kidlash kerak, ayniqsa raqamli simulyatorlar va o'yin formatlaridan (EdTech) foydalanish. Bunday yondashuvlar haqiqiy professional muhitga imkon qadar yaqin sharoitlarni yaratishga imkon beradi, bu erda ishtirokchilar cheklangan vaqt, to'liq bo'lmagan ma'lumotlar va tez o'zgaruvchan kirish ma'lumotlari sharoitida qaror qabul qilishlari kerak. Ushbu format kognitiv va hissiy moslashuvchanlikni rivojlantiradi, xatolar qo'rquvini yo'q qilishga yordam beradi va rivojlanishga munosabatni shakllantiradi [10, 77-bet].

Ishtirokchilarga o'zlarining ta'lim va kasbiy yo'llarini tushunishga yordam berishga qaratilgan aks ettiruvchi amaliyotlar metodologiyasi alohida rol o'ynaydi. Sinflarda aks ettirish elementlarini tizimli ravishda kiritish (masalan, "Tekshiruv" usuli, "Refleksiv doira", shaxsiy va kasbiy o'sish xaritalarini tuzish) nafaqat materialni chuqurroq o'zlashtirishga, balki o'z-o'zini kuzatish, ichki muloqot va kasbiy e'tiqodni qayta baholash qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi [11, 95-bet].

Agar quyidagi didaktik shartlar bajarilsa, ushbu texnologiyalarning samaradorligi sezilarli darajada oshadi:

- ✚ o'quv dasturida kompetentsiya sifatida moslashuvchanlikni rivojlantirishga qaratilgan modullarning mavjudligi;

- ✚ interfaol ish shakllaridan faol foydalanish: treninglar, seminarlar, bahslar, amaliy seminarlar;

- ✚ ochiqlik, tajriba va xato qilish huquqini qabul qilishni rag'batlantiradigan xavfsiz o'quv muhitini saqlash;

- ✚ tarbiyachi yoki murabbiy tomonidan tinglovchiga individual yordam.

Ta'kidlash kerakki, moslashuvchanlik qat'iy tartibga solish yoki avtoritar pedagogika sharoitida rivojlanmaydi. Faqat sheriklik o'zaro ta'siri, mazmunli ishtirok etish va subyektiv tajribani tan olish sharoitida o'qituvchining zamonaviy ta'lim muhiti muammolariga barqaror moslashishini ta'minlashga qodir bo'lgan kasbiy ongni o'zgartirish mumkin.

Xulosa. Dinamik o'zgaruvchan ta'lim muhiti sharoitida o'qituvchilarning barqaror kasbiy rivojlanishini ta'minlash zarurati bilan bog'liq holda, malaka oshirish kurslari tinglovchilarida moslashuvchanlik kompetensiyasini rivojlantirish kasbiy rivojlanish va malaka oshirish kurslarida tizimining dolzarb yo'nalishi hisoblanadi. Moslashuvchanlik nafaqat shaxsiy sifat, balki yangi

talablar, innovatsion yondashuvlar va davr muammolariga moslashish samaradorligini belgilovchi professional ahamiyatga ega metakompetentlik sifatida ham ishlaydi.

Nazariy va uslubiy asoslarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, moslashuvchanlik kognitiv, hissiy va xulq-atvor komponentlarini o'z ichiga olgan murakkab integrativ shakllanishdir. Ushbu kompetentsiyani samarali rivojlantirish andragogik tamoyillarga tayanish, maqsadli auditoriya xususiyatlarini hisobga olgan holda va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali mumkin.

Malaka oshirish kurslari ishtirokchilarining xususiyatlari - ularning hayotiy va kasbiy tajribasi, tanlab idrok etish va aks ettirishga moyillik - moslashuvchan, shaxsiylashtirilgan va motivatsion jihatdan boy yondashuvlarni talab qiladi. Faqatgina tinglovchining o'zi faol ishtirokida, kasbiy tajribani mazmunli o'zgartirish uchun sharoit yaratib, moslashuvchanlikni rivojlantirishda yuqori sifatli natijalarga erishish mumkin.

Ishda ko'rib chiqilgan pedagogik texnologiyalar - loyihaviy ta'lim, muammoli-muloqot shakllari, kasbiy vaziyatlarni modellashirish, reflektiv amaliyotlar - kasbiy xatti-harakatlarning barqaror xarakteristikasi sifatida moslashuvchanlikni shakllantirishda yuqori samaradorlikni namoyish etadi. Ularning malaka oshirish kurslarining mazmuni va tuzilishiga integratsiyalashuvi nafaqat bilimlarni rasmiy ravishda yangilash, balki tinglovchilarning chinakam kasbiy rivojlanishiga ham imkon beradi.

Moslashuvchanlik zamonaviy qo'shimcha ta'limning ustuvor maqsadlaridan biri sifatida tan olinishi kerak. Uni shakllantirishga tizimli yondashish nafaqat o'qituvchilarning moslashuvchanligini oshirish, balki doimiy o'zgarishlar sharoitida o'quv jarayonining sifatini ham ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бабаева Ю.Ю. Рефлексия как фактор формирования гибкости у взрослых обучающихся // Образование и личность. - 2023. - № 1. - С. 75–80.
2. Ключко Е.В. Психолого-педагогические основы развития адаптивности в системе дополнительного образования // Педагогика. - 2022. - № 6. - С. 30–36.
3. Сластёнин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационный курс. - М.: Академический проект, 2021. - 416 с.
4. Knowles M. The Adult Learner: A Neglected Species. - Houston: Gulf Publishing, 2020. - 368 p.
5. Громова С.Е. Психология гибкости мышления у педагогов в условиях профессиональных изменений // Вестник практической психологии образования. - 2022. - № 3. - С. 115–121.
6. Ноулз М. Андрагогика. Теория и практика: пер. с англ. - М.: Издательство «Альфа-М», 2020. - 368 с.
7. Ключко Е.В. Влияние профессионального опыта на готовность к восприятию педагогических нововведений // Современное образование. - 2023. - № 2. - С. 85–92.
8. Зотова З.В. Индивидуализация дополнительного образования педагогов: теоретико-методологический аспект // Педагогика и просвещение. - 2021. - № 4. - С. 59–65.
9. Бабаева Ю.Ю. Рефлексия как фактор формирования гибкости у взрослых обучающихся // Образование и личность. - 2023. - № 1. - С. 132–137.
10. Панченко И.Н. Проектное обучение в системе повышения квалификации: опыт и перспективы // Образовательные технологии. - 2022. - № 5. - С. 55–61.

Nurullayev Abduhamid Ro'zimboyevich,
Buxoro davlat pedagogika institute "Jismoniy tarbiya va sport"
kafedrası professori, p.f.f.d. (Phd)

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHGA ASOSLANGAN PEDAGOGIK SHART-SHAROITLAR

Annotatsiya. Maqolada jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishga asoslangan o'quv jarayoni mavjud holati zamonaviy maktab ta'lim sifatini oshirish talablarini ilgari surmoqda. Shunga ko'ra, har bir o'qituvchiga ularni bajarish vazifasi beriladi. Ushbu muammoni hal qilish bo'yicha ishlarning muvaffaqiyati bevosita o'qituvchining o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish va tashkil etish, bilim, ko'nikma va malakalar darajasini nazorat qilish va baholash tizimini ishlab chiqish mahoratiga bog'liq. Hozirgi bosqichda ta'lim sifati to'g'ridan-to'g'ri o'zini o'zi belgilash va shaxsiy rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan fanlararo ko'nikmalar darajasi sifatida tushuniladi. Bugungi kunda maktab o'quvchilarining ta'lim sifati darajasini aniqlash uchun an'anaviy ta'limda bo'lgani kabi faqat bilim, ko'nikma va malaka darajasini baholashning o'zi yetarli emas. Shunday qilib, o'quv jarayonida yuqorida qayd etilgan talablarni amalga oshirish uchun o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatini aniq rejalashtirishga asoslanadigan o'quv jarayonini qurishning yangi g'oyasi zarurdir.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, dars, o'qituvchi, jismoniy sifat, maktab, o'quv jarayoni, o'quvchi.

Аннотация: В статье рассматривается существующее состояние учебного процесса, направленного на развитие физических качеств у учащихся на уроках физической культуры, как требование повышения качества современного школьного образования. В связи с этим каждому учителю ставится задача по его реализации. Успешность решения данной проблемы напрямую зависит от умения педагога планировать и организовывать учебные занятия, а также разрабатывать систему контроля и оценки уровня знаний, умений и навыков. На современном этапе качество образования понимается как уровень междисциплинарных компетенций, непосредственно связанных с самоопределением и личностным развитием. В настоящее время для определения уровня качества образования школьников недостаточно, как это было в традиционном обучении, оценивать только уровень знаний, умений и навыков. Таким образом, возникает необходимость в новой концепции построения учебного процесса, основанной на четком планировании совместной деятельности учителя и учащихся для реализации вышеуказанных требований.

Ключевые слова: физическое воспитание, урок, учитель, физические качества, школа, учебный процесс, ученик.

Kirish. Jahon ta'lim makonini shakllantirish, keng madaniy almashinuv, jadal izlanish va yangi predmet-predmet texnologiyalarini ta'lim amaliyotiga joriy etish hozirgi shakllarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Zamonaviy maktab ta'lim sifatini oshirish talablarini ilgari surmoqda. Shunga ko'ra, har bir o'qituvchiga ularni bajarish vazifasi beriladi. Ushbu muammoni hal qilish bo'yicha ishlarning muvaffaqiyati bevosita o'qituvchining o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish va tashkil etish, bilim, ko'nikma va malakalar darajasini nazorat qilish va baholash tizimini ishlab chiqish mahoratiga bog'liq. Hozirgi bosqichda ta'lim sifati to'g'ridan-to'g'ri o'zini o'zi belgilash va shaxsiy rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan fanlararo ko'nikmalar darajasi sifatida tushuniladi. Bugungi kunda maktab o'quvchilarining ta'lim sifati darajasini aniqlash uchun an'anaviy ta'limda bo'lgani kabi faqat bilim, ko'nikma va malaka darajasini baholashning o'zi yetarli emas. Jamiyat maktablarga keyingi ijtimoiy faoliyat bilan to'liq shug'ullanishga tayyor, shuningdek, ularning oldida paydo bo'ladigan turli xil muammolarni oqilona hal qilishga qodir bo'lgan bitiruvchilarni tayyorlash talablarini qo'yadi: hayotiy va kasbiy.

Ko'rsatilgan ko'nikma va ko'nikmalar hech qanday tarzda faqat olingan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarga bog'liq bo'lishi mumkin emas, chunki ular (ko'nikma va qobiliyatlar) zamonaviy ta'lim vazifalariga ko'proq mos keladigan kompetentlik" tushunchasi qo'llaniladigan maxsus fazilatlariga bog'liq. Shunday qilib, o'quv jarayonida yuqorida qayd etilgan talablarni amalga oshirish uchun o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatini aniq rejalashtirishga asoslanadigan o'quv jarayonini qurishning yangi g'oyasi zarur. Sifatli ta'limga erishish shartlaridan biri o'qituvchining ta'lim jarayonini samarali boshqarish qobiliyatidir. Avvalo, fan bo'yicha o'quv jarayonini loyihalashning yangi shakllarini o'zlashtirish muhimdir. Buning ahamiyatini tushunmasdan turib, o'qitish mazmuni va texnologiyasini takomillashtirish va davlat standarti talablari darajasiga mos keladigan bilim sifatiga erishish mumkin emas. Bu talablarni amalga oshirish uchun pedagogik texnologiyalarni pedagogik jarayonlarga tatbiq etish zarur. Avvalo, texnologiyani ilmiy va amaliy asosga ega bo'lgan, insonlar tomonidan turli maqsadlarda foydalaniladigan faoliyat tizimi sifatidagi eng umumiy tushunchadan boshlash kerak. Texnologik yondashuv pedagogik va ijtimoiy voqelikning turli tomonlarini kontseptual va konstruktiv o'zlashtirishda yangi imkoniyatlarni ochishga yordam beradi.

Bu imkon beradi:

- natijalarni bashorat qilish va ta'lim jarayonlarini boshqarish;
- o'z ixtiyorida bo'lgan resurslardan maksimal foyda olishni ta'minlash;
- shaxsiy rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;
- amaliy tajriba natijalarini malakali va ilmiy tahlil qilish va tizimlashtirish;
- ta'lim va ijtimoiy-ma'rifiy yo'naltirilganlik masalalarining umumiy yechimini izlash va topish;
- pedagogik va ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun samarali texnologiyalarni tanlash va yangi texnologiyalarni yaratish;
- noqulay vaziyatlarning insonga salbiy ta'sirini imkon qadar kamaytirish.

Pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va ta'lim jarayoniga joriy etish masalasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan.

Biroq pedagogikada pedagogik texnologiya tushunchasiga aniq ta'rif berilmagan. Keling, ulardan ba'zilarini ko'rib chiqaylik.

Shunday qilib, Борис Тимофеевич Лихачевning fikricha, pedagogik texnologiya - bu shakllar, usullar, yo'llar, o'qitish texnikasi va ta'lim vositalarining maxsus majmuasi va kombinatsiyasini belgilovchi psixologik va pedagogik munosabatlar tizimi; va u pedagogik jarayonning tashkiliy-metodik qurolidir deb ta'rif bergan.

B.M.Монохов pedagogik texnologiyani o'qituvchi va o'quvchilar uchun yetarli darajada qulay sharoitlarni ta'minlash, o'quv jarayonini loyihalash, tashkil etish va o'tkazishga qaratilgan qo'shma pedagogik faoliyatning puxta o'ylangan modeli sifatida belgilaydi.

Г.К.Селевко pedagogik texnologiyani pedagogik jarayonning barcha elementlarining ilmiy asosda yaratilgan, vaqt va makonda oldindan belgilangan, rejalashtirilgan natijaga olib keladigan faoliyat tizimi sifatida belgilaydi.

"Pedagogik texnologiya" tushunchasining turli talqinlari mohiyatan bu pedagogikaning "ishlab chiqarish apparati" rivojlanishining sifat jihatidan yangi bosqichi ekanligini ko'rsatadi. Shunga qaramay, pedagogik texnologiyaning mohiyatini aniqlash o'quv jarayonining texnologik tabiatining asosiy mezonlarini aniqlashga imkon beradi:

-Tizimlilik. Ushbu mezonning bajarilishi texnologiyaning barcha tarkibiy qismlarining o'zaro bog'lanishini nazarda tutadi, ularning har biriga ma'lum bir funktsiya beriladi. Birgalikda texnologiyaning tarkibiy qismlari qo'yilgan vazifani hal qilishga qaratilgan. Ushbu komponentlarning barchasining bevosita mavjudligi va ularning yaqin aloqasi kutilgan natijaga erishishni ta'minlaydi.

Har bir yo'nalishda maxsus chidamlilikni rivojlantirishning asosiy vositasi - bu bir darsda raqobatbardosh va maxsus mashqlar uchun o'quv variantlarini bir necha marta takrorlashdan iborat. Maxsus mashqlarni bajarishda puls rejimlari: yugurish, sakrash, kuch, shuningdek, maxsus

chidamlilikni rivojlantirish uchun tez yugurish yuqori tezlikka erishishi kerak - daqiqada 180 zarba (10 soniyada 30 zarba) va maksimal qiymatlar. Bu eng keng tarqalgan bo'lib, yurak urish tezligi 120-132 zarba / min (10 sekunda 20-22 zarba) ga tushgunga qadar takroriy va ketma-ketlik o'rtasida dam olish intervallari bilan ketma-ket maxsus mashqlarni takrorlashning intervalgacha usuli hisoblanadi. Musobaqa mashqlarining mashq variantlarini takrorlash soni, masalan, qisqa va o'rta yugurishdan uzunlikka sakrash, mahalliy ta'sir kuch mashqlari (muvaqqiyatsizlik), maksimal 90% zonada otish va uloqtirish 3-4 marta dan oshishi kerak. Katta tezlikda va to'liq yugurish, og'irliklar, uloqtirish bilan umumiy ta'sirli kuch mashqlaridan musobaqalarda ularning soni 1,5-2 baravar ko'payadi. Har bir yondashuvda 5-10 soniya vaqt chegarasiga moslashish kerak, to'plamlar orasida 180 soniyagacha dam olish lozim. Sakrashlarning uzunligi, og'irligi ko'p marta sakrashda ham, og'irliklar bilan mashqlarda ham takrorlanish sonini aniqlaydi. Ushbu ko'rsatkichlar (uzunlik va og'irlik) bir darsda umumiy ma'lum miqdordagi qayta takrorlanish qanchalik yuqori bo'lsa, raqobat mashqlari bilan maxsus chidamlilik mos keladi.

Uzunlikka sakrash misolida ushbu sport turlarida jismoniy sifatlarni rivojlantirishning eng samarali usullari quyidagilardir:

- dam olish oralig'ini 90-180 s gacha qisqartirish bilan sakrashda va nazorat segmentlarida (harakatda, boshidan) yugurishda baholashda ko'rsatkichlar;

- 60 soniyagacha qisqartirilgan dam olish oralig'i bilan ketma-ket 3-5 ta maxsus kuch mashqlari komplekslarini bajarish;

- maxsus sakrash mashqlarini bajarish va yo'l bo'ylab yugurish. Bunday sharoitda normal sharoitda erishilgan sakrash uzunligi va yugurish tezligidan oshib ketish va shu bilan birga ko'proq takrorlashni amalga oshirish mumkin bo'ladi. Masalan, eng samarali usul tezlik chidamliligini rivojlantirish - 150-300 m (400 m yuguruvchilar uchun 200-600 m) masofalarga muntazam yugurish. Segmentlarning har qanday kombinatsiyasidan foydalanish mumkin: 4x150 m; 3x200; 2x200 va 2x50 m; 100 m + 150 + 200 + 150 + 100 m. Dam olish oraliqlari (180-240 s) pulsning tiklanishi bilan belgilanadi. Takroriy yugurish uchun eng yaxshi puls 120 zarba / min. 240-300 sekundlik dam olishdan keyin 120 zarba / min (10 soniyada 20) yurak urish tezligi sportchi sog'lig'ining yomonligini ko'rsatadi. Bir qatorda turli mushak guruhlarini rivojlantirishga qaratilgan yugurish, sakrash va maxsus tezlik-kuch mashqlarini almashtirish va ketma-ketlikni takrorlash maxsus chidamlilikka erishishning asosiy usuli hisoblanadi. Yugurish mashg'ulotlarining intensivligini ob'ektiv ravishda baholash va turli segmentlarda harakatlanishda o'rtacha yugurish tezligini hisobga olish mumkin. M/s.dagi yugurish tezligi bir xil baholash ko'rsatkichlariga mos keladi, faqat ballarda. Masofa oxirida yugurish tartibi buzilgan taqdirda, segmentlarning uzunligini qisqartirish, kuchlanish yoki texnikada og'ishlar bo'lsa, tezlikni kamaytirish yaxshiroqdir. Tez yugurishda ritm tuyg'usini, ishonchni va harakat erkinligi zaxirasini rivojlantirish uchun past, o'rta va baland to'siqlardan ularning joylashishi va ular orasidagi yugurish qadamlari soni (3-7 b. sh.) normal yoki qisqartirilgan uzunlikdagi. Tezlikni rivojlantirish va yugurish faoliyatini ta'minlash keskinliksiz amalga oshirilishi kerak, bu odatda qattqlikka, qadamlar uzunligi yoki tezligining qisqarishiga va yugurish tezligining pasayishiga olib keladi. Harakatlarning erkinligi va kuchlanish darajasini doimiy ravishda nazorat qilishni o'rganish juda muhimdir. Yugurishni maqsadli ravishda sozlashga harakat qiling, lekin har doim esda tutingki, harakatlardagi maksimal kuch har doim musobaqalarda maksimal sur'atga, yugurish tezligiga va undan ham ko'proq sport natijalariga erishishga to'sqinlik qiladi.

- Ilmiy. Fan va amaliy yutuqlarning birligiga asoslangan texnologik jarayonning asosini tashkil etuvchi kontseptsianing yaratilishi ijtimoiy va tarbiyaviy xarakterdagi dolzarb masalalarni hal qilish imkonini beradi.

- Strukturaviy. Aniq algoritim, aniqlangan, belgilangan maqsad sari qadamlar ketma-ketligi tuziladi deb taxmin qilinadi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'qituvchi bosqichlar o'rtasida qanday o'zaro bog'liqlik borligini, ular o'rtasida qanday davomiylik mavjudligini va qaysi bosqichlar eng katta ahamiyatga ega ekanligini aniq tushunishi kerak. Bundan tashqari, texnologiyani amalga oshirish shartlari doirasida algoritimga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish imkoniyati katta ahamiyatga ega.

Ta'lim jarayonini loyihalash tartibi o'quv predmeti bo'lishidan iborat protsedura (tanlov) yordamida loyihalash (ta'lim standarti). Boshlang'ich asosiy material va marshrut va ekspluatatsion texnologiyalarni ishlab chiqish) mahsulotga - o'qitish texnologiyasiga aylantirilishi kerak. Bunday holda, faoliyatning o'zgarish turlari to'plami ajratiladi, deyiladi turli xil o'quv dasturlarini loyihalashda duch keladigan algoritm bloklari fanlar. Bu maqsadlar bloklari, mazmuni, pedagogik aloqa vositalari, texnologik retseptlar, nazorat, tuzatish va boshqarish. Ushbu bloklarning har biri mavzuni, protsedurani, mahsulotni belgilaydi bir-biriga bog'langan.

Algoritmik-faollik yondashuvi dizayn bosqichida o'qitish texnologiyasi sifatini bashorat qilish imkonini beradi. Matematika orqali asosiy komponentlarini o'z ichiga olgan o'qitish texnologiyasi modeli, dan uning sifati bog'liq (ta'lim elementlari soni, assimilyatsiya darajalari, (o'quv ma'lumotlarini o'zlashtirishning asosiyiligi, xarakteri, tezligi va avtomatizmi) dizaynning har bir bosqichini takomillashtirish mumkin. Optimallashtirish mezonini va iteratsiya usulidan foydalanib, o'qitish texnologiyasining (sifat halqasi) samaradorligi va ishonchliligini oshirish mumkin.

Rejalashtirilgan natijaga erishishga olib keladi va o'quv texnologiyasini sifatli qiladi

Umumta'lim maktablarida pedagogik jarayonni loyihalash va amalga oshirishning tashkiliy-pedagogik birligi o'quv dasturi - to'rtta mustaqil fanni o'z ichiga olgan pedagogik tuzilmadir.

- 1) o'quvchining ijodiy faoliyati bo'yicha olgan tajribasi;
- 2) ijodiy ta'lim va kognitiv vositalar yordamida maqsadli ravishda o'zgartiriladi bilimga qadriyat munosabatlari faoliyati;
- 3) amaliy mashg'ulotlar davomida olingan bilimlar;
- 4) jismoniy tarbiya darslarida egallangan ko'nikma va malakalar.

Ta'lim dasturini amalga oshirish asosida amalga oshirilishi mumkin

turli didaktik modellar: faollashtiruvchi, rivojlantiruvchi, shaxsiy, erkin, boyitish. O'quv jarayonini loyihalashga qaratilgan rejalashtirilgan (kelajakdagi) jarayonlar va hodisalarning modellari (modellashtirishdan farqli o'laroq, uni yaxshiroq tushunish uchun o'tmishdagi tajribaga ham kengaytirish mumkin) chuqur tushunish). Loyiha faoliyatining tarkibiy qismlari aniq modellar yoki modullar (birlashtirgan funksional birliklar) bo'lishi mumkin:

- ta'lim tizimining elementlari majmui).
- o'quv jarayonini loyihalash quyidagi modellar ajralib turadi:
- prognostik (resurslarni optimal taqsimlash va maqsadlarni aniqlash);
- kontseptual (ma'lumotlar bazasi va harakat dasturi);
- instrumental (ishlash vositalarini tayyorlash va o'qituvchilarni pedagogik vositalar bilan ishlashga o'rgatish);
- monitoring (qayta aloqa mexanizmlari va mumkin bo'lgan og'ishlarni tuzatish usullarini yaratish
- refleksiv (holda yechimlarni ishlab chiqish kutilmagan va kutilmagan vaziyatlarning yuzaga kelishi).

Ko'p jarayonlarni o'z ichiga olgan rejalashtirish katta ahamiyatga ega ta'lim dasturi loyihasi uchun. Ba'zi rejalashtirish jarayonlari aniq mantiqiy va axborot munosabatlariga ega va ularda amalga oshiriladi deyarli barcha loyihalarda bir xil tartibda. Umumta'lim maktab o'quvchilarini tayyorlash texnologiyasini intensivlashtirishga pedagogik yondashuv ko'rib chiqiladi ushbu muammoni quyidagi pozitsiyalardan: boshqaruv, didaktik, ta'lim; texnologiyaning asosiy bosqichlari; o'qitishning mazmuni, shakllari va usullarini qurish. Bilimlarni ilmiy yo'nalishlar bo'yicha tashkil etish, ularning murakkablik darajasi (dasturlashtirilgan, muammoli ta'lim) asosiy manbaa hisoblanadi o'quvchiga shaxsiy yo'naltirilgan yondashuv. Eng muhimi sifatida kompetentsiyaga asoslangan hayot yo'lini tanlash va o'z-o'zini rivojlantirish xususiyatlari o'quvchilarning shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni tanlash va ijtimoiy munosabatlarda tajriba orttirishdagi faoliyatining o'zgaruvchanligi ta'kidlangan: ishtirok etish turli tashkiliy shakllarda; bir nechta usullardan foydalanish o'quvchilarning ta'lim ehtiyojlarini qondirishning turli usullarini ta'minlash

Kommunikativ kompetentsiyani o'zlashtirish uchun quyidagilar qo'llaniladi:

Texnologiyalar: hamkorlikda o'qitish texnologiyalari (didaktik o'yinlar, rolli va ishbilarmonlik o'yinlari, birgalikdagi ijodiy faoliyat); kommunikativ tarzda kognitiv texnologiyalar (kontsepsiya xaritalarini yaratish, har xil turdagi kartochkalar, diagrammalar va jadvallar bilan ishlash, montajlar, loyiha usuli, keys usuli, aqliy hujum, bahslar, muhokamalar, davra suhbatlari, o'quv konferentsiyalari va boshqalar); nazorat texnologiyalari (testlar va nazoratlar, konflikt jurnali, olimpiada va musobaqalar va boshqalar); axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (audio va video texnologiyalar, kompyuter va internet texnologiyalari); salomatlikni tejaydigan texnologiyalar (o'zgartirish faoliyat turlari, faoliyat turlarining almashinishi, "bo'shatishlar" ni kiritish).

Keling, murakkab tizimlar modellarini qurish va o'rganishning protsessual va texnologik sxemasini ko'rib chiqaylik. Ushbu sxema har qanday modellashtirish usuliga xos bo'lgan quyidagi ta'rif bosqichlarini o'z ichiga oladi:

- 1) tizimlar (mavzu, muammoli hudud);
- 2) modellashtirish ob'ekti;
- 3) modellarning mo'ljallangan maqsadi;
- 4) modellarga qo'yiladigan talablar;
- 5) taqdim etish shakllari;
- 6) model tavsifining turi;
- 7) modelni amalga oshirish xarakteri;
- 8) modelni o'rganish usuli.

Birinchi uch bosqich tadqiqot ob'ekti va maqsadini va amaliy jihatdan tavsiflaydi

modellashtirishning keyingi bosqichlarini aniqlang. Bu holatda katta ahamiyat beriladi Obyektning to'g'ri tavsifi va ishlab chiquvchi (o'qituvchi) faoliyatining mavzu doirasidan loyihalashtirish maqsadini shakllantirish olinadi. Deyarli Har bir model komponentlar, o'zgaruvchilar, parametrlar, funksional bog'liqliklar kabi komponentlarning ma'lum bir birikmasidir.

Pedagogik amaliyotni amalga oshirish bo'yicha eksperiment muvaffaqiyatining isboti O'quvchilarni kasbiy tayyorlashning o'zgaruvchan-refleksiv jarayonini loyihalash rasmiy natijada (o'quv faoliyatida) ham va o'quvchilarning yutuqlarining aniqlangan shaxsiy ko'rsatkichlarida. O'quvchilar ishlab chiqilgan loyihalar amalga oshirilgan eksperimental guruhlar; akademik ko'rsatkichlar darajasining umumiy o'sishi 2-2,5 marta kuzatildi barcha ta'lim sohalarida. Barqarorlik va barqarorlik haqida eksperimental guruhlardagi o'quvchilarning kasbiy rivojlanishi ularning ijodiy faolligini belgilaydigan shaxsiy fazilatlaridagi o'zgarishlardan dalolat beradi. O'quvchilardagi eng muhim o'zgarishlar: a) rivojlanish tanqidiy fikrlash (tajriba boshida 11% dan tajriba oxirida 32% gacha); b) ijodk orlikka e'tibor berish (15% dan 37% gacha). O'quv jarayonini loyihalash faoliyatini shakllantirishning konseptual modeli o'quv jarayoni motivatsion-maqsadli, mazmunli, instrumental-texnologik, protsessual va refleksiv-baholovchi yordamni hisobga olish asosida loyihalash mumkin. Foydalanish asosida kompetentsiyaga asoslangan yondashuvning mohiyati umumta'lim maktab o'quvchilarining bilim darajasini belgilaydigan asosiy ko'rsatkichlar tizimini kvalimetrik tahlil natijalari bo'yicha fikr-mulohazalarni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Колдаев В.Д. Вариативный подход к моделированию индивидуальных образовательных траекторий в профессиональном образовании / В.Д. Колдаев // Оборонный комплекс – научно-техническому прогрессу России: Межотраслевой научно-технический журнал. М.: ФГУП «ВИМИ», 2011. № 3. – С. 89–96.
2. Колесникова И.А. Педагогическое проектирование: учеб. пособ. для высших учеб. заведений / И.А. Колесникова, М.П. Горчакова-Сибирская; под ред. И.А. Колесниковой. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
3. Киселева О.М. Применение методов математического моделирования в педагогике / О.М. Киселева, Г.Е. Сенькина // Вестник Поморского университета. – 2007. № 3. – С. 32 – 36.

4. Лебедева И.П. Математические модели как средство обучения // Педагогика. – 2004. № 2. – С. 11-19.
5. Колдаев В.Д. Модерация эвристических подходов в формировании специальной компетенции студентов университета / В.Д. Колдаев // «Инновационная деятельность в системе образования». Монография. Под общей ред. д.п.н., проф. И.А. Рудаковой. – М.: Издательство «Перо», 2011. – С. 5–35.

Qoravoyeva Shoiri Zafarjon qizi,
Toshkent tibbiyot akademiyasi Chirchiq filiali
"Ijtimoiy fanlar va xorijiy tillar" kafedrası o'qituvchisi

BO'LAJAK SHIFOKORLARGA INGLIZ TILINI O'RGATISHDA MOTIVATSIYANING O'RNI

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak shifokorlarga ingliz tilini o'rgatishda motivatsiyaning ahamiyati va zarurati asoslangan bo'lib, motiv, motivatsiya tushunchalari tahlil etilgan. Xorij va mamlakatimiz olimlarining motivatsiyaga oid nazariyalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: motiv, motivatsiya, extiyoj, reproduktiv, variativ, qisman izlanishli, ijodiy, kognitiv, integratsiya, subyekt, kreativ.

Annotation. The article is based on the importance and necessity of motivation in teaching English to prospective doctors, and analyzes the concepts of motivation, moreover, some motivational theories of scientists from different countries are presented.

Key words: motive, motivation, requirement, reproductive, variative, partially research, creative, cognitive, integration, subject.

Аннотация. В статье обоснована важность и необходимость мотивации при обучении английскому языку будущих врачей, проанализированы понятия мотив и мотивация. Приведены теории мотивации зарубежных и отечественных учёных.

Ключевые слова: мотив, мотивация, потребность, репродуктивный, вариативный, частично поисковый, творческий, когнитивный, интеграция, субъект, креативный.

Kirish. Til o'rganish motivatsiyasi subyektiv va obyektiv qismlardan tashkil topadi. Ularga moddiy va nomoddiy omillar ta'sirini kuzatish mumkin. Ingliz tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyaning shakllanishida omillarning o'zaro ta'sir jarayoni yuz beradi. Bo'lajak shifokorlar ijtimoiy buyurtmani bajaruvchi mutaxassis sifatida tayyorlanadi. Ingliz tilini o'zlashtirish darajasi kasbga yo'naltirishga ham bog'liq bo'lib, bunda talabalarning moyilligi, ehtiyoji va istaklari muhim ahamiyatga ega.

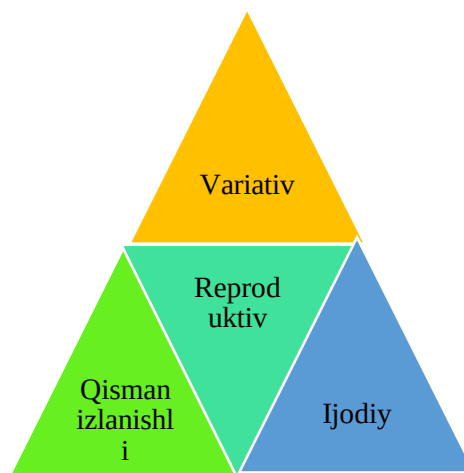
Motivning ijtimoiy va ijobiy shakllari ham farqlanadi. Shaxsning atrofdagilar bilan ijtimoiy munosabatga kirishishi, ularni qo'llab-quvvatlashi va hurmatni qozonishga intilishi jarayonida ijtimoiy motiv ko'zga tashlanadi. Ijobiy motivlar talaba shaxsida turlicha namoyon bo'ladi. O'zini tan oldirishga urinish, lider bo'lish istagi, boshqalarga ta'sir ko'rsatish, jamoada yetakchi bo'lish va boshqalar ijobiy motiv ko'rinishlaridir. Ijtimoiy hamkorlik motivlarida nafaqat o'zgalar bilan muloqotda bo'lishga balki o'zaro ta'sir ko'rsatishga, uni anglashga ham intiladilar. O'qituvchi bilan o'zaro hamkorlik orqali talabalar tibbiyotga oid terminlarni tahlil qiladilar. Talabalar kichik guruhlarda jamoa bo'lib ishlaydi. Ijtimoiy omil talabaning til o'rganishida muhim rol o'ynaydi. Biroq talabalarda ingliz tiliga bo'lgan qiziqish va qobiliyat alohida ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim jarayonida til qobiliyati o'zining ikki o'zaro bog'liq jihati bilan namoyon bo'ladi.

Birinchisi – "mazmunni ifodalash", ya'ni talaba nima demoqchiligi, uning fikrlari, kechinmalari, bilish faoliyati natijalari bo'lsa, ikkinchisi «til instrumentlari», ya'ni bu sof til vositalari, uning og'zaki yoki yozma belgilari hisoblanadi. Bu ikki jihatni o'qish jarayonida bir – biridan mutlaqo ajratib bo'lmaydi. Nafaqat fikrlar faoliyati natijalari til vositalarining tanlanishiga ta'sir qiladi, balki, javob shakli ham fikr mazmuniga ta'sir qiladi.

Ingliz tilini puxta egallash talabalarda bu ikki jihatni integratsiyalash ko'nikmasini rivojlantiradi. Talabalardagi ingliz tili ko'nikmasi til birliklarining tashqi shaklini, ularning mazmuni, umumiy ma'nosi, semantikasini bog'lay olish bilan tavsiflanadi.

Til o'rganishda jamoa bo'lib ishlash (group work)ning ahamiyati. Ingliz tilini o'rgatish jarayonida tilni o'zlashtirish quyidagi turlarga ajratiladi:

1-rasm. Til o'rganish turlari

Til qobiliyatini takomillashtirish jarayoni uchun ajratilgan barcha turlar o'zaro hamkorlik xususiyati bilan belgilanadi. Har bir tur malaka va ko'nikmalarini egallash nafaqat takomillashishning yanada yuqori bosqichiga (quyi darajadan yuqorisiga kabi) o'tishni, balki bu tur mexanizm va operatsiyalari birlashtirilishi kabi masalalarni nazarda tutadi.

Shuning uchun bo'lajak shifokorlarda til kompetensiyasi natijasida quyidagilar ta'minlanishi lozim:

- o'z-o'zini harakatga keltirish manbaai sifatida ingliz tilini egallashga bo'lgan ichki motivatsiyaning mavjud bo'lishi;
- tilni chuqur egallash sharti sifatida o'quv faoliyati davrida o'z-o'zini tashxislash qobiliyati;
- har bir talabaga ingliz tili o'quv materialini o'zlashtira olish darajasini aniqlashga imkon beruvchi o'z-o'zini differentsiatsiyalash (o'z darajasini aniqlay bilish) qobiliyati;
- talaba tomonidan tibbiyotga oid ahamiyatga molik bo'lgan terminlarni o'zlashtirishga erishish;
- ta'lim ishtirokchilari orasidagi o'zaro samarali mulqotning mavjudligi.

F.Bekon fikrisha "ta'lim maqsadi tayyor bilimlarni o'zlashtirishda emas, balki til o'rganuvshini mustaqil ravishda egallangan bilimlar bilan qurollantirishdan iborat" [2.].

J. Dyunning pragmatik pedagogikasi o'qitishning yangi usuliga asos soldi, unda ta'lim oluvchining qiziqishlari, rivojlanishi, erkin fikrlashi e'tiborga olindi. Olimning fikrisha, talabalar aqliy qobiliyatlari va ijtimoiy mavqeini rivojlantirishda yordam beradigan turli amaliy mashg'ulotlar bilan birga ularning adabiyot bilan ishlashlari ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak [3]. Ularda o'z tajribalaridan foydalangan holda mustaqil ishlash ko'nikmalari shakllantiriladi.

Ingliz tilini o'qitishdagi muammolar va ularni bartaraf etish bir qator tadqiqotlar olib borishni taqozo qilgan. L.S. Vigotskiy, A.R. Luriya, A.S. Smirnova, L.S. Svetkova va xorijlik olimlar D. Idjel, O. Sprin, D. Tapper, A. Raysser, X. Tuokkolar tomonidan bu soha keng ko'lamda o'rganilgan bo'lib, tilni o'rganishda uch sohaning, ya'ni ijtimoiy, psixologik va fiziologik miqyosda o'zaro ta'siri talqin etiladi. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida ingliz tili o'qitishda mazkur sohalarni e'tiborga olish zarur. Kognitiv muammolarni hal qilishdagi qiyinchiliklar, ta'limdagi muammolar, o'quv fanining murakkabligi kabi masalalar I.Ya. Lerner, G.A. Ball, B.S. Sitlinlarning ishlarida ko'rib chiqilgan bo'lib, ularning tavsiyalari harbiy oliygohlarda ingliz tilini o'qitishda muhim hisoblangan.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlili "orqada qolish", "til sohasida passivlik", "ta'limga e'tiborsizlik" kabi fikrlarni A.A. Lyublinskaya, M.V. Matyuxina, T.S. Mixalshik, N.F. Prokinlarning tadqiqotlarida; "tilda murakkablikning oshishi" D.V. Dmitrievning; "turli to'siqlar" kabi tushunchalarni D.N. Ushakov o'z ishlarida yoritganlar. Oliy harbiy o'quv yurtlari kursantlariga

til o'rgatishdagi qiyinchiliklar subyektiv xususiyat bilan bog'liq. Til o'zlashtirishning murakkabligi o'rganilayotgan predmetning obyektiv tavsifi bilan xarakterlanadi. Qiyinchilikka talabalarning ingliz tilini o'rganishida tayyorgarligining o'zgaruvchan omili sifatida qaraladi, murakkablik esa tibbiyot akademiyasida ularning ta'lim jarayonining barqaror birligi sifatida namoyon bo'ladi.

Jahon olimlarining motivatsiyaning til o'rganish jarayonidagi ahamiyati to'g'risidagi qarashlari. Rus olimlari tomonidan talabalarni xorijiy tilni egallashiga oid qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, oliy ta'lim muassasalari talabalarining xorijiy til o'rganishda motivatsiyalarini rivojlantirish masalalari nazariy jihatdan tadqiqotshilar E.Il'in, A. Shukin, A.Markova, E. Bojovish, M. Matyuxina, E. Vorontyeva, N. Kasatkina, O.Kanarskaya tomonidan yoritilgan.

Motivatsiyaga jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy motivlar ta'sir qilganligi tufayli, uning tashqi motivatsiya (ijtimoiy va shaxsiy), ishki motivatsiya (ijobiy va salbiy), uzoq (distant, keshiktirilgan) hamda yaqin (aktual) motivatsiyalar kabi turlari bor.

J. Jalolov. motivatsiyani nutqiy faoliyat ko'rsatishga moyillik, shaylik, ichki turtki, nutq mayli sifatida izohlagan [5].

Xorijlik lingvodidaktik olimlar chet tilida o'qib tushunishni o'rgatish muammolarini chuqur va har tomonlama o'rgangan. Z.I. Klishnikova va S.K. Folomkina yozuvda bor ma'lumotarni tushunish sifatida o'qishning har xil turlari ushuni mo'ljallangan qidirish, ko'rib chiqish, tanishish va o'rganish kabi turlardan foydalangan holda o'rgangan [4; 6]

Yuqorida sanab o'tilgan tadqiqotchilarning chet tilida o'qishni o'rgatish borasida bajarilayotgan ulkan ishlari o'qib tushunish kompetensiyasini o'rgatishdagi ayrim qiyinchiliklarni bartaraf etishda samarali, muvaffaqiyatli xizmat qildi.

Jumladan, D.X. Xolmurodova tomonidan tibbiyot ta'lim yo'nalishi talabalarining nutq o'stirish texnologiyasi refleksiv mashqlar, nutqning estetik sifati, vaziyatni verbal shaklda tasavvur qila olish, suhbatdoshiga moslashib olishning individualligini e'tiborga olgan holda takomillashtirilgan. Shuningdek, nutq o'stirish talabalarining tibbiyot sohasiga oid matn ustida ishlash samaradorligi nutqni jarayoni intensivligi, kasbiy tafakkurni rivojlantirishning ta'limiy-didaktik imkoniyatlari hamda diagnostik loyihalash ko'nikmalarni egallash ko'rsatkichlari tizimlashtirilgan. [7]. Bilim olish motivatsiyasi talabalarni harakati bilan asoslanadi, ularning istaklari va tabiiy qiziqishlariga bog'liq bo'ladi. Motivatsiyaning asosiy belgilaridan biri o'quv faoliyatini talabaning o'zi tanlashida namoyon bo'ladi.

N.Sh.Azimov talabalarni hamkorlik faoliyatiga tayyorlash, unga nisbatan ehtiyoj, mayli, qiziqish va motivatsiyaning mavjudligi, hamkorlikdagi faoliyatda muomalaga kirishish usullari, o'qituvchi bilan talabalarning o'zaro ta'sir o'tkazish shakllarini asoslab bergan. [1].

Bo'lajak shifokorlarda kasbiy tayyorgarlik mazmunining tarkibiy qismi bu kommunikativ kompetensiyadir. Kasbiy tayyorgarlik omillari ingliz tili amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladigan texnologiyalarga bog'liq. Bunday holatlarda ta'lim jarayoni subyektlaridan o'z ustida ishlash, tashqi ta'sirlarning natijaviyligi oshadi, o'quv-tarbiyaviy ishlarga faol transformatsiyalanish jarayoni yuz beradi. Mazkur shartlardan kelib chiqib, talabalar va professor -o'qituvchilar jamoasini boshqarish, o'quv faoliyati motivatsiyasini talabalarning o'zlari rivojlantirishlari talab etiladi.

Talabalarda ingliz tilidan amaliy ko'nikmalarni shakllantirish ham maqsadga muvofiq. Buning uchun ularda til o'rganish motivatsiyasini shakllantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish yaxshi natija beradi. Professor-o'qituvchilar talabalar kasbiy motivatsiyasini shakllantirish uchun ularning faol ishtirokini ta'minlashlari, o'quv jarayonini yanada takomillashtirish uchun o'z-o'zini anglash, nazorat etish, o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan maqsadli faoliyat, baholash hamda o'z faoliyatini tuzatishga imkon berishlari talab qilinadi.

Bo'lajak shifokorlarni til o'rganishga yo'naltirishning muhim jihatlari, subyekt-subyekt munosabati bilan birga shaxsiy sifatlarini ham rivojlantirishni ko'zda tutadi.

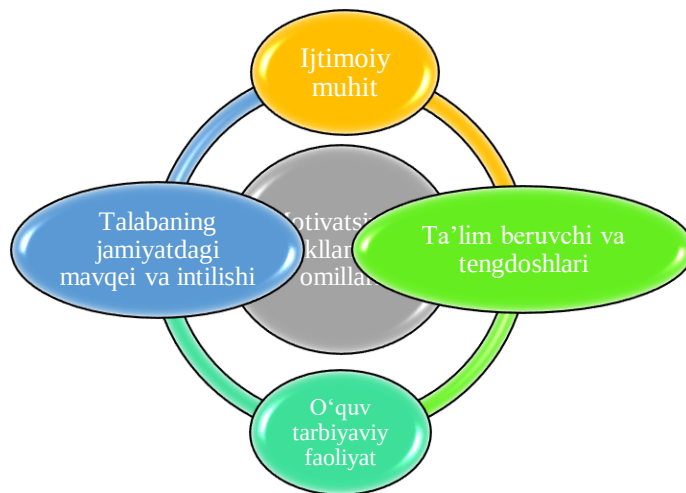
F.Haydarov va X.Abdukarimovlar tomonidan motivatsiyani shakllantirish mexanizmlari quyidagi nazariy tushunchada ifoda qilinadi: "Motivlar sirasiga soha yo'nalishidagi fanlarga qiziqish,

amaliy ko'nikma va kompetensiya shakllanishi; pedagogik mahoratni rivojlanishi; kasbiy o'z-o'zini tahlil qilish; kasbiga kreativ yondashish va o'z-o'zini tahlil etishlar kiradi" [8].

O'quv faoliyati talaba shaxsining psixik jarayonlarini yanada rivojlantiradi. Uning ta'sirida yangi turdagi faoliyatlar paydo bo'ladi. O'quv faoliyati uzluksiz jarayondir.

Bo'lajak shifokorlarda ingliz tilini o'rganish motivatsiyasini shakllantirishning asosiy muvaffaqiyati "talaba-talabaga ustoz" tamoyiliga ustuvorlik berilganligidadir.

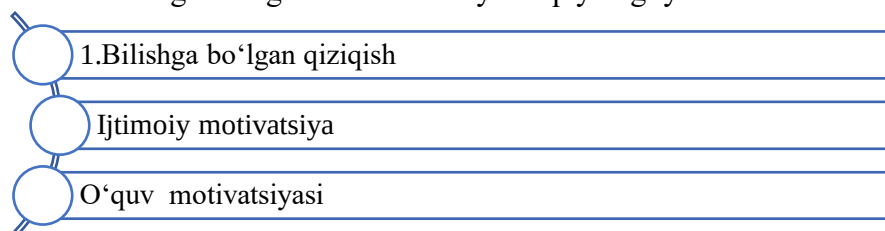
Tadqiqot davomida motivatsiyani shakllantirishning muhim omillari aniqlandi. Ularga quyidagilar kiradi:

2-rasm. Motivatsiyani shakllantirish omillari

Ingliz tilini o'rganish bevosita ichki va tashqi omillarga bog'liq. Ulardagi ichki motivlar bevosita o'quv faoliyatiga bog'liq bo'lib, faoliyat jarayoniga va natijasiga qiziqish, o'z-o'zini rivojlantirishga intilish, o'zining shaxsiy sifatlari va qobiliyatini namoyon etish natijasida amalga oshadi. Tashqi motivlar esa, qachonki faoliyat jarayoni uzoq muddat amalga oshsa namoyon bo'ladi. Talabalik burchi va majburiyati, tengdoshlari orasida yutuqlarga erishishdagi quvonch hissi tashqi motivning namoyon bo'lish shakllaridir.

Talabalarning til o'rganish motivatsiyasi quyidagi yo'nalishlarda shakllanadi:

Bilishga bo'lgan qiziqish:

- yangi so'zlarni mustaqil o'zlashtirish
- matndagi muammoli vaziyatlar yechimini topish
- qo'shimcha bilimlarni o'zlashtirish

Ijtimoiy motivatsiya:

- kengaytirilgan ijtimoiy motivlar: burch va mas'uliyat hissi
- ingliz tilini o'zlashtirish ijtimoiy ahamiyatga egaligini anglash
- ijtimoiy yoki pozitiv motivlar

O'quv motivatsiyasi:

- maqsadli faoliyatni tashkil etish
- o'quv jarayonida ingliz tilida erkin va mustaqil so'zlash
- tashqi motivatsiyani ichki motivatsiyaga aylantirish
- motivatsiyaning internal va eksternal darajalarini namoyon etish.

Yuqorida keltirilgan fikr-mulohazalar asosida til o'rganish motivatsiyaning shakllanishi bevosita talaba shaxsining individual xususiyatlari, qiziqishlari, shaxsiy istak va xohishlari zahirida paydo bo'ladi degan xulosa qilish mumkin.

Xulosa. Bo'lajak shifokorlarda ingliz tilini o'rganish motivatsiyasini shakllantirishda ularning qiziqish va maylini inobatga olish zarur. Tilni puxta egallash motivatsiyasining shakllanishi ularda kasbiy kompetensiyani ham rivojlantiradi. Ular orasida o'zaro bog'liklikni ta'minlanishi oliy ta'limda bo'lg'usi shifokorlarni kabsiy faoliyatini muvaffaqiyatli bo'lishiga nisbatan ishonchni oshiradi, hamda talabalarda muvaffaqiyatga erishishda mas'uliyat hissini ham tarbiyalab borishi mumkin.

Tilni o'zlashtirish motivatsiyasi yuqorida keltirganimizdek, shifokorlik kompetensiyaning rivojlanishiga zamin yaratadi. Hamda quyidagi omillar ta'sirida ro'y beradi:

- motiv, ehtiyoj, qiziqish va kasbga yo'naltirish;
- kognitiv faoliyat (tibbiyotga oid terminlar bilish);
- refleksiv-korreksion komponentlar (o'zini bilish, anglash, tushunish, xorijiy til imkoniyatlarini anglash, ularni takomillashtirishga intilish);
- o'quv jarayonida ingliz tilida turli vaziyatlardan chiqish ko'nikma, malakalarini shakllantirish;
- maqsadga erishishda qat'iyatlilikni namoyish etish.

Tadqiqot jarayonida ta'limdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda quyidagi qarama-qarshiliklar mavjudligi aniqlandi:

- ingliz tilini o'rganishga bo'lgan talablarning ortib borishi va talabalarni lug'atni xohlab emas, majburiy o'zlashtirishi;
- ta'limdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish zarurati bilan mashg'ulotlar va ulardan tashqari vaqtdan unumli foydalanish ko'nikmalarining shakllanmaganligi;
- ingliz tili darsi doirasida past o'zlashtiruvchi talabalarga individual yondashuvning muhimligi va uni amalga oshirishning murakkabligi.

Bo'lajak shifokorlarning inglizcha nutqini o'stirishning pedagogik-psixologik tomonlarini tahlil qilish, til o'rgatish mashg'ulotlari davomida tashkil etiladigan pedagogik shart-sharoitlar, shaxsni ruhlantirish, uning ichki va tashqi omillari muhim o'rin tutishi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azimov N.Sh. O'qituvchi bilan talabalar hamkorlik faoliyatining dinamikasi: ped.fan.nom. ... diss. – Toshkent, 1995. – 127 b.
2. Bekon F. The Advancement of Learning. Oson.ru.2015-354 p.
3. Dewey J. The School and Society. 2023- 168 s
4. Фоломкина С.К. Текст в обучении ИЯ // Иностранные языки в школе. 1985. №3. С. 18-22..
5. Jalolov J. Chet tili o'qitish metodikasi. – T.: 2012. – 427b.
6. Клычникова З.И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке: пособие для учителя. 2-е изд. испр. М.: Просвещение, 1983. 207 с. [хттпс://www.booksite.ru/фуллтекст/кличник/текст.пдф](https://www.booksite.ru/фуллтекст/кличник/текст.пдф).
7. Xolmurodova D.X. Tibbiyot ta'lim muassasasi talabalarining til qobiliyatlarini zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida takomillashtirish. Avtoref. p.f.f.d. (PhD)T.: 2022-43 b.
8. Xaydarov F, X.Abdukarimov, F.Alimova,B.Botirov. Talabalarining o'quv motivlarini shakllantirish.T.: Fan, 2009. - 131 b.].
9. Баклицкий И. О. Психологические особенности учебной мотивации студентов. / И. О Баклицкий. //Научный вестник
10. Львовского государственного университета внутренних дел. Серия психологическая: сборник. / Львовский гос.ун-т
11. внутр. дел. – Львов, 2008. – Вып. 2. – С. 16–27.

12. Бахтина И. А. Мотивация учебной деятельности студентов ССУЗ: дис. ... канд. психол. наук: спец.19.00.05. / Ирина
13. Анатольевна Бахтина. – Казань, Ин-т среднего специального образования РАО, 1997. – 180 с.
14. Pedagogika va psixologiya: o'quv qo'llanma /Y.G'. Mahmudov (va boshq.); mas'ul muharrir Y.U. Mahmudov. - T.:
15. 4. Бибрых Р. Р. Особенности мотивации и целеобразования в учебной деятельности студентов младших курсов. / Р. Р.
16. Бибрых, И. А. Васильев. // Вестник МГУ. Серия 14.Психология. – 1987. – №2. – С. 20–30

Xalilova Muxabbat Ruzmurodovna,
Navoiy davlat universiteti, pedagogika fanlari nomzodi,
pedagogika-psixologiya kafedrası dotsenti
e-mail: xalilovamuhabbat70@gmail.com

TA'LIM TIZIMIDA YARATUVCHANLIK, INNOVATSION TADBIRKORLIK VA RATSIONALIZATORLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH INSON KAPITALINING ASOSIY FAKTORI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ishida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, O'zbekiston Respublikasini 2019-2021-yillarda innovatsion rivojlantirish strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida qayd etilgan muammo va yechimlar o'z ifodasini topgan. Jumladan, ta'lim tizimida yaratuvchanlik, innovatsion tadbirkorlik, ratsionalizatorlik, inson kapitalining asosiy faktorlari global miqyosda muallif tomonidan ilmiy tahlillar, metodologik dalillar, xulosa a takliflar asosida muttassil innovatsion kategoriyalar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: GII- global inovatsiyalar indeksi, yaratuvchanlik, innovatsion tadbirkorlik, ratsionalizatorlik, inson kapitali, ilmiy-tadqiqot, innovatsion loyihalar, strategiya, venchur tashkilotlari, kreativ iqtisodiyot.

Абстрактный. В данной научно-исследовательской работе нашли отражение проблемы и пути их решения, обозначенные в указах Президента Республики Узбекистан, Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2019-2021 годы, Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года, Концепции развития науки до 2030 года, Стратегии «Цифровой Узбекистан-2030», Концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года, Стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы, Стратегии развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы. В частности, основные факторы креативности, инновационного предпринимательства, рационализации и человеческого капитала в системе образования рассматриваются автором в глобальном масштабе на основе научного анализа, методологических доказательств, выводов и предложений в последовательной инновационной категории

Ключевые слова: GII - глобальный инновационный индекс, креативность, инновационное предпринимательство, рационализация, человеческий капитал, исследования, инновационные проекты, стратегия, организации венчурного капитала, креативная экономика.

Abstract. This research work reflects the problems and ways of their solution outlined in the decrees of the President of the Republic of Uzbekistan, the Strategy for Innovative Development of the Republic of Uzbekistan for 2019-2021, the Concept for the Development of the Higher Education System of the Republic of Uzbekistan until 2030, the Concept for the Development of Science until 2030, the Strategy "Digital Uzbekistan - 2030", the Concept for the Development of the Public Education System of the Republic of Uzbekistan until 2030, the Strategy for the Development of Agriculture of the Republic of Uzbekistan for 2020-2030, the Development Strategy of the New Uzbekistan for 2022-2026. In particular, the main factors of creativity, innovative entrepreneurship, rationalization and human capital in the education system are considered by the author on a global scale based on scientific analysis, methodological evidence, conclusions and proposals in a consistent innovative category.

Keywords: *GII - Global Innovation Index, creativity, innovative entrepreneurship, rationalization, human capital, research, innovative projects, strategy, venture capital organizations, creative economy*

Kirish. 2022-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlantirish strategiyasining asosiy maqsadi bugungi kundagi iqtisodiyotning rivojlantiruvchi mexanizmlaridan biri bo'lgan global innovatsiyalar indeksini mamlakatimiz ta'lim tizimida tadbqiq etilish va shu asosda uzluksiz ta'lim tizimida integrativ va innovatsion muhitni yaratishga qaratilgan.

Darhaqiqat so'nggi besh yillik islohotlar natijasida respublikada ta'lim sifati va qamrovini oshirish hamda rivojlantirish, kadrlar tayyorlash tizimining iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashuvchanligini ta'minlash, ilmiy-innovatsion faoliyatni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, mamlakatning innovatsion salohiyatini shakllantirish va yanada takomillashtirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha samarali mexanizmlarni ishlab chiqishga qaratilgan normativ-huquqiy asoslar ishlab chiqildi va tubdan yangilanligi bugungi kunda o'zining amaliy natijalarini bermiqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari bilan O'zbekiston Respublikasini 2019-2021-yillarda innovatsion rivojlantirish strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020- 2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi tasdiqlandi. Shuningdek, "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida", "Innovatsion faoliyat to'g'risida", "Ta'lim to'g'risida"gi qonunlari qabul qilindi.

Albatta davlatimiz tomonidan qabul qilinadigan qonunlar ustuvorligi natijasi ularoq bugun O'zbekiston ta'lim tizimida tub islohatlar amalga oshirilib, global innovatsiyalar indeksida yuqorilab borishi buning yaqqol isbotidir.

Hozirgi kunda yaqin kelajakda innovatsion rivojlanish sohasida hal etilishi zarur bo'lgan quyidagi asosiy muammolar saqlanib qolmoqda:

birinchidan, mamlakatimizda har yili 600-700 ming aholi mehnat bozoriga kirib kelmoqda. Shuningdek, oliy ta'lim bilan qamrov 2016-yilga nisbatan 9 foizdan 38 foizgacha oshdi va bu ko'rsatkich yaqin kelajakda 50 foizgacha yetkaziladi. Bu esa oliygohlar bitiruvchilarini yuqori texnologik ish o'rinlari bilan ta'minlashning samarador mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etmoqda;

ikkinchidan, aholi bandligi va daromadlarini oshirishga har tomonlama ko'maklashish, ishsizlar, ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlar, mehnat bozoriga ilk bor kirib kelayotgan bitiruvchilar bandligini ta'minlashda innovatsiyalar yordamida ishlab chiqarish tashkilotlari va xizmat ko'rsatishning turlarini oshirish orqali ko'plab yangi ish o'rinlari yaratish, tadbirkorlik subyektlari faoliyatini yanada rag'batlantirish hamda tarmoq tashkilotlari va klasterlar, venchur tashkilotlari va tegishli moliya bozorlarining turli vositalari ko'magida kapital yaratishni, ya'ni arzonlashtirilgan va hammabop ishlab chiqarishni ("birni-mingga" aylantiradigan) ta'minlash tizimiga o'tishga katta ehtiyoj mavjud;

uchinchidan, ilmiy-tadqiqot va innovatsion loyihalarni davlat-xususiy sheriklikda moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish va hajmini oshirish, xalqaro moliya tashkilotlari va jamg'armalari mablag'larini jalb qilish hamda tadbirkorlikka zarur ko'nikmalarni texnoparklar, innovatsion markazlar va yoshlar texnoparklari orqali kichik va innovatsion tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashni talab etmoqda;

to'rtinchidan, hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi, ilmiy-texnik salohiyati va mavjud resurslarini hisobga olgan holda innovatsion rivojlanishning hududiy dasturlari ishlab chiqilmagan hamda ishlab chiqarishning texnik va texnologik bazasi uzluksiz yangilanishini ta'minlashga qaratilgan yechimlarni joriy qilishda innovatsion texnologiyalarga urg'u va ustuvorlik berish talab qilinmoqda;

beshinchidan, muvaffaqiyatli startap loyihalarni seriyali ishlab chiqarish bosqichlarida innovatsion texnoparklar va erkin iqtisodiy zonalar a'ziligiga qabul qilish orqali maqbul qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ishlab chiqilmagan, xususiyl sektorning yangi ilmiy ishlanmalarga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va innovatsiyalarni "hamkorlikda moliyalashtirish"ga (co-finance) bo'lgan manfaatdorligini rag'batlantirish uchun maxsus qo'llab-quvvatlash choralari joriy etilmagan;

oltinchidan, respublikada "tubdan yangilovchi"- "barqaror"- "samarador" innovatsiyalarning siklik munosabatlarini (ya'ni, innovatsiyalarni) yaratish uchun innovatsiyaning o'zi kapital ishlashi - "tarmoq-hudud-ilmiy/oliy ta'lim tashkilot" davriyligini o'zida mujassam etgan yaxlit tizim mavjud emas va uning asosiy jarayonlari o'ta tarqoq shaklda qolib ketmoqda.

Ushbu muammolarni amaliy hal etish va joylarda innovatsion faoliyat uchun shart-sharoitlar yaratish uchun 2022 - 2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasining asosiy maqsad va yo'nalishlari quyidagicha belgilandi. Jumladan:-

strategiyaning asosiy maqsadi - mamlakatda kreativ iqtisodiyotni shakllantirishda yangi ish o'rni yaratishdan boshlab iqtisodiy qiymat (kapital) yaratishgacha bo'lgan "tarmoq-hudud-ilmiy/oliy ta'lim tashkilot" uzluksiz ekotizimni rivojlantirishdir.

Bosh maqsadga erishishda Strategiya quyidagi 6 ta asosiy yo'nalishlardan iborat:

-innovatsion infratuzilma subyektlari (innovatsion texnologik park, texnologiyalar transferi markazi, innovatsion klaster, venchur tashkiloti, innovatsiya markazi, startap akselerator, inkubator) tarmog'ini shakllantirish orqali startap tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash hamda yirik hajmli ishlab chiqarishni (kapital yaratish) tashkil etish;

-innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish orqali innovatsion faol tashkilotlar ulushini oshirish;

-kichik tadbirkorlikning innovatsion faolligini oshirish orqali hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy jadal o'sishini ta'minlash;

-yangi turdagi mahsulotlar va innovatsion texnologiyalar yaratishning g'oyadan yakuniy iste'molchigacha bo'lgan kompleks tizimini ta'minlash orqali innovatsiyalarga bo'lgan talabni rag'batlantirish;

-yaratilgan kapitalni "tubdan yangilovchi" innovatsiyalarga qayta yo'naltirish tizimini shakllantirish;

-ta'limning barcha bosqichlarida yaratuvchanlik, innovatsion tadbirkorlik va ratsionalizatorlik ko'nikmalarini rivojlantirish orqali innovatsion faoliyat boshqaruvida inson kapitalini yanada rivojlantirish.

Albatta strategiyada belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda investitsiyalarning jozibadorligini ta'minlash, davlatimiz tomonidan shart-sharoitlarning yaratilishi, professional tayyorgarlik, bozor talablarini inobatga olish, global innovatsion indeks talablaridan kelib chiqib uzluksiz ta'lim tizimida institutsional endekatorlarni uzviylik va izchilligini ta'minlash natijalarning samaradorligini oshiradi.

Darhaqiqat, ta'limning barcha bosqichlarida yaratuvchanlik, innovatsion tadbirkorlik va ratsionalizatorlik ko'nikmalarini rivojlantirish orqali innovatsion faoliyatni boshqarishda inson kapitalini yanada rivojlantirish deb nomlangan strategiyaning ushbu yo'nalishida quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi belgilangan:

-talaba yoshlarda innovatsiyaning dastlabki ilmiy, terminologik, texnologik tushunchalarini shakllantirish orqali innovatsion faoliyatdagi rolini oshirish;

-ilm-fan va innovatsion faoliyatga kirib kelayotgan yoshlar, stajyor-tadqiqotchi va tayanch doktorantlarning bilimi va saviyasini oshirish maqsadida o'z iqtidorlarini va ratsionalizatorlik qobiliyatlarini namoyon qilishlari uchun jozibador rag'batlantirish mexanizmlarini, intellektual raqobat muhitini yaratish;

-iqtidorli maktab o'quvchilari va talaba yoshlarni o'zida jamlagan Yoshlar akademiyasi faoliyatini yanada rivojlantirish va qamrov doirasini oshirish orqali yoshlarning ilmiy hamda innovatsion faolligini qo'llab-quvvatlash;

-oliy ta'lim tashkilotlaridagi innovatsion markazlar, texnoparklar hamda hududiy innovatsiya markazlari va biznes-inkubatorlarda startup loyihalarni akseleratsiyadan o'tkazish dasturlarini keng joriy etish;

-innovatsiya va texnologik faoliyatni boshqarish yo'nalishida yuqori malakali kadrlar tayyorlash va ularning muntazam ilmiy-amaliy stajirovkalarini tashkil qilish;

-oliy ta'lim tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini yaxshilash, ilm-fan va ishlab chiqarishdagi integratsiyasini mustahkamlash, jahon ilm-fani va ta'lim dasturlari bilan hamohangligini ta'minlash hamda iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlarini qondiruvchi ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha kadrlar bilan ta'minlashga qaratilgan "Innovatsion universitet" konsepsiyasini ishlab chiqish va bosqichma-bosqich joriy etish.

Ta'kidlash joizki, uzluksiz ta'lim tizimida inson kapitalini global innovatsiyalar indeksi asosida shakllantirish, jamiyatni innovatsion muhitini yaratish, ilk ko'nikma va malakalarning dasturiy ta'minotini shakllantirish, bunga har bir oila, maktabgacha ta'lim muassasasi, umumiy o'tra ta'lim, mahalla barcha inson omilini harakatga keltiruvchi institutlar global hamkorlikda harakat qilishi lozim. Albatta birgina oilani oladigan bo'lsak, bunda oilaning ma'lumotlilik darajasi, undagi innovatsion muhitning shakllanganligi, yoshlarga bo'lgan munosabat zamonaviy xarakterda ekanligi kabi faktorlar talab etiladi. Chunki oila-bu jamiyatning kichik minye fabrikasi bo'lib xizmat qiladi.

Darhaqiqat, inson kapitalini shakllantirishga qaratilgan har bir tizim o'zining innovatsion muhitini yaratmas ekan faqat investitsiya yoki boshqa qulayliklar bilan global innovatsion indeks talablariga erishib bo'lmaydi

Global innovatsiyalar indeksi (GII) innovatsiyalarga asoslangan iqtisodiy o'sishning ko'p qirrali jihatlari to'g'risida ma'lumot beradi. 2022-yilgi hisobotga ko'ra 131 ta davlatlar uchun 81 ta batafsil o'lchov mezonlari hisoblab chiqilib, GII iqtisodiyotlarning innovatsion samaradorligini baholovchi yetakchi ko'rsatkichlardan biriga aylandi. Hozirgi kunga kelib, GII siyosatchilar, investorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun yillik innovatsion taraqqiyotni baholash imkonini beradigan muhim qiyosiy vositalardan biriga aylandi.

GII hisobotini nashrga chiqarish paytida dunyo pandemiya va siyosiy murakkab vaziyatning iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirini yengish uchun kurashmoqda. Endi har doimgidan ham ko'proq innovatsiya – birinchi navbatda global ishlab chiqarish zanjirlaridagi uzilishlar natijasida mahalliy ishlab chiqarish uchun zarur xom-ashyo materiallarini mahalliyashtirish – mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sirlarni yengib o'tishga uchun eng yaxshi umid. GII 2022 hisobotida raqamli va fundamental innovatsiyalar kelajakda mehnat unumdorligi va iqtisodiy yuksalishning asosi bo'lishi ta'kidlanib o'tildi.

Tadqiqot metodologiyasi GII ni metodologiyasi qo'ydagi jihatlari bilan ajralib turadi:-GII yangi nashri oldingi hisobotlardagi innovatsiyalarni baholashdagi kamchiliklarni yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish hamda eng so'nggi izlanishlar amalda qo'llash bilan ishlab chiqiladigan loyiha hisoblanadi. GII ikkita sub-indekslarga asoslanadi – Innovatsiyalar kiritish sub-indeksi va innovatsiyalar natijalari sub-indekslaridir. Mazkur sub-indekslar quyidagicha hisoblanadi:

“Innovatsiyalarga sarmoya” sub-indeksi: besh (5) turdagi kiritmalar komponentlari milliy iqtisodiyotning innovatsion faoliyatini ta'minlovchi elementlarni qamrab oladi, bular: institutlar sifati, inson kapitali va ilmiy-tadqiqotlar faoliyati, infratuzilma, bozor rivojlanishi va biznesni rivojlantirish. Mazkur komponentlar iqtisodiyotda innovatsiyalar rivojlanishiga ko'mak beradigan muhitning jihatlari belgilaydi.

“Innovatsion mahsulotlar” sub-indeksi: innovatsion faoliyat natijalari iqtisodiyotdagi innovatsion faoliyat samarasidir. Garchan sub-indeks faqat ikkita komponentdan iborat bo'lsada, GII ning umumiy bahosini hisoblashda sub-indeksi bilan bir xil vaznga ega. Ikkita (2) faoliyat natijalari: Fan va texnologiyalar va ijodiy mahsulotlar.

GII ning umumiy bahosi kiritma va natijalar sub-indekslarining o'rtacha qiymatiga teng.

Har bir komponent uchta ko'rsatkichlarga bo'linadi, shu jumladan, har bir ko'rsatkich individual elementlarga bo'linadi – jami 81 ta. Har bir davlat 0 dan 100 oralig'idagi tegishli normallashtirilgan ballari bo'yicha baholandi.

“Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi”da 2030-yilga borib jahon innovatsion indeksi (GII)da mamlakatimiz o'rnini yaxshilash va reytingning 50 ta yetakchi davlati qatoriga kirish maqsadi belgilangan. Ushbu maqsadga erishish uchun O'zbekistonning ilgari past o'rinlarni egallab kelgan ko'rsatkichlar bo'yicha o'rnini yaxshilash, innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun barcha sohalarida keng imkoniyatlar yaratish, ilmiy tadqiqot va innovatsion tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish belgilangan. Natijada so'nggi bir necha yil ichida O'zbekiston birinchi marta Global Innovatsiyalar indeksida (GII) o'z o'rnini egalladi. An'anaga sodiq qolgan holda, Jahon intellektual mulk tashkiloti (BIMT) 132 mamlakat ko'rsatkichlari asosida indeksning 16-nashrini (GII 2023) e'lon qildi. Nashrning qayd etishicha, so'nggi yillarda dunyoda innovatsion jarayonlar muttasil rivojlanib bormoqda.

Bu, asosan, sun'iy intellekt (AI), superkompyuter va avtomatlashtirishga asoslangan raqamli biotexnologiyalar, nanotexnologiyaga asoslangan chuqur ilmiy innovatsiyalarda namoyon bo'ladi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, O'zbekiston 2030-yilga borib Global innovatsiyalar indeksi bo'yicha yetakchi 50 davlat qatoriga kirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Bizda ushbu indeksning ayrim muhim ko'rsatkichlari bo'yicha ko'rsatkichlar past, shu bois mamlakatimizda o'rinlarni yaxshilash va innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda. Natijada indeksdan pasayish va chiqish emas, balki oldinga siljish.

GII mamlakatlarning innovatsion imkoniyatlarining o'lchovidir. Bunda innovatsiyalar darajasi institutlar, inson kapitali va tadqiqot, infratuzilma, kredit, investitsiyalar va aloqa kabi mezonlar asosida o'lchanadi.

Global innovatsiyalar indeksi – bu mamlakatlarning innovatsion rivojlanish darajasiga ko'ra reytingini tuzadigan tadqiqot platformasi. U har yili mamlakatlarning innovatsiyalardagi muvaffaqiyatiga qarab o'zgarib turadi.

Ushbu indeks bir nechta kichik indekslarga bo'lingan bir nechta baholash komponentlaridan iborat. GII reytingi milliy iqtisodiyotlarni qamrab oladi va 80 ga yaqin ko'rsatkichlar asosida aniqlanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results) O'zbekiston ushbu reytingda qaysi komponentlar bo'yicha yuqori ballga ega va qaysi past ko'rsatkichlarga e'tibor qaratish lozim?

Respublikamiz Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqasidagi yetakchi davlatlar uchligiga kirib, yetakchi davlatga aylandi. 2023-yil yakunlariga ko'ra, Qozog'iston atigi 0,5 farq bilan mintaqada birinchi o'rinni egalladi: Qozog'iston ko'rsatkichi 26,7 va 81-o'rinda, O'zbekiston 26,2 ko'rsatkich bilan 82-o'rinda.

Aytish joizki, respublikamiz bir qancha nufuzli xalqaro tashkilotlarga a'zo. Ana shunday tuzilmalardan biri Turkiy Davlatlar Tashkiloti (OTG) bo'lib, uning ustuvor yo'nalishlari mamlakatlarda innovatsion faoliyatni rivojlantirish va ularni o'zaro qo'llab-quvvatlashdan iborat. Ushbu tashkilot a'zolari Global Innovatsiyalar indeksida quyidagi o'rinlarga ega: Turkiya 39-o'rin, Qozog'iston 81-o'rin, O'zbekiston 82-o'rin, Ozarbayjon 89-o'rin, Qirg'iziston 106-o'rin, kuzatuvchilar: Vengriya 35-o'rin, Turkmaniston esa reytingga kiritilmagan.

So'nggi yillarda O'zbekiston bilan xalqaro tashkilotlarga a'zo davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik xalqaro reytinglarni yanada yaxshilash imkonini yaratdi.

2023-yil uchun Global innovatsiyalar indeksi natijalariga ko'ra, O'zbekiston Hindiston, Ukraina, Vyetnam, Filippin, Pokiston, Senegal va Indoneziyani o'z ichiga olgan innovatsion ishlab chiqarish samaradorligi yuqori bo'lgan davlatlar qatoridan joy oldi.

2030-yilgacha belgilangan maqsadni amalga oshirish uchun O'zbekiston umumiy ko'rsatkichlarni kamida 7,2 ga oshirishi kerak.

Tahlil natijalari va erishilgan muvaffaqiyatlarni inobatga olgan holda aytish mumkinki, kelgusi yillarda ilm-fanni rivojlantirish, izlanishlar olib borish, tajriba to'plash va yaratishda davom etish orqali oldimizga qo'ygan maqsadlarga erishamiz.

O'zbekistonning so'nggi yillarda Global Innovatsiyalar indeksi reytingida yuqorilab borayotganini ettita asosiy ko'rsatkich (ko'rsatkichlar GII 2022 bilan solishtirilgan) ma'lumotlaridan ham ko'rish mumkin.

"Muassasalar" birinchi ko'rsatkichi bo'yicha mamlakatimiz sakkiz pog'onaga ko'tarilib, 63-o'rindan 55-o'ringa ko'tarildi. Baho siyosiy vaziyat, qonunchilik bazasi va ishbilarmonlik muhiti parametrlari asosida beriladi.

Ushbu ko'rsatkich bo'yicha eng yaxshi natija biznes muhiti va uning boshqaruv siyosati sifatida tan olinadi, ya'ni kuchli tomonlari va rentabelligi ko'rsatilgan. Bu borada O'zbekiston 104-o'rindan 97-o'ringa ko'tarildi. Turkiy Davlatlar Tashkilotiga a'zo bo'lgan ayrim davlatlar ham ushbu ko'rsatkichda baholanadi. Xususan, Turkiya 105, Qozog'iston 61, Ozarbayjon 42, kuzatuvchi davlat Vengriya 47-o'rinda. Bu ko'rsatkich bo'yicha natijalarni yaxshilash uchun O'zbekiston Ozarbayjon va Vengriya tajribasini o'rganishi kerak.

Ikkinchi ko'rsatkich – "Inson kapitali va tadqiqotlari" bo'yicha mamlakatimiz 24 pog'ona pastlab, 89-o'rinni egalladi. Bunda, asosan, ta'lim, oliy o'quv yurtlariga qabul qilish, ilmiy tadqiqot va ishlanmalar ko'rsatkichlariga e'tibor qaratildi.

Bu ko'rsatkichda Turkiya 41-o'rinda, Qozog'iston 59-o'rinda, Ozarbayjon 87-o'rinda, kuzatuvchi davlat Vengriya 36-o'rinda. Demak, bu borada Vengriya va Turkiya tajribasidan foydalanishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

"Infratuzilma" uchinchi ko'rsatkichi bo'yicha O'zbekiston 2023-yil yakuniga ko'ra 73-o'rinni egalladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish darajasi, asosiy infratuzilma, ekologik muvozanat ko'rsatkichlari hisobga olindi.

Bu yerda bizning kuchli tomonlarimiz bor. Jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) – 63-o'rin, onlayn davlat xizmatlari to'qqiz pog'onaga tushib ketgan bo'lsa-da, lekin ularda O'zbekiston 57-o'rinni, kapital qo'yilmalar hajmi bo'yicha esa yalpi ichki mahsulotga nisbatan mamlakatimiz oltinchi o'rinni egalladi.

Turkiya 41, Qozog'iston 59, Ozarbayjon 95, Vengriya 42-o'rinni egalladi. O'zbekistonda ijobiy ko'rsatkichlar mavjud. Yuqori baholangan mamlakatlar – Turkiya va Vengriya tajribasini o'rganish kelajakda yanada yuqori ko'tarilish imkonini beradi.

Reytingning to'rtinchi ko'rsatkichi – "Bozorning murakkabligi" bo'yicha mamlakatimiz pasayish ko'rsatib, 69-o'rinni egalladi. Kredit, sarmoya, savdo, diversifikatsiya va bozor hajmi baholandi.

Biznesning jozibadorligi ko'rsatkichida Turkiya 46, Qozog'iston 75, Ozarbayjon 64, Vengriya 30-o'rinni egalladi. Vengriya va Turkiya yuqori natijalarga erishdi va biz bu mamlakatlardagi biznes jozibadorlik ko'rsatkichlarini o'rganishimiz kerak.

"Bilim va texnologiya natijalari" oltinchi ko'rsatkichi bo'yicha mamlakatimiz 78-o'rinni egalladi. 2022-yilga nisbatan ikki pog'onaga ko'tarilish kuzatildi. Qolaversa, so'nggi uch yilda mamlakatimiz ushbu ko'rsatkich bo'yicha 90-o'rindan 78-o'ringa ko'tarilib, umuman olganda, o'sish tendentsiyasi kuzatilmoqda.

Shuningdek, xalqaro reytingda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar asosida tadbirkorlik subyektlari vujudga kelayotgani, yuqori mehnat unumdorligi qayd etilayotganiga ham e'tibor qaratilmoqda. Uning bo'yidan kelib chiqib, biz reytingda oltinchi o'rinni egalladik.

Ilmiy-texnologik samaradorlik ko'rsatkichida Turkiya 44, Qozog'iston 83, Ozarbayjon 114, Vengriya 26-o'rinni egalladi. Turkiya va Vengriya tajribasini o'rganish orqali yanada yaxshi natijalarga erishish mumkin.

"Ijodiy natijalar" yettinchi ko'rsatkichi bo'yicha O'zbekiston to'qqiz pog'onaga ko'tarildi (2022-yilda 102-o'rin, 2023-yilda 93-o'rin). Bunda nomoddiy aktivlar, ijodiy tovar va xizmatlar, onlayn ijodkorlik kabi ko'rsatkichlar baholandi.

Bu yerda Turkiya 27, Qozog'iston 90, Ozarbayjon 100, Vengriya 36-o'rinni egalladi.

Bu ko'rsatkichlar bo'yicha qilinadigan ishlar ko'p. O'zbekiston yangi bosqichlarga ko'tarilayotgan bo'lsa-da, ayniqsa, intellektual mulk ob'ektlarini yaratish va uni tijoratlashtirish

(intellektual mulk ekotizimini yaratish) borasida hali uzoqda. Bu boradagi ishlar samaradorligini yanada yuqori bosqichga ko'tarish Prezidentimiz tomonidan ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Umuman olganda, O'zbekiston Global innovatsiyalar indeksida o'z o'rnini mustahkamlab borayotganini va izchil yuksalish tendentsiyasiga ega ekanligini ta'kidlash mumkin.

Masalan, birinchi ko'rsatkich bo'yicha mamlakatimiz sakkiz pog'onaga – 63-o'rindan 55-o'ringa ko'tarildi. Bu ham mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar samarasining yorqin ifodasi bo'ldi.

Ammo ikkinchi ko'rsatkich bo'yicha xalqaro indeks natijalarini ijobiy baholab bo'lmaydi. Demak, kelgusida inson kapitali va ilmiy tadqiqot indikatorining ta'lim darajasi, PISA xalqaro shkalasi bo'yicha talabalarni baholash, ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar (ITI), ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga sarflangan xarajatlar, tadqiqot va investorlar, universitetlar reytingi kabi quyi indeksleri bo'yicha natijalarni yaxshilashga e'tibor qaratish lozim.

Uchinchi ko'rsatkich bo'yicha O'zbekiston o'zining yaxshi ko'rsatkichlari bilan xalqaro indeksda yuqori natijalarga erishdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ulardan foydalanish, onlayn davlat xizmatlari, elektron foydalanuvchilar, asosiy infratuzilma va umumiy kapitalga investitsiyalar e'tirof etildi. Shu bilan birga, logistika, ekologik muvozanat, atrof-muhitga ta'siri, atrof-muhitni sertifikatlash kabi past balli ko'rsatkichlarni yaxshilash uchun zarur chora-tadbirlarni ishlab chiqish kerak bo'ladi.

To'rtinchi ko'rsatkich bo'yicha ko'rsatkichlar ham o'sish tendentsiyasini ko'rsatadi. Ammo ba'zi kichik ko'rsatkichlar, masalan, kredit, kreditdan foydalanish qulayligi, xususiy sektorga ajratilgan ichki kredit, bozor kapitallashuvi, venchur kapital, investorlar va venchur kapitalni oluvchilar kabi ko'rsatkichlar bo'yicha ma'lumotlar taqdim etilmagan yoki taqdim etilgan ma'lumotlar past baholangan. Yuqori baho olgan kichik ko'rsatkichlarga e'tibor qaratish lozim. Xususan, yalpi kreditlar, minoritar investorlarni himoya qilish qulayligi, savdo, diversifikatsiya va bozor hajmi, mahalliy sanoat va ichki savdo hajmini kelgusida diversifikatsiya qilish kabi ko'rsatkichlarni yaxshilash uchun yetarli imkoniyat va shart-sharoit mavjud. Beshinchi ko'rsatkich bo'yicha 2022-yilga nisbatan biroz pasayish kuzatilgan bo'lsa-da, umumiy reytingda bu nisbatan yaxshi ko'rsatkich hisoblanadi. Kelgusida bu ko'rsatkichni oshirish uchun xodimlarning ta'lim darajasi, patent hajmi, bilimlarni egallashi, intellektual mulk uchun to'lov va boshqa bir qator ko'rsatkichlarni yaxshilash zarur.

**2022 - 2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini
amalga oshirishning hududlar kesimidagi**

MAQSADLI KO'RSATKICHLARI

Ko'rsatkichlar	Hududdagi innovatsiya markazlari soni	Texnologik innovatsiyalar bilan shug'ullanuvchi mahalliy sanoat	Hududda yaratilgan yangi texnologiyalar soni	Hududda ro'yxatga olingan yillik patentlar soni	Xorijiy tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshirilgan ayotgan ilmiy, innovatsion va texnologik	Mahalliy xususiy sektorni ishlanma va tadqiqotlariga investitsiya hajmi	Startaplar soni	Ishlanma va tadqiqotlarga ajratilgan xorijiy grantlar

			korxonal arining soni			loyihal ar soni			
Hududlar	yillar	birlik	birlik	birlik	dona	dona	mln so'm	birlik	mlrd so'm
Qoraqalpog'iston Respublikasi	2023	3	6	7	2	3	780,8	10	8,5
	2024	7	14	14	5	6	1 630,8	27	20
	2025	13	22	22	9	10	2 540,8	52	35
	2026	20	32	31	14	14	3 490,8	91	55
Andijon viloyati	2023	13	10	9	8	2	850	13	5
	2024	27	22	20	16	5	1 780	33	11,5
	2025	43	34	31	26	9	2 740	61	19,5
	2026	60	49	42	37	15	3 730	103	30,5
Buxoro viloyati	2023	3	8	7	3	2	240,5	11	1,3
	2024	7	17	15	7	4	551	29	3,5
	2025	13	27	23	10	6	876	49	6,6
	2026	20	39	31	14	9	1 226	79	10,6
Jizzax viloyati	2023	6	6	6	2	3	400	6	1,4
	2024	13	12	12	4	2	820	17	3,6
	2025	21	19	19	6	3	1 270	32	6,6
	2026	30	27	27	9	3	1 760	50	11,9
Qashqadaryo viloyati	2023	5	7	6	2	2	200	7	0,8
	2024	11	14	12	5	5	480	25	2
	2025	18	22	19	8	8	780	50	3,5
	2026	26	32	27	11	12	1 130	87	5,9
Navoiy viloyati	2023	5	9	10	5	6	355	20	0,8
	2024	12	19	21	10	14	775	45	2
	2025	20	29	33	16	22	1 255	75	3,5
	2026	30	40	45	22	31	1 775	108	5,9
Namangan viloyati	2023	3	7	7	3	2	350	15	0,8
	2024	7	14	15	6	4	730	35	2
	2025	14	22	23	10	7	1 160	60	3,5
	2026	25	31	32	14	10	1 640	92	5,7
Samarqand viloyati	2023	3	6	5	3	2	200	15	0,8
	2024	7	13	10	5	6	460	44	2
	2025	12	21	14	7	9	750	79	3,5
	2026	18	29	19	10	12	1 100	119	5,9
Sirdaryo viloyati	2023	2	7	3	1	1	180	7	2
	2024	3	13	6	3	3	440	23	4,5
	2025	5	21	10	5	5	740	48	7,5

	2026	7	29	13	7	7	1 090	86	11,5
Surxondaryo viloyati	2023	2	8	4	1	2	210	7	0,8
	2024	5	16	8	3	4	260	21	2
	2025	10	25	13	5	7	300	41	3,5
	2026	17	34	18	7	10	350	72	5,9
Toshkent viloyati	2023	13	8	4	2	2	300	15	0,8
	2024	27	17	9	4	4	640	38	2
	2025	42	27	14	7	6	1 060	69	3,5
	2026	57	39	20	10	9	1 560	109	5,9
Farg'onaviyoyati	2023	4	5	6	2	2	280	9	0,8
	2024	9	11	13	4	4	600	27	2
	2025	15	17	21	6	7	950	55	3,5
	2026	22	23	29	8	10	1 370	96	5,9
Xorazm viloyati	2023	2	4	3	1	1	180	30	0,7
	2024	5	4	5	1	1	250	40	1,1
	2025	10	5	6	2	2	280	49	1,5
	2026	16	5	6	2	2	300	60	2,4
Toshkent shahri	2023	34	30	12	4	8	1 500	55	11
	2024	70	75	26	9	17	3 300	121	24,3
	2025	107	130	40	14	28	5 400	196	39,8
	2026	146	190	44	19	39	7 550	285	61,2

Ushbu ko'rsatkichlar shuningdek, eng yaxshi 50 ta yetakchi davlatlar qatoriga kirish imkonini beruvchi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Jumladan, xotin-qizlarni yuqori darajadagi bandlik, innovatsion aloqalar, ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar sohasida universitet va sanoat hamkorligi, klasterni rivojlantirish holati, qo'shma savdo, yuqori texnologiyalar importi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, ilmiy salohiyat. Mamlakat hukumati ushbu ko'rsatkichlarni yanada yaxshilash choralari ko'rmoqda.

Oltinchi ko'rsatkich ikki pog'onaga ko'tarildi. O'sish tendentsiyasiga bir qator ko'rsatkichlar, xususan, bilimlarni ishlab chiqarishga ijodiy yondashish, mehnat unumdorligining o'sishi, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, ishlab chiqarish va eksportning jozibadorligi, dasturiy ta'minot va foydali modellarga bo'lgan xarajatlar hisobiga erishiladi. Kelajakda ushbu natijalarni alohida sohalaridagi kichik ko'rsatkichlarga e'tibor qaratish orqali yaxshilash mumkin: ilmiy va texnik maqolalar, bilimlarni tarqatish, ob'ektlar bo'yicha tushumlar.

Yettinchi ko'rsatkich bo'yicha O'zbekiston to'qqiz pog'onaga ko'tarildi. Bu nomoddiy boyliklar, tovar belgilari, sanoat namunalar va madaniy-ijodiy xizmatlar eksporti, milliy badiiy filmlar yaratish, ko'ngilochar va media bozori, mobil ilovalar, bosma, nashriyot va boshqa ommaviy axborot vositalari, ijodiy mahsulotlar eksportida muvaffaqiyatlarga erishilayotganidan dalolatdir. Ushbu ko'rsatkichni yanada yaxshilash uchun ijodiy tovar va xizmatlar, onlayn ijodkorlik, yuqori darajadagi domenlar, TLD mamlakat kodi kabi ko'rsatkichlarni kuchaytirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Prezidentimiz tomonidan 2024-yilning "Yoshlar va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash yili" deb e'lon qilinishi, bu borada qator chora-tadbirlar belgilanishi, uchinchi Uyg'onish davriga zamin yaratish borasida amalga oshirilayotgan ishlar xalqaro indeks va reytinglardagi ko'rsatkichlarimizni yanada oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi, "O'zbekiston-2030" strategiyasi, 2030-yilgacha ilm-fanni rivojlantirish konsepsiyasi amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu Global Innovatsiyalar indeksi bilan bir qatorda boshqa nufuzli xalqaro indeks va reytinglarni (Global raqobatbardoshlik indeksi, Jahon iqtisodiy forumi, INSEAD xalqaro biznes maktabi, Kornell universiteti, Butunjahon intellektual mulk tashkiloti, WIPO, Global yashil

iqtisodiyot indeksi, Dual Citizen MChJ va Birlashgan Millatlar Tashkiloti Industrial Developments reytingini olish tartibida) kiritish uchun asos bo'ladi.

O'zbekiston global innovatsiyalar indeksida iqtisodiy rivojlanishga erishgan davlatlar qatorida turadi. Bu esa taraqqiyot yo'lidan borayotganimizning yana bir dalilidir.

Xulosa va takliflar. Ta'lim tizimida yaratuvchanlik, innovatsion tadbirkorlik va ratsionalizatorlik ko'nikmalarini shakllantirish va inson kapitalini ta'minlash bu har bir oiladan boshlanib, davlat miqyosida rivojlanishni talab etadi. Bu jihatlar kambag'alni boyga, ishsizni ish bilan ta'minlashga, iqtisodiy rivojlanish bilan birga davlat miqyosida innovatsion muhitni yuzaga keltiradi. Shuning bilan birgalikda imkoniyatlarni yangi jihatlarini shakllantiradi. Aholining yaratuvchanlikga bo'lgan ehtiyoji oshib yangi-yangi motivatsiyani paydo qiladi.

Bu jihatlar birinchi galda oiladan-ishlab chiqarishgacha bo'lgan institutsional hamkorlikni global miqyosda qo'yidagi komponentlar asosida tashkil etishni talab etadi:

1. Oilada iqtisodiy ta'minotning yaratilganligi va sog'lom turmush tarzi;
2. ota-onalarning ma'lumotlilik darajasi;
3. ijtimoiy jarayonlarda ratsionalizatorlik faoliyatiga imkoniyatlarining mavjudligi;
4. muommolarning hal etilishiga mos ravishda metodik ta'minotning mavjudligi;
5. yoshlarimizga ikkinchi tilni puxta o'rganish;
6. oila bilan institutsional muhitni shakllantirish;
7. davlatimiz tomonidan chiqiriladigan qonun hujjatlari bilan o'z vaqtida aholini tanishtirish;
8. tushuntirish, tadbqiq etish, reklama va e'lonlar xizmatining axborot tizimidan foydalanish;
9. ilmiy tadqiqot ishlarini GII asosidagi ma'zmundorligiga e'tibor qaratish;
10. iqtidorli, ratsionalizatorlik qobiliyatli bolalarni erta aniqlash va xorijga tajriba almashish ko'nikmalarini jahon standartlariga moslashtirish;
11. uzluksiz ta'lim tizimida inson kapitalini shakllantirish mexanizmlari tadbqiq etishda uzulish va bo'shliqlarning oldini olish;
12. xorijiy davlatlardan investorlarni jalb etish;
13. Innovatsion markazlarni tashkil etish;
14. xorij bilan hamkorlikda ustoz-shogirt ishlarini yo'lga qo'yish;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.Mirziyoyev, "Yangi O'zbekiston- Taraqqiyot Strategiyasi" T. O'zbekiston-2022yil 114-222-235-248-355-bt
2. "2019-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544 qarorida
3. 2022 - 2026-Yillarda o'zbekiston respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida , 06.07.2022 yildagi PF-165-son
Electron ta'lim resurslari
4. <https://lex.uz/docs/-6102462>
5. <https://innovatsion.gov.uz/global-innovatsion-indeks>
6. http://www.kitaichina.com/rzhengzhi/202402/t20240228_800357880.html

*Худойкулова Насиба Исмаиловна,
Преподаватель Бухарского государственного медицинского института*

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА ВУЗА

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые факторы, оказывающие влияние на развитие профессиональной компетентности преподавателя высшего учебного заведения. Особое внимание уделяется внутренним (личностно-мотивационным, когнитивным, рефлексивным) и внешним (организационно-педагогическим, социокультурным, нормативно-правовым) условиям, способствующим формированию профессиональной компетентности. Анализируются современные требования к преподавателю вуза в условиях цифровизации образования, а также значимость непрерывного профессионального развития и самообразования. Представлены направления совершенствования педагогической деятельности вуза, направленные на повышение качества подготовки студентов и соответствие современным образовательным стандартам.

Ключевые слова: Профессиональная компетентность, преподаватель вуза, педагогическое мастерство, факторы развития, профессиональное развитие, цифровизация образования, высшее образование, педагогическая деятельность.

Abstract. This article examines the key factors that influence the development of professional competence among university teachers. The study explores both internal (motivational, cognitive, and reflective) and external (institutional, sociocultural, and regulatory) factors that shape a teacher's professional growth. Special attention is given to the challenges and opportunities associated with the digital transformation of higher education, including the integration of new technologies and the evolving expectations of students. The research highlights the importance of continuous professional development, institutional support, and the adoption of innovative teaching practices as critical components of competence formation. Findings suggest that a teacher's readiness for change, engagement in lifelong learning, and reflective teaching practice play pivotal roles in enhancing professional effectiveness in modern academia.

Keywords: Professional competence, university teacher, professional development, influencing factors, digital transformation, higher education, reflective practice, institutional support.

Введение. Современное общество предъявляет всё более высокие требования к качеству высшего образования, что, в свою очередь, актуализирует проблему развития профессиональной компетентности педагогов высших учебных заведений. Преподаватель вуза не только транслирует знания, но и выступает организатором учебного процесса, наставником, исследователем, фасилитатором личностного и профессионального роста студентов. В условиях цифровизации образования, внедрения инновационных педагогических технологий и обновления образовательных стандартов роль преподавателя значительно усложняется, что требует постоянного профессионального развития.

Формирование и развитие профессиональной компетентности педагога вуза зависит от множества факторов, как внутренних, так и внешних. К внутренним относятся личностные характеристики, мотивация к обучению и развитию, рефлексивные способности. Внешние факторы включают организационно-педагогические условия, систему повышения квалификации, наличие методической поддержки, а также влияние социокультурной среды и государственной образовательной политики.

Цель данной статьи - проанализировать ключевые факторы, способствующие развитию профессиональной компетентности преподавателя высшей школы, и обозначить направления, способствующие эффективному профессиональному росту в условиях современных вызовов системы образования.

Обзор литературы. Проблема развития профессиональной компетентности педагога вуза занимает значительное место в современных педагогических и психологических исследованиях. В научной литературе данное понятие трактуется как интегративное качество личности, включающее совокупность профессиональных знаний, умений, личностных установок, мотивации и готовности к непрерывному развитию в профессиональной деятельности (Зимняя И.А., 2006; Маркова А.К., 1996).

Среди отечественных исследователей особое внимание уделяется структуре профессиональной компетентности и условиям её формирования. Так, Е.В. Бондаревская выделяет такие компоненты, как методическая, коммуникативная, исследовательская и аксиологическая компетентности, подчеркивая их взаимосвязь с качеством педагогической деятельности. Л.М. Митина акцентирует внимание на важности личностно-профессионального саморазвития педагога как ключевого условия повышения профессиональной компетентности.

В зарубежных работах (Hargreaves A., Fullan M., Shulman L.S.) акцент сделан на концепции «рефлексивного практика» и идее непрерывного профессионального роста через участие в профессиональных сообществах, коллаборации и практике осознанного самоанализа. Подчеркивается значение институциональной поддержки, менторства и системного повышения квалификации как важнейших внешних факторов развития компетентности.

Современные исследования (например, Е.А. Панов, 2019; А.А. Вербицкий, 2017) также выделяют влияние цифровой трансформации образования, внедрения электронных образовательных ресурсов и дистанционных технологий, которые требуют от преподавателя новых компетенций, таких как цифровая грамотность, адаптивность и способность к интеграции ИКТ в образовательный процесс.

Таким образом, анализ литературы показывает, что развитие профессиональной компетентности преподавателя вуза - это сложный, многогранный процесс, зависящий от сочетания личностных, организационных и социокультурных факторов, а также от способности педагога к саморефлексии и принятию изменений.

Методы и методология исследования. Методологическую основу исследования составили системный, компетентностный и личностно-ориентированный подходы. Системный подход позволил рассматривать профессиональную компетентность педагога как целостное, структурированное образование, развивающееся во взаимосвязи с внешней и внутренней средой. Компетентностный подход дал возможность выделить ключевые компоненты профессиональной компетентности и определить критерии их формирования и развития. Личностно-ориентированный подход акцентировал внимание на индивидуальных особенностях и мотивационно-ценностных ориентациях преподавателя, влияющих на его профессиональное становление.

В рамках исследования были использованы следующие методы:

- Теоретический анализ - изучение научной литературы по проблеме профессиональной компетентности, педагогического мастерства, условий и факторов профессионального развития.
- Сравнительно-сопоставительный метод - применялся для анализа отечественного и зарубежного опыта развития компетентности преподавателей вузов.
- Метод анкетирования - использовался для выявления факторов, которые сами преподаватели считают наиболее значимыми в процессе профессионального роста.
- Метод интервью - проведение полуструктурированных бесед с преподавателями разных кафедр, направленных на выявление индивидуальных стратегий профессионального развития.
- Метод контент-анализа - для анализа программ повышения квалификации, учебных планов и нормативных документов, регулирующих профессиональную деятельность педагогов.

Выбор методов был обусловлен целью исследования - выявить и систематизировать ключевые факторы, способствующие развитию профессиональной компетентности педагога высшей школы в современных условиях.

Результаты исследования. Проведенное исследование позволило выявить и классифицировать основные факторы, оказывающие влияние на развитие профессиональной компетентности преподавателей высших учебных заведений. На основе анализа анкетирования (в выборке участвовало 78 преподавателей из 4 вузов) и полуструктурированных интервью были получены следующие результаты:

1. *Личностно-мотивационные факторы.* Большинство респондентов (82%) отметили высокую значимость внутренней мотивации к профессиональному развитию, самообразованию и стремлению к педагогическому мастерству. Уровень рефлексивности и готовность к принятию нововведений также коррелировали с более высокой оценкой собственной профессиональной компетентности.

2. *Организационно-педагогические условия.* 67% опрошенных указали, что наличие институциональной поддержки (курсы повышения квалификации, участие в методических объединениях, наставничество) способствует росту профессионального уровня. Однако 39% отметили недостаточную системность и актуальность предлагаемых форматов повышения квалификации.

3. *Информационно-цифровая среда.* Почти половина преподавателей (48%) указали на необходимость развития цифровой компетентности как обязательного компонента профессиональной подготовки в условиях цифровизации образования. Вместе с тем, значительная часть респондентов (43%) выразила затруднение в адаптации к использованию современных ИКТ, особенно в дистанционном обучении.

4. *Социально-культурные и внешние факторы.* Среди внешних факторов преподаватели выделили следующие: изменение образовательной политики, требования аккредитации, рост конкуренции между вузами, влияние студенческой мотивации и изменяющихся запросов со стороны общества. Эти аспекты, по мнению 61% респондентов, требуют постоянной перестройки профессионального поведения и обновления педагогических подходов.

5. *Индивидуальные стратегии развития.* Выявлены три доминирующих типа стратегии профессионального развития:

- Адаптивно-приспособительная (ориентир на минимальное соответствие стандартам);
- Проактивная (самостоятельный поиск ресурсов, участие в грантах, стажировках);
- Инновационно-рефлексивная (внедрение новых педагогических практик, исследовательская активность).

Наиболее высокий уровень компетентности наблюдался у представителей последних двух групп.

Эти результаты демонстрируют, что развитие профессиональной компетентности преподавателя вуза - это многогранный процесс, в котором сочетаются личная активность, поддержка образовательной среды и требования внешней среды.

Обсуждение. Полученные в ходе исследования результаты подтверждают выводы, представленные в ряде отечественных и зарубежных трудов, о том, что развитие профессиональной компетентности преподавателя вуза зависит от комплекса взаимосвязанных факторов. Наиболее значимыми из них оказались личностная мотивация к саморазвитию, институциональная поддержка, а также готовность к внедрению современных цифровых технологий в образовательный процесс.

Существенным моментом является выявленная разница в стратегиях профессионального развития, что подтверждает актуальность личностно-ориентированного подхода. Преподаватели, ориентирующиеся на инновации и рефлекссию, демонстрируют более высокий уровень профессиональной компетентности. Это согласуется с концепцией рефлексивного

практика (D. Schön), согласно которой профессиональное совершенствование неразрывно связано с постоянным осмыслением собственного опыта.

Анализ внешних факторов показал, что преподаватели нередко испытывают давление со стороны меняющейся нормативно-правовой базы и требований аккредитации, что порой снижает мотивацию и вызывает профессиональное выгорание. Следовательно, необходимо не только развивать внутренние ресурсы педагога, но и создавать благоприятную институциональную среду, обеспечивающую устойчивое развитие компетентности.

Интерес представляет и выявленная проблема недостаточной цифровой готовности. Несмотря на внедрение ИКТ в образовательный процесс, не все преподаватели вуза обладают необходимыми цифровыми навыками, что требует пересмотра содержания программ повышения квалификации и активного внедрения цифровой педагогики как обязательного компонента профессионального стандарта.

Таким образом, развитие профессиональной компетентности преподавателя вуза следует рассматривать как непрерывный процесс, в котором ключевую роль играет сочетание индивидуальных усилий, институциональной поддержки и внешних условий, формируемых образовательной политикой.

Выводы:

1. Развитие профессиональной компетентности преподавателя вуза является многофакторным процессом, зависящим как от внутренних характеристик личности (мотивации, рефлексивности, стремления к саморазвитию), так и от внешней образовательной среды (организационно-педагогических условий, цифровой инфраструктуры, государственной политики).

2. Наиболее значимыми факторами, способствующими росту компетентности, выступают: наличие системы повышения квалификации, поддержка со стороны администрации, возможность участия в научно-исследовательской деятельности, а также открытость к инновациям и цифровым технологиям.

3. Индивидуальные стратегии профессионального развития (проактивные и инновационно-рефлексивные) напрямую связаны с более высоким уровнем компетентности и готовностью педагога к профессиональным вызовам.

4. Основными барьерами выступают: отсутствие актуальных программ повышения квалификации, недостаточный уровень цифровой грамотности и слабая координация между требованиями образовательных стандартов и реальной практикой вуза.

Рекомендации:

1. Для образовательных организаций:

- Разрабатывать и внедрять комплексные программы непрерывного профессионального развития преподавателей с учетом актуальных цифровых и методических требований.

- Обеспечивать системную методическую и организационную поддержку, включая менторство, супервизию и развитие профессиональных сообществ.

- Мотивировать преподавателей к активному участию в научных проектах и обмену опытом через грантовую и конкурсную поддержку.

2. Для преподавателей:

- Формировать индивидуальные траектории профессионального роста, включающие самообразование, участие в семинарах, курсах, конференциях.

- Развивать цифровые и методические компетенции, интегрируя современные образовательные технологии в учебный процесс.

- Активно использовать рефлекссию и самооценку как инструменты осмысления и улучшения собственной педагогической деятельности.

3. Для образовательной политики и регуляторов:

- Обеспечить соответствие между требованиями профессиональных стандартов и реальными условиями преподавательской деятельности.

- Поддерживать инициативы вузов, направленные на развитие академической мобильности и международного сотрудничества в сфере образования.

Список использованной литературы:

1. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результат нового качества образования. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. - 42 с.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. - М.: Знание, 1996. - 308 с.
3. Бондаревская Е.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. - Ростов н/Д: Изд-во РГУ, 2000. - 447 с.
4. Митина Л.М. Психология развития профессионализма. - М.: Флинта, 2004. - 224 с.
5. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. - М.: Высшая школа, 2017. - 135 с.
6. Панов Е.Н. Цифровизация образования: вызовы и перспективы для преподавателя вуза // Высшее образование в России. - 2019. - № 2. - С. 112–118.
7. Hargreaves A., Fullan M. Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. - New York: Teachers College Press, 2012. - 240 p.
8. Селевко Г.К. Компетентностный подход в образовании: проблемы теории и практики // Народное образование. - 2004. - № 5. - С. 58–64.

Намазова Нодира Джумаевна,
Доцент Бухарского государственного медицинского института

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. В условиях глобализации и интеграции мировых экономик и культур, развитие межкультурной компетентности становится важным компонентом образовательных процессов, направленных на формирование гармонично развивающихся и социально ответственных личностей. Статья посвящена анализу теоретических и практических аспектов формирования межкультурной компетентности студентов в контексте образования для устойчивого развития. Рассмотрены ключевые понятия межкультурной компетентности и её взаимосвязь с целями устойчивого развития, а также педагогические подходы, направленные на её развитие в образовательной среде. Описаны результаты эмпирического исследования, подтверждающие эффективность внедрения межкультурных практик в учебный процесс. Сделаны выводы о значимости интеграции межкультурного компонента в учебные программы для подготовки студентов, готовых к конструктивному взаимодействию в условиях культурного многообразия.

Ключевые слова: межкультурная компетентность, образование для устойчивого развития, глобализация, межкультурная коммуникация, толерантность, социальная ответственность, педагогические практики, учебные программы, студент, глобальное гражданство.

Abstract. In the context of globalization and the integration of world economies and cultures, the development of intercultural competence has become an essential component of educational processes aimed at forming well-rounded and socially responsible individuals. This article explores the theoretical and practical aspects of fostering intercultural competence in students within the framework of education for sustainable development. Key concepts related to intercultural competence and its relationship with the goals of sustainable development are examined, alongside pedagogical approaches designed to promote this competence in educational settings. The article also presents the results of empirical research, demonstrating the effectiveness of integrating intercultural practices into the curriculum. Conclusions highlight the importance of incorporating intercultural components into educational programs to prepare students for constructive interaction in a culturally diverse world.

Keywords: intercultural competence, education for sustainable development, globalization, intercultural communication, tolerance, social responsibility, pedagogical practices, curricula, student, global citizenship.

Введение. В условиях глобализации и стремительного развития информационных технологий современные общества всё чаще сталкиваются с необходимостью продуктивного взаимодействия между представителями различных культур. Эти процессы актуализируют задачи подготовки специалистов, способных к эффективной коммуникации, сотрудничеству и принятию решений в мультикультурной среде. Одним из ключевых факторов успешной адаптации к изменяющемуся миру становится формирование межкультурной компетентности - способности понимать и уважать культурные различия, демонстрировать толерантность и эмпатию, а также строить конструктивный диалог с представителями других культур.

Параллельно с этим усиливается внимание к целям устойчивого развития, провозглашённым в повестке ООН до 2030-года, где образование признаётся одним из ведущих инструментов достижения глобального баланса между экономическим ростом, социальной справедливостью и охраной окружающей среды. Образование для устойчивого развития (ОУР) направлено на формирование у обучающихся комплекса знаний, умений, установок и ценностей, позволяющих принимать ответственные решения в интересах настоящих и будущих поколений. В этом контексте межкультурная компетентность

рассматривается как неотъемлемый компонент образовательной подготовки, способствующий формированию глобального гражданства и готовности к сотрудничеству на международном уровне.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью интеграции межкультурного компонента в образовательную практику вузов, что требует разработки эффективных подходов и методик формирования соответствующих компетенций у студентов. Целью данной статьи является анализ теоретических основ межкультурной компетентности в контексте устойчивого развития, а также определение педагогических условий и средств её формирования в высшем образовании.

Обзор литературы. Проблематика формирования межкультурной компетентности в последние десятилетия активно разрабатывается в отечественной и зарубежной научной литературе в контексте глобализации, интернационализации образования и устойчивого развития. Исследователи подчёркивают, что межкультурная компетентность является одной из ключевых метакомпетенций XXI века, обеспечивающей не только успешное межличностное взаимодействие, но и устойчивое сотрудничество на международном уровне (Deardorff, 2006; Bennett, 1993).

В трудах J. Bennett представлена модель развития межкультурной чувствительности, основанная на переходе от этноцентризма к этнорелятивизму. Эта модель получила широкое распространение в образовательной практике и используется для диагностики и развития межкультурной компетентности у студентов. D. Deardorff предлагает концептуальную модель, в которой подчёркивается важность как внутренних (установки, мотивация), так и внешних (поведенческих) компонентов компетентности, а также акцентируется роль критического мышления и самоанализа в процессе её формирования.

С точки зрения отечественных исследователей (Бикмаева, 2021; Глухова, 2020), межкультурная компетентность включает в себя знание культурных норм и ценностей, развитые коммуникативные способности, толерантность, а также готовность к сотрудничеству в межкультурной среде. Большое внимание уделяется развитию межкультурной рефлексии как условия успешного межкультурного взаимодействия.

Образование для устойчивого развития (ОУР), согласно рекомендациям ЮНЕСКО (2017), ориентировано на формирование у обучающихся не только экологической и социальной ответственности, но и культурной осведомлённости, навыков глобального мышления и уважения к разнообразию. В этом контексте межкультурная компетентность рассматривается как необходимая составляющая устойчивого мышления и поведения.

Ряд исследователей подчёркивают важность внедрения в образовательный процесс таких форматов, как студенческие обмены, онлайн-взаимодействие с представителями других культур, проектная и командная работа в международных группах (Byram, 2008; Leask, 2015). Эти методы способствуют погружению студентов в реальные контексты межкультурного общения и развитию устойчивых навыков сотрудничества.

Таким образом, анализ научной литературы свидетельствует о высокой значимости межкультурной компетентности в современном образовании, особенно в контексте формирования устойчивых моделей поведения, необходимых для глобального взаимодействия. Однако остаются открытыми вопросы системной интеграции межкультурного компонента в образовательные программы и оценки эффективности соответствующих педагогических практик.

Методология и методы исследования. Методологической основой настоящего исследования является компетентностный подход, рассматривающий межкультурную компетентность как интегративное качество личности, обеспечивающее способность к продуктивному взаимодействию в условиях культурного многообразия. Также используется аксиологический подход, позволяющий акцентировать внимание на ценностных ориентирах устойчивого развития - уважении к культурному разнообразию, толерантности, социальной ответственности. В качестве общей теоретической рамки принято концептуальное поле

образования для устойчивого развития, сформированное в документах ЮНЕСКО и научных трудах в области глобального образования.

Для достижения поставленной цели в работе применялись следующие методы:

- Анализ и синтез научной литературы, позволившие выявить основные теоретические подходы к пониманию межкультурной компетентности и её роли в устойчивом развитии образования;
- Контент-анализ учебных программ и образовательных стратегий вузов, направленный на выявление степени интеграции межкультурного компонента в учебный процесс;
- Анкетирование студентов и преподавателей, целью которого было выявление уровня сформированности межкультурной компетентности и отношения к вопросам устойчивого развития;
- Метод экспертной оценки, использовавшийся для анализа эффективности педагогических практик, направленных на формирование межкультурной компетентности;
- Педагогический эксперимент (в случае эмпирического исследования), включавший разработку и апробацию учебного модуля, ориентированного на развитие межкультурной компетентности студентов в условиях междисциплинарного обучения.

Выбор методов обусловлен необходимостью комплексного рассмотрения исследуемого явления как в теоретическом, так и в практическом аспектах. Комбинация качественных и количественных подходов обеспечивает объективность, надёжность и валидность полученных данных.

Результаты исследования. В ходе проведённого исследования были получены данные, подтверждающие актуальность и значимость формирования межкультурной компетентности студентов как необходимого компонента образования для устойчивого развития. Результаты представлены по нескольким направлениям анализа.

Анализ учебных программ. Контент-анализ 25 образовательных программ в российских и зарубежных университетах показал, что лишь 32% программ прямо включают модули, связанные с межкультурной коммуникацией, толерантностью, глобальной гражданственностью и устойчивым развитием. В большинстве случаев межкультурные аспекты рассматриваются фрагментарно и преимущественно в рамках гуманитарных дисциплин, тогда как в технических и естественнонаучных направлениях интеграция таких элементов минимальна.

Анкетирование студентов. В опросе приняли участие 218 студентов 2–4 курсов различных направлений подготовки. Анализ показал, что:

- 68% студентов сталкивались с ситуациями межкультурного взаимодействия в учебной или внеучебной среде;
- 54% признали, что испытывали трудности в общении с представителями других культур из-за стереотипов или различий в нормах поведения;
- 72% выразили интерес к дополнительным курсам или мероприятиям, направленным на развитие межкультурной компетентности;
- Лишь 27% оценили уровень собственной межкультурной подготовленности как высокий.

Мнение преподавателей. Среди 35 опрошенных преподавателей:

- 86% считают важным формировать у студентов навыки межкультурного общения в контексте глобальных вызовов;
- Однако только 41% активно используют межкультурные кейсы, материалы или формы организации деятельности в своей педагогической практике;
- Препятствием для более широкого внедрения соответствующего контента называют нехватку методических материалов и недостаточную педагогическую подготовку в этой области.

Апробация учебного модуля. На базе экспериментальной группы из 38 студентов был реализован учебный модуль, включающий тематические занятия, кросс-культурные кейсы,

ролевые игры и элементы онлайн-взаимодействия с зарубежными студентами. По итогам обучения:

- Уровень межкультурной осведомлённости вырос в среднем на 34% (по данным входного и выходного тестирования);
- Уровень развития толерантности и готовности к сотрудничеству в мультикультурной среде - на 28%;
- Студенты отметили повышение мотивации к изучению других культур и осознание связи межкультурного диалога с целями устойчивого развития.

Обсуждение. Современное общество всё более приобретает черты глобализированного мира, где активное взаимодействие представителей различных культур становится нормой. В условиях устойчивого развития образование должно не только способствовать профессиональному становлению личности, но и формировать её готовность к жизни и деятельности в мультикультурной среде. Межкультурная компетентность - один из важнейших компонентов личностного и профессионального развития студентов, направленный на формирование уважения, открытости и способности к конструктивному взаимодействию в условиях культурного многообразия.

Межкультурная компетентность рассматривается как способность эффективно и адекватно взаимодействовать с представителями других культур. Она включает когнитивные (знания о других культурах), аффективные (открытость, уважение, эмпатия) и поведенческие (навыки общения) компоненты. Согласно исследователям (Deardorff, Bennett, Hofstede), межкультурная компетентность формируется в процессе интернализации культурных норм, развития критического мышления и коммуникативных навыков.

Образование для устойчивого развития (ОУР) направлено на формирование личности, способной принимать ответственные решения, уважать различия и действовать во благо общества и окружающей среды. Межкультурная компетентность напрямую связана с целями ОУР, особенно с ЦУР 4 (качественное образование) и ЦУР 17 (партнёрство в интересах устойчивого развития), поскольку она способствует установлению диалога, мирному сосуществованию и совместному решению глобальных проблем.

Процесс формирования межкультурной компетентности студентов должен быть целенаправленным и интегрированным в образовательную среду. Эффективные методы включают:

- Международные образовательные программы и студенческие обмены, способствующие практическому опыту межкультурного взаимодействия.
- Проектную и проблемно-ориентированную деятельность, включающую совместную работу студентов из разных культур.
- Интеграцию межкультурных аспектов в содержание дисциплин, особенно гуманитарного и социального профиля.
- Использование цифровых технологий (виртуальные обмены, онлайн-дискуссии), особенно в условиях ограничений мобильности.

Важно также развивать педагогическую компетентность преподавателей в области межкультурного образования, обеспечивая их методическую и психологическую готовность к работе в мультикультурной среде.

Формирование межкультурной компетентности студентов является необходимым условием подготовки личности, способной к эффективной деятельности в условиях глобальных изменений. Включение данной компетенции в стратегию образования для устойчивого развития усиливает вклад высшей школы в построение инклюзивного, справедливого и устойчивого общества.

Выводы:

1. Межкультурная компетентность является ключевым элементом в подготовке студентов к жизни и профессиональной деятельности в условиях глобализированного мира. Она обеспечивает способность к эффективному взаимодействию, пониманию и уважению

культурного многообразия, что критически важно в контексте образования для устойчивого развития.

2. Исследование показало, что в большинстве образовательных программ межкультурная компонента представлена недостаточно системно. Студенты, как правило, сталкиваются с ситуациями межкультурного общения, но не обладают в полной мере необходимыми знаниями, навыками и установками, способствующими успешному взаимодействию в поликультурной среде.

3. Проведённая апробация учебного модуля подтвердила, что интеграция целевых педагогических технологий (межкультурные кейсы, взаимодействие с представителями других культур, рефлексия) способствует существенному повышению уровня межкультурной осведомлённости и коммуникативных умений студентов.

4. Межкультурная компетентность способствует достижению целей устойчивого развития, особенно в части формирования глобального гражданства, развития культуры мира, толерантности и социальной ответственности.

Рекомендации:

1. Интеграция межкультурного компонента в учебные планы и дисциплины различных направлений подготовки, включая технические и естественнонаучные, с учётом междисциплинарного подхода.

2. Разработка и внедрение специализированных модулей и курсов, направленных на формирование межкультурной компетентности, в контексте устойчивого развития и глобального образования.

3. Повышение квалификации преподавателей в области межкультурного обучения и образования для устойчивого развития, а также обеспечение их методической поддержкой.

4. Использование цифровых инструментов и международных образовательных платформ для расширения возможностей межкультурного взаимодействия в онлайн-среде.

5. Мониторинг и оценка уровня межкультурной компетентности студентов с использованием валидированных диагностических инструментов, что позволит выстраивать индивидуальные и групповые образовательные траектории.

Список использованных литератур:

1. Deardorff, D.K. The identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization // Journal of Studies in International Education. – 2006. – Vol. 10, No. 3. – P. 241–266.

2. Bennett, M. Developing intercultural sensitivity: An integrative model // Education for the intercultural experience. – 1993. – P. 87–109.

3. Глухова, И.А. Межкультурная компетентность как компонент глобальной компетентности студентов // Вестник Челябинского государственного университета. – 2020. – № 5. – С. 55–60.

4. Бикмаева, Н.Р. Межкультурная компетентность как элемент глобальной компетентности студентов // Вестник Казанского университета. – 2021. – Т. 163, № 4. – С. 67–74.

5. ЮНЕСКО. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO, 2017.

6. ЮНЕСКО. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. – Paris: UNESCO, 2015.

7. Петрова, И.Л. Формирование межкультурной компетентности у студентов в рамках образовательных программ высших учебных заведений // Высшее образование в России. – 2019. – № 6. – С. 41–48.

Rajabova Gulrux Yusufboy qizi,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

**PEDAGOGIK MAHORAT FANI DARSLARIDA TALABALARNING AXBOROT
KOMPETENSIYASI VA MEDIASAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH
IMKONIYATLARI**

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalarining ta'lim tizimidagi roli, xususan, pedagogik mahorat fani darslari doirasida talabalarning axborot kompetensiyasi va mediasavodxonligini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Axborot oqimlari tez sur'atlar bilan ortib borayotgan hozirgi davrda pedagog kadrlarning raqamli axborotlarni tanqidiy baholay olish, ularni izlash, tahlil qilish va samarali qo'llay olish kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. Maqolada axborot kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlari, mediasavodxonlikning mazmuni va ularning pedagogik faoliyatda tutgan o'rni ilmiy-nazariy asosda ochib berilgan. Shuningdek, talabalarda bu ko'nikmalarni rivojlantirishda faol o'qitish metodlari, raqamli platformalardan foydalanish va interaktiv yondashuvlar orqali erishiladigan natijalar misollar bilan asoslangan.

Kalit so'zlar: axborot kompetensiyasi, mediasavodxonlik, pedagogik mahorat, raqamli ta'lim, tanqidiy fikrlash, interaktiv metodlar, axborot texnologiyalari.

Annotation. This article analyzes the role of modern information and communication technologies in the education system, in particular, the opportunities for forming students' information competence and media literacy within the framework of pedagogical skills lessons. In the current era, when information flows are rapidly increasing, the development of pedagogical staff's competencies to critically evaluate, search for, analyze and effectively use digital information is a pressing issue. The article reveals the main components of information competence, the content of media literacy and their role in pedagogical activity on a scientific and theoretical basis. Also, the results achieved through active teaching methods, the use of digital platforms and interactive approaches in developing these skills in students are substantiated with examples.

Keywords: information competence, media literacy, pedagogical skills, digital education, critical thinking, interactive methods, information technologies.

Аннотация. В статье анализируется роль современных информационно-коммуникационных технологий в системе образования, в частности возможности формирования информационной компетентности и медиаграмотности учащихся в рамках уроков педагогического мастерства. В современную эпоху стремительно растущих информационных потоков развитие компетенций преподавательского состава по критической оценке, поиску, анализу и эффективному использованию цифровой информации является актуальной проблемой. В статье на научно-теоретической основе раскрываются основные компоненты информационной компетентности, содержание медиаграмотности и их роль в педагогической деятельности. В нем также приводятся примеры результатов, достигнутых с помощью активных методов обучения, использования цифровых платформ и интерактивных подходов в развитии этих навыков у учащихся.

Ключевые слова: информационная компетентность, медиаграмотность, педагогическое мастерство, цифровое образование, критическое мышление, интерактивные методы, информационные технологии.

Kirish. XXI asr ta'limi inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy-axboriy muhitda samarali faoliyat yurita oladigan kompetent shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, bu jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Global raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik ta'lim jarayonining mazmuni, metodlari va vositalarini takomillashtirish zaruriyati yuzaga chiqmoqda. Ayniqsa, pedagogik mahorat fanining zamonaviy talablarga moslashtirilishi, uning tarkibida axborot kompetensiyasi va mediasavodxonlik

elementlarini integratsiyalash orqali bo'lajak pedagoglarda kasbiy refleksiya, tanqidiy fikrlash va kommunikativ madaniyatni shakllantirish muhim ilmiy-amaliy vazifadir.

Axborot kompetensiyasi – bu shaxsning axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish, baholash, qayta ishlash va uni ijtimoiy-professional faoliyatda samarali qo'llay olish qobiliyatidir. U zamonaviy o'qituvchining kasbiy kompetensiyalar tizimida muhim o'rin egallaydi. Shu bilan birga, mediasavodxonlik – bu raqamli va an'anaviy ommaviy axborot vositalari orqali taqdim etilayotgan kontentni tanqidiy idrok etish, fakt va fikrni farqlash, manipulyativ axborotlarni ajrata olish, shuningdek, axborot xavfsizligini ta'minlay olish malakalarining majmuidir. Mazkur kompetensiyalarni pedagogik mahorat fanining mazmuniga singdirish orqali, talabalar nafaqat zamonaviy axborot muhitida samarali faoliyat yuritishga, balki o'z kelgusi professional faoliyatida raqamli pedagogik yondashuvlarni puxta o'zlashtirishga tayyor bo'ladilar. Shuningdek, bu jarayon ta'limning sifat ko'rsatkichlarini oshirish, shaxsga yo'naltirilgan o'quv jarayonini samarali tashkil etish, axborot asrida mas'uliyatli va faol fuqaro bo'lib shakllanishga zamin yaratadi. Maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi ta'lim sharoitida pedagogik kadrlar tayyorlashda faqat an'anaviy bilim berishga emas, balki axborotga asoslangan, tanqidiy va refleksiv fikrlashga qaratilgan yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu boisdan, pedagogik mahorat fani darslarida axborot kompetensiyasi va mediasavodxonlikni shakllantirish imkoniyatlarini ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtai nazardan chuqur tahlil qilish zarurati mavjud.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotning metodologik asoslarini pedagogik faoliyatning axborotlashuvi sharoitida talabalarda axborot kompetensiyasi va mediasavodxonlikni shakllantirishga oid zamonaviy nazariy va amaliy yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotning nazariy-metodologik poydevori sifatida konstruktivizm nazariyasi, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga asoslangan yondashuv va media ta'lim konsepsiyasi asos qilib olindi.

Tadqiqotda empirik tadqiqot metodlari keng qo'llanildi. Xususan, diagnostik testlar, anketalar, yarimstrukturali intervyular va pedagogik kuzatuv metodlari orqali axborot kompetensiyasining tarkibiy komponentlari: axborotni izlash ko'nikmasi, tanqidiy tahlil qilish, axborotni amaliy faoliyatga tadbiq etish, media kontentni baholay olish malakalari aniqlanib, talabalarning boshlang'ich va yakuniy holati o'rtasida solishtirma tahlillar o'tkazildi. Tahlillarni chuqurroq yuritish maqsadida deskriptiv statistik metodlar, kontent-tahlil va komparativ (taqqoslama) tahlil usullari asosida to'plangan ma'lumotlar tizimlashtirildi va ularning ishonchiligi SPSS dasturi yordamida matematik-statistik jihatdan tekshirildi. Shuningdek, tadqiqotda kvalitatif va kvantitativ metodlar uyg'unlashtirilgan bo'lib, bu o'quv jarayonida talabalar faoliyatining sifat o'zgarishlarini aniqlash, shuningdek, eksperiment natijalarini umumlashtirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Bu holat o'z navbatida pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning axborot kompetensiyasi va mediasavodxonligini rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Mazkur masalaga oid xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili ushbu ilmiy yo'nalish bo'yicha chuqur nazariy va amaliy izlanishlar olib borilganini ko'rsatadi.

Jahon tajribasida axborot kompetensiyasi tushunchasi P. Zurkovski[1; 23] tomonidan birinchi bo'lib ilgari surilgan bo'lib, u axborotni samarali izlash va uni ishlatish qobiliyatini shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatning omili sifatida ko'rsatgan. Keyinchalik bu tushuncha Eisenberg va Berkovitz[2; 120] tomonidan ishlab chiqilgan "Big6" modeli asosida yanada chuqurlashtirildi. Ushbu model axborotni aniqlash, uni izlash, tanlash, foydalanish, baholash va taqdim etish bosqichlarini o'z ichiga oladi.

J. Potter[4; 368] va R. Hobbs[3; 312] tomonidan ishlab chiqilgan mediasavodxonlik nazariyasi esa raqamli axborot muhitida tanqidiy fikrlashni shakllantirish, manipulyativ media-kontentni tahlil qilish va axborot manbaalarining ishonchililigini baholashda zarur metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Hobbs ta'kidlaganidek, mediasavodxonlik – bu shaxsning demokratik jamiyatda faol ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan madaniy va fuqarolik kompetensiyasidir.

Mahalliy olimlar orasida T.Yo'ldoshev[5; 18], I.Sattorov[6; 99], G.Xusanov[7; 45], Sh.Qurbonov[8; 83] va boshqalar axborot madaniyati, raqamli savodxonlik va pedagogik faoliyatda

AKT vositalaridan foydalanish masalalarini keng yoritganlar. T.Yo'ldoshevning ta'kidlashicha, axborot kompetensiyasi bu nafaqat texnologik bilim va ko'nikmalarni, balki axboriy-analitik tafakkurni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. G.Xusanov esa AKT vositalari yordamida innovatsion o'quv muhiti yaratishning didaktik asoslarini asoslab bergan.

O'zbekiston Respublikasi Ta'limni rivojlantirish ilmiy-metodik markazi tomonidan ishlab chiqilgan "Pedagogik ta'limda raqamli kompetensiyalar"[9; 64] konseptual modeli asosida bo'lajak o'qituvchilarda media va axborot bilan ishlash ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Ushbu modelda AKT vositalari, raqamli ta'lim resurslari, onlayn muhitda ishlash madaniyati kabi ko'nikmalar pedagogik kompetensiyaning ajralmas qismi sifatida belgilangan. Mavjud nazariy va empirik adabiyotlar axborot kompetensiyasi va mediasavodxonlikni pedagogik ta'limda rivojlantirishning zaruriy sharti sifatida e'tirof etadi. Shu bilan birga, mavjud manbaalarda aynan pedagogik mahorat fani doirasida bu kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha tizimli tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmagani ushbu mavzuning ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilaydi.

Muhokama. Olib borilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik mahorat fani doirasida talabalarda axborot kompetensiyasi va mediasavodxonlikni rivojlantirish, nafaqat kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish, balki ularning shaxsiy axboriy madaniyatini ham shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari asosida aniqlanishicha, talabalarining aksariyati raqamli vositalardan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lsa-da, axborotni tanqidiy tahlil qilish, uni ijtimoiy-kontekstual anglash, ishonchli manbaalarni ajratib olish, shuningdek, media kontent bilan ishlashda metodik yondashuvlarni qo'llashda sezilarli bo'shliqlar mavjud.

Tajriba-sinov ishlari davomida qo'llanilgan integrallashgan yondashuv – ya'ni, pedagogik mahorat fanining an'anaviy mazmunini AKT, raqamli savodxonlik va mediaanaliz komponentlari bilan boyitish – ijobiy dinamikani yuzaga keltirdi. Xususan, axborotni izlash va saralash (informasiyaviy filtratsiya), vizual va verbal kontentlarni baholash (semantik dekodlash), axborot asosida mustaqil qaror qabul qilish (metakognitiv refleksiya) kabi faoliyat turlarida talabalar faol ishtirok etishni boshladilar. Bu esa axborot kompetensiyasi tarkibiy qismlarining izchil rivojlanishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, mediasavodxonlikni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan mashg'ulotlar orqali talabalar o'rtasida manipulyativ axborotni aniqlash, feyk yangiliklarni tahlil qilish, vizual kontent orqali ijtimoiy ongga ta'sir mexanizmlarini anglash kabi muhim ko'nikmalar shakllandi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishda problemali ta'lim, konstruktiv muloqot asosidagi interaktiv metodlar (debatlar, keys-tahlil, "media-nazorat" mashqlari) katta samaradorlik berdi.

Muhokamalar davomida aniqlanishicha, talabalarining axborot va media bilan ishlash madaniyati faqat texnik bilimlar bilan cheklanmasdan, balki axloqiy-ijtimoiy mas'uliyat, mediaetika, axborot xavfsizligi singari tushunchalarni chuqur anglash orqali kengaymoqda. Bu esa shuni anglatadiki, pedagogik mahorat fani nafaqat kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni, balki shaxsiy va fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirishda ham muhim omilga aylanmoqda. Tahlil natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, talabalarining axborot kompetensiyasini shakllantirishda yuqori samaradorlikka erishish uchun:

- raqamli vositalardan maqsadga muvofiq va tanqidiy foydalanish ko'nikmasi;
- turli media platformalarda berilayotgan axborotlarni tahliliy fikrlash orqali baholash;
- axborotni metodik asosda qayta ishlash va taqdim eta olish kompetensiyalari uzviy ravishda shakllanishi lozim.

Shuningdek, axborot kompetensiyasi va mediasavodxonlikni rivojlantirish, o'qituvchilarning o'z pedagogik faoliyatida zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalashga tayyorligini ta'minlab, raqamli pedagogikaning shakllanishiga zamin yaratadi. Bu esa o'z navbatida metodik avtonomiya, kasbiy refleksiya, innovatsion yondashuv kabi zamonaviy pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi. Pedagogik mahorat fanida axborot kompetensiyasi va mediasavodxonlikni integratsiyalash – bu o'quv rejalari va metodik materiallarning qayta ko'rib

chiqilishini, interaktiv-didaktik vositalarning keng joriy etilishini va o'qituvchining rolini axborot muhitini boshqaruvchi hamda yo'naltiruvchi subyekt sifatida qayta belgilashni taqozo etadi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ta'lim muhitida bo'lajak pedagoglarning axborot kompetensiyasi va mediasavodxonligini shakllantirish, ularning kasbiy tayyorgarligini chuqurlashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik mahorat fani darslariga AKT vositalarini, mediaanaliz metodikasini va tanqidiy fikrlash elementlarini integratsiyalash orqali talabalarda quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatildi:

- axborotni izlash, saralash va tahlil qilish bo'yicha amaliy ko'nikmalar shakllandi;
- manipulyativ va noto'g'ri axborotni aniqlash, media-kontentni baholashda tanqidiy yondashuv kuchaydi;
- raqamli vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish, axborot xavfsizligiga rioya qilish, mediaetika normalarini tushunish darajasi oshdi;
- pedagogik faoliyatda raqamli texnologiyalarni puxta va metodik asosda qo'llay olish kompetensiyasi shakllandi.

Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanishicha, axborot kompetensiyasining rivojlanishi talabaning mustaqil fikrlashini, shaxsiy pozitsiyasini bildirishini, kasbiy refleksiyaning amalga oshirishini ta'minlaydi. Mediasavodxonlik esa axborotlashgan jamiyatda fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy ongning shakllantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, pedagogik mahorat fani doirasida axborot kompetensiyasi va mediasavodxonlikni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tajriba-sinov ishlari talabalarning kasbiy kompetensiyalarini zamonaviy axborot muhit talablariga mos holda shakllantirish imkonini berganligi bilan ahamiyatlidir. Bu esa pedagogik ta'limda raqamli pedagogika tamoyillarini chuqurroq tatbiq etish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Zurkowski P. The Information Service Environment Relationships and Priorities / P. Zurkowski. – Washington: National Commission on Libraries and Information Science, 1974. – 23 p.
2. Eisenberg M.B., Berkowitz R.E. Information Problem-Solving: The Big Six Skills Approach to Library and Information Skills Instruction. – Norwood: Ablex Publishing, 1988. – 120 p.
3. Хоббс Р. Цифровое и медийное образование в XXI веке / Р. Хоббс. – М.: Логос, 2010. – 312 с.
4. Поттер Дж. Введение в медиаграмотность / Дж. Поттер. – М.: Аспект Пресс, 2011. – 368 с.
5. Yoldoshev T. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish masalalari // Toshkent axborot texnologiyalari universiteti ilmiy-amaliy jurnali. – 2020. – №1(37). – B. 15–20.
6. Sattorov I. Axborot madaniyati va ta'lim tizimida uning o'rni // O'zbek tili va adabiyoti. – 2021. – №4. – B. 97–102.
7. Xusanov G. Pedagogik ta'limda AKT texnologiyalarini qo'llashning didaktik asoslari // Pedagogika ilmiy jurnali. – 2022. – №2. – B. 41–47.
8. Qurbonov Sh. Pedagogik mahorat fanining zamonaviy transformatsiyasi // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2023. – №1. – B. 59–64.
9. O'zbekiston Respublikasi Ta'limni rivojlantirish ilmiy-metodik markazi. Pedagogik ta'limda raqamli kompetensiyalar: metodik qo'llanma. – Toshkent: TRM, 2022. – 64 b.

Abdirakhimova Mokhigul Normurodovna,
senior teacher at The University of Economics and Pedagogy, non-state institution Karshi
email: mohigulabdirahimova@gmail.com

UNDERSTANDING LEARNER DIVERSITY THROUGH THE COMMUNICATIVE APPROACH

Annotation. This article examines the essential role of learner diversity recognition in foreign language education and the transformative impact of the communicative approach. It thoroughly discusses the nature of learner diversity, stressing the importance of addressing various cognitive, cultural, and educational backgrounds in the classroom. The origins and fundamental principles of the communicative approach are explored, demonstrating its effectiveness in promoting student-centered learning. A wide range of scholarly perspectives is presented to support the argument that communicative teaching methods significantly enhance language acquisition in diverse groups.

Keywords: learner diversity, communicative approach, second language acquisition, differentiated instruction, inclusive education, multicultural classrooms, learner-centered teaching, communicative competence, educational adaptation, cognitive differences, speaking fluency, real-life communication, task-based learning, classroom interaction, foreign language education

Аннотация. В статье рассматривается важность признания разнообразия учащихся при обучении иностранным языкам и революционная роль коммуникативного подхода. Подробно анализируется понятие разнообразия учащихся, подчеркивая необходимость учета когнитивных, культурных и образовательных различий в классе. Исследуется происхождение и основные принципы коммуникативного подхода, демонстрируя его эффективность в продвижении обучения, ориентированного на студентов. Представлен широкий спектр научных взглядов, подтверждающих, что коммуникативные методы обучения значительно улучшают освоение языка у разнообразных групп учащихся.

Ключевые слова: Разнообразие учащихся, коммуникативный подход, изучение второго языка, дифференцированное обучение, инклюзивное образование, многонациональные классы, обучение, ориентированное на учащегося, коммуникативная компетенция, адаптация в образовании, когнитивные различия, беглость речи, реальная коммуникация, обучение на основе заданий, взаимодействие в классе, обучение иностранным языкам.

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishda o'quvchilar xilma-xilligini tan olish va kommunikativ yondashuvning o'zgaruvchan roli chuqur tahlil etilgan. O'quvchilar xilma-xilligi tushunchasi, uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va kognitiv, madaniy hamda pedagogik farqlarning e'tiborga olinishi zarurligi batafsil yoritilgan. Kommunikativ yondashuvning kelib chiqishi va asosiy tamoyillari ko'rib chiqilib, uning talabalarga yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirishdagi samaradorligi isbotlangan. Turli olimlarning nazariy qarashlari keltirilgan bo'lib, kommunikativ metodlarning til o'zlashtirishga ijobiy ta'siri dalillar bilan tasdiqlangan. Iqtisodiyot va pedagogika universiteti talabalarida o'tkazilgan tadqiqot natijalari real sharoitda kommunikativ yondashuvning afzalliklarini ko'rsatadi. Statistika asosida olingan natijalar o'quvchilarning ishtiroki va natijalarining yaxshilanganini ko'rsatdi. O'qituvchilarga xilma-xillikni hisobga olgan holda amaliy tavsiyalar berildi. Maqola xulosasida zamonaviy ta'limda muvaffaqiyat uchun xilma-xillik va kommunikativ strategiyalarning ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: o'quvchilar xilma-xilligi, kommunikativ yondashuv, ikkinchi tilni o'rganish, differensiallashtirilgan o'qitish, inklyuziv ta'lim, multimadaniy sinflar, o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim, kommunikativ kompetensiya, ta'limni moslashtirish, kognitiv farqlar, nutq tezligi, haqiqiy hayotdagi kommunikatsiya, vazifa asosida o'rganish, sinfdagi o'zaro ta'sir, xorijiy tilni o'qitish

Introduction. In contemporary education, particularly in the domain of foreign language (FL) learning, learner diversity represents one of the most critical elements for effective instruction. Learner diversity encompasses a wide range of differences, including cultural backgrounds, cognitive

styles, previous educational experiences, motivation levels, and linguistic competencies. Understanding these variances is not merely beneficial but necessary for building an inclusive and responsive classroom environment where every student has the opportunity to thrive. Recognizing learner diversity helps educators tailor their methods to meet the individual needs of students, thus enhancing engagement, motivation, and ultimately, language acquisition outcomes. A one-size-fits-all approach is no longer sufficient in globalized classrooms where students bring rich and varied experiences and abilities.

Parallel to this growing emphasis on diversity is the prominence of the communicative approach in language education. Developed in the 1970s as a reaction against the traditional grammar-translation method, the communicative approach (or Communicative Language Teaching, CLT) emphasizes real-life communication, focusing on the learner's ability to convey and interpret meaning rather than memorize isolated grammar rules. Linguists such as Dell Hymes, Michael Canale, and Merrill Swain were instrumental in formulating the theoretical foundations of communicative competence, a broader construct that includes grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic competencies.

The communicative approach offers several advantages. It fosters learner autonomy, encourages collaborative learning, enhances critical thinking, and, crucially, provides opportunities for authentic language use. Students engaged in communicative activities develop fluency and confidence in using the target language in realistic contexts, which traditional methods often fail to achieve.

Integrating an understanding of learner diversity with the communicative approach allows teachers to design instruction that is dynamic, inclusive, and effective. Activities can be differentiated to suit various proficiency levels, learning styles, and cultural expectations, creating a classroom atmosphere where every learner feels valued and supported. As a result, the communicative approach, when adapted to diverse learners, becomes not just a method of teaching languages, but a philosophy of education that prepares students for real-world communication in multicultural environments.

Literature Review. A growing body of research highlights the indispensable role of acknowledging learner diversity within the framework of communicative language teaching (CLT). Scholars such as Gardner (1985) emphasized the link between individual learner differences and successful second language acquisition, noting how motivational, cultural, and affective variables deeply impact learning outcomes. His Socio-Educational Model underlines the role of integrative motivation and cultural empathy, directly supporting the need to view learners not as a homogeneous group but as dynamic individuals who bring their unique social and psychological profiles into the learning environment. In this view, language learning is not merely a cognitive process but also a deeply personal and socially mediated endeavor.

Similarly, Dornyei (2005) developed an extensive theory of individual differences in language learning, arguing that factors such as personality traits, learning styles, emotional intelligence, and self-efficacy shape a learner's progress in significant and often complex ways. Dornyei proposed that communicative methods can flexibly address these variables by providing interactive, student-centered experiences that promote autonomy, self-regulation, and the creation of personalized learning paths tailored to individual needs and strengths. His perspective strengthens the argument that successful communicative teaching requires an understanding of the psychological diversity present among learners.

Savignon (1997) was one of the leading voices to stress that communicative competence extends beyond grammar, including pragmatic, discourse, and strategic dimensions. According to her, communicative classrooms that are sensitive to learner diversity foster more meaningful language acquisition because they allow students to negotiate meaning, adapt communication strategies, and engage more authentically with both the content and their peers. In doing so, learners are empowered not only to master linguistic forms but also to participate fully and confidently in real-world communication across diverse contexts.

Another critical contribution comes from Kumaravadivelu (2001), who advocated for a "postmethod pedagogy," emphasizing that no single method (including CLT) is universally effective unless it is localized and adapted to learners' socio-cultural and individual realities. His principles of particularity, practicality, and possibility encourage teachers to observe the uniqueness of their learners and adapt communicative techniques accordingly, suggesting that the success of any communicative method is contingent upon its responsiveness to the lived experiences, cultural norms, and expectations of the learners themselves. Thus, Kumaravadivelu's work underlines the necessity for teachers to act as reflective practitioners who continuously adjust their methods to meet the evolving needs of diverse classroom populations.

Additionally, Norton (2000) introduced the concept of "investment" in language learning, suggesting that learners' willingness to engage in communicative practices is intertwined with their evolving social identities. Her work highlights that recognizing diversity-especially socio-economic, cultural, and gender-based diversity-directly influences students' participation, motivation, and communicative behavior in the classroom. According to Norton, communicative tasks that acknowledge and value students' identities can significantly increase learners' sense of belonging and agency, thus fostering deeper engagement with the language learning process.

Furthermore, Richards and Rodgers (2014) revisited CLT and suggested that although the approach is globally dominant, its application must evolve to reflect increasingly multicultural and multilingual classroom realities. They argue that flexible, differentiated communicative tasks that respond to diverse learner backgrounds ensure better inclusion, promote higher rates of participation, and ultimately lead to greater linguistic and communicative competence. Their insights emphasize that modern communicative language teaching must be elastic enough to accommodate a wide spectrum of learner profiles, goals, and learning contexts.

Recent empirical studies also reinforce these theoretical claims. For instance, a 2022 study by Al-Ghamdi found that differentiated communicative activities led to a 30% increase in language production among EFL students from varied cultural backgrounds. His findings suggest that communicative activities adapted to learner diversity-such as group discussions, role plays, project-based tasks, and simulations-substantially enhance not only linguistic competence but also learners' confidence, motivation, and interactional skills. These results provide concrete, quantitative support for the theoretical frameworks emphasizing diversity in communicative classrooms.

In sum, the literature overwhelmingly supports the integration of learner diversity considerations into communicative approaches. The hypothesis that addressing individual learner variables through communicative, inclusive methods leads to more effective language acquisition is now strongly validated by both theoretical models and empirical data. Together, these findings point to a necessary evolution of communicative language teaching: one that is learner-centered, culturally sensitive, psychologically attuned, and dynamically responsive to the complex identities and needs that modern language learners bring into the classroom.

Methods and Results. The research was conducted at the University of Economics and Pedagogy during the 2024–2025 academic year. Participants included 120 first-year undergraduate students enrolled in compulsory English language courses, forming a representative sample of beginner to intermediate-level learners in a formal academic setting. The group was composed of students from diverse linguistic, cultural, and socio-economic backgrounds, including Uzbek, Russian, and Tajik students, thereby reflecting a real-life multicultural educational environment that mirrors the increasing diversity of modern language classrooms. This diversity was seen not only in terms of ethnicity and language but also in students' educational experiences, learning styles, and motivational orientations.

A mixed-methods approach was utilized, combining both quantitative and qualitative data collection techniques to provide a more holistic understanding of the instructional interventions. Quantitative data were gathered through surveys and standardized test results, measuring proficiency across the four language skills (speaking, writing, listening, and reading). Qualitative data, on the other hand, were collected through semi-structured interviews and systematic classroom

observations, aiming to capture nuanced insights into learner attitudes, engagement patterns, and interactional behaviors.

Students were divided into two experimental groups (Group A and Group B), each comprising 60 students. Group A received traditional instruction, primarily focusing on grammar-translation methods and textbook-centered activities, characterized by teacher-centered delivery, mechanical drills, and limited authentic communication opportunities.

Group B was taught using a communicative approach adapted to learner diversity: instructional activities included role plays, debates, interviews, collaborative projects, and real-world simulations. Importantly, tasks were differentiated according to learners' varying proficiency levels, cultural interests, and cognitive preferences, ensuring that each student was able to engage meaningfully with the material at an appropriate level of challenge.

Prior to the intervention, both groups completed pre-tests measuring their baseline linguistic proficiency across speaking, writing, listening, and reading. They also completed motivation surveys assessing their confidence levels, enjoyment, and perceived relevance of English language learning. After a semester-long instructional period, students completed parallel post-tests and follow-up surveys to measure changes in both skill acquisition and motivational factors. Classroom observations were conducted throughout the semester to gather additional qualitative evidence regarding learner engagement, interaction dynamics, and the authenticity of communicative exchanges.

The data revealed significant differences between the two groups following the intervention: • In Group B (Communicative-Diversity Group), speaking fluency improved by 42%, compared to only an 18% improvement in Group A. Students in Group B demonstrated more spontaneous, coherent, and contextually appropriate speech production during both formal assessments and informal classroom interactions. • Listening comprehension rose by 37% in Group B, whereas Group A showed a more modest 15% improvement, suggesting that authentic communicative input and interactive listening tasks had a strong positive effect on learners' comprehension abilities.

Writing skills improved by 28% in Group B compared to 12% in Group A, with Group B students producing longer, more cohesive, and more communicatively effective written texts that displayed a greater awareness of audience and purpose. • Reading comprehension increased by 31% in Group B versus 19% in Group A, highlighting the benefits of exposure to varied, culturally relevant texts and interactive reading activities that emphasized meaning-making strategies.

Motivation surveys further supported these quantitative findings: 88% of students in Group B reported increased confidence, greater enjoyment, and stronger willingness to use English in communicative contexts, compared to only 46% of students in Group A. Group B students expressed a greater sense of ownership over their learning, often citing the relevance, variety, and inclusivity of the communicative activities as major factors contributing to their positive attitudes.

Qualitative data from interviews and classroom observations strongly reinforced these trends. Students in Group B demonstrated higher levels of engagement, greater willingness to participate in class discussions, and stronger collaboration across diverse cultural groups. Observations indicated that differentiated communicative tasks encouraged students to employ negotiation strategies, code-switching, and the integration of cultural references naturally and effectively, thereby deepening not only their linguistic competence but also their intercultural communicative competence. Teachers also noted a marked increase in peer support behaviors, critical thinking skills, and learner autonomy within Group B.

Overall, the research results provide strong and multifaceted support for the hypothesis that applying the communicative approach while recognizing and adapting to learner diversity significantly enhances students' language performance, intrinsic motivation, and intercultural communicative skills. These findings align with contemporary theoretical models of language acquisition and offer practical implications for designing inclusive, effective communicative classrooms that cater to the realities of today's diverse learner populations. The study underscores the necessity for educators to move beyond traditional methods and toward dynamic, differentiated

practices that foster both linguistic proficiency and socio-cultural competence in increasingly globalized educational contexts.

Conclusion. This study comprehensively illustrates that understanding learner diversity and applying a communicative approach in foreign language education are fundamentally interconnected and highly beneficial. Learner diversity, encompassing cultural, cognitive, motivational, and socio-economic differences, demands that educators move beyond uniform methods to more flexible, student-centered strategies. In this regard, the communicative approach, emphasizing real-world interaction and meaningful communication, proves to be exceptionally effective.

The theoretical foundations, as discussed in the literature, confirm that communicative methods must be adapted to the specific characteristics of diverse learners to maximize their effectiveness. Scholars such as Dornyei, Norton, and Kumaravadivelu advocate strongly for such adaptation, emphasizing the need for localized, differentiated, and inclusive practices in the classroom.

Empirical research conducted at the University of Economics and Pedagogy further substantiates these claims. The significant improvements in linguistic proficiency, motivation, and engagement among students exposed to a communicative, diversity-sensitive curriculum highlight the practical impact of integrating these principles. The percentage increases across speaking, listening, reading, and writing skills provide quantitative support for the theoretical arguments, while qualitative observations reflect students' deeper cultural engagement and communication competence.

In conclusion, successful language education today must be both communicative and inclusive. Teachers should design flexible, culturally responsive communicative tasks that account for their students' unique backgrounds and needs. By doing so, they not only foster better language acquisition but also prepare students for effective, respectful communication in an increasingly interconnected world.

References:

1. Gardner, R. C. (1985). *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. London: Edward Arnold.
2. Dornyei, Z. (2005). *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
3. Savignon, S. J. (1997). *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. New York: McGraw-Hill.
4. Kumaravadivelu, B. (2001). "Toward a Postmethod Pedagogy." *TESOL Quarterly*, 35(4), 537–560.
5. Norton, B. (2000). *Identity and Language Learning: Gender, Ethnicity and Educational Change*. London: Longman.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Al-Ghamdi, H. (2022). "Differentiated Communicative Activities and EFL Learner Outcomes: A Case Study." *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 11(3), 45–56.
8. Abdirakhimova, M. The Facts of Designing the Traditional and Great Universe of Instructional Languages. *International Journal on Integrated Education*, 2(2), 12-14.
9. Choriyeva, F. T. (2024). Lingvo-metodik yondashuvning kognitiv va emosional faoliyat bilan bogliqligi. *Inter education & global study*, (9), 406-413.

Sarimova Dildora Soataliyevna,

*Toshkent viloyati pedagogik mahorat markazi direktori o'rinbosari, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori, dotsent*

KIMYO O'QITUVCHILARINING METODIK KOMPETENTLIGINI ANIQLASH MEZONLARI

Annotatsiya. Maqolada kasbiy rivojlanish kurslarida kimyo o'qituvchilarining metodik kompetentligini aniqlash mezonlari qalamga olingan. Tadqiqot jarayonida kimyo fani o'qituvchilarning metodik kompetensiyalarini shakllanganligi bilimli (o'z mutaxassisligi bo'yicha predmetini yaxshi bilishi, ish faoliyatida kasbiy me'yoriy hujjatlarni yuqori saviyada yuritish), faoliyatli (o'z ishiga oid to'g'ri qaror chiqarish, axborot-kommunikativ texnologiyalari va vositalari bilan ishlash), refleksiv (o'zining pedagogik faoliyati va ta'lim jarayonida erishilgan natijalar asosida xulosa chiqarish), shaxsiy sifatlar (o'zidagi qiziqish, qobiliyat, shaxsiy qarashlar, o'zini boshqarish) kriteriyalar ko'ra belgilangan.

Kalit so'z va iboralar: kasbiy rivojlanish, kompetentlik, kimyo o'qituvchilari, metodik kompetentlik, mezon, bilimli, faoliyatli, refleksiv, shaxsiy sifatlar.

Аннотация. В статье изложены критерии определения методической компетентности учителей химии на курсах повышения квалификации. В процессе исследования определялась сформированность методических компетенций учителей химии по следующим критериям: знание (хорошее знание предмета своей специальности, поддержание в своей деятельности на высоком уровне профессиональной нормативной документации), деятельность (принятие правильных решений относительно своей работы, работа с информационно-коммуникационными технологиями и средствами), рефлексия (формирование выводов на основе своей педагогической деятельности и достигнутых в образовательном процессе результатов), личностные качества (личный интерес, способности, личные взгляды, самоменеджмент).

Ключевые слова и фразы: профессиональное развитие, компетентность, учителя химии, методическая компетентность, критерий, знательный, активный, рефлексивный, личностные качества.

Annotation. The article presents the criteria for determining the methodological competence of chemistry teachers in professional development courses. In the course of the research, the formation of methodological competences of chemistry teachers was determined according to the following criteria: knowledgeable (good knowledge of the subject of their specialty, maintaining professional regulatory documents at a high level in their work), active (making the right decisions regarding their work, working with information and communication technologies and tools), reflexive (drawing conclusions based on the results achieved in their pedagogical activities and the educational process), personal qualities (self-interest, abilities, personal views, self-management).

Keywords and phrases: professional development, competence, chemistry teachers, methodological competence, criterion, knowledgeable, active, reflexive, personal qualities.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-231-son qarorida maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini kasbiy ehtiyojlari va malaka toifasidan kelib chiqib tabaqalashgan ta'lim dasturlari asosida uzluksiz kasbiy rivojlantirishning vertikal tizimi (vazirlik - malaka oshirish muassasasi - ta'lim tashkiloti) yo'lga qo'yish masalasi belgilab qo'lgan[1].

Mazkur me'yoriy-huquqiy hujjatlar tadbiriq etilishi asosida maktabgacha va maktab ta'limi tizimida malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, pedagogik imkoniyatlari va ehtiyojlarini tabaqalashtirish, ilg'or tajribalarni umumlashtirish pedagogik faoliyatini yaxlitlash aniqlashtirish imkonini beradi.

O'qituvchilarning kompetentlik yondashuv assosida fundamental metodik faoliyatni o'zlashtirib olish darajasini baholash – demak, uning kasbiy masalalarni amalda yechish, hal qilish qobiliyatini baholash hisoblanadi[2]. Bunda pedagogika fani va amaliyoti oldida pedagogning metodik kompetentligi mohiyatini real anglash muammosini keltirib chiqaradi.

Asosiy qism. Malaka oshirish jarayonida kimyo fani o'qituvchilarining metodik kompetentligini takomillashtirishda kasbiy faoliyatini transformatsiya qilish demakdir[3].

Metodik kompetensiya – bu birinchidan, kasbiy faoliyatning fundamental nazariyalarini bilish va tushunish, ikkinchidan, kasbiy faoliyat sohasidagi fanning nazariy va uslubiy yutuqlaridan boxabarlik va ularga nisbatan munosabatni mustaqil, mantiqan shakllantirishdir[4]. Bir tomondan, metodik kompetensiya – bu o'z fanini o'qitishning metodikasi sohasidagi shakllangan nazariy bilimlari hamda o'qituvchining asosiy pedagogik vazifalarni (ta'lim berish, loyihalash, nazorat qilish va o'zini rivojlantirish) amalga oshirishni ta'minlashga imkon beruvchi metodik ko'nikmalari tizimi bo'lsa, boshqa tomondan, esa, bu umuman o'qitish jarayonini tashkil etishga hamda ularni boshqarishga yo'naltirilgan metodlarni o'zlashtira olishni anglatadi. Chunki o'qituvchining metodik kompetentligini malaka oshirishning ehtiyojga asoslanganlik shakllarida o'z mutaxassisliklari yo'nalishida yangiliklardan xabardor bo'lish, kasbiy me'yoriy hujjatlarni yuqori saviyada yuritish, o'z ishiga oid to'g'ri qaror chiqarish, zamonaviy axborot texnologiyalarining amaliy dasturlarida ishlash, o'zining kasbiy faoliyatida erishilgan natijalari asosida xulosa chiqarish, yangiliklarga qiziqish va o'zlashtirish, mavjud qobiliyatlari, shaxsiy qarashlari va o'ni boshqarish kabi sifatlar bilan uyg'unlashtirish asosida tashkiliy shart-sharoitlarni hamda real ta'limiy muhitga moslashtirish asosida takomillashtirish maqsadga muvofiq.

O'qituvchining kasbiy tayyorgarligini shakllantirishga zamonaviy ilmiy yondashuv nuqtai nazaridan metodik kompetensiya ko'p komponentli va dinamik rivojlanayotgan tizim bo'lib, uning tuzilishi bir-biri bilan chambarchas bog'langan va funksional jihatdan aniqlangan bir qator tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi.

Pedagoglarni malakasini oshirish va kasbiy rivojlantirish jarayonida kimyo o'qituvchilarining kompetensiyasini shakllantirish metodikasi samaradorligi ta'lim jarayonini prognozlash, texnologik loyihalashtirish, tashkillashtirish, motivatsiyalash, nazorat qilish va natijani baholash, mazmunini ijtimoiy shakllantirishga ijodiy yondashuv kabi masalalarga bog'liqdir.

Tadqiqotda pedagoglarni kasbiy rivojlantirishga ixtisoslashgan ta'lim muassasalarida kimyo o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirishda fanning amaliyot bilan aloqasini ta'minlash, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, kasbiy faoliyati davomida uzluksiz ravishda metodik tayyorgarlik darajasini oshirib borish, ijodiy tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan texnologiyalarni joriy etish zarurligi aniqlandi.

Malaka oshirish jarayonida kimyo fani o'qituvchilarining metodik kompetentligini takomillashtirish ma'ruza, amaliy mashg'ulot, laboratoriya ishi, seminar, tajriba almashish darsi, trening, interfaol mashg'ulotlar va boshqa shakllarda innovatsion, pedagogik, multimedia va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan faol foydalangan didaktik imkoniyatlarni o'zaro uyg'unlashtirish asosida takomillashtirish maqsadga muvofiq. O'qituvchilarning mahoratini oshirish, ijodiy ishlash va o'z bilimni muntazam boyitib borish, zamonaviy o'qitish metodikasi va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'quv-seminar, trening, mahorat darslari va mustaqil ta'lim tadbirlari o'tkazilishi mumkin.

Tadqiqotimiz jarayonida kimyo fani o'qituvchilarning metodik kompetensiyalarini shakllanganligi quyidagi kriteriyalar ko'ra belgilanildi:

- *bilimli* (o'z mutaxassisligi bo'yicha predmetini yaxshi bilishi, ish faoliyatida kasbiy me'yoriy hujjatlarni yuqori saviyada yuritish),

- *faoliyatli* (o'z ishiga oid to'g'ri qaror chiqarish, axborot-kommunikativ texnologiyalari va vositalari bilan ishlash),

- *refleksiv* (o'zining pedagogik faoliyati va ta'lim jarayonida erishilgan natijalar asosida xulosa chiqarish),

• *shaxsiy sifatlar* (o'zidagi qiziqish, qobiliyat, shaxsiy qarashlar, o'zini boshqarish) 1- jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Pedagogda metodik kompetensiyaning shakllanganligini baholash mezonlari

Tinglovchilar	Bilimli	Faoliyatli	Refleksiv	Shaxsiy sifatlar	Daraja
1-tinglovchida	+	—	—	—	Quyi
2-tinglovchida	+	+	—	—	O'rta
3-tinglovchida	+	+	+	—	Yaxshi
4-tinglovchida	+	+	+	+	Yuqori

Bu, birinchi navbatda, kognitiv-axborot komponentiga asoslanadi, u yuqori darajadagi fan bilimini, o'qitilayotgan fanning kontseptual asoslarini chuqur anglashni, shuningdek, ta'lim faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazani ishonchli egallashni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, tayyorgarlik jarayonida ham, ta'lim o'zaro ta'sirini amalga oshirishda ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish qobiliyati alohida ahamiyatga ega bo'lib, bu o'z navbatida raqamli savodxonlikni kasbiy kompetensiyaning ajralmas elementi sifatida shakllantirishdan dalolat beradi.

Metodik kompetensiya tarkibidagi keyingi muhim bo'g'in - bu o'qituvchining ta'lim muhitining o'zgaruvchan sharoitlarida mutanosib va asosli kasbiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini aks ettiruvchi operativ-faoliyat jihati. Ushbu komponent shuningdek, pedagogik strategiyalarning moslashuvi va o'zgaruvchanligini ta'minlaydigan raqamli va texnik o'qitish vositalaridan faol foydalanish bilan tavsiflanadi.

Metodik kompetensiyaning ajralmas qismi o'z kasbiy faoliyatini tizimli tahlil qilishga, pedagogik tajribadan konstruktiv xulosalar chiqarishga, shuningdek, o'qitishda erishilgan natijalarni tanqidiy baholashga qaratilgan refleksiv-baholash komponentidir. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchining o'zining axborot va metodik tayyorgarligi darajasini o'z-o'zini baholash qobiliyati alohida rol o'ynaydi, bu esa, keyingi kasbiy o'sish uchun asos bo'ladi.

Bundan tashqari, metodik kompetensiya tarkibi mutaxassisning individual fazilatlarini aks ettiruvchi shaxsiy va motivatsion xususiyatlarni o'z ichiga oladi: uning kasbiy manfaatlari, o'zini o'zi takomillashtirish istagi, shaxsiy e'tiqodlari, o'zini o'zi boshqarish darajasi va doimiy rivojlanish uchun ichki motivatsiya. Bu fazilatlar o'qituvchining kasbiy qiyofasining yaxlitligini ta'minlaydi va ta'lim sohasidagi doimiy o'zgarishlar sharoitida uning faoliyati barqarorligiga yordam beradi. Shunday qilib, metodik kompetensiya zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyati samaradorligini belgilaydigan kognitiv, faollik, refleksiv va shaxsiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan integral shakllanish sifatida qaraladi.

Metodik kompetensiyani har qanday xususiy fan negiziga tegishli bo'lib, fanga oid kompetensiyaning tarkibiy qismini tashkil etadi. Shu bilan birgalikda ijtimoiy-psixologik, kasbiy-kommunikativ va axborot kompetensiyalari bilan integratsiyasi orqali yanada samaradorlik ko'rsatkichini ortishiga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, metodik kompetentlik pedagog ijtimoiy faol, o'zini o'zi doimiy rivojlantiruvchi, kollaboratsiya xususiyatlari barqaror, zamonaviy o'qitish vositalaridan maqsadli foydalanuvchi, o'zgarishlarga moslashuvchan, uning innovasion ta'lim muhitida universal o'qitish harakatlarini shakllantirish orqali maktab o'quvchisi shaxsini rivojlantirishga mo'ljallangan ta'lim jarayonini loyihalashtirish uchun metodik usullar va texnologiyalarni his eta olishga bo'lgan salohiyati yuqori bo'lgan sifatleri uyg'unlashgan xodim nazarda tutiladi.

Xulosa, o'qituvchilar malakasini uzluksiz oshirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi va malaka oshirishdan so'ng tinglovchilar faoliyatida bo'ladigan o'zgarishlar muhim bo'lib, ular malaka oshirishda qo'llanilgan ta'lim metodlari, shakl va vositalarining ta'sirchanligining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-231-son qarori.
2. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика: Study guide for students of pedagogical educational institutions/ V.A. Slastenin, I. F. Isaev, - 3rd edition.- М.: Школа-Пресс, 2000 - С. 512.
3. Sarimova D.S. Malaka oshirish tizimida kimyo o'qituvchilarining axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyalarini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertasiya. –Toshkent, TDPU, 2021, – B. 61.

Ravshanova Xafiza Komilovna,

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi, Maktabgacha,
boshlang'icha va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası o'qituvchisi

xafizakomilovna@gmail.com

ORCID: 0009-0007-6041-4917

MUAMMOGA ASOSLANGAN O'QITISH VOSITASIDA MTT TARBIYACHILARINING 4K KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING OMILLARI

Annatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini olib borishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, muammoli ta'limni tashkil etishning psixologik – pedagogik yo'llari va usullari, muammoli o'qitish samaradorligi omillari, o'qitishning no'anaviy usulidan muammoliga o'tish muvaffaqiyati nimada ekanligi haqidagi faktlar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: muammoga asoslangan o'qitish (PBL), bola, tarbiyachi, ta'lim, tarbiya, maktabgacha ta'lim, muammo, yechim, 4K ko'nikmalari.

Annotation. In the article, the use of problem-based educational technologies in conducting the educational process in preschool educational organizations, psychological-pedagogical ways and methods of organizing problem-based education, factors of the effectiveness of problem-based education, non-traditional methods of teaching facts about what constitutes success in transitioning to the problem.

Key words: problem-based learning (PBL), child, educator, education, upbringing, preschool education, problem, solution.

Аннотация. В статье рассматриваются использование проблемных образовательных технологий при ведении образовательного процесса в дошкольных образовательных организациях, психолого-педагогические способы и методы организации проблемного обучения, факторы эффективности проблемного обучения, нетрадиционные методы преподавания фактов о том, что составляет успех в переходе к проблеме.

Ключевые слова: проблемное обучение (ПОБ), ребенок, педагог, образование, воспитание, дошкольное образование, проблема, решение.

Kirish. Barchamiz bilamizki, yoshlar kelajagimiz poydevori shu nuqtai nazardan kelajak avlodni tarbiyalash ma'ktabgacha ta'limda boshlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim tarbiya berishda hozirgi zamon talabi asosida yangi pedagogik texnologiyalardan oqilona foydalanagan holda ta'lim jarayonini tashkil etish kerak. Bunday mas'uliyatli vazifa esa maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglari zimmasiga tushadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari bilimli, XXI asr ko'nikmalariga ega, yangi zamonaviy texnologiyalarni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishlari kerak. Bunday texnologiyalardan biri "Muammoga asoslangan o'qitish (PBL) texnologiyasidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nega aynan muammoga asoalangan o'qitish texnologiyasidan foydalanishimiz kerak degan savolga javob beramiz.

Muhokama. Muammoli ta'lim (PBL) - bu bolalarni o'quv jarayonining harakatlantiruvchisi bo'lishga undaydigan o'qitish uslubi. Muammoli ta'lim real muammolardan murakkab o'rganish masalalarini o'z ichiga oladi va ularni o'quv xonasida muhokama qilinadigan mavzuga aylantiradi; bolalarni oddiy faktlarni o'rganishdan ko'ra muammoni hal qilish ko'nikmalari orqali tushunchalarni tushunishga undashdir. Shuningdek, muammoli ta'lim – bu mantiqiy fikrlash ko'nikmasi (tahlil, umumlashtirish) va bolalarning izlanishli faoliyati qonuniyatlarini (muammoli vaziyat, bilishga qiziqish, ehtiyoj) hisobga olib tuzilgan ta'lim va o'qitishning ilgari ma'lum bo'lgan usullarini qo'llash qoidalarining yangi tizimidir. Shuning uchun ham muammoli ta'lim ko'proq bola fikrlash qobiliyatining rivojlanishini, uning umumiy rivojlanish va e'tiqodining shakllanishini ta'minlaydi. Didaktikaning barcha yutuqlarini istisno qilmay, balki ulardan foydalangan holda muammoli ta'lim ilmiy bilim va tushunchalarni, dunyoqarashni shakllantirish, shaxs va uning intellektual faolligini har tomonlama rivojlantirish vositasi sifatida rivojlantiruvchi ta'lim bo'lib qoladi.

Muammoli vaziyatlarning roli va ahamiyatini aniqlash bola faol fikrlash faoliyatining psixologik-pedagogik qonuniyatlarini izchil ravishda hisobga olish asosida o'quv jarayonini qayta qurish g'oyasiga olib keldi. Yangi pedagogik faktlarni nazariy jihatdan mulohaza qilib ko'rish asosida muammoli ta'limning asosiy g'oyasi aniqlanadi: muammoli ta'limda bilimning deyarli katta qismi bolalarga tayyor holda berilmaydi, balki bolalarlar tomonidan muammoli vaziyat sharoitlarida mustaqil bilish faoliyati jarayonida egallab olinadi.

“Muammoga asoslangan o'qitishda ta'lim ishtirokchilari bilim va ko'nikmalarni o'rganishadi, qo'llashadi hamda kompetentlikka ega bo'lishadi, chunki jarayon aniq muammolar yechimini topishga intilishni rag'batlantiradi. Muammoga asoslangan o'qitishning dolzarbligi ta'lim oluvchining o'z shaxsiy hayoti uchun foydalanadigan o'quv mazmunini qanchalik anglash o'lchovi bilan belgilanadi. U mustaqil ishlashga o'rgatishi, fandagi nazariyalarning amaliy muammolar orqali kengroq tushintirilishi bilan ajralib turadi”[3:5].

Muammoli o'qitish samaradorligining to'rtta bosh sharti mavjud:

- ✓ muammo mazmuniga qarab yetarli qiziqish uyg'otishni ta'minlash;
- ✓ muammo yechimidagi har bir bosqichda paydo bo'ladigan ishlarni bajara olish mumkinligini ta'minlash (ma'lum va noma'lumlar nisbatining maqbulligi);
- ✓ muammo yechimida olinadigan axborotning o'quvchilar uchun muhimligi;
- ✓ pedagog va bola orasidagi munosabat hayrixohlik ruhida kechishi, ya'ni tarbiyalanuvchilar tomonidan bildirilgan barcha fikr va farazlar e'tibor va rag'batsiz qolmasligi zarur;

Muammoli o'qitishning bosh psixologik-pedagogik maqsadlari quyidagilardan iborat:

- ✓ tarbiyalanuvchining fikrlash doirasini va qobiliyatlarini o'stirish, ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirish;
- ✓ muammoni mustaqil yechishda va faol izlanish davrida olingan bilim va ko'nikmalarni tarbiyalanuvchilarlar tomonidan o'zlashtirilishi, buning natijasida ushbu bilim va ko'nikmalar noan'anaviy o'qitishdagidan ko'ra ancha mustahkam bo'ladi;
- ✓ nostandart muammolarni ko'ra oluvchi, qo'ya oluvchi va yecha oluvchi tarbiyalanuvchining faol ijodiy shaxsini tarbiyalash;
- ✓ kasbiy muammoli fikrlashni rivojlantirish - har bir aniq faoliyatda o'zining xususiyatlariga ega.

MTT larda PBL dan foydalanadigan ta'lim modellari bolalarga nazariyani amaliyotga tatbiq etish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish orqali ta'lim natijalarini yaxshilashi mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkiloti (MTT) tarbiyachilarida muammoga asoslangan o'qitish (PBL) vositasida kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv tarbiyachilarga bolalar bilan samarali muloqot qilish, ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash va jamoaviy ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Quyida muammoga asoslangan o'qitishning kommunikativlikni rivojlantirishdagi roli haqida fikr yuritamiz

1. Faol muloqot muhitini yaratish: PBL jarayonida tarbiyachilar muammolarni hal qilish uchun birgalikda ishlashadi, bu esa ularning o'zaro muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.
2. Savol-javob asosida fikr almashish: muammolarni tahlil qilish jarayonida tarbiyachilar birbirlariga savollar berish va javob qaytarish orqali kommunikativlikni oshiradilar.
3. Bolalar bilan muloqot strategiyalarini sinovdan o'tkazish: PBL tarbiyachilarga bolalar bilan samarali muloqot qilish usullarini amalda qo'llash imkonini beradi.

Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiruvchi PBL topshiriqlari

1. Bolalar o'rtasidagi nizolarni hal qilish:

Muammo: bolalar o'rtasida o'yin davomida nizolar yuzaga keladi.

Topshiriq: tarbiyachilar nizolarni hal qilish uchun bolalar bilan qanday muloqot qilish kerakligini rejalashtiradilar va amalda sinab ko'radilar.

2. Jamoaviy loyiha tashkil qilish:

Muammo: bolalar uchun yangi o'yin maydonchasini loyihalash.

Topshiriq: tarbiyachilar birgalikda ishlash orqali bolalar uchun qiziqarli va xavfsiz o'yin

maydonchasini rejalashtiradilar.

3. Rol o'ynash mashg'ulotlari:

Muammo: bolalarning turli vaziyatlarda qanday muloqot qilishlarini o'rganish.

Topshiriq: tarbiyachilar bolalar bilan rolli o'yinlar tashkil qilib, ularning muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda muammoli ta'lim va muammoli vaziyat o'qitish tizimida bolalarni faol fikrlashga yo'naltiruvchi metod sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Muammoli ta'lim bu-mantiqiy fikr yuritish operatsiyalari (analiz va sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash va hakozo) va bolalarning izlanishli (tadqiqotchilik) faoliyati qonuniyatlarini hisobga olib tuzilgan ta'lim va bolalarning ilgari ma'lum bo'lgan usullarini qo'llanish qoidalarining yangi tizimidan iboratdir. Shu bois, u ko'proq bola fikrlash qobiliyatining rivojlanishini, uning umumiy taraqqiyoti va e'tiqodi shakllanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son) // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son // <https://lex.uz/docs/5013007>
2. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" qonun 2019-yil 16-dekabr O'RQ-595
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha Rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori 2019-yil 5-may PQ-4312
4. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. T. 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli h.y.q
5. "Ilm yo'li" variativ dasturi. T. 2020-yil 17-mart 54-sonli buyrug'i
6. Ibragimov A.A. Malaka oshirish ta'limida muammoga asoslangan o'qitish texnologiyasini qo'llash. Uslubiy qo'llanma. – Samarqand., 2022.

Tasimov Nurmaxan Zoirjanovich,
O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti
Jangovar tayyorgarlik sikli katta o'qituvchisi, mayor
nurmax86@mail.ru

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA O'Q OTISH TAYYORGARLIGI UZLUKSIZLIGI VA UNI TAKOMILLASHTIRISHNING ASOSIY USULLARI

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada ichki ishlar organlari xodimlarining o'q otish tayyorgarligida uzluksizligi va uni takomillashtirish usullari keltirib o'tilgan. O'q otish tayyorgarligi jangovar tayyorgarlikning ajralmas qismi bo'lib, ichki ishlar organlari xodimlari hamda turdosh ta'lim muassasalarining tinglovchi (kursant)larini malakali kadrlar bo'lib shakllanishida muhim o'rin tutadi. Mavzu doirasida O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi ichki ishlar organlari xodimlarining tadqiqotlari o'rganilgan va tahlil qilinib, bu tajribalar asosida tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jangovar tayyorgarlik, o'q otish tayyorgarligi, mashg'ulot, qurol, favqulodda vaziyat, nostandart vaziyat, o'q-dorilar, elektron trenajyor.

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются о непрерывности огневой подготовки сотрудников органов внутренних дел и методах ее повышения. Огневая подготовка является неотъемлемой частью боевой подготовки, играет важную роль в формировании квалифицированных кадров сотрудников органов внутренних дел и слушателей (курсантов) учебных заведений. В рамках темы были изучены и проанализированы исследования сотрудников органов внутренних дел Республики Узбекистана и Российской Федерации, и на основе этих экспериментов были разработаны рекомендации.

Ключевые слова: боеготовность, огневая подготовка, тренировка, оружие, чрезвычайная ситуация, нестандартная ситуация, боеприпасы, электронный тренажёр.

Annotation. This scientific article discusses the continuity of fire training for law enforcement officers and methods of its improvement. Fire training is an integral part of combat training, plays an important role in the formation of qualified personnel for law enforcement officers and students (cadets) of educational institutions. Within the framework of the topic, studies of employees of the internal affairs bodies of Republic of Uzbekistan and the Russian Federation were studied and analyzed, and recommendations were developed based on these experiments.

Keywords: combat readiness, fire training, training, weapons, emergency, non-standard situation, ammunition, electronic trainer.

Kirish: Bugungi kunda dunyoda va qo'shni davlatlarda sodir bo'layotgan voqea va hodisalar hech birimizning e'tiborimizdan chetda qolmaydi. 2024-yil 22-mart kuni Rossiya Federatsiyasi Moskva viloyatining Krasnogorskdagi "Crocus City Hall" konsert saroyida bo'lib o'tgan mudhish terakt natijasida 130 dan ortiq inson vafot etdi, 551 nafar inson (15 nafari bolalar) tan jarohati olgan[1], "Bunday mudhish hodisalar bizning yurtimizda ro'y bermaydi" deb hech kim kafolat bera olmaydi. Bundan kelib chiqadiki, jannatmakon yurtimizda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlarni o'z vaqtida oldini olish, bartaraf etish va ularga qarshi kurashish uchun ichki ishlar organlari xodimlari doimiy jangovar shay holda bo'lishi davr talabiga aylanmoqda.

Muhtaram Prezidentimizning 2023-yil 20-yanvar kuni "Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 10-son Qarorining 3-ilovasi "Ichki ishlar organlarida kadrlar salohiyati darajasini oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlari «YO'L XARITASI»ning" 26-bandi, 1-xatboshida "Ichki ishlar organlarida xodimlarning jangovar va jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishning uzluksiz tizimini yaratish" bo'yicha chora-tadbirlar belgilanib, ustuvor vazifalar sifatida ko'rsatib o'tilgan[2]. Bundan kelib chiqib, ichki ishlar organlari xodimlarining jangovar tayyorgarlik darajasini yuqori saviyaga olib chiqish bugungi kun zaruratiga aylanmoqda.

Jangovar tayyorgarlik – xodimlarning xizmat vazifalarini bajarish vaqtida, jangovar harakatlarda, ekstremal sharoitlarda hamda jangovar shaylikning yuqori darajalarida samarali va ishonchli harakat qilish, yuklatilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan harbiy mahorat, tezkor-taktik, shuningdek, jismoniy holatini shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv kursidir. Jangovar tayyorgarlik o'quv kursining asosiy yo'nalishlari quyidagilar sanaladi:

- maxsus-taktik tayyorgarlik;
- o'q otish tayyorgarligi;
- umumharbiy nizomlar;
- harbiy topografiya;
- harbiy-tibbiy tayyorgarlik;
- harbiy muxandislik tayyorgarligi;
- aloqa tayyorgarligi;
- saf tayyorgarligi[3].

Ichki ishlar organlari xodimlarining jangovar tayyorgarligini oshirish uchun avvalambor, xodimlarning o'q otish tayyorgarligi bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga to'g'ri keladi. Chunki o'q otish tayyorgarligi, jangovar tayyorgarlikning ajralmas qismi bo'lib, xodimlarning jangovar shayligini oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Ichki ishlar organlarining asosiy vazifalari fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, jismoniy va yuridik shaxslarning mulkini, konstitutsiyaviy tuzumni himoya qilishdan, qonun ustuvorligini, shaxs, jamiyat va davlatning xavfsizligini ta'minlashdan iborat bo'lib, huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktikasi[4] bo'yicha xizmat vazifalarini bajarishda har tomonlama yyetuk, malakali kadrlar bo'lishi, shuningdek, jangovar tayyorgarligini oshirish uchun doimiy ravishda o'z ustida ishlashi, bilim va ko'nikmalarini oshirishga ongli ravishda yondashish talab etiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'q otish tayyorgarligining vazifasi xodimlarga qurolni mohirlik bilan qo'llash, xizmat o'tash vaqtida favqulodda vaziyat yuzaga kelganida o'q-dorilarni minimal sarflagan holda, dushmani yakson qilishda qurolning jangovar imkoniyatlaridan maksimal foydalanishni o'rgatish, ta'lim oluvchilarda o'z quroliga ishonch hosil qilish, amaliy o'q otish mashg'ulotlari orqali nostandart vaziyatlarda mustaqil ravishda qaror qabul qilishni shakllantirish hisoblanadi[5].

Shu nuqtai nazardan, o'q otish tayyorgarligi xizmat vazifasini bajarishda xodimning o'zini ishonchli va tayyor his etishiga xizmat qiladigan muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda tinglovchilarga nafaqat qurolni texnik jihatdan to'g'ri va samarali qo'llash, balki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan murakkab va tezkor vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirish ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, o'q otish tayyorgarligiga jiddiy yondashilmagan hollarda xodimlar faoliyatida xatoliklar soni ko'payishi, quroldan foydalanishda ikkilanish, hadik yoki noto'g'ri harakatlar kuzatilishi mumkin. Bu esa, ayniqsa, jamoat tartibini saqlash, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash kabi mas'uliyatli vazifalarni bajarishda jiddiy oqibatlariga olib kelishi ehtimoldan holi emas. Shu sababli, o'q otish tayyorgarligi jarayonida nazariy bilimlar bilan birgalikda amaliy ko'nikmalarni ham puxta o'zlashtirishga alohida e'tibor qaratilmog'i lozim. Bunda bosqichma-bosqich va tizimli mashg'ulotlarning ahamiyati katta bo'lib, tinglovchi yoki kursantlarda zarur kasbiy kompetensiyalar shakllanishiga xizmat qiladi.

O'q otish tayyorgarligi mashg'ulotlarida IIV ta'lim muassasalarida boshlang'ich kasbiy tayyorgarlikdan o'tayotgan tinglovchi (kursant)lar bilan nazariy va amaliy mashg'ulotlar o'tkaziladi. Nazariy qismida o'q otish tayyorgarligi nazariyasi hamda o'qotar qurollar turlari, ularning tavsiflari, qism va mexanizmlarining ishlash prinsiplari bo'yicha bilim va ko'nikmalari shakllantiriladi. Amaliy mashg'ulotlar uch bosqichga bo'linadi: *birinchi bosqichda* – tinglovchi (kursant)larga qurolni normativ-hujjatlarda belgilangan me'yorlar bo'yicha to'liqsiz qismlarga ajratish va qayta yig'ish o'rgatiladi; *ikkinchi bosqichda* – elektron trenajorda o'q otish mashg'ulotlari o'tkaziladi; *uchinchi bosqichda* – o'qotar quroldan amaliy mashg'ulotlarga o'tishdan avval xavfsizlik qoidalarini bilan

tanishtiriladi, so'ng amaliy o'q otish mashg'ulotlari o'tkazish orqali tinglovchi (kursant)larning o'q otish tayyorgarligi va ko'nikmalari shakllantiriladi.

Ichki ishlar organlari xodimlari hamda tinglovchi (kursant)lar qurol qo'llash bilan bog'liq xizmat vazifalarini bajarish uchun:

– *birinchidan*, qurol-yarog'larning mo'ljallanishi, jangovar xususiyatlari, tarkibiy qismlarining ishlash prinsipi, o'q otish asoslari, qoidalar hamda qurol qo'llash tartibi va qoidalarini bilishi;

– *ikkinchidan*, qurolni o'q otishga tayyorlash va uni qonun doirasida qo'llash, o'q otish vaqtida ehtimoliy tutilishlar yuzaga kelganda zudlik bilan bartaraf etish tartibini hamda nishonni birinchi o'q bilan mahv etish mahoratiga ega bo'lishi;

– *uchinchidan*, qurol bilan harakatlanish hamda quroldan barcha usullar bilan (joyida turib va yurgan holda) ko'chmas, paydo bo'luvchi, harakatlanuvchi nishonlarga qarata kunduzi yoki tunda, ob-havo hamda joyning har qanday sharoitida o'q otishda mustahkam ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim[6].

Ta'lim muassasasini tamomlagan xodimlar amaliyotga chiqqandan so'ng xizmat faoliyatida Ichki ishlar vazirligining me'yoriy-hujjatlariga, asosan sohaviy xizmat (bo'linma)larda xizmatdan ajratilmagan holda xizmat va jangovar tayyorgarlik bo'yicha o'q otish tayyorgarligi yo'nalishida muntazam ravishda nazariy va amaliy mashg'ulotlar o'tkaziladi. Shu bilan xodimlarning jangovar tayyorgarligi takomillashtirilib boriladi.

Natijalar. Hozirgi kunda ichki ishlar organlari xodimlarining jangovar tayyorgarligini oshirish maqsadida turli o'quv-amaliy kurslar va mashg'ulotlar tashkil etilmoqda. Masalan, Farg'ona viloyatida xizmat qilayotgan xodimlarning huquqiy, kasbiy va jangovar tayyorgarligini yanada oshirish bo'yicha o'quv-amaliy kurslar tashkil etilgan [7]. Shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasida ham xodimlarning jangovar shayligi va kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'tkazilmoqda [8]. Biroq, bu kabi mashg'ulotlarda zamonaviy elektron o'q otish trenajyorlarining yetishmasligi kuzatilmoqda. Bu esa xodimlarning o'q otar qurollardan samarali va qonun doirasida foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishda to'siq bo'lmoqda.

Shuningdek, ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat yuklamasi yuqoriligi, rejalashtirilgan jangovar tayyorgarlik mashg'ulotlarida xodimlar jamoat tartibini saqlash, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha xizmatlarga jalb etilganligi sababli mashg'ulotlarda ishtirok eta olmagan amaliyot xodimlarining o'q otish tayyorgarligi bo'yicha bilim va ko'nikmalari hamda jangovar tayyorgarligi sezilarli darajada pastligi aniqlanmoqda.

Bunday holatlar, o'z navbatida, amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik jarayonidagi muammolarni yanada kuchaytirmoqda. Mashg'ulotlarda ishtirok eta olmagan xodimlarda nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarining yetarli emasligi, ularning quroldan foydalanish borasida ishonchsizligini keltirib chiqaradi. Shu bois, o'q otish tayyorgarligi bo'yicha mashg'ulotlarga nisbatan yetarli e'tibor berilmasligi, nafaqat xizmat samaradorligiga, balki xodimlarning shaxsiy xavfsizligiga ham jiddiy tahdid solmoqda.

O'q otish tayyorgarligi mashg'ulotlariga beparvolik bilan qarash, xodimlarning qurol bilan xizmat o'tash vaqtida, shuningdek, amaliy o'q otish mashg'ulotlarida ma'lum bo'lmoqdaki, xodimlarning bilim va ko'nikmalari yetarli darajada emasligi natijasida, amaliyot statistikasi ko'rsatdiki, qurol bilan xizmat o'tash vaqtida xodimlar bilan bog'liq baxtsiz hodisalar ko'plab sodir bo'lmoqda[9]. Bunday holatlar nafaqat xodimning o'zi uchun xavfli, balki atrofdagi fuqarolarning ham xavfsizligiga tahdid soladi. Quroldan noo'rin va noto'g'ri foydalanish, xizmat vazifalarini bajarishda turli fors-major holatlarda noto'g'ri qaror qabul qilinishi ehtimolini oshiradi. Shu bilan birga, o'q otish mashg'ulotlari yetarli darajada va muntazam tashkil etilmagani sabab, xodimlarda quroldan foydalanishda ishonchsizlik, ehtiyotkorlik va xatto psixologik to'siqlar kuzatiladi. Bu esa, o'z navbatida, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning umumiy samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun, jangovar tayyorgarlik tizimidagi mazkur muammoni yechish uchun zamonaviy texnologiyalar, xususan, elektron o'q otish trenajyorlaridan foydalanish orqali amaliyotga yaqin sharoitda o'quv mashg'ulotlarini yo'lga qo'yish zaruriyati tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Muhokama. Ushbu ilmiy maqolada keltirilgan muammolardan kelib chiqqan holda ichki ishlar organlari xodimlarining jangovar tayyorgarligini oshirish maqsadida ya'ni, xizmat o'tash vaqtida o'q otar qurolni samarali va qonun doirasida qo'llash uchun sohaviy xizmat (bo'linma)larda zamonaviy elektron o'q otish trenajyorlarini o'rnatish maqsadga muvofiq bo'ladi, deb o'ylayman.

Sababi:

– o'q otish tayyorgarligi bo'yicha amaliy mashg'ulotlarga xizmatda bo'lganligi sababli qatnashmagan xodimlar, nafaqat qatnashmagan xodimlar, o'z ustida ishlashni istagan xodimlar ham o'ziga qulay bo'lgan vaqtda yoki xizmatdan so'ng, bo'linmaga kelib, amaliy o'q otish mashg'ulotining belgilangan normativlarini bajarish imkoniga ega bo'ladi;

– o'q otish mashg'ulotlariga sarflanadigan o'q-dorilar moliyaviy jihatdan iqtisod qilinadi;

– o'q otish tayyorgarligi bo'yicha tajribasi, bilimi va mahorati ortib boradi, bu esa o'z navbatida jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarining oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurashishda umuman olganda nostandart vaziyatlarda xodimlarning qurol bilan xizmat o'tash samaradorligini oshishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Ilmiy maqoladan kelib chiqib xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, jamoat tartibini saqlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha xizmat vazifalarini bajarishda ichki ishlar organlari xodimlari jangovar qurollar bilan kun-u tun tinimsiz faoliyat olib boradi, bugungi tezkor va xavotirli zamonda ichki ishlar organlari xodimlari jangovar tayyorgarligi yuqori bo'lishi lozim, vujudga kelishi mumkin bo'lgan barcha favqulodda vaziyatlarda fuqarolarning xavfsizligini ta'minlovchi va xalq tayanadigan ximoyachilari ichki ishlar organlari xodimlaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. TASS, informatsionnoe agentstvo.
URL:<https://tass.ru/proisshestviya/20320557>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 20 yanvardagi "Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-10-son Qarori.
URL:<https://lex.uz/uz/docs/6364837>
3. O'zbekiston Respublikasi IIVning 2024 yil 5 oktabrdagi 555-son buyrug'i.
4. O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 16 sentabrdagi "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi O'RQ-407-son Qonuni.
5. O.T.Axmedov, Sh.A.Tadjimetov, R.T.Djurabaev, B.B.Umurzoqov "Jangovar tayyorgarlik" darslik (1-qism) – T., 2024. 5-6 b.
6. A.Mudrik, A.K.Gvozdev, A.A.Prozorov. Основные направления совершенствования огневоy podgotovkii. N. Novogorod. Epoxa nauki. elektron. nauchn. jurnal. 2020.69-71 b.
URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-napravleniya-sovershenstvovaniya-ognevoy-podgotovki/viewer>
DOI 10.24411/2409-3203-2020-12318
7. "Farg'ona viloyati Ichki ishlar organlarida xizmat qilayotgan xodimlarni huquqiy, kasbiy va jangovar tayyorgarligini yanada oshirish bo'yicha o'quv-amaliy kurslarini tashkil etilmoqda" nomli xabar.
URL: <https://fviib.uz/uz/news/kasbiyvajangovartayyogarligninyanadaoshirishboyicha?>
8. "Ichki ishlar organlari xodimlarining jangovar shayligi hamda kasbiy tayyorgarliklari o'rganilmoqda"
URL:<https://qriiv.uz/uz/news/Ichkiishlarorganlarixodimlariningjangovarshayligihamdakasbiytaayyorgarliklariorganilmoqda?>
9. A.I. Davidenko. Klyuchevye problemy ognevoy podgotovki. Vestnik Krasnodarskogo universiteta MVD RF. nauchn. jurnal. 2016. 257-259 b.
URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/klyuchevye-problemy-ognevoy-podgotovki>

10. Yu.Yu.Inshin, A.V.Lipatkin. Strelyat xorocho i mnogo. Vestnik voennogo obrozovaniya. 2022. №3.
URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/strelyat-horoshho-i-mnogo-innovatsionnye-podhody-v-obuchenii-kursantov-strelbe-s-ispolzovaniem-boevogo-lazernogo-interaktivnogo/viewer>
11. Высokotochnые боевые лазерные интерактивные комплексы «BLIK-VT» - apparatno-programmnye sredstva ognevoy podgotovki. g.Novosibirsk. 2018.
URL:<https://www.lasertools.ru/products/tir/boevoy-tir.html>

Xodjabayeva Zuxra Parmanovna,
Navoiy davlat universiteti "Musiqiy ta'lim" kafedrası
katta o'qituvchisi

TALABALARDA DIRIJYORLIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH- PEDAGOGIK JARAYON SIFATIDA

Annotatsiya. Maqolada pedagogik jarayon, uning o'ziga xosligi va mohiyatida "dirijyorlik" ta'rifi bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi. O'quv jarayonida o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan dirijyorlik malakalari ro'yxati, shuningdek, ixtisoslashtirilgan fanlarni o'qitish usullari aniqlanadi. Maqolada o'qitishni pedagogik jarayon sifatida o'tkazish pedagogik, psixologik, ixtisoslashtirilgan (musiqiy), san'at tarixi va ijtimoiy-madaniy jihatlar majmuasi sifatida qaralib, ular asosida talabaning - bo'lajak mutaxassis dirijyorning to'liq kasbiy tayyorgarligini ta'minlash mumkinligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish, pedagogik jarayon, o'tkazishning pedagogik usullari, talaba dirijyor, dirijyorlik, xor, orkestr.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с определением "дирижирования" в педагогическом процессе, его специфике и сущности. Определяется перечень дирижерских навыков, необходимых для освоения в учебном процессе, а также методы преподавания профильных дисциплин. В статье рассматривается проведение обучения как педагогического процесса как комплекс педагогических, психологических, специализированных (музыкальных), исторических и социокультурных аспектов искусства, на основе которых можно обеспечить полную профессиональную подготовку студента - будущего дирижера-специалиста.

Ключевые слова: проведение учебных занятий, педагогический процесс, педагогические методы проведения, студент-дирижер, дирижирование, хор, оркестр.

Annotation. The article examines issues related to the definition of "conducting" in the pedagogical process, its specifics, and essence. It defines the list of conducting skills necessary for mastery in the educational process, as well as the methods of teaching specialized disciplines. The article considers conducting training as a pedagogical process as a complex of pedagogical, psychological, specialized (musical), art history, and socio-cultural aspects, based on which it is possible to ensure the full professional training of a student - a future specialist conductor.

Keywords: conducting training sessions, pedagogical process, pedagogical methods of conducting, student conductor, conducting, choir, orchestra.

Kirish. Bugungi kunda musiqiy faoliyatning o'ziga xosligi, eng yorqin va ijtimoiy ahamiyatga ega turlaridan biri bu dirijyorlik san'ati kabi o'ziga xos yo'nalishdir. U uzoq va murakkab rivojlanish davrini bosib o'tdi, bunday san'at subyektlarini pedagogik tayyorlash doirasida shaxsiy-individual va kasbiy-musiqiy xususiyatlarning murakkab majmuini ochib berdi. Pedagogik fan sifatida dirijyorlik qilish ushbu soha mutaxassisidan nafaqat mukammal eshitish, ritm va uslub hissi, balki musiqiy xotira va musiqa nazariyasi va amaliyoti sohasida keng bilimga ega bo'lishni talab qiladi. Demak, zamonaviy dirijyor ham o'ziga xos musiqiy, ilmiy va san'atshunoslik bilimiga ega bo'lgan shu sohaning mutaxassisi, ham yuksak uyushgan, qat'iyatli, kuchli xarakterga, ichki yuksaklikka, boshqaruvchi va tashkilotchilik fazilatlariga, iroda va mustaqillikka ega bo'lishi kerak.

Qolaversa, hech bir mahalliy orkestr barcha sozandalarga yo'l-yo'riq ko'rsata oladigan, turli sohalarda tezkor qarorlar qabul qila oladigan rahbarsiz, dirijyorsiz ish ololmasligini ta'kidlash joiz. Shu munosabat bilan dirijyor-mutaxassislarni maqsadli va tizimli tayyorlashni ta'minlaydigan oliy va o'rta ta'lim doirasida kasbiy tayyorgarlikning kompetensiyasi va zarurligi to'g'risida savol tug'iladi. Bu, bizningcha, fundamental va amaliy xarakterdagi ilmiy tadqiqotlarda ushbu mavzuni ishlab chiqishning dolzarbligi va maqsadga muvofiqligidir.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ko'pgina rus olimlarining dirijyorlik sohadagi ishlari amaliy ahamiyatga ega. Bulardan Abakshonok, M. Glinskiy, L.Yu. Potamanova, N.S. Reneva,

N.A.Soboleva, I.A.Tsovyanova, I.I.Shedrin va boshqalar dirijyorlik pedagogik jarayon sifatida o'qitish masalalarini, shuningdek uning alohida tarkibiy qismlarini o'rganishgan.

A.V.Abakshonok dirijyorlikni "musiqani jamoaviy ijro etish san'ati" deb talqin qiladi. Uning fikricha, bu dirijyorning individual musiqiy g'oyalari emotsional, o'ziga xos dirijyor imo-ishoralari orqali ijrochi guruhga yetkazishning ko'p bosqichli jarayonidir [1]. Shuningdek, bugungi kunda dirijyor tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat ijodiy, intellektual va psixologik yo'nalish bilan tavsiflanadi, bu bizga ular murakkab va mazmunli xarakterga ega degan xulosaga kelishga imkon beradi, chunki dirijyorlik musiqiy ijrochilik san'atining eng murakkab turlaridan biri sifatida aynan shu o'ziga xos xususiyatlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bizning tushunishimizcha, bu musiqiy asarni o'rganish va ijro etish paytida nafaqat orkestr, ansambl, truppani boshqarish, balki individual baholash, dirijyorning ijro etilgan kompozitsiyaga musiqiy timsoli, shu sababli uning mohiyati dirijyor uni mustaqil ravishda idrok eta olgani va tavsiflay olganidek aniq va kontseptual tarzda aks ettiriladi. Guruhning umumiy uyg'unligi, texnik mukammalligi, ijro darajasi, musiqachilar tomonidan asarning mohiyati va uslubini hisobga olgan holda o'zlashtirish va ochib berish darajasi bunga bog'liq.

Shunday qilib, dirijyorlik dirijyorning individual qobiliyatlarining ma'lum bir tizimiga asoslanadi, bu maxsus turdagi ta'lim muassasasida kasbiy tayyorgarlik jarayonida rivojlanishi shart. Dirijyorlik atamalarining maxsus lug'atini ishlab chiquvchi Abakshonok dirijyorlik qobiliyatini dirijyorlik jarayonida ijrochi musiqachilarga individual-shaxsiy musiqiy-xayoliy g'oyalarni yetkazish uchun zarur bo'lgan ma'lum qobiliyatlar majmuasi sifatida tushunadi [1]. Bu qobiliyatlar shu qadar o'ziga xos va kontseptual jihatdan murakkabki, ularning shakllanishi va rivojlanishi bo'lajak dirijyor faoliyatining barcha sohalarini qamrab olgan maxsus ta'lim dasturi bilan ta'minlanishi kerak.

Pedagogika oliy o'quv yurtlarining "Musika ta'limi" yo'nalishini tamomlagan yosh mutaxassis umumta'lim maktablarida musiqa o'qituvchisi bo'lib dars o'tishi bilan bir qatorda sinfdan, maktabdan tashqari ishlar (bolalar xor to'garaklari, xalq cholg'u ansambllari, vocal ansambllarini tashkil etish) ni bajarish, shuningdek, maktabda o'tadigan bayram tadbirlari, turli sanalar, uchrashuvlar, konsertlarni tashkil etish va o'tkazishda asosiy figuradir. Bulaming barchasi musiqa o'qituvchisidan faqatgina Dirijyor mutaxassislignini o'rganib qolmasdan Dirijyorka o'rgatish metodikasini, o'quv jarayoni mazmunini, Dirijyor apparatini qo'ya bilishini talab qiladi.[2]

Haqiqiy ijrochi - yaratuvchi doimo musiqiy cholg'uning yangrashida ohang kuchi yuqori bo'lishiga, uning vositasida «kuylashga» intiladi. Zero, «kuylamaydigan» cholg'u, muallif ushbu epizodda ko'zda tutgan hissiyotni yetarlicha ochib berishga qodir emas. Ohangdorlikka barcha ijrochi birdek intilishi kerak. Bu nafaqat melodik yo'nalishlar, balki turli figuratsiyalar, passajlar va boshqa paytda ham namoyon bo'lishi lozim. Tovush sifati va frazirovkali tembr va dinamik jihatlar xilma-xilligi bilan, ritmik shakl ifodaliligi, agogika va nafas bilan ham chambarchas bog'liq. [3]

Dirijyorlik san'tiga musiqashunos olim E.Toshmatov shunday ta'rif bergan: "Dirijyorlik - bu qo'shiq aytish, royal, skripka yoki boshqa cholg'uni chalish kabi ijrochilik san'atidir. Shu bilan birga Dirijyor ijrochilik san'atining boshqa turlaridan jiddiy farq qiladi: agar musiqachilar jonsiz jismda musiqa ijro etsalar (fortepiano, skripka, truba, nay, rubob va h.k.) va ularning ijrolari cholg'uning sifati hamda o'zlarining mahoratlariga bog'liq bo'lsa, dirijyor ko'plab bir-biridan farq qiluvchi insonlar bilan ishlaydi. U o'z oldida turgan xor yoki orkestr a'zolarini bir jamoada to'plab, ularni shunday birlashtirishi kerakki, bu jamoa uning boshqaruvida xuddi yaxshi sozlangan musiqa cholg'usidek yangrashi lozim." [4]

Dirijyorlikni o'qitish jarayonini amalga oshirish uchun o'qituvchi asosiy dirijyorlik qobiliyatlari doirasini aniqlashi kerak, ularning rivojlanishiga ta'sir qilish kerak, chunki aynan mana shu diapazon bo'lajak mutaxassisning ijodiy va kasbiy salohiyatini tashkil qiladi. Bunday qobiliyatlar odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- dirijyorning qulog'i, ko'p darajali ovozni ichki tahlil ("o'z ichida") va tashqi (ijro paytida) orqali eshitish va idrok etish qobiliyati bilan tavsiflanadi, shuningdek eshitish idrokining hajmi bilan ajralib turadi (ayniqsa, ishning dinamikasi va ovoz nisbatlari). Bu qobiliyat odatda tug'ma va ijodiy odamlarning ma'lum bir kontingentiga xosdir, ammo bizning fikrimizcha, shunga qaramay, uni

musiqiy ta'lim va tarbiya metodologiyasining yaxshi tuzilgan kontsepsiyasi orqali rivojlantirish mumkin. Shu munosabat bilan o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish asosiy pedagogik dasturga dirijyorning qulog'ini rivojlantirish, musiqani anglash va idrok etish bo'yicha darslarni o'z ichiga olishi kerak, bunga innovatsion va an'anaviy texnologiyalarni qo'llash orqali ham, tanqidiy fikrlash, musiqiy savodxonlik, ijodiy salohiyat va boshqalarni rivojlantirish orqali erishish mumkin;

- musiqiy asarni idrok etish va individual talqin qilish, shuningdek, uni murakkab hissiy-shaxsiy tahlil qilish va baholash bilan bog'liq bo'lgan musiqiy-emotsional tajriba qobiliyati. Dirijyorlikka o'rgatish jarayonida nafaqat musiqiy savodxonlik va kasbiy tayyorgarlikning nazariy jihatini tarkibiga, balki talabaning individualligiga, uning ijodiy qobiliyatiga va keyinchalik uning musiqiy ta'lim sohasidagi shaxsiy kompleks va hissiy bazasini shakllantirishi mumkin bo'lgan badiiy, estetik didning mavjudligiga ham e'tibor qaratish lozim;

- odatda sotsializatsiya va o'ziga ishonchni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan ifodali harakatlar qilish qobiliyati. Bunda pedagogik tayyorgarlik talabaning bilimli va faol tashkilotchi va boshqaruvchi bo'lib, kelajakda kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirish imkonini beradigan o'z faoliyati, o'ziga bo'lgan ishonchi va o'zini o'zi qadrlashi haqidagi o'zining ob'ektiv fikrini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak;

- talabaning axloqiy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlari tizimini rivojlantirish asosida ijrochilarga ixtiyoriy ta'sir ko'rsatish qobiliyati, xarakterning mustahkamligini va o'z e'tiqodini rivojlantirishga imkon beradi. Bu yerda ta'lim, asosan, ta'lim va motivatsiya mexanizmlarini o'z ichiga olishi kerak, chunki ijrochilarga ta'sir qilish usullarini tanlashda qat'iylikni (shaxsning shaxsiy xususiyatlarini tarbiyalash bilan bog'liq) va o'z bilimlariga ishonchni (bu bilimlar bazasini doimiy ravishda yangilash va to'ldirish orqali erishiladi. [1].

Yuqorida aytib o'tilgan qobiliyatlar va ularning qisqacha xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, biz dirijyorlik sohasidagi o'quv jarayonida, shubhasiz, ta'lim tizimini rivojlantirish sohasidagi ta'lim jarayonini to'liq individuallashtirish kabi xalqaro tendensiya hukmronlik qiladi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ushbu tendensiyadan so'ng, o'qituvchilar talaba shaxsining individual rivojlanishini va uning individual qobiliyatlarini amalga oshiradilar, bu ularga har qanday faoliyat turi uchun ijodiy salohiyat mavjudligi yoki yo'qligini erta bosqichda aniqlash imkonini beradi. E.N.Shivanovning fikricha, bugungi kunda individuallashtirish va ta'limning insonparvarlik maqsadlariga intilishi talaba shaxsi va umuman jamiyat manfaatlarining organik birligiga asoslanadi, bu bizga ijtimoiy-madaniy makonning barcha subyektlarining o'zaro ta'siri haqida xulosa chiqarishga imkon beradi. Bu holatda dirijyorlik ham bundan mustasno emas. O'qituvchilardan nafaqat ixtisoslashtirilgan fanlar sohasida, balki bo'lajak dirijyorlarni kasbiy tayyorlash uchun asos bo'lib, ijrochilar bilan ishlashda o'zlari maxsus, tashkiliy-boshqaruv, shaxsiy va ijodiy, pedagogik va psixologik ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

Umuman mashg'ulotlarni o'tkazish o'ziga xos xususiyatlari, metodikasi, istiqbolli va istiqbolsiz rivojlanish yo'nalishlari va boshqalarga ega bo'lgan mustaqil va zamonaviy dunyoda nihoyatda keng tarqalgan pedagogik faoliyat turi bo'lib, mashg'ulotlarni o'tkazish metodologiyasining mohiyatini aynan uning o'ziga xos xususiyatlari tashkil etadi.

I.I.Shedrin o'qitishning pedagogik jarayoni masalasini o'rganar ekan, metodologiya o'zini torroq va kengroq ma'noda ko'rib chiqish mumkin, deb hisoblaydi.[10]. Birinchi holda, metodologiya o'quv jarayonini o'tkazish va uni optimallashtirish qonuniyatlari haqidagi bilimlarga asoslangan faqat nazariy fan sifatida tushuniladi.

Shu munosabat bilan aytish mumkinki, metodologiya faqat nazariy asos bo'lib, unga tayanib, o'qituvchi o'qitish jarayonini optimallashtirish uchun ijodiy va intellektual qobiliyatlardan foydalanadi. Bu ko'proq o'qituvchiga talabalarning keyingi kasbiy tayyorgarligi uchun sharoit yaratish uchun zarur bo'lgan o'z tadqiqot, baholash va tahliliy kompleksini shakllantirish imkonini beradigan ijodiy pedagogik salohiyatni tashkil etishga qaratilgan. O'qituvchining o'zi ta'lim jarayonining bosqichlarini bosib o'tishi va shu bilan bog'liq holda o'z tajribasini ijobiy aks ettirishga, uni o'z kasbiy faoliyatida takomillashtirishga hissa qo'shishi muhimdir.

Keng ma'noda "dirijyorlikni o'qitishning pedagogik metodologiyasi" ta'rifi o'qituvchining umumiy kasbiy madaniyatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, nazariy va amaliy yo'nalish tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligi bilan tavsiflanadi. Ushbu texnika bir necha shartli jihatlarga ajratiladi:

- o'quv jarayonining maqsadlari, vazifalari, vosita va usullari, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning mazmuni va usullari, o'z kasbiy vakolatlari doirasida dirijyor uchun zarur bo'lgan amaliy qobiliyat, ko'nikma va malakalarni shakllantirish qonuniyatlari to'g'risida nazariy bilimlar;

- amaliy pedagogik faoliyat jarayonida bevosita shakllanadigan, mazmuni uslubiy bilimlarni samarali amalga oshirishni ta'minlaydigan asosiy va maxsus o'qitish va ta'lim texnikasi bo'yicha fundamental ko'nikma va malakalar ishlab chiqilgan;

- nazariy bilimlarni, amaliy ko'nikma va malakalarni o'quv xarakteridagi tez o'zgaruvchan vaziyatlar tarkibida ijodiy qo'llash qobiliyati;

- pedagogik faoliyat jarayonida yuqori natijalarga erishish uchun asosli ehtiyoj, o'z bilim va ko'nikmalarini, qobiliyatlarini o'z pedagogik ijodi tizimi doirasida ro'yobga chiqarishga intilishda ifodalangan samarali pedagogik maqsadlarni belgilash ko'nikmalari [5].

Bu jihatlarning barchasi bir-birini to'ldiruvchi bo'g'inlarning ajralmas zanjirini yaratib, nafaqat o'qituvchining dolzarb va samarali uslubiy malakasini ta'minlaydi, balki ta'lim tizimi va talabalarga, shuningdek, bevosita o'qituvchining shaxsiyatiga nisbatan bir vaqtning o'zida ob'ektiv va subyektiv bo'lgan kasbiy pedagogik salohiyat va ta'lim va tarbiya qobiliyatlarini rivojlantirish orqali uning kasbiy madaniyatini shakllantiradi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy musiqa ta'limining o'ta muhim jihati dolzarb muammolardir, chunki ular rivojlanish dinamikasini va talabalarining kasbiy yo'nalishi tendensiyasini belgilaydi. Shunday qilib, mashg'ulotlarni olib borish sohasidagi barcha muammolarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- kommunikativ-axloqiy (ijtimoiy-kommunikativ qiyinchiliklar - guruh bilan aloqaning yo'qolishi yoki to'liq yo'qligi - dirijyor va ijrochilar o'rtasidagi muloqot jarayonida yuzaga keladigan, talabalarining pedagogik muloqot qobiliyatlari etarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq). O'qitish murakkab pedagogik jarayon sifatida o'quvchining kasbiy madaniyatini, shu jumladan muloqot va ijtimoiy-axloqiy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shu sababli, bunday potensialni tartibga solish uchun mo'ljallangan uslubiy rejaning turli xil pedagogik amaliyotlarini joriy etish orqali o'quvchilarning kommunikativ salohiyatini rivojlantirishga, shuningdek, fikrlarni shakllantirishga va ularning og'zaki shaklda timsoliga ta'sir qiluvchi talabaning yuqori sifatli texnik tayyorgarligiga e'tibor qaratish lozim;

- psixologik (o'ziga ishonch yo'qligi, qo'rquv). Bunday muammolar talabaning bevosita kasbiy faoliyatidan oldingi ta'lim dasturi doirasida darhol tashxis qo'yilishi va hal qilinishi kerak. Ularning sabablari asosan maxsus materialni o'zlashtirishning past darajasiga to'g'ri keladi, bu o'qituvchi tomonidan motivatsiya va qulay o'quv rejasini yaratish orqali tuzatilishi kerak;

- musiqiy (musiqiy kam rivojlangan yoki "musiqaga hissiy sezgirlik", musiqiy quloqning yetishmasligi, musiqiy xotira va boshqalar). Bu yerda o'qitish talabaning tabaqalashtirilgan idrokini, uning individual musiqiy qobiliyatini, estetik didi va kompetensiya tizimini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak, ular birgalikda kasbiy tayyorgarlik natijasidir.

Dirijyorlikni o'rganish jarayoni haqida gapirganda, talabaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda umumiy insoniy va maxsus musiqiy tajribasida amalga oshiriladigan maxsus - assotsiativ yondashuvni ta'kidlamalik mumkin emas. U musiqa asarini idrok etish, dirijyorlik mahorati va malakalarini namoyon etish jarayoni uchun zarur bo'lgan assotsiativ qatorni shakllantirish orqali talaba miyasining turli fikrlash mexanizmlarini qamrab oladi Talabaning kasbiy tayyorgarligi jarayonida ma'lum bir ijodiy salohiyatni shakllantiradigan birlashmalar ekanligiga ishoniladi, shuning uchun pedagogik jarayon nuqtai nazaridan bunga alohida e'tibor berish kerak. O'qituvchi bu yerda oddiy o'qituvchi va murabbiy sifatida emas, balki ko'proq mexanizm sifatida ishlaydi, unga

tayanib, o'quvchi o'z tasavvurida paydo bo'ladigan tushunchalarni shakllantiradi va amalga oshiradi, shu orqali dirijyorlik tizimida erkin va tizimli harakat qilishni o'rganadi.

Dirijyorning bosh holati xor jamoasiga qaratilgan bo'lishi, xor va orkestr jamoasining a'zolariga aniq, ravshan qaratilgan holatda. Yuz ifodasining ifodaliligi katta ahamiyatga ega. Agar Dirijyorning mimika va nigohlari ifodali Dirijyorlik harakatlariga mos kelmasa, hech qaysi qo'l o'zining tezlik harakatini ko'rsata olmaydi. Bunda yuz ifodasida salbiy va yoqimsiz holatni ko'rsatadi. Dirijyor hech qachon sovuq yuz ifodasi bilan asar ijrosini maromiga yetkaza olmaydi.

Dirijyorning yuz ifodasida ortiqcha imo-ishoralar aks etishi, norozilikni, ishonchsizlikni, o'zini yoqotib qoyadigan holatlarni ko'rsatishi mumkin emas.

Dirijyor mimikasi qalbaki sun'iy bo'lishiga yo'l qoymasligi lozim. Asar ijrosida Dirijyorning musiqiy obrazga kirib ketishi, qalban his etishi, musiqani tushunib asar mazmuniga sho'ng'ib ketishi Dirijyorning asl yuz ifodasini ko'rsatishidir.

Dirijyor boshini bir joyga miqlaganday yoki ko'p harakatda bo'lishiga imkon yaratmasligi darkor. Boshni oldiga va orqaga sal egilishi ifodalilikni talab etish holatidir. Dirijyor o'rganiladigan asarlarning musiqiy mazmunini yoritib berishda boshini oldiga sal egibroq tursa – g'am-tashvishni, o'ychanlikni, sal orqaga tashlashi esa baxt, quvonch, umid va h.k ifodalarini bildiradi. Dirijyor boshini orqaga tashlashi va yon boshga yoyib olingan holda bo'lsa – bu Dirijyorning ichki ruhiy holati boshligini anglatadi. Haqiqiy Dirijyor bunday holatlarni tanlamaydi.

Dirijyorning yuzi -Dirijyorlik apparatining bir qismi hisoblanadi. Dirijyorning nigohi-ichki, psixologik kuch bilan musiqiy asar ijrosini talab qila oladi. Ijro jarayonida Dirijyor tinglay olish bilan birga uning oqimini ham kuzata olishi lozim.

Dirijyor nigohi. Musiqiy asardagi har bir kirish qismi, har bir frazaning boshlanishini va musiqiy yakunni Dirijyor nigohi bilan kuzata olishi lozim. Dirijyor higohi bilan butun xor jamoasining har bir a'zosini kuzatib turishi va ijrochilarning har biri Dirijyor ko'zini ko'rib turushi, Dirijyor ham har bir ijrochini ko'zlari bilan kuzatib nazaridan qochirmasligi zarurdir. Xor jamoasining oldida Dirijyor boshni egib turish mumkin emas, ijrochilar ham boshlarini egib yuzlarini yashirmasligi muhimdir. Dirijyorning harakatlariga qarab ijrochi boshini silkitishi noto'g'ri bo'ladi. Dirijyorning og'zi har bir partiya ijrosida nafasni to'g'ri olishni, xor bilan birga barobar va aniq kuylashni, hamda og'iz va ko'krak qafasi bilan birga uzliksiz nafasni kuylab turishi darkor.

Xulosa. Yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash kerakki, o'quv jarayonini pedagogik jarayon sifatida o'tkazish psixologik, pedagogik, ixtisoslashtirilgan (musiqiy), san'at tarixi va ijtimoiy-madaniy jihatlar majmuasi bo'lib, ular asosida talabaniy - bo'lajak mutaxassis dirijyorning to'liq kasbiy tayyorgarligini ta'minlash mumkin. Aynan shuning uchun ham o'qituvchi yuqoridagi barcha jihatlarni o'rganishi kerak, chunki ular dirijyorlik sohasida o'quv jarayonini tashkil etish va optimallashtirishning eng muhim usuli hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, o'qituvchi avvalo o'zida, so'ngra shogirdida o'z namunasi bilan doimo rag'batlantirib, imkon qadar samarali va oqilona ta'sir ko'rsata oladigan shaxs va kasb egasi bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абакшонок А.В. Албука студента-дирижера: краткий словарь дирижерских терминов / А.В. Абакшонок // ТРУДЫ СПБГИК. - 2011.
2. Кудратов.И "Dirijyor" O'quv qo'llanma Samarqand 2019. 36-37b
3. Raimova.D.M "Dirijyorlik" o'quv qo'llanma Andijon -2020. 67-68-69b
- 4.Toshmatov E. "Dirijyor" T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2008.
5. Глинский М. Очерки по истории дирижерского искусства, / М. Глинский // «Музыкальный современник». - 1916.
6. Потаманова Л.Ю., Ренева Н.С. Актуальные проблемы профессиональной подготовки по хоровому дирижированию студентов вузов / Л.Ю. Потаманова, Н.С. Ренева // Colloquium-journal. - 2019. - № 22 (46).

7. Соболева Н.А. О сущности художественной техники дирижирования / Н.А. Соболева // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. - 2011. - № 140.
8. Цовьянова И.А. Ассоциативный подход к обучению дирижированию / И.А. Цовьянова // Преподаватель XXI века. - 2007. - № 1.
9. Шиянов Е.Н. Гуманизация образования и профессиональной подготовки учителя: учеб. пособие / Е.Н. Шиянов. - М.: МГПУ им. В. И. Ленина; Ставрополь: СГПИ, 1991. - 179 с.
10. Щедрин И.И. Обучение дирижированию как педагогический процесс: учеб. пособие по методике преподавания дирижирования оркестром русских народных инструментов / И.И. Щедрин. - ЧГАКИ, 2011. - 184 с.

Seytekova Venera Joldasbaevna,
Nukus shahri 9-sonli maktab matematika o'qituvchisi

OLIIY TA'LIMDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING SAMARADORLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi, ularning samaradorligi va ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari, interfaol o'qitish metodlari va masofaviy ta'lim shakllarining afzalliklari haqida fikr yuritiladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim samaradorligini oshirish va talabalarning mustaqil bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada innovatsion ta'lim usullari, multimedia tizimlari, interfaol doskalar va test tizimlarining ta'lim jarayonidagi o'rni tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol ta'lim, masofaviy ta'lim, multimedia.

Аннотация. В статье анализируется использование современных педагогических технологий в системе высшего образования, их эффективность и влияние на образовательный процесс. В статье рассматриваются пути совершенствования образовательного процесса на основе информационно-коммуникационных технологий, преимущества интерактивных методов обучения и дистанционных форм обучения. Результаты исследования показывают, что повысить эффективность обучения и развить навыки самостоятельного обучения учащихся можно путем внедрения современных педагогических технологий. В статье также анализируется роль инновационных методов обучения, мультимедийных систем, интерактивных досок и систем тестирования в образовательном процессе.

Ключевые слова: высшее образование, педагогические технологии, информационно-коммуникационные технологии, интерактивное образование, дистанционное обучение, мультимедиа.

Abstract. This article analyzes the use of modern pedagogical technologies in the higher education system, their effectiveness and impact on the educational process. The article discusses ways to improve the educational process based on information and communication technologies, the advantages of interactive teaching methods and distance learning forms. The results of the study show that the introduction of modern pedagogical technologies can increase the effectiveness of education and develop students' independent learning skills. The article also analyzes the role of innovative teaching methods, multimedia systems, interactive whiteboards and testing systems in the educational process.

Keywords: higher education, pedagogical technologies, information and communication technologies, interactive education, distance learning, multimedia.

Kirish. Ta'limni axborotlashtirish –ta'lim sohasini uslubiy va amaliy jihatdan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiya- lari va texnik vositalari bilan ta'minlash va undan samarali foydalanish asosida ta'lim-tarbiya jarayonining ruhiy-pedagogik maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan jarayon bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi [1]:

ilmiy –pedagogik axborotlar, axborot-uslubiy materiallar hamda kommunikatsiya tarmoqlarining avtomatlashgan ma'lumotlar bankidan foydalanish asosida ta'lim tizimini boshqarish mexanizmini takomillashtirish;

zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida ta'lim oluvchi shaxsning rivojlanish maqsadlariga mos keluvchi ta'lim-tarbiya tizimi uslubiyoti, tashkiliy shakllari hamda ta'lim mazmuni strategiyasini takomillashtirish;

ta'lim oluvchining mustaqil bilim olish va axborot-o'quv, tadqiqot-izlanish ishlarini amalga oshirish, o'z faoliyatidagi turli sohalarda axborotlarni mustaqil qayta ishlash qobiliyatlarini shakllantirish asosida intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan uslubiy tizimni yaratish;

ta'lim oluvchining bilimni nazorat qilish va baholashning kompyuter-testli tizimini yaratish va undan foydalanish.

Ta'limni axborotlashtirish ta'lim beruvchi va oluvchi faoliyatini intellektuallashtirish jarayoni sifatida faqatgina zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida rivojlanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Y.S. Polat va M.Y. Buxarkin o'z o'quv qo'llanmasida taniqli amerikalik psixolog B. Takman tomonidan tasniflangan o'qitish uslublarini quyidagicha ko'rsatib o'tadi [4]:

Nazorat qilish uslubi. O'qituvchi mashg'ulot maqsadini belgilaydi va unga erishish uslubini tanlaydi. Boshqacha aytganda, o'qituvchi mashg'ulotni to'liq o'zi nazorat qiladi va boshqaradi. Bunda u ma'ruza o'qishi, o'z ma'ruzasida ko'rgazmali vositalardan foydalanishi mumkin. Bu an'anaviy uslub hisoblanadi.

Topshiriq berish orqali o'qitish uslubi. Bunda talabalarga topshiriq beriladi va uni bajarish uchun erkin sharoit yaratiladi (masalan, laboratoriya mashg'ulotlarida).

O'zaro o'qitish uslubi. O'qitish kichik guruhlarda olib boriladi va talabalar pedagog nazoratida navbat bilan o'qituvchi rolini bajarishadi.

Shaxsga yo'naltirilgan uslub. O'qitish har bir talabaga shaxsiy yoki dasturlashtirilgan topshiriqlar berish orqali olib boriladi. Topshiriq materialini o'qituvchi belgilaydi, lekin uni qachon va qanday usulda bajarishni talabalar tanlaydilar. Topshiriqni bajarish vaqtini talaba belgilasada, lekin uning intellektual mazmuni o'qituvchi nazoratida bo'ladi.

O'qituvchi nazoratida tadqiqot olib borish uslubi. O'qituvchi talabalarga kerakli ma'lumotlarni va yechimlarni topishga to'liq sharoit yaratadi. O'qituvchi savollar berishi, javoblarni esa talabalar mustaqil topishlari talab etiladi.

Muammoni yechish uslubi. Bu uslub mustaqil o'qishga mos keladi. Bunda talabalar nimani o'qish lozimligi o'zlari tanlaydilar va o'qituvchi faqat maslahatchi sifatida ishtirok etadi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Talabalarga axborot uzatishning eng samarali usul va vositalari hisoblangan virtual ma'ruza, tajriba stendlarini yaratish hamda ulardan dars mashg'ulotlarida foydalanishni ta'minlash lozim. Bu talabalarga bilimlarni egallash va turli masalalarni hal etishga imkon beradi, ularning javobini qabul qiladi, tahlil etadi hamda baholaydi. Pedagog mashg'ulot mavzusini o'zlashtirishga oid yo'llanmalar yaratadi va zarur holatlarda talabalarga yakka tartibda yordam ko'rsatib, metodist-mutaxassis bilan hamkorlikda mavzuni kompyuter yordamida o'zlashtirish dasturini tuzadi [2].

Axborot texnologiyalari talabalarga axborotning noan'anaviy manbalariga kirib borish imkoniyatlarini ochib beradi, mustaqil ishlashning samaradorligini oshiradi, ijod qilish, yaratish va turli kasb malakalarini mustahkamlash uchun imkonoyatlar beradi, o'qitishning yangi shakllari va usullarini amalga oshirish imkonini beradi. Axborot texnologiyalari amaliy va laboratoriya ishlarining samaradorligini oshirish, talabalar bilimni tekshirish, o'zlashtirishni ko'tarish, lug'at zahirasi oshirish imkonini beradi. Talabalarni tayyorlash sifatini doimiy ravishda oshirib borish; o'qitishning faol uslublarini qo'llash; mustaqil ishlashlari uchun metodika hamda avtomatlashtirilgan vositalar yaratish; mashg'ulot materialini mazmuni shakli va usullarini doimiy yangilanib borilishini ta'minlash; mashg'ulot bosqichlarida bu jarayonning axborot bilan ta'minlanishining turli shakllarini yaratish va rivojlantirish; talabalarining avtomatlashtirilgan test sinovidan o'tishlarini tashkil etish ishlari amalga oshiriladi [5].

Multimedia tizimi esa materiallarni o'zlashtirish tezligini mustaqil boshqarish, kasbiy malaka va qobiliyatni mustahkamllovchi alohida hollarni takrorlash imkonini beradi. Masofadan turib ta'lim berish kompyuter telekommunikatsiyalarini zamonaviy texnik vositalaridan foydalanishga asoslanadi. Masofadan turib ta'lim berish axborot bazasi-ni boyitish, talaba bilan muassasa o'rtasidagi o'zaro munosabatni jadal-lashtirish, ta'limning metodik boyligini to'ldirish imkonini beradi.

Milliy dasturda ta'lim muassasalarining moddiy-texnik va axborot bazasini mustahkamlash va ularni takomillashtirish, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, uslubiy tavsiyanomalarni yaratish, ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalariga alohida ahamiyat berilgan. Bularni hal etishda zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanish orqali yetuk kadrlarni tayyorlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta'limda ta'lim jarayonini sezilarli darajada o'zgartiradigan va ta'lim samaradorligini oshiradigan turli xil pedagogik texnologiyalar tobora ko'proq foydalanilmoqda. Universitetlar ham o'z sinflarida yangi texnologiyalarni faol joriy etish va qo'llashmoqda.

Ana shunday texnologiyalardan biri masofaviy ta'limdir. Bu talabalarga darsga kelmasdan, to'g'ridan-to'g'ri uydan turib bilim olish imkonini beradi. Masofaviy ta'limning bir necha shakllari mavjud: onlayn ma'ruzalar, interfaol kurslar, vebinarlar va boshqalar. Masofaviy ta'lim tufayli talabalar o'z vaqtlarini va o'quv materiallarini o'zlari uchun qulay formatda moslashuvchan tarzda rejalashtirishlari mumkin.

Yana bir ommabop texnologiya darsda interfaol doskalardan foydalanishdir. Ular o'qituvchilarga materialni vizual va vizual tarzda taqdim etish, real vaqt rejimida eslatmalar va sharhlar olish imkonini beradi. Shuningdek, talabalar munozara va muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishlari mumkin, bu ularning faolligi va o'quv jarayonidagi ishtirokini oshiradi.

Keyingi yillarda darslarda multimedia va video materiallardan foydalanish kabi texnologiyalar tobora ommalashib bormoqda. Ular o'qituvchilar va talabalarga materialni vizual tarzda aks ettirishga imkon beradi, bu esa uni yanada tushunarli va esda qolarli qiladi. Bundan tashqari, multimediyadan foydalanish turli formatlar va o'qitish usullarini targ'ib qiladi.

Universitetlar, shuningdek, o'yin texnologiyalari va jiddiy o'yinlardan foydalanish, talabalar uchun loyiha va tadqiqot ishlarini olib borish, virtual sinflar va o'quv maydonlarini yaratish kabi turli interaktiv o'qitish usullaridan faol foydalanmoqda.

Biroq, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning barcha afzalliklariga qaramay, ular an'anaviy o'qitish usullarini to'liq almashtirmasligi kerak. Talabalarga eng samarali va sifatli ta'lim berish uchun yangi texnologiyalardan foydalanish va ta'limning an'anaviy shakllarini saqlab qolish o'rtasidagi to'g'ri muvozanatni topish muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quv jarayonida qo'llaniladigan turli xil usul va vositalarni o'z ichiga oladi, ular o'rganishni kuchaytirish, talabalarning motivatsiyasini oshirish, tanqidiy fikrlash va ijodiy salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan.

Natijalar. Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnik vositalarining ta'lim jarayonida samarali qo'llanilishi quyidagilarga keng imkoniyat yaratadi [6]:

zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnik vositalari va undan foydalanuvchilar o'rtasida tezkor teskari aloqa o'rnatish;

ma'lum ob'ekt, texnologik jarayonlar yoki jarayon qonuniyatlari to'g'risidagi o'quv axborotlarini kompyuterli vizuallashtirish, virtuallashtirish;

katta hajmdagi axborotlarni arxivda saqlash va uni uzatish, foydalanuvchining markaziy ma'lumotlar bankiga yengil kirish va ma'lumotlar ustida ishlash imkoniyati;

axborotlarni izlash va hisoblash jarayonini avtomatlashtirish, o'quv-tajriba natijalarini ko'p karrali va ko'p faktorli qayta ishlash, uni takrorlash imkoniyati;

ta'lim jarayonining axborot-uslubiy ta'minotini, boshqarishni tashkil etishni va o'zlashtirish natijalarini nazorat qilish hamda baholashni avtomatlashtirish.

Ushbu imkoniyatlar ta'lim jarayonida zamonaviy axborot- kommunikatsiya texnik vositalaridan quyidagi yo'nalishlarda foydalanish ko'proq samarali ekanligini ko'rsatadi [7]:

❖ o'rganiladigan ob'ekt, hodisa, holat to'g'risidagi axborotlarni qayd qilish, to'plash, saqlash, qayta ishlash hamda turli shakldagi katta hajmga ega axborotlarni uzatish;

❖ interaktiv dialog, ya'ni dasturiy tizim bilan undan foydalanuvchi o'rtasidagi o'zaro bog'lanish, o'zaro ta'sir;

❖ real ob'ektlarni boshqarish (masalan, o'quv robotlari, imitatsiyaviy sanoat qurilmalari va mexanizmlari va b.);

❖ turli ob'ektlar, hodisalar, jarayonlar, shu jumladan amalda mavjud jarayonlarni ekranda ko'rsatib boshqarish;

❖ o'quv faoliyat natijalari ustidan avtomatlashgan nazorat, nazorat natijalariga ishlov berish, monitoringini yuritish, mashq qilish, test so'rovlari o'tkazish va b.

Yuqorida keltirilgan faoliyat turlari talaba, o'qituvchi va yangi axborot texnologiyalari o'rtasida axborotlashgan o'zaro ta'sir bilan asoslanadi va u o'quv maqsadlarini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Shu sababli ushbu faoliyat turlari bilan bog'liq yo'nalishlarni axborot –o'quv maqsadlar deb atasak xato bo'lmaydi.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida ta'lim oluvchi shaxsini AKT asosida rivojlantirish quyidagi vazifalarga alohida e'tibor qaratishni talab etadi:

ta'lim oluvchining fikrlash va tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirish;

kompyuter grafikasi, multimedia texnologiyalari asosida madaniy tarbiyani rivojlantirish;

murakkab nostandart vaziyatlarda optimal qarorlar qabul qilish yoki muammo yechimi bo'yicha aniq takliflar berish malakasini shakllantirish (masalan, faoliyatni optimallashtirishga yo'naltirilgan kompyuter o'yinlaridan foydalanish orqali va b.);

kompyuterli modellashtirish imkoniyatlaridan foydalangan holda ta'lim oluvchining tadqiqot-izlanish faoliyatini rivojlantirish;

ta'lim oluvchining axborot madaniyatini, axborotlardan to'g'ri foydalanish va unga ishlov berish qobiliyatlarini shakllantirish.

Yuqorida qayd etilgan jamiyatni axborotlashtirish bilan bog'liq bo'lgan masalalarni o'z vaqtida hal etish, boshqacha aytganda jamiyatning ijtimoiy buyurtmasini bajarish axborot- kommunikatsiya va kompyuter injiniring sohasi bo'yicha malakali kadrlar tayyorlash va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnik vositalaridan foydalanuvchilarning barchasini (jumladan aholini ham) ulardan to'g'ri va samarali foydalanish malakasini rivojlantirish hozirgi kunning eng dolzarb va muhim vazifalaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa va munozara. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar oliy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, interfaol dars usullari, masofaviy ta'lim platformalari, multimedia vositalari hamda o'quv jarayonini avtomatlashtirish ta'lim olish jarayonini osonlashtiradi va talabalar mustaqilligini kuchaytiradi.

Biroq, yangi texnologiyalarni joriy qilishda an'anaviy ta'lim shakllarini butunlay yo'q qilish emas, balki ularni integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega. An'anaviy va zamonaviy o'qitish usullari o'rtasida to'g'ri muvozanatni topish orqali ta'lim jarayoni yanada samarali bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdalova S., Mavlyanov A. Mustaqil ta'limni tashkil etish texnologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2019. - 91 b.

2. Mavlyanov A., Abdalova S., Yusupova L. Interfaol usullardan foydalanib o'tiladigan mashg'ulotlarda ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish. -T.: Fan va texnologiya, 2019. - 102 b.

3. Mavlyanov A., Javlonov Sh., Abdalova S., Yusupova L. Pedagogik texnologiya tamoyillari asosida dars mashg'ulotlarini olib borish texnologiyasi. -T.: Voris, 2010.-112 b.

4. Polat E.S., Buxarkina M.Yu. Ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari. /M.: "Akademiya", 2018 yil

5. Kuzmina N.V. O'qituvchi va ishlab chiqarish ta'limi ustasi shaxsiyatining professionalligi. /M.: Oliy maktab, 2010 yil.

6. Kuzmina N.V. O'qituvchining qobiliyatlari, iqtidori, iste'dodi. /L.: Bilim, 2015.

Mansurov Boqijon Mansurovich,
Alfraganus universiteti "Klinik fanlar kafedrası"
katta o'qituvchisi
mansurov_bokidjon@mail.ru

TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA BAKALAVRIAT TALABALARIGA XIRURGİK KASALLIKLAR FANINING O'QITISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiyot oliygohlarida xirurgik fanlarni o'qitishning zamonaviy metodlariga oid masalalar tahlil qilinadi. Muallif an'anaviy ma'ruzaga asoslangan ta'lim bilan zamonaviy, talabalarga yo'naltirilgan metodlarni (muammoga asoslangan ta'lim, jamoaviy ish, vaziyatli o'rganish) solishtirib, ularning afzalliklari va kamchiliklarini ko'rsatib o'tgan. Shuningdek, maqolada texnologiyaga asoslangan ta'lim usullari, mentorlik va interaktiv o'quv muhitini yaratishning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: xirurgik ta'lim, zamonaviy metodlar, muammoga asoslangan ta'lim, vaziyatli o'rganish, jamoaviy o'qitish, mentorlik, interaktiv ta'lim, texnologiyaga asoslangan o'qitish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные методы преподавания хирургических дисциплин в медицинских вузах. Автор проводит сравнительный анализ традиционного лекционного подхода с новыми методиками, ориентированными на студентов, такими как проблемное обучение, командная работа и ситуационное обучение. Также освещается роль технологий в обучении, наставничество и создание интерактивной образовательной среды.

Ключевые слова: хирургическое образование, современные методы, проблемное обучение, ситуационное обучение, командное обучение, наставничество, интерактивное обучение, обучение с использованием технологий

Annotation. This article analyzes modern teaching methods of surgical disciplines in medical universities. The author compares traditional lecture-based learning with student-centered approaches such as problem-based learning, team-based learning, and case-based discussions. The article also highlights the role of technology, mentoring, and the creation of an interactive learning environment in surgical education.

Key words: surgical education, modern methods, problem-based learning, case-based learning, team-based learning, mentoring, interactive teaching, technology-enhanced learning.

Kirish. Zamonaviy tibbiyot ilmi va amaliyotining doimiy ravishda rivojlanib borayotgan bugungi davrida, xirurgik kasalliklarni o'qitish tizimi ham yangilanishni, innovatsion yondashuvlarni joriy etishni taqozo qilmoqda. Bakalavriat bosqichida talabalarga xirurgik kasalliklar fanini chuqur va tizimli o'rgatish, ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, klinik fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda o'quv jarayonining metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishi muhim o'rin tutadi.

An'anaviy ta'lim shakllari bugungi kun talablari darajasida samaradorlikni to'liq ta'minlay olmaydi. Shu boisdan, ilg'or pedagogik texnologiyalar, simulyatsion treninglar, virtual va interaktiv o'quv vositalaridan foydalanish orqali o'quv jarayonini optimallashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bunday yondashuvlar nafaqat bilimni mustahkamlashga, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga, shuningdek, klinik vaziyatlarda tez va to'g'ri qaror qabul qilish malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur ishda tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida xirurgik kasalliklar fanining zamonaviy metodlarda o'qitilishi, pedagogik innovatsiyalarni joriy etishning o'rni va ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlar tahlil qilinadi. Bu orqali ta'lim sifatini yanada oshirish, malakali va raqobatbardosh tibbiyot kadrlarini tayyorlashga xizmat qiluvchi tizimli yondashuvlar ishlab chiqilishi ko'zda tutilgan.

Shuningdek, zamonaviy yondashuvlarda ta'lim jarayonining markazida talaba turadi. U mustaqil bilim izlaydi, analitik fikrlaydi, amaliyotda to'g'ri qaror qabul qilishni o'rganadi. Bu esa,

pedagogik yondashuvlarda faollashtiruvchi metodlar - rolli o'yinlar, klinik simulyatsiyalar, qayta aloqa texnologiyalari va reflektiv tahlil uslublaridan keng foydalanishni taqozo etadi. Bunday metodik yondashuvlar orqali talabalarining bilimni mustahkamlash, real klinik muammolarni hal qilish va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyati ortadi.

Mazkur tadqiqotda tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat bosqichi talabalar uchun "Xirurgik kasalliklar" fanini zamonaviy metodlar asosida o'qitishning ilmiy-pedagogik asoslari, samarali yondashuvlari va ularning amaliyotdagi ahamiyati atroflicha tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil qilinib, o'zbek tibbiy ta'lim tizimi uchun eng mos va samarali metodlar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Bu yo'nalishdagi izlanishlar pedagogik jarayonni optimallashtirish, kasbiy kompetensiyaga ega, klinik tafakkuri rivojlangan, zamonaviy tibbiy texnologiyalar bilan ishlay oladigan malakali shifokor kadrlarni tayyorlash imkonini beradi.

Bakalavriat yo'nalishida tahsil oluvchi talabalariga jarrohlik fanini o'rgatishning turli metodlari mavjud bo'lib, ulardan asosiysi *ma'ruzaga* asoslangan ta'lim hisoblanadi. Bu ta'lim o'qituvchiga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, unda ma'ruzachi diqqat markazida bo'ladi va bilimlarni har tomonlama, aniq va tizimli ravishda yetkazadi. Bungay didaktik ma'ruzalar an'anaviy o'qitish va o'qitish amaliyotining ta'limda eng ko'p tarqalgan usullardan biri bo'lib kelgan. Ma'ruzaga asoslandan ta'lim jarayonida talabalarining ishtiroki minimal bo'lib, asosiy ma'lumotlar o'qituvch tomonidan beriladi va odatda o'qituvchi - markazlashtirilgan sinfda o'tkaziladi. An'anaviy tarzda o'qitiladigan ma'ruzaga asoslangan taqdimotlarining afzalliklari ularning tushunish va anglash uchun soddaligi, katta hajmdagi guruhlariga moslanganligi va katta hajmdagi nazariy bilimlarni taqdim etish imkoniyatiga ega bo'lishdir[1]. Ammo bunday ijobiy taraflardan tashqari, talabalar katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, eslab qolish va izohlash kabi qiyinchiliklarga duch kelishligi mumkin. Ammo ta'limda ma'ruzaga asoslandan darslar faol jarayon bo'lib, unda talabalar va o'qituvchilar ushbu bilim almashish jarayonini qiziqarli va tushunishni osonlashtirish uchun o'zaro ishlashlari kerak. Samarali ta'lim olish uchun o'qitish jarayonida boshqa metodlar, yani, muammoga tahliliy yondashuv usullarni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Talabalar auditoriyada olgan bilim va ko'nikmalarini o'zlarining kelajakdagi kasbiy maqsadlariga erishish uchun ishlatishlari kerak va shu bilan bir qatorda ta'lim jarayoni bo'yicha o'z fikr-mulohazalarini erkin ifoda eta olish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak, bu esa talabalarlarning ta'lim samaradorligini oshiradi. Shunday ekan, o'qitish va o'rganishda talabalarining o'ziga xos ehtiyojlariga eng mos keladigan yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu sababli, zamonaviy ta'lim tizimlari yaxshi tasdiqlangan va tibbiyot oliygohlaridagi an'anaviy auditoriya sharoitlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan bir nechta muqobil o'qitish va o'qitish strategiyalarini o'z ichiga olishi kerak.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Meditsina sohasi, shu jumladan jarrohlik ixtisosligi bo'yicha ko'pgina olimlar ish olib borishgan, shu bilan bir qatorda xorijiy mutaxassis R.M. Hardenning fikriga ko'ra *jamo'ia asosidagi, vaziyatga asoslangan va muammoli ta'lim* [3]kabi usullarida esa diqqat markazida talabalar bo'lib, asosan talabalarga yo'naltirilgan yondashuvlar bo'lib, talabalarining ishtiyoqini va mavzuga bog'liq motivatsiyasini oshirishga samarali hissa qo'shadi. Biz turli adabiyotlarni tahlil qilish orqali to'qqiz turdagi zamonaviy ta'lim texnikasini aniqladik. Ushbu zamonaviy o'qitish usullari qariyb ko'pdina xorijiy davlat oliygohlarida muayyan o'quv maqsadlarini samarali amalga oshirish jarayonida qo'llaniladi. Biz ularni sinchkovlik bilan tahlil qilish orqali ijobiy, amaliyotda qo'llanilinishi va yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tahlil qilindi. Va shu bilan bir qatorda, ushbu maqolada yuzaga keladigan muammo va qiyinchiliklarni ham tahlil qilib o'tishga harakat qildik.

Vaziyatli masalalarga asoslangan o'rganish [5] tibbiy qaydnomalarni tahlil qilib chiqish asosida bemorlarning holatlarini muvofiq qilishni ta'kidlaydi. Ushbu metod ta'limda yangi va samarali yo'nalishlardan bo'lib, haqiqiy klinik sharoitdan kelib chiqqan holda real voqiyalikdagi vaziyatli holatlarni tushunish, mavjud muammolarni o'rganib hal qilish va talabalarining qat'iy mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish orqali mavzuni tushuntirish olib boriladi [2]. Ushbu vaziyatli masalalar orqali o'rganish metodining afzalliklaridan biri ta'lim jarayoni talabalar uchun

zavqli hisoblanadi chunki ular muammolarni hal qilishning turli yondashuvlarini o'rganadilar, shu bilan bir qatorda faol o'rganish va malaka ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Natijalar va muhokama. Samarali ta'lim tizimidagi yana bir metodlardan biri *muammoga asoslangan ta'lim* bo'lib, unda talabalar tanqidiy fikrlash va mulohaza yuritish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Ushbu metod talabalarga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, ta'lim jarayonida talabalarda ustuvor ahamiyat beriladi va aynan talabalar diqqat markazida bo'ladi. Ushbu yondashuvning afzallik jihatlaridan biri talabalarni o'z-o'zini o'rganish, anglash, tadqiqot, muhokama qilish va guruh ichidagi hamkorlik orqali muammolarni hal qilish kabi qobiliyatlarini shakllantiradi.

Jamoaga asoslangan ta'lim jarayonida mavzu tahlili jamoaviy tarzda olib boriladi va chuqur tanqidiy fikrlashdan foydalanadi; bu usuldan foydalanish uchun ko'p holatlarda dars mashg'ulotlar boshlanishdan avval tayyorlanish va birga ish olib borish talab qilinadi va hamkorlikda faol o'rganishni ta'minlaydi.[4] Jamoaga asoslangan ta'limham birgalikda qo'llanilishi mumkin [7]. Guruhlar berilgan topshiriqni birgalikda ishlab chiqish va muammoni hal qilish uchun birgalikda ishlashadi. Mashg'ulot jarayonida talabalar besh-etti kishidan iborat turli guruhlarda ish olib boradilar. Jamoaning asosiy tarkibiy qismlariga individual tayyorgarlik (darsdan oldin), tayyorgarlikni ta'minlash (dars vaqtida), tushunchalarni qo'llash (kichik guruhlarda topshiriqlarni bajarish uchun tengdoshlarni o'rganish va darsda talabalar tomonidan o'rganish) va bilimlarni uzoq muddatli saqlash kiradi [8]. ushbu metodning afzal jihatlari talabalarga o'quv maqsadlarini amalga oshirishga va jamoaning bir qismi sifatida faol ishtirok etish yo'llarini aniqlashga yordam beradi; talabalar darsda o'zaro munosabatda bo'lishadi va bu orqali shaxsiy mas'uliyat hissi va jamoada ishlash xulq-atvorini rivojlantiradilar [6].

Talabalarga Xirurgik kasalliklar fanidan ta'lim berishda ushu ko'rsatib o'tilgan metodlarni samarali qo'llanilsa dars jarayonida mavzuga oid berilayotgan ma'lumotlar talabalarga onson, qiziqarli bo'lishi va tez esda qolish uchun eng samarali hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda yuqorida qayd etib o'tgan metodlar bilan birga quyidagi ko'nikmalarni rivojlantirishga ham e'tibor berilsa maqsadga muvofiq bo'ladi degan fikrdamiz.

Xulosa. Tibbiyot oliygohlarida xirurgik kasalliklar fanini o'qitishda an'anaviy uslublar, ayniqsa ma'ruzaga asoslangan yondashuvlar hali ham keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuvlar nazariy bilimlarni tizimli va samarali yetkazish imkonini berishi bilan birga, talabalarni chuqur ishtirok etishga kamroq jalb qilishi mumkin. Bugungi kunda tibbiy ta'limda samaradorlikni oshirish maqsadida talaba markazli, interaktiv va texnologiyaga asoslangan metodlar keng joriy etilmoqda.

Muammoga asoslangan ta'lim, jamoaviy o'rganish va vaziyatli o'rgatish kabi metodlar orqali talabalar mustaqil fikrlash, tahlil qilish, amaliy muammolarni hal qilish va jamoada ishlash kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniga ega bo'lmoqdalar. Bu metodlar, ayniqsa, talabalarni faollashtirish, mavzuga qiziqishini oshirish va o'zlashtirish sifatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), simulyatsiya vositalari, onlayn platformalar va mentorlik tizimi zamonaviy xirurgik ta'limning ajralmas qismlariga aylangan. Ular yordamida real klinik holatlarga yaqin sharoitda mashg'ulotlar o'tkazish, masofaviy ta'limni yo'lga qo'yish va har bir talabaga individual yondashuvni ta'minlash imkoniyati yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, tibbiy ta'limda, ayniqsa xirurgik fanlarni o'qitishda zamonaviy metodlarni joriy etish orqali nafaqat bilim, balki zarur amaliy ko'nikmalarga ega, mustaqil fikrlay oladigan, faol va tashabbuskor tibbiyot kadrlarini tayyorlash mumkin. Bu esa tibbiy ta'lim tizimini global rivojlanish tendensiyalariga mos ravishda modernizatsiya qilish zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ахмедов Х.Х., Норов К.С. Современные технологии обучения в медицинских вузах // Вестник науки и образования. – 2020. – №2 (80). – С. 45–49.
2. Barrows H. S. Problem-based learning in medicine and beyond: A brief overview // New Directions for Teaching and Learning. – 1996. – №68. – P. 3–12.

3. Harden R.M., Crosby J.R., Davis M.H. AMEE Guide No. 14: Outcome-based education: Part 1 – An introduction to outcome-based education // Medical Teacher. – 1999. – Vol. 21, No. 1. – P. 7–14.
4. Guo J., Yang X., Chen H., et al. Innovations in undergraduate surgical education: blending traditional methods with modern technologies // BMC Medical Education. – 2021. – Vol. 21. – Article 123. – DOI: <https://doi.org/10.1186/s12909-021-02555-0>
5. Kneebone R.L. Simulation in surgical training: educational issues and practical implications // Medical Education. – 2003. – Vol. 37, No. 3. – P. 267–277.
6. Савинов В.А., Каримов Р.Х. Проблемно-ориентированное обучение в подготовке медицинских кадров // Медицинское образование и профессиональное развитие. – 2021. – №3(49). – С. 60–63.
7. Collins J. Education techniques for lifelong learning: principles of adult learning // Radiographics. – 2004. – Vol. 24, No. 5. – P. 1483–1489.
8. World Federation for Medical Education (WFME). Basic Medical Education: WFME Global Standards for Quality Improvement. – 2020. – URL: <https://wfme.org/standards/bme/>.

Ametova Guljamila Elbrusovna,

Nukus shahri 25-umumiy o'rta talim maktabi kimyo fani o'qituvchisi

RAQAMLI DASTURIY VOSITALARI ASOSIDA MAQSADLI O'QUV RESURLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMI

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli dasturiy vositalar yordamida maqsadli o'quv resurslarini shakllantirishning nazariy va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Ta'lim jarayonini raqamlashtirish sharoitida o'quv kontentining samarali, moslashuvchan va interaktiv bo'lishi pedagogik jarayonning sifatini belgilovchi asosiy omilga aylanmoqda. Maqolada dasturiy platformalarning didaktik imkoniyatlari, foydalanuvchi ehtiyojlariga mos o'quv materiallarini yaratish texnologiyalari hamda ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bosqichlari real misollar asosida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: raqamli vositalar, o'quv resursi, elektron ta'lim, platforma, kontent yaratuvchilik, adaptiv ta'lim, ta'lim texnologiyasi.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические механизмы создания целевых образовательных ресурсов с использованием цифровых программных средств. В условиях цифровизации образовательного процесса эффективность, гибкость и интерактивность образовательного контента становятся ключевым фактором, определяющим качество педагогического процесса. В статье на реальных примерах анализируются дидактические возможности программных платформ, технологии создания учебных материалов с учетом потребностей пользователей и этапы их интеграции в образовательный процесс.

Ключевые слова: цифровые инструменты, образовательный ресурс, электронное обучение, платформа, создание контента, адаптивное обучение, образовательные технологии.

Abstract. This article discusses the theoretical and practical mechanisms for forming targeted learning resources using digital software. In the context of digitalization of the educational process, the effectiveness, flexibility and interactivity of educational content are becoming the main factor determining the quality of the pedagogical process. The article analyzes the didactic capabilities of software platforms, technologies for creating educational materials that meet user needs, and the stages of their integration into the educational process based on real examples.

Keywords: digital tools, educational resource, e-learning, platform, content creation, adaptive learning, educational technology.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. An'anaviy darslik va ma'ruzalar o'rnini asta-sekinlik bilan elektron darsliklar, mobil ilovalar, interaktiv platformalar egallamoqda. Ayniqsa, mustaqil ta'limning kuchayib borayotgan sharoitida o'quvchilarga individual yondashuv asosida ma'lumot yetkazish uchun sifatli, moslashuvchan va maqsadli o'quv resurslarini yaratish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu resurslar nafaqat bilimlarni o'zlashtirishga, balki ularni mustahkamlash, baholash va takomillashtirishga xizmat qilishi lozim.

O'quv resurslarini shakllantirishda raqamli dasturiy vositalardan oqilona foydalanish esa ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Azizovning fikricha, raqamli pedagogika o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro aloqani transformatsiyalovchi omil sifatida qaraladi. U raqamli vositalar orqali individuallashtirilgan, adaptiv o'quv muhiti yaratish imkoniyatlarini ta'limning kelajagi sifatida baholaydi. Muallifning ta'kidlashicha, ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt, masofaviy monitoring va raqamli baholash tizimlarini tatbiq etish o'quv natijalarining aniqligini oshiradi [1].

Abdullayev O.T. interfaol texnologiyalarni pedagogik jarayonga integratsiyalash jarayonini chuqur o'rgangan. Uning fikricha, zamonaviy o'quv resurslari o'z mohiyatiga ko'ra mustaqil fikrlashni rag'batlantiruvchi, dialogga asoslangan va faol o'zlashtirishni ta'minlovchi shaklda

bo'lishi lozim. Shuningdek, u raqamli vositalarning interaktivlik darajasi o'quvchining bilimni qanday qabul qilishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi [2].

Soliyeva M.X. o'z maqolasida raqamli platformalar orqali tashkil etilgan ta'limning asosiy ustunliklarini tahlil qiladi. Unga ko'ra, elektron platformalarda yaratilgan o'quv resurslari doimiy yangilanadigan, multimedaviy komponentlarga boy va avtomatlashtirilgan baholash tizimiga ega bo'lishi bilan an'anaviy vositalardan ustun hisoblanadi. Soliyeva fikricha, ayni shu xususiyatlar ta'limning sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi [3].

Karimov I.A. o'z asarida raqamli transformatsiyani oliy ta'lim tizimining strategik yo'nalishi sifatida ko'rib chiqadi. Uning fikricha, raqamlashtirish faqat texnik vositalarni joriy etish emas, balki butun ta'lim falsafasining tubdan o'zgarishidir. Shuningdek, muallif o'quvchilar uchun raqamli kontent yaratuvchilik kompetensiyalarini shakllantirishni ta'limdagi muhim yo'nalishlardan biri deb hisoblaydi [4].

Rasulov A.R. o'z tadqiqotida raqamli ta'lim vositalarining metodik jihatlarini chuqur yoritadi. Uning fikricha, maqsadli o'quv resurslarini ishlab chiqish jarayonida pedagogik dizayn, mediatexnologiyalar va psixologik yondashuvlar bir butun tizim sifatida uyg'unlashishi kerak. Muallif kontentni segmentlashtirish, vizual jihatdan to'g'ri joylashtirish va moslashtirish imkoniyatlariga alohida urg'u beradi [6].

Makhmudov D.Sh. Moodle platformasini asosiy o'quv tizimi sifatida o'rganib, uning texnik afzalliklari va didaktik imkoniyatlarini tahlil qilgan. Uning fikricha, Moodle asosidagi modullar o'qituvchiga interfaol vazifalar, avtomatik testlar va qayta aloqa vositalarini bir tizimda boshqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, u ushbu platforma orqali talabalarning mustaqil o'qish motivatsiyasini oshirish mumkinligini qayd etadi [7].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Raqamli o'quv resurslarini shakllantirish, avvalo, pedagogik dizayn tamoyillariga asoslangan holda amalga oshirilishi zarur. Bunda o'quvchilarning yoshi, bilish darajasi, individual ehtiyojlari va o'rganilayotgan fanning xususiyatlari inobatga olinadi. Maqsadli resurslar – bu umumiy emas, balki aniqlashtirilgan o'quv maqsadlariga yo'naltirilgan, belgilangan bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi vositalardir.

Ushbu resurslarni yaratishda dasturiy vositalarning turi, imkoniyatlari va moslashuvchanligi muhim ahamiyatga ega. Masalan, LearningApps, Quizizz, Google Classroom, Moodle, H5P, Canva Education, Edpuzzle kabi platformalar orqali interaktiv testlar, mashqlar, video darslar, animatsiyalar va simulyatsiyalar tayyorlash mumkin. Bu vositalar ta'lim jarayoniga jalb etilgan foydalanuvchilarning faol ishtirokini rag'batlantiradi va bilimlarni chuqur o'zlashtirishga imkon beradi.

Raqamli resurslar yaratish mexanizmi bir necha bosqichdan iborat. Birinchi bosqich - analiz va maqsadlarni aniqlash. Bu bosqichda o'quv rejalari, fan dasturlari, talabalarning ehtiyojlari o'rganiladi. Ikkinchi bosqich - kontentni rejalashtirish va strukturalash. Ma'lumotlar bloklarga bo'linadi, ularning ketma-ketligi va murakkablik darajasi belgilanadi. Uchinchi bosqich - raqamli vositalarda amaliy kontent yaratish. Bu bosqichda grafik dizayn, media elementlar, testlar, topshiriqlar tayyorlanadi. To'rtinchi bosqich - pilot sinov va tahlil. Yaratilgan resurslar kichik guruhda sinovdan o'tkazilib, natijalar asosida takomillashtiriladi. Beshinchi bosqich - resurslarni joriy qilish va monitoring qilish.

Real misol sifatida, bir necha oliy ta'lim muassasalarida Moodle platformasi orqali maqsadli o'quv modullari ishlab chiqilgan. Har bir modulda video dars, o'zlashtirish testlari, topshiriqlar va qayta aloqa vositalari mavjud bo'lib, talabaning bilimni baholashda avtomatlashtirilgan tizimlar asosida ish olib boriladi. Shu bilan birga, o'qituvchining fikr va tavsiyalari ham modul tarkibiga kiritiladi.

Yana bir muhim jihat - bu adaptiv ta'lim imkoniyatlarini yo'lga qo'yishdir. Bunda raqamli resurslar foydalanuvchining bilim darajasiga qarab avtomatik tarzda moslashtiriladi. Misol uchun, talaba testda past natija ko'rsatsa, tizim unga qo'shimcha video, izohli material yoki soddalashtirilgan misollarni taklif qiladi. Bunday yondashuv o'quv materialining individuallashtirilgan tarzda o'zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Raqamli o'quv resurslarini samarali ishlab chiqish uchun o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish muhim. Ular nafaqat dasturiy vositalardan foydalanishni, balki kontent yaratishda pedagogik maqsadlarni to'g'ri qo'yishni, interfaol elementlarni tanlashni, o'quvchini faollashtirishni bilishlari lozim. Shu bois, o'qituvchilar uchun digital pedagogika bo'yicha muntazam o'quv kurslari va seminarlar tashkil etilishi dolzarb masalalardan biridir.

Natijalar. Ta'limdagi raqamli resurslarni shakllantirishda yondashuvning asosiy o'ziga xosligi - ularning moslashuvchanligi va ko'p funksionalligidir. Har qanday o'quv material yagona shaklda emas, balki bir nechta turli formatlarda taqdim etilishi kerak. Masalan, matnli darslik kontenti bilan bir qatorda, podkast, qisqa videorolik, interaktiv infografika, jadvallar, viktorinalar va simulyatsiyalar kiritilishi mumkin. Bu holat nafaqat bilimni o'zlashtirishda ko'maklashadi, balki har xil turdagi o'quvchilar - eshitish orqali, ko'rish orqali yoki harakat orqali o'rganadiganlar uchun samarali o'quv muhiti yaratadi.

Shuningdek, ta'limda raqamli resurslarni ishlab chiqishda avtomatlashtirilgan tahlil tizimlaridan foydalanish yildan-yilga dolzarb bo'lib bormoqda. Masalan, o'quvchi tomonidan bajarilgan topshiriqlarni sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tahlil qilish, xatolarni aniqlab, avtomatik teskari aloqa berish tizimlari faol qo'llanilmoqda. Bu nafaqat o'qituvchi ishini yengillashtiradi, balki o'quvchiga o'z xatolarini anglash va ularni tuzatishga imkon yaratadi. Yevropa va Osiyo mamlakatlaridagi ilg'or universitetlar tajribasida shuni ko'rish mumkinki, AI (Artificial Intelligence) asosida ishlab chiqilgan LMS (Learning Management System) tizimlari orqali shaxsiylashtirilgan kontent taqdim etilmoqda. O'zbekiston oliygohlarida bunday tizimlarni bosqichma-bosqich joriy etish dolzarb vazifalardan biridir.

Yana bir e'tiborga molik jihat - bu raqamli resurslar sertifikatlash qilinadigan va baholashga asoslangan bo'lishidir. Har bir tayyorlangan resurs qanday o'quv maqsadiga xizmat qilishi, qanday natijaga olib kelishi va qaysi mezonlar asosida o'z samarasini ko'rsatishi aniq belgilanishi zarur. Shu maqsadda, har bir dars material yoki modulni SCORM (Sharable Content Object Reference Model) kabi xalqaro standartlarga asoslangan holda ishlab chiqish tavsiya etiladi. Bu, birinchidan, o'quv resurslarini turli tizimlar o'rtasida mos ishlashga imkon beradi, ikkinchidan, uning sifatini nazorat qilish imkoniyatini yaratadi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli o'quv resurslarini ishlab chiqishda jamoaviy hamkorlik - ya'ni, interfakultet va ko'p mutaxassislikli yondashuv ham muhim o'rin tutadi. Masalan, biror bir tibbiyot fani bo'yicha elektron o'quv modulini ishlab chiqishda pedagog, IT mutaxassisi, dizayner va fanni chuqur biluvchi amaliyotchi shifokor hamkorlikda ishlasa, yaratilgan kontent nafaqat nazariy, balki vizual va amaliy jihatdan ham puxta bo'ladi. Shu sababli, raqamli resurslarni ishlab chiqishda universitetlarda ko'p yo'nalishli "kontent-laboratoriyalar"ni tashkil etish dolzarb ehtiyojga aylangan.

O'qituvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirishdan tashqari, talabalar ham digital kontent yaratuvchilik malakalariga ega bo'lishlari kerak. Ular tayyor o'quv resurslaridan foydalanuvchi emas, balki uni ishlab chiquvchi, sharhlovchi va taklif qiluvchi sub'yektga aylanishi ta'limdagi faol ishtirokni kuchaytiradi. Masalan, talabalar "Digital Portfolio" shaklida o'z o'quv loyihalari, amaliy ishlarini yaratishi, raqamli formatda taqdim etishi, tengdoshlari bilan baham ko'rishi mumkin. Bunday yondashuv tanqidiy fikrlash, yaratuvchanlik va texnologik ko'nikmalarni birgalikda rivojlantiradi.

Raqamli vositalar yordamida shakllantirilgan o'quv resurslarining yana bir muhim funksiyasi bu - inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashidir. Masalan, ko'zi ojizlar uchun audio formatdagi darslar, kar-soqovlar uchun subtitrlar, videolar, nutqida muammosi borlar uchun o'yinli animatsiyalar ishlab chiqilishi orqali barcha qatlam vakillarining teng ta'lim olish imkoniyatlari yaratiladi. Shu ma'noda, raqamli vositalar - nafaqat texnologik, balki ijtimoiy adolat vositasi sifatida ham qadrlanmoqda.

Raqamli o'quv resurslarini shakllantirish va ta'lim jarayoniga integratsiya qilish masalasi faqat nazariy yondashuvlar bilan cheklanib qolmay, amaliy statistik ma'lumotlarga tayanishni ham talab qiladi. So'nggi yillarda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida raqamli platformalarning soni va ular orqali tashkil etilgan elektron darslar salmog'i sezilarli darajada ortdi. Jadvalda ko'rsatilganidek, Toshkent davlat pedagogika universitetida 12 ta raqamli platforma faoliyat yuritmoqda, bu esa

universitet talabalari va o'qituvchilari uchun keng interaktiv o'quv muhiti yaratganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, talabalar ishtirok darajasi 82 foizga yetgani raqamli kontent foydalanuvchilar ehtiyojiga mos kela olayotganini anglatadi.

Samarqand davlat universitetida esa 9 ta platforma orqali tashkil etilgan elektron darslarning umumiy salmog'i 65 foizni tashkil etmoqda. Bu raqam universitetda raqamli resurslarning qamrovi hali ham kengaytirilishi lozimligini bildiradi. Biroq, talabalar ishtirokining 74 foizni tashkil etayotgani, mavjud resurslarning talab darajasida samarali foydalanilayotganidan dalolat beradi. Bunday natijalar yuqori texnologiyalarning ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatishini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tahlillardan ko'rinadiki, elektron darslar soni va talabalar ishtiroki o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud. Masalan, Namangan muhandislik-texnologiya institutida platformalar soni 6 taga teng bo'lib, elektron darslar faqat 52 foizni tashkil qilmoqda. Shu sababli, talabalarning faollik darajasi 63 foiz atrofida qolgan. Bu holat raqamli o'quv resurslarining faqat mavjudligi emas, balki ularning sifatli ishlab chiqilishi, foydalanuvchiga qulayligi va ta'lim strategiyasiga integratsiya darajasi ham muhimligini ko'rsatadi.

Shuningdek, raqamli resurslardan foydalanishdagi samaradorlik nafaqat texnik imkoniyatlarga, balki inson omiliga ham bog'liq. O'qituvchilarning o'z platformasida mustaqil kontent yarata olish qobiliyati, ularni zamonaviy metodik yondashuvlar asosida boyitish mahorati bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarida raqamli pedagogika bo'yicha o'qituvchilar uchun muntazam treninglar o'tkazish, ularning tajribasini almashish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Yuqoridagi faktlar va misollar shuni ko'rsatadiki, raqamli o'quv resurslarini shakllantirishda faqat texnologik platformalar yaratish emas, balki ularni sifatli mazmun bilan to'ldirish, foydalanuvchi ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish, pedagogik yondashuvlarni doimiy ravishda modernizatsiya qilish zarurdir. Bunday yondashuvgina ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonida sifatli o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Xulosa va munozara. Xulosa qilib aytganda, raqamli dasturiy vositalar asosida maqsadli o'quv resurslarini shakllantirish ta'lim sifatini oshirishning zamonaviy va zaruriy vositasidir. Bu jarayon ilmiy yondashuv, pedagogik maqsadlilik, texnologik bilim va foydalanuvchi markazli dizayn asosida amalga oshirilgandagina samarador bo'ladi. Maqsadli o'quv kontenti o'qituvchiga - ta'limni shaxsga yo'naltirilgan holda olib borish, talabalarga esa - bilimni chuqur va barqaror egallash imkoniyatini beradi. Shu bois, raqamli o'quv resurslarini ishlab chiqish har bir pedagogning zamonaviy kasbiy faoliyatining ajralmas qismiga aylanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azizov, B. S. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent: “O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi” nashriyoti, 2022. – 216 b.
2. Abdullayev, O. T. Interfaol ta'lim texnologiyalari. – Samarqand: “Zarafshon”, 2021. – 184 b.
3. Soliyeva, M. X. Elektron ta'lim platformalari va ularning o'quv jarayonidagi o'rni // Pedagogik innovatsiyalar jurnali. – 2023. – № 1. – B. 38–44.
4. Karimov, I. A. Oliy ta'limda raqamli transformatsiya jarayonlari. – Toshkent: “Innovatsiya”, 2020. – 140 b.
5. UNESCO. Guidelines on the development of open educational resources (OER) in digital learning. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 102 p.
6. Rasulov, A. R. Raqamli texnologiyalar asosida ta'lim resurslarini yaratish metodikasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2023. – 198 b.
7. Makhmudov, D. Sh. Moodle tizimi asosida o'quv platformalarini loyihalash // Oliy ta'lim muammolari. – 2022. – № 3. – B. 27–31.
8. OpenEdu. Tayyor o'quv resurslarini ishlab chiqish bo'yicha metodik qo'llanma. – Moskva: Milliy ochiq ta'lim platformasi, 2020. – 89 b.

Nusratov Anvar Nematjonovich,
BuxDPI dotsenti, p.f.f.d.(PhD)

ABDULVAHOBXO'JA O'G'LI POSHSHOXO'JANING PEDAGOGIK QARASHLARIDA MA'NAViy- AXLOQiy TARBIYA MASALASINING YORITILILISHI

Annotasiya. Ushbu maqolada XVI asr Movarounnahrda ijtimoi-siyosiy va axloqiy fikr rivoji haqida gapirilgand. Shuningdek, o'sha davrning serqirra axloqshunos mutafakkirlaridan biri Abdulvahobxo'ja o'g'li poshshoxo'janing pedagogik qarashlarida ma'naviy- axloqiy tarbiya masalasi yoritib berilgan. Ayniqsa, uning "Miftahul-adl va Gulzor" asarlari tarkibidagi shaxsning ma'naviy- axloqiy tarbiyasi muammolariga bag'ishlangan: "To'g'rilik boylik", "Laylak va ilon", "Xorun-ar-Rashid va telba Shayx", "Shayx va murid", "Luqmoni hakim" kabi hikoyatlar orqali komil insonni shakllantirish va insonlar xulq-atvorida bo'lishi lozim axloqiy sifatla to'g'risidagi qimmatli ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: axloq, Movarounnahr, miftahul-adl, gulzor, madrasa, mudarris, tafakkr, Buxoro xonligi, madaniyat, salohiyat, dunyoqarash.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие общественно-политической и нравственной мысли в XVI веке в Мавераннахре. Также педагогические воззрения одного из виднейших мыслителей-моралистов того времени Абдулвахобходжи оглу Паишаходжи освещают вопрос духовно-нравственного воспитания. В частности, его произведения «Мифтахуль-адл и Гульзар» посвящены проблемам духовно-нравственного воспитания человека: через такие рассказы, как «Истина богатство», «Аист и змея», «Харун-ар-Рашид и безумный шейх», «Шейх и мюрид», «Лукман Мудрый», дается ценная информация о формировании совершенного человека и нравственных качествах, которые должны присутствовать в поведении человека.

Ключевые слова: нравственность, Мовароуннахр, мифтахуль-адл, цветник, медресе, мударрис, созерцание, Бухарское ханство, культура, потенциал, мировоззрение.

Annotation. This article examines the development of socio-political and moral thought in the 16th century in Maverannahr. Also, the pedagogical views of one of the most prominent moral thinkers of that time, Abdulvahabhoja oglu Pashshahoja, illuminate the issue of spiritual and moral education. In particular, his works "Miftahul-adl and Gulzar" are devoted to the problems of spiritual and moral education of a person: through such stories as "Truth is wealth", "Stork and snake", "Harun-ar-Rashid and the mad sheikh", "Sheikh and murid", "Lukman the Wise", valuable information is given about the formation of a perfect person and moral qualities that should be present in human behavior.

Key words: morality, Movarounnahr, mifaul-adl, flower garden, madrasah, mudarris, contemplation, Bukhara Khanate, culture, potential, worldview.

Kirish. Ma'naviy- axloqiy tarbiya masalasi o'zbek pedagogikasi tarixida uzluksiz o'rganilib, kelingan mavzulardan biridir. Axloq bu ijtimoiy ong shakllaridan biri shuningdek, ijtimoiy munosabatlar va shaxs hatti-harakatlarini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan, hamma rioya qilishi zarur bo'lgan turli odob qoidalari insonlar o'rtasidagi muloqot va xulq-atvorning barcha mezonlarining bir butun mezonlarining majmuasi tushuniladi. Bizning yurtimizda yashab ijod qilgan buyuk mutafakkirlar hamda olimlardan Al Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Umar Xayyom, Alisher Navoiy, Boburmirzo, Ulug'bek va boshqa bir qator

olimlarimiz turli fan yo'nalishlarida ijod qilgan bo'lsada, inson axloq-odobi bilan bog'liq muammolar va ularning echimiga oid pedagogik g'olar dolzarb mavzu sifatida tadqiq etildi. Ushbu masalalar turli tarixiy boshqichlarga o'tib, yanada yorqinroq ranglarda pedagogik jihatdan ochib berildi. [1]. XVI asr Movarounnahrda ijtimoi-siyosiy va axloqiy fikr rivoji haqida gapirilganda, mutafakkirlar dunyoqarashida ma'naviy-axloqiy kamolot masalasi va unda axloqiy tushuncha va qoidalar talqini xususida ijod etgan davr ilm-fan namoyandalari Shayboniyxon, Ubaydullaxon,

Muhammad Solih, Majlisiy, Poshshoxoja, Maxdumi Azam, Xudodod Vali, Binoiy, Vosifiy, Haziniy, Mushfiqiy, Mutribiy asarlarida ilgari surilgan g'oyalar haqida to'xtalish mumkin.

Asosiy qism. Poshshoxo`ja, jamiyatdagi barcha tabaqadagi shaxslarni ma'rifatli hamda yuksak axloqiy onga ega bo'lib umr o'tqazishlari kerakligi to'g'risidagi qarashni ilgari surdi. Jumladan Poshshoxo`ja, o'z asarlari orqali ilgari surgan ta'limiy –axloqiy g'oyalarilarining markazida insonlar tabiatining zangi bo'lgan zulm va zuravonlikdan xalos qilishga urinish yotadi. Bunga misol sifatida muallif zolim va adolatsiz kayfiyatdagi, o'sha davr hukmdorlari hamda turli mansabdagi shaxslarni ayovsiz qoralab, o'z hikoyalari orqali, ularni axloq odobga chaqiradi. Poshshoxoja hukmdorlar, ularning a'yonlarini faqat o'z manfaati uchun emas aksincha jamiyatdagi fuqorolar manfaatlari uchun jon kuyduruvchi, vatanparvar bo'lishlari lozimligini ta'kidlab, ularni shijoatli, ilmiy, jasur, adolatsevar, mehribon, tadbirkor, dono, fahm-farosatli, soxovatli o'z fuqorolari g'ami bilan yashoydigan shaxs bo'lishi kerakligini, ta'kidlaydi. Uning fikricha hukmdorlar ham oddiy inson, ular ham xatolarga yo'l qo'yadi. Shuning uchun ularning ham tabiati ta'lim – tarbiyaga muhojir. Ilm va odob sirlarini egallagan hukmdor va amaldorgina kishilarni baxtli-saodatli qiladi, adolatli qarorlar qichara oladi deydi. Poshshoxo`ja, hukmdorlar shaxsida eng avvalo ma'naviy- axloqiy tarbiyani shakllantirishni istaydi va bu qarashlarini bir qancha ibratli hikoyalarda ifodalaydi. Chunonchi “sulton Sanjar va to'g'ri daraxti bor kampir” nomli hikoyati bunga misol bo'la oladi. Ushbu hikoyatda muallif hukmdorlardan tortib oddiy fuqorolargacha insoniy munosabatlar zanjirining boshlanishi, rostlik, xalqsevarlik, adolat kabi uch asosiy axloqiy fazilatlar tizimi asosida qurilishi kerak deydi. Shuningdek odamlarni rozi qilib yashash ular bilan murosada bo'lib, mehr-muruvvat ko'rsatish orqali jamiyatda ijtimoiy adolatni ta'minlash muhimligini ta'kidlaydi.

Poshshoxo`ja, hukmdorlarni adolat yuzasidan ish yuritishga va zulm yo'ldan yurmaslikka chaqiradi. Shuningdek, muallif ushbu hikoyatda to'g'rilik, rostgo'ylik, mehribonlik, saxovatpeshalik, halollik, xush-xulqlik, adolat, yaxshilik qilib yashash, rahm-shavqatli bo'lish kabi shaxs ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga oid fazilatlarga alohida urg'u beradi. Bu fazilatlarni shakllanishi uchun tarbiya jarayonidagi suhbat, hikoya, tushuntirish kabi tarbiya metodlaridan unumli foydalanib, kishining ma'naviy axloqiy tarbiyaga nisbatan ijtimoiy ongini shakllantirishga urinadi. Shuningdek “Miftohul-adl va Gulzor” asarlaridagi shaxsning ma'naviy- axloqiy tarbiyasi muammolariga bag'ishlangan: “To'g'rilik boylik”, “Laylak va ilon”, “Xorunar-Rashid va telba Shayx”, “Shayx va murid”, “Luqmoni hakim” kabi hikoyatlar orqali insonlar xulq-atvorida bo'lishi lozim bo'lgan bir qancha axloqiy meyorlar, axloqiy qadriyatlar hamda insonlar olamida barcha amal qilishi zarur bo'lgan, axloqiy tartiblar, odob shuningdek shaxslararo munosabatlar tizimidagi xulq-atvor qoidalari va mezonlari xususida hamda ustoz-shogird munosabatlaridagi axloqiy normalar haqida o'quvchilarni xabardor qiladi. Ushbu hikoyalar mazmuni va logikasiga ko'ra, muallif jamiyatda yashab, turgan har bir shaxsda u shoh, gado, miskin, ishchi, tijoratchi, shayx, olim yoki murid bo'lishidan qat'i nazar u, o'zida axloq-odob va eng yaxshi insoniy fazilatlarni o'zlashtirib yashashi kerakligiga da'dat etiladi. Misol uchun asardagi “Shayx va murid” nomli hikoyatda Poshshoxo`ja, dono shayx va murid tilidan insonlarga murojaat qilib, shaxsda qanday qilib qalbni tarbiyalash va uni mo'tadilligini saqlab qolish, yo'llari xususida tarbiyaning suhbat, tushuntirish hamda tanbeh metodlaridan foydalanadi va ochib beradi. Misol uchun hikoyatda ko'ngil bir “hovuz” ga o'xshatilib unga besh ariqdan suv kelishi va shu ariqlardan “loyqa suv” (salbiy amal) kirishiga yo'l qo'ymaslik kerakligi, hamisha “toza suv” (yaxshi amal) bilan to'ldirish kerak, degan axloqiy qarash olg'a surilgan. Ushbu hikoyatdagi qalbni tarbiyalash yo'l va amallari ko'rsatib o'tilgan. Quyidagi jadvalga qarang.

Ko'ngilni tarbiyalash yo'l va amallari

Ariq	Yo'l	Amal
Birinch	ko'zingning yo'li	musulmonlarning ahli-ayoliga xiyonat birlan boqma
Ikkinchi	og'zingning yo'li	andin yamon harom nimalarni yema

Uchinchi	ilik–ko'llaring yo'li	kishini nohaq urib, mollarini olma
To'rtinchi	oyoqlaringning yo'li	aning birlan nomashru' yo'llarga borma
Beshinchi	quloqlaringning yo'li	g'iybat so'zlarni eshitma

Shuningdek asardagi aksariyat hikoyatlar aynan ma'naviy – axloqiy tarbiya turining asosiy kategoriyalari bo'lmish, axloqiy ong, axloqiy madaniyat hamda shaxsda shakllanishi zarur bo'lgan ijtimoiy – axloqiy meyorlar mazmunini ochib berishga qaratilgan. Poshshoxo`ja, o'z qarashlarida insonlarni yolg'ochilikdan qaytarib, oq ko'ngilli bo'lishga hamda doim, rost va adolat tarafida turib hayot kechirishga da'vat e'tadi. Uning fikricha halollik va rostlik axloqiy sifatlariga ega har qanday inson u ajr va mukofotlanishga loyiqdir unday sifatlarini o'ziga mujassamlagan insonlar alohida hurmat va e'zozlanishlari, ularni ma'naviy va moddiy mukofotlash zarurligini ta'kidlaydi.

Ushbu g'oyalarini muallif, “Sulton Sanjar” va “To'g'ri daraxti bor kampir”, “To'g'rilik boylik” kabi hikoyatlari orqali ochib beradi. Muallif bu hikoyatlardagi qahramonlarni axloqiy ideallar sifatida keltiradi va bu orqali, turli tabaqadagi, o'z zamonasining riyokorlik, zulm va ilmsizlikka berilgan hamda yolg'ochi, firibgarlarlikni o'ziga kasb qilib olgan shaxslarni ijtimoiy ongini tarbiyalashni maqsad qiladi. Ularni ma'naviy buzulqikdan qaytarishga harakat qiladi. Poshshoxo`ja insonlarda bir qancha yaxshi va yomon axloqiy sifatlarini hikoyalaridagi o'z qahramonlari orqali taqdim qilib, bunday sifatlar evaziga insonlardagi baxt va baxtsizlik oqibatlarini yuqori darajada gavlantirdi. Xoja asarlaridagi hikoyatlar o'zining uslubi va yoritilishiga ko'ra o'ta jozibador va mantiqiy xarakteridagi, kuchli ta'sirga ega sanalib, uning logikasi har qanday o'quvchini mustaqil fikrlashga majbur qiladi. Shaxsni o'zidagi mavjud ijobiy va salbiy bir qancha tarbiyaviy sifatlarini solishtirib ko'rishga majburlaydi.

Xulosa. Bir so'z bilan aytganda qisqa fursadda shaxsda o'z-o'zini anglash mexanizmini ishga solib, o'quvchilarda o'z-o'zini tarbiyalash imkonini beradi. Poshshoxo`ja, hikoyalarida kishilardagi salbiy sifatlarini ko'zgu sifatida ko'rsatadi. Hikoyatlarda ishlatilgan axloqiy fikrlar o'zining asos va e'tibori bilan shaxsdagi turli axloqiy buzulishlarni, noto'g'ri shaxsiy qarashlarni, davolovchi ahamiyat ham kasb etgan. Misol uchun asarda turli mavzudagi hikoyatlar o'zida u yoki bu axloqiy muammoni chuqur tahliliga bag'ishlangan bo'lib, ushbu hikoyatlar orqali muallif tarbiyachi hamda o'qituvchi ro'lda gavdalanib, namuna ko'rsatish, mashq, talab, jazolash, rag'batlantirish, ishontirish, istiqbol kabi pedagogik ta'sir ko'rsatish usullaridan mahorat bilan foydalangan. Miftohul-adl va Gulzorda yoritilgan hikoyalar har qanday o'quvchi oldiga o'ylash va fikrlash uchun muammo va bir qancha savollar qo'yadi, bu esa shaxsda o'zidagi mavjud salbiy illatlarni yomon ko'rishga, aniqrog'i shaxs tafakkur jarayonidagi muhim operatsiyalardan bo'lgan, o'zini –o'zi analiz va sintez qilishga hamda o'z xulqiga nisbatan hukm va xulosa chiqarishga majburlashi bilan ahamiyatlidir.

Poshshoxo`ja, o'zining axloqiy qarashlarida komil inson namunasi masalasiga e'tibor qaratib, bunday insonlar quydagi belgilari orqali ajralib turishiga ahamiyat beradi. Uning fikricha ma'nan barkamol insonlar, ilmli, kamtarinlikni o'ziga shior qilgan, bag'rikeng, muruvvat qilishni xush ko'ruvchi, rahmdil va mehribon o'z do'stiga vafodor, mehnatdan qochmaydigan doim ezgu fikrlaydigan, sabr-bardoshli, yaxshilik qilishga intiladigan bo'lishadi. Poshshoxo`ja, o'zi shunday axloqiy tarbiyaning belgi hamda sifatlariga ega kishilardan iborat jamiyatni qurishni orzu qiladi. Shuning uchun o'zining har bir hikoyatida ruboiy, qit'a, masnaviy hamda g'azallarida bo'lmasun unda komil inson muammosi masalasi, alohida o'rin egallaydi. Komil insonlarni shakllantirish borasida shoir rasionalistik qarashni ilgari surdi. Uning fikricha har qanday shaxs o'z-o'zidan yaxshi sifatlarini o'zlashtirgan namunali insonga aylanmaydi, balki bu uchun alohida ta'lim-tarbiya muhiti zarur bo'ladi. O'zida yomon axloqiy sifatlarini odatga aylantirgan insonga toki maxsus tarbiyaviy ta'sir etilmas, ekan u hatto fozillar jamiyati ichida yashamasin, yomonligicha qolaveradi, deydi.

Noranj so'yi bazm ichida mul bo'lmas,
Har shura nihol qobili gul bo'lmas.
Yuzming yil gar farog' ila tutsa maqom,

Hargiz chaman ichra zog' bul-bul bo'lmas.

Poshshoxoja, o'z axloqiy qarashlarida shaxslarni tubanlik yo'liga va gunox ishlarni qilishga undaydigan yomon axloqiy sifatlaridan bo'lmish, hasadg'o'ylik va ig'vo qilishdan qaytarishga da'vad qilinadi. Uning fikricha g'ibatchi va hasadg'o'y insonlar ma'nan ojiz va johil bo'lib, ularning butun o'y – xayolida yaxshilik pardasiga yashiringan xiyonat hamda doim yomonlik qilishga urinish yotadi. Ushbu ikki illat insonda har doim yomonlik keltiradi. Do'stu-birodardan, ayrib, jaholat yo'liga kirib qolishiga sababchi bo'ladi. G'iybachi va ig'vo qiluvchilar do'stlari bilan birga o'zlarining boshlariga ham ko'p tashvish va balolar keltirishadi hamda odamlar o'rtasida adovat urug'ini sochishadi deb ta'kidlaydi. Poshshoxoja, bunday qarashlarini to'g'rilik boylik nomli hikoyati orqali bayon qiladi. Unda keltirilishicha, Sulton Mahmud G'aznaviyning Ayozi ismli dono, oqil, rostg'o'y va shu bilan birga sadoqatli xoslaridan biriga nisbatan shohning vaziri ig'vo va bo'htonlar qilib uni sultonga ayblaydi. Bundan g'azabga bo'lgan sulton Ayozi ni hiyla yo'li bilan o'limga yuboradi. Bundan bexabar Ayozi yo'lda ketayotib sultonning vaziri bilan ko'rishadi. Vazir unga qaerga yo'l olganini so'raydi. Ayozi esa sulton unga bir xat berganligi, uni uqimay turib, falon shaharga eltib berishini u shahardagi kishilar unga o'z xarji uchun Ayozi ga ming tilla tanga berishi kerakligini aytadi. Vazir esa yana hasad qilib, unga nayranglar qilib, u shaharga o'zi borib kelishini aytadi. Ayozi rahmdilligidan foydalanib, o'sha shaharga jo'naydi. U shahardagilar xatni olgan xaxoti vazirni tezda qatl ettirishadi. Vazirning sultonga yolg'on gapirib, aslida Ayozi ga nisbatan hasadchi bo'lgan o'z vazirining qilmishlarini tushunib, etgan Sulton G'aznaviy o'z xoslaridan bo'lgan Ayozi ga sarpolar kiydirib izzat – ikrom ko'rsatadi. Muallif ushbu hikoyatida bironvga choh qazigan kishi unga o'zi yiqilishi muqararligi g'oyasini keltirib chiqaradi va hasadchi insonlar taqdir yo'lda turli kulfatlar, azob-oqubat va qiyinchiliklar doim hamroh bo'lib, yurishiga ishora qiladi. Poshshoxoja, g'iybatchilik va hasadg'o'ylik bu inson axloqiy tarbiyasidagi zararli nuqsonlardan biri deydi. Agar insonlar o'zidagi bu yomon nuqsonlardan xolos bo'lishga urinmas ekan, bu ularning boshishiga kulfatlar keltiraveradi deydi. Uning fikricha g'iybachi va hasadg'o'y insonlar ma'nan qashshoq, qalban ojiz va ruhan majruxdirlar. Aksincha g'iybat qilish, ig'vo tarqatish, hasad qilishdan yiroqda bo'lgan qalbi toza, rostg'o'y mehnatsevar va kamtarin insonlar albatta mukofot va ajrga ega bo'lishlari, hikoyatdagi shoh xizmatkorlaridan biri timsolida keltiriladi. Hasadg'o'y va g'iybachi vazirga uning vazirlik mansabi ham yordam beraolmay oxiri xorlikka duchor bo'lganligi misol sifatida keltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Saidqulov T. O'rta Osiyo xalqlari tarixining tarixshunosligidan lavxalar T. O'qituvchi, 1993.
 2. Rouzentel F. Torjestvo znaniya. M.: 1978.
 3. Adizova I. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi (XVI-XIX ASR I YARMI). T. Fan, 2009.
 4. Пошшахўжа. “Мифтоҳ ул-адл ва Гулзор” -Т.: Давлат бадий адабиёт нашриёти, 1962.
- й.
5. “Muzakkiri Ahbob” (“Do'stlar yodnomasi”) asari fors tilidan Ismoil Begjonov tarj. T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti 1993
 6. Zayniddin Mahmud Vosifiy Badoe'ul vaqoe' forsiydan Naim Norqulov tarj. G'afur G'ulom nomidagi Adbiyot va san'at, T.: 1979.
 7. Ma'naviyat yulduzlari (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar) To'plovchi va mas'ul muxarrir: M.M. Xayrullaev T.: A. Kodiriy nomidagi xalk, merosi nashr., 2001.
 - 8 “O'zbekistonda ijtimoiy fanlar” jurnali. 2005 yil. №4.
 9. Valixujayev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. T., 1993.
 10. A.N. Nusratov, The soclo-political life in the khanate of bukhara and the possibilities of usage “muzakkiri akhbab ” tractate in clarif ying development of pedagogical thought European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol.8.no 10, 2020 part ii issn 2056-5852

*Xamrayeva Dilorom Uktamjonovna,
Oriental universiteti, 1-kurs magistratura talabasi
Egamberdiyeva Farida Oktamovna
Oriental universiteti professori*

O'QUVCHILARDA MILLIY TARBIYA TUSHUNCHALARINI TARKIB TOPTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda milliy tarbiya tushunchalarini tarkib toptirish jarayonida qo'llaniladigan didaktik imkoniyatlar va ularning samaradorligi tahlil qilingan. O'zbek va xorijiy manbalar asosida milliy tarbiyaning mohiyati, uning ta'lim jarayonidagi o'rni va zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishda kompleks yondashuv, zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda an'anaviy va innovatsion usullarning uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: milliy tarbiya, didaktik imkoniyatlar, pedagogik texnologiyalar, ta'lim tizimi, milliy qadriyatlar, ma'naviy-axloqiy tarbiya, o'quvchilar, identifikatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются дидактические возможности и их эффективность, применяемые в процессе составления понятий национального воспитания у учащихся. Рассмотрены сущность национального воспитания на основе узбекских и зарубежных источников, его роль в образовательном процессе и современные подходы. По результатам исследования установлено, что в формировании понятий национального воспитания важное значение приобретает комплексный подход, сочетание современных педагогических технологий и традиционных и инновационных методов.

Ключевые слова: национальное воспитание, дидактические возможности, педагогические технологии, система образования, национальные ценности, духовно-нравственное воспитание, воспитанники, идентичность.

Abstract. This article analyzes the didactic possibilities and their effectiveness used in the process of structuring concepts of national education in students. On the basis of Uzbek and foreign sources, the essence of National Education, its role in the educational process and modern approaches are considered. According to the results of the study, an integrated approach, modern pedagogical technologies and a combination of traditional and innovative methods have been found to be important in the formation of concepts of National Education.

Keywords: National Education, didactic opportunities, pedagogical technologies, educational system, national values, spiritual and moral education, students, identification.

Kirish. Globallashuv jarayoni jadallashib borayotgan bugungi kunda milliy o'zlikni anglash, milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim-tarbiya tizimi ana shu jarayonlarning asosiy tarkibiy qismi hisoblanib, o'quvchilarda milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishning samarali didaktik imkoniyatlarini izlab topish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb muammolardan biridir.

Milliy tarbiya tushunchasi keng qamrovli bo'lib, u o'z ichiga milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analar, tarixiy meros, til va adabiyotni qamrab oladi. Milliy tarbiya orqali o'quvchilarda vatanparvarlik, milliy g'urur, o'z xalqi tarixi va madaniyatiga hurmat tuyg'ularini shakllantirish mumkin [1]. Zamonaviy pedagogika fani milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish uchun ko'plab didaktik imkoniyatlarni taklif etadi, biroq ularning samaradorligini aniqlash, tizimlashtirish va amaliyotga tatbiq etish masalalari hali ham o'z yechimini to'liq topmagan.

Ushbu tadqiqotning maqsadi o'quvchilarda milliy tarbiya tushunchalarini tarkib toptirishning didaktik imkoniyatlarini aniqlash, ularni tizimlashtirish va samaradorligini tahlil qilishdan iborat. Bu orqali ta'lim muassasalarida milliy tarbiya ishlarini yanada takomillashtirish, o'quvchilarning milliy o'zlikni anglash darajasini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, nazariy-konseptual tahlil, qiyosiy tahlil hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. O'zbek, rus va xorijiy manbalardagi milliy tarbiya, uning didaktik jihatlarini hamda zamonaviy yondashuvlar bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari o'rganildi.

Milliy tarbiya tushunchasi va uning mazmun-mohiyati haqida o'zbek olimlaridan Q. Quronboyev, O. Musurmonova, S. Nishonova, B. Qodirov kabi olimlarning tadqiqotlari tahlil qilindi. Q. Quronboyev o'zining "Milliy tarbiya asoslari" nomli asarida milliy tarbiyaning pedagogik asoslarini ochib bergan va uni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish modelini taklif etgan [10]. O. Musurmonova esa "O'zbekistonda pedagogik fikrlar va milliy tarbiya taraqqiyoti" nomli monografiyasida milliy tarbiyaning tarixiy ildizlari va zamonaviy konsepsiyalarini tahlil qilgan [8].

Rus olimlaridan V.A. Slastenin, E.V. Bondarevskaya, V.I. Andreev kabi pedagoglarning tadqiqotlari milliy tarbiyaning metodologik asoslarini tushunishga yordam berdi. E.V. Bondarevskaya o'zining "Madaniyat va ta'lim: shaxsga yo'naltirilgan tarbiya nazariyasi va amaliyoti" asarida milliy madaniyat va ta'lim-tarbiya o'rtasidagi aloqadorlikning kontseptual asoslarini ochib bergan [2].

Xorijiy manbalar orasida D. Banks, T. Bennett, M. Byram kabi olimlarning asarlari tahlil qilindi. D. Banks "Ko'p madaniyatli ta'lim: nazariya va amaliyot" nomli asarida milliy tarbiya va ko'p madaniyatli ta'limning o'zaro aloqasini o'rganib, zamonaviy globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni saqlab qolish strategiyalarini taklif etgan [3]. M. Byram esa o'zining tadqiqotlarida til va madaniyat orqali milliy tarbiyani shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini ochib bergan [4].

"Pedagogik texnologiyalar va milliy tarbiya" mavzusidagi tadqiqotlarda O. Hasanboyeva va M. Inoyatova milliy tarbiyani shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyatini tahlil qilgan [5]. Ular an'anaviy milliy qadriyatlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirishning samarali usullarini taklif etgan.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sharoitida milliy tarbiyani shakllantirish masalalari I. Ismoilov tomonidan tahlil qilingan bo'lib, u virtual muhitda milliy tarbiyani shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini ko'rsatib bergan [7].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish quyidagi didaktik imkoniyatlar orqali amalga oshirilishi mumkin:

1. Fanlararo integratsiya asosida milliy tarbiya elementlarini o'quv dasturlariga singdirish
2. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali milliy qadriyatlarni targ'ib qilish
3. Loyiha va muammoli ta'lim asosida milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish
4. Interfaol metodlar orqali milliy tarbiya elementlarini o'qitish
5. Milliy madaniyat elementlarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish orqali milliy o'zlikni anglash tuyg'ularini rivojlantirish

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili asosida o'quvchilarda milliy tarbiya tushunchalarini tarkib toptirishning didaktik imkoniyatlari tizimli ravishda o'rganildi va ularning samaradorligi tahlil qilindi.

Birinchi didaktik imkoniyat - fanlararo integratsiya. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, milliy tarbiya tushunchalarini faqat alohida fanlar (masalan, tarix, adabiyot) doirasida emas, balki barcha o'quv fanlari mazmuniga singdirish orqali samarali shakllantirish mumkin. Q. Quronboyev ta'kidlaganidek, "milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish kompleks yondashuvni talab etadi, ya'ni u barcha o'quv fanlarining mazmuniga singdirilishi lozim" [10, 58-b]. Bu yondashuv orqali o'quvchilarda milliy tarbiya tushunchalari chuqurroq va keng qamrovli shakllanadi.

Ikkinchi didaktik imkoniyat - zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. O. Hasanboyeva va M. Inoyatova o'z tadqiqotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishdagi rolini tahlil qilib, shunday xulosaga kelishgan: "Milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishda interfaol metodlar, loyiha texnologiyalari, keys-stadi, aqliy hujum kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar yaxshi samara beradi" [5, 112-b]. Bu texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashishi va faolligini ta'minlaydi.

Uchinchi didaktik imkoniyat - axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. I. Ismoilov ta'kidlaganidek, "Zamonaviy axborot texnologiyalari milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Virtual muzeylarga sayohatlar, milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi multimediali resurslar, elektron kitoblar, ma'lumotlar bazalari orqali o'quvchilarda milliy tarbiya tushunchalarini samarali shakllantirish mumkin" [7, 76-b]. Bu, ayniqsa, zamonaviy o'quvchilar uchun dolzarb bo'lgan raqamli texnologiyalar davriga mos keladi.

To'rtinchi didaktik imkoniyat - milliy ma'naviy-madaniy merosdan foydalanish. O. Musurmonova ta'kidlaganidek, "milliy tarbiyani shakllantirishda xalq og'zaki ijodi, milliy adabiyot, tasviriy san'at, musiqa, me'morchilik namunalari muhim didaktik manba bo'lib xizmat qiladi" [8, 89-b]. Bu manbalar orqali o'quvchilar milliy qadriyatlarni chuqurroq anglashi, o'zlashtirishi va hayotiy faoliyatida qo'llashi mumkin.

Beshinchi didaktik imkoniyat - milliy bayramlar, tantanalar va marosimlar orqali milliy tarbiyani shakllantirish. S. Nishonova o'z tadqiqotlarida "milliy bayramlar, tantanalar va marosimlar o'quvchilarda milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishning eng samarali vositalari hisoblanadi, chunki ular o'quvchilarda emotsional-hissiy ta'sir orqali milliy qadriyatlarni o'zlashtirishga ko'maklashadi" deb ta'kidlagan [6, 145-b].

Oltinchi didaktik imkoniyat - milliy tarbiyani shakllantirishda oila, maktab va jamiyat hamkorligi. B. Qodirov ta'kidlaganidek, "milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishda oila, maktab va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu uch tarbiyaviy muhit bir-birini to'ldirishi va kuchaytirishi zarur" [9, 67-b]. Bu yondashuv milliy tarbiyani uzluksiz va tizimli ravishda amalga oshirishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili natijasida shuni ta'kidlash mumkinki, milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish uchun kompleks yondashuv zarur. Bu jarayonda an'anaviy va innovatsion usullarning uyg'unligi, ta'lim va tarbiyaning birligi, nazariya va amaliyotning o'zaro aloqasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy tarbiyani shakllantirishning eng samarali didaktik vositalari sifatida quyidagilarni ajratish mumkin:

- Fanlararo integratsiya asosida milliy tarbiya elementlarini o'quv dasturlariga singdirish
- Interfaol metodlar, loyiha va muammoli ta'lim orqali milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish
- Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali milliy qadriyatlarni targ'ib qilish
- Milliy ma'naviy-madaniy merosdan foydalanish
- Milliy bayramlar, tantanalar va marosimlarni tashkil etish
- Oila, maktab va jamiyat hamkorligini ta'minlash

Xulosa. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarda milliy tarbiya tushunchalarini tarkib toptirishning didaktik imkoniyatlari ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, u kompleks yondashuvni talab etadi. Milliy tarbiya tushunchalarini samarali shakllantirish uchun quyidagi xulosa va tavsiyalarni berish mumkin:

1. Milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish jarayonida fanlararo integratsiya tamoyiliga asoslanish zarur. Milliy tarbiya elementlari barcha o'quv fanlari mazmuniga singdirilishi lozim.

2. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan, interfaol metodlar, loyiha texnologiyalari, keys-stadi, aqliy hujum kabi metodlardan keng foydalanish milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishning samaradorligini oshiradi.

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Virtual muzeylarga sayohatlar, milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi multimediali resurslar, elektron kitoblar, ma'lumotlar bazalari o'quvchilarning milliy tarbiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

4. Milliy ma'naviy-madaniy meros namunalari didaktik manba sifatida foydalanish milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi.

5. Milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishda oila, maktab va jamiyat hamkorligini ta'minlash zarur. Bu uch tarbiyaviy muhit bir-birini to'ldirishi va kuchaytirishi lozim.

6. Ta'lim va tarbiyaning birligi, nazariya va amaliyotning o'zaro aloqasi milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirishning asosiy tamoyillari hisoblanadi.

Umuman olganda, milliy tarbiya tushunchalarini shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri bo'lib, bu jarayonda an'anaviy va innovatsion yondashuvlarning uyg'unligi, kompleks yondashuv, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish milliy tarbiya tushunchalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alimov, B. (2018). Milliy tarbiya va uning zamonaviy konsepsiyalari. Ta'lim va tarbiya, 5(3), 45-52.
2. Bondarevskaya, E.V. (2018). Kultura i obrazovaniye: teoriya i praktika lichnostno-oriyentirovannogo vospitaniya [Madaniyat va ta'lim: shaxsga yo'naltirilgan tarbiya nazariyasi va amaliyoti]. Moskva: Pedagogika. 2018. – 312 c.
3. Banks, J.D. (2022). Multicultural Education: Theory and Practice [Ko'p madaniyatli ta'lim: nazariya va amaliyot]. New York: Pearson. 2022. – 420 p.
4. Byram, M. (2021). Teaching and Learning Language and Culture [Til va madaniyatni o'qitish va o'rganish]. Bristol: Multilingual Matters. 2021. – 256 p.
5. Hasanboyeva, O, Inoyatova, M. Pedagogik texnologiyalar va milliy tarbiya // Ta'lim texnologiyalari. – 2021. – № 3(2). – B. 110-118.
6. Nishonova, S. (2019). Milliy tarbiyaning pedagogik asoslari. Toshkent: Fan. 2019. – 225 b.
7. Ismoilov, I. (2023). Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sharoitida milliy tarbiyani shakllantirish. Pedagogik texnologiyalar – 2023. № 2(1), 74-82.
8. Musurmonova, O. O'zbekistonda pedagogik fikrlar va milliy tarbiya taraqqiyoti. Toshkent: O'qituvchi. 2019. – 180 b
9. Qodirov, B. (2022). Milliy tarbiya va zamonaviy pedagogika. Toshkent: Yangi asr avlodi. 2022. – 196 b.
10. Quronboyev, Q. Milliy tarbiya asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya. 2020. – 215 b.

Odilova Halima Azamatovna,
BuxDu San'atshunoslik va pedagogika fakulteti
Musiqashunoslik yo'nalishi 2-bosqich talabasi

ABDURAUF FITRAT VA O'ZBEK MUSIQASI TARAQQIYOTI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning hayoti va ta'lim tarbiyada tutga yo'li qilgan tag'ibot ishlari haqida gap olib borilgan. Fitratning nafaqat ta'lim tarbiyada balki musiqada ham katta ahamiyatga ega shaxslardan biri ekanligi alohida ta'kidlab o'tilgan. Abdurauf Fitrat musiqada tutgan o'rni shundaki "shashmaqomning" notaga olinishida katta rol o'ynagan shaxslardan jadidlardan biridir. Shu bilan bir qatorda Abdurauf Fitrat yangi uslubdagi maktablarning ochilishida ham hissa qo'shgan jadidlardan biridir shu haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: musiqa, shashmaqom, eski uslub maktabi, jadid, musiqashunoslik, adabiyotshunoslik, dammaturgiya, teatr san'ati.

Аннотация. В этой статье рассматривается жизнь Абдурауфа Фитрата и его новаторская деятельность в области образования. Особо подчеркивалось, что Фитрат был одной из важнейших фигур не только в сфере образования, но и в музыке. Место Абдурауфа Фитрата в музыке заключается в том, что он является одним из последних людей, сыгравших важную роль в нотации «шашмакома». В то же время, как уже упоминалось, Абдурауф Фитрат является одним из джадидов, которые способствовали открытию школ нового образца.

Ключевые слова: музыка, шашмаком, старая школа, джадид, музыковедение, литературоведение, драматургия, театральное искусство.

Annotation. This article discusses the life of Abdurauf Fitrat and his pioneering work in education. It is emphasized that Fitrat is one of the most important figures not only in education but also in music. Abdurauf Fitrat's role in music is that he is one of the first to play a major role in the notation of "shashmaqom". At the same time, it is mentioned that Abdurauf Fitrat is one of the first to play a major role in the opening of new-style schools.

Key words: music, shashmakom, old-style school, jadid, musicology, literary studies, dramaturgy, theater art.

Kirish. O'zbek madaniyati tarixida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan ijodkorlardan biri - Abdurauf Fitrat milliy uyg'onish davrining yetuk namoyandasi, ma'rifatparvar olim, adib va madaniyatshunos sifatida turli sohalarda chuqur iz qoldirgan. Ayniqsa, uning o'zbek musiqasi taraqqiyotiga qo'shgan hissasi, musiqiy merosimizni ilmiy asosda o'rganish, tartibga solish va zamonaviy yo'nalishlarga yo'naltirish borasidagi sa'y-harakatlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Fitratning musiqaga doir ilmiy qarashlari, ayniqsa, "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" kabi asarlari orqali xalqimizning boy musiqiy an'analari nazariy asosda o'rganilib, badiiy va estetik jihatdan qadrlanishiga xizmat qilgan.

Fitrat o'z davridagi musiqa tizimini isloh qilish, uni ilmiy asoslash, notaga olish, ta'lim tizimiga tatbiq etish kabi masalalarga katta e'tibor qaratgan. U o'zbek xalq qo'shiqlari, maqomlari, cholg'u asboblari hamda kuychilik san'ati haqida chuqur tadqiqotlar olib borib, musiqa - xalq ma'naviyati va tarbiyasining muhim omili ekanini ta'kidlagan. Shuningdek, Fitrat musiqa orqali milliy g'urur, estetik did, tarbiyaviy ta'sir kuchini shakllantirish mumkinligini ilgari surgan.

Mazkur ishda Abdurauf Fitratning o'zbek musiqa san'ati taraqqiyotiga qo'shgan hissasi, uning musiqiy qarashlari, nazariy asarlari, amaliy faoliyati va u orqali shakllangan madaniy tafakkur yoritiladi. Shuningdek, Fitrat asarlarida musiqaga berilgan baho, uning jamiyatdagi o'rni va yosh avlod tarbiyasidagi roli ilmiy asosda tahlil qilinadi. Bu esa, nafaqat Fitrat merosini chuqur anglash, balki milliy musiqa taraqqiyotini tarixiy-madaniy kontekstda o'rganishga xizmat qiladi.

Abdurauf Fitratning hayoti va ijodi bizgacha so'ngi ikki asr ruhi va uslubi ilohiy komedyaga yaqin turuvchi o'z zamonasidagi adolatsizliklarga qarshi qaratilgan diniy mifologik syujetni qayta ishlash asosida yaratilgan chuqur falsafiy asarlar sifatida o'rganilishi lozim. Agar biz shu adabiyotning

Cho'lpon, Fitrad, Abdulla Qodiriy singari namoyondalari ijodiga nazar tashlasak, ularning o'z asarlari bilan mustamlaka sharoitda yashayotgan millatga nima kerakligini baland ovoz bilan aytganlarini ko'ramiz. Shunday ekan jadidlarimizdan bo'lmish Abdurauf Fitradning ham ijodiga u bosib o'tgan yo'llarga nazar tashlasak.

Ushbu maqolani yozishdan maqsad shuki Abdurauf Fitratning hayotini keng ommaga targ'ib qilish uning bosib o'tgan yo'llarini ilmiy g'oyalarini qilgan barcha islohotlarini shu bilan bir qatorda mustaqillikka erishish uchun yozgan asarlarini, maqolalarini va qilgan islohotlarini ommaga keng targ'ib qilish va ularni o'rganish uning mamlakat uchun qo'shgan katta hissalarini o'rganish nafaqat ta'lim tarbiyada balki musiqada ijodida qo'shgan ulkan hissalarini keng targ'ib qilish keng ma'noda nazarda tutilgan. Abdurauf Fitrat o'zining izlanuvchanligi va o'ziga xos boy ilmi bilan musiqaga ijodiga katta hissasini qo'shgan va shashmaqomning notaga olinishida katta rol o'ynagan uning ijodi nafaqat ta'lim tarbiya balki drammaturgiya, musiqaga ijodini ham keng qamrab olgan. Bir so'z bilan aytganda Fitradning hozirgi yoshlarning nafaqat diniy balki kengroq ya'ni dunyoviy ta'limni ham o'rganishlari uchun ulkan hissa qo'shgan jadiddir.

O'rganilganlik darajasi. Abdurauf Fitratning o'zbek musiqasi san'atiga qo'shgan hissasi, uning nazariy qarashlari va amaliy faoliyati haqida bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan bo'lsa-da, bu mavzu hali to'liq va kompleks tarzda o'rganilgan deb bo'lmaydi. Fitratning musiqiy qarashlari asosan uning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asari orqali tanilgan bo'lib, bu risola ilk bor Sharq musiqasining ilmiy asoslarini yoritishga qaratilgan urinishlardan biridir.

Mazkur mavzuga doir dastlabki tadqiqotlar orasida G'. G'ulomov, Y. Rajabov, S. Raxmonov, Z. Matyoqubov va O. Shaydullaev kabi olimlarning ilmiy izlanishlari alohida o'rin tutadi. Ularning ishlari Fitratning musiqaga haqidagi qarashlarini tarixiy kontekstda ko'rib chiqib, ularning Sharq musiqasi taraqqiyotidagi ahamiyatini ochib beradi. Jumladan, Z. Matyoqubov o'zining maqom san'ati bo'yicha tadqiqotlarida Fitratning maqom tizimini sistemalashtirishga bo'lgan urinishi va notaga olish borasidagi tashabbuslarini yuqori baholaydi.

Bundan tashqari, Fitratning ilmiy-ma'rifiy merosi, ayniqsa musiqaga bilan bog'liq ishlari A. Oripov, S. A'zamxo'jayev, I. Shukurov, T. Teshaboyev tomonidan ham yoritilgan bo'lib, bu tadqiqotlarda Fitratning madaniyat va san'at sohasidagi islohotchi yondashuvi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, Fitratning musiqaga doir qarashlari xalq og'zaki ijodi, diniy-madaniy qadriyatlar va G'arb musiqaga tizimi bilan solishtirilib ham o'rganilgan.

So'nggi yillarda ushbu yo'nalishda Fitrat asarlarini qayta nashr etish, izohli tarjimalar qilish va ularning zamonaviy musiqashunoslikdagi o'rnini belgilash borasida ijobiy harakatlar ko'zga tashlanmoqda. Biroq hali-hanuz Fitratning musiqiy merosi alohida, tizimli, kompleks va zamonaviy metodologiya asosida o'rganilishi zarur bo'lgan mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, uning musiqaga oid qarashlarini hozirgi ta'lim, tarbiya va madaniyat siyosati bilan uyg'unlikda tahlil qilish bugungi tadqiqotlar oldidagi dolzarb vazifa sanaladi.

Materiallar va metodlar: Abdurauf Fitrat 1886-yil Buxoroda tug'ilgan. Abdurauf Fitrad 1909-yillarda "Jamiyat hayriya"ning ko'magi bilan Istanbulga o'qishga yuboriladi. U o'qib Buxoroga qaytgach usuli jadid maktablari ochish va Buxoroda madaniy hayotni yo'lga qo'yishga shoshildi.

BXSR tashkil topishi bilan Fitrat 1921-yilda maorif, 1922-yilda xorijiy tashqi ishlar noziri, xalq xo'jaligi kengashi raisi MIQ va Xalq nozirlari sho'rosi raisining o'rinbosari lavozimida ishladi. U shu davrda BXSR mablag'I hisobiga 70 nafar Turkistonlik istiqbolli yoshlarni Germaniyaga borib o'qishi Buxoroda sharq musiqasi maktabining tashkil etilishi, fan va madaniyat tarixiga doir xalq qo'lida sochilib yotgan notob qo'l yozmalarni to'plashga tashabbuskor bo'ldi. Fitradning san-harakati bilan turk (o'zbek) tili deb e'lon qilindi, davlat teatori tashkil etdi. Biroq Ya E Rudzutak boshchiligidagi kamissiya Fitratni ishdan olib uni Rassiyaga "chaqirib olingan" deb e'lon qildi. 1923-1924-yillarda Fitrat Maskvaga borib Sharqshunoslik institutida ishladi va 1926-1927-yillarda vataniga qaytib keladi va xibisga olinguniga qadar Samarqanddagi oliy pedagogika hamda Toshkentdagi til va adabiyot institutida ilmiy faoliyat olib bordi. Fitratning ijodini shartli ravishta uch qismga bo'lish mumkin. Agar Fitrat 1909-1916 yillarni tashkil etgan 1- davrda jadid ma'rifatparvari bo'lib ijod qilgan bo'lsa 1927-yilda Fevral inqilobidan so'ng Maskvaga surgun qilingunga qadar bo'lgan 2-davrda xurriyat va

mustaqillik g'oyalari bilan to'yingan asarlar yozadi Fitrad ijodining 3-davrida esa o'zining ilmiy va pedagogik gaoliyati bilan shug'ullanadi. Abdurauf Fitradning dramaturgiyada ham roli katta. Uning drammlarida istiqbolga intilish ruhi aniq bilinardi.[1]

Tarixiy mavzuda yaratgan drammlari "Temur sag'anasi", "O'g'izxon", "Abu Muslim", "Qon", "Begijon"ning taqdiri shoirning o'z taqdiri yoki o'sha tarixiy qahramonlardanda fojiali roq.

Muhokama va natijalar: Abdurauf Fitratning musiqa va san'atda tutgan o'rni ham katta Fitrat san'at asari yaralishida ishtirok etadigan materyallarni ya'ni qurollarni tilga oladi. Uning aytishicha ayni ushbu san'atni hosil qilishda ishtirok etadigan qurol va vositalardan kelib chiqqan holdagina san'atning turlarini faqlash lozim bo'ladi. San'atning turlari masalasida Fitratning yuqorida eslatgani kabi san'at asarining yaratilishi bilan bog'liq bo'lgan materyallar (tosh, tovush, so'z va boshqalar) hamda vosita qurollaridan kelib chiqqan holda dastlab uning qadimgi olti turini tasnif qiladi. "g'zal san'atlar boshda" adabiyot, musiqa, raqs, haykalchilik, me'morchilik kabi olti buyuk sho'baga ajraladi. Fitradning "San'atning maishi (kelib chiqishi)"deb nomlangan maqolasida bu qarashlarining yanada izchilroq aks etganini kuzatish mumkin. San'atning bir maishi degan bir masala madaniyat tarixining bir nuqtasi bo'lgani kabi turli maslakli olimlar tomonidan izoh etila kelgan istilofi bir bahsdir deyilish marobarida san'atning asosiy turlarining kelib chiqishi masalasiga e'tibor qaratgan.[2] Fitrad san'atni "manshai" masalasini qadimgi tosh davrda ehtimol undan ham burunroq davrga bog'lanishining sababi ma'lum bo'ldi. "San'at insonlik tarixida juda eskidir Ma'lumki, tarixdan ma'limki burung'i(qabila attarix) zamonlarning eng birinchi davri yo'nitma tosh davridir." [3]

Abdurauf Fitradning musiqashunoslikda tutgan o'rni ham o'zgacha. 1921-yilda sharq musiqa maktabi tashkil etilib, uning birinchi deroktori bo'lgan. Matabda (mumtoz musiqa bilimdonlari sozanda va xonandalar) bilan birga V. A. Uspenskiy singari musiqashunoslarni ham taklif etadi. U shu vaqtdan boshlab "Shashmaqom" kuylarini to'plash va notaga yozib olish ishlariga rahbarlik qiladi. Fitrad tashabbusi bilan ota Jalol va ota G'iyosdan Buxoro Shashmaqomi V Uspenskiy tomonidan ilk bor notaga olinib nashir etiladi [Шесть музыкальных поэт (maqom)]. Fitrad "Shashmaqom" "O'zbek musiqasi to'g'risida" maqolalari va "o'zbek klassik musiqasi ham uning tarixi" risolasi bilan 20-asr o'zbek musiqashunoslik fanini boshlab berdi. O'zbekiston mustaqillika erishgach 1991-yil 25-sentyabrda Fitradga vafotidan keyin Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi davlat mukofoti berildi. Buxoro shahrida Fitrad bog'i va Muzeyi tashkil etildi. [4]

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Abdurauf Fitratning hayotini keng ommaga targ'ib qilish uning bosib o'tgan yo'llarini ilmiy g'oyalarini qilgan barcha islohotlarini shu bilan bir qatorda mustaqillikka erishish uchun yozgan asarlarini, maqolalarini va qilgan islohotlarini ommaga keng targ'ib qilish va ularni o'rganish uning mamlakat, vatan uchun qo'shgan katta hissalarini o'rganish nafaqat ta'lim tarbiyada balki musiqa ijodida qo'shgan ulkan hissalarini keng targ'ib qilish keng ma'noda nazarda tutilgan. Abdurauf Fitrat o'zining izlanuvchanligi va o'ziga xos boy ilmi bilan musiqa ijodiga katta hissasini qo'shgan va shashmaqomning notaga olinishida katta rol o'ynagan uning ijodi nafaqat ta'lim tarbiya balki dramaturgiya, musiqa ijodini ham keng qamrab olgan. Bir so'z bilan aytganda Fitradning hozirgi yoshlarning nafaqat diniy balki kengroq ya'ni dunyoviy ta'limni ham o'rganishlari uchun ulkan hissa qo'shgan jadiddir. Shunday ekan biz yosh avloqlar ham jadidlarimiz ortidan ergashib ularning hayot yo'llarini o'rganib ulardan o'rnak olsak arziydi. Buning ujun Abdurauf Fitradning hayotini faqatgina jadid sifatida emas birinchi musiqashunos olim sifatida musiqa va san'at maktablarida ham kengroq o'rganilishi kerak deb hisoblayman. Bu davirning ochiq fikrli kishilaridan edi. Bu shaxs Buxoro talabalari ichida eng qobilyatli va fozillaridan hisoblanar edi deb yozadi (Sadridin Ayniy).

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Habibulla Boltayev "Abdurauf Fitrad" 2022.y
2. Nusratillo Naimov "Buxoro jadidlari" 2017 y
3. Rajabov T.I. Abdurauf Fitrat ijodi hamda O'zbek klassik musiqasi. // Inter education &lobal study. 2024. №10 B.536-541.

4. Rajabov To'xtasin Ibodovich Abdurauf Fitratning musiqiy-pedagogik qarashlari. Ta'limda istiqbolli izlanishlar Xalqaro ilmiy-metodik jurnal. № 9 2024 Noyabr 179-184-bet
5. Fitrat, A. "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" (ruscha: *Узбекская классическая музыка и её история*), Toshkent, 1926–1927 yillar. Fitratning o'zbek musiqa nazariyasidagi asosiy ilmiy asari
anl.az+13globalresearchnetwork.us+13de.wikipedia.org+13researchgate.net+7ca-c.org.ru+7de.wikipedia.org+7.
6. Djumaev, A. "Musical Heritage and National Identity in Uzbekistan", *Ethnomusicology Forum*, 2005. Fitratning milliy musiqani shakllantirishdagi roli tahlil qilingan
en.wikipedia.org+2researchgate.net+2de.wikipedia.org+2.
7. Matyoqubov, O. "Vekovye muzykal'nye traditsii pod vзором sovremennosti", *Obshchestvo i innovatsii*, 2020. Shashmaqom va Fitratning bu orqali qilgan ilmiy islohotlari haqida so'z boradi researchgate.net+1globalresearchnetwork.us+1.
8. "O tvorcheskom nasledii Fitrata" – PDF maqola, 2018. Fitratning Shashmaqomni tizimlash va notalashdagi hissasi batafsil yoritilgan uzbekliterature.uz.

Narziyeva Munisa Sobitovna,
BuxDU San'atshunoslik va pedagogika fakulteti
Musiqashunoslik yo'nalishi 2-bosqich talabasi

JADIDLAR DAVRIDA SAN'AT

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jadidchilar tarixidagi ijodning asosiy omillari, bashoratga muhtoj ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy muhit va ilg'or sohalarining rivojlanishi, yangiliklar va mahalliy tarixning o'zida to'g'ri aks ettirilishi haqida so'z yuritilgan. Turli sohalar mutaxassislarining ko'nikmalarini o'rganish va ularningi rivojlangan sohalar orqali ijodning asosiy omillari bo'ladi. Jadidchilar tarixidagi ijod, ya'ni yangi davrda yaratilgan san'atning o'zaro munosabatlantirish, o'zbek san'atining o'zgarmagan qonuniylklarini va rivojlanishini anglatadi.

Kalit so'zlari: jadidchilik, jadidizm, musiqa-san'at, adabiyot, Behbudiy, Abdulla Avloniy, Niyoziy, drama asarlari, spektakl.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные факторы творчества в истории джадидизма, необходимость прогноза в социально-культурной и экономической среде, а также развитие передовых областей. Освещается точное отображение новшеств и местной истории. Изучение навыков специалистов различных сфер и их влияние на развитие является одним из главных факторов творчества. Творчество в истории джадидизма, то есть искусство, созданное в новую эпоху, отражает взаимосвязь и непреложные закономерности узбекского искусства, а также его развитие.

Ключевые слова: джадидизм, джадиды, музыка и искусство, литература, Бехбудий, Абдулла Авлоний, Ниязий, драматические произведения, спектакль.

Annotation. This article discusses the main factors of creativity in the history of Jadidism, the need for foresight in the socio-cultural and economic environment, and the development of advanced fields. It emphasizes the accurate reflection of innovations and local history. Studying the skills of professionals in various sectors and their contributions to development are key factors of creativity. Creativity in the history of Jadidism-i.e., the art created during a new era-illustrates the interconnection and continuity of Uzbek art traditions and its evolution.

Keywords: Jadidism, Jads, music and art, literature, Behbudiy, Abdulla Avloniy, Niyoziy, dramatic works, performance.

Kirish. Jadidchilik yoki jadidizm XIX asr oxiri XX asr boshida Turkiston, Kavkaz, Qrim va Tatariston ziyolilari hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat. Dastlab jadidchilik XIX asrning 80-yillarida Qrimda vujudga keldi. XIX asrning 90-yillaridan O'rta Osiyoda tarqaldi. Jadidchilik avval madaniyat sohasidagi harakat sifatida faoliyat yuritgan. Bu oqim vakillari taraqqiyot uchun kurashish, turkiy tillarni rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o'rganish, fan yutuqlaridan foydalanish hamda ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga chaqirishgan. Keyinchalik jadidchilar panturkizm g'oyalarini targ'ib qilishgan. Sovet davrida yozilgan adabiyotlarda jadidchilikka "burjua-liberal, millatchilik harakati" deb ta'rif berilgan. Bu davrda asosan tanqid qilingan jadidchilik namoyandalari nomi SSR parchalanib ketganidan keyin qayta tiklandi.

Ushbu maqolani yozishdan maqsad shundaki yurtimizda ta'limni, tarbiyani, bilimni, san'atni, adabiyot, teatrni shuningdek ko'plab ilmlarni rivojlanishiga o'zining ulkan hissalarini qo'shgan jadidlarimiz haqida ochiqroq bayon etishdir. Insoniyat tarixida shunday daho san'atkorlar bo'lganki, ular o'z hayoti, ijodi, fikr-u zakovatini xalqining bugungi turmushini yaxshilashga, ertangi kunini charog'on qilishga bag'ishlaganlar. Turli xil drammlar, she'rlar shu kabi ko'plab ijod namunalarini yaratib adabiyotimizga ham ulkan hissalarini qo'shishgan.

Materiallar va metodlar. Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Qrimda Ismoil Gaspirali rahbarligida qrim tatarlar o'rtasida vujudga kelgan. Jadidchilik harakati namoyandalari ko'pincha o'zlarini taraqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. O'sha davrning ilg'or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan

orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruriyatini tushunib yetgandilar. Jadidchilik mohiyat e'tibori bilan avvalo siyosiy harakat edi. Uning shakllanish va mag'lubiyatga uchrash davrlari bo'lib, ularni shartli ravishda to'rtga bo'lish mumkin. Turkiston, Buxoro va Xiva hududida bu davrlar 1895–1905; 1906–1916; 1917–1920; 1921–1929-yillarni o'z ichiga oladi.[1] Birinchi davrda Turkistonda podshoh Rossiyasining mustahkam o'rnashib olishi kuzatiladi. U o'z siyosiy agentlari (vakillari) yordamida mahalliy xon va amir vakolatlarini cheklabgina qolmay, ularni qo'g'irchoqqa aylantirib, rus va g'arb sarmoyadorlarining ishlashi va yashashi uchun sharoit yaratadi, turli kompaniyalar, aksiyadorlik jamiyatlari manfaatini ko'zlaydi. Ayni chog'da mahalliy aholining talab va ehtiyojlari nazarga olinmay qo'yildi, diniy e'tiqodlari, urf-odatlar bilan hisoblashmaslik, ularni mensimaslik kuchaydi. Hayotiy, ilmiy saviyasi yuqori bo'lgan qozilar tajribasiz kishilar bilan almashtirildi, poraxo'rlik, ijtimoiy-siyosiy adolatsizlik avj oldi. Madrasa va maktablar faoliyatini cheklash, mahalliy joy nomlarini ruscha atamalar bilan almashtirish, hatto mahkama jarayonida qozilar bo'yniga xoch taqtirishgacha borildi. O'sha davr ahvolini Muhammadali xalfa Sobir o'g'li (Dukchi eshon) xalqqa qarata o'z „Xitobnoma“sida (1898) yaxshi bayon qilgan.[2]

Muhokama va natijalar. Jadid teatrlari XIX-XX asrlarda O'zbekiston hududida paydo bo'lgan, bu teatrlar o'zbek milliy teatrlarining ko'p jihatidan yuksalishida katta ahamiyatga ega. 1911-yil Turkiston hududida ilk drama asarlar sahnalashtirilgan. Misol qilib olganda Behbudiyning „Padarkush“ spektakli, „Mahramlar“ nomi bilan mashhur bo'lgan A.Samadovning spektakllarini e'tiborga loyiq asarlar sifatida olish mumkin. Bular ichida "Padarkush" spektaklini yaqqol ajratib olsa bo'ladi, chunki o'sha davrda uning g'oyaviy ahamiyati juda katta bo'lgan. Samarqand shahrida birinchilardan bo'lib yangi O'zbek jadid teatri ish boshladi, uning ochilishida va qurilishida Mahmudxo'ja Behbudiyning xizmatlari juda katta bo'lgan. Bu teatrdan birinchilardan bo'lib uning mashhur "Padarkush" pyesasi namoyish etilgan. Jadidchilar harakatida yana ko'plab atoqli namoyandalar va ma'rifatparvarlar bu kabi jadid teatrlarini vujudga kelishida juda katta xizmat qilganlar. Misol qilib olganda Abdulla Avloniy va Hamza Hakimzoda Niyoziyning xizmatlari juda ham katta bo'lgan. Toshkent shahrida birinchi jadid teatri 1914-yilda o'z ishini boshlagan. Bu teatrning ochilishida Abdulla Avloniyning xizmatlari juda katta. U bu teatrnı „Turon teatri“ deb nomlagan.[3] Bu teatrdan ham birinchi spektakl „Padarkush“ pyesasi hisoblanadi. Shu jumladan Turon teatri Turkiston bo'ylab o'zlarining gastrol safarlarini o'tkazgan. Uning 1915-yildagi gastrol safari juda ham muvaffaqiyatli chiqadi. Jadidchilarning yana bir yirik namoyondasi hisoblangan Hamza Hakimzoda Niyoziy o'zining havaskorlar teatrlarini 1916-yilda Qo'qon shahrida tuzadi. O'zbek teatrlarini yuksalishida katta ahamiyatga ega bo'lgan Hamzaning „Zaharli hayot yoxud Ishq qurbonlari“ pyesasi bo'lgan. Bu teatrdan ushbu asar ilk bor 1917-yilda sahnalashtirilgan. Shunday qilib jadid teatrlari xalq orasida mashhur bo'lgan. Toshkentdagi hozirgi Milliy teatr tashkilotchilaridan biri bo'lgan Mannon Uyg'ur va O'zbek jadid teatrining ilk ayol aktrisasi Masuma Qoriyeva o'z ish faoliyatini boshladilar. Turkistonning boshqa hududlarida, Farg'onada, Andijonda va Xivada yana shunga o'xshash teatrlar ochildi. Mannon Uyg'ur tashabbusi bilan Buxoro shahrida yana bir teatr ochildi. Bu teatrlarda xalqning ko'ngliga yaqin axloqiy va ijtimoiy jihatlariga aloqador mavzularda sahna ko'rinishlar ko'rsatildi. Bu sahna ko'rinishlarda zulmga qarshi kurash, odamiylik kabi insoniy xislatlar ko'rsatildi. Shu tariqa jadidlar tomonidan birinchilardan bo'lib tashkil etilgan jadid teatrlari O'zbek milliy teatrlarini vujudga kelishiga asos bo'ldi.[4]

Taklif va xulosa. Xulosa qiladigan bo'lsak, jadid bobolarimiz moddiy qiyinchiliklar, g'oyaviysiyosiy tazyiqlarga qaramay millatning ma'naviy yuksalishi uchun imkoniyatlar yaratishga harakat qildilar. Tarixning murakkab, mas'uliyatli burilish davrida millatning ongini yuksaltirish, milliy iftixor tuyg'usini kuchaytirish birinchi darajali vazifalardan ekanligini anglab yetganliklari uchun ham bu boradagi barcha ishlarni o'z zimmlariga oldilar. San'atning tarixiy jihatlarini yangi tushunchalar, uslublar va madaniy tushunchalarni integratsiya qilish, asosiy konservativ va klassik qarashlarni rad etish, va g'oyalar va ijodiy ishlar o'rtasidagi munosabatlarni o'zgartirishning bir qismi edi. Bu davrda san'atning aniq o'zaro munosabatlanishini o'rganish va tushunish, ijodiy oqimni o'rganish va qadriyatni qo'llashning yangi usullari rivojlantirildi. Jadidchilar tarixidagi ijod davrida, san'at ijodlari va g'oyalar tarixiy, madaniy, dini va ijtimoiy ko'rsatuvlar bilan o'zaro bog'liqligi

ko'proq e'tibor qildi. Bu davrning san'at tarixida yirik o'rin egallagan g'oyalar, masalan, avangardizm va modernizm, buning maqsadi san'at va madaniyatning o'zaro munosabatlarni o'zgartirish va yangi tushunchalarni yaratish edi. Bu jihatdan Jadidchilar Tarixidagi ijod san'at va g'oyalarni o'zaro munosabatlantirishda katta ahamiyatga ega edi. Xalq musiqasi eng katta rivojlangan sohalar orasida bo'lib, bu davrda klasik usullar va yangi yaratilgan musiqa shakllari o'zaro munosabatda edi. Barcha bu jarayonlar, o'zbek madaniyatida o'zaro munosabatlanishni kuchaytirdi va yangi, energik bir mafkurani yaratdi.

Foydalanilagan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sotimjon Xolboyev "Jadidlar".2022 y.
2. Rizayev Sh. "Jadid dramasi".-T:Sharq.1997 y.
3. Qosimov B."Milliy uyg'onish: jasorat , ma'rifat , fidoyilik" T:Ma'naviyat,2002 y
4. Do'stqorayev B. "O'zbekiston jurnalistikasi tarixi".-T. G'.G'ulom nomidagi NMIU.2009 y.
5. Rajabov T.I. Abdurauf Fitrat ijodi hamda O'zbek klassik musiqasi. // Inter education & global study. 2024. №10 B.536-541.
6. Rajabov To'xtasin Ibodovich Abdurauf Fitratning musiqiy-pedagogik qarashlari.Ta'limda istiqbolli izlanishlar Xalqaro ilmiy-metodik jurnal. № 9 2024 Noyabr 179-184-bet

Тахирова Маъсуда Абдужаббор кизи,
д.ф.н.н. (PhD), и.о. доцента кафедры русского языка и методики преподавания ТГПУ
им. Низами

ПЛАНИРОВАНИЕ ПРЕДМЕТНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ КАК ВАЖНЫЙ ЭТАП В ПРОЕКТИРОВАНИИ ЦЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ВЫСШЕЙ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В статье рассматривается проблема целеполагания в преподавании русского языка студентам нефилологических направлений подготовки. Особое внимание уделяется роли предметных результатов как ключевому элементу в системе проектирования образовательного процесса. Анализируются методологические подходы к формулированию предметных результатов, раскрывается их связь с общими и метапредметными компетенциями. Автор утверждает, что грамотное планирование предметных результатов позволяет не только повысить эффективность языковой подготовки студентов, но и сделать обучение более осмысленным, гибким и ориентированным на реальные профессиональные и коммуникативные задачи.

Ключевые слова: целеполагание, предметные результаты, русский язык, высшее образование, нефилологическая подготовка, компетентностный подход, проектирование обучения.

Annotatsiya. Maqolada rus tilini o'qitishda maqsad qo'yish masalasi, ayniqsa, filologik bo'lmagan yo'nalishlarda tahsil olayotgan talabalar misolida tahlil qilinadi. Unda ta'lim jarayoni loyihalashtirishda muhim bo'g'in bo'lgan predmet natijalarini rejalashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. Predmet natijalarining umumiy va metapredmet kompetensiyalar bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatiladi. Muallifning fikricha, mazkur natijalarni puxta rejalashtirish rus tilini o'qitish samaradorligini oshiradi, o'quv jarayonini mazmunli, moslashuvchan va kasbiy ehtiyojlarga yo'naltirilgan shaklga keltiradi.

Kalit so'zlar: maqsad qo'yish, predmet natijalari, rus tili, oliy ta'lim, filologik bo'lmagan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, o'qitishni loyihalash.

Abstract. This article explores the issue of goal-setting in teaching Russian as a subject to students of non-philological specializations. Special attention is paid to the role of subject-specific learning outcomes as a central element in the design of educational goals. The article analyzes methodological approaches to formulating these outcomes and their alignment with general and interdisciplinary competencies. The author argues that well-structured planning of subject-specific outcomes enhances the effectiveness of language instruction and helps make the learning process more meaningful, adaptable, and relevant to real professional and communicative needs.

Keywords: goal-setting, subject-specific outcomes, Russian language, higher education, non-philological education, competency-based approach, instructional design.

Введение. Современная парадигма высшего образования требует пересмотра устоявшихся подходов к формулированию целей обучения. Особенно остро эта необходимость проявляется в процессе преподавания русского языка студентам нефилологических направлений подготовки. Если ранее в центре внимания находились исключительно лингвистические знания, то сегодня акценты смещаются в сторону формирования коммуникативных умений, критического мышления, умения работать с текстом в профессиональном и междисциплинарном контексте. В этих условиях возрастает значимость четкого, реалистичного и функционального планирования предметных результатов как инструмента систематизации и конкретизации учебного процесса.

Планирование предметных результатов выступает не просто как технический этап подготовки рабочей программы, а как основополагающий концептуальный шаг, определяющий всю траекторию учебного курса. Это связано с необходимостью установить

чёткие ориентиры, позволяющие объективно оценивать достижение целей, а также обеспечивать непрерывную связь между содержанием, методами обучения и формами контроля.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Под предметными результатами понимаются конкретные знания, умения и навыки, которые студент должен продемонстрировать по завершении изучения курса. В контексте преподавания русского языка в нефилологических вузах речь идёт прежде всего о таких умениях, как понимание и интерпретация текстов разного стиля и жанра, владение нормами делового и научного стиля, умение строить логически выверенные устные и письменные высказывания с учётом речевой ситуации.

Методологически предметные результаты соотносятся с тремя уровнями целей обучения: когнитивным, деятельностным и аксиологическим. На когнитивном уровне они связаны с формированием базовых языковых знаний, на деятельностном - с развитием практических коммуникативных умений, на аксиологическом - с формированием ценностного отношения к культуре родного языка как инструменту мышления и социального взаимодействия. Таким образом, предметные результаты служат не только индикаторами усвоения учебного материала, но и ориентирами формирования целостной языковой личности студента [1].

Результаты и обсуждение. Отличительной чертой языковой подготовки в нефилологической высшей школе является её инструментальный, прикладной характер. Здесь русский язык выступает не как объект самостоятельного лингвистического изучения, а как средство профессиональной коммуникации. В связи с этим цели обучения должны быть напрямую связаны с будущей профессиональной деятельностью студентов.

Например, для студентов инженерного профиля целесообразно формулировать предметные результаты, связанные с умением писать технические отчёты, составлять инструкции, делать устные презентации на основе графиков и таблиц. Для студентов экономических и юридических направлений - анализировать деловую корреспонденцию, составлять официальные письма, проводить аргументированные дискуссии. Универсальность русского языка как учебного предмета требует от преподавателя тонкой настройки целей под специфику той или иной образовательной программы [2].

Качественно сформулированный предметный результат должен отвечать следующим требованиям: быть конкретным, измеримым, достижимым, релевантным и ограниченным во времени (принцип SMART). Например:

«Студент умеет выстраивать логически связное письменное высказывание в жанре резюме»;

«Студент владеет нормами оформления официального письма по ГОСТу»;

«Студент способен критически проанализировать медиатекст с позиций структуры, аргументации и речевых средств».

Принципиально важно избегать формулировок типа «знает», «понимает» без уточнения контекста и уровня освоения. Вместо этого целесообразно использовать глаголы действия: «определяет», «применяет», «анализирует», «создаёт», «сравнивает» и т.д. [3].

Современное образование строится на компетентностном подходе, предполагающем интеграцию предметных, метапредметных и личностных результатов. Таким образом, предметные результаты должны быть не изолированы, а встроены в более широкий контекст формирования ключевых компетенций. Например, способность вести письменную коммуникацию в рамках жанров научного стиля напрямую связана с развитием исследовательской компетенции. Умение слушать и корректно реагировать на собеседника - с формированием коммуникативной и этической компетентности.

Подобная межуровневая связность делает обучение русскому языку в нефилологической школе особенно значимым с точки зрения развития универсальных учебных умений [4].

Один из ключевых аргументов в пользу детального планирования предметных результатов - это возможность выстроить прозрачную и объективную систему оценки учебных достижений студентов. Когда цели сформулированы чётко, в терминах ожидаемого результата, преподаватель получает точные ориентиры для выбора форм и критериев контроля. Это особенно важно в нефилологических направлениях, где изучение языка не является целью само по себе, а служит инструментом для реализации других профессиональных задач.

Предметный результат, сформулированный как: «Студент умеет аргументированно выражать своё мнение в письменной форме по актуальной социальной теме» - позволяет преподавателю использовать эссе или аналитическую заметку как форму контроля. А результат: «Студент составляет деловое письмо в соответствии с нормами официально-делового стиля» - предполагает выполнение практического задания с чёткими оценочными индикаторами (структура, язык, стилистика, оформление) [5].

Таким образом, предметные результаты способствуют выравниванию ожиданий преподавателя и студента, делают процесс оценки более объективным, предсказуемым и, что немаловажно, мотивирующим. Студент лучше понимает, зачем он выполняет ту или иную задачу и каких результатов от него ожидают.

Заключение. Планирование предметных результатов - это не формальность и не элемент отчётности, а интеллектуально насыщенный и методологически значимый этап проектирования курса. Особенно в условиях нефилологической высшей школы, где русский язык выполняет функцию не цели, а средства профессионального развития, грамотно поставленные предметные цели позволяют сделать обучение не только эффективным, но и значимым для самого студента.

Интеграция предметных результатов в общую образовательную траекторию, опора на реальные коммуникативные задачи, соответствие требованиям компетентностной модели - всё это превращает преподавание русского языка в нефилологическом вузе в мощный инструмент гуманитарной подготовки и развития функциональной грамотности будущих специалистов.

Литературы:

1. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результат нового качества образования. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
2. Вербицкая Л. А., Ладыженская Т. А. Методика преподавания русского языка в вузе. - СПб.: Лань, 2020.
3. Чернова Г. Н. Целеполагание и результаты обучения в лингвистическом образовании. - Вопросы образования, №3, 2019.
4. Кони́на С. В. Русский язык в вузе: от целей к результатам. - М.: Флинта, 2022.
5. Громова Т. А. Формирование универсальных учебных действий средствами преподавания русского языка. - Казань: Казанский университет, 2018.

Атоева Мехринисо Фарходовна,
Доцент Бухарского государственного университета
Рустам Расулович Хамроев,
Бухарский медицинский институт, кафедра биофизики и информационных технологий, старший преподаватель

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования критического мышления у школьников в контексте активного внедрения цифровых технологий в образовательный процесс. Анализируются теоретические подходы к понятию критического мышления, выделяются ключевые педагогические условия, способствующие его развитию. Особое внимание уделяется роли цифровой образовательной среды как ресурса для формирования у учащихся аналитических, рефлексивных и оценочных навыков. Приводятся примеры эффективных практик использования цифровых инструментов в обучении. Статья ориентирована на педагогов, методистов и исследователей в области образования.

Ключевые слова: критическое мышление, цифровая образовательная среда, школьники, педагогика, цифровые технологии, развитие мышления.

Аннотация. Мақолада рақамли технологияларни таълим жараёнига фаол жорий этиш шароитида мактаб ўқувчиларида танқидий тафаккур шаклланиш хусусиятлари кўриб чиқилади. Танқидий тафаккур тушунчасига назарий ёндашувлар таҳлил қилинади, уни ривожлантиришга хизмат қилувчи асосий педагогик шартлар белгиланади. Ўқувчиларда таҳлил, рефлексия ва баҳолаш кўникмаларини шакллантиришда рақамли таълим муҳити манба сифатидаги ролига алоҳида эътибор қаратилади. Таълимда рақамли воситаларни самарали қўллаш амалиётларидан мисоллар келтирилади. Мақола педагоглар, методистлар ва таълим соҳасидаги тадқиқотчиларга мўлжалланган.

Калим сўзлар: танқидий тафаккур, рақамли таълим муҳити, мактаб ўқувчилари, педагогика, рақамли технологиялар, тафаккурни ривожлантириш.

Abstract. This article examines the features of forming critical thinking in schoolchildren in the context of active integration of digital technologies into the educational process. Theoretical approaches to the concept of critical thinking are analyzed, and key pedagogical conditions facilitating its development are identified. Special attention is given to the role of the digital educational environment as a resource for developing analytical, reflective, and evaluative skills in students. Examples of effective practices using digital tools in teaching are provided. The article is intended for educators, methodologists, and researchers in the field of education.

Keywords: critical thinking, digital educational environment, schoolchildren, pedagogy, digital technologies, thinking development.

Введение. Современное образование сталкивается с необходимостью подготовки учащихся к жизни в условиях информационного общества, где способность к самостоятельному мышлению, анализу информации и принятию взвешенных решений становится критически важной. В этом контексте возрастает значимость формирования у школьников критического мышления - комплекса интеллектуальных умений, включающих анализ, синтез, оценку, аргументацию и рефлексия. Развитие критического мышления традиционно рассматривается как приоритетное направление в образовательной политике многих стран. Однако в последние годы особую актуальность приобрёл вопрос о том, как использовать потенциал цифровой образовательной среды (ЦОС) для решения этой задачи. Цифровизация образования открывает новые возможности для формирования

аналитических способностей у школьников, одновременно создавая новые вызовы перед педагогами.

Целью данной статьи является анализ педагогических условий и цифровых инструментов, способствующих развитию критического мышления у школьников. В рамках исследования будут рассмотрены теоретические аспекты понятия критического мышления, методы его формирования в учебном процессе, а также практические примеры использования цифровых технологий в педагогической практике.

Понятие «критическое мышление» на протяжении последних десятилетий стало предметом активного научного обсуждения в педагогике, психологии и когнитивных науках. Термин широко применяется для обозначения совокупности когнитивных способностей, позволяющих человеку анализировать информацию, формулировать обоснованные суждения, принимать решения и решать проблемы.

Согласно Р. Эннису (Ennis, 1985), критическое мышление - это «размышление, направленное на принятие решений о том, во что верить и что делать». В отечественной педагогике понятие рассматривается через призму развития логического мышления, умения видеть противоречия, аргументировать и оценивать. Особый акцент делается на способности учащихся к рефлексии и осознанной переработке информации.

Ключевыми характеристиками критического мышления считаются:

- Умение выделять главное и второстепенное;
- Анализ достоверности источников информации;
- Формулирование гипотез и проверка аргументов;
- Стремление к объективности и логичности рассуждений.

Формирование этих навыков требует особой организации образовательного процесса, в котором учащимся предоставляется возможность исследовать, обсуждать, делать выводы и оценивать альтернативные точки зрения.

Современные педагогические подходы, такие как проблемное обучение, проектная деятельность, дебаты, кейс-методы и исследовательская работа, служат эффективными инструментами формирования критического мышления. Однако в условиях цифровизации образования возникает вопрос об адаптации этих подходов к цифровой образовательной среде и использования новых инструментов для достижения тех же целей.

Цифровая образовательная среда сегодня является неотъемлемой частью школьного образования. Она включает в себя различные технологии, платформы и инструменты, которые обеспечивают доступ к информации, организуют взаимодействие между участниками образовательного процесса и создают условия для индивидуализации обучения. Использование цифровых ресурсов открывает новые возможности для формирования критического мышления у школьников. Во-первых, цифровая среда предоставляет огромный объем информации, которую необходимо анализировать и оценивать. Это требует от учащихся умения работать с источниками различной надёжности, что напрямую связано с навыками критического мышления.

Во-вторых, цифровые технологии позволяют организовать интерактивные формы обучения. Например, использование обучающих платформ с элементами геймификации, симуляций и сценариев способствует активному включению учащихся в процесс решения проблем. Такие задания развивают способность к аргументации и принятию обоснованных решений.

В-третьих, коммуникационные технологии способствуют развитию умений слушать, спорить и формулировать собственную позицию. Работа в онлайн-группах, участие в форумах и виртуальных дискуссиях позволяет школьникам обмениваться мнениями и учиться аргументированной коммуникации, что является важной составляющей критического мышления.

Кроме того, цифровые инструменты обеспечивают визуализацию информации, что способствует лучшему её пониманию и анализу. Инфографика, интеллект-карты,

ментальные схемы и диаграммы позволяют учащимся структурировать знания и видеть взаимосвязи между явлениями. Таким образом, цифровая образовательная среда обладает высоким потенциалом для развития критического мышления при условии её осмысленного и методически обоснованного использования в образовательном процессе.

Формирование критического мышления в условиях цифровизации образования требует от педагога пересмотра традиционных методов обучения. В центре внимания оказываются активные и интерактивные формы обучения, в которых учащиеся становятся не пассивными потребителями информации, а активными участниками образовательного процесса.

Одним из наиболее эффективных подходов является проблемное обучение. Оно предполагает постановку перед учащимися открытых задач, не имеющих однозначного ответа. Решая такие задачи, школьники учатся формулировать гипотезы, искать и анализировать информацию, критически оценивать различные решения и делать аргументированные выводы. Применение цифровых ресурсов, таких как образовательные платформы, базы знаний и онлайн-энциклопедии, расширяет возможности для реализации этого подхода.

Проектная деятельность также способствует развитию критического мышления. В условиях цифровой среды учащиеся могут выполнять проекты с использованием онлайн-инструментов для планирования, презентации, визуализации и совместной работы. Работа над проектом требует от учеников умения ставить цели, анализировать ресурсы, обосновывать свои идеи и представлять результаты, что способствует развитию как когнитивных, так и коммуникативных навыков.

Кейс-метод предполагает анализ конкретной ситуации или проблемы и поиск решений в группе. Этот метод особенно эффективен в сочетании с цифровыми инструментами, например при работе с цифровыми симуляциями, ролевыми играми или платформами моделирования ситуации. Учащиеся учатся рассматривать проблему с разных точек зрения, анализировать факты и формулировать обоснованную позицию.

Методы дебатов и дискуссий в онлайн-формате требуют от учащихся не только умения аргументировать свою точку зрения, но и способности слушать оппонента, распознавать логические ошибки и корректно реагировать на критику. Использование видеоконференций и образовательных платформ для дискуссий позволяет эффективно внедрять эти методы в цифровую практику.

Таким образом, успешное формирование критического мышления возможно при интеграции современных педагогических подходов с цифровыми инструментами. Это требует от учителя не только знания технологий, но и методической подготовки в области развития мышления и навыков XXI века.

На практике развитие критического мышления в цифровой образовательной среде реализуется через множество форм и инструментов, которые уже активно применяются в школах различных регионов.

Примером может служить использование платформы **«Яндекс Учебник»**, где предлагаются задания, требующие не только выбора правильного ответа, но и объяснения своей позиции. В некоторых школах учителя дополняют эти задания обсуждением в онлайн-форумах или чатах, что позволяет учащимся аргументировать свои ответы и услышать мнение других.

Другой пример - применение **Google Workspace for Education** или **Microsoft Teams** для организации групповой проектной деятельности. Учащиеся работают в совместных документах, создают презентации, делятся ссылками на источники и комментируют работы друг друга. Это стимулирует критическое осмысление как своей информации, так и чужих аргументов.

Эффективным инструментом является использование сервисов **Padlet** и **Jamboard** для проведения цифровых мозговых штурмов и визуализации идей. Эти цифровые доски

позволяют ученикам структурировать свои мысли и видеть взаимосвязи между понятиями, что способствует развитию логического и аналитического мышления.

В рамках методических семинаров и исследовательских проектов учителя также применяют **видеоразборы задач** с последующим обсуждением решений и типичных ошибок. Такая работа развивает рефлексию, способность к самооценке и критическому осмыслению своей деятельности.

Интересный опыт представлен в школах с профильным обучением, где используются онлайн-курсы по логике, аргументации и медийной грамотности на платформах **Coursera** и **Stepik**. Учащиеся проходят курсы самостоятельно, а затем обсуждают темы с учителем. Это повышает уровень самостоятельности и стимулирует глубокую проработку материала.

Проведённые исследования и наблюдения показывают, что при регулярной работе с цифровыми инструментами и активном участии учеников в анализе заданий возрастает не только уровень критического мышления, но и академическая успеваемость. Важно отметить, что эффективность цифровой среды зависит от того, насколько осознанно учитель проектирует образовательный процесс, а также от вовлечённости самих учащихся.

Таблица 1. Сравнительный анализ педагогических подходов к развитию критического мышления в цифровой среде

Педагогический подход	Особенности применения в цифровой среде	Преимущества для развития критического мышления	Примеры цифровых инструментов
Проблемное обучение	Постановка открытых задач с использованием онлайн-ресурсов и платформ	Формирование умения формулировать гипотезы, искать и анализировать информацию	Образовательные платформы, базы знаний, онлайн-энциклопедии
Проектная деятельность	Совместная работа над проектами с использованием облачных сервисов и приложений	Развитие навыков планирования, аргументации, презентации и коммуникации	Google Workspace, Microsoft Teams, Trello
Кейс-метод	Анализ ситуаций и моделирование проблемных ситуаций в цифровом формате	Обучение рассматривать проблему с разных точек зрения и вырабатывать обоснованные решения	Цифровые симуляции, ролевые игры, платформы моделирования
Дебаты и дискуссии	Проведение обсуждений и споров в онлайн-формате с использованием видеоконференций и форумов	Развитие навыков аргументации, слушания, распознавания логических ошибок	Zoom, Microsoft Teams, образовательные форумы
Визуализация	Использование цифровых досок и сервисов для структурирования информации	Улучшение понимания, анализ и систематизация знаний	Padlet, Jamboard, MindMeister

Закключение. Формирование критического мышления у школьников является одной из ключевых задач современного образования. В условиях цифровизации образовательного процесса цифровая образовательная среда открывает широкие возможности для развития аналитических, рефлексивных и аргументативных навыков учащихся.

Анализ теоретических подходов и практического опыта показывает, что успешное развитие критического мышления достигается при сочетании традиционных педагогических методов с использованием цифровых инструментов. Интерактивные обучающие платформы, онлайн-дискуссии, проектная деятельность и кейс-методы позволяют создавать условия для активного познавательного поиска и формирования самостоятельной позиции учащихся.

Однако, эффективность цифровой среды зависит от компетентности педагогов, их умения методически грамотно интегрировать технологии и стимулировать учащихся к осмысленной работе. Поэтому подготовка учителей и разработка методических рекомендаций должны стать приоритетными направлениями развития образования.

В дальнейшем необходимы более глубокие исследования по оценке влияния цифровых технологий на развитие критического мышления, а также разработка комплексных программ для интеграции цифровых ресурсов в учебный процесс.

Список литературы:

1. Эннис Р. Образование для критического мышления / Пер. с англ. - М., 1996. - 320 с.
2. Буров В. В. Критическое мышление как цель и средство образования // Педагогика. - 2018. - № 3. - С. 45-52.
3. Самсонова М. В. Цифровая образовательная среда и её роль в формировании навыков XXI века // Современное образование. - 2020. - Т. 16, № 1. - С. 78-85.
4. Митина Л. А. Методы развития критического мышления в школьной практике // Вестник педагогики. - 2019. - № 4. - С. 32-39.
5. Чернявская Н. А. Использование цифровых технологий в образовательном процессе // Образование и наука. - 2021. - Т. 23, № 2. - С. 102-110.
6. Coursera, Stepik: онлайн-образование для школьников. - Режим доступа: <https://www.coursera.org>, <https://stepik.org> (дата обращения 2025).

Khurramov Oybek Shermamatovich,
Karshi State University,
Lecturer at the Department of Algebra and Geometry

ENHANCING THE TEACHING EFFECTIVENESS OF DIFFERENTIAL EQUATIONS THROUGH A COMBINED HEAT AND VIBRATION MODEL

Annotation. This article investigates the application of a combined heat transfer and string vibration model to enhance the pedagogical effectiveness of teaching partial differential equations (PDEs) in higher education. The study emphasizes the integration of analytical methods (Fourier series), numerical approaches (finite difference method), and computational tools (Python programming) to address real-world physical phenomena within the framework of STEM education.

The article explores how modeling parabolic and hyperbolic PDEs in a unified context improves students' understanding of mathematical concepts, increases their motivation, and develops interdisciplinary competencies, including logical reasoning, algorithmic thinking, and digital literacy. The proposed methodology is supported by visual simulations and comparative analysis of solution strategies, offering insights into their pedagogical value, clarity, and applicability in classroom settings.

Keywords: Partial differential equations, Fourier series, heat transfer, string vibration, numerical simulation, Python, STEM education.

Аннотация. В данной статье рассматривается применение объединённой модели теплопередачи и колебания струны для повышения педагогической эффективности преподавания уравнений в частных производных (УЧП) в вузах. Особое внимание уделяется интеграции аналитических методов (ряд Фурье), численных подходов (метод конечных разностей) и программных инструментов (язык программирования Python) в контексте STEM-образования.

Работа демонстрирует, как моделирование параболических и гиперболических УЧП в едином подходе способствует более глубокому пониманию студентами математических понятий, повышает мотивацию и формирует междисциплинарные компетенции, такие как логическое мышление, алгоритмическое мышление и цифровая грамотность. Предложенная методика сопровождается визуальными симуляциями и сравнительным анализом решений, раскрывающими её педагогическую ценность и применимость на практике.

Ключевые слова: Уравнения в частных производных, ряд Фурье, теплопередача, колебания струны, численное моделирование, Python, STEM-образование.

Annotatsiya. Mazkur maqolada issiqlik tarqalishi va tor tebranish jarayonlariga asoslangan birlashtirilgan modeldan foydalanib, xususiy hosilali differensial tenglamalarni o'qitish samaradorligini oshirish masalasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot doirasida analitik usul (Fourier qatori), sonli yondashuv (ayiruv usuli) va dasturlash asosidagi vositalar (Python) integratsiyalashgan holda qo'llaniladi va STEM ta'limi kontekstida tahlil etiladi.

Parabolik va giperbolik tenglamalarni yagona model asosida modellash tirish orqali talabalarning matematik tushunchalarni chuqur anglashiga, darsga bo'lgan qiziqishi ortishiga va fanlararo kompetensiyalarning – mantiqiy fikrlash, algoritmik tafakkur hamda raqamli savodxonlik – shakllanishiga erishiladi. Taklif etilgan metodika vizual simulyatsiyalar va yechim usullarining taqqosloviiy tahlili orqali o'quv jarayonidagi amaliy ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Xususiy hosilali differensial tenglama, Fourier qatori, issiqlik tarqalishi, tor tebranish, sonli modellash tirish, Python, STEM ta'limi.

Introduction. In modern higher education, teaching differential equations involves not only the formation of theoretical knowledge but also the modeling of real physical processes,

developing logical thinking, and enhancing students' ability to use computer technologies effectively. Especially for students studying natural and technical sciences, mastering partial differential equations (PDEs) is essential for solving a wide range of scientific and applied problems. Therefore, increasing the effectiveness of teaching this subject and connecting it with real models has become a pressing issue. Among such models, the heat transfer equation and string vibration equation hold particular importance. These two processes are mathematically represented by parabolic and hyperbolic types of differential equations, respectively, and are widely used in various engineering and physical disciplines. Studying them together helps students understand interdisciplinary connections, integrated solutions, and real-life phenomena expressed through mathematical language, thus enhancing their deep learning and competencies [1].

This article presents a combined model of heat and vibration and proposes its solution using multiple approaches: analytical (Fourier), numerical (finite difference), and programming-based (Python) methods. These approaches are compared to determine their educational benefits, accuracy, and pedagogical impact. The study also discusses how each method affects student engagement, clarity of understanding, and integration with modern educational technologies. It emphasizes the importance of not only theoretical but also practical modeling, algorithmic thinking, and visual analysis in the teaching of differential equations.

Problem statement. In the context of teaching differential equations, a task based on the combined model of heat transfer and string vibration is chosen. The aim is to help the learner (student) understand real physical processes, boundary conditions, and time-dependent solutions, which are essential in mastering applied mathematical modeling. This section focuses on a generalized mixed problem that integrates both heat transfer and vibration processes.

Problem description. Let us consider a one-dimensional rod (or string or pipe) of length L . The ends of the rod are always connected to an environment with constant temperature 0^0 , meaning there is no heat flow. Initially, the rod has a specific heat distribution, and at the same time, it is subject to mechanical vibration. Under these conditions, we construct a mathematical model that describes both the temperature and the vibration behavior along the rod.

Mathematical formulation. The given problem can be modeled using the following mixed-type partial differential equation [2]:

$$\frac{\partial^2 u}{\partial t^2} = c^2 \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \alpha \frac{\partial u}{\partial t}$$

Where:

- $u(x, t)$: displacement or temperature at point x and time t ,
- c : wave propagation speed,
- α : heat conduction coefficient.

Boundary and initial conditions. Boundary conditions (both ends fixed at zero):

$$u(0, t) = 0, \quad u(L, t) = 0$$

Initial conditions (initial temperature distribution and velocity):

$$u(x, 0) = f(x), \quad \frac{\partial u}{\partial t}(x, 0) = g(x)$$

Problem Classification. A problem involving such a differential equation and boundary conditions is called a mixed physical modeling problem combining heat transfer and string vibration. This is also referred to as a combined parabolic and hyperbolic PDE with initial-boundary conditions.

Solution Steps of the Problem (Analytical – Fourier Method). To analytically solve mixed-type differential equations that model both heat transfer and string vibration processes, one of the most effective techniques is the separation of variables method using Fourier series [3]. This method involves splitting the solution into two parts depending on the variables of time and space.

1. Simplified form of the equation. The following equation describes the vibration process of a rod (or string):

$$\frac{\partial^2 u}{\partial t^2} = c^2 \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}$$

Where:

$u(x, t)$ – displacement (or temperature) as a function of position x and time t ,

$\frac{\partial^2 u}{\partial t^2}$ – second-order derivative with respect to time, representing acceleration,

$\frac{\partial^2 u}{\partial x^2}$ – second-order derivative with respect to space, representing curvature or deformation,

c – wave (vibration) speed, typically given in meters per second (m/s).

2. Separation of Variables (Simplified Approach). To solve the equation, we assume that the function $u(x, t)$ can be expressed as the product of two separate functions, each depending on only one variable:

$$u(x, t) = X(x) \cdot T(t)$$

Where:

$X(x)$ – a function depending only on the spatial variable x (spatial component),

$T(t)$ – a function depending only on time t (temporal component).

3. General Separated Equation After Applying Variable Separation. By applying the method of variable separation, we assume:

$$u(x, t) = X(x) \cdot T(t)$$

Substituting this into the main equation and dividing both sides by $X(x) \cdot T(t)$, we separate the variables and obtain the following equality:

$$\frac{T''(t)}{c^2 T(t)} = \frac{X''(x)}{X(x)} = -\lambda$$

This implies that both sides are equal to a constant $-\lambda$, enabling further independent analysis of the spatial and temporal components.

4. Differential equation with respect to the spatial variable. The differential equation with respect to the spatial variable becomes:

$$X''(x) + \lambda X(x) = 0, \quad X(0) = 0, \quad X(L) = 0$$

This is a standard second-order ordinary differential equation with boundary conditions. Its solutions are sinusoidal eigenfunctions given by:

$$X_n(x) = \sin\left(\frac{n\pi x}{L}\right), \quad \lambda_n = \left(\frac{n\pi}{L}\right)^2$$

5. Differential Equation with Respect to Time. After applying the separation of variables method, the equation is split into spatial and temporal components. Once the spatial solution is obtained as a set of sinusoidal eigenfunctions, we proceed to derive the temporal (time-dependent) equation.

As a result of separation, the following second-order ordinary differential equation with respect to time is obtained:

$$T_n''(t) + c^2 \lambda_n T_n(t) = 0$$

Where:

$T_n(t)$ – the time-dependent component of the solution (for the n-th harmonic),

$\lambda_n = \left(\frac{n\pi}{L}\right)^2$ – eigenvalue derived from the spatial equation.

This is a second-order harmonic differential equation, and its general solution is given by:

$$T_n(t) = A_n \cos\left(\frac{n\pi c t}{L}\right) + B_n \sin\left(\frac{n\pi c t}{L}\right)$$

where:

A_n, B_n – undetermined coefficients derived from the initial conditions,

$\cos, \sin$ – harmonic (vibrational) functions,

$\frac{n\pi c}{L}$ – the angular frequency of vibration.

This equation is highly effective for teaching physical modeling and the concept of harmonic motion. Using graphical visualization, the temporal behavior of vibrations can be clearly demonstrated and better understood by students.

6. General Solution and Fourier Coefficients. Since the solutions of the spatial and temporal parts are expressed in terms of sinusoidal and harmonic functions, the general solution can be written as a Fourier series:

$$u(x, t) = \sum_{n=1}^{\infty} \left[A_n \cos\left(\frac{n\pi c t}{L}\right) + B_n \sin\left(\frac{n\pi c t}{L}\right) \right] \sin\left(\frac{n\pi x}{L}\right)$$

Where:

$u(x, t)$ – general solution of the problem,

A_n, B_n – Fourier coefficients determined by the initial conditions,

$\sin\left(\frac{n\pi x}{L}\right)$ – spatial eigenfunctions for the n-th harmonic,

$\cos, \sin$ – harmonic (temporal) functions.

6.1. For the first initial condition (Displacement at $t = 0$). We substitute $t = 0$ into the general solution to isolate the spatial part:

$$u(x, 0) = \sum_{n=1}^{\infty} A_n \sin\left(\frac{n\pi x}{L}\right) = f(x)$$

Here, the **Fourier sine series** is used to match the general solution with the given initial condition. Each coefficient A_n is computed using the formula:

$$A_n = \frac{2}{L} \int_0^L f(x) \sin\left(\frac{n\pi x}{L}\right) dx$$

This integral represents the orthogonal projection of the function $f(x)$ onto the basis function $\sin\left(\frac{n\pi x}{L}\right)$. In other words, the initial displacement (or temperature) function is decomposed into its harmonic components via the sine series.

6.2. For the second initial condition (Velocity at $t = 0$). Taking the time derivative of the general solution and evaluating at $t = 0$:

$$u_t(x, 0) = \sum_{n=1}^{\infty} \left(\frac{n\pi c}{L} B_n\right) \sin\left(\frac{n\pi x}{L}\right) = g(x)$$

This equation matches the sine series of the given velocity function $g(x)$. The coefficient B_n is calculated as:

$$B_n = \frac{2}{n\pi c} \int_0^L g(x) \sin\left(\frac{n\pi x}{L}\right) dx$$

This integral represents how the function $g(x)$ corresponding to the initial velocity, projects onto each sinusoidal function in the series. In other words, it shows at which frequencies and amplitudes the initial velocity contributes to the vibration spectrum.

In modern education, the teaching of differential equations should not rely solely on theoretical methods. It is crucial to incorporate practical computational modeling approaches and simulation tools. Analytical solutions expressed in functional form can be visualized using programming languages such as Python, allowing students to deepen their conceptual understanding, increase engagement, and develop analytical thinking.

At this stage, the solution of the combined heat and vibration differential equation is illustrated using the Fourier series, where the initial terms are computed and plotted via Python programming [4].

Model Parameters:

- Initial displacement of the rod: $f(x) = \sin(x)$,
- Initial velocity: $g(x) = 0$,
- Length of the rod: $L = \pi$,
- Wave speed (vibration speed): $c = 1$

based on the solution generated using these simple parameters, a visual graph is constructed in the Python programming environment.

The figure below represents the solution $u(x, t)$ to the combined heat and vibration equation using the Fourier series method. The X-axis shows the position along the rod, the T-axis shows the time progression, and the vertical axis $u(x, t)$ represents the amplitude of vibration or temperature.

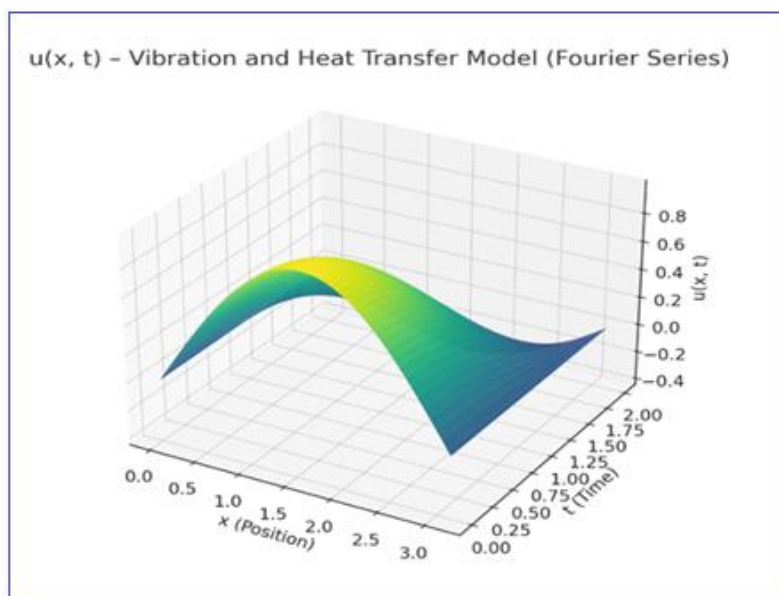

Figure-1. Vibration and heat transfer model

Statistical comparison of solution methods. To evaluate the efficiency of different approaches in solving the heat and vibration equation, a comparison is made between the analytical method (Fourier series) and the numerical method (finite difference). The comparison includes accuracy, computational effort, visualization capability, and pedagogical value.

Table 1.

Comparative analysis of Fourier series and finite difference methods in solving partial differential equations

Criterion	Fourier Series (Analytical)	Finite Difference Method (Numerical)
Accuracy	Very high (ideal conditions)	Approximate (depends on step size)
Computational Complexity	Moderate (integration required)	Low (but iterative)
Resource Consumption	Low	Higher (more computation)
Graphical Visualization	Smooth, standard forms	Flexible, custom plots
Educational Clarity	Requires theoretical background	Easier to understand step-by-step
Tool Requirements	Python, MATLAB, Mathematica	Python, NumPy, Excel
Solution Smoothness	Smooth, continuous	Depends on discretization

Table 1 presents a comparative overview of two widely used approaches in solving partial differential equations: the analytical Fourier series method and the numerical finite difference method. The comparison covers several critical aspects such as accuracy, computational complexity, visual representation, and pedagogical clarity.

While the Fourier method excels in accuracy and theoretical depth, the finite difference approach offers greater accessibility, flexibility in graphical output, and practical adaptability in computational environments. Educators can benefit from integrating both approaches to provide a balanced and engaging learning experience.

Conclusion and recommendations. The study of partial differential equations through real-life physical models such as heat transfer and string vibration significantly contributes to developing students' analytical thinking, mathematical modeling, and interdisciplinary problem-solving skills [5].

The integration of analytical methods (like the Fourier series) and numerical techniques (such as the finite difference method), supported by visual simulations via Python, provides a comprehensive and student-centered approach to teaching. This dual-method strategy enables learners to explore both the theoretical foundations and practical computational applications of differential equations [6].

From a pedagogical perspective, this approach encourages:

- Better conceptual understanding through visual and interactive learning;
- Deeper engagement with real-world phenomena modeled mathematically;
- Improvement of students' digital and mathematical literacy;
- Strengthening interdisciplinary connections between mathematics, physics, and computer science.

Recommendations:

1. Use numerical simulations (e.g., Python plots) in the initial teaching stages to build student intuition.
2. Introduce analytical solutions (e.g., Fourier series) to reinforce theoretical understanding.
3. Encourage students to compare different methods and interpret results using statistical and graphical tools.
4. Integrate real-world problems (e.g., heat-vibration models) to contextualize learning and promote relevance.
5. Provide hands-on programming exercises to develop digital competencies alongside mathematical knowledge.

This methodical blend enhances the teaching effectiveness of differential equations and supports the formation of well-rounded, competitive future specialists in STEM education.

References:

1. Kreyszig, E. (2011). Advanced Engineering Mathematics. Wiley.
2. Haberman, R. (2013). Applied Partial Differential Equations. Pearson.
3. Olver, P. J. (2014). Introduction to Partial Differential Equations. Springer.
4. Langtangen, H. P. (2016). A Primer on Scientific Programming with Python. Springer.
5. Freeman, S., et al. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. PNAS, 111(23), 8410–8415.
6. Xurramov O. Funksiyalar va ularning turli sohalardagi tatbiqlari mavzusini yoritishda klaster metodidan foydalanish imkoniyatlari va ahamiyati. Муғаллим ҳам ўзликсиз Билимлендириў. Илимий-методикалық журнал. 2024 6/1-сан.

Muzaffarova Farida Muxtor qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

ABDUVAHOBXO‘JA O‘G‘LI POSHSHOXOJA ASARLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Annotasiya. Ushbu maqolada Poshshoxoja Ibn Abduvahobxo‘ja hayoti va ijodi, uning ilmiy namoyandasi sifatidagi o‘ziga xos xizmatlari, hamda uning ulug‘ shayx, shoir, shayxulislom, sadr, alloma, tarbiyachi, ko‘plab fan sohalarida erishgan yutuqlari hamda hikoyatlarida tilga olingan an‘anaviy obrazlar tahliliga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: obrazlar tizimi, g‘oyaviy-badiiy jihat, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-ta’limiy mazmun, shoir, g‘azal, ilm, fan, pedagogik fikr, madaniyat, ijtimoiy hayot, tarbiya, axloq.

Абстрактный. Статья посвящена жизни и деятельности Пашиаходжи Ибн Абдувахобходжи, его уникальным заслугам как представителя науки, а также его достижениям как великого шейха, поэта, шейхуль-ислама, садра, ученого, просветителя и во многих областях науки, а также анализу традиционных образов, упоминаемых в его рассказах.

Ключевые слова: образная система, идейно-художественный аспект, общественно-политическое, нравственно-воспитательное содержание, поэт, газель, наука, педагогическая мысль, культура, общественная жизнь, воспитание, нравственность.

Abstract. This article is devoted to the life and work of Poshshohoja Ibn Abduvahobhoja, his unique services as a representative of science, as well as his great sheikh, poet, sheikh-ul-Islam, sadr, scholar, educator, achievements in many fields of science, and the analysis of traditional images mentioned in his stories.

Keywords: system of images, ideological-artistic aspect, socio-political, moral-educational content, poet, ghazal, science, science, pedagogical thought, culture, social life, education, morality.

Kirish. XVI asrda yashab ijod qilgan ulug‘ mutafakkir adib va shoir Poshshoxo‘ja ibn Abduvahobxoja o‘zining muhim, ijtimoiy – siyosiy, axloqiy – ta’limiy mazmunda bitilgan kichik nasriy hikoyalari bilan shuhrat qozongan yirik ijodkordir. Uning pandnoma ruhda yozilgan eng mashhur asarlaridan “Miftoh ul – adl” va “Gulzor” asarlari badiiy – estetik jihatdan o‘ziga xos asarlardir. Bu asarlarda keltirilgan kichik hikoyalarning tarbiyaviy ahamiyati bugungi kunimiz uchun ham beqiyosdir. Yosh avlodning ma’naviy kamolotida va tarbiya usullarida bu singari asarlardan foydalanish, yoshlarga pand- nasihatlar berish bilan birga ulaning badiiy estetik didi, tafakkur olami ham boyib boradi.

Bugungi kunda yurtimizda qadimiy tariximiz, milliy an‘analarimiz boy madaniyatimizni yanada yuksaltirish, buyuk allomalarimiz ilmiy meroslarini chuqur o‘rganish va uni kelajak avlodlarimizga yetkazish, yosh avlodni ularning ezgu an‘analari ruhida tarbiyalash borasida samarali ishlar amalga oshirilmoqda.

Yoshlarimizni ma’naviy kamolotga yetaklovchi, komil inson bo‘lib yetishishlarida, jamiyatda munosib o‘rin egallab, badiiy – estetik dunyoqarashlarining shakillanishida ayniqsa pandnoma asarlarning o‘rni beqiyos.

Ulug‘ mutafakkir adib va shoir Poshshoxo‘ja ibn Abduvahobxoja o‘zining muhim, ijtimoiy – siyosiy, axloqiy – ta’limiy mazmunda bitilgan kichik nasriy hikoyalari bilan shuhrat qozongan yirik ijodkordir. Uning pandnoma ruhda yozilgan eng mashhur asarlaridan “Miftoh ul – adl” va “Gulzor” asarlari badiiy – estetik jihatdan o‘ziga xos asarlardir.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Abduvahobxo‘ja o‘g‘li Poshshoxo‘ja - o‘zbek adabiyoti tarixida o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan, asarlarida xalqparvarlik, insonparvarlik, axloqiy poklik, vatanparvarlik kabi yuksak g‘oyalarni ilgari surgan ijodkordir. Uning asarlari nafaqat badiiy qiymati bilan, balki tarbiyaviy mazmuni bilan ham diqqatga sazovordir.

Mazkur mavzu doirasida ayrim adabiyotshunos va pedagog olimlar tomonidan Posshoxo'ja ijodining estetik va axloqiy jihatlarini haqida fikrlar bildirilib, uning asarlaridagi tarbiyaviy g'oyalar yuzasidan umumiy mulohazalar mavjud. Jumladan, o'zbek adabiyoti tarixiga oid tadqiqotlarda (N. Mallayev, A. Hayitmetov, H. Boltaboyev va boshqalar) yozma manbalar va adiblar ijodiy merosiga baho berilgan bo'lsa-da, aynan Posshoxo'janing asarlaridagi tarbiyaviy jihatlar, yosh avlod ongida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi o'rni alohida tizimli o'rganilmagan.

Bugungi kunda maktab va oliy ta'lim tizimida milliy ma'naviyatni mustahkamlash, o'quvchilarda sog'lom dunyoqarash va yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish masalalari dolzarb bo'lib borayotgan bir paytda, Posshoxo'ja asarlarining tarbiyaviy ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan chuqur o'rganish ehtiyoji yuzaga kelmoqda.

Yulduz avlodning ma'naviy yetukligi va axloqiy qiyofasi masalasida, qadimiy va zamonaviy manbalarda o'rin egallagan badiiy meroslarning tarbiyaviy qadri tez-tez ta'kidlanadi. Tadqiqotchilar, masalan, Sa'diy Sheroziy, Immanuel Kant va boshqa mutafakkirlarning ijodlarida tarbiya insonning shakllanishida markaziy ahamiyatga ega ekanligini qayd qilgan

Shuningdek, XIX–XX asrlarda O'zbekistonda e'tibor qaratilgan "Pandnoma", "Siyosatnoma", "Axloqi muhsiniy" kabi asarlarda aniq axloqiy-etika tushunchalari oddiy tillarda tushuntirilgan va o'quvchiga amal qilish uchun aniq vaziyatli maslahatlar berilgan

Shu manbalar asosida Posshoxo'janing asarlarida ham shaxsning axloqiy ongini tarbiyalash, milliy qadriyatlarga hurmatni mustahkamlash aslida milliy tarbiyaviy maktabning uzviy qismi bo'lib, yetarlicha ilmiy kontekstda o'rganilish va tahlil qilinishni talab qilmoqda.

Metodologiya. "Miftoh ul – adl" ("Odillik kaliti") asari mumtoz o'zbek adabiyoti tarixida muhim o'rin egallaydi. Asar XVI asrda yaratilgan, asarning muqaddimasidan ma'lum bo'lishicha, bu asar Shayboniyxonning o'g'li shahzoda Temurbekka bag'ishlangan.[1] "Gulzor" ga kiritilgan hikoyalar har jihatdan "Miftoh ul – adl" ning hikoyalariga tamomila muvofiqdir. Sharq an'anasi bo'yicha, asarning oxiriga "Kitobning so'nggi" deb qo'yiladi. "Miftoh ul - adl" ning qo'lyozma nusxalarining so'nggida esa bu yozuv yo'q va odatdagi "Bismilloh dan keyin "Gulzor" asari boshlanadi. "Gulzor" ning oxirida esa "Kitobning so'ngi" berilgan.[2]

Xojaning "Miftoh ul-adl" asari 1508-1510-yillar orasida yozilgan va Shayboniyxonning o'g'li Temur Sultonga bag'ishlangan. U turli ijtimoiy-axloqiy mavzularga bag'ishlangan 15 bobli kitobdir. Yozuvchi har bir bob mavzusiga oid fikr- mulohazalarini nazariy jihatdan bayon qilib, so'ngra fikrlarini tasdiqlash uchun turli masallar va hikoyatlar keltirib o'tadi. Asarning asosiy qismini xalq orzu qilgan insofli, adolatli, odil shoh tasvirlangan bir qator hikoyatlar tashkil etadi. Asar sodda xalqona tilda yozilgan bo'lib, unda tushunilmaydigan so'zlar deyarli uchramaydi, shuningdek, bayon qilish usulida ixchamlik va aniqlik bor.

Tadqiqot natijasi. Asarda yozma va og'zaki adabiyotda mashhur bo'lib ketgan Iskandar, No'shiravon, Mahmud G'aznaviy, Bahramshoh, Anushervon, Nuh va boshqalar nomi bilan bog'liq hikoyalar asosiy o'rin egallaydi. To'plamdagi hikoyatlarning har biri biron axloqiy, siyosiy yoki diniy maslahat berishni maqsad qiladi. Mazkur

asarlarda adolat bilan ish ko'rganlar faoliyati madh etiladi. Aksincha, ish yuritganlar xatti-harakatlari qoralanadi. Ayniqsa, adib Iskandar va No'shiravon kabi an'anaviy obrazlarni adolat timsoli sifatida ulug'lashga harakat qilgan. Bu obrazlar ishtirokidagi hikoyatlarida yurt boshqaruvchilarining adolat, odillik, to'g'rilik bilan ish ko'rishi oddiy xalq osoyishtaligi, farovon yashashining garovi ekanligini ko'rsatib, hokimiyat tepasida turgan u xoh shoh bo'lsin, xoh vazir adolat bilan ish tutishi lozimligini uqtiradi.

Adib hikoyalarida adolat masalasi birinchi o'rinda turadi. Deyarli, barcha asarlarida muallif adolat tushunchasini turli jihatlardan yoritishga harakat qiladi. "Podshoh va zohid", "Mahmud G'aznaviy va boyqush", "Sulton Mahmud G'aznaviy, vazir va Ayoq", "Shayx Bahlul va Xorun ar-Rashid", "Sulaymon, pashsha va el" kabi hikoyatlarida bosh g'oya sifatida adolat masalasi qo'yilgan.

“Miftohi ul - adl” va “Gulzor” asarlari pand – nasihat ruhida yozilgan badiiyat namunalari turkumiga mansub asar hisoblanadi. Turkiy tildagi yozma na'munalarida bu hodisa (ya'ni pandnoma asarlar yaratish an'anasi) ilk bor Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” dostonida o'z ifodasini topgan bo'lib, ushbu asar shaxs ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qiladigan didaktik manbadir.

Adibning “Gulzor” hikoyasida keltirilgan bir hikoyat ham asarning tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

Sulton Sanjarning otasi Sulton Malik podshoh edi. Uning otasi Alp Arslon edi. Bir kuni Sulton Malik Isfaxon viloyatini sayr etish uchun u viloyatga boradi. Kech bo'lganda u yerda tunab qoladi. Sultonning qo'l ostidagi qullari o'sha kecha bir qari xotinning sigirini, o'g'irlab uni so'yib yeydilar. Ertalab u qari xotin sigirini Sultonning qullari so'yib yeganini bilib, qo'lga aso olib o'sha yerdagi Zindarud degan ko'priknig boshiga borib turadi. Sultonning guzari ya'ni o'tish joyi u ko'priktan o'tardi. Kampir dod – faryod qilib, ko'priknig boshida turdi va Sulton kelganda ey Alp Arslonning o'g'li bugun bu ko'priknig boshiga mani haqqimni bergil, yo'qsa mashhar kuni sirot ko'prigida sani etagingni tutarman deydi. Shunda Sulton “ayt nima doding bor” deganda, kampir “saning qullaring bu kecha mani yolg'iz sigirimni o'g'irlab, so'yib yeyishdi. Mani tirikchiligim shu bir sigirimni orqasidan o'tardi. San u qullaringdan mani haqqimni olib ber” deydi. Sulton “ bir sigirga o'n sigir beray rozi bo'lgil” deydi, kampir rozi bo'lmaydi. Bir sigirga yigirma sigir bermoqchi bo'ladi kampir rozi bo'lmaydi, xatto bir sigirga sakson sigir bermoqchi bo'ladi, kampir rozi bo'lmaydi. Va aytadiki mani haqqimni qullaringdan olib bergil deydi. Shunda Sulton ko'priknig boshida otdan tushub, buyuradiki, bu ishni qilgan qullarni topib kelishni. Qullarni keltirganlaridan so'ng, jallaodga ularni pora – pora qilishni va har bir poralarini bir darvozaga osib chiqishni buyuradi. Toki bu manzara hammaga na'muna bo'lsin, ojizlarning haqqini yeyish og'ir gunoh ekanli va hukumdor o'laroq har bir ojiz insonning haqqi uning himoyasi ostida ekanligini. Kampirga ham sakson sigirni berib uning ko'nglini ham shod qiladi.

Bu voqealarda ancha fursat o'tib Sulton Malikshoh vafot etadi, bu xabarni eshitib o'sha kampir oq sochlarini yoyib faryod qilib, xudoga nola qiladi. “Ey xudoyo Sulton Malikshoh manga adolat qilgan erdi, unga rahmat qilgil deb”, o'sha kecha butun Isfaxon xalqi tush ko'radi tushlarida Sulton Malikshoh behisht bog'larida kezib yurgan emish. Sultondan so'raydilarki, “kimga qanday yaxshilik qilgan eding bu dunyoda ham shunday davlatga erishding”. Sulton aytadiki bir qari xotinga haqqini olib bergan edim, adolat qilgan edim deydi.

Xulosa. Bu hikoyadan ko'rinib turibdiki, mazlumlarning haqqi kuchlilarning zimmasidadir, har bir haqsizlikni yerida qaror toptirish kerakligi, qilingan gunohga yarasha jazo berilishi kerakli haqida fikrlar o'z ifodasini topgan. Adolat, odillik kabi fazilatlar ulug'langan.

Yana bir hikoyada iymonli insofli, haqiqiy musulmon inson uchun kerak bo'lgan hislatlar ulug'langan.

Bir kishi murshidi oldiga kelib aytdiki, ey shayx, man hayotimda ko'p gunoh, jinoyat va xato ish qildim, endi manga tavba bergil. Shunda shayx aytadiki, sening ko'ngling bir havzaga o'xshar unga besh arig'dan loyqa suvlar oqib tushyapti va ko'nglingni loyqalantiryapti. Agar u arig'laringni yo'lini bog'lasang va ko'nglingga loyqa suvlar kirmasa, undan so'ng senga tavba va inobat berurman, yo'qsa tavbaning senga hech foydasi yo'qdur. U kishi so'radiki bu besh arig' qaysilardir. Ularning biri- ko'zingni yo'lidirkim, musulmonlarning ahli ayoliga xiyonat bilan boqmagaysan, yana biri – og'zingni yo'lidirkim- undan yomon, harom narsalarni yemagaysan, yana bir arig' qo'lingning yo'lidirkim, kishilarni nohaq urub, mollarini olmagaysan, yana biri – oyog'ingni yo'lidirkim, - oyog'laring bilan nomashur joylarga, misoli, bo'zaxona, mayxona kabi joylarga, yana bir yo'l quloqlaringni yo'lidir, - u orqali yomon g'iybat so'zlarni eshitmagaysan. Shunda ul kishi aytdi, shayx man bu yo'llarni bog'ladim. Shayx u kishiga tavba bilan inobat berdi, oz fursatdan keyin u kishi, tariq bilan suluk qilib, sohibkamol murshid bo'ldi.

Bu hikoyatni qiymati, ahamiyati bugungi kunimiz uchun ham juda dolzarb hisoblanadi, chunki hammamiz ham hamma vaqt bu besh yo'lni bir vaqtning o'zida bog'lay olmaymiz.

Dinimizda farz hisoblangan bu yo'llarni yosh avlod tafakkuriga bu kabi hikoyatlar orqali singdirish, bugungi pedagogikamiz uchun amaliy ahamiyati kattadir.

Podshohxoja hikoyalari katta ijtimoiy, umumbashariy ahamiyatga molik asarlardir. Ulaming zamiriga chuqur insonparvarlik, bag'rikenglik, adolatparvarlik g'oyalari singdirilganligi bilan hozirgi kunda eskirgan, podshohlar, vazirlar, darveshlar, tarixiy shaxslar bilan bog'liq sujetlar asosida yaratilganiga qaramay, o'zining axloqiy-didaktik, ijtimoiy-zamonaviy qimmatini yo'qotmagan. Ular bugun va kelajak uchun birday xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Zohidov V. "Abdolvahhobxo'ja o'g'li Poshshoxo'ja" Davlat badiiy adabiyoti nashriyoti. 1962. 56-bet
2. Sodiqboyeva Durdoni Isomiddin qizi. "MIFTOH UL-ADL" ASARIDA ADOLATLI PODSHOHLAR TALQINI. Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o'qitishning psixologik-pedagogik jihatlari Respublika ilmiy-amaliy anjumani 2023-yil 2-iyun-258-264bet
3. Иқболой Адизова Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (XVI-XIX АСР I ЯРМИ) Ўқув қўлланма Иккинчи нашр. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси "Фан" нашриёти. Тошкент 2009
4. Xoja hikoyatlarida adolatli shoh timsoli. Nazarova Dilafruz Ixtiyorovna. ToshDO'TAU https://www.researchgate.net/publication/381128062_Volume_4_Issue_4_2024_EJSSPC
5. Poshshoxo'ja "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" dan. ЎzSSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti.-Toshkent.1962.
6. Xojaning "Miftoh ul-adl" asari № 7796 inventar raqamli qo'lyozmasi.
7. Mirzaaxmedova M. Xoja. -Toshkent: "Fan", 1975.
8. Zohidov V. "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" haqida. -Toshkent, 1961.
9. М.Холмурадова. "Қутадғу билиг"лексикаси. Фил.фан. бўйича Фалсафа доктори (PhD)дисс...-Тошкент, 2018.

Qurbonova Gulnoz Negmatovna,
Abu Ali Ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti professori

KASBIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK MULOQOTNING TA'LIMiy-TAHLILiy MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlarining ahamiyati va samaradorligi o'rganiladi. Tadqiqotda pedagogik muloqotning talabalarining fikrlash qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishdagi roli, uning tahliliy va interaktiv metodlari orqali talabalarda kasbiy tafakkurni kuchaytirish imkoniyatlari aniqlanadi. Maqolada pedagogik muloqotning turli shakllari, metodlari va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, o'qituvchining pedagogik kompetensiyasi, muloqot metodlarining to'g'ri qo'llanilishi va kasbiy tafakkurning rivojlanishiga qo'shgan hissasi o'rganiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik muloqotning ta'lim jarayonidagi o'rnini yanada samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan yondashuvlar va tavsiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Kalit so'zlar. Kasbiy tafakkur, pedagogik muloqot, ta'lim jarayoni, tahliliy metodlar, interaktiv metodlar, pedagogik kompetensiya, muloqot metodlari, o'qituvchilar, talabalarining fikrlash qobiliyati, ta'lim samaradorligi, pedagogik yondashuvlar.

Аннотация. Статья посвящена исследованию образовательных и аналитических механизмов педагогической коммуникации в контексте развития профессионального мышления студентов. В работе рассматривается роль педагогической коммуникации в формировании и развитии профессиональных мыслительных процессов, таких как аналитическое, критическое и творческое мышление. Описываются различные педагогические методы и подходы, которые способствуют активному вовлечению студентов в образовательный процесс, улучшению их способности к самостоятельному анализу и решению профессиональных задач. В статье акцентируется внимание на значении взаимодействия между преподавателем и студентом, а также на важности использования интерактивных и аналитических методов обучения для стимулирования профессионального мышления. Исследование направлено на улучшение качества образовательного процесса и развитие ключевых компетенций, необходимых для успешной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Педагогическая коммуникация, профессиональное мышление, аналитические механизмы, образовательные технологии, критическое мышление, интерактивные методы, профессиональные компетенции, развитие мышления, образовательный процесс, студент.

Abstract. This article focuses on the educational and analytical mechanisms of pedagogical communication in the development of professional thinking. The study explores the role of pedagogical communication in shaping and enhancing professional cognitive processes such as analytical, critical, and creative thinking. It discusses various pedagogical methods and approaches that actively engage students in the learning process, improve their ability to independently analyze and solve professional tasks, and foster the development of professional thinking. The article emphasizes the importance of interaction between the instructor and the student, as well as the use of interactive and analytical teaching methods to stimulate professional thinking. The research aims to improve the quality of the educational process and enhance the key competencies required for successful professional activity.

Keywords: Pedagogical communication, professional thinking, analytical mechanisms, educational technologies, critical thinking, interactive methods, professional competencies, cognitive development, educational process, student.

Kirish. Kasbiy tafakkur, shuningdek, professional tafakkur deb ham ataladi. Bu insonning bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llashga asoslangan o'ziga xos

fikrlash jarayonidir. Mazkur jarayon ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa, kasbiy faoliyatga tayyorlanayotgan talabalarda rivojlantirilishi zarur. Kasbiy tafakkurni rivojlantirishning samarali yo'llaridan biri pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlaridan foydalanishdir. Pedagogik muloqot – bu o'qituvchi va talaba o'rtasidagi aloqaning bevosita shakli bo'lib, u o'quv jarayonida ma'lumot almashish, fikrlarni muhokama qilish, talabaning fikrlashini va yondashuvini shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

Pedagogik muloqot orqali o'qituvchi o'z talabalarining nafaqat bilim darajasini, balki ularning analitik fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin. Shuningdek, muloqot talabalarga bilimlarni o'zlashtirish jarayonida aktiv ishtirok etish imkoniyatini yaratadi. Ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, muammoli o'qitish, guruhlarda ishlash va boshqa tahliliy yondashuvlar talabalar kasbiy tafakkurini rivojlantirishda samarali mexanizmlar sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlari kasbiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida talabalarining o'z-o'zini anglash, tanqidiy fikrlash va analitik qobiliyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi talabalarga nafaqat to'g'ri javoblarni berishni, balki masalalarni tahlil qilish va turli xil yondashuvlarni qo'llashni o'rgatishi lozim. Bu esa talabalarining muammolarni yechishdagi kreasion va analitik fikrlashlarini kuchaytiradi, ularning mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Adabiyotlar tahlili. Kasbiy tafakkurni rivojlantirish, uning shakllanishi va samarali o'qitish metodlarini ishlab chiqishda pedagogik muloqotning o'rni haqidagi ilmiy izlanishlar ko'p yillik rivojlanish tarixiga ega. Kasbiy tafakkurning nazariy asoslari, uning tahliliy va kreativ jihatlarini, shuningdek, ta'lim jarayonida uning shakllanishiga qaratilgan pedagogik yondashuvlar haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud.

Shaykhiev F. S. (2019) o'zining “Pedagogik psixologiya va kasbiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi” asarida pedagogik muloqotning kasbiy tafakkurni rivojlantirishdagi o'rnini tahlil etadi. Tadqiqotda, o'qituvchining muloqot orqali talabalarining kognitiv va analitik faoliyatini faollashtirishga bo'lgan yondashuvi o'rganiladi. Ushbu tadqiqotda ta'lim jarayonida muloqotning ikki tomonlama aloqasi, ya'ni o'qituvchidan talabaga va aksincha, talabalar o'rtasida bilim almashishning ahamiyati ta'kidlangan.

Gulomova M. A. (2018) tomonidan yozilgan “Kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning o'rni” asarida pedagogik muloqotning talabalarining tahliliy fikrlashini shakllantirishdagi roli chuqur tahlil qilinadi. Avtor, kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning tahliliy mexanizmlarini muhokama qilgan. Muloqotning yordamida talabalar nafaqat bilimni o'zlashtiradi, balki o'z fikrlarini tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va yechimlarni ishlab chiqish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Gulomova interaktiv metodlar, muammoli o'qitish va guruh ishlari orqali talabalar o'rtasida tahliliy va kreasion fikrlashni rivojlantirishning samarali usullarini ko'rsatgan.

Xoshimov T. (2020) “Pedagogik texnologiyalar va kasbiy tafakkurni rivojlantirish” asarida o'qitishda zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlarning kasbiy tafakkurni rivojlantirishga qo'shadigan hissiy batafsil o'rganilgan. Tadqiqotda pedagogik muloqotning zamonaviy metodlarini qo'llash orqali talabalarni mustaqil fikr yuritish va tahlil qilishga undash usullari ko'rsatilgan. Muammoli o'qitish, guruhli ishlash va boshqa interaktiv yondashuvlar orqali talabalarining analitik va kreativ tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan metodlar tahlil qilingan.

Kamilov O. T. (2017) “Talabalarining faolligini oshirishda muammoli o'qitish metodlari” asarida talabalarining kasbiy tafakkurini rivojlantirishda muammoli o'qitishning o'rni alohida ta'kidlanadi. Muammoli o'qitish metodini qo'llash orqali talabalar o'zlarining bilimlarini tahlil qilib, yangi echimlar va g'oyalarni yaratishda faol ishtirok etadilar. Avtor, muammoli vazifalar va guruhli diskussiyalar orqali talabalarining tahliliy fikrlashini rivojlantirishning samarali usullarini ko'rsatgan.

Vygotskiy L. S. (2016) “Pedagogik psixologiyaning asoslari” asarida, pedagogik muloqotning insonning kognitiv rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Vygotskiyning

muloqot nazariyasi, talabalar o'rtasida bilim almashinuvi va fikrlarni tahlil qilish jarayonining rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun samarali metodlarni tavsiya qiladi. Uning ishlari, o'qituvchining yordamida talabalar o'zlarini anglash va mustaqil fikr yuritish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Pavlova T. P. (2017) "Psixologik-o'qituvchilik yondashuvlari va talabalarning faolligini oshirish" asarida pedagogik muloqotning psixologik jihatlari o'rganilgan. Avtor, pedagogik muloqotda muhim psixologik elementlarni, jumladan, o'qituvchining psixologik kompetensiyasi va talabalarning ichki motivatsiyasini rivojlantirishning o'rni haqida to'liq tahlil beradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning o'rni katta. Pedagogik muloqot, ayniqsa, interaktiv metodlar va muammoli o'qitish usullarini qo'llash orqali talabalarning analitik fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini oshiradi. Bunday pedagogik yondashuvlar talabalarning tahliliy faoliyatini faollashtirib, ularning kasbiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolalar va tadqiqotlar natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasi, shuningdek, ta'lim jarayonida talabalarga qo'yilgan yuqori talablar ularning kasbiy tafakkurini shakllantirishda muhim omil bo'lib qoladi.

Metod va metodologiya. Ushbu ilmiy maqolada kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlarining samaradorligini aniqlash va tahlil qilish uchun bir qator ilmiy metodlar va metodologik yondashuvlar qo'llanilgan. Tadqiqotda talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirishda muloqotning o'rni va uning ta'limiy-tahliliy mexanizmlarining samaradorligini aniqlash uchun quyidagi metodlar va metodologiyalar ishlatilgan:

Tadqiqotning dastlabki bosqichida mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar, monografiyalar va tadqiqotlarning tahlili amalga oshirilgan. Bu metodologiya orqali pedagogik muloqotning kasbiy tafakkurni rivojlantirishdagi o'rni, shuningdek, ta'limiy-tahliliy mexanizmlarning samaradorligi haqidagi mavjud nazariy va amaliy yondashuvlar o'rganildi. Tadqiqotlar va ilmiy ishlar, o'qitishning metodik asoslari va pedagogik muloqotning turli metodlari haqida mavjud bilimlarni umumlashtirish imkonini berdi.

Tadqiqotning ikkinchi bosqichida, kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning samaradorligini aniqlash uchun eksperimental metoddan foydalanildi. Eksperimentlar talabalar guruhi ustida amalga oshirildi, unda talabalarning kasbiy tafakkuri va muloqot faolligini oshirish uchun turli pedagogik metodlar qo'llandi. Eksperiment davomida interaktiv muloqot, muammoli o'qitish, guruhli ishlash va boshqa tahliliy metodlar sinovdan o'tkazildi. Natijalar talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirishga ta'sirini baholashga imkon berdi.

Eksperimentning boshlanishida va oxirida talabalarning fikrlash darajasi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati, kreativ fikrlash va analitik yondashuvlar o'lgand. Tadqiqot natijalari ta'lim jarayonida pedagogik muloqotning samarali ta'sirini ko'rsatdi.

So'rovnoma va intervyu metodlari talabalarning o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini va tajribalarini aniqlash uchun qo'llanildi. So'rovlar va intervyular orqali talabalar o'rtasida pedagogik muloqotning samaradorligi haqida ma'lumot yig'ildi. Talabalarning pedagogik muloqot va o'qituvchilar bilan o'zaro aloqalariga bo'lgan munosabati, shuningdek, kasbiy tafakkurni rivojlantirishdagi o'qituvchining roli haqida batafsil ma'lumotlar to'plandi.

So'rovnoma yordamida talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirishda pedagogik muloqotning qanchalik ahamiyatga ega ekanligi, ular qanday metodlar va yondashuvlar samarali deb hisoblashlarini bilib olish mumkin bo'ldi. Bu metod, shuningdek, o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlarini baholashga ham yordam berdi.

Tadqiqotda kasbiy tafakkurni rivojlantirish uchun pedagogik muloqotning tahliliy metodlari qo'llanildi. Bu yondashuv orqali o'qitish jarayonidagi pedagogik muloqotning nafaqat talabalarga ta'siri, balki muloqotning struktura va metodologik komponentlari o'rganildi. Tahliliy-metodik yondashuv pedagogik muloqotning o'zaro aloqalarini, metodik yondashuvlarni va ta'lim jarayonidagi yangi pedagogik texnologiyalarni tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqot davomida yig'ilgan ma'lumotlar statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Bu metod talabalarning kasbiy tafakkuri va muloqotda ishtirok etish darajasidagi o'zgarishlarni aniqlashga yordam berdi. Tahlil qilingan ma'lumotlar talabalarning fikrlash darajasidagi ijobiy o'zgarishlarni aniqlashga imkon berdi.

Pedagogik yondashuvlarning samaradorligini o'lchash uchun talabalarning kasbiy tafakkuriga bo'lgan ta'sirini baholashning asosiy metodologiyasi sifatida pedagogik kuzatuvlar va tahlil ishlari amalga oshirildi. Talabalarning o'zaro muloqoti, guruhlarda ishlash jarayonidagi faoliyatlari va bilimlarni qo'llash darajasi kuzatildi. Bu yondashuv orqali o'qituvchilarning pedagogik metodlarining talabalarning fikrlash qobiliyatiga qanday ta'sir qilishini aniqlash mumkin bo'ldi.

Yuqoridagi metod va metodologiyalardan foydalanish orqali kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlarining samaradorligini o'rganish imkoniyati yaratildi. Tadqiqotda eksperimental usullar, so'rovnomalar, tahliliy-metodik yondashuvlar va statistik tahlil metodlari muvaffaqiyatli qo'llanilib, talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirishdagi pedagogik muloqotning o'rni va samaradorligi haqidagi chuqur natijalarga erishildi. Bu metodologiyalar ta'lim jarayonidagi pedagogik muloqotning samarali yondashuvlarini o'rganishda yordam beradi va pedagogik jarayonni yaxshilash uchun zaruriy bilimlarni beradi.

Tadqiqotlar natijasi. Ushbu ilmiy tadqiqotning maqsadi pedagogik muloqotning kasbiy tafakkurni rivojlantirishdagi ta'limiy-tahliliy mexanizmlarini o'rganish va ularning ta'lim jarayonida samaradorligini aniqlash edi. Tadqiqot davomida talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirishda pedagogik muloqotning qanday mexanizmlari samarali ekanligi, ayniqsa, interaktiv metodlar, muammoli o'qitish, guruhlarda ishlash va tahliliy metodlarni qo'llashning talabalar faolligiga ta'siri o'rganildi.

Pedagogik muloqotning tahliliy va interaktiv metodlarni qo'llashdagi roli. Tadqiqotning birinchi bosqichida, pedagogik muloqot orqali interaktiv metodlar va muammoli o'qitishning talabalarning fikrlash faoliyatiga ta'siri o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalarning kasbiy tafakkuri va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv o'qitish metodlari samarali bo'ldi. Talabalarga masalalarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilish uchun vaqtli vazifalar berish orqali, ular o'z bilimlarini mustahkamlashdi va yangi g'oyalar yaratishda faol ishtirok etishdi.

Muammoli o'qitishning ta'siri. Muammoli o'qitish metodining kasbiy tafakkurni rivojlantirishdagi ahamiyati alohida ta'kidlandi. Tadqiqotda ishtirok etgan talabalar o'zlariga qo'yilgan muammolarni yechishda ko'proq kreatsion yondashuvlar va tahliliy fikrlashni qo'llashgan. Bu esa o'z navbatida ularning kasbiy faoliyatga tayyorligini oshiradi. Muammoli o'qitish metodini qo'llagan guruhda talabalarning faolligi va mustaqil fikrlash qobiliyatlari sezilarli darajada oshdi.

Guruhli ishlash va muloqotning talabalarning faolligiga ta'siri. Tadqiqot davomida guruhlarda ishlashning va talabalar o'rtasidagi tahliliy muloqotning samaradorligi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, guruhli ishlar va tahliliy muloqot orqali talabalar bir-birlarining fikrlarini tahlil qilish va o'zlari yangi yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu metod talabalar orasida sinergetik o'zaro aloqalarni rivojlantirgan va ularning tahliliy tafakkurini kuchaytirgan.

O'qituvchining pedagogik kompetensiyasining talabalarning kasbiy tafakkuriga ta'siri. Tadqiqotda o'qituvchining pedagogik kompetensiyasining talabalarning kasbiy tafakkurini shakllantirishdagi o'rni muhim ahamiyat kasb etdi. O'qituvchining talabalarga ta'lim jarayonida qo'llagan metodlari, motivatsion yondashuvlari va pedagogik kompetensiyasi ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga ta'sir qilgan. O'qituvchilarning yuqori pedagogik kompetensiyasiga ega bo'lishi talabalarning muloqotda faolligini oshiradi va ularning analitik fikrlash qobiliyatlarini mustahkamlaydi.

Kasbiy tafakkurni rivojlantirishda muloqotning o'rni. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik muloqot talabalarni kasbiy tafakkurni rivojlantirishda asosiy mexanizm sifatida xizmat

qiladi. O'qituvchining talabalarga ilmiy muammolarni tahlil qilish va o'zaro fikr almashish imkoniyatini berish orqali talabalar o'z bilimlarini mustahkamlashadi va kasbiy faoliyatga tayyorlanadilar. Muloqot orqali talabalarning kreatsion va analitik tafakkuri, shuningdek, mustaqil fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlari, jumladan, interaktiv metodlar, muammoli o'qitish, guruhlarda ishlash va talabalar o'rtasidagi tahliliy muloqotning talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. O'qituvchining pedagogik kompetensiyasi, metodologik yondashuvlari va muloqotning sifatli tashkil etilishi talabalarning fikrlash qobiliyatlarini mustahkamlashga, ularning kasbiy faoliyatga tayyorlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday pedagogik yondashuvlar talabalarning analitik va kreatsion tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning natijalari, ta'lim jarayonida pedagogik muloqotning samarali tashkil etilishi va interaktiv metodlar, muammoli o'qitish, guruhlarda ishlash kabi yondashuvlar orqali kasbiy tafakkurni rivojlantirishning muhimligini tasdiqlaydi. O'qituvchilarni bu usullardan samarali foydalanishga yo'naltirish, kasbiy tafakkurni rivojlantirishdagi muvaffaqiyatli yondashuvlarni amalga oshirishga imkon beradi.

Muhokama. Kasbiy tafakkur insonning bilim olish va amaliyotda o'zlashtirishga asoslangan fikrlash faoliyatidir. Ushbu jarayonni rivojlantirishda ta'lim tizimida pedagogik muloqotning o'rni beqiyosdir. Pedagogik muloqot faqatgina ma'lumot yetkazishdan iborat emas, balki talabalarning bilimlarini tahlil qilish, analitik fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan jarayon sifatida qaraladi. Kasbiy tafakkurni rivojlantirishda, ayniqsa, ta'limning tahliliy mexanizmlari muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlari, ularning kasbiy tafakkurni shakllantirishdagi o'rni va metodologik yondashuvlari tahlil qilinadi.

Kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlari – bu ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirish uchun pedagogik muloqotning o'ziga xos metodlari va usullarini o'z ichiga olgan mexanizmlarni anglatadi. Pedagogik muloqot o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqani tashkil etadi va bu jarayon tafakkurning turli jihatlarini rivojlantirishda, ayniqsa kasbiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

Quyida, kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning ta'limiy va tahliliy mexanizmlarining ba'zi asosiy jihatlari keltirilgan:

Dialogik pedagogika. Pedagogik muloqotning dialogik uslubi talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda o'qituvchi talabalarni o'z fikrlarini erkin ifodalashga va bir-birlari bilan fikr almashishga undaydi. Talabalar o'zlarining qarashlarini, fikrlarini va mulohazalarini boshqa talabalar bilan muhokama qilgan holda, ularda tanqidiy tafakkur rivojlanadi.

Savol-javob usuli. O'qituvchi tomonidan talabalarga berilgan savollar, ularning kasbiy tafakkurlarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Savol-javob usulida talabalarni turli masalalar bo'yicha fikr yuritishga va o'z pozitsiyalarini asoslashga undash orqali o'zlarining kasbiy tafakkurlarini mustahkamlashadi. Savol o'qituvchi tomonidan o'ylab berilishi kerak, chunki bu savol talabaning qiziqishini uyg'otishi va tahliliy fikrlashni rag'batlantirishi zarur.

Refleksiya. Pedagogik muloqotda talabalarga o'z faoliyatini va tajribasini tahlil qilishga imkon beradigan refleksiya jarayonlari alohida o'rin tutadi. Talabalar o'zlarining fikrlash jarayonlarini tahlil qilib, o'z fikrlarini, qarorlarini va amaliyotlarini baholash orqali o'z kasbiy tafakkurini yanada rivojlantiradilar.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Pedagogik muloqotda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun talabalarga o'z fikrlarini aniq ifodalash va baholash imkoniyatini berish kerak. Tanqidiy fikrlash talabalarga muammolarni keng ko'lamda ko'rib chiqish, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish va o'z fikrlarini asoslashni o'rgatadi.

Kognitiv faoliyatni qo'llab-quvvatlash. Talabalarning kasbiy tafakkurlarini rivojlantirishda kognitiv faoliyatni rag'batlantirish ham muhimdir. Bu jarayonda talabalarga turli tahliliy mashqlar,

masalalar va muammolar berilib, ularni yechishga undaydi. Talabalarni yaratish, izlanish va yangi g'oyalar bilan ishlashga jalb qilish orqali o'z tafakkurlarini rivojlantiradilar.

Talabalarining ijodiy yondashuvi. Pedagogik muloqotda talabalarga ijodiy yondashuvni rivojlantirishga alohida e'tibor berilishi kerak. Bu, o'z navbatida, talabalarga turli masalalarni yangi va innovatsion usullarda ko'rib chiqishga, an'anaviy yondashuvlardan chetlashishga va yangi yechimlar topishga yordam beradi.

Ijtimoiy muloqot va guruh faoliyati. Pedagogik muloqotning ijtimoiy aspekti ham kasbiy tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Guruh ishlarida talabalar o'rtasida muloqot, fikr almashish va tajriba bilan bo'lishish orqali, o'zlarining kasbiy fikrlarini kengaytiradilar. Bunday muloqotlar talabalarda boshqalar bilan ishlash va jamoaviy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Talabalarining metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish. Talabalarining o'zlarining o'qish va o'rganish jarayonlarini anglab yetishlari (metakognitsiya) tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi talabalarni o'zlarining o'rganish jarayonini tahlil qilish va yaxshilashga undashi kerak.

Kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning ta'limiy-ta'hliliy mexanizmlari talabalarni nafaqat o'z kasbiga nisbatan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga, balki ularning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga ham yordam beradi. Bu jarayon orqali talabalarining professionallik darajasi oshib, ularning kelajakdagi ish faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlariga ko'maklashiladi.

Pedagogik muloqotning samarali tashkil etilishi, talabalarga kompleks masalalarni yechishda to'g'ri yondashuvni tanlashda yordam beradi, bu esa ularning kasbiy tafakkurini shakllantirishda katta ahamiyatga ega (Shaykhiev, 2019). Bunday yondashuvlar talabalar orasida sinergetik o'zaro aloqalarni rivojlantirishga, fikr yuritish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, kasbiy tafakkurni rivojlantirishda talabalarining tahliliy fikrlashini faollashtirish, ularning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan pedagogik muloqotning samarali amalga oshirilishi muhimdir. Interaktiv usullar yordamida talabalar o'zaro muloqotda bo'lib, yangi bilimlarni yaratish va muammolarni hal qilishda faollik ko'rsatadilar.

Ayniqsa, muammoli ta'limning ta'siri ko'rildi. Ushbu metodni qo'llash orqali talabalar nafaqat mavjud bilimlarni qayta ishlashadi, balki yangi, original fikrlar yaratish va mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rgatildilar. Tahliliy faoliyat talabalarining sinergetik aloqalarini rivojlantirishga yordam berdi, bu esa kasbiy tafakkurni shakllantirishning muhim jihati hisoblanadi.

Xulosa. Ilmiy tadqiqotda kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlarining samaradorligi o'rganildi. Tadqiqotda aniqlangan asosiy natijalar shundan iboratki, pedagogik muloqot kasbiy tafakkurni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasi, interaktiv metodlar, muammoli o'qitish va guruhli ishlar orqali talabalar o'zlarining fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Ayniqsa, tahliliy muloqot va interaktiv metodlar talabalarining analitik va kreations fikrlash ko'nikmalarini yaxshilashga imkon beradi.

Tadqiqot davomida pedagogik muloqotning ikki tomonlama aloqalari, ya'ni o'qituvchidan talabaga va talabalar o'rtasidagi muloqotning ahamiyati alohida ta'kidlandi. Muloqotning to'g'ri tashkil etilishi talabalarni faollashtirishga, ularda o'z fikrlarini tahlil qilish va yaratish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, pedagogik muloqot yordamida talabalarining mustaqil fikrlash, muammoni tahlil qilish va qarorlar qabul qilish kabi ko'nikmalarini rivojlantirish mumkinligi aniqlangan.

Shuningdek, tadqiqotda o'qituvchilarning metodologik yondashuvlari va pedagogik kompetensiyasining talabalarining kasbiy tafakkurini shakllantirishdagi o'rni yuqori baholandi. O'qituvchilar tomonidan talabalarga doimiy rag'batlantirish, masalalarni yechishda qo'llab-

quvvatlash va faol muloqot tashkil etish talabalarning o'z bilimlarini amaliyotda qo'llay olishiga yordam beradi.

Tadqiqot natijasida quyidagi takliflarni berish maqsadga muvofiqdir:

Pedagogik muloqotni yanada rivojlantirish. Pedagogik muloqotning samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilarga interaktiv metodlarni, muammoli o'qitishni va guruhli ishlashni kengroq joriy etish tavsiya etiladi. Bu metodlar talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

O'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini oshirish. O'qituvchilarni kasbiy tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik kurslar va seminarlar tashkil etish zarur. O'qituvchilarni pedagogik kompetensiyasi yuqori darajaga ko'tarish, ularning muloqot va pedagogik metodlarni samarali qo'llash qobiliyatini oshiradi.

Innovativ texnologiyalarni joriy etish. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va onlayn platformalardan foydalanishni kengaytirish kerak. Bu talabalarga o'z bilimlarini mustahkamlash va amaliy tajriba orttirish imkonini beradi. Shuningdek, onlayn tahliliy va interaktiv o'quv metodlarini qo'llash kasbiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi.

Kreatsion va analitik fikrlashni rivojlantirish. Talabalarda kreatsion va analitik fikrlashni rivojlantirish uchun muloqot jarayonida turli xil fikr almashish va tahlil qilish faoliyatlarini o'rganish zarur. Talabalarni muammolarni tahlil qilishga undash, ular uchun amaliy misollar va vazifalar yaratish kerak.

Pedagogik muloqotning tizimli yondashuvini joriy etish. Pedagogik muloqotni o'quv jarayonining har bir bosqichiga integratsiya qilish tavsiya etiladi. O'qituvchilar o'zlarining muloqot yondashuvlarini tizimli ravishda ishlab chiqqan holda, talabalar bilan o'zaro aloqada bo'lishlari, bilim va tajriba almashishlari kerak. Bu yondashuv talabalar o'rtasidagi aloqalarni kuchaytiradi va ularning kasbiy tafakkurini rivojlantiradi.

Kasbiy tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish. Kasbiy tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish talabalar uchun muhim. O'quv dasturlarida kasbiy faoliyat bilan bog'liq muammolarni hal etish, tahlil qilish va fikrlashga qaratilgan metodlar va texnikalar mavjud bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning ahamiyati juda katta. O'qituvchining muloqoti va metodik yondashuvi, shuningdek, talabalarning faol ishtiroki va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli o'tishiga yordam beradi. Tadqiqot natijalari asosida pedagogik muloqotni yanada rivojlantirish va kasbiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni qo'llash zarurligi ko'rsatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayeva, D. (2018). Kasbiy tafakkur va uning ta'lim jarayonidagi o'rni. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
2. Akhmedova, G. (2017). Pedagogik muloqotning ta'lim jarayonidagi o'rni va uning rivojlanishi. Pedagogika va psixologiya ilmiy-amaliy jurnali, 4(2), 45-50.
3. Azimov, A. (2016). Kasbiy tafakkur va o'qitish metodlari. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
4. G'ulomov, Sh. (2015). Pedagogik texnologiyalar va muloqot metodlari. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
5. Ismoilova, N. (2019). Pedagogik muloqotning ta'limiy va tahliliy mexanizmlari. O'zbekiston ta'limi va innovatsiyalar jurnali, 10(3), 112-116.
6. Jabborova, M. (2020). Kasbiy tafakkur va uning rivojlanish mexanizmlari. Toshkent: O'zbekiston ta'lim nashriyoti.
7. Mirzayeva, Z. (2018). Ta'lim jarayonida tahliliy va interaktiv metodlarni qo'llash. Ta'lim va innovatsiyalar, 2(5), 34-39.
8. Mustafayeva, A. (2021). Pedagogik muloqot va uning ta'limdagi samaradorligi. Pedagogika va ilm-fan, 3(6), 75-80.

9. O'ringulova, R. (2017). Kasbiy tafakkur va o'qituvchining rolini oshirish. O'zbekiston ilmiy pedagogikasi, 5(8), 120-125.
10. Sattarova, F. (2020). Pedagogik muloqotning talabalarning kasbiy tafakkuriga ta'siri. Ta'lim va rivojlanish, 4(9), 98-104.
11. Sultonov, T. (2019). Muammoli o'qitish metodlarining ta'lim jarayonidagi ahamiyati. Ta'lim texnologiyalari va pedagogika, 8(3), 52-56.
12. Tursunova, D. (2016). Pedagogik kompetensiya va kasbiy tafakkur. Toshkent: "Yoshlar nashriyoti".
13. Yusupov, B. (2018). Ta'lim jarayonida analitik fikrlashni rivojlantirish metodlari. Pedagogik tadqiqotlar jurnali, 7(4), 45-51.
14. Zayniddinova, L. (2017). Guruhli ishlash va tahliliy metodlarning samaradorligi. O'zbekiston pedagogikasi, 3(6), 88-92.
15. Zohidova, M. (2021). Interaktiv pedagogik metodlar va ularning talabalarga ta'siri. O'zbekiston ta'limi jurnali, 10(1), 32-37.

Voxobov Nuriddin G'ofurjon o'g'li,
O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

XALQARO AEROPORTLAR XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR VA ULARNI OLDINI OLIISHDA PROFAYLING METODIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda xalqaro aeroportlar xavfsizligiga ta'sir etuvchi omillar va ularni oldini olish hamda bartaraf etishda profayling metodidan samarali foydalanish masalasi o'rganiladi. Xalqaro aviatsiya xavfsizligi bugungi dunyoda dolzarb muammolardan biri bo'lib, aeroportlarda terrorchilik harakatlari, kontrabanda, kiberxavfsizlik muammolari va insayder tahdidlar kabi xavf-xatarlar mavjud. Ushbu tahdidlarni minimallashtirish uchun zamonaviy xavfsizlik texnologiyalari bilan bir qatorda, profayling usuli ham samarali vosita sifatida qaralmoqda. Tadqiqotda profayling metodining mohiyati, uning asosiy turlari, xalqaro aeroportlarda qo'llanilish tajribasi va samaradorligi tahlil qilinadi. Xususan, Isroil, AQSh va Yevropa davlatlarining ilg'or tajribalaridan kelib chiqib, ushbu usulning afzalliklari va ehtimoliy cheklovlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, profayling metodining huquqiy va etik jihatlarini ham muhokama qilinib, inson huquqlari va diskriminatsiya masalalariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijasida xalqaro aeroportlarda xavfsizlikni oshirish va profayling metodini samarali qo'llash bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi. Xavfsizlik choralari optimallashtirish, sun'iy intellekt va biometrik texnologiyalar bilan integratsiya qilish hamda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish ushbu metodning samaradorligini yanada oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: xalqaro aeroport xavfsizligi, profayling, xavf-xatar tahlili, yo'lovchilar nazorati, sun'iy intellekt, xavfsizlik strategiyalari.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются факторы, влияющие на безопасность международных аэропортов, и эффективное использование методов профилирования для их предотвращения и устранения. Безопасность международной авиации является актуальной проблемой в современном мире, поскольку аэропорты сталкиваются с такими угрозами, как террористические акты, контрабанда, проблемы кибербезопасности и внутренние угрозы. Наряду с современными технологиями безопасности, профилирование также считается эффективным инструментом минимизации этих угроз. В исследовании анализируются сущность метода профайлинга, его основные виды, опыт его использования в международных аэропортах, а также его эффективность. В частности, будут рассмотрены преимущества и потенциальные ограничения этого метода с опорой на передовой опыт Израиля, США и европейских стран. Также будут обсуждаться правовые и этические аспекты метода профилирования с упором на вопросы прав человека и дискриминации. В результате исследования будут разработаны предложения по повышению безопасности в международных аэропортах и эффективному применению метода профилирования. Оптимизация мер безопасности, интеграция с искусственным интеллектом и биометрическими технологиями, а также развитие международного сотрудничества могут еще больше повысить эффективность этого метода.

Ключевые слова: безопасность международных аэропортов, профилирование, анализ рисков, досмотр пассажиров, искусственный интеллект, стратегии безопасности.

Abstract. This study examines the factors affecting the security of international airports and the effective use of profiling methods to prevent and eliminate them. International aviation security is one of the pressing issues in today's world, and airports face threats such as terrorist acts, smuggling, cybersecurity problems, and insider threats. Along with modern security technologies, profiling is considered an effective tool to minimize these threats. The study analyzes the essence of the profiling method, its main types, experience and effectiveness of its use at international airports. In particular, based on the best practices of Israel, the United States, and European countries, the advantages and possible limitations of this method are considered. The legal and

ethical aspects of the profiling method are also discussed, and attention is paid to human rights and discrimination issues. As a result of the study, proposals are developed to improve security at international airports and effectively use the profiling method. Optimization of security measures, integration with artificial intelligence and biometric technologies, and development of international cooperation can further enhance the effectiveness of this method.

Keywords: international airport security, profiling, risk analysis, passenger screening, artificial intelligence, security strategies.

Kirish. Xalqaro aeroportlar bugungi kunda global transport tizimining muhim qismi bo'lib, ularning xavfsizligini ta'minlash jahon hamjamiyati uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xavfsizlik choralarining yetarli darajada bo'lmashligi terrorchilik harakatlari, noqonuniy yuk tashish, kiberxavfsizlik buzilishi va boshqa xavf-xatarlarning yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, aeroport xavfsizligini ta'minlash bo'yicha zamonaviy yondashuvlar ishlab chiqilmoqda.

Xavfsizlik tizimlarini takomillashtirish maqsadida profayling metodi keng qo'llanilmoqda. Ushbu usul xavfli shaxslarni aniqlash uchun ularning xatti-harakatlari, psixologik holati va tashqi belgilarini tahlil qilishga asoslanadi. Dunyoning yetakchi aeroportlarida, ayniqsa Isroil, AQSh va Yevropa mamlakatlarida profayling usuli muvaffaqiyatli qo'llanilib, xavfsizlikni oshirishda samarali natijalar ko'rsatmoqda.

Mazkur tadqiqotda xalqaro aeroportlarda xavfsizlikka ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinib, ularni oldini olish hamda bartaraf etishda profayling metodining roli va samaradorligi o'rganiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – aeroport xavfsizligini oshirishga qaratilgan samarali yondashuvlarni aniqlash va profayling metodini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot quyidagi masalalarni yoritadi:

- Xalqaro aeroportlar xavfsizligiga ta'sir etuvchi asosiy tahdidlarni aniqlash;
- Profayling metodining nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishini tahlil qilish;
- Dunyo tajribasi asosida profayling metodining samaradorligini baholash;
- Profayling usulining huquqiy va etik jihatlarini o'rganish.

Ushbu ish natijasida xalqaro aeroportlar xavfsizligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish va profayling metodini rivojlantirish bo'yicha muhim xulosalar chiqariladi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Xalqaro aeroportlar xavfsizligini ta'minlash va profayling metodidan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda amaliy tajribalar asosida turli yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ushbu mavzu ayniqsa, 2001-yil 11-sentabr voqealaridan so'ng katta e'tibor qozonib, ko'plab xavfsizlik choralarini kuchaytirishga turtki bo'ldi.

Xalqaro tadqiqotlar

1. Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti (ICAO) – aviatsiya xavfsizligini ta'minlash bo'yicha xalqaro standartlarni ishlab chiqadi va aeroportlarda xavfsizlik choralarini takomillashtirishga oid tadqiqotlar olib boradi.

2. Transport Security Administration (TSA, AQSh) – aeroport xavfsizligi, yo'lovchilarni tekshirish va profayling usullarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy va amaliy tadqiqotlar olib boradi.

3. Interpol va Europol – xalqaro aeroportlarda terrorchilikka qarshi kurash bo'yicha xavfsizlik choralarini ishlab chiqish va amalga oshirishda faol ishtirok etadi.

Ilmiy tadqiqotlar va ekspert izlanishlari

– David Lyon (2019) – profayling va kuzatuv texnologiyalarining rivojlanishi hamda inson huquqlari bilan bog'liq muammolar haqida tadqiqot olib borgan.

– Ben-Gurion aeroporti (Isroil tajribasi) – xulq-atvor profaylingining samaradorligi va aeroport xavfsizligida qo'llanishi bo'yicha dunyodagi eng muvaffaqiyatli modellaridan biri hisoblanadi.

– John Mueller (2020) – xavfsizlik strategiyalarining samaradorligini baholash va aeroportlarda tahdidlarni aniqlash usullarini tadqiq qilgan.

Profayling metodining rivojlanishi

– Ilgari profayling asosan inson omiliga bog'liq bo'lgan bo'lsa, hozirda **sun'iy intellekt, biometrik texnologiyalar, ma'lumotlarni katta hajmda tahlil qilish** usullari orqali yanada takomillashtirilmoqda.

– Isroil, AQSh, Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda aeroport xavfsizligini oshirish maqsadida profaylingning turli shakllari (xulq-atvor, psixologik va hujjatli tekshiruvlar) qo'llanilib, bu borada samarali natijalarga erishilgan.

Xalqaro aeroportlar xavfsizligini ta'minlash va profayling metodidan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, uni zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiya qilish, inson huquqlari va etik jihatlarni hisobga olish bo'yicha hali ham tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu mavzu hozirgi kunda dolzarbligicha qolib, xalqaro xavfsizlik tizimlarining uzluksiz rivojlanishini talab etadi.

Natijalar.

1. Xalqaro aeroportlarda xavfsizlik bilan bog'liq tahdidlar statistikasi

Dunyo bo'ylab turli xavfsizlik tashkilotlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra:

– Terrorchilik tahdidlari: Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti (ICAO) ma'lumotlariga ko'ra, 2000-2023 yillar oralig'ida aeroportlarda 200 dan ortiq terakt sodir etilgan.

– Kontrabanda va noqonuniy yuk tashish: Interpol ma'lumotlariga ko'ra, yillik 3,5 milliondan ortiq noqonuniy yuk va narkotik moddalar aeroportlar orqali tranzit qilinadi.

– Ichki tahdidlar (xodimlar tomonidan xavfsizlik qoidalarining buzilishi): 2022-yilda AQShning TSA (Transportation Security Administration) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, aeroportlarda aniqlangan xavfsizlik buzilishlarining 20% ichki xodimlar bilan bog'liq.

2. Profayling metodining samaradorligi bo'yicha statistik natijalar

Turli mamlakatlarda profayling usuli orqali xavfsizlikni oshirish bo'yicha quyidagi natijalar qayd etilgan:

Isroil tajribasi (Ben-Gurion aeroporti):

– Profayling asosida amalga oshirilgan tekshiruvlarda shubhali shaxslarni aniqlash ko'rsatkichi 90% ga yetgan.

– O'rtacha tekshiruv vaqti an'anaviy usullarga nisbatan 40% ga qisqargan.

AQSh TSA tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar:

– Profilga asoslangan xavfsizlik tekshiruvlari natijasida terrorchilik xavfi bo'yicha 2019-yilda 5000 dan ortiq shubhali yo'lovchi aniqlangan.

– Profayling va sun'iy intellekt texnologiyalari qo'shilganda aniqlash aniqligi 30% ga oshgan.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida olib borilgan tahlillar:

– An'anaviy tekshiruvlarga nisbatan profayling tizimi qo'llanganida, tekshiruv samaradorligi 45-60% ga ortgan.

– O'zini shubhali tutgan yo'lovchilarning 25% dan ko'prog'i qo'shimcha tekshiruv natijasida xavfsizlik buzilishi bilan bog'liq bo'lib chiqqan.

3. Profayling metodining afzalliklari va kamchiliklari bo'yicha natijalar

Afzalliklari:

– Tekshiruv vaqtini qisqartiradi: An'anaviy xavfsizlik tekshiruvlariga nisbatan yo'lovchilar o'rtacha 30-50% kam vaqt sarflaydi.

– Xavf darajasi yuqori bo'lgan shaxslarni aniqlash aniqligi oshadi: AI va biometrik profayling orqali aniqlash darajasi 80-90% gacha yetgan.

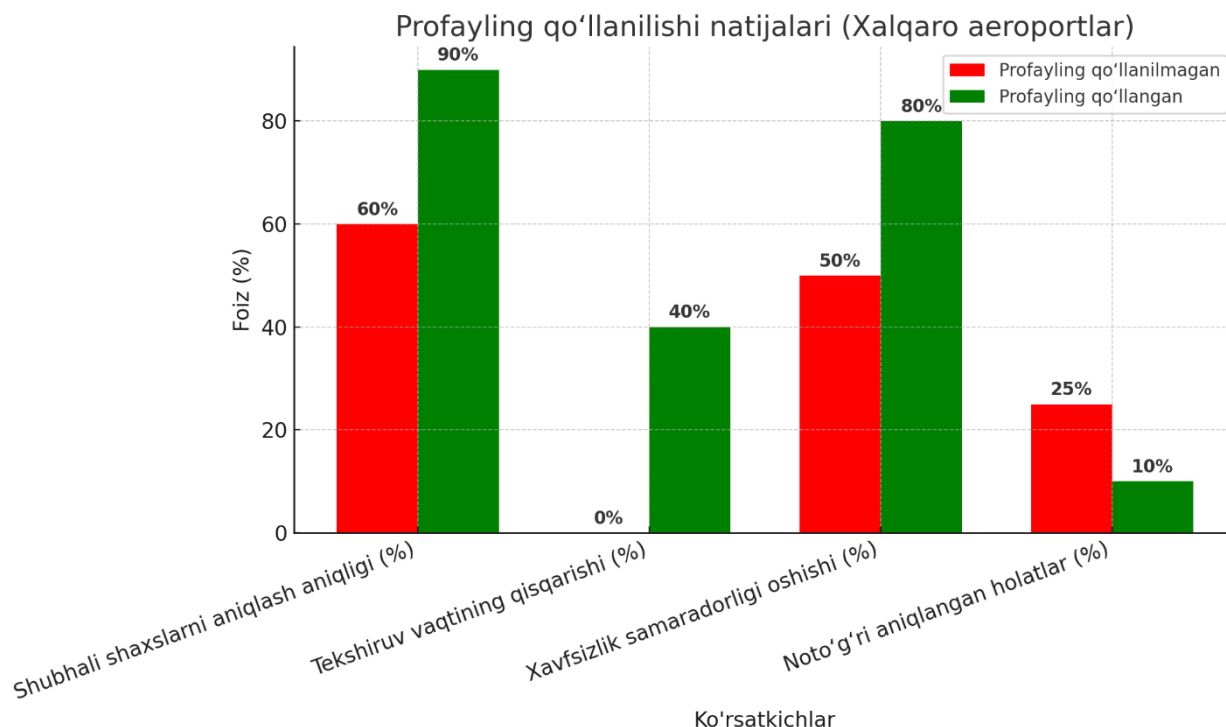
– Iqtisodiy samaradorlik: Aeroportlar xavfsizlik tekshiruvlariga sarflanadigan xarajatlarini 20-30% ga kamaytirishi mumkin.

Kamchiliklari:

- Diskriminatsiya xavfi: Ayrim mamlakatlarda profayling noto'g'ri qo'llanilganda irqiy va milliy diskriminatsiyaga sabab bo'lishi mumkin.
- Xato natijalar: Noto'g'ri profayl tanlash oqibatida begunoh yo'lovchilar asossiz tekshiruvlarga jalb qilinishi ehtimoli mavjud (taxminan 10-15%).
- Huquqiy va axloqiy muammolar: Ayrim xalqaro huquqiy normalar profayling usulining to'liq joriy qilinishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalqaro aeroportlarda profayling metodi xavfsizlik choralari sezilarli darajada yaxshilaydi. Ayniqsa, sun'iy intellekt, biometrik texnologiyalar va ma'lumotlar tahlili bilan uyg'unlashtirilganda, uning samaradorligi oshadi. Biroq, inson huquqlari va diskriminatsiya muammolarini bartaraf etish uchun huquqiy normalarni takomillashtirish va tizimni shaffoflashtirish talab etiladi.

1-rasm

Yuqoridagi diagrammada profayling qo'llanilgan va qo'llanilmagan hollarda xavfsizlik samaradorligi ko'rsatkichi taqqoslangan. Diagrammadan ko'rinib turibdiki:

- Shubhali shaxslarni aniqlash aniqligi profayling yordamida 60% dan 90% gacha oshadi.
- Tekshiruv vaqtining qisqarishi 40% ga kamayadi, bu esa aeroport operatsion samaradorligini oshiradi.
- Umumiy xavfsizlik samaradorligi 50% dan 80% gacha oshadi.
- Noto'g'ri aniqlangan holatlar 25% dan 10% gacha kamayadi.

Bu natijalar profayling metodining xalqaro aeroportlar xavfsizligini ta'minlashdagi samaradorligini ko'rsatadi.

Muhokama. Xalqaro aeroportlar bugungi global transport tizimining ajralmas qismi bo'lib, ularning xavfsizligi xalqaro miqyosda muhim masala hisoblanadi. Aeroportlarda terrorizm, kontrabanda, noqonuniy migratsiya va kiberxavfsizlik bilan bog'liq tahdidlar mavjud. Ushbu tahdidlarning oldini olish va ularni bartaraf etishda profayling metodi samarali vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

1. Xalqaro aeroportlar xavfsizligiga ta'sir etuvchi omillar

Xalqaro aeroportlarda xavfsizlikni ta'minlashda quyidagi asosiy omillar muhim rol o'ynaydi:

1.1. Terrorchilik tahdidlari

- Aeroportlar terrorchilar uchun strategik nishon hisoblanadi.

- 2001-yil 11-sentabr voqealaridan so‘ng xavfsizlik choralari kuchaytirildi.
- Xavfli shaxslarni aniqlash uchun biometrik va sun‘iy intellekt tizimlari joriy etilmoqda.
- 1.2. Kontrabanda va noqonuniy yuk tashish
 - Aeroportlarda giyohvand moddalar, qurol-yarog‘ va boshqa noqonuniy yuklarni olib o‘tish holatlari kuzatiladi.
 - Har yili 3,5 milliondan ortiq kontrabanda holatlari qayd etiladi.
- 1.3. Kiberxavfsizlik tahdidlari
 - Aeroportlar ma’lumotlar bazasi va yo‘lovchi axborotlarini himoya qilish zarur.
 - Kiberhujumlar yo‘lovchilar shaxsiy ma’lumotlari va aviatsiya tizimlariga zarar yetkazishi mumkin.
- 1.4. Ichki xavfsizlik muammolari
 - Xodimlarning korrupsiya va insayder tahdidlari aeroport xavfsizligiga salbiy ta’sir qiladi.
 - TSA ma’lumotlariga ko‘ra, xavfsizlik buzilishlarining 20% aeroport xodimlari bilan bog‘liq.
- 2. Profayling metodining mohiyati va samaradorligi

Profayling – bu xavfli shaxslarni aniqlash va oldini olish maqsadida ularning xatti-harakatlari, psixologik holati va tashqi ko‘rinishini tahlil qilish usuli.
- 2.1. Profaylingning asosiy turlari
 - 1. Xulq-atvor profaylingi – yo‘lovchilarning harakatlari, yuz ifodalari va tana tili tahlil qilinadi.
 - 2. Hujjat va ma’lumotlar profaylingi – hujjatlar, chiptalar va sayohat tarixiga asoslangan tahlil.
 - 3. Psixologik profayling – yo‘lovchilarning ruhiy holati va reaksiyalarini kuzatish.
- 2.2. Profayling metodining xalqaro tajribasi
 - Isroil tajribasi (Ben-Gurion aeroporti) – shubhali yo‘lovchilarni aniqlash samaradorligi 90% ga yetgan.
 - AQSh (TSA tizimi) – har yili 5000 dan ortiq shubhali yo‘lovchi aniqlanadi.
 - Buyuk Britaniya va Yevropa aeroportlari – profayling sun‘iy intellekt bilan birlashtirilgan holda ishlatiladi.
- 3. Profayling metodini samarali qo‘llash strategiyalari
 - 3.1. Sun‘iy intellekt va biometrik tizimlardan foydalanish
 - AI yordamida yuzni tanib olish texnologiyalari xavfli shaxslarni tezroq aniqlashga imkon beradi.
 - Yo‘lovchilarning oldingi sayohat tarixi va harakatlari tahlil qilinadi.
 - 3.2. Aeroport xodimlari uchun maxsus tayyorgarlik
 - Profaylingni samarali qo‘llash uchun xavfsizlik xodimlariga psixologik tahlil va kuzatuv texnikalarini o‘rgatish kerak.
 - 3.3. Xalqaro hamkorlik va ma’lumot almashinuvi
 - Aeroportlar o‘rtasida real vaqtda xavfsizlik ma’lumotlari almashinuvini yo‘lga qo‘yish zarur.
 - ICAO va Interpol kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni mustahkamlash muhim.
- 4. Profaylingning afzalliklari va ehtimoliy cheklovlari
 - 4.1. Afzalliklari
 - Tekshiruv jarayonlarini tezlashtiradi (40% gacha vaqt tejash).
 - Xavfli shaxslarni aniqlash darajasi 80-90% gacha oshadi.
 - Aeroport xavfsizlik xarajatlarini 20-30% ga kamaytiradi.
 - 4.2. Cheklovlari va muammolari
 - Noto‘g‘ri profayling holatlari sababli begunoh yo‘lovchilarga bosim o‘tkazilishi mumkin.
 - Ba’zi mamlakatlarda huquqiy va etik muammolar mavjud.
 - Sun‘iy intellekt noto‘g‘ri qaror qabul qilishi mumkin.

Xulosa. Profayling metodi xalqaro aeroport xavfsizligini ta'minlashda juda samarali bo'lib, xulq-atvor tahlili, biometrik texnologiyalar va sun'iy intellekt bilan birgalikda qo'llanganda natijalar yanada yaxshilanadi. Xavfsizlik xodimlarini maxsus tayyorgarlikdan o'tkazish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va texnologik innovatsiyalarni joriy etish orqali profaylingning samaradorligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. ICAO (International Civil Aviation Organization). (2023). *Aviation Security Manual*. Montreal: ICAO Publications.
2. TSA (Transportation Security Administration). (2022). *Profiling and Passenger Screening: A Security Assessment*. Washington, D.C.: TSA Reports.
3. Israeli Airport Authority. (2021). *Ben-Gurion Airport Security Measures and Behavioral Profiling Techniques*. Tel Aviv: IAA Press.
4. Interpol. (2023). *Illegal Trafficking and Airport Security Measures: Global Report*. Lyon: Interpol Publications.
5. European Union Aviation Safety Agency (EASA). (2022). *Risk-Based Security and Profiling in European Airports*. Brussels: EASA Reports.
6. Schneier, B. (2012). *Beyond Fear: Thinking Sensibly About Security in an Uncertain World*. Springer-Verlag.
7. Jenkins, B. M. (2017). *Aviation Security and Terrorism: An Analysis of Risks and Strategies*. RAND Corporation.
8. National Institute of Justice (NIJ). (2021). *The Role of Behavioral Analysis in Airport Security Screening*. Washington, D.C.: NIJ Research.
9. Krause, M., & Williams, J. (2019). *Artificial Intelligence and Facial Recognition in Airport Security Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2020). *Countering Airport Smuggling: Challenges and Solutions*. Vienna: UNODC Reports.

Турсунова Муборак Гаффоровна,

доцент, кандидат педагогических наук, доцент кафедры социально-культурной технологии и туризма Таджикского государственного института культуры и искусства имени Мирзо Турсунзаде, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Борбада, 73А

E-mail: izatzodaz@bk.ru

УДК 378.015

К ВОПРОСУ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ «КУЛЬТУРА МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ»

Аннотация. на страницах представленной статьи, автор рассматривают сущность и особенности культуры межнационального общения являются, где раскрываются осознание и признание приоритета общечеловеческих ценностей над классовыми и групповыми, понимание необходимости достижения баланса межнациональных интересов, гармонизации общечеловеческих и национальных интересов, стремление и содействие расширению взаимосвязей своей нации с народами страны проживания и всего мира.

Ключевые слова: культура, нация, общения, общечеловеческие ценности, классы, группы, межнациональные интересы, социализации личности, этика, общество, эмиграция и миграция.

Annotation. on the pages of the presented article, the author examines the essence and features of the culture of interethnic communication are, where awareness and recognition of the priority of universal human values over class and group values, understanding of the need to achieve a balance of interethnic interests, harmonization of universal and national interests, the desire and assistance in expanding the relationship of one's nation with the peoples of the country of residence and the whole world are revealed.

Key words: culture, nation, communication, universal human values, classes, groups, interethnic interests, socialization of the individual, ethics, society, emigration and migration.

Проблема межнационального общения всегда была и будет актуальной, ею всегда интересовались ученые многих стран. Вопрос межнационального общения является сложным и многогранным. В обществоведческой науке рассматриваются различные аспекты этой проблемы: социально-психологический, социально-политический, социологический, лингвистический и другие.

Принадлежность к тому или иному этносу в современной литературе по - прежнему оценивается как один из основных факторов социализации личности. При этом констатируется и возросшее в современную эпоху этническое, национальное разнообразие общества. Это этническое многообразие представляет собой результат таких явлений современности как эмиграция по экономическим и политическим причинам, беженство. В этой связи, чрезвычайно актуальной для любого современного общества становится потребность в сочетании этнической социализации индивида с развитием у него способности к полноценному межнациональному общению, к взаимодействию с представителями других этносов и наций в рамках конкретного общества. Это находит свое отражение в современной общественной и научной мысли (особенно педагогической), где одной из центральных тем становится тема воспитания культуры межнационального общения.

Само представление о культуре межнационального общения в научной литературе характеризуется сложностью и неоднозначностью. Целесообразнее всего говорить о нескольких основных педагогических парадигмах воспитания культуры межнационального общения: концепции интернационального воспитания, теории поликультурного образования, школе диалога культур, концепции воспитания толерантности и толерантного сознания. Не каждая из них ставит перед собой задачу непосредственного воспитания

культуры межнационального общения, но все они в той или иной мере ориентируются на решение этой проблемы, предлагают свои методы формирования основ культуры межнационального общения.

Существование этих нескольких основных педагогических парадигм объясняется не только расхождением в подходе к конкретной методике формирования в личности способности к межнациональному взаимодействию, но и расхождением в трактовке ключевых для понимания культуры межнационального общения понятий «этнос», «культура», «общение». Поэтому, ставя перед собой задачу глубоко понять суть самого феномена межнационального общения, следует остановиться на его составляющих более подробно.

Одно из ключевых понятий, лежащих в основе представления о сущности межнационального общения, позволяющее перейти к теоретической разработке данной проблемы в рамках педагогики - это понятие «нация» или «этнос». Анализ данного понятия представляется необходимым не только в связи с определением сущности культуры межнационального общения, но и в свете того, что полноценное формирование культуры межнационального общения невозможно вне формирования у личности четкого представления об этносе и нации.

Основные проблемы теории этноса довольно глубоко проанализированы и рассмотрены в рамках таких научных дисциплин как этнография, социология, политология, психология. Однако, первостепенное, методологическое значение для определения этого понятия имеют работы философского характера. Рассматривая существующие в философии подходы нетрудно согласиться с большинством исследователей отмечающих, что, несмотря на обилие работ, посвященных проблеме этноса, представление о нем остается во многом туманным и неопределенным[2, с.139]. Неоднозначность трактовки данного понятия проявляется в обилии подходов к раскрытию сущности этноса. В целом среди них можно выделить три основных: натуралистический, в котором этнос представляется как продукт природы, как нечто имеющее чисто биологическую основу [4, с.57].

Первые два подхода в современный период хотя и широко распространены в рамках обыденных и квазинаучных представлений, в научных исследованиях не имеют особого авторитета. В рамках педагогического анализа проблемы межнационального общения они представляют собой нечто достойное внимания как тот негативный материал, воздействие которого, способствуя формированию негативных этнических стереотипов, препятствует возникновению позитивного общения между различными нациями.

Социокультурный подход к этносу и нации, тем не менее, тоже не отличается однородностью. Общий анализ показывает наличие в нем двух основных тенденций, одна из которых видит в нации, в этносе явление объективной действительности, особую социокультурную целостность, складывающуюся в ходе исторического развития общества, а другая рассматривает его как «воображаемое сообщество», как политический миф, идеологический конструкт, создаваемый самими представителями определенного общества[9, с.136-138]. Первая из них развита в работах отечественных мыслителей, стоящих на объективно – идеалистических позициях [3, с.98], отчетливо выражена она и в философских трудах по проблеме нации советского периода [2, с.113]. Вторая получает распространение в современный период в политологических и социологических исследованиях под именем конструктивизма [1, с.223].

Наличие этих двух подходов означает интерпретацию этнической общности либо как органической целостности, проявляющей себя во всех сторонах и сферах культуры (бытовой, политической, экономической, этической, эстетической, религиозной), либо как механического объединения отдельных лиц, лишенного каких – либо объективных оснований в виде истории и природы, и основанного лишь на воображении собственного единства, за которым скрывается лишь абстрактный прагматический интерес.

Исследованию понятия феномена культура межнационального общения, должно предшествовать также и раскрытие понятия «культура». Проблема культуры традиционно относится к одной из самых сложных. Попытки классифицировать имеющиеся концепции культуры позволяют указать на наличие нескольких общих подходов в понимании культуры: аксиологического (В.Виндельбанд, Г.Риккерт, В.П. Тугаринов, Н.З. Чавчавадзе), рассматривающего ее как совокупность ценностей; продуктивного (Э.Б. Тайлор, Л.Уайт, Г.Г. Карпов, А.А. Зворыкин, Г.П. Францев, А.И. Кравченко), для которого она – совокупность институтов, знаков, норм; технологического (Б. Малиновский, Э.С. Маркарян, З.И. Файнбург), усматривающего в ней, прежде всего, технологию человеческой деятельности; деятельностного (А.И. Арнольд, В.Е. Давидович, Л.Н. Коган, М.С. Каган) собственно отождествляющего ее с деятельностью человека; креативного (Н.С. Злобин, В.М. Межуев, Э.А. Баллер), отмечающего в качестве ее основы творческую деятельность человека; диалогического (М.М. Бахтин, В.С. Библер, Л.Н. Баткин, М.С. Глазман), интерпретирующего культуру как диалог.

Однако существующее разнообразие трактовок не должно заслонять факта прямой соотнесенности культуры и общественного целого. Внутренне-это понимание присуще всем концепциям, однако в наибольшей степени развито именно в социокультурном подходе к культуре. Основой социокультурного подхода является последовательно проводимый принцип системного исследования социальной реальности, благодаря чему данный подход развивает представление о культуре как специфической форме реализации общественных отношений, присущих конкретной социальной системе, находящейся на определенном историческом этапе развития.

Опираясь на философские исследования культуры, можно подчеркнуть, что формирование такого рода культуры будет разворачиваться в процессе усвоения личностью с одной стороны теоретических представлений, в данном случае представлений о сущности национального характера (своего и чужого), нормах и традициях национальной культуры (собственной и противостоящей ей в процессе общения), с другой стороны – освоения конкретных практических способов, навыков, технологий как внутриэтнического, так и межэтнического взаимодействия. И то и другое представляет собой интериоризированный социальный опыт. Принимая во внимание сложный состав этого наследуемого социального опыта, в котором можно выделить и узкогрупповое, субкультурное и общесоциальное, следует, тем не менее, помнить о том, что педагогический процесс усвоения этого социального опыта, особенно в рамках государственного образования, должен быть ориентирован на обслуживание общесоциальных, а не узкогрупповых интересов.

Содержание работы по педагогическому формированию культуры межнационального общения должно служить целям сохранения мира и согласия, укрепления общественной целостности, создания условий для его устойчивого развития в дальнейшем.

Это вполне логично ведет к вопросу о том исходном базисе, на котором собственно и должен разворачиваться процесс формирования культуры межнационального общения.

По этому поводу у исследователей нет единого мнения. Большинство из них считает, что таким исконным базисом являются общечеловеческие нормы и ценности. Так, по мнению З.Т. Гасанова, межнациональное общение - это определенные взаимосвязи и взаимоотношения, в процессе которых люди, принадлежащие к разным национальным общностям и придерживающиеся разных религиозных взглядов, обмениваются опытом, духовными ценностями, мыслями, чувствами. Как считает он, культура такого общения зависит от общего уровня обучающихся, от их умения соблюдать общечеловеческие нормы и мораль[5, с.53]. А.Г. Голев придерживается точки зрения, что основу культуры межнационального общения составляют отношения, основанные на общечеловеческих ценностях, складывающиеся и развивающиеся в результате многовекового взаимного восприятия, познания, дружбы народов[7, с.65].

Сейчас принято говорить об этих традициях, об этом социальном опыте, накопленном русской культурой в связи с понятием интернационализма, и, соответственно, связывать культуру межнационального общения с процессом интернационализации. Однако, как исторически, так и сущностно это представление отражает лишь часть истины. Сосредотачиваясь на сущностных моментах можно отметить следующее: идея интернационализма не может служить отправным пунктом воспитания культуры межнационального общения во – первых потому, что она опирается во многом на тезис о нивелировании национальных различий и этнического своеобразия, потому, что она опирается на убеждение в грядущей гибели национального начала, в грядущем упадке национальной культуры.

Очень часто, как подчеркивает Ю.В. Попков: «под интернационализацией понимается процесс, ведущий к упрощению национальной структуры общества, к национальному регрессу»[8, с.98].

Во – вторых – неприемлемость парадигмы интернационального воспитания обусловлена и тем, что исходное для нее понятие интернационализма трактуется излишне абстрактно. Так, например, в цитировавшейся работе Ю.В. Попкова интернациональное отождествляется с абстрактно – всеобщим, действительно присутствующим в содержании любой культуры, а не с конкретно – историческими, особыми ее формами. К этому склоняются ряд других философов и педагогов, пишущих о проблеме межнационального общения с позиций интернационализма. Так, Н.Н. Гасанов рассматривая соотношение между близкими по содержанию, но не тождественными понятиями «культура межнационального общения» и «интернационализм», считает, что хотя в понятии «культура межнационального общения» несколько больше внимания уделяется национальному, чем в понятии «интернационализм», в принципе, «культура межнационального общения» вырастает на основе «интернационализма», является производным по отношению к нему[6, с.233].

Еще одной категорией, лежащей в основании понятия «культура межнационального общения», является категория «общение». Комплексная разработка проблемы общения является предметом различных научных дисциплин: социологии, психологии, экономики, этнографии, лингвистики. Однако, также как и в случае с понятиями этноса и культуры, определяющей для понимания категории «общение» является трактовка его сущности развернутая в рамках философского знания.

В философии представление о сущности общения разрабатывается в основном в контексте философско – антропологических и социально – философских исследований. Общим местом для философской разработки понятия «общение» является осмысление его в связи с представлением о специфичности человеческой деятельности, а по сути специфичности человеческого бытия, главной чертой которого является взаимодействие с другими людьми. Это понимание общения как специфически – человеческого вида деятельности, восходящее еще к Аристотелю, позволяет говорить о таких специфических его свойствах как целесообразность, рациональность, свобода, социокультурная обусловленность, субъект – субъектное отношение.

Центральным, базовым свойством общения, как было уже отмечено, является субъект – субъектное взаимодействие, то есть такая связь между общающимися сторонами, в которой они выступают во – первых – как равноценные, равнозначные, то есть характеризующиеся внутренним единством, а во – вторых как обладающие самоценностью, самостоятельностью, индивидуальным, неповторимым содержанием, отражающим как абстрактные, сущностные ее черты, так и реальное ее место в конкретной ситуации общения. О последнем, к сожалению, довольно часто забывается в ходе обсуждения проблемы общения. Субъект берется вне реальных условий своего существования, реальной ситуации его общения. Между тем, процесс общения, как и всякий вид деятельности, представляет собой не сумму деятельностей отдельных Я, но единый

процесс, в который вовлечены субъекты, имеющие основанием своей субъектности не только нечто лежащее вне самой ситуации общения, но и ее самое. Это вообще указывает на то, что собственно ценность и значимость самого субъекта межнационального общения измеряется тем, в какой мере он, как общающаяся сторона сознает свое объективное положение в общении и сущность самого этого процесса в его абстрактном содержании и конкретном выражении.

Относительно проблемы межнационального общения это означает, что, воспитание культуры межнационального общения представляет собой процесс, в котором можно отчетливо выделить две специфические линии: одна - связанная с развитием культуры межнационального общения у представителя так называемой титульной, социообразующей нации, где главным будет развитие сознания полиэтничности и поликонфессиональности ее состава, другая – с развитием этого качества, основанного на понимании своей включенности в единое национальное целое у представителя так называемой малой нации, или народности. С другой стороны, стороны, если пользоваться языком метафор, воспитание культуры межнационального общения обретает двойственность в силу того, что в одном случае оно будет ориентироваться на «соседей по дому», то есть процесс взаимодействия с нациями, обладающими политической самостоятельностью, и «соседей по квартире», то есть тех, кто входит в состав единого социального целого. В своих общих основаниях эти два процесса совпадают, однако в конкретной ориентации, каждый из них обладает своей особой расстановкой акцентов.

Подводя итог, можно сказать, что межнациональное общение представляет собой процесс субъект – субъектного взаимодействия национальных культур и их представителей, разворачивающийся либо между представителями этносов – отдельных социальных организмов, либо между представителями этносов, входящих в состав единого социального целого, которое ставит перед собой целью развитие индивидуального этнического начала, не разрушающее, однако, как целостности полиэтничного по составу социального целого, так и межкультурного взаимодействия между человечеством в целом. Этот процесс разворачивается на всех уровнях и охватывает все стороны человеческой культуры.

Литература.

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева; Вступ. ст. С. Баньковской. - М.: «КА- НОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. - 288с.
2. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. – М. 1973. – 284 с.
3. Булгаков С.Н. Нация и человечество//Булгаков С.Н. Сочинения. В 2 – х т. - М. 1993, т. 2; -752 с.
4. Вольтман Л. Политическая антропология. – М. 2000.- 448 с.
5. Гасанов З.Т. Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения // Педагогика.- 1996. - №6. - С. 51 - 54.
6. Гасанов Н.Н. О культуре межнационального общения // Социально-политический журнал. - 1997. - №3. – С.232-237
7. Голев А.Г. Воспитание патриотизма и культуры межнациональных отношений у старшеклассников : Учеб.-метод. пособие по педагогике : Пятигор. гос. лингвист. ун-т / А. Г. Голев. - Пятигорск : Изд-во Пятигор. гос. лингвист. ун-та, 1996. – 55 с.
8. Каган М.С. Мир общения. – М., 1990. – 315 с.
9. Коротеева В.В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. – М. 1999. – 139. - С.136-138
10. Попков Ю.В. Интернационализация в традиционном и современном обществах. Новосибирск: Изд-во ИДМИ, 2000. - 200 с.

Ismatov Shuhrat Ubaydovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

YOSH AVLADDA LIDERLIK VA TASHABBUSKORLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR

Annotatsiya. Mazkur maqolada yosh avlodda liderlik va tashabbuskorlik sifatlarini shakllantirishning zaruriyati hamda bu yo'lda pedagogik innovatsiyalarning tutgan o'rni tahlil qilinadi. Jamiyatda ijtimoiy faollik, mustaqil fikrlash va jamoaviy mas'uliyatga ega shaxslarni tarbiyalash uchun ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni joriy etish muhim hisoblanadi. Tadqiqotda Kollektiv ijodiy faoliyat texnologiyasi, Interaktiv va teng huquqli ta'lim texnologiyalari, Peer-to-peer (tenglar o'rtasidagi) ta'lim, shaxsning subyektiv ijtimoiy faolligini rivojlantirish texnologiyasi hamda axloqiy qadriyatlar orientatsiyasini shakllantirishga oid metodikalar chuqur yoritiladi. Pedagogik innovatsiyalar liderlik kompetensiyalarining kognitiv, amaliy, reflektiv va motivatsion jihatlariga kompleks ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy faol, tashabbuskor, mustaqil qaror qabul qiluvchi yoshlarni shakllantirishda muhim o'rin egallaydi.

Kalit so'zlar: liderlik, tashabbuskorlik, pedagogik innovatsiya, ijtimoiy faollik, yoshlar, interaktiv ta'lim, liderlik kompetensiyasi.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические инновации как эффективный инструмент формирования лидерских и инициативных качеств у молодежи в условиях современной образовательной среды. Актуальность темы обусловлена необходимостью подготовки социально активных, ответственных и самостоятельных личностей, способных принимать решения и вести за собой других. Освещены и проанализированы современные технологии и методики: технология коллективной творческой деятельности, интерактивное и равное обучение, технология «равный обучает равного», формирование субъектной социальной активности, методика нравственной ценностной ориентации. Выявлены психолого-педагогические механизмы и условия, способствующие комплексному развитию лидерских компетенций у молодежи.

Ключевые слова: лидерство, инициативность, педагогические инновации, молодежь, интерактивное обучение, субъектная активность, компетенции.

Annotation. This article explores the role of pedagogical innovations in developing leadership and initiative among youth within the modern educational environment. The necessity for socially active, responsible, and independently thinking individuals has made it essential to implement innovative approaches in education. The study highlights effective methods and technologies, including Collective Creative Activity, interactive and equal learning, peer-to-peer learning, the development of subjective social activity, and moral value orientation methodologies. The paper identifies psychological and pedagogical mechanisms that support the comprehensive development of youth leadership competencies.

Keywords: leadership, initiative, pedagogical innovation, youth, interactive learning, social activity, competencies.

Globalashuv, raqamli transformatsiya va bilimga asoslangan iqtisodiyot sharoitida ta'limning asosiy vazifalaridan biri – liderlik va tashabbuskorlik fazilatlariga ega bo'lgan, o'z fikrini ilgari sura oladigan va qaror qabul qilishda faol ishtirok etadigan yoshlarni tarbiyalashdir. Bu jarayonda an'anaviy yondashuvlar yetarli bo'lmay qolganligi sababli, innovatsion pedagogik texnologiyalarga murojaat qilish zaruratga aylangan.

Zamonaviy ijtimoiy-psixologik va boshqaruv nazariyalarida **lider** tushunchasi keng qo'llanilib, u ko'pincha shaxsning muayyan ijtimoiy guruh doirasida ta'sir ko'rsata olish salohiyati bilan bog'liq holda izohlanadi. Umumqabul qilingan ta'rifga ko'ra, lider - bu jamoa yoki guruh tomonidan ijtimoiy ahamiyatga ega qarorlar qabul qilish vakolatiga ega sifatida tan olingan shaxsdir. U guruh manfaatlarini anglash, ifodalash va unga xizmat qilish nuqtayi nazaridan

boshqalardan ajralib turadi. Boshqacha aytganda, lider - bu o'z ortidan boshqalarni ergashtira oladigan, tashabbuskorlik va mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyor bo'lgan shaxsdi [2].

Shu bilan birga, liderlik (*leadership*) tushunchasi esa murakkab ijtimoiy ta'sir ko'rsatish jarayonini anglatadi. Bu jarayonda lider jamoaning boshqa a'zolari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va birgalikda belgilangan maqsad va vazifalarga erishish uchun kuch va resurslarni safarbar etadi. Ushbu jarayon davomida lider nafaqat tashkiliy vazifalarni bajaradi, balki ijtimoiy-psixologik muhitga faol ta'sir o'tkazadi, jamoada motivatsiyani oshiradi va o'zaro ishonchni mustahkamlaydi [4].

Lider va liderlik so'zlari ingliz tilidan o'zlashgan bo'lib, ularning etimologik ildizlari qadimgi anglo-saks tiliga borib taqaladi. "Leader" so'zi *lead* - "yo'l", "yo'nalish" degan ma'noni bildiruvchi ot va *leaden* - "sayohat qilish", "yo'l yurmoq" degan fe'ldan hosil bo'lgan. Bu esa mazkur atamaning ilk ma'nosida ham harakat, boshchilik qilish, yo'l ko'rsatish kabi dinamik jihatlar mavjud bo'lganini anglatadi. Ushbu lingvistik ildizlar, liderlikning zamonaviy mazmuni bilan uyg'un holda, uni harakatga keltiruvchi, yo'l ko'rsatuvchi va boshqalarga ilhom beruvchi kuch sifatida talqin etishga imkon beradi [4].

Bugungi global va axborotga to'yingan jamiyatda liderlik tushunchasi yanada murakkablashib, nafaqat formallik darajasidagi boshqaruvni, balki innovatsion fikrlash, ijtimoiy ongni o'zgartirish, emotsional intellektga asoslangan boshqaruv, axloqiy tamoyillarga tayanish kabi zamonaviy jihatlarni o'z ichiga olmoqda. Shu sababli, liderlik masalasini nafaqat sotsiologik va boshqaruv nuqtayi nazaridan, balki psixologik, pedagogik va madaniy kontekstda ham har tomonlama tadqiq qilish dolzarb hisoblanadi [3].

Liderlar va ergashuvchilar (bo'ysunuvchilar) o'rtasidagi farqlanish jamiyatning barcha tashkiliy darajalarida, bevosita norasmiy guruhlardan tortib siyosiy elitagacha, mavjud bo'lgan universal hodisadir. Ayniqsa, siyosiy liderlik - bu butun jamiyatga uzluksiz va ustuvor ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan shaxs faoliyati bilan bog'liq jarayon bo'lib, u odamlarni birlashtirish, voqealarning borishini o'zgartirish va siyosiy jarayonlarga yo'nalish berish salohiyatini o'zida mujassam etadi. Aksincha, siyosiy liderning o'z ijtimoiy vazifalarini bajarmasligi xalq bilan uzilish, ishonch yo'qolishi va siyosiy boshqaruvning buzilishiga olib keladi.

Tarixiy jihatdan olib qaralganda, liderlik uzoq vaqt davomida favqulodda shaxsning individual roli sifatida ko'rilgan. Haqiqatdan ham, qadimgi jamiyatlarda tajribali, kuchli va aqlli shaxslar - urug' boshliqlari, oqsoqollar - jamoa tomonidan e'tirof etilgan va hurmat qozongan. Bu qarash qadimgi yunon faylasufi Aristotelga borib taqaladi. U o'zining siyosiy-falsafiy qarashlarida jamiyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida liderlar odatda oilalarning yoshi katta va tajribali boshliqlari bo'lganini ta'kidlaydi.

Aristotelga tayanuvchi shaxsiy fazilatlar nazariyasining tarafdorlari, liderlik tabiiy iste'dodga bog'liq bo'lib, bu fazilat har bir kishiga xos emasligini ilgari suradilar. Ularning fikricha, liderlar quyidagi tug'ma xususiyatlar evaziga yetishib chiqadi: aql-zakovat, energiya, iroda, jasorat, o'ziga ishonch va boshqalar. Biroq zamonaviy ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, liderlik - bu muayyan davr, makon va sharoit mahsulidir. Ya'ni, liderlik muayyan ijtimoiy ehtiyoj va vaziyatlarga javoban shakllanadi. Bu borada amerikalik siyosatshunos Y. Jennings shunday deydi: "Agar vaziyat Napoleon uchun pishgan bo'lsa, demak Napoleon ham o'sha vaziyatga pishgan edi. Buyuk liderlar holatni chuqur his qiladi va uni o'z foydasiga burishga qodir bo'ladi."

Bu fikrlar shuni ko'rsatadiki, liderlik potentsiali har bir insonda ma'lum darajada mavjud, va u turli hayotiy vaziyatlarda yoki ijtimoiy rollar kontekstida namoyon bo'lishi mumkin. Muhimi shundaki, liderlik xarizmasi - bu boshqarilishi va shakllantirilishi mumkin bo'lgan sifatdir, ya'ni u faqat tug'ma emas, balki o'zlashtiriladigan, o'rgatiladigan kompetensiyadir. Ko'plab ilmiy va amaliy tadqiqotlar liderning funksiyalari, rollari va maqsadli faoliyati orqali bu fikrni tasdiqlaydi.

Lider deganda, birinchi navbatda, jamoasida yuksak obro'-e'tiborga ega, jamoat manfaatlarini anglab yetgan holda muhim qarorlarni qabul qila oladigan, murakkab holatlarda boshqaruvni o'z qo'lga ola biladigan shaxs tushuniladi. Bunday lider o'z kuchi va qobiliyatlariga

ishongan, empatiya va g'alaba psixologiyasiga ega bo'lgan, atrofida jamoa va tarafdorlarni birlashtira oladigan kuchli ijtimoiy figura hisoblanadi. U, odatda, fikrlari va harakatlarida qat'iyatli, muhim qarorlar qabulida ikkilanishsiz, faol va mulohazali, ishontira oladigan, o'ziga tortadigan mustaqil shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy ijtimoiy va professional muhitda esa, "lider" tushunchasiga quyidagi atamalar sinonim sifatida qo'llanadi: "boshliq", "yetakchi", "shef", "rahbar", "shaxsiy namuna", "frontmen", "markaziy shaxs", "champion" va boshqalar.

Haqiqiy lider - bu nafaqat tashqi ko'rinishi, intellektual salohiyati yoki lavozimi bilan ajralib turuvchi shaxs, balki ichki madaniyati, insoniy yondashuvi va kuchli shaxsiy xususiyatlari bilan jamoani birlashtira oladigan, unga yo'l ko'rsata oladigan ijtimoiy figura hisoblanadi. Liderlikning zamonaviy nazariyalari shaxsiy fazilatlarining ahamiyatini ustuvor deb hisoblaydi, chunki ular liderning qarorlarida, harakatlarida va muloqot uslubida doimiy ifoda topadi.

1. Fiziologik sifatlar guruhi. Fiziologik xususiyatlar liderlik salohiyatini baholashda boshlang'ich, lekin muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu xususiyatlar liderning tashqi ko'rinishi, jismoniy sog'ligi va umumiy energetik salohiyatini o'z ichiga oladi. Yoqimli tashqi ko'rinish va tovush tembri liderning ilk taassurot yaratishdagi afzalliklarini belgilaydi. Bunda insonning o'zini tutishi, tana harakati, mimika va nutq madaniyati muhim o'rin tutadi. Sog'lom jismoniy holat va bardoshlilik esa kundalik faoliyatda yuqori ishchanlikni ta'minlab, liderning tashabbuskorlik va qat'iyat bilan harakat qilishi uchun zamin yaratadi. Tashqi ko'rinishda tashkilotchilik, energiyalilik va aniqlik mavjudligi esa liderni nafaqat jozibador, balki ishonchli shaxs sifatida jamoa e'tiboriga olib chiqadi. Shunday qilib, fiziologik fazilatlar - liderning ijtimoiy ta'sirchanligini kengaytiruvchi asosiy ko'rinish darajasidir.

2. Psixologik sifatlar guruhi. Psixologik xususiyatlar liderlik salohiyatining ichki psixodinamik jihatlarini belgilab beradi. Liderning psixotipi (ekstravert yoki introvert) va temperament turi (xolerik, sangvinik, flegmatik va boshqalar) uning tashqi muhitga moslashuvchanligi, boshqalar bilan muloqot qilish uslubi va ijtimoiy roli bilan chambarchas bog'liq. Psixologik barqarorlik - stressli holatlarda muvozanatni saqlay olish, asabiy tushkunlikka tushmaslik, muammolarni muvozanat bilan hal qilish imkonini beradi. Bunda sog'lom agressivlik va kuchli ichki ambitsiya liderni murosasizlikdan emas, balki o'z nuqtayi nazarini qat'iy himoya qiladigan shaxs sifatida namoyon qiladi. Qolaversa, ijodiy tafakkur va yangilikka ochiqlik liderni o'z sohasida innovatsion g'oyalar yaratish, jamoani yangi g'oyalarga jalb qilish imkonini beradi. Psixologik sifatlarining yadro komponentlari sifatida qat'iyat, jasorat va o'zini tasdiqlashga bo'lgan ehtiyoj ajralib turadi. Bu fazilatlar liderning motivatsion manbaidir va ularni har tomonlama rivojlantirish liderlik barqarorligining psixologik negizini mustahkamlaydi.

3. Intellektual sifatlar guruhi. Intellektual sifatlar zamonaviy liderlik kompetensiyalarining asosi hisoblanadi. Bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda lider nafaqat boshqaruvchi, balki tahlilchi, strateg va kelajakni oldindan ko'ra oluvchi shaxs bo'lishi talab etiladi. Original fikrlash qobiliyati va tez aqliy reaksiyalar liderni nostandart vaziyatlarda yangicha yondashuv topish, inqirozli holatlarda yo'l-yo'riq belgilash imkonini beradi. Yuqori darajadagi tafakkur salohiyati, mustahkam xotira va kuchli intuitsiya murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishga xizmat qiladi. Intellektual fazilatlar doirasida mantiqiy tafakkur, keng dunyoqarash va umumiy bilimdonlik alohida o'rinni egallaydi. Strategik fikrlash - liderlikning eng muhim jihatlaridan biri bo'lib, voqealarni chuqur tahlil qilish va uzoq muddatli istiqbolni ko'ra bilish orqali jamoani to'g'ri yo'lga boshlash imkonini beradi. Shu jihatdan, intellektual salohiyat - liderlikni professional darajaga olib chiquvchi tayanch ustundir.

4. Shaxsiy va ishbilarmonlik (delovoy) sifatlar guruhi. Liderlik nafaqat tashqi ta'sir o'tkazish, balki ichki shaxsiy madaniyat, axloqiy barqarorlik va tashkilotchilik qobiliyati bilan ham bog'liq. Ishbilarmonlik sifati liderlik samaradorligini belgilovchi mezonlardan biridir. Tashkiliy qobiliyat va intizom - liderlikning kundalik amaliy jihatlarida namoyon bo'ladi. Ishonchlilik va diplomatik yondashuv esa jamoa bilan aloqalarda muvozanatli va adolatli pozitsiyani saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Moslashuvchanlik, mustaqillik va

mas'uliyatlilik liderni situatsiyaviy muammolarda ishonchli qaror qabul qiluvchi sifatida ko'rsatadi. Shu bilan birga, shaxsiy-axloqiy sifatlar - xushmuomalalik, samimiylik, halollik, e'tibor va qat'iyat - liderni ijtimoiy jihatdan maqbul va jamoada yetakchilikka loyiq shaxs sifatida shakllantiradi. Ishontirish qobiliyati va empatiya esa jamoaviy ruhni kuchaytirish, ishonch muhitini yaratish va tarafdorlar bazasini kengaytirishda alohida o'rin egallaydi.

Yuqorida tahlil qilingan sifatlar guruhi shuni ko'rsatadiki, liderlik inson shaxsiyatining barcha jihatlarini - jismoniy, psixologik, aqliy va axloqiy tomonlarini o'z ichiga olgan ko'p komponentli tizimdir. Lider - bu faqat tug'ma iste'dod egasi emas, balki ijtimoiy-madaniy muhitda o'z salohiyatini shakllantirib boradigan murakkab ijtimoiy subyektdir. Har bir sifat guruhi o'zaro integratsiyada bo'lib, liderlik kompetensiyasining psixopedagogik asoslarini tashkil etadi. Ushbu tizimli yondashuv liderlik salohiyatini rivojlantirish va baholashda nazariy va amaliy mezonlar sifatida xizmat qilishi mumkin.

Bugungi jamiyatda ijtimoiy faollik, liderlik va tashabbuskorlik yosh avlodning shaxsiy va kasbiy shakllanishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Ushbu sifatlar nafaqat individual muvaffaqiyatga, balki ijtimoiy guruhlarda samarali hamkorlik va boshqaruvga ham xizmat qiladi. Shu bois ta'lim tizimi, xususan, maktab va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, bolalar va yoshlar tashkilotlari bilan hamkorlikda liderlik kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha innovatsion yondashuvlar zarur hisoblanadi.

Pedagogik innovatsiyalar bu - ta'lim jarayoniga ilg'or g'oyalar, yangilangan texnologiyalar va samaradorlikni oshiruvchi metodlarni joriy etish orqali shaxsning faol ijtimoiy pozitsiyasini shakllantirishni nazarda tutadi. Yoshlar liderligini shakllantirishga yo'naltirilgan innovatsion texnologiyalar quyidagi shaxsiy sohalarga kompleks ta'sir ko'rsatadi:

- kognitiv (bilish, tushunish);**
- motivatsion (qiziqish, ehtiyoj, ichki harakatlantiruvchi kuchlar);**
- amaliy (ko'nikmalar, faoliyatga tayyorlik);**
- refleksiv (o'z-o'zini anglash, tahlil, baholash).**

Mazkur yondashuv, yosh liderlarni shakllantirishda ta'lim, tarbiya va ijtimoiy faoliyatning uyg'un tizimini yaratishga xizmat qiladi.

Liderlikni rivojlantirish texnologiyasi - bu jarayonning algoritmik, bosqichma-bosqich tashkil etilgan modeli bo'lib, unda liderni aniqlash, o'qitish, faoliyatini tashkil etish, pedagogik qo'llab-quvvatlash kabi bosqichlar tizimli tarzda amalga oshiriladi.

Liderlikni rivojlantirish metodikasi esa - bu maqsadga erishishni ta'minlovchi aniq vositalar, usullar va shakllar majmuasidir. U texnologiyani amaliy jihatdan to'ldirib, natijadorlikni oshiradi [9].

Shu nuqtai nazardan, liderlik sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik innovatsiyalar bir nechta yo'nalishlarda samarali qo'llanilishi mumkin.

Yosh avlodda liderlik va tashabbuskorlikni shakllantiruvchi ilg'or texnologiyalar:

1.Kollektiv ijodiy faoliyat texnologiyasi. Ushbu texnologiya o'quvchilarni jamoaviy ishlarga jalb etish, mas'uliyat va tashabbusni bo'lishish orqali liderlik holatiga o'rnatish imkonini beradi. Kollektiv ijodiy faoliyat texnologiyasi doirasida bajariladigan loyihaviy faoliyat, rolli taqsimot va umumiy natijaga erishish jarayoni liderlik salohiyatini yuzaga chiqaradi. Kollektiv ijodiy faoliyat texnologiyasi - bu pedagog I.P. Ivanov tomonidan ishlab chiqilgan va yoshlarni ijodkor, gumanist, tashabbuskor shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan pedagogik innovatsiyadir. Kollektiv ijodiy faoliyat texnologiyasi tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning teng huquqli hamkorligiga asoslangan bo'lib, o'quvchilarni jamoaviy ijodiy faoliyatga jalb etadi. Uning asosiy maqsadi - shaxsda vatanparvarlik, jamoaviylik, insonparvarlik, mas'uliyat, mehnatsevarlik va tashabbuskorlik kabi fuqarolik fazilatlarini shakllantirishdir. Mazkur texnologiyaning asosiy vositalari – bu kollektiv ijodiy ishlar, ijodiy o'yinlar, musobaqalar, tanlovlar va amaliy tadbirlardir. Kollektiv ijodiy faoliyat texnologiyasi samaradorligi shaxsga kompleks ta'sir orqali ta'minlanadi: bilim, motivatsiya, amaliy faoliyat va refleksiya uyg'unlikda rivojlanadi. Bu texnologiya doirasida pedagog va o'quvchi o'rtasida chinakam hamkorlik, tashabbusga ochiqlik, ijodiy yondashuv

asosida tarbiyaviy muhit shakllanadi. Natijada, o'quvchi nafaqat bilim oladi, balki ijtimoiy faol, liderlik salohiyatiga ega, tashabbuskor va ma'suliyatli shaxs sifatida yetishadi.

2. Interaktiv va teng huquqli ta'lim texnologiyalari. Bu texnologiyalar o'quvchilarning faolligini rag'batlantirish, fikr almashish, tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish orqali yetakchilik sifatlarini faollashtiradi. Interaktiv ta'lim texnologiyasi – bu butun dunyo bo'yicha bolalar, o'smirlar va yoshlar bilan ishlashda keng qo'llanilayotgan, liderlik salohiyatini rivojlantirishda samarali innovatsion pedagogik yondashuvdir. Texnologiyaning asosida ishtirokchilar o'rtasidagi shaxslararo muloqot, tajriba va g'oyalar almashinuvi, real muammolarni birgalikda tahlil qilish va hal etishga yo'naltirilgan faol o'zaro ta'sir yotadi. Ayniqsa, bu texnologiya bolalar va yoshlar tashkilotlarida liderlik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu texnologiyada S.S. Kashlev tomonidan tavsiya etilgan interaktiv metodlar guruhi asosiy o'rin tutadi: ishtirokchilar o'rtasida ijobiy muhit va aloqa o'rnatish usullari; faoliyat almashinuvi metodlari; mazmun yaratish (sinn-making); fikrlash va muammolarni hal etish faoliyatlari; reflektiv usullar va integrativ o'yinlar. Bu yondashuv shaxsiy tajribaga tayanish, erkin tanlov, ijodiy fikr yuritish, o'z fikrini ifoda etish, o'zini va boshqalarni baholash kabi liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interaktiv ta'lim uch bosqichda amalga oshiriladi: 1) ishtirokchilarni motivatsiyalash va kommunikatsion muhitni shakllantirish; 2) guruh va individual faoliyat orqali muammoli topshiriqlarni bajarish; 3) refleksiya - ya'ni o'z harakatlari, o'zaro munosabatlar va natijalarni tahlil qilish. Ushbu texnologiyaning muvaffaqiyati pedagogning o'zini tashkilotchilik, maslahat berish va yo'naltirish funksiyalarida tutishi, ishtirokchilar esa faol, tashabbuskor va fikrlovchi subyekt sifatida ishtirok etishiga bog'liq. Shu tariqa, interaktiv ta'lim yosh avlodda liderlik va tashabbuskorlik sifatlarini samarali rivojlantirishning kuchli pedagogik vositasidir.

3. Tenglar o'rtasidagi ta'lim texnologiyasi (Peer-to-peer learning) - bu o'smirlar va yoshlar o'rtasida liderlik, ijtimoiy mas'uliyat, tashabbuskorlik va fuqarolik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik yondashuvdir. Ushbu texnologiya asosida tayyorlangan ko'ngilli-instruktorlar o'z tengdoshlariga sog'lom turmush tarzi, gender madaniyati, mas'uliyatli xulq, zo'ravonlikning oldini olish kabi dolzarb ijtimoiy mavzularni teng maqomda yetkazadi. Bu yondashuv ayniqsa bolalar va yoshlar tashkilotlarida liderlik salohiyatini rivojlantirish uchun samarali hisoblanadi. Bu texnologiya faol o'yinlar, loyihalar, munozaralar, rolli o'yinlar, holatlarni tahlil qilish kabi metodlarga tayanadi.

Mazkur texnologiya yoshlarni mustaqil fikrlashga, o'z tengdoshlariga rahbarlik qilishga, jamoaviy faoliyatni uyushtirishga o'rgatadi. Samaradorlikni ta'minlovchi omillar – ishtirokchilarning har bir bosqichda faol qatnashuvi, yoshlar submadaniyatining qadriyatlariga hurmat, gender va yosh xususiyatlarini inobatga olish, hamda inson huquqlari va tolerantlik tamoyillariga asoslangan demokratik muhitdir. Natijada, o'smir va yoshlar o'z liderlik qobiliyatlarini real ijtimoiy kontekstda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

4. Shaxsning subyektiv ijtimoiy faolligini shakllantirish texnologiyasi (M.I. Rojkov tomonidan ishlab chiqilgan) – bu bolalar va yoshlar ijtimoiy amaliyotida o'zini faol subyekt sifatida anglashini, ijtimoiy rollarni mustaqil egallashini va liderlikka intilishini ta'minlovchi zamonaviy pedagogik yondashuvdir. Ushbu texnologiya ijtimoiy ong va javobgarlikni shakllantirish, o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini anglash va ijtimoiy muhitga uyg'un moslashuv orqali yoshlarni fuqarolik faoliyatiga tayyorlaydi. Uning asosiy yo'nalishlari – ijtimoiy avtonomiya, ijtimoiy o'zini belgilash, ijtimoiy chiniqish, ijtimoiy himoya va ijtimoiy sinov (proba)lar orqali liderlik salohiyatini ochib berishdan iborat [8].

Mazkur texnologiyada har bir yo'nalish aniq psixopedagogik maqsadga ega: ijtimoiy avtonomiya - o'z ustidan nazorat va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatidir; ijtimoiy o'zini belgilash - shaxsning jamiyatdagi o'rnini anglashidir; ijtimoiy chiniqish esa - murakkab sharoitlarda irodaviy barqarorlikni rivojlantirishni taqozo etadi. Ijtimoiy himoya esa shaxsning salbiy ijtimoiy bosimlarga nisbatan psixologik immunitetini mustahkamlasa, ijtimoiy sinovlar

orqali o'quvchilar turli ijtimoiy rollarni amaliyotda sinab ko'radilar. Shu tarzda, yoshlar o'zlarining shaxsiy pozitsiyasini aniqlash, axloqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy muvozanatda mustahkam turishni o'rganadilar.

Yosh avlodda liderlikka yo'naltirilgan faoliyatlar mazkur texnologiyada ijtimoiy-guruhiy muhitda amalga oshiriladi: rasmiy yoki norasmiy birlashmalar, o'quv muassasalari, bolalar oromgohlari va loyihaviy faoliyatlarda liderlik rollarini bajarish uchun shart-sharoit yaratiladi. Pedagog bu jarayonda "rahbar" emas, balki "hamkor va yo'l ko'rsatuvchi" rolini bajaradi. Shaxsiy ijtimoiy faollikning eng yuqori bosqichi - bu liderlik bo'lib, u tashabbus, kommunikativlik, mustaqillik va o'zini namoyon etishga tayyorlik orqali ifodalanadi. Mazkur texnologiyaning samaradorligi ijtimoiy sinovlar, ijodiy tadbirlar va faol o'yinlar uyg'unligi, shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan, avtonomiyani qo'llab-quvvatlovchi tarbiyaviy yondashuvda namoyon bo'ladi.

5. Axloqiy qadriy orientatsiyalarni shakllantirish metodikasi bolalar va o'smirlar jamoaviy tashkilotlari (jumladan, maktabda faoliyat yurituvchi birlashmalar) doirasida yosh avlodda axloqiy ong, ma'naviy pozitsiya va ijtimoiy javobgarlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuvdir. M.E. Minova tomonidan ishlab chiqilgan mazkur metodika o'smirlarning shaxsiy rivojlanishida liderlik fazilatlarini tarbiyalashda axloqiy qadriyatlarni markazga qo'yadi. Axloqiy qadriy orientatsiyalar shaxsning bilish, motivatsiya, faoliyat va baholash orqali o'z axloqiy pozitsiyasini ifodalashiga imkon yaratadi.

Metodikaning samaradorligi bir necha shartlarga bog'liq: faoliyat mazmuni va uslublarining yosh xususiyatlariga mosligi, o'quvchi-yoshlar submadaniyatiga hurmat bilan yondashuv, axloqiy qadriyatlarni jamoaviy hayot tarzida singdirish, o'zini o'zi boshqarish va tashabbusga asoslangan muhitda tarbiyaviy jarayonni olib borish. O'smirlar axloqiy qadriyatlarni faqat o'rgangan emas, balki o'z hayotiy tajribasi orqali amalda anglaydigan, baholaydigan va namoyon etadigan yetakchi shaxsga aylanishi uchun bu metodika pedagogik innovatsiyalarning muhim vositasi hisoblanadi.

6.Liderlik kompetensiyalarini rivojlantiruvchi maxsus texnologiyalar. Bular maxsus trening va amaliy mashg'ulotlarga asoslangan dasturlardir. Ular motivatsiyani oshirish, o'ziga ishonchni mustahkamlash, jamoani boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

7.Biznes-o'yinlar va simulyatsion metodlar. Harakatli o'yinlar, rolli ssenariylar, muammoli vaziyatli ishlar orqali liderlik faoliyati simulyatsiya qilinadi. Bu metodlar o'quvchilarni real sharoitlarda qaror qabul qilish, javobgarlikni bo'lishish, muammoni hal qilish kabi liderlik holatlariga tayyorlaydi.

Xulosa. Yosh avlodda liderlik va tashabbuskorlik sifatlarini shakllantirish - bu faqat individual qobiliyatni rivojlantirish emas, balki ta'lim-tarbiya tizimida shaxsni jamiyatga faol, mas'uliyatli, harakatchan, ijtimoiy ongli subyekt sifatida tayyorlashdir. Pedagogik innovatsiyalar bu yo'lda ta'limning samaradorligini oshirish, liderlik kompetensiyalarini shakllantirish va yoshlar ongida ijtimoiy faollikni uyg'otishning muhim vositasidir. Innovatsion texnologiyalar va metodikalar sinergiyasi orqali zamonaviy jamiyat talablariga mos, mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor yoshlarni tarbiyalash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yosh avlodda liderlik va tashabbuskorlik sifatlarini shakllantirish pedagogik innovatsiyalar orqali tizimli va kompleks yondashuvni talab qiladi. Kognitiv, psixologik, ijtimoiy va faoliyatga yo'naltirilgan komponentlarni o'z ichiga olgan texnologiya va metodikalar yoshlarda nafaqat liderlik salohiyatini uyg'otadi, balki uni amalda qo'llash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Kollektiv ijodiy faoliyat, interaktiv yondashuvlar, tenglar o'rtasida o'qitish, axloqiy qadriyatlar asosida tarbiya va subyektiv faollikni rivojlantirish texnologiyalari bu yo'lda ta'sirchan vosita bo'lib xizmat qiladi. Natijada, zamonaviy jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan, qaror qabul qiluvchi, boshqalarni yetaklay oladigan yosh shaxslarni shakllantirish imkoniyati yuzaga chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Адизов Б. Р., Олимов Ш. Ш. Олий таълим муассасасаларида таълим сифатини ошириш имкониятлари //Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 1. – С. 41-47.

2. Большая актуальная политическая энциклопедия / под общ. ред. А. Белякова и О. Матвейчева. М. : Эксмо, 2009. 412 с.
3. Жураев Б. Т. Социально-духовное развитие студентов //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 22-23.
4. Евтихов О. В. Лидерский потенциал руководителя: специфика, содержание и возможности развития. Красноярск : СибЮИ МВД России, 2011. 288 с
5. Исмамов Ш. У. Олий таълим муассасаларида талабалар ижтимоий фаоллигини ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари //Экономика и социум. – 2023. – №. 5-1 (108). – С. 574-578.
6. Ismatov Sh.U. Sharq allomalari merosini o'rganish – yoshlarda ma'naviy salohiyatni tarbiyalash omili sifatida. "Pedagogik mahorat" ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 5, 156-161-betlar.
7. Исмамов Ш.У. Ёшларда ҳукукий маданиятни шакллантириш –ижтимоий фаолликни ривожлантирувчи омил сифатида. "Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnali №3(11). 2024. 249-257-бетлар.
8. Минова М.Е. Подготовка лидеров детских и молодежных общественных объединений в учреждениях образования. - Минск :Национальный институт образования, 2018. - 240 с.
9. Пономарёв А. В. Лидерство в молодежной среде : учеб. пособие / А.В. Пономарёв, А.О. Ланцев, М.С. Кырчиков ; Мин-во науки и высшего образования РФ.- Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2020.- 216 с

Asadova Zarina Axmadovna,
*Buxoro davlat texnika universiteti "Texnologik mashina va jihozlar" kafedrası
o'qituvchisi*

"FLIPPED CLASSROOM" TEXNOLOGIYASINING MASOFAVIY TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI METODIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada "Flipped Classroom" texnologiyasining masofaviy ta'lim samaradorligini oshirishdagi metodik imkoniyatlari o'rganildi. Flipped uslubining nazariy asoslari bayon etilib, bu uslubning ta'lim jarayonidagi ta'siri tahlil qilindi. Masofaviy sharoitda flipped Classroom qo'llash metodikasi haqida ma'lumot berildi: videodarslar va interaktiv mashg'ulotlarni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqildi. Talabalarning mustaqil o'qish ko'nikmalariga flipped ta'sirini baholash uchun tadqiqotlardan misollar keltirildi; masalan, flipped metodini qo'llagan guruhda talabalarning o'zini-o'zi o'rgatish tayyorligi oshgani aniqlangan. Amaliy misollar va tajribalar bo'limida Flipped Classroom metodikasi bo'yicha o'tkazilgan eksperimentlar ko'rib chiqilib, grafik va jadval yordamida talabalar faolligi, mavzuni egallash darajasi va baholash natijalari solishtirildi. Xulosa qismida flipped Classroom uslubining masofaviy ta'lim sifatiga ijobiy ta'sirini qo'llab-quvvatlovchi xulosalar keltirildi.

Kalit so'zlar: Flipped Classroom, teskari sinf, masofaviy ta'lim, mustaqil o'qish, ta'lim texnologiyasi.

Аннотация: В статье исследуются методические возможности технологии «перевернутого класса» (Flipped Classroom) для повышения эффективности дистанционного обучения. Изложены теоретические основы данного подхода и анализ его влияния на образовательный процесс. Рассмотрены методика применения flipped Classroom в условиях удаленного обучения: использование видеоуроков, онлайн-конференций и интерактивных задач. Оценено влияние flipped Classroom на навыки самостоятельного обучения студентов – например, показано, что данный подход улучшает готовность к самоорганизации и метапознание. Приведены практические примеры и опыт внедрения метода, а также графики и таблицы, иллюстрирующие активность студентов, степень усвоения материала и результаты оценивания в традиционной и перевернутой моделях обучения. В заключении подчеркнута роль flipped Classroom в повышении качества дистанционного обучения.

Abstract: This article examines the methodological opportunities of the "Flipped Classroom" technology to enhance the effectiveness of distance education. The theoretical foundations of the flipped learning model are described, and its impact on the learning process is analyzed. We discuss how the flipped classroom approach can be applied in remote education, including the use of instructional videos, online discussions, and interactive activities. The influence of flipped classroom on students' independent learning skills is assessed; for instance, studies show that flipped methods improve students' self-directed learning readiness. Practical examples and experiences of implementing this model are presented, with graphs and tables illustrating differences in student engagement, knowledge mastery, and assessment outcomes between traditional and flipped settings. The conclusion highlights the positive role of flipped classroom methods in increasing the quality of online learning.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida masofaviy o'qitishning samaradorligini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Hukumat qarorlariga muvofiq, masofaviy ta'lim va elektron resurslar asosida yangi pedagogik modellar joriy qilinyapti. Jumladan, "Flipped Classroom" – ya'ni teskari sinf texnologiyasi sinov tariqasida maktablarda qo'llanmoqda. An'anaviy ta'limda o'qituvchi ma'ruza qilgan kontentni talabalar darsda eshitadi, uyga esa mustaqil o'qish topshiriqlari beriladi. Flipped Classroom modelida esa bu jarayonlar aks etadi: talaba uyda videodars yoki matn orqali nazariy materialni o'zlashtiradi, sinfda esa o'rganilganni muhokama qilib, amaliy masalalarni hal qiladi. Ushbu maqolada flipped Classroom uslubining masofaviy

ta'lim samaradorligini oshirishdagi metodik imkoniyatlari tahlil qilinib, uning nazariy asoslari, ta'lim jarayoniga ta'siri, qo'llash metodikasi va talabalarning mustaqil o'qishiga ta'siri o'rganiladi.

Nazariy asoslar. "Flipped Classroom" modeli birinchi bo'lib guruhdagi muammolarni hal qilish g'oyasi bilan olib kirilgan (Bos va Xaneyta, 2007). Bu uslubda an'anaviy darsning *tezis* fazasi uyga suriladi, ya'ni talaba sinfdan tashqarida materialni mustaqil o'zlashtiradi. Masalan, Güler va boshq. ta'kidlashicha, flipped modelda *"o'qituvchi darsdan tashqarida talabalarni yangi materialni mustaqil o'rganishga chaqiradi (ma'ruza videolari yoki matnlar o'qish orqali) va keyin sinfda o'rganilganlarni guruh muammolarini yechish uchun qo'llashadi"*. Teskari sinf konseptining mohiyati shundaki, *uyda* asosiy kontent ta'limi, *sinfda* esa ushbu kontentga bog'liq masalalarni muhokama qilish va mustahkamlash bo'ladi.

Flipped Classroom modeli bilavval texnologiya yordami bilan bog'liq bo'lib, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) ta'lim jarayonini interaktiv va adaptiv qiladi. Masalan, D.N.Tojiboyeva ta'kidicha, AKT o'quvchining xatti-harakatlariga darhol ta'sir ko'rsatadi, materialni qayta ko'rib chiqish, tushunishni mustahkamlash va individual o'qish tezligini ta'minlaydi. Tadqiqotlar natijasiga ko'ra, flipped Classroom talabalarning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va jamoaviy ko'nikmalarini rivojlantiradi, o'quv samaradorligini oshiradi. Shuningdek, talabalarning o'qishga qiziqishi va faolligi ortganligi kuzatilgan. Masalan, yirik talim eksperimentida flipped sinfda o'qigan guruhlar an'anaviy guruhlariga nisbatan imtihonlardan yuqori ball ko'rsatdi. Umuman olganda, flipped texnologiyasi an'anaviy metodlarga qaraganda o'qitish vaqtini ixchamlashtirib, talabalarga amaliyotga ko'proq vaqt ajratishga imkon berishi aniqlangan.

Masofaviy ta'limda flipped Classroom yondashuvi samarali qo'llanishi uchun maxsus metodikalar zarur. Avvalo, dars tashqarisidagi kontent zamonaviy onlayn platformalarda taqdim etilishi kerak. Misol uchun, O'zbekiston maktablarida masofaviy ta'lim platformasiga Flipped Classroom tamoyili joriy qilinmoqda: dars mavzulari bo'yicha videodarslar, taqdimotlar va testlar bazasi yaratiladi, talabalarning bilim darajasi va faolligi monitoring qilinadi. Xitoydagi bir tadqiqotda esa MOOC va ijtimoiy tarmoq (WeChat) platformalari yordamida full-flipped model sinovdan o'tkazilgan; natijada u talabalarning qatnashuvini oshirib, o'tish ko'rsatkichlarini an'anaviy uslub bilan taqqoslaganda ushlab qolgan.

Videodarslar sifatida odatda qisqa (10–15 daqiqa) ma'ruza yozuvlari tavsiya etiladi, chunki talabalarning diqqatini uzoq videolarga bo'lish qiyin. Darslardan oldin har bir mavzu uchun topshiriq taqdim etilib, talabalar videoni ko'rib chiqadi. Sinfda esa onlayn forumlar va veb-konferensiyalar orqali o'qituvchi va talabalar birgalikda masalalarni muhokama qiladi. Shuningdek, haftalik qisqa testlar va viktorinalar bo'lib o'tadi, ular talabalarga materialni mustahkamlashga yordam beradi. Flipped Classroom masofaviy sharoitda muvaffaqiyatli ishlashi uchun, albatta, talabalar savol berishi va o'rganishdagi qiyinchiliklarini tushuntirib olishlari uchun onlayn chat va maslahatchilar mavjud bo'lishi lozim. Bundan tashqari, barcha ishtirokchilarning internetga va mos qurilmalarga ega bo'lishini ta'minlash – masofaviy flipped metodikasining muhim sharti hisoblanadi.

Flipped Classroom modeli talabalarning mustaqil o'qish ko'nikmalarini, ayniqsa o'z-o'zini tashkil etish va boshqarish qobiliyatlarini oshirishi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqotlar natijasida onlayn flipped uslubi talabalarning o'zini-o'zi o'qitish tayyorligini yaxshilashi aniqlangan. Ya'ni bunday metodika talabalarni mustaqil ishlashga majburlagani uchun ularning tashabbuskorligi va metakognitiv bilimlari rivojlanadi. Shu bilan birga, flipped model ijobiy natijalar uchun talabalar yuqori darajadagi o'zini-o'zi boshqarish va intizomga ega bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi. Agar talabalar video va materiallarni belgilangan vaqtda ko'rib chiqsa, ularning o'zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshadi. Shu jihatdan, flipped metodikasi masofaviy ta'limning asosiy muammosi bo'lgan *mustaqil o'qishga yo'naltirish* masalasini hal qilishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Amaliy misollar va tajribalar. Flipped Classroom metodikasining afzalliklari haqidagi xulosalar real tadqiqotlarda ham tasdiqlangan. Misol uchun, Andy Scheel tomonidan 20 haftalik kimyo darslarida o'tkazilgan eksperimentda an'anaviy guruhda talabalarning 13% i dars

materialini qoniqarli egallamagan bo'lsa, flipped uslubida o'qigan guruhda hech kim salbiy natija ko'rsatmagan. Xuddi shunday, talabalar orasida o'tkazilgan yirik so'rovga ko'ra, 93.8% talaba flipped modeldagi o'qishga umumiy qoniqish bildirgan (ularning 36.7% juda qoniqarli deb baholagan).

Luttenberger va boshq. tadqiqotida talabalar uch guruhga bo'linib, birinchisi video podkastlarga ko'proq e'tibor bergan, ikkinchisi faqat an'anaviy darsdan foydalangan, uchinchi esa ikkisini ham birlashtirgan. Ularning yakuniy kurs baholari esa birinchi va uchinchi guruhlar o'rtasida yaqin chiqqan, ikkinchi guruh esa eng past natijani ko'rsatgan. Demak, video podkastlardan faol foydalangan guruhning o'zlashtirish darajasi pasaymagan va hatto eng yaxshi ko'rsatkichlarga erishgan.

Quyidagi jadvallarda ham flipped Classroomdagi ta'lim natijalari aks ettirilgan. **1-jadvalda** talabalar o'rganilgan bilimni qanday darajada egallashganini baholashgan; ulardan 73.5% "yetarli darajada egalladim" deya javob bergan (12.24% qismi «yaxshi egalladim» javobini tanlagan). **2-jadvalda** esa o'qishga qoniqish darajasi keltirilgan – taxminan 93.9% talabalar o'qishga qoniqarli baho bergan, bu ham flipped model talabalari orasida umumiy mamnuniyat yuqoriligini ko'rsatadi.

1-jadval. Flipped Classroom modeli bo'yicha o'qigan talabalarning mavzuni o'zlashtirish darajasini baholash natijalari.

O'zlashtirish darajasi	Talabalar ulushi (%)
Umuman egallamagan yoki kam (qoniqarsiz)	6.12%
O'rtacha – o'taman deb o'ylayman	73.47%
Yaxshi egallaganman	20.41%
To'liq egallaganman	0.00%

2-jadval. Flipped Classroom modeli bo'yicha o'qigan talabalarning o'qishga qoniqish darajasi.

Qoniqish darajasi	Talabalar ulushi (%)
Qoniqmagan yoki kam	6.12%
Odatda qoniqarli	57.14%
Juda qoniqarli	36.73%
To'liq qoniqarli	0.00%

Yuqoridagi amaliy misollar va kuzatuvlar flipped Classroom metodikasining masofaviy ta'limda ham samarali ekanini ko'rsatadi. Flipped uslubidagi darslar talabaning o'ziga mustaqil tayyorlanish imkonini berib, sinfda esa fan bo'yicha chuqur muhokamalarni amalga oshirishga imkon beradi. Grafiklar va jadvallar ma'lumotlari bo'yicha, flipped metodini qo'llagan talabalarning faolligi va bilimni egallash darajasi an'anaviy modelga nisbatan bir xilligicha yoki yuqori bo'lganligi kuzatilgan.

Xulosa. Ushbu maqolada "Flipped Classroom" uslubining masofaviy ta'lim jarayonidagi metodik imkoniyatlari keng ko'lamda tahlil qilindi. Flipped Classroom talabalarning masofaviy tarzda o'z-o'zini boshqarishi va o'qishga faolligini rag'batlantirib, an'anaviy metodlarga nisbatan o'rganish natijalarini yaxshilashi ma'lum bo'ldi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rolini kuchaytirgan holda, o'qituvchi ta'lim kontentini video yoki boshqa interaktiv formatda taqdim etadi, sinfda esa talabalar bilan savol-javob va guruh muammolarini muhokama qiladi. Buning natijasida talabalarning fikrlash, mustaqil o'rganish va hamkorlik ko'nikmalari rivojlanadi. Shu bilan birga, flipped metodini masofaviy tarzda joriy etish uchun sifatli videolar tayyorlash, talabalarni pre-lesson faoliyatga jalb etish va texnik quvvatni ta'minlash kabi masalalarga e'tibor qaratish zarur. Umuman olganda, flipped Classroom masofaviy ta'lim sifatini oshirishda muhim metodik imkoniyatlarni taqdim etadi, biroq uni to'la tatbiq etish uchun o'qituvchining malakasi va texnologik resurslar yetarliligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Baig M. I., Yadegaridehkordi E. Flipped classroom in higher education: a systematic literature review and research challenges //International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2023. – T. 20. – №. 1. – C. 61.
2. Khodaei S. et al. The effect of the online flipped classroom on self-directed learning readiness and metacognitive awareness in nursing students during the COVID-19 pandemic //BMC nursing. – 2022. – T. 21. – №. 1. – C. 22.
3. Du J. et al. The effectiveness of the fully online flipped classroom for nursing undergraduates during the COVID-19: Historical control study //Nursing Open. – 2023. – T. 10. – №. 8. – C. 5766-5776.
4. Gross D. et al. Increased preclass preparation underlies student outcome improvement in the flipped classroom //CBE—Life Sciences Education. – 2015. – T. 14. – №. 4. – C. ar36.
5. Luttenberger S. et al. Different patterns of university students' integration of lecture podcasts, learning materials, and lecture attendance in a psychology course //Education and Information Technologies. – 2018. – T. 23. – C. 165-178.
6. Tojiboyeva D. Oliy ta'lim tizimida flipped learning texnologiyasidan foydalanish //Мир исследований. – 2021. – T. 3. – №. 3.
7. Nurmuxamadovna A. Z. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida ta'lim jarayonida ilg 'or pedagogik modellar va texnologiyalarni joriy etish //Pedagog. – 2024. – T. 7. – №. 11. – C. 326-333.
8. Smedley A. The self-directed learning readiness of first year bachelor of nursing students //Journal of Research in Nursing. – 2007. – T. 12. – №. 4. – C. 373-385.

Navruzov Firdavs Shavkatovich,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

NODAVLAT TA'LIM MUASSASALARINING MILLIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI VA ULARNING RIVOJLANISH STRATEGIYALARI: NAZARIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada nodavlat ta'lim muassasalarining milliy ta'lim tizimidagi o'rni, ularning ijtimoiy-pedagogik funksiyalari va strategik rivojlanish yo'nalishlari nazariy asosda tahlil qilinadi. Muallif nodavlat ta'lim sektorining davlat ta'lim tizimini to'ldiruvchi va raqobatbardosh muqobil shakl sifatidagi ahamiyatini ochib beradi. Tadqiqotda ushbu muassasalarning ta'lim sifati, innovatsion yondashuvlar, o'quv dasturlari erkinligi va moliyaviy mustaqillik orqali ta'limda differensial yondashuvlarni shakllantirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada nodavlat ta'lim muassasalarini boshqarish, kadrlar salohiyatini oshirish, qonunchilik bazasini takomillashtirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga doir strategik yondashuvlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: nodavlat ta'lim, milliy ta'lim tizimi, rivojlanish strategiyasi, ta'lim sifati, innovatsion yondashuv, boshqaruv modeli, ta'lim islohoti, raqobatbardoshlik, ta'lim diversifikatsiyasi, xususiy sektor

Аннотация: В данной статье теоретически анализируется роль негосударственных образовательных учреждений в национальной системе образования, их социально-педагогические функции и стратегические направления развития. Автор раскрывает значение негосударственного сектора образования как альтернативной, конкурентоспособной формы, дополняющей государственную систему. В исследовании рассматривается роль этих учреждений в формировании дифференцированного подхода в образовании через повышение качества обучения, внедрение инновационных методов, свободу учебных программ и финансовую независимость. Также обсуждаются стратегические подходы к управлению негосударственными образовательными учреждениями, повышению кадрового потенциала, совершенствованию законодательной базы и обеспечению устойчивого развития. Представленный теоретический анализ обосновывает важность негосударственного сектора в процессе диверсификации национальной системы образования.

Ключевые слова: негосударственное образование, национальная система образования, стратегия развития, качество образования, инновационный подход, модель управления, образовательная реформа, конкурентоспособность, диверсификация образования, частный сектор

Annotation: This article provides a theoretical analysis of the role of non-state educational institutions within the national education system, focusing on their socio-pedagogical functions and strategic development directions. The author highlights the importance of the non-state education sector as a complementary and competitive alternative to the state system. The study explores how such institutions contribute to differentiated approaches in education by enhancing educational quality, implementing innovative methods, ensuring curriculum flexibility, and achieving financial independence. The article also discusses strategic approaches to managing non-state institutions, improving staff capacity, strengthening the legal framework, and ensuring sustainable development. The theoretical perspectives presented in this study justify the role of the private sector in the diversification of the national education system.

Keywords: non-state education, national education system, development strategy, education quality, innovative approach, management model, education reform, com

Kirish. XXI asrda ta'limning barqaror rivojlanishi va uning inson kapitalini shakllantirishdagi roli tobora ortib bormoqda. Milliy ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, raqobatbardosh, innovatsion va sifatli bilim berishga erishish uchun davlat va nodavlat

sektorlarining uzviy hamkorligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, nodavlat ta'lim muassasalari jamiyatda ta'lim xizmatlari ko'lamini kengaytirish, pedagogik yondashuvlarda yangilik joriy etish, moliyaviy va tashkiliy mustaqillik asosida muqobil ta'lim shakllarini taklif etish orqali umumiy ta'lim tizimining differensiallashuviga xizmat qilmoqda.

Zamonaviy ta'lim siyosati sharoitida nodavlat ta'lim muassasalari nafaqat davlat tizimini to'ldiruvchi, balki uni yangi bosqichga olib chiquvchi kuch sifatida qaralayapti. Ular o'zining erkin dasturlari, modellastirilgan ta'lim muhiti, xalqaro hamkorlik imkoniyatlari va natijadorlikka yo'naltirilgan boshqaruv tizimi bilan ajralib turadi. Biroq bu sohaning rivojlanishi huquqiy, iqtisodiy va psixologik jihatdan chuqur ilmiy yondashuvni talab etadi.

Mazkur maqolada nodavlat ta'lim muassasalarining milliy ta'lim tizimidagi real o'rni, ularning strategik ustunliklari va rivojlanish istiqbollari nazariy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — nodavlat ta'lim muassasalarining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi nazariy yondashuvlarni aniqlash va amaliy jihatdan asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi globallashtirish va raqobat muhiti sharoitida ta'lim tizimining diversifikatsiyalashuvi zaruriyatga aylanmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasini isloh qilishga qaratilgan qaror va farmonlari asosida, nodavlat ta'lim muassasalari soni va sifati jihatidan sezilarli o'sishga erishmoqda. Bu esa ta'lim tizimini davlat monopoliyasidan chiqarish, raqobat muhitini shakllantirish, sifatli, innovatsion va muqobil ta'lim xizmatlarini yo'lga qo'yish uchun zamin yaratmoqda.

Nodavlat ta'lim sektori milliy ta'lim tizimida yangilanishlar va pedagogik innovatsiyalarni joriy etuvchi muhim ijtimoiy institut sifatida qaralayapti. Ular o'zlarining moliyaviy mustaqilligi, boshqaruv erkinligi, xalqaro standartlarga mos dasturlar asosida ta'lim jarayonini tashkil etish imkoniyati bilan ajralib turadi. Shuningdek, ushbu muassasalar orqali zamonaviy kadrlar tayyorlashda xususiy tashabbus, investitsiya jalb etish, xorijiy hamkorlikni kuchaytirish kabi ijobiy omillar yuzaga chiqmoqda.

Shu bilan birga, nodavlat ta'lim muassasalarining rivojlanishida huquqiy-institutsional mexanizmlarni takomillashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish, jamoatchilik ishonchini mustahkamlash va barqaror strategik yo'nalishlarni ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ushbu holat nodavlat sektorning nafaqat ta'lim xizmatlari ko'lamini kengaytirishdagi, balki ta'lim sifatini oshirish va innovatsion muhitni shakllantirishdagi strategik o'rnini chuqur tahlil qilishni talab etadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, u milliy ta'lim tizimining zamonaviy shakllanish bosqichida nodavlat ta'lim muassasalarining nazariy jihatdan asoslangan, ilmiy yondashuvlarga tayanadigan strategik rivojlanish yo'llarini aniqlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Nodavlat ta'lim muassasalari masalasi so'nggi yillarda nafaqat O'zbekiston, balki ko'plab rivojlanayotgan davlatlar ta'lim siyosatida ham dolzarb yo'nalish sifatida qaratilmoqda. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, nodavlat sektorning ta'lim tizimidagi o'rni va uning rivojlanish strategiyalari turli nazariy qarashlar va siyosiy-model yondashuvlar asosida baholangan.

Jahon miqyosida P. Drucker (1992) xususiy sektorning ijtimoiy xizmatlar, xususan ta'lim sohasidagi ishtirokini "ijtimoiy mas'uliyatli biznes" sifatida talqin qilgan. U nodavlat muassasalarining samarali boshqaruv, innovatsion yondashuv va raqobatbardoshlik mezonlariga asoslangan holda faoliyat yuritishini zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi deb hisoblaydi.

M. Carnoy va H.M. Levin (1999) nodavlat ta'lim tizimining davlat tizimiga alternativ sifatida paydo bo'lishini, uning differensial yondashuv, o'quv dasturlari moslashuvchanligi, moliyaviy mustaqilligi orqali ta'lim sifati va natijadorligini oshirishdagi rolini asoslab berganlar. Ular fikricha, ta'lim tizimining pluralistik shakllanishi – zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlarga javob beruvchi strategik o'zgarishlardir.

Milliy adabiyotlarda ham bu masalaga e'tibor kuchaymoqda. Xususan, B.A. Asatullayev (2018) ta'lim tizimini modernizatsiyalashda nodavlat sektorning tutgan o'rnini, uning tashkiliy-huquqiy asoslari, iqtisodiy imkoniyatlari va ijtimoiy ishonch omillariga tayangan holda tahlil

qiladi. Uning fikricha, nodavlat ta'lim muassasalari — bu jamiyatda innovatsion, ixtisoslashtirilgan va integratsiyalashgan ta'lim xizmatlari manbaidir.

Shuningdek, A. Ibragimov (2020) o'z tadqiqotlarida nodavlat ta'lim muassasalarining boshqaruv modeli, pedagogik kadrlar salohiyati, axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini milliy ta'lim tizimi kontekstida o'rganadi. U bu jarayonni davlat-xususiy sheriklik tamoyillari orqali rivojlantirish zaruratini asoslaydi.

Yevropa va Osiyo tajribasida, xususan, Janubiy Koreya, Turkiya, Malayziya kabi davlatlarda nodavlat ta'lim muassasalari davlat bilan parallel ravishda faoliyat yuritib, strategik muvozanatni saqlashga xizmat qilayotgani ko'rsatib o'tiladi (OECD, 2021).

Adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, nodavlat ta'lim sektori nafaqat pedagogik va iqtisodiy yondashuvlar bilan, balki ijtimoiy-psixologik va madaniy faktorlarga ham bevosita ta'sir etuvchi tizimli institut sifatida o'rganilishi zarur. Ularning rivojlanish strategiyalari kompleks, ilg'or, zamon talablari asosidagi nazariy yondashuvlar bilan boyitilishi kerak.

Muhokama. O'tkazilgan nazariy tahlil va mavjud ilmiy manbalar asosida aniqlanishicha, nodavlat ta'lim muassasalari milliy ta'lim tizimining ajralmas va muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanmoqda. Ular nafaqat mavjud davlat ta'lim muassasalariga muqobil sifatida, balki innovatsion tajriba maydoni, ta'lim islohotlarining amaliy platformasi va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash manbai sifatida e'tirof etilmoqda. Biroq, ushbu tizimning samarali faoliyat yuritishi ko'p jihatdan uning boshqaruv mexanizmlariga, moliyaviy barqarorlikka, ijtimoiy ishonch va nazorat tizimiga bog'liqdir.

Nodavlat ta'lim sektorining boshqaruv strukturalarida yuqori darajadagi muvozanat, erkinlik va mas'uliyat uyg'unligi mavjud bo'lishi zarur. Muassasaning o'ziga xos missiyasi, qadriyatlar, rivojlanish strategiyasi aniq belgilangan taqdirdagina uning barqaror faoliyati va raqobatbardoshligi ta'minlanadi. Bu borada boshqaruv madaniyatini kuchaytirish, liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish, xodimlar salohiyatini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash kabilar hal qiluvchi omillar bo'lib xizmat qiladi.

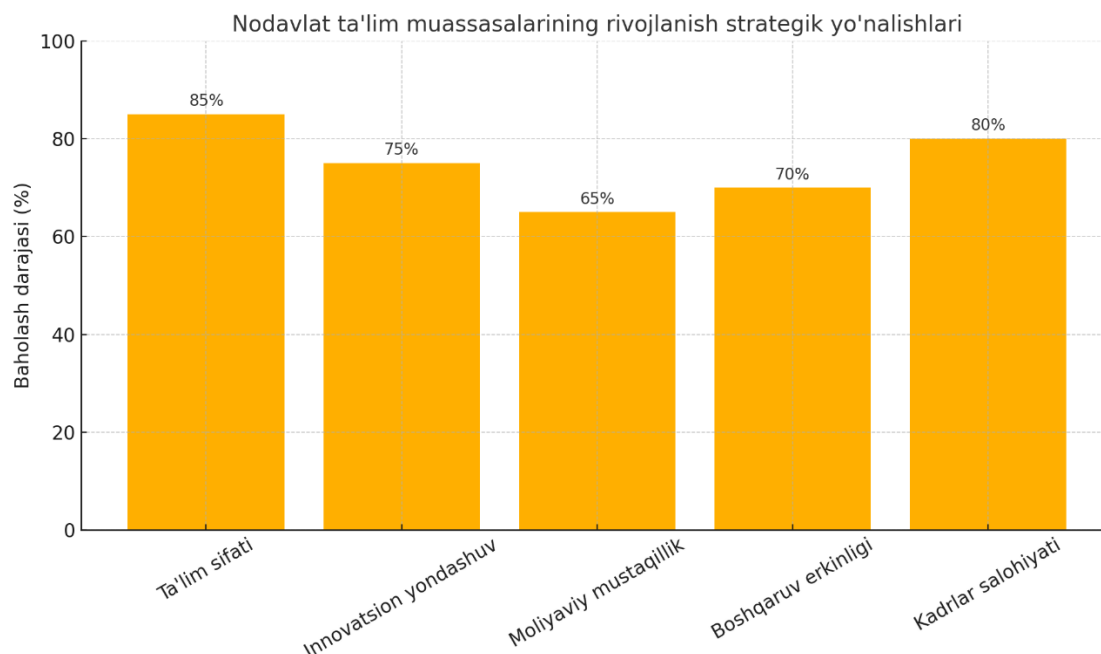
Shuningdek, nodavlat ta'lim muassasalari faoliyatida o'quv dasturlarining erkinligi, interfaol metodlarni keng qo'llash, xalqaro andozalarga mos ta'lim kontentlarini joriy etish, natijadorlikka yo'naltirilgan baholash tizimini shakllantirish ularning raqobatbardoshligini oshiradi. Ayni vaqtda, qonunchilik bazasining takomillashuvi, litsenziyalash va akkreditatsiya jarayonlarining shaffofligi, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining faol ishlashi nodavlat sektorning kengayishiga zamin yaratadi.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, nodavlat ta'lim muassasalarining strategik rivojlanishi yagona yondashuvlar asosida emas, balki o'zaro integratsiyalashgan - pedagogik, boshqaruv, iqtisodiy va psixologik yo'nalishlarning birligi asosida amalga oshirilishi lozim. Ularning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun ham davlat siyosati, ham jamoatchilik ishonchi, ham ichki institutlashtirilgan menejment tizimlari muvofiqlashtirilgan holda ishlashi zarur.

Nodavlat ta'lim muassasalari o'z mohiyatiga ko'ra, ta'lim sohasida erkinlik, innovatsion yondashuv, raqobatbardoshlik va xizmatlar diversifikatsiyasini targ'ib qiluvchi subyektlardir. Ularning mavjudligi va faoliyati nafaqat davlat ta'lim tizimini to'ldiradi, balki uni harakatlantiruvchi, sifat va samaradorlikni oshirishga undovchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Bu esa davlat va jamiyat o'rtasidagi ta'lim sohasidagi ijtimoiy sheriklik modelining shakllanishini bildiradi.

Ilmiy va amaliy tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, nodavlat ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan o'quv jarayonlari ko'proq moslashuvchan, muqobil, innovatsion yondashuvlarga asoslangan bo'ladi. Bu esa talabalar ehtiyojlariga yo'naltirilgan didaktik model, zamonaviy texnologiyalar, kichik guruhlar bilan ishlash, faoliyatga asoslangan ta'lim (competence-based learning) kabi ilg'or uslublarning keng tatbiq qilinishiga olib keladi.

1-jadval

Yuqoridagi diagrammada nodavlat ta'lim muassasalarining rivojlanish strategik yo'nalishlari beshta muhim omil bo'yicha foizlik ko'rsatkichlar bilan ifodalangan. Ta'lim sifati (85%) va kadrlar salohiyati (80%) eng yuqori baholangan omillar bo'lib, nodavlat ta'lim tizimida sifatli bilim berish va malakali kadrlar tayyorlashga kuchli e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi.

Innovatsion yondashuv (75%) va boshqaruv erkinligi (70%) o'rtacha yuqori darajada bo'lib, bu nodavlat muassasalarda zamonaviy metodika va mustaqil qaror qabul qilish mexanizmlarining shakllanganligini bildiradi. Biroq moliyaviy mustaqillik (65%) boshqa omillarga nisbatan pastroq baholangan bo'lib, bu sohada hali muvozanatli va barqaror moliyaviy modelga ehtiyoj borligini anglatadi.

Umuman olganda, diagramma nodavlat ta'lim muassasalari uchun kuchli tomonlar (sifat, kadrlar, innovatsiyalar) va rivojlanishga muhtoj yo'nalishlar (moliyaviy barqarorlik, institutsional boshqaruv) o'rtasidagi strategik muvozanatni vizual ko'rinishda ko'rsatib beradi. Bu esa keyingi strategik rejalashtirishda muhim yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Xulosa. O'tkazilgan nazariy tahlillar va mavjud amaliy tajribalar asosida xulosa qilish mumkinki, nodavlat ta'lim muassasalari zamonaviy milliy ta'lim tizimining muhim va faol tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ular davlat ta'lim muassasalariga muqobil shakl sifatida xizmat qilibgina qolmay, balki ta'lim tizimini raqobatbardosh, moslashuvchan, innovatsion va ochiq qilishda strategik o'rin egallaydi. Nodavlat sektorning afzalliklari - o'quv dasturlarining erkinligi, boshqaruvdagi mustaqillik, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish va xalqaro tajribalarni joriy etish imkoniyatlarida yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Biroq, nodavlat ta'lim muassasalari barqaror va samarali rivojlanishi uchun ularning faoliyatini tizimli qo'llab-quvvatlash, qonunchilik bazasini takomillashtirish, boshqaruv malakalarini rivojlantirish, kadrlar salohiyatini oshirish va jamoatchilik ishonchini kuchaytirish zarur. Ushbu omillar ularning nafaqat mavjudligini, balki ta'lim sifatiga ta'sirini kuchaytiruvchi strategik resursga aylanishini ta'minlaydi.

Tavsiyalar:

1. Huquqiy asoslarni takomillashtirish: Nodavlat ta'lim muassasalarining faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi alohida qonunosti hujjatlarini ishlab chiqish va ularni soddalashtirish zarur.

2. Moliyaviy mexanizmlarni rag'batlantirish: Soliq yengilliklari, davlat grantlari, subsidiyalar, investitsiyalarni jalb etish mexanizmlarini nodavlat ta'lim sektoriga yo'naltirish maqsadga muvofiq.

3. Kadrlar salohiyatini oshirish: Nodavlat ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar uchun uzluksiz malaka oshirish kurslari, psixologik va menejment tayyorgarligi dasturlarini yo'lga qo'yish zarur.

4. Boshqaruv tizimini kuchaytirish: Strategik rejalashtirish, monitoring va baholash tizimini takomillashtirish orqali nodavlat muassasalarining ichki menejmentini zamonaviy talablar asosida yo'lga qo'yish tavsiya etiladi.

5. Ijtimoiy ishonchni mustahkamlash: Jamoatchilik bilan muloqotni kuchaytirish, ota-onalar ishtirokini rag'batlantirish va nodavlat ta'lim muassasalarining ochiqligi va shaffofligini ta'minlash muhim hisoblanadi.

6. Innovatsion yondashuvlarni kengaytirish: Raqamli ta'lim texnologiyalarini, STEAM yondashuvini, interfaol metodlarni keng joriy etish orqali raqobatbardosh o'quv muhiti yaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Drucker P. (1992). *Managing for the Future: The 1990s and Beyond*. – New York: Truman Talley Books/Dutton, 385 p.
2. Carnoy M., Levin H.M. (1999). *School Choice: The Struggle for the Soul of American Education*. – New Haven: Yale University Press, 242 p.
3. OECD (2021). *Education Policy Outlook: Working Together to Help Students Succeed*. – Paris: OECD Publishing. <https://www.oecd.org/education>
4. Асатуллаев Б.А. (2018). *Негосударственное образование в системе модернизации национальной школы*. – Ташкент: Фан, 196 с.
5. Ибрагимов А.А. (2020). *Управление негосударственными образовательными учреждениями в условиях цифровизации: методологические подходы*. // *Образование и инновационное развитие*, №4, с. 51–58.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 28 январдаги ПФ–6155-сон Фармони. *Ta'lim va tarbiya sifatini oshirish hamda ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirishga oid strategik yo'nalishlar*.
7. Мирзаева Н.М. (2019). *Xususiy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi va rivojlanish xususiyatlari*. // *Pedagogik ta'lim*, №2, Б. 34–39.
8. UNESCO (2020). *Rethinking Education: Towards a Global Common Good?* – Paris: UNESCO Publishing.
9. Ахмедов Ш.К. (2022). *Nodavlat ta'lim muassasalari faoliyatida menejment strategiyasining asosiy yo'nalishlari*. // *Ta'lim va amaliyot*, №1, Б. 17–22.
10. Тошматов Б. (2021). *Ta'limda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari: nazariy va amaliy asoslar*. – Тошкент: Иқтисодийот, 144 б.

MUNDARIJA:

Familiya I.Sh.	Mavzu	bet
19.00.00 - PEDAGOGIKA		
Xoliqov Abdullo Oynazarovich	Multimedia vositalari yordamida tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitishning zamonaviy usullari	5
To'rayeva Dilduza Daminovna	O'zbek tilidagi tasviriy ifodalarda hayvon obrazlarining lingvokulturologik talqini	11
Rahmonova Xurshida G'aybullayevna	Solving physics problems based on digital technologies	15
Hamroyev Rustam Rasulovich	Informatsion texnologiyalarni o'quv jarayonida joriy qilinishi aspektlari	23
Maxkamova Masturaxon Baxromjon qizi	Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida xalq og'zaki ijodi vositalari orqali ekologik madaniyatni rivojlantirish	28
Rahmatova Nozima Baxtiyor qizi	Teaching english in efl/esl settings	32
Усаров Равшан Худаярович	Развитие речи учащихся	36
Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna, Xudayberganov Dilmurod Tuxtabayevich	Hofiz Xorazmiy ijodida shaxs kamolotiga oid didaktik qarashlar	40
Otajonova Malikabonu Sadulla qizi	Talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida	46
Choriyeva Zebiniso Dilshod qizi	Aralash ta'lim modeli asosida umumta'lim maktablarida inklyuziv muhitni shakllantirishning pedagogik asoslari	51
Odiljanova Gulasal Ilxomjon qizi, Nodirov Jaxongir Muxamadjanovich, Shodmanov Qodirjon Odilxanovich	Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda reflektiv yondashuv modeli	55
Yuldoshev Jahongir Tilakmurodovich, Allayorova Feruza Soxibnazar qizi	Ta'lim jarayonida xxi asrda yosh avlodni tarbiyalash innovatsion, interfaol va didaktik usullardan foydalanish ahamiyati	64
Qadamov Navro'zbek Jasurbek o'g'li	Maktab bitiruvchilarini kasbga yo'naltirish bo'yicha oila va maktab hamkorligini rivojlantirish modeli	68
Do'schonov Shodyorbek Yo'ldoshovich	Raqamli ta'lim muhitida texnologiya fanini differensial o'qitishning pedagogik imkoniyatlari	74
Usmanova Gulnoraxon Kamoliddinovna	Mutaxassislik dasturi bo'yicha tibbiyot kadrlarini tayyorlashda "gigiyena. "Tibbiy ekologiya" fanini o'qitishga kompetensiyaga asosiy yondashish	78
Мавлонова Гулчехра Гуломовна	Развитие профессионально-творческой деятельности будущих учителей начальных классов в условиях инновационной образовательной среды	83

Ochilova Nigora Ruzimuratovna	Postmodernizmning zamonaviy ijtimoiy jarayonlarga ta'siri	88
Abdurazzoqov O'ktam Abduqayumovich	Boshlang'ich sinflarda o'qitishning innovatsion texnologiyalari	93
Уринбаева Хуршида Хайруллаевна	Использование цифровых технологий на узбекском языке	98
Kiyamov Nishon Siddikovich, Xasanova Marjona Amirovna	Kompozitsiya tuzishda zamonaviy fraktal shakllar qo'llash	103
Qahhorova Maftuna Ulug'bekovna	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda innovatsion yondashuv	109
Murodova Nafisa San'atjonovna	Tikuv buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirishning avtomatlashtirilgan tizimlari fanini o'qitishda dasturiy ta'minotdan foydalanish imkoniyatlari	113
Rasulova Yulduz Baxtiyarovna	Bo'lajak musiqa fani o'qituvchilarini musiqiy kompetensiyasini shakllantirish pedagogik muammo sifatida	118
Narziyeva Zarrina Abduxalimovna	Hozirgi davrda o'qituvchilarning kasbiy mahoratini takomillashtirish yo'li va shart-sharoitlari	123
Saidova Feruza Baxtiyarovna	Benefits of extensive reading in language learning	126
Madatov Kuvonchbek Geldiyor oğlu	Computer systems as a tool for increasing the accuracy of economic forecasting	130
Амонова Хикоят Иноятовна	Развитие креативного мышления будущих медиков в процессе обучения в вузе	137
Кудратова Дилдор Хикматовна	Педагогические основы повышения эффективности преподавания социально-гуманитарных наук в медицинских вузах	142
Eshmatov G'ayrat Egamberdiyevich	Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining jismoniy qobiliyatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari	147
Gafforov Alisher Xolmurodovich	Raqamli ta'lim resurslaridan o'quv jarayonida samarali foydalanishning ayrim jihatlari	151
Abidova Zarnigor Kamiljanovna	Project-based learning technology as a means of developing creativity in vocational education students	156
Фарзалиева Севинч Эмировна	Транспонирование, как необходимый навык в работе концертмейстера	160
Salimov Ro'zibek Nasim o'g'li, Umurov Otabek Fayzullayevich	Tarmoq boshqaruvini avtomatlashtirish va optimallashtirishda sun'iy intellekt va mashina o'rganish texnologiyalarining qo'llanilishi	164
Najmetdinova Nargiza Sayfetdinovna	Informatika o'qituvchilarining sun'iy intellekt bo'yicha ko'nikmalarini rivojlantirish	168
Salimov G'ayrat Muxamedovich	Maktabgacha ta'lim tizimida sog'lom turmush tarzining o'rni	175
Сурупов Ихтиёр Майдонович	Роль цифровых архивов и онлайн-платформ в исторических исследованиях	180
Ablakulova Mahliyo Ixomdjonovna	Bobur asarlarida ekologik ong va uning zamonaviy pedagogik tadbiqi	186

Gaybulova Gulnora Sadullaevna	Fizika o'qitish metodikasida zamonaviy yondashuvlar va pedagogik texnologiyalar	192
Sattorov Najmiddin Pulatovich	Toifalangan obyektlarni qo'riqlash va himoya qilishda sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash	199
Baxtiyorova Sobiraxon Ixtiyor qizi	Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish metodikasi	204
Usmonova Hulkar Shavkat qizi	Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini hospital pedagogikasi vositasida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	208
Embergenova Mapruza Abdualievna	Struktur tilshunoslik: uning shakllanishi va til materialining tahlil metodlari	212
Olloqova O'g'iljon Mamanazarovna	O'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini shakllantirish metodik muammo sifatida	216
Munirov Nurali Alisherovich	Qo'l yangi sport turi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasi	222
Юсупова Зулфизар Бахтиёр қизи	Номофобия как современная проблема психического здоровья студентов: половые различия в уровнях зависимости	228
Mirzayeva Vasila Qamariddin qizi	Boshlang'ich ta'limda ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi	234
Jalilova Salomat Shokir qizi	Integrativ yondashuvlar asosida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan individual ishlash texnologiyalari	240
Boqiyev G'ulomjon Ochilovich, Eshtemirova O'g'iloy sobir qizi	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash	243
Jahonova Nargiza Yunus qizi	Ona tilidan kongnitiv-pragmatik mashqlarning maqsad va vazifalari	247
Umarova Yayraxon To'xtanazarovna	Lingvistik lug'atlar bilan ishlash asosida ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish	253
Anorov To'lqin	Kasbiy rivojlanish va malaka oshirish kurslari jarayonida o'qituvchilarning akmyeologik pozitsiyani rivojlantirish	257
Xo'janazarova Sohiba	Talabalar ma'naviyatini rivojlantirishga doir tarbiyaviy tadbirlarni loyihalash va rejalashtirish	262
To'rayeva Sayyora	Kasbiy rivojlanish kurslarida tinglovchilarning moslashuvchanligini rivojlantirish metakompetentlik komponent sifatida	267
Nurullayev Abduhamid Ro'zimboyevich	Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishga asoslangan pedagogik Shart-sharoitlar	273
Qoravoyeva Shoir Zafarjon qizi	Bo'lajak shifokorlarga ingliz tilini o'rgatishda motivatsiyaning o'rni	278
Xalilova Muxabbat Ruzmurodovna	Ta'lim tizimida yaratuvchanlik, innovatsion tadbirkorlik va ratsionalizatorlik ko'nikmalarini shakllantirish inson kapitalining asosiy faktori sifatida	285
Худойкулова Насиба Исмаиловна	Факторы, влияющие на развитие профессиональной компетентности педагога вуза	295
Намазова Нодира Джумаевна	Формирование межкультурной компетентности студентов в контексте образования для устойчивого развития	300

Rajabova Gulrux Yusufboy qizi	Pedagogik mahorat fani darslarida talabalarning axborot kompetensiyasi va mediasavodxonligini rivojlantirish imkoniyatlari	306
Abdirakhimova Mokhigul Normurodovna	Understanding learner diversity through the communicative approach	310
Sarimova Dildora Soataliyevna	Kimyo o'qituvchilarining metodik kompetentligini aniqlash mezonlari	315
Ravshanova Xafiza Komilovna	Muammoga asoslangan o'qitish vositasida MTT tarbiyachilarining 4K ko'nikmalarini rivojlantirishning omillari	319
Tasimov Nurmaxan Zoirjanovich	Ichki ishlar organlarida o'q otish tayyorgarligi uzluksizligi va uni takomillashtirishning asosiy usullari	322
Xodjabayeva Zuxra Parmanovna	Talabalarda dirijyorlik ko'nikmalarini shakllantirish-pedagogik jarayon sifatida	326
Seytekova Venera Joldasbaevna	Oliy ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning samaradorligi	331
Mansurov Boqijon Mansurovich	Tibbiyot oliygohlarida bakalavriat talabalariga xirurgik kasalliklar fanining o'qitishning zamonaviy metodlari	334
Ametova Guljamila Elbrusovna	Raqamli dasturiy vositalari asosida maqsadli o'quv resurslarini shakllantirish mexanizmi	338
Nusratov Anvar Nematjonovich	Abdulahobxo'ja o'g'li Poshshoxo'janing pedagogik qarashlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasining yoritilishi	343
Xamrayeva Dilorom Uktamjonovna, Egamberdiyeva Farida Oktamovna	O'quvchilarda milliy tarbiya tushunchalarini tarkib toptirishning didaktik imkoniyatlari	347
Odilova Halima Azamatovna	Abdurauf Fitrat va o'zbek musiqasi taraqqiyoti	351
Narziyeva Munisa Sobitovna	Jadidlar davrida san'at	355
Taxirova Ma'suda Abdужаббор кизи	Планирование предметных результатов как важный этап в проектировании целей обучения по русскому языку в высшей нефилологической школе	358
Атоева Мехринисо Фарходовна, Рустам Расулович Хамроев	Развитие критического мышления у школьников в условиях цифровой образовательной среды	361
Khurramov Oybek Shermamatovich	Enhancing the teaching effectiveness of differential equations through a combined heat and vibration model	366
Muzaffarova Farida Muxtor qizi	Abdulahobxo'ja o'g'li Poshshoxoja asarlarining tarbiyaviy ahamiyati	373
Qurbonova Gulnoz Negmatovna	Kasbiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogik muloqotning ta'limiy-tahliliy mexanizmlari	377
Voxobov Nuriddin G'ofurjon o'g'li	Xalqaro aeroportlar xavfsizligini ta'minlashga ta'sir etuvchi omillar va ularni oldini olishda profayling metodidan foydalanish	385
Турсунова Муборак Гаффоровна	К вопросу сущности понятия «культура межнационального общения»	391

Ismatov	Shuhrat	Yosh avladda liderlik va tashabbuskorlik sifatlarini rivojlantirishda pedagogik innovatsiyalar	396
Ubaydovich			
Asadova	Zarina	“Flipped Classroom” texnologiyasining masofaviy ta’lim samaradorligini oshirishdagi metodik imkoniyatlari	403
Axmadovna			
Navruzov	Firdavs	Nodavlat ta’lim muassasalarining milliy ta’lim tizimidagi o’rni va ularning rivojlanish strategiyalari: nazariy yondashuvlar	407
Shavkatovich			

“TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR”

**XALQARO ILMIY-METODIK JURNALI UCHUN
MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“Ta'limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “Ta'limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E'lon qilinadigan maqolalarga bo'lgan asosiy talablar:

ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;

maqolaning hajmi: adabiyotlar ro'yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;

maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so'z) va tayanch so'zlar (8-10 ta) ingliz, o'zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to'liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo'lsa, ularning har biri haqida to'liq ma'lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko'rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro'yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e'lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o'ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo'lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to'liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro'yxatda ko'rsatiladi. Matn ichidagi ko'chirmadan so'ng iqtibos olingan asarning ro'yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o'rinda kitob, to'plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to'liq nomi, nashr ko'rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko'rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko'rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo'lsa, barcha savol va e'tirozlar bo'yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo'lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma'ruzalari chop etilmaydi. E'lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko'chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o'zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko'rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o'zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko'rib chiqilmaydi.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-fevral kuni № 622042-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko'chasi, 9-uy
Elektron manzil: <https://fanistiqbollari.uz>
Telegram raqami: +998 (93) 689-80-90

Ta'limda istiqbolli izlanishlar //xalqaro ilmiy-metodik jurnal.
Buxoro, 2025. № 5-son, 2-qism, B. 419